Butlletí

DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

Filial de l'Institut d'Estudis Catalans
XXVII, 2016

Societat Catalana d'Estudis Històrics
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Institut d'Estudis Catalans

La Societat Catalana d'Estudis Històrics (SCEH) va ser fundada com a filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) l'any 1946. El 1942, però, ja s'havia constituït la Comissió Gestora, integrada per Ramon Aramon i Serra, Pere Bohigas i Miquel Coll i Alentorn, de la Societat d'Estudis Històrics, Literaris i Lingüístics, que ha de ser considerada com el precedent de l'actual SCEH. Des dels seus orígens va restar vinculada als Estudis Universitaris Catalans, represos després de la Guerra Civil, el 1942. El primer president de la SCEH va ser Ramon Aramon i en van ser vicepresidents Ferran Soldevila (Secció d'Història), Pere Bohigas (Secció de Llengua i Literatura) i Josep de Calassanç Serra i Ràfols (Secció d'Art i Arqueologia). Malgrat les dificultats derivades de la censura franquista, la SCEH es va anar reunint en sessions científiques a diversos llocs, públics i privats, de Barcelona. El 1952 la SCEH va donar vida al *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, que va publicar tres números del 1952 al 1963. Entre el 1969 i el 1972, en un període de creixents dificultats, va publicar cinc volums dels *Estudis d'Història Medieval*, dirigits per Ramon Aramon, amb la col·laboració de Maria Teresa Ferrer i Jaume Sobrequés. A partir del 1985 la SCEH va començar a remuntar. El 1994 va reprendre la publicació del *Butlletí*, que ha anat apareixent cada any des d'aquell moment. A partir del 2000 publica la col·lecció «D'Ahir per Avui». En aquesta nova etapa, la SCEH ha estat presidida per Josep M. Salrach, Montserrat Duran, Santiago Riera, Gaspar Feliu i Jaume Sobrequés. Emili Giralt, Manuel Mundó, Albert Balcells i Josep Maria Salrach n'han estat els delegats de l'IEC.

Butlletí

DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

CONSELL DE REDACCIÓ

Director

Jaume Sobrequés i Callicó, Universitat Autònoma de Barcelona

Vocals

Albert Balcells i González, Universitat Autònoma de Barcelona
Jordi Catalan i Vidal, Universitat de Barcelona
Antoni Dalmau i Ribalta, Societat Catalana d'Estudis Històrics
Gaspar Feliu i Montfort, Universitat de Barcelona
Josep Maria Figueres i Artigues, Universitat Autònoma de Barcelona
Armand de Fluvià i Escorsa, Institució Catalana de Genealogia i Heràldica
Josep Guitart i Duran, Universitat Autònoma de Barcelona
J. Antoni Iglesias Fonseca, Universitat Autònoma de Barcelona
Santiago Izquierdo Ballester, Universitat Pompeu Fabra
Rosa Lluch i Bramon, Universitat de Barcelona
Tünde Mikes Jani, Universitat de Girona
Mercè Morales i Montoya, Societat Catalana d'Estudis Històrics
Joaquim Nadal i Farreras, Institut Català de Recerca en el Patrimoni Cultural - UDG
Alfred Pérez-Bastardas, Societat Catalana d'Estudis Històrics
Sebastià Riera i Viader, Universitat Autònoma de Barcelona
Josep Maria Roig Rosich, Universitat Rovira i Virgili
Josep Maria Salrach Marés, Universitat Pompeu Fabra
Montserrat Santmartí i Roset, Universitat Rovira i Virgili
Sebastià Serra Busquets, Universitat de les Illes Balears
Ricard Soto i Company, Universitat de Barcelona

Edició del butlletí a cura de

Marta Prevosti i Monclús, Institut Català d'Arqueologia Clàssica

CONSELL AVALUADOR CIENTÍFIC EXTERN

Martí Aurell i Cardona, Université de Poitiers, França
Dolors Bramon i Planas, Universitat de Barcelona
Jordi Casassas i Ymbert, Universitat de Barcelona
Aymat Catafau, Universitat de Perpinyà, França
Paul Freedman, Yale University, EUA
Montserrat Galí Boadella, Universidad Autónoma de Puebla, Mèxic
Marc Mayer i Olivé, Universitat de Barcelona
Tomàs de Montagut i Estragués, Universitat Pompeu Fabra
José María Murià Rouret, Universidad de Guadalajara, Mèxic
Patrice Poujade, Universitat de Perpinyà, França
Maria Manuela de Bastos Tavares Ribeiro, Universitade de Coimbra, Portugal
Antoni Riera i Melis, Universitat de Barcelona
Santiago Riera i Tuèbols, Universitat de Barcelona
Eva Serra i Puig, Universitat de Barcelona
Antoni Simon i Tarrés, Universitat Autònoma de Barcelona
Josep M. Solé i Sabaté, Universitat Autònoma de Barcelona
Narcís Soler i Masferrer, Universitat de Girona
Josep M. Torras i Ribé, Universitat de Barcelona

Butlletí

DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

Filial de l'Institut d'Estudis Catalans
XXVII, 2016

*S*ocietat *C*atalana d'*E*studis *H*istòrics
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

BARCELONA

http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Redacció, subscripcions, administració:
Butlletí de la SCEH
Societat Catalana d'Estudis Històrics
Carrer del Carme, 47
08001 Barcelona
Tel.: 933 248 584
sceh@iec.cat
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Accessible també des de:
http://publicacions.iec.cat
http://www.raco.cat/index.php/ButlletiSCEH
DIALNET, OAIster

El Butlletí de la SCEH ha estat sotmès a la valoració de PI Reviewers i inclòs a ISOC i Carhus Plus.

© els autors dels treballs
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Disseny de la coberta: Irene Sanz

Tiratge: 350 exemplars

Compost per Flor Edicions, SL
Carrer Breda, 7-9. 08029 Barcelona

Imprès a Service Point FMI, SA
Carrer de Pau Casals, 161-163. 08820 El Prat de Llobregat

ISSN: 0213-6791
ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995
Dipòsit Legal: B.3081-2014

Aquesta obra és d'ús lliure, per bé que està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot redistribuir, copiar i reutilitzar, sempre que no hi hagi afany de lucre, i és obligat fer-hi constar els autors.
Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça:
http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/es/legalcode.ca.

El *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* és una revista científica de periodicitat anual que publica treballs erudits referents a la història de Catalunya des de l'antiguitat fins a l'època contemporània. Dedica una atenció especial a l'anàlisi transversal d'unes mateixes temàtiques al llarg dels segles, amb l'objectiu de constatar-ne la continuïtat o discontinuïtat, així com el possible llegat als temps presents. El *Butlletí* acull així mateix treballs científics de temàtica universal que tinguin un especial interès metodològic i puguin servir de referent per a treballs específics de l'àmbit dels Països Catalans. És una revista d'accés obert, revisada per especialistes i publicada anualment per l'IEC.

The *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* is a scientific journal published once a year with academic articles on the history of Catalonia from antiquity right up to the modern day. It pays particular attention to a diachronic analysis of the same issues throughout the centuries in order to discern their possible continuation or lack thereof, as well as their potential repercussions on today's society. The *Butlletí* also contains scientific studies of universal themes that are of particular methodological interest and can serve as a reference for specific works focusing on Catalan-speaking nations and regions. It is an open access, peer-reviewed journal published once a year by the IEC.

Le *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* est une revue scientifique de périodicité annuelle qui publie des travaux savants concernant l'histoire de la Catalogne, de l'Antiquité à l'époque contemporaine. Elle prête une attention particulière à l'analyse transversale au long des siècles de thématiques données, afin d'en établir la continuité ou la discontinuité, ainsi que leurs éventuelles retombées à l'époque actuelle. Le *Butlletí* accueille également des travaux scientifiques de thématique généraliste susceptibles, par leur intérêt méthodologique remarquable, de s'ériger en référence pour des travaux spécifiques ayant pour cadre les pays catalans. C'est une revue de libre accès, revisée par des spécialistes et publiée annuellement par l'IEC.

Sessió inaugural

Notes sobre la biografia i la *Crònica* de Ramon Muntaner 19
per Xavier Renedo

Els invisibles. Intel·lectuals i polítics recuperats de l'oblit

Presentació 49
per Mercè Morales

Antoni Andreu i Abelló, un home del Front Nacional de Catalunya (1905-1982)..... 51
per Fermí Rubiralta i Casas

Josep Badia, carlisme, socialisme i cristianisme 75
per Lluís Duran

Fernando Tarrida del Mármol. Anarquisme i cosmopolitisme a finals del segle xix..... 131
per Teresa Abelló Güell

Josep Maria Espanya: els camins del federalisme impossible..... 145
per Antonieta Jarne

Joan Tauler Palomeras (1879-1959). Elogi dels actors secundaris o de la fontaneria política 167
per Arnau Gonzàlez i Vilalta

Articles

La revolució de la màquina d'escriure. Notes sobre la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de Girona (1936-1938)..... 207
per Joaquim Nadal i Farreras

Els debats entorn dels orígens setcentistes de la industrialització catalana..... 235
per Francesc Valls-Junyent

Notes per a una història política del teatre a Catalunya (1765-1849) 261
per Joan-Xavier Quintana i Segalà

Campeche, primera porta de Catalunya a Mèxic 303
per José M.ª Murià

El cas del príncep de Viana: contrafacció reial i resposta constitucional 321
per Imma Muxella

Salvador Espriu i l'orientalisme antic a Catalunya 359
per Jordi Vidal

L'esforç de Lluís Companys per pacificar i reformar el camp català (1921-1931)..... 387
per Jordi Pomés Vives

L'anul·lació del judici contra el president Companys: una qüestió de justícia 411
per Jordi Palou-Loverdos i Oriol Dueñas

Recensions

Antonio Espino López: *La Guerra de Successió a Catalunya, 1704-1714* 441
per Xavier Ferré

Carles Santacana: *Josep Tarradellas. L'exili I (1939-1954)* 442
per Xavier Ferré

Josep Maria Figueres: *La Veu de Catalunya (1899-1937)* 444
per José Miguel Hernández López

Ferran Soldevila: *Per un poble normal* 447
per Xavier Ferré

Josep M. Figueres: *Lluís Companys. De la revolució social al nacionalisme* 450
per Xavier Ferré

Eduard Puigventós: *Ramon Mercader, l'home del piolet. Biografia de l'assassí de Trotski* 454
per Santiago Izquierdo Ballester

Piero Berni Millet: *Novedades sobre la tipología de las ánforas Dressel 2-4 tarraconenses* 457
per Marta Prevosti

Carmen Alfaro, Michael Tellenbach, Jónatan Ortiz: *Production and trade of textiles and dyes in the Roman Empire and neighbouring regions* 458
per Marta Prevosti

Opening speech

Notes on Ramon Muntaner's biography and *Chronicle* 19
by Xavier Renedo

The invisible ones. Intellectuals and politicians brought back from oblivion

Introduction 49
by Mercè Morales

Antoni Andreu i Abelló, a man of the National Front of Catalonia (1905-1982) 51
by Fermí Rubiralta i Casas

Josep Badia, Carlism, Socialism and Christianity 75
by Lluís Duran

Fernando Tarrida del Mármol. Anarchism and cosmopolitanism in the end of the 19th century 131
by Teresa Abelló Güell

Josep Maria Espanya: Paths to impossible federalism 145
by Antonieta Jarne

Joan Tauler Palomeras (1879-1959). In praise of supporting actors or the plumbing in politics 167
by Arnau Gonzàlez i Vilalta

Articles

The typewriter revolution 207
by Joaquim Nadal i Farreras

Debates on the 18th century origins of Catalan industrialisation 235
by Francesc Valls-Junyent

Notes for a history of political theatre in Catalonia (1765-1849) 261
by Joan-Xavier Quintana i Segalà

Campeche: First gate from Catalonia to Mexico 303
by José M. Murià

Charles, Prince of Viana: Catalan representative institutions against royal power, 1460-1461 321
by Imma Muxella

Salvador Espriu and the Ancient Near Eastern studies in Catalonia 359
by Jordi Vidal

Lluís Companys' efforts to pacify and reform the Catalan countryside (1921-1931) 387
by Jordi Pomés Vives

The annulment of the trial against the President Companys: A question of justice 411
by Jordi Palou-Loverdos and Oriol Dueñas

Reviews

Antonio Espino López: *La Guerra de Successió a Catalunya, 1704-1714* 441
by Xavier Ferré

Carles Santacana: *Josep Tarradellas. L'exili I (1939-1954)* 442
by Xavier Ferré

Josep Maria Figueres: *La Veu de Catalunya (1899-1937)* 444
by José Miguel Hernández López

Ferran Soldevila: *Per un poble normal* 447
by Xavier Ferré

Josep M. Figueres: *Lluís Companys. De la revolució social al nacionalisme* 450
by Xavier Ferré

Eduard Puigventós: *Ramon Mercader, l'home del piolet. Biografia de l'assassí de Trotski* 454
by Santiago Izquierdo Ballester

Piero Berni Millet: *Novedades sobre la tipología de las ánforas Dressel 2-4 tarraconenses* 457
by Marta Prevosti

Carmen Alfaro, Michael Tellenbach, Jónatan Ortiz: *Production and trade of textiles and dyes in the Roman Empire and neighbouring regions* 458
by Marta Prevosti

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 19-46
DOI: 10.2436/20.1001.01.149

NOTES SOBRE LA BIOGRAFIA I LA *CRÒNICA* DE RAMON MUNTANER

Xavier Renedo
Universitat de Girona

Article lliurat el 9 de febrer de 2016. Acceptat l'1 de març de 2016

Resum

Valoració de les principals novetats relatives a la biografia de Ramon Muntaner i a la interpretació de la *Crònica* aparegudes l'any 2015, amb motiu del set-cents cinquanta aniversari del naixement del cronista de Peralada.

Paraules clau

Ramon Muntaner, historiografia medieval, autobiografia, croada de 1285, Josep Maria Gironella, Mateu Rodrigo, S. M. Cingolani, Damien Ruiz.

Notes on Ramon Muntaner's biography and *Chronicle*

Abstract

An assessment of the latest contributions, appearing in 2015, regarding the life of Ramon Muntaner and the interpretation of his «Crònica», on the 750th anniversary of the birth of this chronicler from Peralada.

Keywords

Ramon Muntaner, medieval historiography, autobiography, 1285 Crusade, Josep Maria Gironella, Mateu Rodrigo, S. M. Cingolani, Damien Ruiz.

Ramon Muntaner es presenta al principi de la *Crònica* com a «nadiu de la vila de Peralada» i com a «ciutadan de València».[1] Entre la seva sortida de Peralada, quan «no havia encara onze anys complits», l'any 1276, i l'inici de la redacció de la *Crònica*, el 1325, ja instal·lat a València, van passar –si fem cas de les paraules del vell Muntaner, i no veig per què no n'hauríem de fer cas– quaranta-nou anys plens de vicissituds de tota mena: moltíssims viatges d'una punta a l'altra de la Mediterrània; ni més ni menys que «trenta-dues batalles entre de mar e de terra»; «moltes presons e turments»; gestions diplomàtiques i polítiques, i també un matrimoni, que va tenir tres fills.

La commemoració del 750 aniversari del seu naixement ha tret a la llum tres nous estudis sobre la biografia del nostre cronista: els de Josep Maria Gironella, Mateu Rodrigo Lizondo i Stefano Maria Cingolani, a més d'alguns treballs aïllats, com ara un de notabílissim de Damien Ruiz, que han aportat dades molt interessants.[2] Amb vista a un millor coneixement del nostre cronista i de la seva obra comentaré algunes de les novetats més destacades de tots aquests treballs i contribuiré a la biografia del nostre cronista amb una petita aportació que, tot i que no és de collita pròpia, en haver estat publicada a l'estranger fins ara havia passat desapercebuda a casa nostra.

Muntaner i Peralada

Josep Maria Gironella, un jove historiador de Castelló d'Empúries, ha aportat notícies precioses sobre la relació de Muntaner amb la seva vila natal. Gràcies a un treball a fons en els registres de protocols de Peralada, J. M. Gironella (*en premsa*) ha aconseguit identificar l'emplaçament de la casa pairal dels Muntaner, que estava situada al nord de la plaça Gran de la vila. (Cal destacar que no es tracta de la casa que la tradició sempre havia identificat com a tal, sinó de la del costat). A més a més, ha traçat un arbre genealògic molt complet

1. Aquest treball forma part del projecte de recerca «Mecenatge i creació literària a la cort catalanoaragonesa (s. xiii-xv): evolució, context i biblioteca digital de referència», subvencionat pel MINECO (FFI2014-53050-C5-5-P).

2. Tots aquests treballs, excepte la biografia de Muntaner publicada per S. M. Cingolani, es van presentar en el marc del Congrés «Ramon Muntaner: fets, dits i 'veres veritats'», organitzat per la Universitat de Girona i l'Ajuntament de Peralada entre els dies 10-12 de juny de 2015.

dels Muntaner i ha estudiat la seva política d'enllaços matrimonials. Es tractava d'una família que comptava amb mercaders, juristes, batlles i cònsols entre els seus membres i que formava part, per tant, de l'elit burgesa local. És lògic, doncs, que tant el rei En Jaume, el 2 d'abril de 1274, com Alfons X de Castella i Violant d'Aragó, la seva esposa, a principis de 1275, passessin, en el curs dels seus viatges, una nit a la casa pairal dels Muntaner com recorda, ple d'emoció, el nostre cronista al principi de la *Crònica*.

> E per ço comens al fet del dit senyor rey En Jacme con yo·l viu, e senyelladamant lo viu que jo era, e·l dit senyor rei [anà] a la dita vila de Perellada, hon jo nasquí, et posà en l'alberch de mon pare, En Johan Muntaner, qui era dels majors alberchs d'aquell loch et era al cap de la plassa […] Et assò sé jo per ço con era fadrí, e·l dit senyor rei de Castella e la reyna jagueren aquella nit en la cambra de l'alberch de mon pare (Aguilar, 2015*b*: 21 i 108).

Les recerques de J. M. Gironella han posat també en relleu les dificultats econòmiques que va patir la família a causa de la mort prematura tant de Joan Muntaner, el pare, com de Castelló Muntaner, el germà gran i, per tant, l'hereu. Tots dos consten ja com a difunts el 1286. No sabem si la seva mort té alguna relació amb la crema de Peralada l'estiu de 1285. Ramon Muntaner, un oncle del cronista, també va patir dificultats econòmiques pels mateixos anys. En aquest cas, però, sembla que els culpables van ser alguns veïns que, aprofitant la confusió provocada durant la fugida de la vila davant l'atac imminent de les tropes franceses, van robar peces de roba del seu magatzem –i també d'altres immobles i magatzems de la vila.

La recerca en els protocols notarials també ha proporcionat notícies fins ara desconegudes sobre un dels personatges de la Crònica. No es tracta pas de Na Mercadera, l'heroïna del capítol 124 de la *Crònica*, sinó de Na Palomera, protagonista del capítol següent. J. M. Gironella l'ha pogut identificar com a Ramona Palomera, una dona que el desembre de 1282 «llogava per dos anys una taula de merceria a Ramon Bianya, un mercer de Peralada. El mateix dia R. Bianya li deixava en préstec 60 sous, que s'havien de tornar en dos anys. En el cas que Na Palomera no pogués tornar els diners, si Ramon Bianya pagava 30 sous més es podia quedar la taula de merceria».[3] A mitjan juny de 1285, dos

3. Cito, a l'espera de l'aparició del treball de J. M. Gironella, a partir de la nota sobre Na Palomera publicada pel mateix J. M. Gironella en el llibret dedicat a Ramon Muntaner i Peralada

anys i mig després de la formalització d'aquests tractes, Na Palomera, segons el relat del vell Muntaner, moria abraçada a la maredeu de l'altar de Santa Maria i esquarterada, sempre d'acord amb la *Crònica*, per «los malvats de picarts» (Aguilar, 2015*b*: 692). No sabem si abans de morir va poder recuperar la taula de merceria que havia arrendat.

El bell treball de J. M. Gironella també ha servit per aclarir el sentit d'una de les frases més conegudes de la seva obra, inserida en el capítol dedicat a relatar la crema de Peralada el juny de 1285:

> Que yo et d'altres qui en aquella hora hi perderen, hi perdem gran res d'açò que havíem, et no y som puys tornats per habitar, ans som anats per lo món sercant conseyl ab molt mal, et molt trebayl et molts perills que n'havem passats, et dels quals la major part ne són morts en les guerres aquestes que la casa d'Aragó ha haüdes (Aguilar, 2015*b*: 692).

El que vol dir la frase «e no hi som puis tornats per habitar» és que després de la seva sortida de Peralada, quan «no havia encara onze anys complits», és a dir el 1276, Muntaner no hi va viure mai més de manera fixa. Hi va tornar per fer-hi com a mínim tres visites més, que J. M. Gironella ha pogut documentar en els registres notarials, una el 1298; una altra el 1315, relacionada amb el trasllat de l'infant Jaume de Mallorca de Sicília a Perpinyà, i l'última el 1317. És molt possible que hi hagués més estades, però ara com ara no en tenim cap constància documental. Potser en el curs d'algun d'aquests viatges hipotètics el nostre cronista va fer donació a l'església de Peralada de diversos objectes (quatre canelobres, una cortina de pany de lli i quatre estovalles amb el seu senyal heràldic) que J. M. Gironella ha localitzat en un inventari del tresor de l'església redactat el 1327.[4]

El 1275 Ramon Muntaner va abandonar, doncs, Peralada i no hi va tornar mai més «per habitar». No crec que ni tan sols fos present en els dramàtics esdeveniments que van tenir lloc a mitjan juny de 1285: em sembla que, d'haver-hi estat, s'hauria cuidat bé prou de fer-ho constar dient que explicava la «vera veri-

que vaig preparar per encàrrec de la Càtedra de Patrimoni Literari Maria Àngels Anglada - Carles Fages de Climent de la UdG. X. Renedo (2015), p. 46.

4. Vegeu la nota de J. M. Gironella sobre aquesta qüestió inserida en el llibret editat per Renedo (2015), p. 56.

tat» que havia pogut veure amb els seus ulls.[5] No hi va viure mai més, però, com que hi tenia vincles familiars, amics i diverses propietats, hi va tornar diverses vegades i fins i tot al final de la seva vida va fer, com ja hem vist, una donació a l'església on és probable que hagués estat batejat.

Muntaner va sintetitzar l'estima que el rei En Jaume sentia per Montpeller amb una frase sentenciosa, gairebé un aforisme, que és una de les més famoses i citades de la *Crònica*: «Natural cosa és que tota persona, et puys tota au e tota creatura, ama la pàtria e·l loch hon és nat» (Aguilar, 2015*b*: 75).[6] El mateix podria haver dit el vell Muntaner de l'amor que sentia per Peralada i per la comarca que ell anomenava el Peraladès. Com Jaume I, Muntaner no va viure gaires anys al lloc on va néixer, però hi va tornar diversos cops i hi va continuar vinculat la resta de la seva

5. L'únic passatge en què Muntaner afirma haver vist res es troba al començament del capítol dedicat a Na Mercadera: «En Perellada havia una fembra que yo coneguí et viu, la qual havia nom Marcadera». J. A. Aguilar (2015*b*), p. 687. Cal tenir en compte, però, que Muntaner tan sols afirma que va conèixer Na Mercadera i que la va poder veure amb els seus ulls en un temps indeterminat. Tot i que el passatge és ambigu, crec que, si Muntaner hagués estat aleshores a Peralada i hi hagués pogut veure Na Mercadera i el cavaller francès que havia capturat, hauria afirmat de forma ben clara el seu paper de testimoni de l'escena i hauria dit, a més, que també havia vist el cavaller francès. (Més endavant tornaré a parlar d'aquest episodi).

6. La «natural cosa» de què parla Muntaner al principi del capítol 15 de la *Crònica* és ben bé el mateix que la «fina amor natural» de què parla al final del capítol 14, és a dir tan sols tres o quatre línies més amunt: «Et sobre totes les gents del món tenen açò en lur cor cathalans et aragoneses et tots los sotsmeses del dit senyor rey d'Aragó, cor tots estan endret lur senyor plens de fina amor natural». Aguilar (2015*b*), p. 72. Es tracta de l'amor que se sent per la pàtria, entesa com la terra natal, per la família i, com assenyala M. Zink (2001), p. 321, «pour ceux qui vous sont liés par le sang». La «fina amor natural» és l'amor que senten els vassalls dels reis d'Aragó pels seus senyors, mentre que la «natural cosa» és, com estem veient, l'amor que sentia un d'aquests reis per la ciutat on havia nascut. És evident que, almenys en el pensament del cronista de Peralada, la «fina amor natural» i l'amor per la terra natal com a «natural cosa» són dues cares de la mateixa moneda. L'amor dels súbdits pel seu senyor és el revers de l'amor del senyor per la ciutat on havia nascut i, encara que no es faci explícit en aquest passatge, també pels seus vassalls. Em sembla que Muntaner està citant de memòria el concepte d'amor natural, potser després a partir d'algun sermó, que havia desenvolupat la teologia monàstica medieval. És molt interessant en aquest sentit un passatge de sant Bernat, que forma part d'un dels seus sermons *De diversis*, en què s'estableix una correspondència entre l'*amor naturalis* i el sentit del tacte, el més immediat i carnal de tots els sentits, «quod hic sensus sola proxima et corpori juncta percipiat, quemadmodum amor ille nullis exhibitur nisi proximis carni nostrae. Sed nec illud quidem discrepat a ratione similitudinis, quod hic solus e sensibus per corpus diffunditur universum, quoniam et amor ille naturalis est omni carni, adeo ut ipsa animalia bruta et diligant fetus suos, et diligatur ab eis». Citat per Zink (2001), p. 332.

vida. Com el seu estimat Jaume I devia sentir, doncs, una «fina amor natural» per la vila on va passar els seus primers anys i on la divina providència li va permetre, el 2 d'abril de 1274, de veure de prop, i potser fins i tot de conèixer i de poder-hi parlar, l'autor del *Llibre dels feits*. Muntaner, en definitiva, devia sentir per Peralada la mateixa *natalis soli dulcedo* (Huygens, 1986: 99) de què, entre d'altres, parla Guillem de Tir en el pròleg de la seva *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*.

Ramon Muntaner entre París i Montpeller

De quina manera i per quina raó Muntaner va abandonar Peralada abans de fer onze anys per no tornar a residir-hi mai més? No ho sabem del cert. L'única pista que ens dóna la *Crònica* és que a l'hivern de 1276 Muntaner era a París i que va poder assistir a la trobada entre Felip l'Ardit i l'infant Pere, perquè inclou en el seu relat dues imatges precioses per descriure la cordialitat que va presidir la reunió. D'una banda, va veure com el rei de França i l'infant Pere afirmaven de forma simbòlica la seva estreta amistat amb una eucaristia comuna: «De una hòstia sagrada combregaren abdoses» (Aguilar, 2015*b*: 200). I, de l'altra, assegura haver vist amb els seus ulls la traducció en llenguatge heràldic d'aquesta aliança entre el rei i l'infant:

> Yo, mon cors, viu que·l rey de Ffrança, en les sues çelles que cavalcava, portava a quarters lo senyal del rey d'Aragó per amor d'ell, et en l'altre quarter lo seu senyal de les flors, et així mateix se fahia lo senyor rey d'Aragó (Aguilar, 2015*b*: 200).

De la primera escena no tenim cap altre testimoni que el relat de Muntaner, però gràcies a les sàvies notes amb què Josep Antoni Aguilar (2015*b*: 203-204) ha enriquit la seva edició de la *Crònica*, una altra de les grans, i esplèndides, novetats de l'any Muntaner, i també gràcies a un bell article de Damien Ruiz, sabem que l'eucaristia comuna era un ritual d'agermanament cavalleresc que està recollit en diverses cròniques medievals. Per aquesta raó Muntaner afirma tot seguit que el rei de França i l'infant Pere es van jurar fidelitat i protecció mútua. Com a mínim, doncs, el que explica Muntaner d'aquesta primera escena és versemblant.

La segona imatge –la de les selles amb els senyals heràldics intercanviats– també és del tot versemblant. J. A. Aguilar (2015*b*: 204) indica a les notes de la

seva edició que «es tracta d'un gest d'amistat no pas estrany entre cavallers». A més a més també explica, en una nota que val per tot un article, que a la *Crònica de la Morea*, un personatge tan ben conegut per Muntaner com Roger de Làuria quartera, en testimoni d'amistat i d'agermanament, les armes de la seva sobrevesta amb les de Jean de Tournai, fill d'un antic amic seu (Aguilar, 2015*b*: 204-5). El relat de Muntaner, però, no és només versemblant, sinó també del tot cert, perquè el meu bon amic Damien Ruiz (*en premsa*) ha trobat la factura de les selles de Felip l'Ardit en els llibres de comptes de la cancelleria reial francesa. La despesa puja ni més ni menys que a la quantitat de 7.000 lliures torneses, una xifra més que considerable que dóna fe de la importància que va concedir el rei de França a la trobada. Podem estar, doncs, ben segurs que Muntaner era a París l'hivern de 1276. Sembla, a més, que també devia ser a Montpeller a finals de gener de 1280, perquè, un cop acabades les vistes de Tolosa, afirma haver vist la «gran festa» que va tenir lloc a Montpeller per celebrar l'entrada conjunta a la ciutat del rei de Mallorca i del rei de França: «Yo·ls viu abdosos entrar en Montpeler, hon los fo feta gran festa. E·l tenc lo rey de Mallorcha aquí VIII dies» (Aguilar, 2015*b*: 208).

És molt interessant, dit sigui de passada, l'ús del perfet del verb 'veure' tant en l'escena de l'entrada dels reis de Mallorca i de França a Montpeller com en la de la descripció de les selles de Felip l'Ardit i de l'infant Pere amb els senyals heràldics intercanviats. (I el mateix es pot dir de l'ús de la mateixa forma verbal quan, com ja hem vist, Muntaner vol donar testimoni de la nit que el rei En Jaume va passar a la casa pairal dels Muntaner, o d'haver conegut Na Mercadera). En tots aquests casos ens trobem amb la represa del vell motiu de la certificació autòptica (Bertolucci Pizzoruso, 2011), molt present tant en els relats de viatges de la baixa edat mitjana com en les cròniques. El que el cronista, o el viatger, ha vist *oculis propriis* garanteix l'autenticitat de les notícies reportades amb molta més eficàcia que no pas el que es recull dels llavis d'una altra persona (Guenée, 1980: 77-78).

Què hi feia el jove Ramon Muntaner a París i a Montpeller, lluny de la seva vila natal? Ferran Soldevila (1950: 389) va suposar que Muntaner podria haver anat a París com a escolà, o com a marmitó, en el seguici de l'infant Pere. Rafael Tasis (1964: 4-5) s'hi va mostrar d'acord, però S. M. Cingolani (2015: 38-39) en la seva recent biografia de Muntaner no ho veu gens clar i formula la hipòtesi que es devia trobar a París acompanyant el seu pare en un viatge de negocis, i que només l'atzar, o la divina providència, li va oferir

l'oportunitat d'assistir a les festes de Felip l'Ardit en honor de l'infant Pere; de veure les selles del rei de França amb l'escut d'Aragó, i viceversa, i com el rei i l'infant compartien l'eucaristia i segellaven amb aquests rituals un pacte d'agermanament.

Lamento discrepar de S. M. Cingolani: em sembla que F. Soldevila tenia –i continua tenint– raó. M'ho fa pensar una notícia que es va donar a conèixer fa temps en una publicació estrangera i que ens havia passat per alt. Entre els anys 1286-1287 –és a dir entre onze i dotze d'anys més tard de la seva estada a París, i cinc o sis anys després de la seva estada a Montpeller– està documentada la presència de Muntaner, al costat, entre d'altres, d'Arnau Sabastida, tresorer del rei, d'Arnau Reixac i d'Arnau de Vilanova en una expedició diplomàtica a Bordeus.[7] El document assegura que el nostre cronista, com altres membres de la missió, va rebre, com a regal d'Eduard I, una tassa de plata. Es tracta, sens dubte, d'una ambaixada que deu estar relacionada amb les negociacions entre la Corona d'Aragó, França i els Anjou amb vista a l'alliberament de Carles el Coix que van culminar amb el Tractat d'Oloron o, com l'anomena Muntaner en el capítol 166 de la *Crònica*, les vistes d'Aleró.

Si Muntaner formava part el 1286, o el 1287, d'una missió diplomàtica de la Corona d'Aragó en terres occitanes, em sembla que el més lògic és suposar que Ferran Soldevila tenia raó i que el jove Muntaner devia abandonar la llar paterna el 1276 per passar a formar part del seguici de l'infant Pere. A partir d'aleshores ja no va tornar mai més a Peralada per residir-hi de forma permanent. Per aquesta mateixa raó em sembla que és molt probable que Muntaner també fos present, l'abril de 1286, a les festes de la coronació d'Alfons el Liberal a Saragossa. Tot i que el passatge és una mica ambigu, la seva afirmació que, en el joc de taules, «hi viu tirar jo» (Soldevila, 2011: 268) Roger de Làuria i Berenguer d'Entença, el seu cunyat, em sembla que deu ser tan verídica com la d'haver vist, deu anys abans, a París, les selles de Felip l'Ardit i de l'infant Pere amb els senyals de les quatre barres i de la flor de lis intercanviats. És un altre cas de certificació autòptica que em sembla que es mereix que li donem tot el crèdit.

7. De moment no puc concretar la data exacta d'aquesta ambaixada perquè l'article on he trobat la notícia, Françoise Bérise; Benoît Castéra (1996), no en dóna la datació. Es tracta d'un tema que, donat l'interès que té per a la biografia de Muntaner, penso estudiar en el futur immediat. (Aquesta ambaixada també té interès per a la biografia d'Arnau de Vilanova, perquè no se'n tenia cap notícia. No està recollida, per exemple, en l'avantprojecte de diplomatari arnaldià que acaba de publicar Josep Alanyà).

Una biografia de Ramon Muntaner

Al segle xx es van publicar dues biografies de Ramon Muntaner: la de Carles Rahola (1922) i la de Rafael Tasis (1964). Han passat molts anys i el set-cents cinquanta aniversari del naixement del cronista era una bona ocasió per oferir-ne una biografia posada al dia en tots els sentits. Això és el que ha fet Stefano M. Cingolani, tot i que amb uns resultats, des del meu punt de vista, discutibles. La imatge que ofereix de Muntaner com «un aventurer i un fanfarró, cregut i en bona mesura mentider, cristià, sí, però a la seva manera o, en qualsevol cas, d'una manera molt llunyana de la contemporània» (Cingolani, 2015: 9) em sembla desenfocada, per no dir desencertada, i no crec que encaixi gaire amb el Muntaner de carn i ossos, sobretot amb el Muntaner que va escriure la *Crònica*.[8]

És indiscutible que un personatge que va viatjar d'una punta a l'altra de la Mediterrània havia de tenir, per força, esperit d'aventurer. També estic d'acord que devia ser un cristià d'una espiritualitat allunyada de la contemporània, és a dir d'una mena molt acostada, com és lògic, a la dels seus contemporanis, a la de Jaume I, de Roger de Làuria o de Pere el Gran. Però en el que no puc estar d'acord de cap de les maneres és en la presentació de Muntaner com un mentider nat o com un novel·lista creador de ficcions pseudohistòriques. De mentides, o potser millor de mitges veritats, és evident que Muntaner en va dir moltes, però crec que no fins al punt de poder afirmar que «a Muntaner no se l'ha de creure gairebé mai», perquè «comença mentint ja des del primer capítol» i fins al capítol 194, quan s'inicia el relat de l'expedició dels almogàvers a Bizanci, «no hi ha gairebé cap veritat» (Cingolani, 2015: 23).

Tothom està d'acord que Muntaner era un gran narrador, gairebé un novellista de pedra picada, però no em sembla que amb això n'hi hagi prou per poder afirmar que tot, o gairebé tot, el que Muntaner va arribar a escriure és una pura invenció, o per poder dir que «com més precís, detallat i creïble és Muntaner en el seu relat, més garanties tenim que està mentint» (Cingolani, 2015: 45). Mun-

8. Cal tenir en compte que el llibre de 2015 en bona mesura és una versió dilatada del capítol que S. Cingolani (2007), p. 159-193, va dedicar a Muntaner en el llibre sobre la memòria dels reis del casal d'Aragó i la tradició historiogràfica catalana medieval. S'hi repeteixen les mateixes idees –alguns paràgrafs fins i tot han passat, gairebé sense retoc, del volum del 2007 al del 2015– i se n'hi afegeixen de noves.

taner és presentat, en definitiva, com un «novel·lista que fingeix ser cronista» (Cingolani, 2015: 44) i que se sent amb «la llibertat de tractar la història com si fos una novel·la» (Cingolani, 2015: 114). Tot plegat porta a la conclusió que el seu relat és «de vegades absolutament inútil per escriure la història» (Cingolani, 2015: 36).

Crec que es tracta d'afirmacions molt agosarades. És cert que quan no tenim cap altre document per contrastar la informació que Muntaner ofereix força vegades podem dubtar de la seva fiabilitat, però una cosa és dubtar-ne i una altra de ben diferent és no tenir cap mena de dubte sobre la seva manca absoluta de veracitat. També és cert que, com molts historiadors i filòlegs han assenyalat molts cops, i des de fa molts anys, en la *Crònica* abunden les manipulacions, les tergiversacions o els silencis sobre fets que no encaixen amb les idees polítiques de Muntaner, però anar més enllà d'aquest acord entre tota la tradició crítica i afirmar que tot, o gairebé tot, el que va arribar a escriure és una invenció em sembla que és un error d'interpretació. Muntaner de vegades menteix, amaga fets que no li interessa de posar en relleu o fabula, però això no impedeix que sovint també digui la veritat. Un dels grans reptes que la *Crònica* planteja als historiadors i als filòlegs és descobrir quan es decanta per la veritat, quan per les mitges veritats i quan per la invenció o, si es vol, la mentida. És obvi, per exemple, que Muntaner menteix quan es presenta, amb certificació autòptica inclosa, com a testimoni presencial, la nit de Nadal de 1286, del miracle de l'almogàver de Sogorb:

> E contar-vos-he un bell miracle que s'hi esdevenc per aquest mal temps, lo qual jo viu, e tothom comunament; e aquest vos vull recontar per ço que cascun se guard de la ira de Déu (Soldevila, 2011: 285).[9]

El que no em sembla, però, tan obvi és que sigui inventat, per posar un exemple, tot el relat que fa Muntaner de l'episodi del setge de Peralada –«els cinc dies, els combats triomfals, l'heroisme de l'infant Alfons, la multitud d'enemics morts» (Cingolani, 2015: 48)– i fins i tot l'episodi de Na Mercadera. Tot i que, com ja he dit, tinc la impressió que Muntaner no hi era present, podia estar molt ben informat de tot el que hi va passar. No hem d'oblidar que Muntaner

9. No vull pas dir que Muntaner no fos a l'illa de Mallorca per aquelles dates, sinó només que el miracle que assegura que va veure en realitat no va tenir lloc.

era de Peralada i que, per tant, podia tenir fonts d'informació molt dignes de fe. Em sembla, doncs, que més val prestar-hi atenció en comptes de despatxar com una ficció novel·lesca tot el relat.

Els almogàvers i l'incendi de Peralada

Hi ha, per exemple, un detall de la versió muntaneriana del setge de Peralada que ha estat molt comentat per la crítica: l'incendi de la vila a mans dels mil almogàvers que el rei, just abans de marxar cap a Castelló d'Empúries, va manar que s'hi quedessin. Segons Muntaner, aquests almogàvers «eren molt dolents con dins havien a romanir, per ço con los anava el cor e·l guany que los altres farien sobre los francesos en les trenuytades» (Aguilar, 2015*b*: 691-92), és a dir, sentien enveja del botí que els altres almogàvers, els que se n'anaven amb el rei, podrien treure en les ràtzies nocturnes contra els francesos. (És indubtable que la «guerra guerrejada» podia generar per als almogàvers uns beneficis molt superiors als que els podia proporcionar la defensa d'una plaça assetjada). Per aquesta raó, sempre segons el relat de la *Crònica*, els almogàvers que es van quedar a Peralada van cometre una «gran malea […] con vench a la mija nuyt» (Aguilar, 2015*b*: 692): van calar foc a cent llocs de la vila i van aprofitar el caos que els incendis van generar per saquejar les cases i els magatzems. A la *Crònica* de Muntaner, doncs, la fugida de Peralada sembla conseqüència de l'incendi de la vila, no pas una acció prevista amb antelació.[10]

Com és ben sabut, aquesta no és, ni de bon tros, la versió que en dóna la *Crònica* de Bernat Desclot, que presenta la crema de la vila com una acció que forma part d'un pla ben coordinat i ben organitzat. Segons Desclot, en primer lloc es decideix abandonar la vila perquè, com que estava situada en un lloc pla, no és fàcil de defensar i també perquè no hi ha prou provisions per poder suportar un setge llarg. Segons Desclot, Dalmau de Rocabertí proposa, a més, que, donat que els francesos tenien poca pietat dels presoners, tota la població

10. De fet, en l'episodi anterior a la crema de Peralada, els prohoms de la vila, en una reunió amb el rei, li garanteixen que continuaran defensant la plaça per evitar que l'exèrcit francès avanci: «Senyor, no us faça pahor aquest loch, que·l loch és forts et bo et bé establit de viandes et de gents, et, ab la volentat de Déu, nós farem tant que us tendrem enbarrerat lo rey de França, que no hirà pus avant». Aguilar (2015*b*:), p. 691.

civil abandoni de nits de forma sigil·losa la vila «ab tot ço que se'n poguessen portar». La població, doncs, es fuga aprofitant la foscor nocturna. En fer-se de dia, els cavallers i els soldats que encara són a dins fan molt de rebombori per fer creure a l'enemic que es preparen per al combat. Tot seguit, un cop guarnits, just abans de marxar, «obriren les portes e meseren foc a moltes parts de la vila» (Soldevila, 2008: 322). Segons Desclot, doncs, no hi ha cap «gran malea» ni cap traïció dels almogàvers, sinó tot al contrari: un pla de fuga dissenyat a consciència pel rei i pels seus consellers.

Respecte a la crema de Peralada hi ha, doncs, grans diferències entre els relats dels dos cronistes. D'una banda, l'existència, o la inexistència, d'un pla de fuga; de l'altra, els culpables de la crema de la vila i el moment en què va tenir lloc l'incendi, que, segons Muntaner, va ser a «mija nuit», mentre que per a Desclot va ser quan «la nuit passà e l'alba s'esclarí» (Soldevila, 2008: 322). Hi ha unes quantes hores de diferència entre tots dos cronistes respecte a l'inici del foc. Tot i que F. Soldevila (2008: 322) considera la versió que dóna Desclot sobre la crema de Peralada com la més versemblant, i tot i les crítiques de Cingolani a les presumptes fabulacions muntanerianes, em sembla que en aquest punt cal prestar molta atenció al relat de Muntaner, perquè crec que el més probable és que l'incendi tingués lloc de nits, no pas a punta de dia. M'ho fa pensar el fet que no sols el cronista francès Guillaume de Nangis coincideixi en aquest punt amb el de Peralada, sinó sobretot que en els documents exhumats per J. M. Gironella (*en premsa*) s'assenyali que els robatoris de les cases i dels magatzems van tenir lloc «in nocte in qua fuit desemparata».[11] (Tocant a aquesta qüestió cal tenir també en compte, dit sigui de passada, la predilecció dels almogàvers pels atacs nocturns per sorpresa, és a dir, el que el mateix Muntaner anomena, com acabem de veure, «tranuytades»).

Si Muntaner no s'equivoca en l'hora en què va es va iniciar la crema de la vila, potser tampoc no s'equivoca en presentar els almogàvers com els responsables de tot plegat. Josep Antoni Aguilar (2015*b*: 694), en una de les sàvies

11. Segons Guillaume de Nangis, l'incendi es va produir en constatar l'enorme potència de l'exèrcit francès que havia acampat davant de les portes de la vila: «Sed illi de villa metuentes eius potentiam, quam videbant numero gentis praevalidam, cum nocte quievisset Francorum exercitus, sublatis omnibus quae habebant et ferre poterant per diversos hortos, apposito in villa prius igne, nocte media aufugerunt». P. C. F. Daunou; J. Naudet (1840), p. 532. Guillaume de Nangis també coincideix amb Muntaner a situar en primer lloc (*prius*) l'incendi i, després, la fuga.

notes de la seva edició de la *Crònica*, assenyala que en aquest punt el relat de Muntaner «s'adiu en certa manera amb el que diuen els *Gesta Comitum* en observar que, a més de viure sota l'amenaça dels croats, els súbdits catalans havien de sofrir en molts casos els pillatges i la destrucció causada pels soldats dels reis d'Aragó».

> Inter multa mala quae superuenerunt per Gallicos toti terrae, unum maximum supervenit. Cum enim a facie eorum fugerent nostri, nostros depraedabantur, sic quod quasi omnes bonis propriis spoliati ignorabant quid melius esset eis, iacturam tantam et damnum suscipere inter nostros, uel Gallicae se committere feritati, sicut et plures praedam nostrorum ueriti iam fecerunt; ubi credebant praesidium et tutum refugium reperire, ibi mortem uel saltem amissionem inueniebant omnium quae portabant. Hoc fuit commune omnibus unum malum, pernicies et tempestas, ut uel per inmundos et rabidos Gallicos, aut per nostros a Perpiniano usque ad Ostalric terram totam funditus necessario destrui oporteret.[12]

Peralada està situada entre Perpinyà i Hostalric, i l'incendi de la vila a mans dels almogàvers podria ser ben bé un exemple concret d'aquest discurs genèric sobre la devastació causada per part de les tropes del rei d'Aragó entre la població civil catalana. (Dins de l'exèrcit català els almogàvers són, com és obvi, els candidats idonis a representar aquest paper).[13] Els *Gesta Comitum*, tanmateix, atribueixen al rei Pere, no pas als almogàvers, la decisió de cremar Peralada i d'ordenar en primer lloc la fuga i en segon lloc l'incendi.[14] La solució més fàcil pot ser desacreditar la versió de Muntaner presentant-la com una mentida, però després de tot el que acabo d'explicar em sembla que Muntaner té raó en indicar que la crema va començar de nits, i no veig cap raó per descartar com una mera

12. Aquest text dels *Gesta Comitum* també forma part de la cita de Josep Antoni Aguilar.

13. De fet, Bernat Desclot explica en el capítol 152 de la *Crònica* que quan Pere el Gran va arribar a Girona procedent de Castelló, poc després de la crema de Peralada, «trobà encara que els almogàvers barrejaven ja lo call juïc de Girona». El rei, molest per la insubordinació, va anar a posar-hi ordre amb una maça al puny, va ferir uns quants almogàvers «e féu-ne penjar dos o tres, e així romàs aquell fet». F. Soldevila (2008), p. 326-327. ¿Va passar a Peralada el mateix, *mutatis mutandis*, que a Girona? Jo crec que sí.

14. Pere el Gran «de consilio Dalmatii de Rocabertino domini Petralatae, mandauit hominibus dictae uillae ut desererent eam statim. Qua ab omnibus derelicta, tradidit protinus eam igni». L. Barrau; J. Massó (1925), p. 80.

fabulació el paper decisiu que, segons ell, hi van tenir els almogàvers. Tot i que, com ja he dit, no crec que Muntaner fos present a Peralada en aquells moments, és indubtable que podia saber molt bé què havia passat i qui havia provocat tots els incidents.

Muntaner de vegades fabula, és cert, però una cosa és, per posar un exemple, maquillar les desavinences entre Pere II i Jaume II de Mallorca parlant d'un pacte secret entre tots dos reis, com fa en el capítol 112 de la *Crònica*, i una altra inventar-se uns almogàvers insubordinats que cremen a traïció una vila del seu senyor. En el primer cas Muntaner menteix per aconseguir que la història que explica encaixi amb el seu programa polític, és a dir amb l'exemple de la mata de jonc, mentre que en el segon aquesta explicació no serveix per justificar la seva presumpta fabulació. Es miri per on es miri, la crema de Peralada no encaixa, ni de bon tros, amb l'exemple de la mata de jonc. Podríem dir que n'és el revers exacte, perquè posa en relleu les dissensions en el si de les tropes de Pere II, és a dir allò que havia volgut amagar inventant-se un pacte secret entre els reis d'Aragó i de Mallorca. En aquest cas, potser Muntaner l'únic que fa és *tout court* posar per escrit el que li havien explicat els seus parents i els seus amics de Peralada. I si, com he intentat demostrar, això és cert, és indiscutible que en aquest punt Muntaner està molt més ben informat que no pas Desclot.

Na Mercadera, unes cols i un cavaller francès

Respecte a l'episodi de Na Mercadera és cert que la primera impressió que produeix és de sorpresa davant d'un fet que pot semblar una història sorgida de la inventiva de Muntaner. Es tracta, a més, d'un episodi que és molt difícil que mai puguem arribar a contrastar amb cap altra font. Cal dir d'entrada que el mateix Muntaner comença el relat subratllant-ne la seva excepcionalitat: «Que comptar-vos n'é una meraveyla qui fo veritat, axí con cascuns veets veritat què és» (Aguilar, 2015*b*: 684). És una història excepcional, una «meravella», que posa en relleu fins a quin punt la providència divina estava en contra dels francesos, com se subratlla al final del relat: «E axí podets conèxer la hira de Déu si era ab ells» (Aguilar, 2015*b*: 687). Dit això, cal remarcar, però, que l'episodi de Na Mercadera és una «meravella» plena de detalls que, si els posem en el seu context, són molt menys inversemblants que no sembla a primer cop d'ull.

Que enmig d'un setge la població civil surti del recinte murallat d'una ciutat i se'n vagi a les hortes veïnes a treballar el camp pot resultar difícil de creure a principis del segle xxi, però no pas en el segle xiii. En tenim un parell d'exemples preciosos en els paràgrafs 225 i 257-258 del *Llibre dels fets.* En el primer cas s'explica que cinquanta homes a cavall de l'exèrcit de Jaume I capturen un bon grapat de civils que havien sortit de València per interrogar-los per separat per obtenir notícies del que passa dins de la ciutat. Segons el rei En Jaume, els presoners eren «de sarraïns tro a ·XII· e de sarraÿnes ·L·, que s'eren exits a percaçar, los uns per leyna, los altres que haguessen què menjar» (Bruguera, 1991: 194-95). En aquest cas es podria objectar que el setge encara no ha començat, tot i que el rei ja està instal·lat al campament del Puig, i que, per tant, les sortides de la ciutat encara no són gaire perilloses.

En el segon exemple, que, segons Soldevila (2007: 324), té lloc la primavera de 1238, el setge de València ja gairebé ha començat: el rei ha traslladat el seu campament prop del Grau, més o menys a una milla de la ciutat.[15] Aleshores té lloc un atac almogàver no gens ben preparat, segons afirma Jaume I, sobre l'alqueria de Ruçafa, «que és a ·II· trets de balesta prop la vila de València» (Bruguera, 1991: 216), és a dir a uns 350 o 400 metres de distància.[16] Jaume I s'hi acosta per salvar els seus homes de la mort o de caure presoners. Hi arriba a temps d'evitar el combat i de veure com «prop de nós ·I· git de pedra cuylien en ·I· favar les faves de ·XXX· a ·XL· sarraïns» (Bruguera, 1991: 217). Malgrat que els homes de Jaume I estan a menys de cent metres i que, per tant, l'atac es pot produir en qualsevol moment, els sarraïns no deixen de collir les faves. Segons com es miri, aquesta escena, als ulls d'un lector del segle xxi, encara costa més de creure que la de Na Mercadera, i, en canvi, podem estar segurs que és certa.

Hi ha un altre detall d'aquest episodi que també podria semblar inversemblant a un lector dels nostres dies, però que em sembla que no ho devia ser per a un lector de fa set o vuit segles. Em refereixo al fet que Na Mercadera, abans d'anar-se'n a l'hort, es posi una gonella d'home, prengui una llança, una espasa i un escut i es converteixi en «una novella amazona medieval» (Cingolani, 2015: 48). De fet, sense sortir dels límits de la *Crònica*, Na Mercadera no actua de forma gaire diferent que les dones i les amants dels almogàvers que en el ca-

15. «E d'aquest loc podia haver ·I· miller tro a València». J. Bruguera (1991), p. 216.

16. Segons E. Mallorquí (2015), p. 185-86 i 195, a finals del segle xiii la distància d'un tret de ballesta era d'uns cent setanta-cinc metres.

pítol 227 es veuen obligades, ja que la majoria dels seus companys són fora de Gal·lípoli, a defensar la plaça contra un atac genovès per sorpresa. Per sortir del mal pas Muntaner, que és qui dirigeix la defensa, ordena «guarnir totes quantes fembres hi havia (que de les armes havíem assats)» (Soldevila, 2011: 371). El comportament d'aquestes autèntiques amazones, guarnides com homes i llançant cantals i pedres contra l'enemic és, segons la *Crònica*, heroic: «Que, en veritat, que fembra s'hi trobà que havia cinc cairellades en la cara, que encara se defensava així con si no hagués mal» (Soldevila, 2011: 372).

És clar que es podria objectar que Na Mercadera era una mercera de Peralada, no pas la dona d'un almogàver, avesada a la vida als campaments i al contacte diari amb les armes i els arnesos. Contra aquesta possible objecció es poden adduir, però, els exemples i les conclusions d'un article de Martí Aurell sobre les dones guerreres en les fonts històriques i en la literatura dels segles xii i xiii. Segons M. Aurell (2005: 320-23), si la presència de les dones als camps de batalla era excepcional, no ho era gens quan es tractava de defensar una ciutat assetjada. M. Aurell aporta nombrosos exemples d'aquesta tesi, entre ells, per citar-ne només dos de propers, un que va tenir lloc a Tarragona i un altre a Tolosa. El 1130, Sibil·la, l'esposa de Robert Bordet o d'Aguiló, el cavaller normand que aleshores controlava Tarragona, va haver de defensar la ciutat d'un atac musulmà a causa de l'absència del seu marit. Segons explica Orderic Vital, Sibil·la, cenyida amb un ausberg i amb el suport d'un bastó, recorria les muralles de la ciutat animant les tropes a resistir els atacs musulmans. Vuitantavuit anys més tard, el 25 de juny de 1218 Simó de Monfort va morir en el setge de Tolosa a causa de l'impacte d'una pedra llançada, segons sembla, per un enginy bèl·lic accionat per dones tolosanes. A aquests, i d'altres exemples, se n'hi pot afegir un de sicilià: Macalda Scaletta, la segona esposa d'Alaimo de Lentini, que, segons explica Desclot, «quan era lloc ne temps valia un cavaller» (Soldevila, 2008: 198). El seu marc d'acció no era pas el camp de batalla, sinó les muralles de Messina durant el setge a què van sotmetre la plaça les tropes de Carles d'Anjou. Na Mercadera, doncs, no està ni de bon tros gens sola a les lletres europees medievals i, en conseqüència, el seu exemple no és tan insòlit com d'entrada podria semblar.[17]

17. P. Grillo (2014), p. 169-179, comenta alguns exemples més de dones guerreres presents en diverses cròniques de la Itàlia medieval.

L'episodi de Na Mercadera admet, a més, una lectura militar *stricto sensu*, la lectura que, sens dubte, Muntaner volia que fessin els lectors ideals de la seva *Crònica*: els reis i els homes de la cort, avesats a l'ofici i a la pràctica de les armes. Vegem-ho. D'entrada Muntaner presenta, al final del capítol 123, l'horta de Peralada com un laberint en què cap foraster és capaç de trobar la sortida.

> Que quant ffrancès hi entrava negun, per son desastre, ne null altre hom de la host del rey de Ffrança, jamés no n'exia negun que no fos mort o pres. Que la orta de Perellada és la pus forts orta que e·l món sia, que no és null hom qui y entràs que no fos perdut, pus que·ls hòmens de Perallada se volguessen, que altre no pot saber los passes mas aquells qui de la vila són nats et nudrits (Aguilar, 2015*b*: 684).

Els camps llaurats, les fileres d'arbres que separen les terres, les passeres i els recs de les hortes de Peralada es podien convertir en un autèntic laberint per a un foraster, sobretot si, com el cavaller francès, anava a cavall, perquè era ple d'obstacles que li dificultaven encara més els moviments. En part per aquesta mateixa raó Jaume I desaconsella, en l'episodi del *Llibre dels fets* que abans he comentat, l'atac contra els sarraïns que cullen faves prop de l'alqueria de Ruçafa: «E, encara, no sabem si han los camps regats, e per les cèquies, e porien caure alguns e pendre gran mal» (Bruguera, 1991: 217). Els recs i els camps inundats d'aigua podien, en efecte, dificultar molt els moviments d'un cavaller, i encara més si estava desorientat, fins al punt de poder-lo convertir en una presa fàcil per a una dona, si és que, com Na Mercadera, estava armada i coneixia bé el terreny. L'error que el rei En Jaume es va guardar prou de cometre a Russafa és el que el cavaller francès, perdut enmig d'un laberint, va cometre a les hortes de Peralada.

Des d'aquest punt de vista, l'episodi també guanya en versemblança. Que sigui creïble no vol pas dir, però, que sigui cert. Sense, com a mínim, un altre document per contrastar la informació que es dóna en el capítol 124 de la *Crònica* no hi ha manera de tenir certeses sobre la seva veracitat. Tanmateix, em sembla que, si uns quants detalls de l'episodi, que a primer cop d'ull poden semblar més propis d'una ficció novel·lesca que no pas d'una crònica històrica, són del tot versemblants, hi ha arguments per pensar que la història de Na Mercadera pot tenir una base real. No tinc cap dubte que en aquest cas Muntaner devia, com és propi d'ell, magnificar l'episodi, però em sembla que ho devia fer sobre uns fets que van tenir lloc de debò.

Novel·la, autobiografia o crònica històrica?

Estic d'acord fins a un cert punt amb la presentació que fa Cingolani de Muntaner com un novel·lista, tot i que no, com es pot deduir de tot el que he explicat fins aquí, com un fabulador que «no inventa només allò que no sap, sinó també allò que sap» (Cingolani, 2015: 113). Muntaner és, en efecte, un narrador magnífic, que sap atrapar els lectors o, més ben dit, els oients amb el seu art narratiu. Això, però, no és res excepcional, perquè també Desclot o fins i tot Jaume I van ser uns narradors magnífics. De fet, no és excepcional ni a les lletres catalanes medievals ni a les europees. Segons Bernard Guenée (1980: 26), una autoritat de primer nivell en historiografia medieval, «l'histoire n'est pas si loin de la littérature».[18] No hauríem d'oblidar, a més, que una obra en principi destinada a una lectura oral encara devia necessitar més aquesta dimensió literària. És lògic, doncs, que Muntaner expliqués el setge d'Almeria «com és costum seu, més seguint l'exemple de les novel·les artúriques que no pas la realitat» (Cingolani, 2015: 87).[19]

Discrepo també d'una altra de les línies interpretatives proposades per S. M. Cingolani (2015: 41): la de deixar de banda la visió de la *Crònica* com la història d'una dinastia per llegir-la com «una autobiografia dins de la Història», sorgida de la necessitat que sentia Muntaner de voler-se explicar i de donar sentit a la seva pròpia experiència. Els reis del casal d'Aragó, doncs, segons aquesta interpretació, no serien en realitat els autèntics protagonistes de l'obra, malgrat les afirmacions explícites en aquest sentit que es poden llegir en el capítol segon de la *Crònica*. No acaben de quedar gaire clares les bases d'aquesta nova lectura. En algun moment sembla que els reis són el pretext, un mer pretext, perquè Muntaner es pugui introduir en el relat. Aquest seria el cas, per exemple, de l'escena en què es parla de la nit que Jaume I va passar a la casa pairal dels Muntaner, a Peralada. Es tractaria, segons S. M. Cingolani (2015: 27),

18. B. Guenée (1980), p. 26, ofereix diversos exemples de cròniques medievals en què es posa en relleu el vessant literari del gènere. En cito només un, extret del *Rosier des guerres*: «C'est gran plaisir et bon passe temps de ouyr reciter les choses passées».

19. No entenc, però, què vol dir narrar un setge, o una batalla, seguint la realitat. A l'edat mitjana, com en els nostres dies, un setge o una batalla es podia explicar de moltes maneres, des de punts de vista diferents o bé seguint, o no, models literaris llatins o romànics. Jaume I, Bernat Desclot i Ibn' Amira no narren, per posar un exemple, de la mateixa manera la batalla de Portopí. (Sobre aquesta qüestió remeto a un article que vaig publicar el 2013).

d'un fet intranscendent del seu regnat, que només cobra sentit si es llegeix com una excusa per fer entrar, ja des del principi de l'obra, Muntaner en el marc del seu propi relat. A mi em sembla, en canvi, que l'anècdota serveix, a tall de certificació autòptica, per justificar el dret de Muntaner a parlar del regnat i de la figura de Jaume I. El jove Muntaner el va conèixer en les seves vellúries i, doncs, se sentia autoritzat a parlar-ne.

La nova lectura de la *Crònica* com una «autobiografia dins de la Història» té més d'un punt feble. En primer lloc, va en contra, com ja he dit, de les afirmacions de Muntaner en el segon capítol de l'obra presentant-la com una crònica dinàstica, que comença amb Jaume I i acaba amb els seus besnéts. Una afirmació que, a més, es va fent realitat, capítol rere capítol, al llarg de tot el relat. En segon lloc va en contra de la visió en somnis amb què comença l'obra, un episodi que té molta més importància de la que li concedeix S. M. Cingolani (2015: 16 i 19-20).[20] En tercer lloc, no sé quin sentit té presentar com a autobiogràfica una obra que només conté quatre dades personals mal comptades fins a l'expedició de la companyia dels almogàvers a Bizanci, i que a partir d'aquest punt tampoc no es pot dir que abundi en notacions d'aquesta mena, tot i que n'hi ha força més que no pas al principi. (A la primera part, d'altra banda, les referències personals funcionen més com a certificació autòptica que no pas com a confessió personal). S. M. Cingolani (2015: 27) justifica aquest desequilibri entre el principi i el final de l'obra afirmant que «la primera part de la narració serveix per introduir i motivar les seves empreses a l'Imperi grec». El punt feble d'aquesta justificació és que el relat de l'expedició a l'Orient bizantí comença en el capítol 199, i això vol dir que ni més ni menys que dues terceres parts de la *Crònica* fan de pròleg d'un suposat relat autobiogràfic. I cal tenir en compte, a més, que en aquestes dues primeres parts hi ha blocs de capítols tan importants com els dedicats a la conquesta de Sicília, al desafiament de Bordeus o a la croada contra Catalunya de 1285. Es miri per on es miri, la lectura de l'obra de Muntaner com un relat

20. El pròleg és molt més que «el lloc comú de l'encàrrec extern per part d'alguna criatura sobrenatural». Cingolani (2015), p. 19. Com molt bé ha dit J. A. Aguilar (2015*a*), p. 33-34, d'una banda, en el pròleg «la *Crònica* legitima la seua existència presentant-se com un encàrrec procedent d'una instància divina», i, de l'altra, «el cronista es presenta com el testimoni d'excepció d'uns fets extraordinaris». A més, com explico en un article en preparació, en el pròleg Muntaner dóna les claus per a una interpretació profètica de la *Crònica*.

autobiogràfic en comptes d'una crònica de debò és, des del meu punt de vista, un error d'interpretació.

Una altra de les novetats que aporta la biografia és la de presentar un Muntaner que «mai no va emprendre» la carrera de les armes, «ja que totes les dades posteriors ens el presenten com a administrador fins a la seva arribada a Bizanci, en el cas de la *Crònica*» (Cingolani, 2015: 40). En realitat Muntaner hauria estat, abans d'enrolar-se en l'expedició a l'Imperi grec, un «mercader, possiblement, o [un] rendista que va saber fer els seus negocis» (Cingolani, 2015: 40). El que hauria enganyat la majoria de crítics i de lectors de la *Crònica* és, segons S. M. Cingolani, la confessió que fa Muntaner en el pròleg d'haver participat en «trentadues batalles entre de mar e de terra» i el relat de la seva participació en la defensa de Gal·lípoli. Després d'unes afirmacions tan contundents és cert que Cingolani (2015: 40) matisa un xic les seves paraules i reconeix que Muntaner «com a molt ha organitzat i dirigit, i és des de l'observació que ha après aquella competència en fets militars que sovint llueix, no de l'exercici directe de les armes».

Lamento tornar a discrepar. Em sembla que Muntaner va ser un home que va fer de debò la carrera de les armes i que tant la mateixa *Crònica* com els documents ho confirmen. Comentaré només dos exemples extrets del seu propi relat per posar-ho en relleu. Quan, en el capítol 195, s'explica el setge de Messina en una operació conjunta de les tropes terrestres i de la flota del rei Robert de Nàpols, Muntaner es presenta com a testimoni fidel dels fets que narra intercalant l'incís següent:

> Què us diré? Que tots dies nos donava gran batalla, e jo pusc-vos-ho dir, que jo fui dins lo setge del primer dia entrò al darrer, e havia dejús ma conestablia de la torre de santa Clara entrò al palau del senyor rei (Soldevila, 2011: 327).

Muntaner, doncs, era aleshores el cap d'una conestablia, és a dir d'un conjunt de guerrers que oscil·lava entre els vint-i-cinc i els cinquanta homes i que es va ocupar de la defensa d'un dels punts de Messina que, si fem cas de la *Crònica*, va patir més els atacs de les tropes angevines. Podem pensar, és clar, que en aquest punt Muntaner exagera, però em sembla que ens equivocaríem si no li féssim gens de cas.

El seu paper, uns anys més tard, també al servei dels reis de Sicília, en la pacificació i la represa del control d'una plaça de tanta importància estratègica com l'illa de Djerba, en uns moments molt complicats, em sembla que és una

altra prova de la destresa militar de Muntaner, una destresa adquirida tant en la pràctica directa de les armes com en el govern i l'administració dels exèrcits. Quan el rei Frederic demana a Muntaner que recuperi el control de l'illa, després de l'esclat d'una gran revolta musulmana, li confessa que ha pensat en ell perquè «vós havets més vist e oït en guerres que hom que sia en nostra terra» (Soldevila, 2011: 413). És cert que el vell Muntaner podia haver fabricat a la seva mida una frase tan elogiosa com aquesta, però, tot i així, no hauríem d'oblidar que si el rei Frederic va triar Muntaner per sufocar la revolta va ser perquè el devia considerar un guerrer de debò amb una dilatada experiència en la carrera de les armes, molt acostumat al tracte i al govern de les tropes i que, gràcies al seu coneixement de la llengua i de la cultura àrabs, podia prescindir dels traductors en el tracte –detall important– amb els espies i també en les negociacions amb l'enemic. La frase del rei Frederic potser és inventada, però, encara que ho fos, em sembla que els fets no desmenteixen, ben al contrari, que Muntaner havia molt «vist e oït en guerres».

Djerba era una illa tan valuosa com difícil de dominar, sobretot per a un exèrcit cristià. Muntaner, que tenia bons coneixements del que ara anomenem geoestratègia, ja assenyala que l'estret que separava l'illa del continent era tan poc profund, i tan fàcil de travessar, que era imprescindible que «tothom qui sia capità de Gerba aja IIII uyls et X oreyles» (Aguilar, 2015*b*: 635). No crec que Muntaner exageri. En la seva relació del que va passar a l'illa just abans de la seva arribada dóna compte primer del fracàs de l'expedició del corsari Jaume Castellar, «un hom de mar bo e expert qui havia armades quatre galees per entrar en Romania a guanyar» (Soldevila, 2011: 410), una derrota rubricada amb la seva pròpia mort. I, en segon lloc, dóna també compte del fracàs de l'expedició militar del cavaller sicilià Pellegrino de Patti, vençut i fet presoner pels sarraïns. Ras i curt, dues derrotes seguides.

El relat que fa Muntaner de la seva estada a l'illa de Djerba és el relat d'una campanya militar del tot victoriosa. Una campanya que comença amb catorze mesos de «guerra guerrejada»; que continua amb unes negociacions on Muntaner, segons la *Crònica*, va exhibir les seves habilitats diplomàtiques, i que acaba amb una gran batalla campal, que es descriu de forma detallada. Muntaner, doncs, triomfa allà on un corsari català i un cavaller sicilià havien fracassat de manera estrepitosa. I si ho fa és perquè era un autèntic home d'armes, amb una llarga experiència en el govern de les tropes, en l'art de la guerra i en la gestió i la logística dels exèrcits.

Per desgràcia per a Muntaner, la campanya de Djerba va ser l'última de la seva vida. Després, arribat ja als cinquanta anys, fixa la seva residència a València i no participa directament en cap altra aventura militar. Si l'infant Ferran de Mallorca no hagués mort en terres gregues, és molt possible que el vell Muntaner s'hagués enrolat en una nova expedició, però l'infant va morir i el nostre cronista va acabar passant a la reserva, si bé a una reserva activa. En dóna testimoni el *Sermó* inserit en la *Crònica*, un poema adreçat al rei d'Aragó que és un autèntic arsenal de consells estratègics amb vista al projecte de conquesta de Sardenya. També en donen testimoni molts dels documents exhumats per F. Almarche (1909), el pare Martí de Barcelona (1936 i 1937) i Mateu Rodrigo (*en premsa*) en què apareix Muntaner reclutant ballesters i mariners per enviar-los a Sicília; armant una petita flota de galeres, com a expert en la matèria que era, per prendre part en la conquesta de Sardenya, no només encarregant-se del proveïment de forment i de vi per a una expedició militar contra el Regne de Granada, sinó fins i tot del control de la fabricació de projectils per a les ballestes. Ras i curt, es miri per on es miri, em sembla que tots els indicis condueixen a la imatge d'un Ramon Muntaner com a home d'armes, no tant, però, com un soldat o un peó colrat pel sol i esparracat per les ferides rebudes en la primera línia del front, sinó més aviat com un capità i un organitzador que sovint treballa en la rereguarda, més preocupat per la logística i l'administració dels campaments que no pas per l'estratègia. Tot i així, quan convenia, com va passar a Gal·lípoli o a Djerba, també era capaç de fer un pas endavant i passar a lluitar a la primera línia.

Cal dir també que alguns dels defectes que Cingolani retreu a Muntaner com a historiador –la parcialitat, les exageracions o la tendència a expressar les seves opinions polítiques– són en realitat trets comuns a molts cronistes de l'edat mitjana. Respecte a la parcialitat, ja va observar Beryl Smalley (1979: 242) fins a quin punt és una característica comuna a una gran quantitat de textos històrics i hi va trobar, a més, una explicació molt aguda: com que la major part de les cròniques medievals parlen de fets contemporanis, o molt recents, no era gens fàcil que els cronistes adoptessin una actitud imparcial i objectiva. No exigim, doncs, a la *Crònica* de Muntaner una imparcialitat que molts altres relats historiogràfics medievals no van poder, no van voler o no van saber mantenir.

Gairebé el mateix es pot dir de les exageracions en les xifres, un dels trets més característics de l'estil muntanerià, sobretot a l'hora de fer el recompte de

baixes de l'enemic. Bernard Guenée (1980: 179-182) ja va destacar, en el seu gran treball de síntesi sobre la tradició historiogràfica medieval, que aquesta mena d'exageracions són presents en les cròniques des dels temps d'Orosi o de Zòsim i que arriben, per posar un exemple més proper a Muntaner, fins a un historiador del prestigi de Jean Froissart. Les exageracions numèriques són, com molt bé explica B. Guenée (1980: 180), una manera retòrica de dir *beaucoup*: «Plus d'une fois, dans l'historiographie médiévale, la rhétorique a perturbé la statistique».

Tampoc no té res d'estrany, en contra del que afirma S. M. Cingolani (2015: 105), que un cronista expressi opinions polítiques, moralitzi o sermonegi. Bernat Desclot, sense anar més lluny, de vegades també s'hi dedica, tot i que no amb la freqüència amb què ho fa Muntaner. En el capítol 76 de la *Crònica* de Desclot podem llegir, per exemple, comentaris polítics sobre les relacions de la Corona d'Aragó amb dos veïns tan poderosos com Castella i França. El capítol 133, dedicat a la revolta de Berenguer Oller, conté també, per posar un altre exemple, una crítica política a l'actuació del líder rebel. I el comentari amb què tanca Desclot el capítol 141, dedicat al saqueig i a la matança d'Elna per part de l'exèrcit francès, fins i tot pot semblar escrit pel mateix Muntaner: «Mas sol aquest pecat los deguera destruir tots, com si es féu aquest ab d'altres que puis ne feren, e compraren-ho bé» (Soldevila, 2008: 304).

Crec, en definitiva, que molts dels trets que S. M. Cingolani troba sorprenents, o insòlits, en la *Crònica* de Muntaner són també presents en moltes altres obres històriques medievals. La singularitat de Muntaner em sembla que es pot i s'ha d'explicar d'una altra manera. B. Guenée (1980: 45) va fer en forma gairebé de paradoxa una observació molt oportuna en aquest sentit: a l'edat mitjana hi ha històries i cròniques, però no hi ha historiadors professionals: «Se dire ou être dit historien marque une activité, non un état. L'histoire est une activité secondaire». Els homes que a l'edat mitjana van cultivar la història, com explica B. Guenée, van tenir perfils molt variats, amb lectures, itineraris i estudis diferents en cada cas. És lògic, doncs, que, al costat dels punts en comú, també hi hagi grans diferències i grans contrastos. No sabem qui era Bernat Desclot, però podem estar segurs que el seu perfil biogràfic, la seva formació i, per descomptat, els seus interessos com a cronista eren molt diferents dels de Muntaner.

Ramon Muntaner entre València i Xirivella

L'any Muntaner també ha aportat interessantíssimes novetats sobre l'estada del nostre cronista a València. Se n'ha ocupat Mateu Rodrigo en un article que també es publicarà a les actes del congrés dedicat a Muntaner. El seu treball és el resultat d'una llarga paciència, de l'anàlisi detinguda d'una seixantena de registres de l'Arxiu del Regne de València i d'un coneixement a fons de tota la bibliografia relacionada amb Muntaner i el seu temps. Es tracta d'un article que, com el de J. M. Gironella, caldrà posar al costat dels venerables treballs de Francesc Almarche i del pare Martí de Barcelona i que ofereix una visió ajustada i precisa dels últims anys de la vida del cronista entre València i Eivissa.

M. Rodrigo documenta amb precisió la presència i les activitats de Muntaner i de la seva família –Joan Muntaner i Guillem Sesfàbregues, els seus cosins; Na Valençona, la seva esposa, i els seus fills– a València a partir de l'any 1286, i molt en especial entre finals de l'any 1315 i principis de 1333. La imatge de Muntaner que es projecta en aquest treball és la d'un «ciutadà honrat», que, a banda d'algunes operacions comercials que sembla que no van anar gaire bé, invertia els seus recursos, guanyats en l'exercici de les seves activitats militars, en l'adquisició de terres i d'immobles urbans –tenia dues cases i un obrador al raval de la moreria de València–, i en finques rústiques, com ara dues alqueries a Aitona i a Beniferri. M. Rodrigo també recull i comenta la presència tant de Muntaner com de tota la seva família en la política municipal en qualitat de consellers o de jurats –un bon exemple de la consideració i del prestigi de què gaudia el cronista a la ciutat de València.

La visió en somnis amb què comença la *Crònica* va tenir lloc, segons explica Muntaner, a la seva alqueria de Xirivella. Les planes que M. Rodrigo dedica a analitzar la relació del cronista amb Xirivella són molt més que un mer estat de la qüestió sobre un tema molt debatut. Segons M. Rodrigo, podria ser que Muntaner només tingués a Xirivella una alqueria com les d'Aitona o Beniferri, però el més probable és que hagués arrendat tot el lloc a l'orde de Calatrava, que n'era la propietària des de l'any 1238 per concessió de Jaume I, i que ho va continuar essent després del pas del nostre cronista.

El treball també s'ocupa dels últims anys de Muntaner a Eivissa. M. Rodrigo especula amb la possibilitat que el canvi de residència fos degut, almenys en part, a les dificultats econòmiques que, vistos els deutes acumulats, va patir els últims anys de la seva estada a València. Una altra interessantíssima

aportació a la biografia de Muntaner són les notícies relatives al seu adobament com a cavaller. Es tracta d'un fet força discutit per la tradició crítica que M. Rodrigo resol i tanca de forma definitiva. El nomenament del cronista com a camarlenc de la cort dels reis de Mallorca implicava de facto l'ingrés a la cavalleria si es donava el cas, com va passar amb Muntaner, que el personatge escollit era un plebeu, ja que a les *Leges palatinae* mallorquines s'especificava que el camarlenc havia de ser un cavaller.

Albert Lecoy de la Marche (1892: 20), el gran historiador francès, va definir Muntaner com «le Joinville de sa nation, mais un Joinville plus passionné que le nôtre et souvent aveuglé par son patriotisme». No discutiré aquesta afirmació, que em sembla molt pertinent. Només la cito per destacar les similituds entre tots dos personatges i per acabar de perfilar la imatge de Muntaner com a cronista. Tots dos van ser guerrers i cronistes propers a les seves respectives cases reials. Muntaner és, en efecte, el Joinville de la Catalunya, la València i l'Eivissa medievals, un Joinville més apassionat, encegat per la seva passió monàrquica i per la seu veu profètica. I, com el senyor de la Xampanya, el vell Muntaner va ser l'autor d'una crònica, un «livre des saintes paroles et des bons faiz» dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, un llibre que, segons sembla, va començar a escriure a Xirivella el 15 de maig de 1325 i que comença, després de la visió en somnis inicial, narrant la trobada a Peralada, cinquanta-un anys abans, entre un Muntaner de tan sols nou anys i un Jaume I que ja estava a les seves vellúries. El millor dels començaments possibles per a una crònica dinàstica com la que volia escriure Ramon Muntaner.

Bibliografia

Aguilar, Josep Antoni (2015*a*). *La* Crònica *de Ramon Muntaner: edició i estudi (pròleg-capítol 146)*. Volum 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca Filològica, LXXXV/1).

— (2015*b*). *La* Crònica *de Ramon Muntaner: edició i estudi (pròleg-capítol 146)*. Volum 2. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca Filològica, LXXXV/2).

Alanyà i Roig, Josep (2011-13). «Diplomatari de mestre Arnau de Vilanova. Avantprojecte. Regest de documents». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 30, p. 69-170.

Almarche, Francesc (1909). «Ramon Muntaner, cronista dels reys d'Aragó, ciutadà de València». *I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó.* Volum 1. Barcelona: F. Altés, p. 483-505.

Aurell, Martin (2005). «Les femmes guerrières (xie et xiie siècles)». A: Aurell, Martin; Deswarte, Thomas (ed.). *Famille, violence et christianisation au Moyen Age*. París: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, p. 319-330 (Culture et civilisation médiévales, 31).

Barrau Dihigo, Lucien; Jaume Massó Torrents (ed.) (1925). *Gesta Comitum Barcinonensium. Textos llatí i català.* Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils.

Bérise, Françoise; Castera, Benoît (1996): «Une cour en voyage: le séjour d'Édouard Ier en Gascogne». A: *Les Pyrénées dans une Aquitaine terre d'accueil, terre d'exil. Actes du XLVIe Congrès d'études regionales de la Fédération historique du Sud-Ouest (Oloron-Sainte Marie, 19-20 mars 1994)*. Talence: Fédération historique du Sud-Ouest, p. 205-223.

Bertolucci Pizzoruso, Valeria (2011). «La certificazione autoptica: materiali per l'analisi d'una constante della scrittura di viaggio». A: Bertolucci Pizzoruso, *Scritture di viaggio. Relazioni di viaggiatori e altre testimonianze letterarie e documentarie*. Roma: Aracne editrice, p. 9-26.

Bruguera, Jordi (ed.) (1991). *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Barcelona: Barcino (ENC, col·lecció B, 11).

Cingolani, Stefano Maria (2007). *La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*. Barcelona: Editorial Base (col·lecció Base Històrica, 24).

— (2015). *Vida, viatges i relats de Ramon Mun*taner. Barcelona: Editorial Base (col·lecció Base Històrica, 129).

Daunou, P. C. F.; Naudet, J. (ed.) (1811). *Gesta Philippi regis Franciae, auctore Guillelmo de Nangiaco*. París: Imprimerie Royale, p. 467-540. (*Recueil des historiens des Gaules et de la France.* Tom XX).

Gironella, Josep Maria (*en premsa*). «El fons notarial de Peralada: una font per a conèixer la família Muntaner i alguns fets de la *Crònica*». A: Martí, S.; Renedo, X. (ed.). *Ramon Muntaner: fets, dits i «veres veritats»*. Barcelona: PAM.

Grillo, Paolo (2014). *Le guerre del Barbarossa. I comuni contro l'imperatore*. Roma-Bari: Laterza.

Guenée, Bernard (1980). *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval.* París: Aubier.

Huygens, R. B. C. (ed.) (1986). *Willelmi Tyrensis Archiepiscopi Chronicon*. Turnhout: Brepols Publishers (CCCM, 63).

Lecoy de la Marche, Albert (1892). *Les relations politiques de la France avec le royaume de Majorque (Îles Balears, Roussillon, Montpellier, etc.)*. París: Ernest Leroux éditeur.

Mallorquí, Elvis (2015). «Ballestes en mans de pagesos. La participació a l'exèrcit de la població rural del bisbat de Girona, 1200-1350». A: *La vida quotidiana a l'edat mitjana. Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre del 2014, Hostalric)*. Hostalric: Ajuntament d'Hostalric, p. 181-198.

Martí, Sadurní; Renedo, Xavier (ed.) (*en premsa*). *Ramon Muntaner: fets, dits i «veres veritats»*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Martí de Barcelona, OM Cap. (1936). «Commemorant el VI Centenari del traspàs de Ramon Muntaner. Regesta de documents relatius al gran cronista català». *Estudis Franciscans*, XXX, p. 218-233.

— (1937). «Nous documents per a la biografia de Ramon Muntaner». *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, VI, p. 310-326.

Rahola, Carles (1922). *En Ramon Muntaner: l'home, la crònica*. Barcelona: Ateneu Empordanès.

Renedo, Xavier (2013). «Llums velles i llums noves sobre la batalla de Portopí». A: Ferrer i Mallol, M. Teresa (ed.). *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I. Volum 2: L'economia rural. L'articulació urbana. Les institucions eclesiàstiques. L'expansió territorial. El comerç*. Barcelona: IEC, p. 495-520.

— (ed.) (2015). *«Què us diré?»: Ramon Muntaner i Peralada*. Girona: Càtedra de Patrimoni Literari Maria Àngels Anglada - Carles Fages de Climent (UdG) (Itinerari literari autoguiat, 11).

Rodrigo, Mateu (*en premsa*). «Ramon Muntaner i la ciutat de València». A: Martí, S.; Renedo, X. (ed.). *Ramon Muntaner: fets, dits i «veres veritats»*. Barcelona: PAM.

Ruiz, Damien (*en premsa*). «Le roi, l'infant et l'hostie consacrée, un rite de fraternité dans la *Crònica* de Ramon Muntaner». A: Martí, S.; Renedo, X. (ed.). *Ramon Muntaner: fets, dits i «veres veritats»*. Barcelona: PAM.

Smalley, Beryl (1979). *Storici nel Medioevo*. Nàpols: Liguori editore (Nuovo Medioevo, 8).

Soldevila, Ferran (1950). *Pere el Gran. Primera part: l'Infant*. Volum I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-arqueològica, XI).

— (2007). *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume.* Edició del'autor. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXXIII).

— (2008). *Les quatre grans Cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot.* Edició de l'autor. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXXX).

— (2011). *Les quatre grans Cròniques. III. Crònica de Ramon Muntaner*. Edició de l'autor. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXXXVI).

Tasis, Rafael (1964). *La vida d'En Ramon Muntaner*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.

Zink, Michel (2001). «L'amour naturel de Guillaume de Saint-Thierry aux derniers troubadours». *Journal des savants*, 2, p. 321-349.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics Núm. XXVII (2016), p. 49
DOI: 10.2436/20.1001.01.150

PRESENTACIÓ

Entre el 27 de novembre de 2014 i el 19 de febrer de 2015, la Societat Catalana d'Estudis Històrics, el Centre d'Història Contemporània de Catalunya de la Generalitat de Catalunya, i la Càtedra Termes de la Universitat de Barcelona vam organitzar el cicle de conferències «Els invisibles. Intel·lectuals i polítics recuperats de l'oblit», sota la direcció d'Agustí Colomines i Mercè Morales.

El cicle de conferències tenia per objectiu perfilar un retrat de l'obra i la personalitat dels qui van tenir una tasca destacada en la configuració moderna del país, però que la voluntat pròpia, les circumstàncies o el tarannà han deixat avui desdibuixats. Seguint el referent escrit de Plàcid Vidal, Domènec Guansé i Albert Manent, «Els invisibles» va recollir la pluralitat territorial, ideològica, social i intellectual de les aportacions a la cultura, les institucions i la política catalanes al llarg de tot el segle xx, des dels inicis de la Mancomunitat fins a la transició postfranquista.

A més d'un reconeixement a trajectòries influents avui oblidades, el cicle també posà de manifest corrents que sovint han pogut romandre un xic al marge de les grans tendències. Recuperar aquestes trajectòries personals ens va permetre endinar-nos en nous centres d'interès, repensar-ne d'altres i centrar l'evolució dels processos històrics en nous protagonistes.

El present *Butlletí* recull una mostra representativa de les divuit conferències impartides al cicle. Les figures estudiades foren Agustí Calvet *Gaziel*, per Josep Martí; Eugeni Xammar, per Joaquim Torra; Jaume Serra i Húnter, per Joan Montserrat i Torrens; Cebrià de Montoliu, per Francesc Roca; Joan Lluhí i Vallescà, per Enric Ucelay Da-Cal; Joan Casanellas Ibarz, per Joan B. Culla; Antoni Andreu i Abelló, per Fermí Rubiralta; Josep Badia i Torras, per Lluís Duran; Josep M. Espanya, per Antonieta Jarne; Ferran Cuito, per Amadeu Cuito; Joan Tauler i Palomeras, per Arnau Gonzàlez i Vilalta; Antoni Sesé i Artasó, per Josep-Lluís Martín Ramos; Josep Pijoan i Soteras, per Imma Socies; Miquel Vidal i Guardiola, per Mercè Morales; Miquel Santaló, per Salomó Marqués, Eladi Homs i Oller, per Francesc Homs i Ferret; Fernando Tarrida del Mármol, per Teresa Abelló, i Simó Piera i Pagès, per Joaquim Ferrer.

Els organitzadors de les conferències tenen prevista la programació d'un altre cicle, en aquest cas dedicat exclusivament a les dones que han tingut un paper significatiu en l'esdevenir del país en diferents àmbits i que han quedat relegades a l'oblit davant altres figures més conegudes.

Mercè Morales

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 51-74
DOI: 10.2436/20.1001.01.151

ANTONI ANDREU I ABELLÓ, UN HOME DEL FRONT NACIONAL DE CATALUNYA (1905-1982)

Fermí Rubiralta i Casas
Doctor en Ciència Política
Departament d'Educació del Govern Basc

Article lliurat el 30 de desembre de 2015. Acceptat el 18 de febrer de 2016

Resum

Aquest article recupera la trajectòria pública i la biografia personal d'Antoni Andreu i Abelló (Montblanc, 1905-1982). Dirigent de primera fila de l'independentisme català com a president del Front Nacional durant una curta però decisiva etapa de la seva història com foren els anys centrals de la dècada de 1940, participà igualment sota el franquisme de la callada i decisiva tasca de mecenatge i sosteniment de la cultura catalana, ensems que la seva intervenció resultà decisiva per a la restauració del patrimoni històric de la seva vila natal.

Paraules clau

Front Nacional de Catalunya, Museu-Arxiu de Montblanc, independentisme català, Fundació Salvador Vives i Casajoana, resistencialisme cultural.

Antoni Andreu i Abelló, a man of the National Front of Catalonia (1905-1982)

Abstract

This article reviews the public career and personal biography of Antoni Andreu i Abelló (Montblanc, 1905-1982), first-rate leader of the Catalan independence movement as President of the *Front Nacional* (National Front) during a short

but decisive period in its history, namely the central years of the 1940s. He also participated, under Franco's dictatorship, in the silent but crucial task of supporting and preserving Catalan culture, as well as playing a key role in restoring his hometown's historic heritage.

Keywords

Front Nacional de Catalunya (Catalan National Front), Museum-Archive of Montblanc, Catalan independence movement, Fundació Salvador Vives i Casajoana, cultural resistance.

Antoni Andreu, història d'un doble oblit[1]

Dins aquest d'aquest dossier dedicat a recuperar tot una sèrie de destacades personalitats de diversos camps del coneixement i/o del món de la política que la prou convulsa i sempre minoritzada història del nostre país ha condemnat a una injusta invisibilitat, podem afirmar que el personatge que centrarà la nostra atenció, Antoni Andreu i Abelló, ha estat víctima d'un doble oblit.

En efecte, actor de primera fila de l'independentisme català durant una etapa curta però decisiva de la seva història, Antoni Andreu ha hagut de compartir, amb la totalitat dels líders més importants d'aquest moviment, exceptuant tal vegada Francesc Macià, i amb una llarga llista de militants no pocs dels quals, a canvi del seu lliurament total a la causa, hagueren de patir llargues condemnes de presó, molts anys d'exili i tot tipus de penalitats, una comuna postergació envers una posició política durant molts anys minoritària dins el conjunt del catalanisme. I aquesta relegació ha estat traslladada igualment al camp de la historiografia, on encara avui és evident la manca d'estudi de moltes de les expressions del nacionalisme radical, aquesta «nosa» de què parlava Daniel Cardona en els seus escrits a *La Batalla*.

A la injusta marginació d'un moviment independentista català al qual, tot i la seva debilitat històrica, és evident que alguna contribució se li haurà

1. Hem d'agrair l'ajut que ens han proporcionat per a l'elaboració d'aquesta ponència Josep Vall, director de la Fundació Josep Irla, i, de manera especial, els companys i amics Robert Surroca i Xavier Ferré.

de reconèixer ara que la reivindicació sobiranista ha assolit els darrers temps un indubtable protagonisme dins l'agenda política del nostre país, hem d'afegir, a més, pel que fa concretament a Antoni Andreu, un segon i, potser, més important oblit. Per circumstàncies històriques diverses o, de ben segur també, a causa d'un tarannà personal en què sobresurt «la manca d'afectació i de petulància» que destacava l'activista del Front Nacional de Catalunya i durant molts anys, principal mecenes, Antoni Malaret,[2] el fet cert és que la seva trajectòria política ha passat injustament a ocupar un segon pla, a l'ombra d'altres dirigents més coneguts d'aquest mateix corrent, com, per exemple, el seu amic i company polític al llarg de més de quaranta anys, Joan Cornudella i Barberà.

Conseqüència d'aquest doble oblit, les referències biogràfiques que fins avui disposem de la figura d'aquest montblanquí il·lustre es limiten a les notes utilitzades per Jordi Tous per a la contextualització de la seva correspondència política dels anys 1938 i 1939, exhaustiu treball que el 1998 rebé el premi d'assaig Rovira i Virgili. I, a banda d'una entrevista personal el 1978, poc abans de la seva mort, farcida d'errors, i diversos articles personals de record d'excompanys de militància de l'abril de 1987, publicats en diferents èpoques de *Per Catalunya,* podem esmentar només l'aportació de Robert Surroca en què destaca merescudament l'actuació d'Antoni Andreu junt a la d'altres patriotes de la Catalunya resistent «que la transició ens ha amagat», tal com recullen les encertades paraules del títol i el subtítol d'aquest llibre.[3]

2. Antoni Malaret i Amigó (1992), *Retalls. Parlaments, articles i altres escrits,* Barcelona, El Llamp, p. 59.

3. Jordi Tous i Vallvé (1999), *Antoni Andreu i Abelló. Correspondència política de l'exili (1938-1939). D'Estat Català al Front Nacional de Catalunya,* Tarragona, El Mèdol; *Per Catalunya* (portaveu de l'FNC) (1978), núm. 4 (3a època), p. 2-3; «Antoni Abelló –Dades biogràfiques–», p. 2; Francesc Espriu i Puigdengolas, «En homenatge a Antoni Andreu i Abelló», p. 2-3; «Notes», p. 3; i Antoni Malaret i Amigó, «Impressions personals», p. 3. *Per Catalunya* (FNC), núm. 2 (1987); Robert Surroca i Tallaferro (2005), *La Catalunya resistent. Allò que la transició ens ha amagat,* Lleida, Pagès. Gràcies a l'amabilitat de Robert Surroca hem pogut disposar també del text redactat pel cap de la secció militar, Jaume Martínez i Vendrell, que el mateix Surroca va llegir a l'acte d'homenatge a Antoni Andreu que l'FNC organitzà al Centre Comarcal Lleidatà de Barcelona el 27 de març de 1987.

Els seus primers anys. Militant del Foment Republicà Nacionalista i regidor d'Esquerra Republicana a l'Ajuntament de Reus

Antoni Andreu i Abelló va néixer a Montblanc (Conca de Barberà) el 10 de març de 1905. Pertany de ple, per tant, a la mateixa generació de militants d'aquell primer independentisme català, més conegut aleshores amb el nom de separatisme, que, com és el cas, entre d'altres, de Miquel Badia i Capell, nascut, dia per dia, l'any següent a Torregrossa (Pla d'Urgell), de Joan Cornudella i Barberà (les Borges Blanques, les Garrigues, 1904), de Josep M. Xammar i Sala (Juneda, les Garrigues, 1901) o de Josep Dencàs i Puigdollers (Vic, 1900), passarà a encapçalar les organitzacions d'aquest espai polític a partir de la transcendental dècada dels anys trenta del segle passat.[4]

Així, quan Antoni Andreu tenia només tretze anys, com molts oriünds de la Conca de Barberà que en aquesta conjuntura, segons ha destacat Roser Puig i Tàrrech, es desplaçaren a la capital del Baix Camp cercant millors possibilitats de desenvolupament econòmic i l'accés a estudis superiors per als seus fills,[5] la seva família es traslladà a Reus, lloc de naixement de la seva mare, Josepa Abelló i Pasqual, on el seu pare posarà en marxa una empresa de materials de construcció. Però, a diferència de gairebé tots aquests futurs dirigents separatistes, que un cop a la capital catalana feren seu el discurs del catalanisme radical,[6] el seu procés de socialització nacionalista no va produir-se a Barcelona. Per contra, sabem que Antoni Andreu entrà en relació directa amb el món catalanista a casa seva. De fet, el seu nacionalisme rebé la decisiva influència d'un ambient familiar

4. Fermí Rubiralta i Casas (2011), *Miquel Badia. Vida i mort d'un líder separatista,* Barcelona, Duxelm - Fundació Irla, i (2003); *Joan Cornudella i Barberà (1904-1985). Biografia política. 50 anys d'independentisme català,* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Els Xammar: catalanistes radicals», *Fonoll* (2004), núm. 133, Juneda; Jordi Rabassa i Massons (2006), *Josep Dencàs i Puigdollers. El nacionalisme radical a la Generalitat*, Barcelona, Rafael Dalmau.

5. Roser Puig i Tàrrech (2007), «Reusencs destacats originaris de la Conca de Barberà», *Butlletí informatiu del Museu,* Montblanc (Conca de Barberà), núm. 3, p. 22.

6. En efecte, com va destacar Enric Ucelay, en ple procés de trasbals cap a un medi urbà d'àmplies capes camperoles de la Catalunya interior enmig de l'efervescència del desenvolupament industrial i urbanístic, fou fonamentalment a la capital catalana on es desenvolupà tota una sèrie de símbols identitaris estructurats per mitjà del discurs catalanista radical entre els joves menestrals, on, estudiants a banda, era majoria una certa aristocràcia obrera o «treballadors de coll dur», els popularment coneguts com a «saltataulells» i «pixatinters». Enric Ucelay-Da Cal (1979), *The strategies of separation and revolution of catalan radical nationalism (1919-1933)*, Columbia, Columbia University.

liberal i catalanista, en què destaquen els seus avis, signants de les conegudes «Bases de Manresa» de 1892, i el seu pare, Josep Andreu i Cabestany, qui apareix entre els membres fundadors un any abans de la Unió Catalanista, aixopluc fonamental dels petits grups del catalanisme radical, especialment després de la sortida del seu si de la Lliga Regionalista i l'accés a la seva presidència del doctor Martí i Julià, el 1903.[7]

Antoni Andreu era el fill primogènit de cinc germans, entre els quals trobem Josep (1906-1993), el segon, diputat d'ERC el 1932 al Parlament del Principat, president de l'Audiència Territorial de Catalunya i del Tribunal de Cassació durant la guerra i, després de la mort de Franco, diputat i senador a Madrid, membre de la comissió redactora de l'Estatut de Sau;[8] i el seu germà petit, Carles (1924-2008), militant destacat de la Unió de Pagesos i senador de Convergència Democràtica durant dues legislatures a partir de 1982.[9]

Un cop completada la seva formació fonamentalment mercantil, amb la ben probable intenció d'allunyar-lo dels ambients catalanistes reusencs que ja havia començat a freqüentar, residí a Bèlgica durant un any i mig, a casa d'uns comerciants amics de la família, per incorporar-se, en retornar, al negoci familiar.

Finalitzat el servei militar,[10] és probable, com s'assegura a l'entrevista publicada al número de *Per Catalunya* de 1978, que ingressés a Estat Català quan la formació de Francesc Macià constituí el seu primer grup a la capital del Baix

7. El seu germà Josep, en una entrevista al diari *Avui* l'any 1980, assenyalà igualment el determinant caliu nacionalista tant dels seus avis com del seu pare com la circumstància que «influí decisivament en la seva catalanitat». «Instantànies. Josep Andreu i Abelló», *Avui* (9 de novembre de 1980), p. 13.

8. Sobre la trajectòria prou més coneguda del seu germà Josep, vegeu la publicació de Joan Esculies i Serrat (2015), *Josep Andreu Abelló. Els clarobscurs del catalanisme*, Barcelona, Edicions de 1984.

9. Josep M. Grau i Pujol; Francesc Badia i Batalla (2008), «Antoni, Josep i Carles, Andreu i Abelló», a *Diccionari biogràfic històric de Montblanc (1155-1920),* Montblanc (Conca de Barberà), Fundació Martí l'Humà, p. 24. De fet, la trajectòria diferenciada, però amb un comú denominador de catalanisme i progressisme, d'Antoni, Josep i Carles Andreu Abelló, il·lustra a bastament un dels principals trets distintius del nacionalisme català com ha estat històricament el seu pluralisme ideològic i la seva transversalitat política.

10. Com explica Pere Anguera, durant el servei militar Antoni Andreu tirà endavant, junt amb un grup de soldats reusencs, el seu primer acte conegut de rebel·lia política en rebutjar l'escarapel·la amb els colors de la bandera monàrquica que pretenia imposar al seu regiment la dictadura de Primo de Rivera. Pere Anguera i Nolla (1989), *L'ombra de l'estel blanc. Estudis sobre el catalanisme polític,* Reus (Baix Camp), Associació d'Estudis Reusencs, p. 69 i 85-86.

Camp l'any 1927. En qualsevol cas, el fet comprovat és que a finals de la dècada de 1920 trobem EC incorporat com a secció pròpia del Foment Republicà Nacionalista i Antoni Andreu com a membre integrant d'aquesta formació política reusenca,[11] de la qual el 1930 el seu germà Josep figura com a president.[12]

Dins l'FRN, Antoni Andreu comença a col·laborar de forma puntual a *Foment. Setmanari Nacionalista Republicà de Reus*, el seu òrgan de premsa escrit, el qual, acabada l'obligada clausura sota el règim primoriverista, havia inaugurat una segona època a partir del número corresponent al 30 de maig de 1930.[13] S'iniciava d'aquesta manera la seva relació periodística, amb diversos graus de responsabilitat segons el període, amb els diferents portaveus escrits de les organitzacions polítiques catalanistes de les quals formarà part.

Així, la pàgina 3 de *Foment* de 15 de setembre de 1930 pot recollir un primer article d'Antoni Andreu titulat «Un error lamentable», en què critica la supressió de dues assignatures com «la Gramàtica Catalana i la Història de Catalunya» dins el pla d'ensenyament anual del Centre de Lectura de Reus,[14] fet sobre el qual assegura que «serà una mala nota pel seu historial, i el prestigi i consideració que sempre l'han aureolat en sortiran bon xic perjudicats».[15]

Tres setmanes després, al número corresponent del 4 d'octubre, amb el mateix títol haurà de sortir al pas del comentari publicat a *Les Circumstàncies* sobre

11. En efecte, el nacionalisme republicà reusenc, com explicà Xavier Ferré, s'havia configurat a partir de 1906 al voltant del Foment Republicà Nacionalista, «organització resultant de la confluència entre la joventut de la Lliga Catalana [...] i els republicans del Centre Democràtic Federal». Amb un ràpid creixement, que el 1909 portà l'escriptor Pere Cavallé a ocupar per primera vegada un escó municipal, aconseguirà una notable presència en la vida municipal i assolirà en diferents ocasions responsabilitats de govern, si bé patirà, sota la dictadura de Primo de Rivera, un llarg període de suspensió per ordre governativa. Xavier Ferré i Trill (2009), «Foment [Republicà Nacionalista] i l'esquerra catalana», a *Els orígens del republicanisme nacionalista. El Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910),* Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, p. 161; del mateix autor (2009), *Pere Cavallé, ciutadania republicana*, Reus, Centre de Lectura.

12. *Per Catalunya* (portaveu de l'FNC) (1978), p. 2.

13. Cristina Vives Lamarca (1999), «*Foment*, l'òrgan d'expressió dels republicans nacionalistes», *Plecs d'Història Local*, núm. 82, p. 1288-1290.

14. Segons explica Jordi Tous, Antoni Andreu figura per primera vegada al llibre d'actes d'aquesta transcendental entitat cultural reusenca que és encara avui el Centre de Lectura, l'abril de 1934, com a membre de la Secció de Ciències Polítiques i Socials, mentre que, entre juny de 1936 i el 14 d'octubre de 1937 passarà a ocupar el càrrec de vicepresident. Tous (1999), p. 21.

15. Antoni Andreu i Abelló (1930), «Un error lamentable», *Foment. Setmanari nacionalista republicà de Reus*, 15 de setembre, p. 3.

el seu article inicial. Davant la justificació d'aquest diari reusenc de la retirada de l'oferta d'aquestes assignatures com a decisió dels seus socis per l'escassa demanda d'anys anteriors, Antoni Andreu no dubtarà a anteposar la necessitat de defensar la cultura catalana «sense acabar la paciència pel poc èxit obtingut».[16]

El següent article d'Antoni Andreu publicat a *Foment* serà, en canvi, un escrit amb data de 24 de gener de 1931 dedicat a la carretera que ell tan bé coneixia de Reus-Montblanc, titulat «La carretera de Montblanch», mentre que la seva darrera aparició al portaveu de l'FRN, com a *Portaveu de l'Esquerra Republicana de Catalunya a les comarques tarragonines*, esdevindrà una col·laboració al número monogràfic el 15 de novembre de 1931, titulada «Vida exemplar», sobre el vint-i-cinquè aniversari de la fundació d'aquesta formació política republicana reusenca, en què destacà una commemoració que «fixa una fita gloriosa en la història del catalanisme liberal de les nostres contrades».[17]

Efectivament, l'FRN, junt amb el Centre Republicà, el Centre Autonomista Republicà i la Casa del Poble, havia constituït davant les transcendentals eleccions municipals de 12 d'abril de 1931 que obriren pas a la Segona República, la coalició Entesa Republicana i Catalanista, integrada dins la recentment organitzada ERC. A més de participar en el Gran Míting de presentació de la candidatura, celebrat el dia 7 d'abril, al costat d'altres oradors com el seu germà Josep i el futur alcalde Evarist Fàbregas, Antoni Andreu formarà part d'aquesta llista electoral pel districte sisè de Reus i resultarà elegit en segon lloc, amb un total de 671 vots, vint només per darrere d'Amadeu Ferrater Gili.[18]

En el nou Ajuntament republicà participarà activament com a vocal a les comissions de treball de Cementiris i Mercats i Escorxadors.[19] Tot i que desconeixem

16. Antoni Andreu i Abelló (1930), «Un error lamentable», *Foment. Setmanari nacionalista republicà de Reus*, 4 d'octubre, p. 2.

17. Antoni Andreu i Abelló (1931), «La carretera de Montblanch», núm. 39, 24 de gener, p. 6, i (1931), «Vida exemplar». *Foment. Portaveu de l'Esquerra Republicana de Catalunya a les comarques tarragonines*, núm. 197, 15 de novembre, p. 10. Antoni Andreu, com el seu germà Josep, pot figurar així dins la relació de socis de l'Associació de la Premsa de Reus durant la dècada de 1930, quan aquesta entitat estigué presidida per Joan Sentís i Nogués, membre també de l'FRN i d'ERC, candidatura amb la qual serà escollit diputat per Tarragona a les eleccions de febrer de 1936.

18. Pere Anguera i Nolla (1990), *Les eleccions democràtiques a Reus. Tres cròniques*, Reus, Òmnium Cultural, p. 28.

19. Josep M. Escoda i Vila (1979), *Reus de la Dictadura a la República. Introducció a la seva història*, Reus, Centre de Lectura, p. 78.

el seu grau concret de relació amb el sector separatista dins l'Esquerra, l'actuació municipalista d'Antoni Andreu casarà a la perfecció amb la via fins aleshores original dins el camp nacionalista radical estructurada per Josep Dencàs i Miquel Badia a redós de les JEREC, que, tal com indicàvem en un altre indret, apostava obertament pel procés de desenvolupament autonomista com a eina per aprofundir el projecte independentista, utilitzant els mecanismes que oferia el paper polític capdavanter de la formació republicana i les possibilitats reals de catalanitzar la societat que, fins a cert punt, permetia el control de les institucions d'autogovern.[20]

En aquest sentit, la reorganització consistorial que donà l'alcaldia al radical Enric Cavallé i Muixí, tal com informava *La Vanguardia* el 27 de novembre de 1932, farà possible l'elecció d'Antoni Andreu com a sisè tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Reus. A partir d'aquest moment, cal destacar la seva tasca dirigint la Comissió d'Assistència Social de Reus i dins del Patronat de la Generalitat a Tarragona en aquest mateix camp, responsabilitat que, després de l'ínterim obligat pels fets del 6 d'octubre de 1934, reprendrà a partir del 2 d'abril de 1936, segons recull el *Diari Oficial del Govern de Catalunya*.[21]

Al mateix temps, reforçant la seva intervenció obertament política, Antoni Andreu participa com un dels redactors de la ponència d'afers municipals al primer Congrés d'ERC celebrat els dies 13 i 14 de febrer de 1932 i, a més de prendre part en determinats actes polítics, com els diversos mítings organitzats en diferents llocs de les comarques tarragonines per l'FRN en commemoració del primer any de la República, arran del 6 d'octubre tirarà endavant una iniciativa finalment no reeixida d'omplir un autobús amb voluntaris de Montblanc per afegir-se a la proclamació favorable a l'Estat Català formulada pel president Companys.[22]

20. Fermí Rubiralta i Casas (2011), *Miquel Badia. Vida i mort d'un líder separatista,* Barcelona, Duxelm - Fundació Irla.

21. «Reus» (1932), 27 de novembre, p. 26, i «El Patronato de Asistencia Social» (1932), 7 de juliol, p. 12, *La Vanguardia*; «Decret de la Generalitat de Catalunya restablint els Patronats d'Assistència Social de la Generalitat», *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (1936), núm. 2091. Sobre els Fets d'Octubre, Manuel López Esteve (2013), *Els fets del 6 d'octubre de 1934,* Barcelona, Base; Arnau Gonzàlez i Vilalta; Manuel López Esteve i Enric Ucelay-Da Cal (2014), *6 d'octubre: la desfeta de la revolució catalanista de 1934,* Barcelona, Base.

22. M. Dolors Ivern i Salvà (1989), *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936),* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 211, vol. I; «Actes en commemoració de la República. FNR», *Portaveu de l'Esquerra Republicana de Catalunya a les comarques tarragonines* (1932), p. 5; Surroca (2005), p. 74.

Secretari General d'Estat Català i director del *Diari de Catalunya*

Sense disposar de més dades sobre la seva trajectòria personal i política durant el primer any de la guerra més enllà de la seva participació el novembre de 1936 en una expedició amb vehicles cap a Madrid per evacuar la població civil davant l'ofensiva feixista,[23] l'estiu o, com a molt tard, la tardor de 1937, trobem Antoni Andreu a Barcelona, col·laborant en tasques orgàniques del Comitè Central d'EC, formació dins la qual es feia cada cop més palesa la manca de militants que suplissin els quadres que es veien obligats a incorporar-se progressivament al front.

Ja fos a partir de la seva elecció com a delegat de l'assemblea de militants reusencs reunida el 21 de setembre de 1937 per discutir les ponències del congrés nacional a celebrar el mes d'octubre,[24] o, simplement, que aquesta elecció vingués a ratificar *de facto* un treball polític que ja desenvolupava anteriorment a Barcelona, el fet transcendental és que des d'aquest moment i al llarg de molts anys Antoni Andreu iniciarà una estreta relació de treball, col·laboració i amistat amb Joan Cornudella i Barberà que hauria de marcar, sens dubte, no sols la seva vivència personal, sinó també la història mateixa del moviment independentista català.

Joan Cornudella i Barberà havia arribat de forma accidentada i poc ortodoxa al càrrec de secretari general d'Estat Català arran de l'anomenat «afer Rebertés». Enmig de tràgiques i difícils circumstàncies, la seva intervenció havia resultat decisiva per aconseguir que les conseqüències d'aquest avortat complot no comportessin necessàriament la desaparició física d'EC del ventall de forces polítiques catalanes.[25]

Ben aviat, en la persona d'Antoni Andreu trobarà un estimable i fidel col·laborador i un aliat polític indispensable en la seva aposta per conduir l'estratègia del separatisme, en especial després dels fets de maig de 1937, cap a una posició de reforçament del paper de les institucions catalanes. No resulta

23. Tous (1999), p. 22.

24. Pere Anguera i Nolla (1991), *Menjacapellans, conservadors i revolucionaris,* Reus, Centre de Lectura, p. 145.

25. Rubiralta (2003). Darrerament, sobre l'anomenat «cas Rebertés», Enric Ucelay-Da Cal; Arnau Gonzàlez i Vilalta (2012), *Contra Companys, 1936. La frustración nacionalista ante la Revolución*, València, Universitat de València.

estrany, per aquesta raó, que quan EC es veié obligada a deixar d'editar el *Diari de Barcelona* per començar a treure al carrer des del dia 3 d'agost de 1937 una nova publicació amb el nom de *Diari de Catalunya*, Joan Cornudella, per assegurar-ne el control, nomenés com a director una persona de la seva confiança com Antoni Andreu.

Tanmateix, la posició secundària d'EC dins el ventall de forces polítiques i l'arraconament dels centres de poder resultaven prou negatius per a aquesta formació i no tardaran a posar de manifest la seva debilitat orgànica. De fet, evidenciant les mancances d'una fusió mal soldada poc abans de la guerra i el seu descontentament amb la línia oficial del partit, el mes de gener de 1937 Daniel Cardona i molts dels seus coreligionaris anteriors de Nosaltres Sols! havien abandonat *de facto* la disciplina de l'organització separatista unificada. I, al mateix temps, a partir d'aquest moment s'anirà obrint una guerra fratricida entre els seguidors de l'advocat Vicenç Borrell, defensors d'una línia d'apropament al PSUC, i els partidaris d'un corrent més favorable a les institucions catalanes, dirigits per Joan Cornudella. Aconsellat per Antoni Andreu, que s'anava convertint en certa manera en el seu lloctinent polític, el secretari general d'EC es veié obligat a cercar un mínim enteniment amb el sector dissident per assegurar una conjuntural unitat del partit durant la celebració del seu primer congrés el mes d'octubre de 1937.[26] La composició del nou Comitè Executiu elegit per aquest congrés, repartit gairebé a la meitat entre seguidors d'una i altra tendència, donarà entrada així per primera vegada a Antoni Andreu i Abelló al capdavant del Departament de Finances.

No obstant aquest acord puntual aconseguit amb prou dificultats durant el període congressual, les diferències de criteri entre «borrellistes» i «cornudellistes», en lloc d'apaivagar-se no faran altra cosa que anar-se ampliant enmig d'un escenari bèl·lic que caminava de manera inexorable cap a la derrota del bàndol republicà.

A començament de 1938, a causa de la seva incorporació al front, Joan Cornudella es veurà obligat a presentar la renúncia del seu càrrec. Reunit el Ple de Delegacions Comarcals del partit separatista els dies 26 i 27 de febrer, nomenarà un nou executiu que mantenia el nostre protagonista al capdavant de la

26. Així l'hi recordarà Joan Cornudella un any més tard en una carta escrita des del front al nostre protagonista. «Carta de Joan Cornudella i Barberà (Tírvia) a Antoni Andreu i Abelló», 2 de desembre de 1938, a Tous (1999), p. 82.

responsabilitat de les finances i nomenava Marcel·lí Perelló per substituir Cornudella.[27] Finalment també, per causa de la guerra, al llarg d'aquest any Antoni Andreu arribà a ocupar de manera interina el càrrec de màxima responsabilitat de la formació separatista. Com evocà un aleshores molt jove militant d'EC i futur activista de l'FNC, Octavi Viladrosa, «Andreu i Abelló és el nou secretari general. Un home alt i prim, jove, de cabells ondulats, senyorívol».[28]

Ben aviat igualment, Antoni Andreu serà cridat a incorporar-se a files, tot i que això no li impedirà assistir a Barcelona a diverses reunions del Front Popular en representació d'EC, com les que recordava Miquel Ferrer a les seves memòries.[29]

És també durant aquesta conjuntura que s'estengué entre la militància separatista la consigna d'afiliar-se a la maçoneria, esventant possibles avantatges futurs, cas de confirmar-se el rumb cada dia més negatiu del conflicte bèl·lic. Així, de la mateixa manera que amb data 7 de juliol de 1937 Joan Cornudella, com altres dirigents d'EC, presentà la sol·licitud d'ingrés a la reconstituïda lògia Themis amb l'objectiu de donar-li un decisiu impuls catalanitzador, Antoni Andreu decidí afiliar-se, com el seu germà Josep, a la lògia Plus Ultra.[30]

La marxa a l'exili. La formació del Front Nacional de Catalunya

Consumada la derrota de l'exèrcit republicà, Antoni Andreu es veié obligat, com tants altres catalans, a marxar a l'exili. Pel relat de Josep M. Poblet sabem que, acompanyat de Joan Cornudella, a començament de febrer de 1939 arriba a Darnius (Alt Empordà), on també havia fet cap el president de la Generalitat i alguns dels seus consellers. Aquí, a la casa del jutge, s'aixoplugaren amb més de

27. «El Ple Ordinari de Delegacions Comarcals del Partit Estat Català» (1938), *Diari de* Catalunya, 1 de març, p. 1.

28. Octavi Viladrosa i Josa (2010), *Sang, dolor, esperança. La Generalitat republicana i la primera resistència independentista (1931-1946),* Barcelona, Duxelm, p. 89.

29. Miquel Ferrer i Sanxis (2008), *Memòries (1920-1970). 50 anys d'acció política, social i cultural catalana,* Barcelona, Fundació Josep Comaposada, p. 393.

30. «Banco de datos de la Masonería Española. Relación de Logias de Cataluña, siglo xx», a Pere Sánchez i Ferré (1990), *La maçoneria a Catalunya (1900-1939),* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, tom III, p. 1012-1015; Pere Sánchez i Ferré (1993), *La maçoneria en la societat catalana del segle XX (1900-1947),* Barcelona, Edicions 62, p. 231.

vint persones que s'amuntegaven a l'hora de dormir en les diferents cambres i passadissos i, finalment, sense passaport, decidiren travessar la frontera pel dret de la muntanya en una zona propera al Voló, des d'on aconseguiren arribar en cotxe fins a Perpinyà. Amb uns quants francs donats per la Generalitat, pogueren viure uns dies i pagar el bitllet del tren que els permeté d'arribar a la Vil·la Lina de Sant Aigols, la modesta residència que Josep Andreu i Abelló disposava al Departament de Var, a la Costa Blava.[31]

El principal repte que es presentava en aquell moment a la parella de dirigents d'EC, dels pocs de la formació nacionalista radical que havien evitat els camps de concentració, era contribuir a pal·liar la precària situació dels companys de militància, en especial els que romanien presos, com a primer i imprescindible pas per a altres possibles actuacions més ambicioses. Així, decidiren que Joan Cornudella, amb una situació personal més precària, anés a París, centre principal d'actuació dels organismes dedicats a gestionar l'ajut als exiliats republicans, i que Antoni Andreu romangués al costat del seu germà per coordinar aquestes gestions.

La comunicació del trasllat de Joan Cornudella a París tindrà un efecte contraproduent que posarà de manifest de manera descarnada la ferida de l'enfrontament i la divisió que pateix la formació separatista i que l'obligat exili, amb els seus corol·laris en forma de precària situació personal, aïllament i dispersió, no contribuirà sinó a engrandir. Enmig de l'enfrontament amb el sector borrellista,[32] Antoni Andreu i Joan Cornudella, partidaris que el moviment independentista abandonés l'apoliticisme que l'havia caracteritzat en circumstàncies pretèrites, rebutjaran el contingut del manifest elaborat el dia de Sant Jordi de 1939 per Joan Casanovas, l'anterior president del Parlament del Principat, i conforme passin els mesos aniran decantant-se per donar suport a una política que tendeixi a la «unitat nacional dels catalans, posició que defensarà també la-

31. Com explica també Josep M. Poblet, a Perpinyà, fugint constantment del setge de la policia, només hi romangueren unes poques hores, el temps just per acudir a la lògia maçònica local, on sembla que no reberen gaire ajut. Aconseguiren, almenys, evitar el camp de concentració gràcies a l'amistat d'un tinent coronel republicà de cognom Sanjuán. Josep M. Poblet i Guarro (1976), *Memòries d'un rodamón*, Barcelona, Pòrtic, p. 232.

32. Una anàlisi detallada de les diferències que en aquells moments esquarteraven EC en dos sectors, pot consultar-se a Rubiralta (2003), p. 127-146.

resta de militants del sector cornudellista, que majoritàriament es concentraven a la població de Montalban.[33]

L'inici de la guerra mundial coincidirà amb el trasllat d'Antoni Andreu de la Costa Blava a París, on passarà a residir, acompanyat de la seva dona, Pilar Pellicer i Gambús, en un apartament del carrer Chevalier de la Barre del barri de Montmartre, al qual més tard es traslladarà igualment Joan Cornudella, també amb la seva companya, Maria Feixa. El retrobament a la capital de l'Estat Francès dels dos companys i amics servirà per reforçar, sens dubte, el paper dirigent i la posició dominant d'ambdós al si d'aquest sector d'EC, en detriment del nucli de militants de Montalban.

Des d'aquesta nova residència, una de les primeres gestions que tiraran endavant plegats el mes de setembre de 1939 serà la de participar en el projecte de creació d'una publicació dedicada als catalans exiliats a França que, amb el nom d'*El Poble Català*, subvencionada pel JARE, sortirà al carrer al llarg de setze números sota la direcció de Jaume Miravitlles i de la qual, com indica Víctor Castells, Antoni Andreu participarà com a redactor.[34]

A l'interior, mentrestant, el grup d'NS! seguidor de Daniel Cardona ha entrat en contacte amb una sèrie de militants arrenglerats amb el sector d'EC de Joan Cornudella, gràcies a la tasca de Josep Munté i Rodríguez, el seu secretari personal durant la guerra, el qual, en lloc de marxar a l'exili, havia decidit amagar-se i recuperar la relació amb alguns antics companys.[35]

D'aquesta manera, obligat per la conjunció de forces produïda a l'interior, amb importants dificultats econòmiques orgàniques i davant el perill de perdre l'exclusivitat dels contactes establerts amb els serveis secrets aliats, Daniel Cardona no tindrà més remei que, oblidant conflictes anteriors, establir contactes

33. Fermí Rubiralta i Casas (2004), *Una història de l'independentisme polític català,* Lleida, Pagès, p. 115. Sobre la figura de Joan Casanovas, Joan Casanovas i Cuberta (1996), *Joan Casanovas i Maristany, president del Parlament de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Més recentment, sobre la política de la Generalitat a l'exili, Mercè Morales Montoya; Jaume Sobrequés i Callicó (2008), *La Generalitat a l'exili*, Barcelona, Ara.

34. Víctor Castells i Benosa (2005), *Nacionalisme català a l'exili (1939-1946)*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 27.

35. Josep Munté, a Barcelona, es va anar amagant de casa en casa, fins que decidí sortir a la llum pública gràcies als papers facilitats per l'esposa d'Antoni Andreu i Abelló, Pilar Pellicer i Gambús, qui tenia coneixença amb un jutge de Reus. Entrevista a Carme Torres (vídua de Josep Munté), Begues (Baix Llobregat), 28 de febrer de 2001. Entrevista a Josep Munté i Rodríguez, 15 d'abril de 1989, Fons de la fonoteca Jaume Font, Arxiu Nacional de Catalunya.

directes amb Joan Cornudella i Antoni Andreu. I, com a resultat d'un complicat procés de converses multilaterals explicat amb tota concreció en un altre indret,[36] el 4 de maig de 1940,[37] al domicili de Joan Masot a París, tindrà lloc l'acte fundador de «l'organització patriòtica resistent que fins al més de juny de 1942 no rebrà el nom definitiu de Front Nacional de Catalunya. Es tractava, bàsicament, d'un acord de coordinació entre NS! i el sector cornudellista d'EC, al qual en representació paritària de cada part assistiren, a més, Jaume Martínez i Vendrell i Joan Masot i Rodamilans, acompanyant Cardona, i, per l'altra banda, junt a Cornudella, Antoni Andreu i Abelló i Marcel·lí Perelló i Domingo.[38]

Per a la nova formació, la lluita de resistència a l'interior no era altra cosa que un front afegit a l'enfrontament totalitarisme/democràcia que s'estava produint en l'àmbit internacional. Recuperava, per tant, tot el protagonisme el model de lluita a la irlandesa que tants rèdits polítics havia suposat ja a l'organització històrica de Macià sota la dictadura de Primo de Rivera. El separatisme, que amb prou dificultats superà l'amenaça real de desaparició física de la seva principal organització, paradoxalment, mitjançant la formació de l'FNC, esdevenia el primer moviment polític d'oposició al franquisme reestructurat després de la definitiva derrota de les tropes republicanes al començament de 1939.

Només sis dies després de la signatura de l'acord de coordinació, el 10 de maig de 1940, es produïa l'atac alemany contra Bèlgica, preludi de la definitiva invasió de França, que, com una de les primeres conseqüències per a la nova organització, obligarà Antoni Andreu i Joan Cornudella a abandonar París, des d'on arribaran a finals de juny a Perpinyà. Tanmateix, mentre aquest darrer, com Manuel Cruells, en una decisió determinant per a l'èxit de l'organització, creuarà la frontera per dirigir l'FNC, a diferència de les altres formacions opositores catalanes, des de l'interior[39] s'optarà perquè Antoni Andreu, adjunt a l'ofi-

36. Rubiralta (2003), p. 146-160.

37. Fermí Rubiralta i Casas (2003), «Daniel Cardona-Joan Cornudella: el binomi que donà origen al Front Nacional de Catalunya», *Revista de Catalunya*, núm. 187, Barcelona, p. 22-43.

38. J. Masot i Rodamilans (1940), *Notes-resum,* 4 d'abril, París, Fons Joan Masot i Rodamilans. Arxiu Nacional de Catalunya.

39. Joan Cornudella va fer servir diversos amagatalls durant la seva estada clandestina a Barcelona fins a la seva detenció el novembre de 1943. Un d'ells fou, precisament, la casa d'uns parents d'Antoni Andreu, de cognom Giró, al carrer d'Astúries, núm. 26. Rubiralta (2003), p. 166-167.

cina política, romangui a Perpinyà, des d'on, amb Daniel Cardona, responsable a l'exterior de l'aparell militar, canalitzarà cap a l'Estat francès el treball dels seus companys, intensificarà les relacions amb els serveis secrets aliats francesos, anglesos i nord-americans i assumirà la responsabilitat principal dels passos fronterers establerts pels militants frontistes i utilitzats per diverses xarxes d'evasió.[40]

No obstant això, els viatges d'Antoni Andreu a l'interior per coordinar la lluita resistencial i recollir les informacions encomanades als membres de l'organització per lliurar-les als serveis secrets aliats seran prou freqüents. Tal com va recordar l'any 1987, poc abans del seu traspàs, Jaume Martínez i Vendrell, cap de la secció militar del Front, la bona entesa a Perpinyà entre Cardona i Andreu resultà decisiva per a la consolidació definitiva de la unió entre EC i NS!, que havia donat com a resultat el naixement de l'FNC.[41] I, prova de l'eficàcia de la tasca desenvolupada i de la confiança que en ell dipositava, sabent que la seva darrera empresa política quedava en bones mans, Daniel Cardona lliurà a Antoni Andreu la plena responsabilitat de tot l'aparell exterior de l'FNC, per retornar de manera definitiva el 15 de maig de 1942, ja molt malalt, a la seva casa pairal, on traspassaria el 7 de març de l'any següent.[42]

La transcendental responsabilitat com a president del Front Nacional de Catalunya

Cap a finals de l'estiu de 1943, tanmateix, la situació d'Antoni Andreu a Perpinyà es va anar fent insostenible. Com explicà Jaume Martínez i Vendrell, «tant la policia de Pétain com la Gestapo li anaven a la que salta i els mateixos serveis de la França lliure amb els quals estava relacionat li varen recomanar que

40. Jaume Renyer i Alimbau (2001), *Un home del silenci. Jaume Cornudella i Olivé: patriotisme i resistència (1915-1983),* Lleida, Pagès, p. 79; Daniel Arasa i Favà (2000), *La guerra secreta del Pirineu (1939-1944). Espies, resistents i contrabandistes,* Barcelona, Llibres de l'Índex, p. 152.

41. *Conferència de Jaume Martínez i Vendrell, llegida per Robert Surroca i Tallaferro, a l'acte d'homenatge a Antoni Andreu organitzat pel FNC* (27 de març de 1987), Centre Comarcal Lleidatà (Barcelona).

42. Fermí Rubiralta i Casas (2008), *Daniel Cardona i Civit (1890-1943). Biografia política*, Catarroja (País Valencià), Afers, p. 184.

es fes fonedís».[43] En conseqüència, tal com havien fet ja els seus companys de la direcció del Front, el nostre protagonista es decidí a passar també a l'interior.

Sortosament, la seva arribada recent a Barcelona i l'escassa relació i el poc contacte encara amb l'organització de l'interior evitarien la seva detenció arran de la caiguda d'una setantena llarga de militants de l'FNC, inclòs el cap de l'oficina política, Joan Cornudella, el mes de novembre de 1943. El retorn definitiu de l'exili farà possible així que, de nou, com ja havia succeït l'any 1938, Antoni Andreu pugui substituir el seu amic, ara pres, al capdavant de la direcció política de l'organització resistent.

Així, a la manera de la dicotomia a l'irlandesa que reproduïa l'esquema que havia donat lloc al sorgiment d'EC, Antoni Andreu, al capdavant de la branca política, i Jaume Martínez i Vendrell, de la militar, substituïen el tàndem Cornudella-Cardona que havia vist néixer l'FNC. A més, des de Perpinyà i també els primers dies de 1944, arribarà a Barcelona Jaume Cornudella i Olivé, que passà a formar part, amb la resta dels membres no detinguts, com Domènec Ramon i Ramon Arrufat, d'un Consell Executiu del qual el nostre protagonista esdevindrà president.

Durant els quatre anys decisius que vindran a continuació, sota els noms de guerra de «Robert» i, sobretot, d'«Agustí», Antoni Andreu assumirà la tasca transcendental de dirigir els rengles de l'FNC, responsabilitat patriòtica que, com destacarà Víctor Castells, tirarà endavant «amb un coratge admirable».[44]

Mentrestant, la segura i propera victòria aliada comportarà també una altra sèrie de canvis importants per a la formació patriòtica resistent. Així, anava perdent significat polític l'ajut als serveis secrets occidentals com a tasca primordial i, en aquest sentit, sota l'impuls de la secció militar, des de mitjan 1944 l'FNC destinà tots els seus esforços activistes a l'organització d'un seguit d'operacions, com ara penjades de senyeres en llocs prou cèntrics i emblemàtics, enganxada de pasquins, repartiment de fulls volants, etc., que contribueixin a posar de manifest l'existència nacional diferenciada de Catalunya sotmesa per un règim totalitari com el franquista i la necessitat de tenir present aquesta situació en el moment de reorganitzar l'*statu quo* internacional al final de la guerra. La nova conjuntura explica també la necessitat d'aprofundir en la discussió ideològica i,

43. Jaume Martínez i Vendrell (1991), *Una vida per Catalunya. Memòries (1939-1946),* Barcelona, Pòrtic, p. 162.

44. Castells (2005), p. 246.

d'aquesta manera, el maig de 1944 apareix el primer document d'anàlisi política fet públic pel Front, redactat per Antoni Andreu i Jaume Cornudella.[45]

Per fer front a aquesta i, en general, a totes les responsabilitats derivades del seu càrrec, el president del Front, com subratllà Jaume Martínez, «mirà de rodejar-se d'una sèrie de persones que li poguessin servir d'assessors i col·laboradors». Entre aquestes persones destacà un nombre d'intel·lectuals i escriptors molt coneguts, compromesos políticament amb la supervivència d'un país que travessava un greu perill d'anorreament polític, social i cultural.

Serà el cas, per exemple, de Josep Palau i Fabre, d'Antoni Ribera i, sobretot, de Josep M. Sagarra, a la casa del qual, segons recordà Octavi Viladrosa, tingué fins i tot l'oportunitat de refugiar-se.[46] Sagarra, a més, enllaçava el nostre protagonista amb el monestir de Montserrat i a casa seva s'havien fet algunes trobades i també havia servit de bústia de la documentació que arribava d'Europa per poder-la trametre als serveis d'espionatge anglesos.[47]

Un altre d'aquests estrets col·laboradors d'Antoni Andreu procedents del camp de la cultura fou Joan Triadú i Font, «l'obstinat intel·lectual de la resistència», segons la definició d'Albert Manent en el seu primer dietari polític, que aprofità aquesta caracterització de Joan Triadú per afegir-se als que pensaven que «un dels personatges a qui encara no s'ha fet justícia és Antoni Andreu i Abelló».[48]

Joan Triadú, precisament,[49] coordinava el grup redactor que, reunit setmanalment a casa dels seus pares, s'encarregava del contingut de *Per Catalunya,* publicació de la qual Antoni Andreu, de nou al capdavant d'una iniciativa

45. Daniel Díaz i Esculies (1996), *L'oposició catalanista al franquisme: el republicanisme liberal i la nova oposició*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 54.

46. Josep Palau i Fabre (2005), *Obra literària completa II. Assaigs, articles i memòries*, Barcelona, Galàxia Gutemberg - Cercle de Lectors, p. 1288; Viladrosa (2010), p. 304; Pere Carbonell i Fita (2005), *Obrint camins a l'esperança (1945-1960)*, Barcelona, Mediterrània, p. 50.

47. Jordi Amat (2011), «Sagarra a la resistència», *La Vanguardia*, 3 d'octubre, p. 32.

48. Albert Manent i Segimon (1986), *El molí de l'ombra. Dietari polític i retrats (1946-1975),* Barcelona, Edicions 62, p. 190.

49. Joan Triadú i Font (2008), *Memòries d'un segle d'or*, Barcelona, Proa, p. 73-78, i «Aquell Front Nacional de Catalunya que vaig conèixer i estimar», a Robert Surroca i Tallaferro (coord.) (2006), *Memòries del Front Nacional de Catalunya. Cavalcant damunt l'estel,* Barcelona, Arrel, p. 55-57.

periodística partidària, exercia les funcions, moltes vegades de tipus merament nominal, de director.[50]

Si bé prèviament amb el nom de *Catalunya* i peu d'impremta a Melilla, la formació resistencial catalana havia intentat publicar ja un setmanari propi, la sortida al carrer de *Per Catalunya* el dia de Sant Jordi de 1945 amb un article de presentació del nostre protagonista fornia la formació frontista de l'òrgan de premsa imprès del qual mancava, al temps que, com recordaria quaranta anys després un dels seus militants històrics més destacats, el pintor Francesc Espriu, «a la presó el fet de rebre el *Per Catalunya* (gran format), que ens arribava clandestinament, contribuïa a sostenir la moral».[51]

Dins aquesta transcendental tasca al capdavant de l'FNC, Antoni Andreu sovintejà els contactes amb formacions polítiques que semblaven reviscolar en aquell moment àlgid de l'oposició antifeixista com l'ERC o UDC, a les quals, com confessava el nostre protagonista, el grau d'organització del Front permetia que «ell mateix els portés notícies de les seves organitzacions a l'exili». I encara participà en diverses entrevistes de cara a perfilar el futur del país, com fou el cas d'un industrial de Terrassa a qui el president de la formació resistent captivà i, en paraules de Jaume Martínez Vendrell, li féu exclamar: «Tenim un gran president i l'èxit assegurat. Aquest és l'home que Catalunya necessita».[52]

A banda de mantenir una extensa correspondència amb diverses personalitats del Consell Nacional de Catalunya a Londres, com el seu president, Carles Pi i Sunyer, Josep Trueta o Josep M. Batista i Roca, el mes de març de 1945, fins i tot romangué dues setmanes per establir relacions a Perpinyà i Montpeller i, a la tardor del mateix any, un cop acabada la guerra mundial, viatjà fins a París per aclarir la posició del Front davant la constitució provisional del Govern de la Generalitat a l'exili.[53]

Però, finalment, davant la contradicció entre el plantejament superador de l'Estatut que defensaven l'FNC i el Consell Nacional de Londres i la defensa de la legalitat republicana exposada en el text de 1932, la formació dirigida per

50. Albert Viladot i Presas (1987), *Nacionalisme i premsa clandestina (1939-1951),* Barcelona, Curial, p. 75.

51. Espriu (1978), p. 2.

52. Martínez (1991), p. 231.

53. Martínez (1987); Carles Pi i Sunyer (1979), *Memòries de l'exili. II.- El Govern de la Generalitat. París 1945-1948*, Barcelona, Curial, p. 73.

Antoni Andreu no havia tingut altre remei que sacrificar els interessos orgànics propis en benefici d'una posició unitària que es presentava com un pas decisiu per aconseguir la tan desitjada internacionalització de la causa catalana.[54]

I en el mateix sentit contradictori amb l'originari propòsit unificador de tot el ventall de forces catalanes antifranquistes amb el qual havia sorgit l'FNC, per afavorir, igualment, una política unitària amb les formacions que reapareixien en aquesta conjuntura, el seu Consell Executiu acceptà per unanimitat la proposta d'Antoni Andreu d'entrar a formar part del Consell Nacional de la Democràcia de Catalunya, més conegut com a Comitè Pous i Pagès.[55]

Era evident, però, que la nova situació política, tant a nivell general com pel que pertocava a la mateixa organització resistent, demanava una reconsideració en profunditat del paper de la formació clandestina. Amb aquest objectiu, el 18 d'abril de 1946 es reuní a Dosrius (Maresme) la Primera Conferència de l'FNC. Antoni Andreu, ratificat en el càrrec de president per aclamació, va ser l'encarregat de redactar l'informe del Consell Executiu, tot recollint les resolucions transcendentals dels mesos anteriors, i, conjuntament amb Joan Cornudella, que acabava de sortir de la presó unes setmanes abans i resultà elegit secretari general a proposta del nostre protagonista, la ponència política.[56]

Dos mesos després de la Primera Conferència, a començaments de juny de 1946, es produí la detenció d'una bona part de la militància de la secció militar, amb el seu principal dirigent, Jaume Martínez i Vendrell al capdavant, cosa que deixà prou tocada l'organització en un moment polític transcendental. Antoni Andreu va haver de buscar refugi al sanatori que a Sant Just Desvern tenia un parent seu, el doctor Abelló. Com recordarà Antoni Malaret, qui, com el seu mestre Daniel Cardona arribà també a la batllia d'aquesta vila del Baix Llobregat, «la manera amb què Antoni Andreu es comportava en aquella circumstàn-

54. Vegeu algunes crítiques recollides per aquesta decisió a Jaume Ros i Serra (1995), *La decepció de la memòria (1939-1995),* Barcelona, Mediterrània, 1995, p. 97. En general, sobre la posició inicial de l'FNC, més propera al Consell Nacional de Londres, superadora del marc estatutari del 1932, i el seu viratge el 1945 cap a la proposta més possibilista de reconeixement de les institucions republicanes expressada per l'anomenada Solidaritat Catalana, defensada fonamentalment per Josep Tarradellas, aleshores secretari general de l'ERC, veg. Daniel Díaz i Esculies (1991), *El catalanisme polític a l'exili (1939-1959)*, Barcelona, la Magrana, p. 108-120.

55. Martínez (1991), p. 375.

56. Daniel Díaz i Esculies (1983), *El Front Nacional de Catalunya (1939-1947)*, Barcelona, La Magrana, p. 84-85.

cia difícil per als homes i dones del Front, i que ell considerava com un accident més en la lluita d'alliberament nacional, em va impressionar».[57]

I a l'emblemàtica casa pairal de Daniel Cardona a Sant Just Desvern mateix, en un ambient de pessimisme creixent davant la tan esperada caiguda del dictador que no acabarà mai d'arribar, tindrà lloc la Segona Conferència de l'FNC el mes d'octubre de 1947. La constatació que, superada l'etapa de la simple resistència, calia abandonar estructures orgàniques més amplies i avenir-se a un combat a molt més llarg termini obligarà a prendre la decisió de convertir l'organització resistent de caire unitari en un partit polític.[58]

Aquesta va ser la darrera convocatòria de tota la seva militància al llarg de més d'una dècada. L'FNC, com la resta de les formacions polítiques antifranquistes, entrà en un estat de profunda hibernació i, com asseguràvem sense exagerar en un altre indret, a partir d'aquell moment gairebé únicament Joan Cornudella i Barberà mantingué encesa la molt dèbil espurna de l'organització independentista.[59] En els mesos següents, a la major part dels quadres que no són a la presó se'ls passarà avís que queden alliberats del seu compromís o, simplement, abandonaran l'activitat política. I, en el cas concret d'Antoni Andreu, qui, com a únic element que, com afirmà Jaume Martínez Vendrell, «faltava a la policia per poder desllorigar tota l'organització, es va haver d'amagar sota terra»[60] i, abandonant tota responsabilitat política directa, refugiar-se a la seva casa pairal de Cal Celdoni de Pira, a la Conca de Barberà.[61]

Com a balanç de la seva difícil i obscura etapa com a president a la clandestinitat de l'FNC al llarg de gairebé quatre anys, valguin les paraules de Jaume Martínez i Vendrell, qui compartí amb ell directament aquesta feixuga carga:

> En l'aspecte de saber inspirar confiança, de fer-se els homes seus, l'Antoni Andreu hi tenia un do. Des del grup d'homes de lletres fins als elements més absorbits per l'acció directa. Des dels més antics integrants del Front fins als més recentment arribats, procedents d'ERC o d'algun grup maçònic. Des dels

57. Malaret (1992), p. 59-60.

58. Antoni Malaret i Amigó, «Llocs de reunions i conferències del Font Nacional de Catalunya», a Surroca (2006), p. 88; Rubiralta (2003), p. 196-198.

59. Rubiralta (2003), p. 199.

60. Martínez (1987).

61. Joan Fuguet i Sans (2014), *Cal Celdoni de Pira. Una casa pairal de la Conca de Barberà (segles XVIII-XIX),* Pira (la Conca de Barberà), Celler Carles Andreu.

companys a la presó fins als que actuaven en un ambient de plena llibertat a les delegacions de França. L'Antoni Andreu era un president plenament acceptat i del qual tots els que el coneixien o l'anaven coneixent se sentien orgullosos.[62]

La callada tasca resistent sota el franquisme

Dedicat des d'ara, fonamentalment, a reorganitzar les empreses familiars, durant els anys següents Antoni Andreu, tanmateix, no abandonà del tot la militància política directa, si bé des d'un segon pla, de manera prou adient a la seva personalitat allunyada de qualsevol protagonisme personal. És aquest mateix tarannà, que el diferenciava clarament, per exemple, del seu germà Josep, el que l'ajudà possiblement també a explicar l'oblit de la seva aportació a què ens referíem a l'inici d'aquestes línies.

En qualsevol cas, amb la represa del Front que s'anirà produint a partir de la segona meitat dels anys cinquanta, Antoni Andreu participarà de la tasca de difusió de l'etapa recent encetada del seu portaveu *Per Catalunya* i es declararà partidari, amb Joan Triadú en una proposta no reeixida, de convertir la formació resistent en un moviment coordinador i aglutinador de la lluita nacional oberta a tots els partits catalans.[63]

Membre del Consell Nacional fins al seu traspàs, Antoni Andreu tingué, a més, el trist honor de presidir la reunió d'aquest màxim òrgan del Front que el dia 21 de juliol de 1968 certificà la sortida dels joves membres que pocs mesos després crearien el PSAN, tot pronunciant un breu parlament en què féu referència al sacrifici dels militants de l'organització «morts en camps de concentració i a les llargues estades a les presons que hagueren de patir».[64]

Ja als anys setanta prengué part, també l'agost de 1974, en el Primer Congrés de l'FNC, arran del qual un dels dirigents d'aleshores, Àlvar Valls, el recorda, «amb una cultura política extraordinària».[65] I, després de la mort del dicta-

62. Martínez (1987).

63. Joan Colomines i Puig (1999), *El compromís de viure. Apunts de memòria,* Barcelona, Columna, p. 321; Xavier Amorós i Solà (2002), *Temps estranys. Clarobscurs en la llarga postguerra reusenca*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, llibre segon, p. 225.

64. *Acta del Consell Nacional del F. N. de C.* (21 de juliol de 1968).

65. Àlvar Valls i Oliva (2014), *Al cap dels anys. Militància, presó, exili (1970-1998),* Barcelona, 1979, p. 174.

dor, en plena voràgine electoral, Antoni Andreu va tenir també una presència destacada en cadascuna de les dues parts en què la formació frontista es veié obligat a dividir el Segon Congrés al llarg de l'any 1977.[66]

Malgrat l'allunyament de la primera fila política, al llarg del franquisme i la transició no perdé el contacte ni la relació amb Joan Cornudella, tant a nivell personal, com ho posa de manifest l'assistència al costat de la seva dona, Pilar Pellicer, el 6 de desembre de 1958 a la boda del fill gran del seu amic i principal valedor orgànic, com, en l'àmbit més polític, el contingut de la correspondència creuada entre ambdós líders destacats de l'independentisme català, que donen compte puntual d'episodis prou destacats de l'antifranquisme català, com la constitució el 7 de novembre de 1971 de l'Assemblea de Catalunya, sessió constitutiva a la qual assistí Antoni Andreu i per la qual fou detingut per la policia, com el seu germà Josep, durant tres dies.[67]

De fet, segons s'encarregà de recollir Antoni Malaret, qui la qualificà d'«una de les més grans decepcions d'aquest patriota que mai no va renunciar a la seva identitat independentista», Antoni Andreu no va compartir ni tampoc no va entendre la decisió de Joan Cornudella d'abandonar els rengles d'una organització com l'FNC, que s'havia encarregat de conduir durant gairebé quaranta anys, per passar a formar part a partir del març de 1978 de les files del partit socialista.[68]

Però, a banda d'aquesta implicació política des d'una més discreta segona fila, Antoni Andreu mantingué al llarg del franquisme i després, durant la transició, una callada feina de resistència, iniciada des de la seva llar, oberta sempre als amics i a tots els patriotes perseguits o exiliats, convertida en una mena de punt d'irradiació cívica i cultural.

En aquest sentit, col·laborarà amb les rutes universitàries per les comarques, organitzades, entre d'altres, per Max Cahner i Ramon Bastardas. Arran, precisament, d'una d'aquestes visites a Cal Celdoni, el selvatà i activista Isidre Fonts (la Selva del Camp, 1931) tindrà ocasió d'explicar a Albert Manent el brindis realitzat per Antoni Andreu «pel nostre president»,[69] posant de mani-

66. Daniel Díaz i Esculies; Fermí Rubiralta i Casas i Jaume Renyer i Alimbau (2006), *Una història del FNC (1940-1990),* Lleida, Pagès, p. 123-137.

67. «Carta de Joan Cornudella i Barberà (Barcelona) a Antoni Andreu i Abelló (Montblanc, Conca de Barberà)» (24 de novembre de 1971).

68. Malaret (1978), p. 3.

69. Albert Manent i Segimon (1999), *En un replà del meu temps. Retrats d'escriptors i de polítics,* Barcelona, Proa, p. 178.

fest una altra de les constants del nostre protagonista, compartida amb Joan Cornudella, la fidelitat a les institucions catalanes, representades per la màxima autoritat de la Generalitat a l'exili, més enllà de les diferències polítiques que els separaven de la posició personal defensada per Josep Tarradellas.

També com Max Cahner i Ramon Bastardas, Antoni Andreu prengué part en la creació d'Edicions 62, fou membre del seu Consell d'Administració i, també dins d'aquesta silenciosa tasca resistencial, transcendental per poder mantenir la nostra diferenciada consciència nacional sota la dictadura, donà suport, com ha destacat Xavier Amorós, a l'organització de cursos de català a les comarques tarragonines i s'implicà activament en la campanya de recollida de signatures a favor de l'abat Escarré, arran de les seves declaracions denunciant el règim franquista a *Le Monde* el mes de novembre de 1963.[70]

I en aquesta labor de mecenatge i sosteniment de la cultura catalana durant la negra nit franquista, Antoni Andreu col·laborà activament amb la Fundació Salvador Vives i Casajoana, institució creada el 1968 pels hereus de confiança d'aquest metge i deixeble del venerable president de la UC, el doctor Martí i Julià, el lleidatà Antoni Bergós i Massó; el geògraf i historiador reusenc Josep Iglésies i Fort; i l'escriptor i polític barceloní Rafael Tasis i Marca.

Amb la finalitat de promoure la cultura catalana dins l'àmbit propi dels Països Catalans, la Fundació Vives i Casajoana publicà més d'un centenar de llibres en català, concedí beques d'estudi i convocà diversos premis de caràcter històric, científic, lingüístic i comarcal, com el Mercè Tejero Corretger, per a la realització d'un assaig sobre «Els deutes de Barcelona com a capital del Principat, cara a les comarques i els de les capitals comarcals, en referència a les seves demarcacions», del jurat del qual Antoni Andreu formà part en representació de la Conca de Barberà; així com també, a partir de la tercera edició, del grup qualificador del Paterna Rura, instituït per «premiar un treball on es considerin els problemes de les comarques catalanes que avui es troben en desmèrit i s'indiquin les possibles solucions».[71]

Però, sens dubte, la tasca més destacada que realitzà Antoni Andreu durant tots aquests anys d'activitat menys directament política i de col·laboració amb

70. Malaret (1978), p. 59-60; Amorós (2002), llibre segon, p. 264, i llibre tercer, primera part, p. 255.

71. «Un ensayo sobre las comarcas catalanas» (1969), 26 de juny, p. 46, i «El fallo del premio Paterna Rura» (1973), 18 d'octubre, p. 29, *La Vanguardia*.

la lluita resistencial de caire cívic i cultural va ser la seva decisiva implicació en el procés de restauració del patrimoni històric de la seva vila natal, a través de la seva fundació, primer, i com a conservador, després, del Museu-Arxiu de Montblanc i Comarca, del qual, com recollia *La Vanguardia* el 5 de maig de 1958, passà a ocupar la vicepresidència de la seva Junta de Patronat.[72]

No per casualitat, uns mesos després del traspàs d'Antoni Andreu i Abelló, el 4 d'octubre de 1982, el Museu-Arxiu de Montblanc agraí els esforços per haver contribuït a fer-lo possible, posant el seu nom a la «Sala d'Art d'aquesta institució»,[73] en un acte de record celebrat el 10 de setembre de 1983.

Precisament, per tancar aquesta semblança d'un doblement oblidat Antoni Andreu i Abelló, valguin les paraules de qui havia compartit gran part de les seves vicissituds personals i polítiques, Joan Cornudella i Barberà, en aquest acte d'homenatge del Museu-Arxiu de Montblanc. Malgrat el distanciament que s'havia produït entre ells, dirigint-se al seu recordat amic ja traspassat, emocionat, afirmà:

> Vet aquí que el teu nom donat a una Sala d'aquest museu recordarà el teu pas per aquesta vil·la, la teva empremta per aquesta terra, la teva fidelitat per aquesta Pàtria, teva i nostra [...] Penso que no te n'has anat del record dels que et vam conèixer i et vam estimar. Avui retornes incorporat al nucli de la memòria nacional. Anton Andreu Abelló. Oi que véns a quedar-te?[74]

72. «Del Museo Archivo» (1958), 5 de maig, p. 36, *La Vanguardia*; «Noticiari» (1969). *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 198.

73. Com explica Francesc Marco Palau, Antoni Andreu havia contribuït a tirar endavant la carrera artística del pintor local Maties Palau Ferré, per a qui posà en un dels seus quadres, i al qual animà a continuar la seva formació a París. Francesc Marco Palau (2013), «Montblanc i la Conca de Barberà i el pintor Maties Palau Ferré: imaginari, obra i referència», *Aplec de treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà,* núm. 31, p. 182.

74. *Paraules pronunciades per Joan Cornudella al Museu-Arxiu de Montblanc i Comarca en homenatge a Antoni Andreu i Abelló,* Montblanc (Conca de Barberà) (10 de setembre de 1983).

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 75-129
DOI: 10.2436/20.1001.01.152

JOSEP BADIA, CARLISME, SOCIALISME I CRISTIANISME

Lluís Duran
Centre d'Història Contemporània de Catalunya

Article lliurat el 30 de desembre de 2015. Acceptat el 4 d'abril de 2016

Resum

Josep Badia i Torras va ser el màxim representant del carlisme català en el pas de la dictadura a la transició. Va voler actualitzar el pensament i l'estructura d'una força política que havia fet motiu de la seva existència el lema «Déu, Pàtria, Furs i Rei». L'aposta de Badia, sota l'impuls de Carles-Hug de Borbó, va voler situar el Partit Carlí de Catalunya en els rengles de l'oposició antifranquista, en una línia ideològica partidària d'un socialisme autogestionari i una estructura de l'Estat espanyol respectuosa amb el federalisme, defensora de la seva pluralitat nacional i amb una monarquia dotada d'uns valors, austera i propera als ciutadans. L'intent de Badia no va arribar a temps per ressituar el carlisme català en el joc polític.

Paraules clau

Carlisme, antifranquisme, família Borbó-Parma, socialisme, federalisme plurinacional.

Josep Badia, Carlism, Socialism and Christianity

Abstract

Josep Badia i Torras was the foremost representative of Catalan Carlism in the period from the end of Franco's Dictatorship up to the Transition. He wanted to modernise the philosophy and structure of a political force that had used,

as a motif for its existence, the slogan «God, Fatherland, Region and King». Under the leadership of Carlos Hugo of the Bourbon-Parma family, Badia's aim was to position the Carlist party of Catalonia among the ranks of the opposition to Franco, with the party following the ideological line of self-management socialism and a Spanish state that would respect, via federalism, the country's multi-nation status, and an austere monarchy, close to the people, that would defend values. Badia's attempt did not arrive in time to revive Catalan Carlism in the political arena of the time.

Keywords

Carlism, opposition to Franco, Bourbon-Parma family, socialism, multi-nation federalism.

El carlisme en la vida catalana

De les forces que es van sollevar contra la República, el carlisme era l'única que tenia un arrelament popular al nostre país. Falangisme i monàrquics alfonsins eren uns nouvinguts o pertanyien a l'elit un xic desarrelada del nostre país. A la segona meitat del segle xx, una part significativa de famílies tenien, no tan llunyans, parents o avantpassats carlins. Alguns havien passat del tradicionalisme a la Lliga Regionalista i fins i tot al nacionalisme catòlic d'Unió Democràtica. Una imatge ciutadana barcelonina expressava aquest arrelament a la realitat catalana: la processó de Corpus a la ciutat de Barcelona. Quan l'estiu començava a treure el nas i arreu floria la primavera, era un esdeveniment de la Barcelona Vella. Festa religiosa i ciutadana. Una expressió de religiositat popular de la Barcelona tradicional en el tardofranquisme: la custòdia en lloc central, ginesta, clavells, autoritats, tropa cobrint el recorregut i, a la processó, mossos de la Diputació provincial, capítol catedral, gegants i capgrossos, una bandera catalana (als primers setanta), la del Cercle de Sant Lluc, i la presència de dues forces polítiques separades, tot i que teòricament unides en FET y de las JONS. La tropa falangista uniformement vestida de blau, sense boina, amb estètica militar, botes ben lluents; el contingent carlí, amb algun vestit arnat de requetè, públic generalment familiar, amb vestits de petit burgès o menestral, poble en definitiva, amb el distintiu de la boina

penjant del muscle.[1] Eren dos grups clarament diferenciats, públicament oposats. Una percepció ràpida que donava per a molt: una estètica allunyada, els de blau; una estètica popular, amb vestits de tota mena, els altres.

El carlisme era part de la història complexa del país. Per això Josep Benet, el 1974, prologava el llibre del dirigent carlí valencià Evarist Olcina o reconsiderava, el 1969, el paper dels carlins diferenciant-lo del vinculat a l'esclat de la guerra en un article a *Serra d'Or*, i per les mateixes dates, seguint un altre camí, una part dels carlins s'integraven en una nova oposició al franquisme.[2] Aquesta nova orientació va ser percebuda per la societat catalana en l'actuació del Partit Carlí de Catalunya encapçalada per Josep Badia. El seu «home públic» en els temps del Consell de Forces Polítiques, de l'Assemblea de Catalunya «i dels trenta-cinc anys de militància al Partit Carlí de Catalunya i els seus cinc anys de secretari general d'aquest partit» i «un dels protagonistes de la transició política a Catalunya», com es podia percebre en diferents diaris i llibres de l'inici de la transició.[3]

Qui era Josep Badia? Les raons d'una invisibilitat

Vaig tenir el goig de conèixer Josep Badia l'estiu de 2003, a casa seva, a Callús. Varen ser tres sessions de converses, amb l'ajut de Xavier Carbonell, en què vam conèixer el personatge, l'època, els seus compromisos i principis. Badia

1. Vegeu-ne un exemple a *Sàpiens*, novembre de 2011, en una fotografia corresponent a un aplec carlí a Montserrat el 30 de maig de 1965.

2. Deia Josep Benet: «No podemos olvidar, por ejemplo que en los Países Catalanes, durante el ochocientos, el carlismo y el republicanismo federal –ambos, pues, federalistas– fueron los únicos movimientos auténticamente populares», veg. Evarist Olcina (1974), *El carlismo y las autonomías regionales*, Madrid, Seminarios y Ediciones, p. 10. En el mateix sentit, la introducció de Miquel Coll i Alentorn en el llibre de Ramon Grabolosa (1972) *Carlins i liberals: la darrera carlinada a Catalunya*, Barcelona, Aedos, p. 6 (editat el 1971); Albert Manent (1979), *Cercós, guerriller carlí del Baix Camp,* Barcelona, Rafael Dalmau, p. 3.

3. Josep Badia, «Les raons d'una militància», *Avui*, 24 d'abril de 1980. Nota necrològica amb motiu de la mort de Josep Badia, veg. memoria.cat. Vegeu portada d'*Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), Barcelona, L'Avenç; també *Destino,* 2 de setembre de 1976, amb els líders dels principals partits catalans amb Tarradellas; *Destino,* 11 de març de 1976, a la mateixa pàgina amb Andreu i Abelló, Pallach i Trias Fargas i al «Correu dels Dijous», *El Correo Catalán*, 5 de febrer de 1976.

mantenia el seu compromís socialista, una arrelada fe cristiana i la bonhomia i paciència per mirar enrere. Des de la seva bonhomia, tot va ser fàcil. Ambient cordial, claredat dels conceptes, bona sintonia i feina feta. Badia era una persona d'espatlles amples, estatura mitjana, la veu un xic enrogallada, mans grosses i fermes, bigoti, que no tenia pressa i contestava sense limitacions.[4]

Aquesta aportació haurà d'explicar el personatge, les seves circumstàncies i els seus compromisos, però combinant-ho amb intentar conèixer la seva actuació, les eines que emprà per fer-la i els principis que la sustentaven. La combinació home i entorn mirarà que cadascuna no resti solapada per l'altra. Certament, com diu el títol, la part central de l'entorn serà el carlisme de Josep Badia. Un moviment polític de profunda tradició al nostre país que tingué en Badia l'últim representant del que va voler ser una força política efectiva i activa.

Badia ha estat invisible i crec que és bo que el recuperem de l'oblit per diferents motius. Com a líder polític desaparegué de la premsa de cop. El líder que sortia en les rodes de premsa habituals de les forces polítiques de la Catalunya dels primers anys de la transició, amb Reventós, Pallach, Solé Barberà, Trias Fargas, Pujol, Cornudella, Cañellas i tants altres. Certament, el Partit Carlí de Catalunya que ell encapçalà era la força més petita, però formà part de les forces democràtiques catalanes. Però la invisibilitat s'escaigué quan (veurem per què) un personatge que era entrevistat, que intervenia en anuncis d'actes, en manifestos, desapareix tot d'un plegat de la política nacional. I això ho puc constatar des de la lectura del primer número del diari *Avui.*

La seva trajectòria com a secretari del PCC va ser de tan sols cinc anys, un període breu, però intens, de canvi: 1973-1978. A partir d'aquí es produí una nova militància política, que no d'idees, i l'entrada en una política de proximitat, al seu poble, Callús, i a la seva comarca, el Bages. És, per tant, a més d'invisible per a l'opinió catalana, un polític atípic perquè actuà en una força que amb un xic més de deu anys féu una aposta radical i accelerada de transformació, el Partit Carlí. No va ser una aposta tàctica *gattopardiana*: semblar d'esquerres, per esborrar el passat quan van donar suport a la sublevació del 18 de juliol; no, era un replantejament radical com a força i com a ideologia, a partir de la reinterpretació dels seus objectius tradicionals. Badia col·laborarà a redefinir el

4. Per a un perfil de Josep Badia el 1976 vegeu: www.youtube.com/watch?v=D1a748rkB1, en el període comprès entre 3.59 i 4.46 minuts, a la presidència de l'acte amb jersei blau i bigoti. La gravació del seu testimoni pot ser consultada a l'Arxiu Comarcal del Solsonès.

carlisme a Catalunya i a l'Estat, però les circumstàncies adverses (que ja veurem) seran superiors a les seves forces, les condicions massa desfavorables perquè ell les pogués modificar. Des d'unes formes de vida gens trencadores, aquests cinc anys que hem esmentat de Badia, home amb família nombrosa i ofici menestral, el porten a haver de combinar els seus compromisos amb la nova situació política. Situat a l'esquerra i entre els extraparlamentaris, el carlisme socialista, com a força operativa entrà en el si de la història de Catalunya i de l'Estat, i el PCC que el representà féu la seva aportació lleial a la lluita de la Catalunya democràtica contra el règim franquista.

Però Badia és potser invisible perquè, a més de formar part d'una força política que no aconsegueix els seus objectius, va ser un polític atípic. En primer lloc, fou un polític vinculat a la terra, en diferents oficis del sector primari, amb una afirmació pagesa permanent, com a ofici i com a exemple humà. No era advocat, professor universitari, empresari, economista, líder sindical o metge, com són alguns dels líders del moment. No era un polític barceloní, tot i que, com li recomanà Joan Reventós, si es volia fer política s'havia de viure a Barcelona. Ell hi baixava cada dia quan dirigia el PCC, com m'ha explicat el seu fill Jaume, però Barcelona no era el seu món. Fou, doncs, un polític que no reeixí i que passà a servir la seva gent en un lloc modest. No arribà, doncs, com la majoria dels seus companys d'oposició, a ser diputat, ministre o president. I fou un polític atípic perquè visqué conforme al que em semblen unes idees centrals, inicials: l'esperit cristià, l'austeritat i l'arrelament a un país concret, amb un criteri de «comunitat moral», que volia conservar i equilibrar.

Vist com a ciutadà corrent de la Catalunya dels anys quaranta als setanta, la trajectòria de Badia ens planteja un «exemple de reconciliació nacional»,[5] segurament el recorregut que fan la major part dels nostres ciutadans que van viure el conflicte civil de 1936-1939. Per què costa de reconèixer que el recorregut de Badia és un recorregut molt comú entre els nostres pares i avis? De la repressió dels «rojos» al fàstic pels «nacionals»: de tres anys de patiment a quaranta anys de nul·litat.

5. Sobre l'oposició democràtica, opinava Badia: «Ningú no ens havia fet retret de la participació del requetè en el bàndol nacional, perquè creien sincer el nostre desig de reconciliació». Josep Badia (2006), «Els fets de Montejurra (1976): una experiència personal», a *Miscel·lània carlina*, Solsona, Fundació Pública Comarcal Francesc Ribalta.

Si Badia té diferents elements d'invisibilitat i originalitat (segurament relacionats), la força política que ell representa, el PCC, també.

El carlisme s'anà tornant invisible perquè era una força política del bàndol vencedor que esdevingué vençuda. Element important per entendre'n l'evolució: l'única força de l'oposició a Franco que provenia del bàndol «nacional», els altres o provenen del període republicà (UDC, PSUC, ERC) o de les forces democràtiques de nou encuny (Moviment Socialista de Catalunya, Reagrupament Socialista i Democràtic de Catalunya, CDC, Esquerra Democràtica de Catalunya, Front Nacional de Catalunya, Partit Popular de Catalunya...) o de l'abundosa influència d'un nou marxisme creat a l'entorn de l'exemple xinès, del Maig del 68 o de les revolucions postcolonials (Partit del Treball, Moviment Comunista, Organització Revolucionària de Treballadors, Lliga Comunista Revolucionària, Partit Socialista d'Alliberament Nacional, PSAN-Provisional, Bandera Roja...).

El Partit Carlista era un partit amb ingredients únics. Un partit d'inspiració cristiana, regit per laics, que feia un procés accelerat d'allunyament i de diferenciació de l'integrisme. Un partit d'esquerres no marxista defensor d'una proposta no estatalista, sindicalista i impulsora del poder de la base, partidària del que seria un projecte profund de transformació social i del que avui en diríem radicalitat democràtica, d'un cert caire llibertari.

Una força política amb transformació accelerada en un quàdruple sentit:

a) Una força política amb transformació veloç en el context polític general alterat per nous grups,[6] amb una confusió pública de sigles i tensions polítiques (escissions, exclusions, fusions...), i en un procés de radicalització ideològica evident, però que elaborà ella mateixa una alternativa política original trencant els antecedents, en una època d'adopció de referents ideològics entre les forces presents al nostre país (eurocomunistes, socialdemòcrates, liberals, maoistes, guevaristes, trotskistes...).

b) Un procés polític en què el darwinisme polític, pel resultat de les eleccions del 15 de juny de 1977, es va aplicar d'una manera definitiva i el PCC el va patir en no tenir ni l'oportunitat de participar-hi, ni la possibilitat de fer sentir la seva veu a les Corts.

6. Se'n deia «sopa de lletres», plat freqüent de la dieta del moment de brou amb pasta de sopa en forma de lletretes, referint-se a l'allau de sigles de partits que poca gent coneixia i generava confusió.

c) L'evolució d'un partit polític que s'ha de transformar radicalment per modificar la percepció del que era el carlisme. Trencar-ne la imatge arrelada d'uns membres del bàndol franquista «especials», que era de domini públic que havien tingut diferències amb els falangistes, i que històricament havien format part del sistema polític català. No tenien gaire impacte en els mitjans de comunicació, gaudien d'uns recursos limitats, no eren gaire gent i alguns no entenien l'evolució cap a l'esquerra.

d) Un catalanisme peculiar, el carlí. Poc semblant al majoritari, centrat en la defensa d'un poder polític propi, la vocació de transformar l'Estat per fer-lo democràtic i plurinacional i la defensa de la llengua i la cultura catalanes. El carlí era un patriotisme català centrat en la llibertat inalienable dels catalans (els furs en llenguatge clàssic o drets històrics), unes característiques morals a defensar i l'arrelament a la terra.

Josep Badia (1926-2013), antecedents

Badia començà a treballar la terra als 14 anys, va ser pagès fins als 25 en una propietat de secà, amb ametllers, presseguers i oliveres. Quan es casà, deixà la pagesia i muntà una carnisseria (a casa els sogres eren peixaters). A finals dels cinquanta treballà en una casa de pinsos (Piensos Dula i Piensos Ganador), que, a més de vendre pinsos, tenia un servei de veterinària que ell desenvolupà. Fou, també, secretari de la cambra agrària local. En les seves paraules, «va fer diversos oficis relacionats amb el món de la pagesia, i pagès, carnisser i ramader».[7] Casat amb Maria Pujol, formà una família nombrosa, de set fills, que no li féu oblidar la seva activitat cristiana. Va ser membre de la Joventut Obrera Catòlica, però també participà d'una vida parroquial intensa al poble de Callús i treballà en la reconstrucció del temple de Sant Sadurní, que n'és la parròquia, de la qual dues institucions van ajudar a cohesionar el poble: el Centre Parroquial i l'Escola Parroquial; Badia participà, a més, en el teatre i les caramelles.[8]

7. Recull biogràfic aplegat per la família, format per documents personals i retalls de premsa que m'ha ajudat a confegit aquest treball.

8. Segons Josep Badia, va ser especialment important mossèn Josep Roqueta: «Ell va agrupar els cristians a l'entorn de la parròquia i va fer del culte una cosa viva i sincera», *Gazeta de Manresa*, 13 de gener de 1977. Recull biogràfic. Una altra influència important fou mossèn Josep

Badia i el carlisme

Badia no provenia de nissaga carlina, s'hi va vincular el 1942, de la mà del mestre destinat a Súria Salvador Campàs, i també dels carlins manresans.[9] Però havia viscut la Guerra Civil en primera persona, atès que la seva família havia estat perseguida pels revolucionaris. Els carlins, segons Badia, s'havien revoltat contra la República perquè:

> Las jerarquías de la Iglesia, por la cual la mayoría de carlistas sentían un temor reverencial, y los caciques integristas, junto con el hecho real del sectarismo religioso y el desprecio de algunas tradiciones, familia, estructura agraria, etc., de que algunos partidos de izquierdas hicieron gala inclinaron la balanza hacia un movimiento que no se perfilaba tampoco en aquel entonces [...] como la dictadura que inició el general Franco.

Salvador Campàs va poder constatar que «hi havia una gentada imponent de poble sa i cristià que li donava suport. Sense el poble, Franco no hauria guanyat la guerra».[10]

En el que era el partit espanyol més antic, hi trobava «un profund sentiment religiós, anava molt lligat a una inquietud social i, a més, es sentia un esperit foralista i de respecte a la diversitat d'Espanya». Per tant, per Badia el carlisme va ser una opció ideològica, però no familiar,[11] tot i que l'herència familiar era forma usual de transmetre l'ideari tradicionalista. Certament, aquesta orientació no es podia encabir fàcilment en la visió franquista de la política, per això hi havia sectors carlins que, ja des dels primers anys d'acabada la Guerra Civil, demostraven incomoditat amb el règim. El Decret d'Unificació (abril de

Junyent; veg. *Regió 7*, 19 de gener de 1993. Format al Seminari de Vic, estudià filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona i Teologia i Arqueologia a la Universitat Gregoriana. Consiliari comarcal d'Acció Catòlica i vicari de l'església del Carme a Manresa. Dirigí la revista *Quaderns de Pastoral*. Traduí al català Rilke i Hölderlin, veg. *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*, vol. II, p. 452.

9. Recull biogràfic, José Carlos Clemente (1977), *Nosotros los carlistas*, Madrid, Cambio 16, p. 197.

10. Clemente (1977), p. 198, a *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), Solsona, Fundació Pública Comarcal Francesc Ribalta, p. 80-81.

11. A Clemente (1977), p. 197, detalla que la preocupació s'estructurava des de la doctrina social de l'Església.

1937) pel qual els carlins perdien la seva personalitat política per integrar-se en el nou partit únic, FET y de las JONS, no va ser acceptat majoritàriament,[12] perquè els carlins s'havien adherit a la sublevació, però no al règim establert posteriorment i, com recordava Carles Hug de Borbó: «Hubo un pacto entre el carlismo y el Ejército, en este caso a través de la persona del general Sanjurjo».[13] Per la creixent distància carlina vers el franquisme, Badia ens recordà que el règim ««era vist com una usurpació»; a més:

> Yo diría que la actitud política venía marcada por tres signos destacados: el cansancio, la frustración y una remota esperanza. Los carlistas que habían hecho la guerra se sentían cansados, excombatientes generosos muchos de ellos, no quisieron prebendas ni privilegios (excepto la minoría de traidores pasados al franquismo) [...] se sentían además frustrados, sus centros clausurados o clandestinos, su prensa incautada, sus cuadros o políticos deshechos, se preguntaban una y otra vez: ¿para esto fuimos a la guerra?[14]

En unes altres declaracions, Badia apuntava més consideracions de l'actitud del carlins en acabar la guerra:

> Algunos carlistas nobles traumatizados por la guerra y desengañados de los resultados de la misma, se retiraron a sus casas en cierto modo un poco avergonzados de su ingenuidad.[15]

Altres cops, com recull Jaume Campàs,

> [...] els carlins desconeixien el factor terror a la rereguarda portat a terme per Franco a la zona nacional. A mesura que es va anar descobrint s'horroritzaven d'aquells actes. Per aquest motiu se sentien totalment traïts.[16]

12. Treball de Jaume Campàs a *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), p. 91.

13. José Moya Angeler, «Carlos Hugo, el carlismo renovado», *Destino*, 26 de febrer de 1976.

14. Clemente (1977), p. 197.

15. «Declaraciones de Josep Badia Torras», *La Vanguardia Española,* 26 de febrer de 1976.

16. *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), p. 81.

Més enllà dels militants, els dirigents del carlisme, com el seu «rei» Xavier, arran de la mort de Franco, donaven una visió de la seva obra, que consideraven que es fonamentava en la corrupció i l'engany:

> Un régimen que no solo reprime violentamente sino que corrompe los valores espirituales y culturales sobre los cuales pretende basarse para engañar mejor a un sector honesto y patriótico e intenta mantener enfrentadas las dos Españas antagónicas.[17]

Però també des de la visió que transmeté el pare de Josep Badia al seu fill, –«Malaguanyada tanta sang vessada, no hem après la lliçó»–,[18] a qui comunicava la idea d'un conflicte inútil, però també una experiència negativa viscuda directament:

> Mi padre, alcalde accidental a la entrada de las tropas nacionales, dimitió a los quince días por las incompatibilidades con los vencedores que, llegados de San Sebastián, solo traían espíritu de revancha y se dedicaron a aprovecharse de la situación para enriquecerse nuevamente.[19]

Evolució del carlisme fins a la constitució del Partit Carlista

Al llarg del franquisme, el carlisme va ser un moviment fracturat políticament entre quatre orientacions: els partidaris de Don Xavier de Borbó-Parma, als quals es vincularà Badia; els carlooctavistes, partidaris de Carles VIII, sota els auspicis del règim franquista; els sivattistes, arrelats especialment al nostre país, amb una orientació antifranquista, però destacadament integristes, i els qui volien reconèixer Don Joan, fill d'Alfons XIII, els *estorilos*. Un moviment polític que, si bé era tolerat, no podia desenvolupar una activitat regular i pública ja que, segons Carles Hug de Borbó, «el carlismo fue vencido aunque estuvo en el campo de los vencedores» i no n'han acceptat les condicions: «No nos hemos

17. José Carlos Clemente (2001*a*), *Crónica de los carlistas. La causa de los legitimistas españoles*, Barcelona, Martínez Roca, p. 184.

18. Josep Badia i Torras, «Carta oberta al senyor Arderiu», *Regió 7*, 20 de novembre de 1996.

19. Clemente (1977), p. 198.

rendido, lo cual ha supuesto una persecución muy dura y constante».[20] Don Xavier expressava així aquest lament el 1945:

> Sin vosotros [requetés] no se hubiera podido llevar a buen término la guerra pero luego se ha olvidado, desgraciadamente, vuestra generosa aportación.[21]

La divergència amb el règim sempre seria menor davant de l'amenaça que s'havia vençut en comú: fins quan?

Cap a finals dels cinquanta, Joaquín Cubero recull la voluntat de millorar la presència i la incidència del carlisme en el règim. Fou aleshores que es permeteren constituir els cercles culturals Vázquez de Mella i s'autoritzà la Germandat Nacional d'Antics Combatents de Terços de Requetès.[22] El discurs de Carles Hug a Montejurra de 1958 no oblidà el record de l'Alzamiento, però introduí nous elements en el seu discurs: la distribució de la riquesa, el paper dels sindicats en la societat, el pluralisme, l'Europa federal i la relació entre llibertat i tradició.[23] Un any després, tot i esmentar l'aportació carlina a la Guerra Civil, però no a Franco ni al seu règim, proposava una nova monarquia social, popular i federativa.[24] Cal destacar que federal i/o federativa era un terme abominat pel règim, al mateix nivell que «separatismo», «marxismo», «anarquismo»... El 1961 el príncep Carles Hug, manifestant el sacrifici «al mayor enemigo de la civilización cristiana» i «los principios que salvó nuestra Cruzada», dedicà el següent pensament a Franco: «Los pueblos solo reconocen a sus capitanes cuando estos han sido capaces de servirlos y conducirlos a la paz. El poder para ser legítimo necesita un asentimiento popular».[25]

20. Carlos Hugo de Borbón Parma (1976), *Qué es el carlismo*, Barcelona, La Gaya Ciencia, p, 12; José Moya Angeler, «Carlos Hugo, el carlismo renovado», *Destino,* 26 de febrer de 1976.

21. «A mis queridos requetés y carlistas» (manifest de 29 de juny de 1945).

22. Joaquín Cubero (2014), «Oposició a l'Estat franquista i evolució ideológica (1968-1975)», *carlistescat.blogspot.com.es*

23. Javier Lavardín (1976), *El último pretendiente*, París, Ruedo Ibérico, p. 59; José Carlos Clemente (2001*b*), *Carlos Hugo de Borbón Parma. Historia de una disidencia*, Barcelona, Martínez Roca, p. 165-168.

24. «Carta-manifiesto de S.A.R. el príncipe de Asturias Don Carlos de Borbón-Parma, hijo de S. M. el rey Don Javier, leída en la cumbre de Montejurra ante más de 75.000 carlistas el 8 de mayo de 1960», a Clemente (2001*b*), p. 168-172.

25. «Mensaje del príncipe Carlos, 18 de julio de 1936 - 18 de julio de 1961».

En anys posteriors, a Bilbao, el 1963, els carlins organitzaren un acte sobre els Furs i acabaren cantant *Gernikako Arbola*. El 1964, en una visita a Barcelona, Carles Hug acabà un parlament amb un «Visca Catalunya» i s'entrevistà amb personalitats catalanistes. Lavardín indica que «lo cierto es que, a partir de aquellas fechas, los carlistas catalanes acentuarían cada vez más el carácter de hijos de Cataluña». Circumstància que es podia palesar en el discurs de qui era, aleshores, cap regional, Josep Prat Piera, qui «en catalán, pronunció un discurso violento y anticentralista».[26]

El 1965 Don Xavier proposava una mesura de reconciliació nacional: «Es necesario conseguir la participación de todos, incluyendo, por tanto, los no monárquicos, porque la democracia en la Monarquía tradicional, más aún que en el votar, está en el participar».[27] Mentre dirigents carlins com Valiente, Márquez de Prado o Zamanillo mantenien la relació cordial amb el règim, joves dirigents que no havien viscut el trauma de la Guerra Civil, com Pérez de Lema, dirigent del Moviment Obrer Tradicionalista, una de les noves estructures que canviarien radicalment el carlisme, afirmava: «Tenemos la obligación de participar en el proceso que debe culminar con la instauración de la Monarquía que, si es social, será democrática». Fets com aquest permetien preguntar-se si el carlisme formava part ja de l'oposició al règim.[28] El 1965 es posaven les bases per a la creació dels GAC (Grups d'Acció Carlina), que portarien el carlisme a posicions inèdites fins aleshores.[29]

El 1966 se suspengué un Congrés Nacional Carlí i Don Xavier qualificà el carlisme de moviment actual i democràtic; un comentari de *Le Monde* indicava el següent:

> Los carlistas, que habían apoyado al general Franco durante la Guerra Civil [...] han pasado a la oposición hace algunos meses.

Aquests posicionaments creaven molts recels entre aquells carlins que es consideraven vinculats al règim pel record del passat i l'abominació dels «ro-

26. Lavardín (1976), p. 246.
27. Lavardín (1976), p. 251.
28. Lavardín (1976), p. 258.
29. **Jordi** Canal (2000), *El carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España*, Madrid, Alianza, p. 367.

jos», els «separatistas» i el «contubernio judeo-masónico». La incomoditat més palesa amb el règim es manifestà arran d'una entrevista publicada a *The New York Herald Tribune*: «Carlos Hugo representa una fuerza no comprometida que se opone a ciertas ideas políticas del actual régimen. Pide un gobierno democrático para España, la descentralización del gobierno, sindicatos libres, una completa reforma social» i una proposta que provocaria la ira dels franquistes: «Se muestra a favor de las relaciones diplomáticas con la Unión Soviética».[30] Qüestió inassumible per un règim polític anticomunista per essència.

Amb normalitat, el gruix del carlisme català va integrar-se progressivament en dos processos que el distanciaven del franquisme: l'esllanguiment del clima de Guerra Civil i els seus traumes i canvis dins del catolicisme. Sectors del carlisme no restaven, doncs, al marge dels qui criticaven el règim i s'hi oposaven. No eren d'aquest món. A les diferències amb el règim, s'hi afegia una nova circumstància. Des de la perspectiva d'un intel·lectual que venia de la Catalunya republicana, Manuel Cruells, a partir de 1960 percebia una circumstància general:

> La sociedad catalana, en general, se recupera y olvida la gran decepción sufrida [la Guerra Civil]. Se constata de forma inequívoca que, en las nuevas promociones, el franquismo no tiene ya influencia, e incluso los que individualmente se habían dejado arrastrar en un principio, se retractan ahora de sus primitivas adhesiones al régimen establecido.

Sectors catòlics començaven a manifestar obertament la seva discrepància amb el règim, que explicaven amb les declaracions de l'abat Escarré a *Le Monde* i la campanya «Volem bisbes catalans» i «se produce entonces un proceso de divorcio entre los postulados ideológicos que habían informado nuestra Guerra Civil en el campo catalán republicano y las ideologías que se manifiestan en las nuevas promociones que se incorporan a la lucha política contra el franquismo».[31] El fantasma de la Guerra Civil s'anava esvaint i els bàndols polítics anteriors s'esquerdaven, com també els seus objectius. El «fins quan» que hem esmentat abans començà a ser aleshores.

30. Lavardín (1976), p. 273-274. L'entrevista es va difondre multicopiada en els ambients carlins.

31. *Destino*, 24 de març de 1977.

El carlisme i el Concili Vaticà II

Jordi Canal detalla tres factors per entendre els canvis en el carlisme dels anys seixanta; dos ja els hem esbossat: la renovació generacional dels qui no han viscut la guerra i la persistència de l'autoritarisme franquista. Un nou element, però, va ser el Concili Vaticà II (com han reconegut altres especialistes).[32] El Concili provocà, com recordava Ricardo de la Cierva, un disgust polític molt gran a Franco en despullar el règim del «paraigua» protector catòlic. Això donà una doble eina als sectors carlins, que podien aprofitar la benedicció eclesial per allunyar-se finalment de Franco i iniciar-ne la resposta.[33] L'any 1966 les conclusions del Concili eren clares i calia començar-les a aplicar; i tant dins de l'Església espanyola com dins del carlisme s'oferirà resistència a les transformacions proposades.[34]

Certament, Agustí de Semir parlava d'una Església catòlica «peregrina» a partir del Concili i sectors carlins varen fer-se a mida un procés semblant.[35] El Concili va ser decisiu en el camí emprès pel carlisme. També cal destacar que el 1965, a la fi del Concili, segons Cubero s'incrementaren les tensions amb el franquisme, fos pel desenvolupament d'una xarxa associativa carlina que no es podia controlar, fos per l'influx de les conclusions eixides del Vaticà, que eren seguides amb atenció pels creients catòlics, especialment a Catalunya. Sota l'impuls de Carles Hug, diu Jaume Campàs: «La nova doctrina conciliar el portà a replantejar les bases ideològiques del carlisme per a nous temps». Fins aquí hom podia semblar que allò que es pretenia era alliberar-se del lligam amb la jerarquia catòlica per fer política fonamentada en principis cristians, però en els textos conciliars no hi havia només un aprofitament del canvi del paradigma del que havia de ser l'Església en un món canviant, sinó propostes que conformaran elements del nou programa carlí, com recull Javier Onrubia:

32. Canal (2000), p. 367.

33. Jordi López Camps (1977), *El pluralisme polític dels cristians*, Barcelona, L'Avenç, p. 32.

34. López Camps (1977), p. 32-33.

35. López Camps (1977), p. 6.

> Esa opción socialista del carlismo se fue perfilando con las influencias de los llamados «socialistas utópicos» y de las nuevas ideas proclamadas por el Concilio Vaticano II.[36]

Els dos sants pares del Concili, Joan XXIII i Pau VI, van ser els referents de Badia.[37] No va ser, doncs, només el canvi que significà que l'Església passés a existir «per servir i no pas per ser servida», la qual cosa volia dir que s'alliberà del lligam secular que vinculava la jerarquia catòlica i el carlisme, i que dinamità el pes i la influència del pensament integrista, tan important dins del carlisme, que relacionava el poder del catolicisme amb el caràcter oficial i decisiu en la força de l'Estat. Per això els documents conciliars proclamaven que «la seva força [la de l'Església] no se sosté en els poders públics, en una estructura "socialment" cristiana, o en una situació de privilegi».[38] Per aconseguir un desig ben explícit: «L'Església res no desitja amb tanta ardor com poder-se desplegar lliurement i en avantatge de tothom sota qualsevol règim que respecti els drets fonamentals de la persona» i per ser més contundent encara i remarcar del tot l'allunyament de la vinculació poder temporal-poder espiritual: «L'Església, que per raó de la seva funció i de la seva competència, no es confon per res amb la comunitat política ni està lligada amb cap sistema polític».[39]

Conseqüentment amb això, no hi havia d'haver un Estat oficialment catòlic com era l'Espanya de Franco: «La comunitat política i l'Església en llur propi camp són recíprocament independents i autònomes».[40] Igualment, el 1965 un òrgan carlí criticava un terme car a l'integrisme: la unitat catòlica, per a la qual unitat territorial i catòlica tot era u.[41]

A partir dels documents conciliars *Mater et magistra* (1961), *Pacem in Terris* (1963) i també *Gaudium et spes* (1965), què podia permetre al carlisme, que

36. Javier Onrubia (2001), *La resistencia carlista a la dictadura de Franco: los Grupos de Acción Carlista*, Madrid, Magalia, p. 29; Campàs, a *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), p. 91.

37. Entrevista amb Jaume Badia, 5 de novembre de 2014.

38. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), Barcelona, Estela, p. 576 i 450. A la constitució *Gaudium et spes*, punt 42, afirmava que «la missió que Crist confià a la seva Església no és d'ordre polític, econòmic o social, sinó que el fi que li prefixà és d'ordre religiós»; pel que fa als privilegis de l'Església, vegeu el punt 76 de la constitució.

39. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 620 i 668.

40. *Gaudium et spes*, punt 76.

41. Lavardín (1976), p. 260.

es volia renovar, tenir noves orientacions més enllà d'acabar amb l'integrisme? A banda de la crítica a l'integrisme i a les seves conseqüències, hi havia també una nova forma de ser en el món, ben diferent de la crítica anterior de la institució que a l'Estat espanyol el món civil li girava l'esquena i es quedava aïllada, la institució que condemnava els díscols, els «impius» i els apartats i que afirmava que només en l'Església catòlica hi havia la societat perfecta i la salvació.

Més que aïllar-se del món, tot reconeixent l'autonomia «de la ciutat temporal», si aquest no compartia els objectius de l'Església, «cal, doncs, conèixer i comprendre el món en el qual vivim, les seves esperances, les seves aspiracions». Perquè l'Església en formava part i podia rebre'n l'ajut i la influència[42] i entendre que les bases immòbils ultramontanes que podia portar una determinada visió del tradicionalisme ja no les compartia el catolicisme a partir «d'una veritable transformació cultural i social»,[43] que «el canvi de mentalitat i d'estructures fa que sovint siguin trobats discutibles els valors transmesos» i «les estructures, les lleis i les maneres de pensar de sentir que ens han transmès els avantpassats no sempre semblen ben adaptades a l'estat actual de les coses» i, com a conseqüència de tot plegat, hom pugui parlar «d'una nova època de la història humana».[44] Més enllà d'un plantejament sobre les transformacions, el Concili proposà una aposta: «Cal introduir una renovació de mentalitat i profundes modificacions de la societat»[45] i una forma d'aconseguir-ho ja no era la condemna dels altres sinó que «l'Església confessa haver tret molt de profit i poder-ne treure més encara, fins i tot de l'oposició dels seus adversaris i perseguidors».[46] Més que una tradició immutable, començava un concepte de tradició dinàmica.

El criteri estàtic de la Tradició apareixia aleshores en els documents conciliars com un interrogant: «Com cal afavorir el dinamisme i l'expansió de la nova cultura, sense que minvi la fidelitat envers l'herència de les tradicions?».[47]

Després de l'alliberament (autoritzat) de la vinculació de la jerarquia eclesial que els durà a fer una política d'esquerres influïda pels valors de l'Evangeli i de la

42. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 169, 577 i 624. L'encíclica *Gaudium et spes* recull en el punt 40 que «la mateixa Església esdevé un objecte de consideració, en tant que existeix en aquest món i amb ell viu i obra».

43. *Gaudium et spes*, punt 4.

44. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 580; *Gaudium et spes*, punt 54.

45. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 602.

46. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 625.

47. *Gaudium et spes*, punt 56.

constatació d'un *aggiornamento* producte de la consciència dels nous temps, plantejada la necessitat d'una voluntat reformadora producte de la vocació de servir la societat en conjunt, calia un darrer element: la fraternitat amb tots els homes per assolir objectius comuns, no necessàriament religiosos: «L'Església s'alegra de l'esperit de veritable fraternitat que floreix entre cristians i no cristians».[48] S'esbossava la possibilitat que els carlins a l'oposició, com féu Badia amb el Partit Carlí de Catalunya, en formessin part, col·laborant amb persones que no compartien la seva fe religiosa.

Oberta la possibilitat, trencada la inèrcia que semblava impossible, què proposava el Concili que fos útil per al carlisme en vies de redefinició, sota la direcció de Carles Hug de Borbó? Fer progressar l'ordre temporal i millorar-lo constantment.[49] Un principi que havia de fer molt mal al règim franquista quan el 1964 celebrava els «25 años de paz»:

> La pau no és mera absència de guerra, ni es redueix a l'establiment d'un sol equilibri de forces adverses, ni s'origina d'una dominació imperiosa; sinó que és anomenada rectament i pròpiament «obra de la justícia».[50]

Per tant, albiraven un funcionament polític sense tancament ni vetos, en el qual regís un règim de llibertats com a garantia per preservar la dignitat de l'home, que era lliure de triar: «Cal observar sempre la regla general de la plena llibertat en la societat, segons la qual s'ha de reconèixer a l'home el màxim de llibertat» i en què el cristià no podia negligir el deure de participar-hi.[51]

Calia, doncs, per garantir la dignitat humana proclamar que «els seus drets i els seus deures són universals i inviolables» i «inalienables».[52] El clam contra un sistema dictatorial, com el de Franco i les dictadures sota tutela soviètica, no permetia cap dubte en els documents conciliars: «És inhumà, en canvi, que l'autoritat política es degradi en formes totalitàries o bé en formes dictatorials contràries als drets de les persones o als grups socials». Per tant, calia que els homes triessin els seus governs i tenir en compte que la democràcia era la forma adient de conviure en societat: «La doctrina abans exposada és plenament con-

48. *Gaudium et spes*, punt 84; *Pacem in Terris*, punt 153.

49. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 415.

50. *Gaudium et spes*, punt 76.

51. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 459 i 590; *Gaudium et spes*, punt 43.

52. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 602; *Gaudium et spes*, punt 10; *Pacem in Terris*, punt 7.

ciliable amb qualsevol mena de règims genuïnament democràtics».[53] Per això calia defensar el dret de reunió i d'associació.[54]

La proposta del que fou el socialisme autogestionari carlí no sortia òbviament dels documents conciliars, però s'hi apropava en oferir una perspectiva cristiana de l'home a la segona meitat del segle xx. Calia situar l'home al centre de la vida econòmica i social.[55] Un principi útil era el que establia el següent: «Com sigui que tots els homes dotats d'ànima racional i creats a imatge de Déu, tenen la mateixa natura i el mateix origen [...] ha de ser cada vegada més reconeguda la fonamental igualtat entre tots», sota la forma d'una «fraternitat universal».[56]

Mater et magistra recollia una cita de Pius XI segons la qual «la dictadura econòmica ha suplantat el mercat lliure; el desig de lucre ha succeït la desenfrenada ambició del poder, l'economia tota s'ha fet horriblement dura, inexorable, cruel».[57] Per això proposava una rectificació de la marxa del sistema econòmic: «La reinserció del món econòmic a l'ordre moral i la subordinació plena dels interessos individuals i de grup als generals del bé comú».[58] En aquest sentit, recuperant Lleó XIII, com recollia l'encíclica que esmentem, subratllava que el sosteniment de l'home era «superior també al dret de la propietat privada».[59] Fins i tot a ulls dels carlins que volien renovar-se a partir d'un programa original, la referència que apareixia a *Gaudium et spes* podia arribar a interpretar-se com una «benedicció» d'un procés semblant a l'autogestió:

> Els obrers i els pagesos volen no solament adquirir el necessari per al sosteniment sinó també, treballar, cultivar les seves qualitats personals; encara més, participar en l'ordenació de la vida econòmica, social, política i cultural.

I en un sentit semblant destacava que «els treballadors tinguin també part en aquestes decisions, i siguin ells mateixos directament o per mitjà de delegats lliurement elegits».[60] Aquest marc conceptual renovat permetia, el 1965, al di-

53. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 667; *Pacem in Terris*, punt 47.
54. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), punt 18.
55. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 651.
56. *Gaudium et spes*, punt 16 i 38.
57. *Mater et Magistra*, punt 36.
58. *Mater et Magistra*, punt 37.
59. *Mater et Magistra*, punt 43.
60. *Gaudium et spes*, punt 9, p. 657.

rigent del MOT Pérez de Lema considerar que «citaba varias frases de Carlos Hugo, para asegurar que el carlismo estaba en la socialización de Juan XXIII».[61]

Més enllà d'un règim de llibertats i un sistema econòmic centrats en la persona, els documents papals oferien, a més, referents i oportunitats noves als carlins per a una renovada aspiració per resoldre les relacions entre els països hispànics i centrada en la defensa dels drets dels pobles. L'encíclica *Pacem in Terris*, que tanta esperança va generar entre els sectors eclesials catalans, oferia l'acolliment vaticà a allò que va plantejar primer l'abat Escarré i després el bisbe Añoveros:[62] el respecte pel dret dels pobles, quelcom semblant i proper als antics furs. Un criteri general pontifici, i un criteri també carlí d'afirmació col·lectiva i també de col·laboració entre pobles era el que establia «que els ciutadans cultivin magnànimament, fidelment, l'amor a la pàtria, sense estretor d'esperit».[63] A *Pacem in Terris* es proposava una nova humanitat sense pobles dominadors i dominats, sense persones que se sentissin súbdits de poders polítics que provinguessin de fora de la comunitat; contenia, a més, una afirmació especialment difícil d'acceptar per a l'Espanya de Franco:

> Cal afirmar, de la manera més explícita, que una acció adreçada a reprimir i a sufocar la vitalitat i el desenrotllament d'aquestes minories és una gran violació de la justícia; i ho és molt més, si va dirigida a fer-les desaparèixer.

I a la pràctica:

> Que els poders públics aportin la seva contribució a promoure el desenvolupament humà de les minories amb mesures eficaces a favor de la seva llengua, de la seva cultura, dels seus costums i dels seus recursos i de les seves iniciatives econòmiques.[64]

61. Lavardín (1976), p. 258.

62. Es tracta dels documents següents: les declaracions a *Le Monde*, 13 de novembre de 1963; «El cristianismo, mensaje de salvación para los pueblos», homilia de 24 de febrer de 1974, del bisbe de Bilbao Antonio Añoveros, *Partit Carlista*, febrer-març de 1974.

63. *Documents del Concili Vaticà II* (1966), p. 667. El mateix concepte s'expressava a l'encíclica de Pius XI *Urbi arcano*. Al seu torn, Lleó XIII afirmava, sobre els drets de les nacions, en l'encíclica *Libertas praestantissimo*: «Ni condena tampoco la Iglesia el deseo de que cualquier nación quiera su propia independencia, libre de toda dominación extraña o despótica».

64. *Pacem in Terris*, punts 36, 37 i 89.

Proper a la doctrina social catòlica, el pensament carlí renovat no quedava gaire lluny del principi de subsidiarietat. Davant d'un Estat abassegador, situar-hi la persona i les comunitats com havien desenvolupat Pius XI a *Quadragesimo anno* (1931), i Joan XXIII a *Mater et magistra* i *Pacem in Terris*.

El Partit Carlista a l'oposició

El Partit Carlista es va presentar com «el partit de les nacionalitats»,[65] tal com ho destacaven dos membres de la dinastia carlina, Carles Hug i Maria Teresa. Un espai polític clar, però inusual, atès el biaix ideològic que predominava. S'adequava així un dels objectius que especificava Jaume Badia, quan afirmava que el seu pare va introduir al carlisme el catalanisme en profunditat i, com veurem, aquests foren referents i objectius de la seva actuació.[66]

El desencadenant del tram final de l'entrada del carlisme a l'oposició a Franco va ser l'orientació democràtica que anava prenent el gruix més actiu del carlisme, incrementat per la designació de Joan Carles de Borbó com a successor de Franco, i l'expulsió del territori espanyol de la família Borbó-Parma el desembre de 1968 arran de l'acta de Valvanera (La Rioja); tot plegat, «se había roto definitivamente con el franquismo y empezaba una nueva página de la historia de este movimiento».[67] L'any 1966 s'havien definit com «"un grupo de oposición constructivo e inevitable" en el seno del régimen del general Franco», segons el qual el carlisme era acceptable si ratificava el franquisme, però si no actuava així, se li aplicava la suspensió de qualsevol eina.[68] Des de Valvanera, però, el moviment de base i la dinastia carlina actuaven plenament en una mateixa direcció o activitat, si bé el motiu també tenia un rerefons ideològic que crec que no es pot deixar de tenir en compte i s'expressava en el significat de les paraules que va pronunciar Carles Hug: «Mi padre [Don Xavier] no ha creado la región de La Rioja; la ha reconocido. Los reyes carlistas no fabrican realidades

65. *IM*, gener de 1975; «La opción nacionalista de los carlistas catalanes», *Destino*, 1 de juliol de 1976; Borbón Parma (1976), p. 21.

66. Entrevista amb Jaume Badia, 5 de novembre de 2014.

67. Canal (2000), p. 369-379.

68. Lavardín (1976), p. 266.

ni libertades: las reconocen».[69] El carlisme renovat es presentava com la garantia de les llibertats dels pobles d'Espanya davant del centralisme i l'uniformisme.

Segons Badia, el motiu del canvi en el carlisme, llargament covat, era degut també al següent:

> […] el deseo del sano pueblo carlista de sacudirse de encima tanto el lastre de una Guerra Civil que no ganaron, como el dominio doctrinal y orgánico de «jerarquías y santones» que habían desvirtuado el carácter popular y socialista del verdadero carlismo, así como la conciencia del vacío doctrinal que se pretendía esconder detrás de ampulosos «slogans» y frases que no concretaban nada [...] llevó a la base y a la Dinastía del Carlismo a la necesidad de plantearse una seria revisión de todos los textos ideológicos, históricos y contemporáneos y la necesidad de reestructurar el partido con unas bases doctrinales y de actuación que hicieron salir al Carlismo de las condiciones que le tenían bloqueado, a saber: su participación en la Guerra Civil, su confesionalidad religiosa, la sumisión de la base a los llamados «jefes naturales» [...], el romanticismo inoperante que se imponía por encima de la necesidad de actuar en política con sentido realista, el anticomunismo visceral […].[70]

Al seu torn, per Carles Hug es produeix un altre plantejament, centrat en els efectes de la Guerra Civil, i en la idea d'antifeixisme no republicà:

> […] está implícita en la voluntad de vivir de una comunidad política secular, profundamente traumatizada por la guerra, que se niega a fundirse, a desaparecer en las corrientes que constituyen el nuevo régimen fascista.[71]

Aquesta divergència havia comportat una posició de rebuig durant molt de temps, segons Carles Hug, «sin que apareciese una alternativa clara del modelo de sociedad».[72]

Aleshores, quina era la base per la redefinició del programa carlí? Com afirmava Badia, calia tornar als orígens i actualitzar la doctrina a partir de «la estructura foral-federal. La defensa de los bienes comunales. La resistencia a cualquier

69. Clemente (2001*a*), p. 161.
70. Clemente (1977), p. 200.
71. Borbón Parma (1976), p. 19.
72. *La Vanguardia Española*, 27 de gener de 1978.

dictadura o centralismo. El profundo respeto a la persona en su dimensión total».[73] Carles Hug també destacava el sentit transformador que tenia la defensa dels drets dels pobles, element de divergència frontal amb el franquisme, partidari d'una Espanya uniformitzadora i centralista en extrem, que no havia assumit el poble carlí partidari de «los valores religiosos y el pacto inherente a la estructura monárquica, con el transfondo de las libertades regionales o forales, hoy expuesto como principio de autogobierno y de autodeterminación de los pueblos». En aquesta forma d'actuar hi trobava un «ferment revolucionari» del poble que l'oposava a l'Estat centralista-capitalista, a un despotisme il·lustrat, a la democràcia fictícia «de todo lo que pueda permitir a un Pueblo tener conciencia de su identidad y, por lo tanto, ser capaz de voluntad política autónoma». I concloïa: «Frente a este "progresismo" a este liberalismo enfocado desde y para la clase privilegiada [...] se levanta una inmensa protesta popular».[74]

El carlisme renovat havia de començar una nova perspectiva de la seva trajectòria històrica, fos per justificar el nou enfocament, fos per rescabalar-se d'una situació que dins seu es considerava anòmala i injusta. Per Jordi Canal, els mateixos carlins refeien el relat del seu passat:

> Hasta aquel entonces la historia del carlismo había sido elaborada por sus enemigos o bien por los tradicionalistas e integristas y, en consecuencia, era una historia falseada. Resultaba imprescindible, así pues, la construcción de una nueva historia del carlismo.

En aquest sentit, calia subratllar la importància legitimadora de la Guerra dels Matiners, quan carlins i republicans van col·laborar contra l'Estat, o l'orientació que prengué el carlisme sota Jaume de Borbó, el jaumisme, secundant sovint iniciatives del catalanisme, i el procés que estaven vivint aleshores, com a exemple de carlisme no reaccionari.[75]

Eren molts els elements per preparar el nou carlisme en un futur que s'albirava de llibertat. Ultra mirar de tornar a explicar el passat segons els seus punts de vista, calia posicionar-se vers l'eix religiós, seguint els paràmetres del Concili Vaticà II:

73. *La Vanguardia Española*, 26 de febrer de 1976.
74. Borbón Parma (1976), p. 9-10.
75. Canal (2000), p. 378.

> La nostra filosofia s'inspira en una concepció cristiana de l'home i de la societat, rebutgem la confessionalitat de l'Estat i de qualsevol partit polític [...] i afirmem el profund respecte als valors espirituals de l'home.

Per això Carles Hug podia asseverar que l'integrisme havia abandonat el carlisme.[76]

Segons Badia, calia una nova aproximació a la relació dirigents-massa en el carlisme. Considerava que el carlisme l'integraven «masas populares, generosas, nobles, humildes, dispuestas siempre al sacrificio si eran requeridas»; al seu torn, opinava sobre els dirigents: «Unos líderes que iban desde integristas de buena fe, a caciques manipuladores».[77] Calia canviar, doncs, els dirigents, no pas el poble.

El procés anomenat de «clarificació ideològica»[78] per redefinir el carlisme va tenir en els congressos del Poble Carlí (1970, 1971 i 1972) i en molts cursets de formació la pedra de toc, i la imatge també se'n va ressentir: el carlisme es presentava amb un nom nou, ja no era el vague Comunió Tradicionalista, sinó Partido Carlista, a l'Estat, i Partit Carlí de Catalunya, aquí (PCC, des d'ara). Badia donava aquesta raó als dos noms nous a emprar:

> El nombre de Comunión Tradicionalista respondía efectivamente, a la concepción que, del colectivo humano que la formaba, se tenía; los dirigentes que eran en su mayoría integristas, repudiaban los partidos, que creían disgregadores y nefastos.[79]

L'eina de la partitocràcia i dels sistemes polítics que consideraven corromputs. L'objectiu ja no era un «rei» i un cenacle director i una massa, sectorialment estructurada (joves, dones, atenció als desvalguts, hisenda, cercles, milícia) a partir de termes contundents com Déu, Pàtria, Rei i Furs, poc definits en termes polítics o interpretables segons tots els paràmetres, sinó que «la organización será de un Partido de masas abierto y dirigido por líderes políticos»,[80] el qual, segons Badia, ja no seria una força política per a un segment molt concret de la ciutadania, catòlic, antirevolucionari i monàrquic, sinó «para ofrecer un partido actual, dinámico

76. *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), p. 36; Borbón Parma (1976), p. 21.

77. Clemente (1977), p. 197.

78. Clemente (2001*b*), p. 146.

79. Clemente (1977), p. 197.

80. *Som i Serem*, maig de 1971.

y atrayente para el ciudadano español».[81] De Comunió a partit, de tradicionalista a carlí, un canvi de components interns, d'objectius i d'estructura. En paraules de Carles Hug: «Estas personas si eran sinceras debían evolucionar por sí mismas. Si no evolucionaban, no cabían en el partido».[82]

Després d'un període de renovació generacional i de no integració i tensions amb el règim, però encara mantenint el record del Alzamiento i el record dels terços de requetès fins no feia tant, l'any 1971 Cecília de Borbó-Parma anunciava la fi de la transició: «Hoy día nos consideramos en el campo de los vencidos. El carlismo, por tanto, hoy está en la oposición». En poc més de dos anys s'havia clos el període d'entrada a l'oposició que havia començat amb l'expulsió de la «família reial» el desembre de 1968.[83] Ara calia bastir una alternativa política nova.

Les primeres passes ja s'anaven fent territorialment. El 1970 Salvador Campàs era membre, en representació del PCC, de la Taula Rodona d'Osona i el 1971 una publicació carlina ja feia una crida a la unitat de l'oposició.[84] El maig de 1972 el PCC i els Grups d'Acció Carlina s'integraven a l'Assemblea de Catalunya, que havia estat creada mig any abans.[85] Els carlins entraren ben aviat a la gran plataforma unitària de l'oposició i també a l'organisme que agrupava específicament els partits opositors, la Comissió Coordinadora de Forces Politiques de Catalunya. Hi coincidiren amb ERC, sector Andreu i Abelló; Partit Popular de Catalunya, de Joan Colomines; Unió Democràtica; Front Nacional de Catalunya; i Moviment Socialista de Catalunya, el sector afí a Joan Reventós, i la força amb més pes, el PSUC.[86] Badia, després que als anys cinquanta fos el cap comarcal carlí, el 1973 accedí a la direcció del PCC.[87] El novembre de 1972, quan es dugué a terme al Bages l'Aplec dels

81. *La Vanguardia Española*, 26 de febrer de 1976.

82. Clemente (2001*b*), p. 147.

83. Canal (2000), p. 371. «Línea política del carlismo», *Som i Serem*, maig de 1971.

84. *Som i Serem*, maig de 1971.

85. Gemma Caballer (2007), *La lluita per la llibertat*, Barcelona, Ara llibres, p. 55. Ho van fer durant la tercera permanent de l'Assemblea de Catalunya, i s'hi integraren la Unió Sindical Obrera, la Solidaritat d'Obrers de Catalunya, el Partit Comunista d'Espanya (m-l) i el Front Revolucionari Antifeixista i Patriota. Carles Feliu de Travy seria detingut amb els 113 de l'Assemblea, *IM*, novembre-desembre de 1973.

86. Ricard Mestres, «El Consell de Forces Polítiques», *Destino*, 1 de gener de 1976; «El Consell de Forces Politiques de Catalunya. Partit Carlí de Catalunya», *Canigó*, 10 de gener de 1976.

87. Recull biogràfic. Afirmava a l'*Avui,* 24 d'abril de 1980: «Dels trenta-cinc anys de militància del Partit Carlí de Catalunya i els cinc anys de secretari general d'aquest partit», que

Tres Roures, un líder criticà Joan Carles com a continuador de Franco i de l'oligarquia, i aparegueren fulls volants dels GAC a Manresa.[88] Amb un esforç de superar l'esperit guerracivilista, els carlins a Catalunya i a l'Estat, fent un exercici de reconciliació nacional, treballaven braç a braç amb els comunistes per enderrocar la dictadura. A l'Estat s'integraven a la Junta Democrática, el 1974, i, tot dissentint pel seu caràcter centralista, entraven després a la Plataforma de Convergencia Democrática.[89]

Aquest procés en duia paral·lelament un altre de reagrupament carlí ultra al voltant de la Confederación Nacional de Excombatientes, de J. A. Girón de Velasco, i a la reconstitució de la Comunió Tradicionalista, la base de l'anomenat *búnquer* (baluard franquista contra qualsevol canvi), oposada a la línia de la Germandat d'Antics Combatents dels Terços de Requetès, impulsada pel marquès de Marchelina, que no s'hi volia adherir, i manifestà el seu suport a Carles Hug.[90] Aquesta divisió comportà que fins a la fi del franquisme es tingués una imatge d'un moviment dividit en dos corrents, en què els ultres gaudien del suport d'importants mitjans de comunicació oficials. Al seu torn, els membres del Partit Carlista eren tractats com la resta de l'oposició: des de la censura.

Però quin espai polític volien ocupar? El plet dinàstic i monàrquic del carlisme, sense esdevenir una força republicana, havia de ser ressituat en l'ordre de prioritats. El príncep-dirigent, Carles Hug de Borbó, deixava ben clar en les declaracions a la premsa: «No estamos haciendo un pleito dinástico, sino un pleito democrático». La presència de Carles Hug representava el següent:

> El heredero de la dinastía carlista que hoy preside una formación política, cuyo objetivo es alcanzar una sociedad socialista autogestionaria, no pretende, y así lo manifestó tras su retorno legal a España, ningún contencioso dinástico.[91]

va abandonar, com es veurà, el 1978. Segons *Memòria i Història de Manresa*, «Badia va exercir el càrrec de secretari general del PCC de 1973 a 1978».

88. *IM*, gener de 1973.

89. Clemente (2001*a*), p. 174-179. *La Vanguardia Española*, 31 de juliol de 1974.

90. *La Vanguardia Española*, 6 de juny, 6 i 26 de novembre de 1974, 5 de gener i 11 de març de 1975.

91. *La Vanguardia Española*, 27 de gener de 1978; *El País*, 1 de juny de 1976; *Canigó,* 16 de juliol de 1977.

Calia actualitzar allò que interpretava el secretari general del Partido Carlista, José María Zavala, com a essència del monarquisme carlí per no fer-ne una simple baralla dinàstica:

> Los elementos constitutivos de la monarquía carlista surgirán de la soberanía popular que reconocía a esta dinastía como posible representante de una forma monárquica que garantizara la continuidad y permanencia intangible de las libertades forales y los principios de justicia.

Qui exercia aquesta funció, Carles Hug de Borbó, considerava la dinastia carlina com el baluard dels drets del poble davant l'oligarquia. S'establia un pacte dinastia-poble, que condicionava la successió per la sang. [92] El PCC proposava una estructura mixta, doncs:

> Vol tornar a la societat la seva estructura natural republicana (Federació de repúbliques socials), elegeix per a la construcció de l'Estat la fórmula monàrquica com a instrument de defensa i arbitratge.

Al seu torn, Cubero considera que la monarquia garantia la unitat federal en la diversitat de pobles i equilibrava i garantia els canvis revolucionaris.[93]

El carlisme, segons Carles Hug, tenia dos elements: el poble carlí i el Partit Carlí, que n'era l'avantguarda, amb una dinastia, els Borbó-Parma, representada pel «rei» Xavier i el «príncep» Carles-Hug, a més de les seves germanes, igualment implicades en el projecte, Maria Teresa, Neus i Cecília (no era tota la família). Cosa que donava un tarannà únic al carlisme.[94]

Era un partit de classe i una federació de partits de les nacionalitats que formen l'Estat.[95] Malgrat la voluntat de ser un partit normal partia, però, d'un element d'adscripció comunitària (el poble carlí i la seva dinastia), no general. En la constitució d'una alternativa política es definia com a «partit polític de base popular, democràtic, socialista, federal i monàrquic». L'eix de la seva alter-

92. Borbón Parma (1976), p. 19 i 48.
93. *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), p. 36-37; Cubero (2014).
94. Borbón Parma (1976), p. 21.
95. Borbón Parma (1976), p. 21.

nativa era una proposta innovadora: l'autogestió més enllà de l'àmbit econòmic (hi tornarem).

> La seva dinàmica revolucionària el porta cap a la constitució d'un sistema de Socialisme en Llibertat basat en el desenvolupament progressiu de l'Autogestió Global en tots els camps assegurant la participació integral de tots els homes i de totes les comunitats en aquest procés, amb el ple exercici de la seva sobirania.[96]

Però l'estructuració de l'alternativa del carlisme renovat no passava només per la formació d'un partit, mentre el carlisme tradicionalista seguia vinculat a la fi del règim franquista a la idea de comunió. Certament el PC n'era l'eix vertebrador, però les exigències de la clandestinitat (i les servituds) provocaven estructures diferents. Des de la influència d'ETA en la lluita frontal contra el règim franquista, altres organitzacions en aquest període feren acte de presència en l'activitat violenta contra els organismes de força de la Dictadura i els seus representats: el FRAP, el Movimiento Ibérico de Liberación, Organització de Lluita Armada, Front d'Alliberament Català, «la casa», dit Exèrcit Popular Català, que estructurava Jaume Martínez Vendrell prop del Front Nacional de Catalunya…[97] També, doncs, el carlisme, que tenia una tradició violenta reconeguda al llarg de tres guerres i la Guerra Civil. Aquest capteniment es concreta en els Grups d'Acció Carlina (GAC), que actuaren amb més intensitat entre 1968 i 1973, a partir de l'expulsió de la família Borbó-Parma del territori espanyol. Es va produir la col·laboració entre els GAC i ETA, i accions com ara assalts a mitjans de comunicació del règim, robatoris a empreses i bancs i actes de propaganda revolucionària van ser la seva carta de presentació, especialment a Euskalherria i el nord de l'Estat, sense, però, que es cometessin atemptats personals.

96. *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), p. 35.

97. Sobre les diferents organitzacions vegeu aportacions recents com: Riccardo Gualino (2011), *FRAP: una temporada en España*, Madrid, Amargord; *El Fons MIL: Entre el record i la història* (2006), Catarroja, Barcelona, Afers, Centre d'Estudis Històrics Internacionals; Francesc Escribano (2001), *Compte enrere. La història de Salvador Puig Antich,* Barcelona, Edicions 62; Oriol Falguera (2014), *L'Exèrcit Popular Català (1969-1974): la casa, Barcelona, Rafael Dalmau*; Àlvar Valls (2014), *Al cap dels anys. Militància, presó, exili (1970-1998),* Barcelona, Edicions del 1979; Ferran Dalmau, Pau Juvillà (2010), *EPOCA, l'exèrcit a l'ombra*, Lleida, Jonc; Blai Manté (2009), *FAC, Front d'Alliberament Català: sabotatge per la independència (1966-1977),* Barcelona, Base.

Segons J. Onrubia, amb els GAC «se manifestó la inquietud de los jóvenes carlistas por la lentitud en la adopción de posturas revolucionarias y avanzadas del PC». Els seus membres, en concretar-se l'orientació d'esquerres, es varen integrar al PC. Els GAC no van ser reconeguts pel Partit Carlista, perquè en rebutjava els mètodes violents, però les accions dels grups «probaban que el antifranquismo del que hacía gala el Carlismo no era mera retórica».[98] Dissolts el 1973, els GAC, segons Onrubia, van estructurar breument un braç polític, les Forces Actives Revolucionàries Carlistes (FARC).[99]

El Partit Carlí i la transició: la proposta

En els primers moments, encara preconstitucionals, sense haver derogat la legislació franquista, però mort el dictador, el PCC es va presentar a l'opinió pública en actes per a la ciutadania, sota la direcció de Josep Badia, amb el lema «Per una Catalunya lliure, socialista i autogestionària».[100] L'autogestió, segons Cubero, s'estructurava a tres nivells: econòmic, municipal i de nacionalitats, «on cada poder compta amb facultats plenes per prendre decisions i resoldre problemes que afectin exclusivament el seu àmbit corresponent».[101] Un concepte d'autogestió que es definia com a «global» i que superà els més usuals aleshores, limitats a l'àmbit socioeconòmic.

El socialisme d'autogestió global tenia un significat simple segons Carles Hug:

98. Onrubia (2001), p. 20 i seg. Recordo haver vist durant una excursió familiar, a final dels seixanta, principi dels setanta, a la ciutat de Vic i a Tona pintades amb les sigles GAC i creus de Borgonya. Cubero considera, però, que «a l'interior del Partit Carlista es formaria una organització de caràcter molt radical en la seva actuació»; veg. Cubero (2014). Així situa els GAC dins del Partit Carlí. Sobre l'atracament a un banc de Pamplona, a càrrec dels GAC, *La Vanguardia Española*, 18 d'octubre de 1973; per a l'intent d'interferir el missatge de Franco, *La Vanguardia Española,* 20 i 21 de març de 1974.

99. Cubero no relaciona els GAC amb les FARC com sí que ho fa, en canvi, Onrubia. Carles Hug considerava una dialèctica entre GAC-FARC i ultres carlins que tindria com a centre el PC, equidistant dels extrems. Els membres del GAC-FARC s'integraren, finalment, al PC; Clemente (2001*b*), p. 148.

100. Aquest era el lema de la presentación a Manresa, *La Vanguardia Española*, 28 d'abril de 1977. També en un míting a Montblanc; veg. *Avancem,* març de 1977.

101. Cubero (2014).

> La autogestión es que el sentir del pueblo esté, realmente, representado ante el poder,[102] [que] permita acabar con la opresión de clase y transformar el ciudadano de elemento pasivo a ser libre dentro de su sociedad.[103]

Aquesta manca de capacitat de gestió i representativitat es concretava en una forma de democràcia que anava a instal·lar-se i que, segons Badia, tenia uns efectes sobre el poble:

> La democràcia burgesa, atenent més a la legalitat que al veritable sentit de la paraula govern del poble i per al poble és, en la pràctica el mitjà, junt amb el poder dictatorial de l'economia liberal, d'aconseguir el poder sobre el poble.[104]

Es volia assolir una democràcia «real», enlloc d'una per delegació.[105]

La concepció del socialisme que proposava el carlisme renovat no tenia una arrel estatista, era més propera a l'experiència llibertària, tot i que no ho esmentava:

> Socializar no es traspasar el poder del propietario capitalista al patrono universal Estado [...] sino transformar las bases mismas del poder de la empresa, dando este poder a los trabajadores.[106]

La forma de socialisme d'Estat, present aleshores en la majoria dels estats del Teló d'Acer, a més de la Xina Popular i els seus afins, «frena la libertad individual y de los pueblos».[107] Com recordaven Badia i altres dirigents, volien evitar models d'autogestió, com a Iugoslàvia, que creaven estructures d'Estat autoritari.[108]

Quina era la llibertat que anhelaven els carlins per a Catalunya, com afirmava el lema dels seus mítings? Aquí calia destacar el posicionament de Josep Badia. Badia va assistir als fets de Montejurra del 9 de maig de 1976. Havia

102. *La Vanguardia Española*, 22 de novembre de 1977.
103. Borbón Parma (1976), p. 26 i 31.
104. Josep Badia, «Assemblea de Catalunya?», *Avui*, 25 de novembre de 1977.
105. Borbón Parma (1976), p. 31.
106. Borbón Parma (1976), p. 27.
107. «Editorial. La libertad de los pueblos», *IM*, gener-febrer de 1976.
108. *Canigó*, 27 de març de 1976.

de pronunciar-hi un discurs que duia per títol «El Estado Socialista Federal»[109] (hi tornarem més endavant). En aquest discurs plantejava l'aposta federal del nou carlisme: un federalisme desenvolupat des de la base, no des del centre, seguint el component històric del federalisme intransigent que havia estudiat Josep Termes,[110] que s'associava sempre a l'autodeterminació. Aquesta fóra la continuïtat més reeixida de la història del carlisme, la que defensa els drets dels pobles hispànics en forma de furs, en un sistema que, adaptat als nous temps, assolís les mateixes garanties. Per Badia, la història del moviment s'estructurava des del plantejament següent:

> El Carlismo ha sido, es y será siempre no solamente respetuoso, sino acérrimo defensor del derecho de los pueblos, de todos los pueblos del estado español, y aún de todos los pueblos del mundo, a su autodeterminación, es decir a la elección de su futuro sin imposiciones ni concesiones arbitrarias.

En el número d'*IM* que s'anunciava el lema autodeterminista de Montejurra 1976 es fonamentava el principi inicial que els emparava, la llibertat:

> Esta capacidad de desarrollo tiene que nacer del principio de libertad. Libertad que es anterior a cualquier hecho o acción de esta comunidad, para no correr el riesgo de una colonización o de un paternalismo.[111]

Per Badia, calia fer un plantejament radical per situar l'home dins d'un sistema polític que el tingués en compte, que en fos l'objecte central: «No hacemos otra cosa que proclamar nuestros principios forales e incluso cristianos de querer para cada hombre y cada pueblo, la justicia y la libertad» a fi i efecte d'estructurar així un doble poder nacional i federal.

Per la revista *IM*, l'autodeterminació significava que «toda comunidad es responsable de sus actos y de decidir su futuro».[112] Aquests drets eren percebuts

109. *IM*, maig de 1976. També anuncià que no va poder pronunciar el discurs a *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), p. 135, on coincidia amb el fragment final reproduït a *IM*, maig de 1976.

110. Josep Termes (1976), *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*, Barcelona, Anagrama, p. 47-120.

111. *IM*, gener-febrer de 1976.

112. *IM* (V/1976). Sobre l'autodeterminació, també a *IM*, gener-febrer de 1976.

com a primigenis i inalienables i definien un Estat espanyol producte del «pacte federal entre els diversos pobles». La creació de l'Estat federal s'havia de fer, així, des de «la creación libre» o la «federación de pueblos libres», segons Badia.[113] El carlisme treballava per respondre als qui reclamen «la soberanía arrebatada a la Sociedad y a los pueblos de España».[114] Per això Badia creia que la negociació no s'havia de produir en el dret de Catalunya a autogovernar-se, que ja es donava per fet.[115]

A partir d'aquesta base, com s'estructuraria l'Estat? Partint del dret d'autodeterminació, s'obria la possibilitat de la federació (les altres eren la separació o l'absorció)

> desprendiéndose voluntariamente de toda servidumbre a que se está sometido y establecer un pacto con todas aquellas entidades con las cuales debe convivir y les une intereses históricos, económicos, culturales, etc. para configurar un estado federado o confederado.[116]

Tornant a l'important discurs no pronunciat de Badia a Montejurra, la unitat federal i la llibertat dels pobles, es produiria en un context socialista autogestionari on

> pueden de verdad ser los pueblos libres y a la vez solidarios, con todas las garantías para la libertad permanente, que solamente la solidaridad puede garantizar y dar sentido, impidiendo no sólo el dominio de unos sobre otros, sino sobre todo, el dominio del capitalismo sobre todos.[117]

Pel president del partit només la llibertat era garantia d'unitat.[118]

Badia, en analitzar la realitat coetània, considerava dues línies d'espoli que provocava l'Estat, un espoli de caràcter econòmic i un altre d'humà:

113. *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), p. 36; *IM*, maig de 1976.
114. *Som i Serem*, maig de 1971.
115. Josep Badia i Torras, «Tarradellas, al servei de Catalunya», *Avui*, 13 de febrer de 1977.
116. *IM*, gener-febrer de 1976.
117. *IM*, maig de 1976.
118. *IM*, gener de 1975.

> Autoritarismo, Centralismo y Capitalismo han robado, han expoliado los pueblos, las nacionalidades del Estado español, quitándoles su riqueza propia, con el señuelo de una industrialización que está en manos, no del pueblo, sino de unos pocos apátridas.

Aquest seria el cas de Catalunya, Euskadi, el País Valencià, les Illes Balears, les Canàries i Castella. Un altre espoli, el d'Aragó, Galícia, Extremadura i Andalusia era «donde se ha forzado a sus gentes a emigrar» per «reforzar el aparato centralista que los oprime y subyuga».

Però Badia, enfrontant-se directament al règim franquista, denunciava, amb una claredat poc usual en el moment l'intent de genocidi cultural que havia promogut contra la col·lectivitat catalana:

> Pero aun con ser gravísimo este empobrecimiento material [es refereix a l'espoli], no lo es tanto como el secuestro y el intento de aniquilar su patrimonio cultural y espiritual. Las lenguas nacionales, su cultura, sus costumbres, su espíritu de pueblo, han sido sistemáticamente reprimidos y prohibidos durante años y años, en un vano intento de ahogar incluso en sangre, lo que es el patrimonio más sagrado de un pueblo: su espíritu, su personalidad.

Així per Badia no hi havia només un intent de genocidi cultural, com afirmava Benet, sinó un intent de genocidi nacional, com a cultura i forma de ser.

Badia recollia un pensament del president del partit, segons el qual el futur Estat espanyol no havia de reconèixer només les personalitats dels pobles que el componien: «Un sistema que no solamente respetase la personalidad de los pueblos, sino que la potenciara», rescabalant-se de l'intent de genocidi franquista. Fins i tot l'autodeterminació en l'evolució social tornaria «a cada pueblo su personalidad plena que el desarrollo capitalista ha anulado».[119] Carles Hug situava la lluita contra el capitalisme com la lluita pels drets dels pobles i les seves personalitats en el mateix pla, no pas subsidiari el primer del segon. La qual cosa no era un plantejament predominant en sectors de l'esquerra del moment, que considerava sovint la defensa de les cultures perseguides per Franco un element tàctic de la lluita contra el règim, però no una causa d'injustícia sense condi-

119. La federació de pobles havia de potenciar en la llibertat les comunitats, a *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), p. 36; Borbón Parma (1976), p. 32.

cions, perquè alguns creien que «el catalán era la lengua de la burguesía». Els carlins renovats no queien en aquest plantejament. Badia procedia d'una part del país on la llengua havia mantingut la seva vivacitat genuïna.

La proposta que volia fer Badia a Montejurra el 1976, si hagués pogut ser pronunciada, maldava «por nuestra libertad [de Catalunya], por nuestra dignidad como pueblo democrático, hermano de todos los otros pueblos y respetuoso con la libertad y personalidad de todos ellos», sense privilegis, ni concessions, ni discriminació, «simplemente justicia [y] reconocimiento de nuestra personalidad».

¿Podia tenir el carlisme, en l'àmbit estatal, la temptació de generalitzar l'autodeterminació? Podia plantejar alguna aproximació a un «café para todos» que des del ministre Clavero Arévalo, d'Unió de Centre Democràtic, no trigaria a arribar? Maria Teresa de Borbó Parma, per exemple, creia que no hi havia només quatre nacionalitats i afirmava que «cada región española tiene una nacionalidad propia, aunque haya sido ahogada, y el Partido Carlista reivindica estas nacionalidades».[120] Era aquest un principi uniformitzador? En tot cas, hom no trobava, en el programa del Partit Carlista, uns termes usuals en els partits espanyols de dreta i esquerra de tots els temps: quan la solidaritat i la no discriminació entre espanyols era una eina per igualar-los i adoptar un règim no respectuós amb la diferència cultural i nacional.

Hi havia un principi d'autodeterminació i de llibertat que era anterior a qualsevol altre plantejament de poder no delegat que no tenia intervenció aliena, si bé semblava que existia per a tothom que el volgués: «Los pueblos, las comunidades, cualquiera que sea su carácter, y desarrollo alcanzado, irán perfilando su personalidad y su estructura». Calia garantir la igualtat i la solidaritat, però, a més, «la libertad en el desarrollo cultural y social entre los pueblos y países» i «el derecho de decidir su futuro político de todos aquellos que queden configurados en nacionalidades».[121] Solidaritat, però també respecte per la diversitat i no uniformització. A l'Espanya de les autonomies es barrejaren els termes. Producte d'una herència que nia en la resposta a les primeres respostes al catalanisme polític, en al·lusió a un Estat-nació incòlume, d'una sola llengua, una sola cultura i una sola estructura administrativa, com han maldat de fer totes les polítiques estatals, al llarg dels segles xix i xx, excepte el carlisme i el federalisme republicà.

120. *IM*, de gener de 1975.
121. *IM*, gener-febrer de 1976.

El Partit Carlí de Catalunya en la transició: l'acció

Mort el dictador començava un procés indefinit de liquidació del règim, encara amb tots els seus organismes i forces en funcionament. Es constituïa el Consell de Forces Polítiques de Catalunya, que agrupava les principals forces polítiques antifranquistes catalanes del moment. El Partit Carlí se situava en el darrer organisme unitari de l'oposició al franquisme, que havia estat l'eina de l'oposició per tenir una veu contra el règim. Una veu tot sovint molt modesta, començant pel Consell Nacional de la Democràcia Catalana, passant pel Comitè Ametlla, la Taula Rodona o el Consell Nacional de Catalunya. El Consell de Forces Polítiques seria el darrer, el que tindria més impacte i una trajectòria més efímera. El representaven Josep Badia pel PCC, Ramon Trias Fargas i Jaume Casanovas per Esquerra Democràtica, Anton Cañellas i Llibert Cuatrecasas per UDC, Jordi Pujol i Miquel Roca per CDC, Joan Colomines pel Partit Popular de Catalunya (escissió de l'FNC que confluirà inicialment en el procés d'unitat socialista), Joan Cornudella pel Front Nacional de Catalunya, Josep Andreu i Abelló i Heribert Barrera per ERC, Josep Pallach i Josep Verde Aldea pel Reagrupament Socialista i Democràtic, Joan Reventós i Raimon Obiols per Convergència Socialista, Joan Armet pel Partit Socialista d'Alliberament Nacional, i Antoni Gutiérrez i Pere Ardiaca pel PSUC.[122]

El Consell era el continuador de la Comissió Coordinadora de les Forces Polítiques i, a diferència de l'Assemblea, només estava format per partits i hauria de tenir, previsiblement, el paper d'organisme negociador amb altres instàncies unitàries i el Govern espanyol. La seva comesa no era pas la feina d'agitació i mobilització que continuava tenint l'Assemblea (on era present també el PCC). Una notícia al diari *La Vanguardia Española* sobre la creació del Consell, en què el PCC no rebia cap comentari, ja se sabia què representava, definia breument l'orientació de les noves forces polítiques. Se sabia que els carlins no s'havien integrat al règim de partit únic i que havien tingut moltes tensions amb els falangistes; els més grans recordaven que el carlisme havia estat un aliat del catalanisme conservador, però FET y de las JONS estava en procés de desaparició i els successors de la Lliga tindrien molt poc paper en absència dels líders potents que havien tingut temps enrere. Segons Carles Hug, es percebia el carlisme

122. *La Vanguardia Española*, 24 de desembre de 1975. Joan Colomines ja avançava el 21 del mateix mes una notícia del diari esmentat el 19 del mateix mes sobre la formació del CFPC.

«como un movimiento popular, indudablemente guerrero [...], católico, nadie pone en duda que el carlista es cristiano, revolucionario, de gente honesta».[123] Un perfil que lligava poc amb les prioritats i els models polítics de moda.

Calia presentar-se en societat a poc a poc perquè el règim continuava tenint els seus instruments repressius en funcionament i, constitucionalment, l'Estat continuava sent «una democracia orgánica» fidel als Principios Fundamentales del Movimiento Nacional. La immensa majoria de la gent no tenia cap experiència política i s'havia de formar en aquest camp, començava un devessall d'actes en associacions de veïns, casals parroquials, ateneus, escoles... per presentar les noves forces, Badia fou el principal líder, en aquest comesa, del PCC. L'ambient general era d'incertesa però també d'esperança en el futur. No es pot oblidar que les manifestacions de l'1 i el 8 de febrer de 1976, a Barcelona, impulsades per l'Assemblea de Catalunya, havien estat durament reprimides per la policia, que va posar en estat de setge tot el centre de Barcelona, des de Gràcia fins a la plaça de Catalunya.

Arribada la fi del règim, Badia tenia una visió poc usual de les conseqüències del franquisme sobre Catalunya i l'Estat. Els quaranta anys de dictadura ho eren també «de corrupció, d'irresponsabilitat dels poders públics. Quaranta anys d'amagar i de posposar els vertaders problemes, de buscar solucions per als interessos d'uns quants i no pas per als interessos del poble».[124] El règim pretesament «d'ordre» era una expressió de desori. La democràcia que es consolidés havia de defensar el bé públic i estructurar l'ordre des de l'acord de la diversitat.

Els carlins renovats tenien una dificultat inicial per implantar-se amb èxit en el panorama electoral: desvincular-se del plet dinàstic, que poca gent compartia i entenia per la simpatia que generava el rei Joan Carles I, però sobretot es percebia que «tal vegada se li plantegi la dificultat de trobar actualment un espai polític propi». Veritablement, a alguns «sectors històrics» els costà força d'acceptar o comprendre plantejaments com els de socialisme autogestionari.[125] Una proposta de «tercera via» entre els sistemes i els països capitalistes i de socialisme d'Estat, impulsat des de la República Federativa de Iugoslàvia, dirigida per Tito.

123. *Destino*, 26 de febrer de 1976.

124. *Memòria i Història de Manresa*.

125. Servidor va ser testimoni, en un acte de presentació de Convergència Socialista de Catalunya per part de Joan Reventós a la Sala Newman de Barcelona, de com una persona demanava què significava l'«autosuggestió», enlloc de l'«autogestió».

D'altra banda, la possible ampliació de la base social del carlisme en nuclis obrers o estudiantils «és difícil per la major implantació des de fa anys en aquests sectors de grups socialistes i comunistes».[126] Carles Hug reconeixia aquesta realitat de pèrdua de membres pel posicionament esquerrà i per l'arrelament d'altres forces d'esquerra de sempre, però destacava que el PC era una força amb militants joves,[127] que combinava l'originalitat del caràcter socialista i revolucionari amb l'adscripció monàrquica.[128]

El PCC, sota la direcció de Josep Badia, sempre va voler confluir en una estructura més àmplia per assolir una fusió o un pacte. D'antuvi, hom parlava de coincidir amb Convergència Socialista de Catalunya.[129] Hi tenia en comú la proposta autogestionària i la xarxa de relacions plurinacionals que havia teixit amb partits socialistes de l'Estat i, especialment, la Coordinadora Socialista dels Països Catalans,[130] com també la implantació fora de l'àmbit metropolità barceloní i l'arrelament en ambients cristians. Paral·lelament a l'apropament a la unitat socialista del PCC, plantejava la proposta de coordinació contra la Dictadura amb les forces d'esquerra, denominada Front Democràtic Revolucionari.[131]

Però la seva proposta immediata passava per la Ruptura perquè plantejava un Govern provisional format per les forces de l'oposició i, conjuntament, no subsidiàriament, «podran constituir-se governs provisionals en les nacionalitats partint de la revisió o promulgació, segons els casos, d'estatuts d'autonomia».[132] En la línia de «partit de les nacionalitats», el PCC recordava a la Platajunta que tingués en compte les plataformes unitàries de les nacionalitats que feia temps que actuaven.[133]

La primera reacció al carlisme renovat català en les files de l'oposició era la resposta d'aquells que s'havien negat a l'evolució i s'anirien manifestant cada cop més en l'extrema dreta:

> Noticias aparecidas en los periódicos dan cuenta de la existencia de un «Consell de Forces Polítiques», señalando en tal minifundismo político la

126. *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), p. 33.
127. *El País*, 1 de juny de 1976.
128. *Destino*, 26 de febrer de 1976.
129. *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), p. 33.
130. *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes* (1976), p. 77 i seg.
131. *Avancem,* juny de 1976.
132. *Avancem,* juny de 1976.
133. *La Vanguardia Española*, 6 de juny de 1976.

presencia de un mal llamado «Partit Carlí Català», representado por Josep Badia.

La càrrega dels seguidors de la Comunió Tradicionalista que es mantenien en el clàssic Déu, Pàtria i Rei, contra el Socialisme, Federalisme, Autogestió, del Partit Carlí, feia incompatibles els dos projectes: «Con ninguna concepción socialista, liberal, fascista, comunista, totalitaria o separatista de la sociedad, con o sin república» i contra la forma de representació de partits polítics. No reconeixien Carles Hug perquè havia fet manifestacions socialistes o marxistes.

Tot i que Badia hi havia militat, per als seguidors de la CT s'integrava al Consell a títol individual, no pas en representació del carlisme.[134]

Els esdeveniments de Montejurra de 1976 significaren un impacte molt gran per al carlisme renovat i per a la història de la transició democràtica. Cal recordar que el 3 de març, dos mesos abans, havien mort a mans de la policia cinc treballadors a Vitòria i la pressió terrorista d'ETA i del GRAPO no afluixava. Badia havia de pronunciar (com hem vist) un discurs que s'adeia molt al manifest aprovat pel PC amb motiu de la gran trobada carlina anual, en què es reclamava que «el carlismo es y siempre ha sido defensor del derecho de los pueblos a la autodeterminación».[135] Amb Badia havien de parlar també Laura Pastor del PC del País Valencià, José María Etxebarría d'EKA (Partit Carlí d'Euskadi) i José María Zavala, secretari general del PC. Segons Badia:

> El Montejurra de 1976 tenia un caràcter especial. Feia gairebé mig any que Franco havia mort, i, això no obstant, érem conscients que, per al carlisme, el franquisme era igual de perillós, en mans d'homes com Arias Navarro com a president del Govern i Fraga com a ministre de Governació.[136]

Algunes informacions indicaven que «es varen detectar moviments dels ultres, emparats i protegits des de les àrees governamentals, amb ordres dels go-

134. *La Vanguardia Española*, 5 de febrer de 1976. El PCC recordava que el seu representant màxim era Badia. A Fuerza Nueva, embrió del grup ultra liderat per Blas Piñar, l'abril de 1974 es reprodueix un manifest tradicionalista carlí contra Carles Hug; veg. *La Vanguardia Española,* 19 d'abril de 1974. Per a la reconstituició de la CT dins del Movimiento, *La Vanguardia Española,* 29 de desembre de 1974.

135. Clemente (2001*a*), p. 163.

136. *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), p. 134.

verns civils que feien témer una prohibició especial. A mitjan abril, els rumors i els informes ja amenaçaven d'un complot organitzat i impulsat pel govern mateix». «El drama era inevitable», segons Badia:

> Hi havia una gran afluència de carlins lleials i gent dels altres partits democràtics, però també un gran nombre d'assassins i pistolers destacats, i ultres i traïdors a disposició del complot organitzat per Fraga i secundat per Sixte de Borbó, germà de Carles Hug. Els nombrosos efectius de la Guàrdia Civil tenien *órdenes estrictas* de no intervenir sota cap concepte.[137]

Dos militants del PC van caure assassinats per les bales dels partidaris de Sixte de Borbó, carlins ultres i feixistes. ¿Els posicionaments del PC en defensa dels drets dels pobles de l'Estat davant de la defensa de la unitat espanyola feien el Montejurra de 1976 un greuge especialment insuportable per als nuclis ultres o bé calia desbaratar una proposta monàrquica, que representaven Carles Hug i el Partit Carlista, renovadora socialment i democràtica?

Després dels assassinats de Montejurra, un dels primers esdeveniments importants en què van participar els carlins va ser a Sant Miquel de Cuixà (Catalunya del Nord), a final de juny de 1976, en aquest cas procedents d'arreu dels PPCC, amb intervencions de Badia, L. Pastor i J. M. Biarnés i Carles Hug, qui va demanar estatuts d'autonomia per a Catalunya, les Illes i el País Valencià, com també per a les altres nacionalitats.[138] Els carlins catalans estaven a favor del concepte de Països Catalans tan debatut aleshores.[139] En el comunicat conjunt s'establia l'objectiu establert pels carlins dels Països Catalans: «Es reafirma la postura de defensa del dret a l'autodeterminació dels seus respectius pobles basat en el principi de la sobirania dels mateixos» i per establir lligams entre Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears proposava un «federalisme d'unitat pactada entre els autogoverns dels pobles lliurament constituïts». Per tant, s'establia un federalisme estatal i un altre d'intern, que es detallaria més en el Debat

137. *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), p. 135.

138. «La opción nacionalista de los carlistas catalanes», *Destino*, 1 de juliol de 1976. Per aquestes dates causava sorpresa a l'Assemblea Democràtica de Mallorca la proposta que hi feia el Partit Carlí de les Illes: «Creïm que els pobles, les regions i les nacionalitats tenen dret a decidir si volen seguir units i quin és el grau d'unió que es desitja», *Avui*, 28 de juliol de 1976.

139. *Canigó*, 27 de març de 1976.

sobre els Països Catalans que se celebrà del 10 al 12 d'octubre de 1976.[140] El comunicat dels tres partits carlins encaixava amb el projecte d'autogestió global que proposaven, i que havia de ser respectuós tant amb les peculiaritats de cada país com amb el grau de consciència nacional de cadascun.[141]

Els punts esquemàtics de l'acord entre els tres partits carlins, dels quals Badia en va ser signant, permetien extreure l'alternativa nacional que ell proposava des del PCC, que fóra del tot inacceptable per als oberturistes del règim, però també per a la part més influent de l'oposició catalana i espanyola. Per Badia no es tractava de resoldre el plet autonòmic,

> se trata no de conseguir para Catalunya más o menos autonomía política, económica o administrativa, sino de conseguir para nuestro país y para todas las tierras del Estado español aquella libertad que les es imprescindible para afianzar su verdadera personalidad.

Per tant, el poder propi calia per no dissoldre's com a col·lectivitat. Des de la llibertat garantida, s'havia de constituir un Estat, «no fruto de una imposición extraña y superpuesta a todos ellos, sino fruto de un pacto libre entre naciones libres». Evidentment, segons Badia «es todo un concepto diferente de Catalunya y de España, al que hasta el presente nos ha sido inculcado y impuesto». Caldrien pactes mutus entre les nacionalitats per «resolver el viejo y enconado problema que mantiene a todas ellas en continuo malestar y esclavitud», sense oblidar els pactes entre els diferents Països Catalans.

Dins del Consell de Forces Polítiques, Badia acceptava l'Estatut del 32, però

> era para nosotros insuficiente, toda vez que esto no contemplaba la auténtica personalidad catalana, sino que era una mera concesión de un Estado cuya constitución era centralista.[142]

140. *Catalunya 1973-1983: de la dictadura a la democràcia: política, societat, economia, treball, cultura, oci* (1984), Barcelona, L'Avenç, p. 17.

141. *Avancem*, juny-juliol de 1976. *Debat sobre els Països Catalans: ponències i comunicacions de les Jornades de Debat sobre els Països Catalans* (1977), Barcelona, Curial, p. 350-351 i 391-391.

142. Clemente (1977), p. 200-201.

Arran de la primera celebració en llibertat de l'11 de Setembre de 1976, a Manresa, el secretari general del PCC va ser detingut i acusat

> per un tribunal militar d'un suposat delicte d'injúries a un cos de les forces armades [la Guàrdia Civil] [...] Badia havia parlat en un míting sobre la diada nacional catalana de l'11 de Setembre divendres passat a Manresa. Abans de començar el seu parlament, va pregar a l'auditori un minut de silenci per la mort de J. M. Zabala, fet amb el qual es podia relacionar l'acusació. La guàrdia civil de Manresa el va anar a cercar i el traslladà al jutjat militar de Barcelona, des d'on va ser traslladat directament al migdia d'ahir a la presó Model.

El seu company de partit Carles Feliu de Travy s'encarregà de la defensa.[143] Era la tercera detenció per motius polítics que patia, atès que havia estat també detingut el 1972 i el 1974.[144] L'endemà va ser alliberat. La gravació de l'acte contradeia la versió de l'autoritat.[145] En senyal de solidaritat, el secretariat de l'Assemblea de Catalunya es reuní al local del PCC i denuncià les detencions de Badia i de Salvador Casanova.[146] Encara el febrer de 1977 la causa era oberta i era cridat a declarar al jutjat militar núm. 2.[147]

Ja hem assenyalat la vinculació de Badia amb el sector agropecuari, la presència del PCC en àrees no metropolitanes, com el Bages, Osona, Conca de Barberà, Segrià, Baix Ebre... Tot plegat feia que impulsés el sindicalisme agrari. Badia va ser fundador de la Unió de Pagesos al Bages el 1974 i l'òrgan del partit, que tenia estructurat un Front Pagès, amb representants a 10 comarques,[148] hi dedicà eslògans i articles (preus agraris, estructures franquistes i sindicalisme). En l'àmbit del sindicalisme industrial, el PCC, segons Badia, optava, al seu torn, per la Unió Sindical Obrera, perquè, tot i que havia

143. «El president del Partit Carlí, empresonat», *Avui*, 14 de setembre de 1976; *Avancem*, agost-setembre de 1976. Dirigent carlí i advocat, Feliu procedia de família carlina. Vinculat inicialment al sivattisme, va deixar els seus records gravats a l'Arxiu Comarcal del Solsonès.

144. Relació biogràfica.

145. *Avui,* 15 de setembre de 1976.

146. *La Vanguardia Española*, 17 de setembre de 1976.

147. *Avancem*, març de 1977.

148. Relació biográfica. *Avancem*, juny i desembre de 1976; *La Vanguardia Española,* 2 de desembre de 1976.

col·laborat en la fundació de CCOO, «vimos que se convertían cada vez más en una correa de transmisión del PCE».[149]

Quin era el posicionament del PCC entre el primer Govern Suárez i les primeres eleccions? Amb posterioritat a la detenció, el Consell del partit ratificava la línia estratègica proposada per Badia, perquè semblava que la seva línia generava dissensions internes: «Un sector del partido defendía la prioridad del socialismo ante la cuestión nacional, lo cual causó disconformidad entre los militantes». Per tant, el secretari general rebia el suport «de les bases».[150] En aquest sentit, «convocado el Consell Intern, la mayoría se pronunció a favor de la necesaria simultaneidad de ambos objetivos. Badia conserva la representación de los carlistas catalanes, pero se van a crear tres vicepresidencias en el Consell del partido, lo cual impondrá sin duda una coordinación ideológica». Concloent, la línia del PCC quedava emmarcada així: «Socialismo autogestionario y la reivindicación nacional, conjuntamente, sin que una cosa postergue a la otra».[151] Coincidia la ratificació de la confiança en Badia en la defensa que feia el PCC de la participació en una trobada d'instàncies d'oposició a Madrid, davant de l'oposició dels partits nacionalistes de centreesquerra.[152]

El PCC continuava manifestant una voluntat d'apropament entre els diferents partits socialistes, però abans havia de posicionar-se sobre el Referèndum de Reforma Política que proposava el Govern d'Unió de Centre Democràtic i que es dugué a terme el 15 de desembre de 1976. El mes d'octubre Badia i Zavala consideraven el projecte de Suárez com «una operación meticulosamente estudiada por la oligarquía» i insistia que ells volien la Ruptura i no la Reforma.[153] Per això dins de la Platajunta mantenien aleshores posicionaments propers al PCE, el Partit del Treball i altres grups d'extrema esquerra, davant dels que acceptaven «plantejaments parcials» com el PSOE, Partit Socialista Popular i Izquierda Democrática.[154] Amb motiu del Referèndum de Reforma Política, el PCC uní forces amb el PSAN i el Moviment Comunista per denunciar el caràcter no democràtic del Referèndum, que només s'assoliria amb l'amnistia, les

149. *Diario de Barcelona*, 16 de juliol de 1978.
150. *La Vanguardia Española*, 21 de setembre 1976.
151. «Remodelación carlista», *Destino*, 30 de setembre de 1976.
152. *La Vanguardia Española*, 5 i 22 de setembre de 1976.
153. *Destino*, 28 d'octubre de 1976; *Avancem*, novembre de 1976.
154. *Destino*, 28 d'octubre de 1976.

llibertats democràtiques i l'autonomia. Volien constituir un Bloc Autonomista i d'Esquerra, al qual invitaven el PSC-Congrés.[155] Badia responia que l'apropament al PSAN i el Moviment Comunista de Catalunya no era per motius ideològics, sinó perquè havien actuat noblement en les instàncies unitàries.

Albirant ja les eleccions democràtiques, el PCC

> se dispone a comenzar los contactos tendentes a formar un frente electoral, calificado de «Centro Socialista», que pueda competir con posibilidades de éxito en las próximas elecciones [...] Este frente electoral tendría que estar integrado, según los carlistas catalanes, por partidos que tengan como meta alcanzar la consecución de una Sociedad socialista en libertad. Su secretario Josep Badia ha precisado los rótulos de las formaciones que comparten el objetivo común y que podrían constituir el denominado «Centro Socialista».

CS era un antecedent del PSC (PSC-PSOE) i, per tant, havia d'incloure el PSC-Reagrupament, PSC-Congrés, PSOE català i PCC, però també, potser, ERC i FNC.[156]

La proposta carlina, el Centre Socialista, d'aquesta manera pretenia fondre en una sola coalició la unitat socialista i el Front d'Esquerres, i volia aplegar, de fet, ERC, FNC i PSC-R.[157] L'intent quedà desballestat quan s'anuncià que el PSC-C i el PSOE a Catalunya iniciaven un procés d'unitat. En quedaven així al marge, de moment, PSC-R, el Partit Socialista Popular i el PCC.[158]

Mentre els carlins renovats encapçalats per Badia quedaven descol·locats en el mapa polític, les informacions d'àmbit estatal no eren millors. Es produïa una polèmica a França, el març de 1977, en què es volia donar la imatge d'un trencament de la unitat dins de la família reial carlina i, per tant, la desconfiança dels seus lleials, ja prou explotada arran dels greus incidents de Montejurra entre els ultres partidaris de Sixte i els carlins de Carles Hug que formaven part de l'oposició democràtica: declaracions de Don Xavier desautoritzant Carles Hug

155. *Destino*, 2 de desembre de 1976. Al País Valencià es constituí el Bloc Autonomista, amb Moviment Comunista, Partit Socialista del País Valencià i Partit Carlí del PV, *Destino*, 11 de novembre de 1976.

156. *La Vanguardia Española*, 8 de febrer de 1977. El PCC mantenia converses amb el PSC-C per a una aliança electoral, *Avancem*, març de 1977.

157. *Destino*, 10 de febrer de 1977.

158. *La Vanguardia Española*, 5 de maig de 1977.

i declarant-se favorable als posicionaments ultres de Sixte, desmentiment posterior per part del Partit Carlista i ratificació del suport de Xavier al seu fill Carles Hug i, finalment, qüestionament de la mare de Carles Hug, Magdalena de Borbó-Busset, als principis socialistes i federalistes del seu fill.[159] La imatge de divisió dins la dinastia afectava el carlisme majoritari, ja que es qüestionaven les propostes de Carles Hug en desautoritzar-lo el cap dinàstic, Xavier, un home ja gran. De cara a l'opinió pública era un segon cop molt dur, massa dur, després de Montejurra. Aquesta era la visió que sobre aquest esdeveniment tenia Badia:

> La divisió entre la família Borbó-Parma, els nostres líders, encara que fos obra d'un sol dels seus membres, era tan brutal que esdevenia motiu d'escàndol i de retraïment per a molts carlins, sobretot gent gran.[160]

Es feia palesa la divergència profunda entre sectors carlins tradicionalistes sobre l'acceptació del socialisme autogestionari, el federalisme i la lluita antifranquista, especialment la col·laboració amb el PCE-PSUC, i l'acceptació del Concili Vaticà II. I les eleccions s'acostaven...

Més enllà de la recerca d'aliances electorals i dels problemes dinàstics, Badia va optar plenament per donar suport al president Tarradellas. El PCC s'unia als partits «tarradellistes», com ERC, FNC, Estat Català i PSC-R. Els carlins renovats eren partidaris de constituir l'Organisme Consultiu de la Generalitat de Catalunya que proposava el president Tarradellas, mentre el PSUC, CDC, PSC-C, Lliga de Catalunya, Esquerra Democràtica i UDC hi manifestaven reserves.[161]

Badia reconeixia, en els articles que li dedicà, el seu suport al president. Hi trobava trets de caràcter que li eren comuns: «Sou un pagès de les nostres comarques, un català de soca-rel, auster i pragmàtic».[162] Badia compartia amb Tarradellas una forma de legitimisme, en aquest cas republicà,[163] de continuïtat en les condicions més difícils d'una institució que hom considerava que calia

159. *El País*, 5 i 8 de març de 1977; *La Vanguardia Española*, 6, 8 i 9 de març de 1977. L'intent d'enfrontar pare i fill per la línia del carlisme ja l'esmenta Juan Francisco Martín de Aguilera amb motiu de l'abdicació de Xavier de Borbó a favor del seu fill, Carles Hug. *La Vanguardia Española*, 26 d'abril de 1975.

160. Intervenció a Pinós (2004).

161. *La Vanguardia Española*, 19 de gener de 1977 i 8 de febrer de 1977.

162. Josep Badia i Torras, «Segona carta oberta al president», *Avui*, 19 d'octubre de 1977.

163. Opinió suggerida per l'autor i ratificada pel fill.

preservar, malgrat la injustícia que li impedia d'actuar amb plenitud, i així ho havia expressat: «Aquest home va simbolitzar d'una manera tangible la continuïtat de la nostra nació».[164] Badia, en nom del PCC, assistí a la trobada amb Tarradellas per constituir l'Organisme Consultiu i, posteriorment, formà part dels cinc membres de la Comissió Permanent de l'OC, que presidia Frederic Rahola.[165]

En constituir-se, breument, l'OC, Badia manifestava la seva adhesió a Tarradellas per restablir la Generalitat i la coincidència comuna sobre l'acció que calia dur vers la immigració, a partir d'una catalanitat que generi «l'acollida afectuosa, cordial i sincera a tots els immigrats, considerant-los catalans de ple dret» i aconseguir el poder per al poble català «i no pas per a un grup o uns partits polítics» perquè tornés el president exiliat partint de la necessària unitat, un concepte car a Tarradellas.[166]

El palès suport a Tarradellas per part del PCC generava una altra possibilitat d'aliança electoral a mesura que s'apropaven les eleccions de juny de 1977. La primera opció era integrar-se «en una candidatura unitaria de fuerzas catalanistas de izquierda». Per tant, els carlins optaven per apropar-se als partits tarradellistes, que volien formar, sobre la base d'ERC, EC, PSC-R i FNC, l'esmentat Front: projecte, però, que no reeixí. Una altra opció era integrar-se a la candidatura de Socialistes de Catalunya, però amb una reserva important, «en cuanto que no se trata sólo de un acuerdo electoral sino que presenta visos de integración orgánica».[167]

La data de les eleccions s'apropava i el PC no rebia cap comunicació del Ministeri de Governació sobre la seva sol·licitud de legalització. L'«estrella» de les legalitzacions havia estat la del Partit Comunista d'Espanya, amb les conseqüents tensions que provocà a la cúpula militar,[168] però quedaven per legalitzar organitzacions importants com ERC, que no es va poder presentar amb les seves sigles tradicionals (ERC i FNC serien legalitzats l'1 d'agost i el 24 de

164. Josep Badia, «Les essencials lliçons d'un gran home», *Regió 7*, 18 de juny de 1988.

165. *La Vanguardia Española*, 13 de febrer de 1977. Relació biogràfica.

166. Badia, «Tarradellas, al servei de Catalunya», *Avui,* 13 de febrer de 1977; *La Vanguardia Española*, 28 d'abril de 1977.

167. *La Vanguardia Española*, 16 d'abril de 1977.

168. La legalització del PCE es produí un «Dissabte de Glòria» (9 d'abril de 1977), *Avui 1976-1986, 10è aniversari* (1986), p. 39.

setembre, respectivament,[169] a més d'altres de l'esquerra revolucionària com el Partit del Treball o l'Organització Revolucionària de Treballadors). No assolir la legalització prou temps abans de la campanya electoral significava (com va passar), «una maniobra que puede ser claramente interpretable como un obstáculo interpuesto a fin de evitar su consolidación».[170] Badia ja intuïa la jugada: «Somos conscientes de que el Gobierno quiere castigar a algunos grupos, entre los que podría estar el nuestro». Era la lluita implacable, segons Jaume Campàs, de les forces polítiques per assolir un espai electoral: «En la cursa de legalització el deixaren al darrera i ningú es recordà que els carlins també havien apretat el carro cap a la democràcia».[171]

Les eleccions van ser l'atzucac principal del PC per normalitzar la seva presència; tot i que semblava que podria donar suport a la Candidatura d'Unitat Popular pel Socialisme (CUPS), aquesta possibilitat es va convertir, a la fi, en un tímid suggeriment. La CUPS, d'antuvi, tenia el suport del MCC, dissidents del PSC-C i el PCC i s'apuntava la possibilitat que un dels candidats fos Badia. La CUPS havia de ser l'expressió política del Bloc Català Popular d'Esquerres pel Socialisme, que tenia com a objectiu «proseguir la lucha unitaria desarrollada en Catalunya en los últimos cuarenta años y en este sentido ampliar la acción que lleva a cabo la Assemblea de Catalunya».[172]

Just passades les eleccions, la premsa comunicava el 10 de juliol de 1977 que havia estat legalitzat el PC, però «la situació d'ells no serà totalment normal mentre no es permeti la tornada del seu líder i president Carles Hug».[173]

En fer-se públiques les reunions de Tarradellas amb el Govern espanyol i preparar-se el retorn del president i el restabliment provisional de la institució, Badia manifestà en dues cartes públiques el seu suport sense fissures al president, i destacava, blasmant-ho, que el president tenia «enemics».[174]

169. *Avui* (1986), p. 41; Fermí Rubiralta i Casas (2003), *Joan Cornudella i Barberà (1904-1985): biografia política*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 311. Els motius de la no legalització eren pel terme «republicana» i «nacional» referit a Catalunya, en el cas d'ERC i de l'FNC, respectivament.

170. Canal (2000), p. 386.

171. Campàs, a *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), p. 93.

172. *La Vanguardia Española*, 4, 8 i 14 de maig de 1977.

173. *Avui*, 10 de juliol de 1977.

174. Josep Badia, «Carta oberta al president Tarradellas», *Avui,* 3 de setembre de 1977, i «Segona carta oberta al president», *Avui,* 19 d'octubre de 1977.

Assolit un dels objectius centrals del PCC (quedava el retorn a l'Estat de Carles Hug), Badia plantejava els objectius polítics des d'una situació d'alarma per la greu situació econòmica i la degradació de la convivència ciutadana. Apuntava els objectius estratègics dels carlins catalans en el moment que, en l'àmbit estatal, havien passat a ser una força extraparlamentària. Per això advocava per una Generalitat «forta, eficaç i representativa», i criticava els qui posaven traves a la tasca del president, amb uns valors públics clars: «Potenciació de les organitzacions populars», per evitar, com ja havia assenyalat anteriorment, el poder excessiu dels partits per damunt del poble. I en el moment que els catalans tenien la possibilitat de tornar a governar-se, calia la «recuperació de la personalitat col·lectiva» i una nova ètica pública:

> Una pedagogia del sentit de responsabilitat i d'austeritat, un sanejament de l'economia, l'eliminació de despeses supèrflues, de la corrupció en l'administració pública i un profund respecte a la natura i a la potenciació dels moviments ecològics.[175]

El PCC, conscient de la limitada força de què gaudia i havent quedat, a la primera, però molt decisòria, tongada fora de les Corts Generals, maldava per estructurar una altra forma de fer política:

> La democràcia burgesa, atenent més a la legalitat que al veritable sentit de la paraula govern del poble i per al poble és, en la pràctica el mitjà, junt amb el poder dictatorial de l'economia liberal, d'aconseguir el poder sobre el poble.

Per això, quan els partits electes planejaven la dissolució de l'Assemblea de Catalunya, ell en reivindicava la vigència i la continuïtat, per assolir un control sobre els partits:

> I és que el poble en té un concepte molt diferent, de la democràcia. No rebutja ni els partits, ni les eleccions, ni el Parlament, però els situa, en el lloc que els correspon. I no renuncia, ni exclou, els organismes de base que sostenen els mecanismes legals, els potencien, els fiscalitzen i els donen sentit.

175. *Avui*, 19 d'octubre de 1977; *La Vanguardia Española*, 20 d'octubre de 1977; *Avancem*, núm. 10 (sense data).

> Un poble o uns militants que volen i exigeixen que els partits els representin i lluitin per tota la societat, i no, solament per un prestigi personal o partidista.[176]

Es plantejava un altre cop la creació d'una nova Federació d'Esquerres Catalanes, amb ERC, FNC, escindits del PSC-R que no compartien la supeditació del socialisme català al PSOE, i el PCC.[177] Badia era aleshores molt crític amb el socialisme català:

> Hubo un momento –recuerda– en el que estuvimos muy cerca del PSC, pero en estos momentos creo que este partido ha renunciado a su personalidad difuminada en el PSOE. Esto que se va a producir no será un proceso de unidad, sino de absorción.[178]

Totes les aliances possibles es van esvaint, el PCC no és reclamat per cap altra força, són pocs militants,[179] l'oposició continua veient el PCC com una obra del passat, però entre els grups extraparlamentaris d'esquerres o independentistes que miren de continuar una línia de rebuig de la Reforma, Badia aporta experiència enmig de joves, com recorda Patrícia Gabancho.[180]

El febrer de 1978 Badia era reelegit al capdavant del Partit Carlí, però cinc mesos després dimitia del càrrec.[181] Feia una valoració de la situació en què deixava el partit. La valoració del seu allunyament de la direcció del PCC era una confessió pública dels seus èxits:

176. Josep Badia, «Assemblea de Catalunya?», *Avui,* 25 de novembre de 1977; a «L'ordre dels factor i quelcom més», *Avui,* 21 de març de 1978, proposava campanyes entenedores per a la ciutadania per evitar manipular l'opinió pública.

177. *La Vanguardia Española*, 22 de novembre de 1977.

178. *La Vanguardia Española*, 16 de juliol de 1978; també *Avui*, 4 de maig de 1978.

179. A la trobada a Sant Miquel de Cuixà van ser-hi 600 persones procedents de tots els PPCC, en una circumstància especial de poder compartir la diada amb el líder del partit Carles Hug de Borbó, segons Campàs, a *Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme* (2006), p. 85 i seg. A l'elecció de Badia com a secretari general el 1978 hi van assistir 213 compromissaris. *La Vanguardia Española*, 14 de febrer de 1978. Podia ser la xifra de membres del PCC inferior als 500 militants?

180. Patrícia Gabancho (2011), *A la intempèrie. Una memòria cruel de la transició catalana (1976-1978)*, Barcelona, L'Arquer, p. 138-145 i 179; entrevista amb Patrícia Gabancho, 21 de novembre de 2014.

181. *La Vanguardia Española*, 14 de febrer de 1978 i 13 de juliol de 1978.

> Se acabó la dictadura, hemos recuperado la Generalitat, ha podido volver Carlos Hugo y por último […] se ha conseguido la democratización del partido, limpiándolo de camarillas reaccionarias.

Veia que ja no era la persona adient per als nous temps, es considerava un polític *amateur*, vocacional, sense formació universitària i «vivo lejos de los centros de decisión política».

Un pas més cap a la professionalització política semblava indicar un distanciament d'una determinada manera de fer política:

> Me encontraría dividido entre la necesidad de llevar a cabo una política pragmática de consenso, que chocaría con la postura ética y consecuente que siempre he intentado mantener.

Les dues forces polítiques principals del moment eren qualificades molt críticament:

> La UCD es la representación del imperialismo norteamericano y el PSOE del capitalismo alemán. Y así tenemos una Constitución pactada por unos pocos.[182]

Després de deixar la direcció del PCC, Badia era elegit president de l'entitat Casal Familiar Recreatiu Els Carlins, amb la intenció d'obrir l'entitat a la ciutat.[183] Poc després, Josep Badia signava un manifest per la unitat de les candidatures del Bloc d'Esquerra d'Alliberament Nacional i Nacionalistes d'Esquerra.[184]

A Callús

L'endemà de Sant Jordi de 1980 comunicava que creia que el PCC «no tenia futur». Ingressava al PSC (PSC-PSOE), on volia continuar treballant pels

182. *Diario de Barcelona*, 16 de juliol de 1978.

183. *Regió 7*, 24 d'abril de 1979 i 26 de juliol de 1979. La història de l'entitat a A. D. (2004), *El Casal Familiar Recreatiu: de Joventut Carlista Manresana a sala Els Carlins*, Manresa, Casal Familiar Recreatiu.

184. *Avui,* 10 de gener de 1980. El manifest era impulsat per l'Assemblea de Catalunya, el Col·lectiu Independentista de Badalona i el Bloc d'ERC.

seus dos objectius principals: el socialisme autogestionari i una Catalunya en l'Espanya federal.[185] La seva adscripció al partit majoritari de l'esquerra d'aleshores s'havia de vincular a un compromís que volia comunicar a tothom, «d'home de fe en l'Evangeli, de català de soca-rel, d'home de camp per vocació i per formació i de socialista convençut, com a alternativa al sistema capitalista que rebutjo visceralment»; partint d'un socialisme de caràcter no marxista, allunyat de la lluita de classes, creu «que cal fer una clara opció per als pobres».

Criticava també CiU, de la qual no havia obtingut mai col·laboració: «Per què, doncs, presentar-se com els únics purs, i àdhuc exclusius defensors de la nació?» La defensa del país no era una tasca exclusiva d'un partit, «perquè abans de res, cal precisar que s'entén per país». La Catalunya configurada els darrers quaranta anys era un element més per justificar un país que no s'aïllés i que, juntament amb les altres autonomies, mantingués «la nostra lluita contra el centralisme».[186]

El dirigent del PCC que l'havia representat en diferents instàncies antifranquistes, Joan Cabré, contestava l'orientació de Badia. Diferenciava la gestió dels directors de partits de la continuació dels ideals:

> Però la seva filosofia política i l'espai humà que defensen amb els seus valors permanents no moriran mai mentre hi hagi algú [...] que senti la necessitat d'independència catalana alhora que la de la confederació amb tota la Península. Mentre hi hagi algú [...], i cada volta n'hi haurà més, que desitgi la justícia social, però mitjançant el cooperativisme, i no la confiscació, ni la violència, ni les purgues.

Adreçant-se directament a Badia, li replicava: «Aquests que ara perden la fe van crear una utopia en comptes de fer-se servidors d'uns ideals existents».[187]

El nou compromís de Badia amb el PSC el va portar uns quants cops a ser cap de llista per Callús, segons Jaume Badia.[188] L'any 1983 va ser elegit regidor i va actuar des del Govern i des de l'oposició, va ser conseller comarcal pel PSC, i també va ser membre del Consell Nacional del partit i candidat al Congrés i al Parlament de Catalunya.[189] Era conscient dels riscos del servidor públic i del perill que el seu capteniment comportava: «De mica en mica es configura l'opinió

185. *La Vanguardia Española*, 29 d'abril de 1980.
186. Josep Badia i Torras, «Les raons d'una militància», *Avui,* 24 d'abril de 1980.
187. Joan Cabré i Cirés, «Els perquès d'una permanència», *Avui,* 15 de maig de 1980.
188. Conversa amb Jaume Badia, 5 de novembre de 2014.
189. Relació biogràfica. *Regió 7*, 14 de juliol de 1990.

que els qui ens dediquem a la política per actituds de servei som una minoria de babaus útils manipulats i explotats pels ambiciosos del poder o diner»,[190] però, per altra banda, Badia s'atribuïa un paper, d'ell i els altres regidors electes, d'homes de pau, de vetlladors de la comunitat:

> Una pau tan fràgil, que exigeix de tots nosaltres una atenció constant per detectar –abans no faci mal– qualsevol brot de racisme, xenofòbia o sectarisme que pugui enfrontar la petita comunitat.[191]

Era tot un canvi: un líder d'àmbit nacional, bé que d'un partit petit, passava a ser a regidor d'una població mitjana de la Catalunya central. Tot i així, no va voler renunciar a continuar donant la seva opinió. No volia fer grans propostes polítiques, sinó plantejaments entenedors sobre el més quotidià per fer reflexionar els lectors i intentar, des del Bages, bastir una societat millor. Com va evolucionar? Segons com, fou aquí, deslligat d'altres condicionaments, que Badia bastí un pensament amb més precisió. Volia comunicar i defensar els objectius polítics del PSC (cosa que té un interès relatiu, atès el caràcter circumstancial i local de les propostes), però, sobretot, volia ajudar a configurar una moral col·lectiva, des d'unes referències personals. Segurament, el plantejament més innovador del pensament, el que aporta un element genuí, és el que fa referència a la relació de la persona amb la comunitat. Trobaríem altres casos (Comín, Semir, Xirinacs, Hernàndez, Casaldàliga...) de cristians que fan l'opció pels pobres, que defensen les opcions de l'esquerra, però Badia vincula aquest objectiu a un entorn proper, tangible.

Apareix definit un compromís amb el país i la seva gent, desvinculat d'allò que s'entengué com a nacionalisme català de CiU dels anys vuitanta. Per això, en l'inici dels governs de CiU, proposà redefinir que vol dir ser patriota, a partir d'estimar la gent i mantenir els valors tradicionals:

> És que cal quelcom més estimar sinceralment la gent del propi país i les virtuts que generació rere generació han fet feliços i agermanats, integrats i integradors, per a ésser bon patriota?

190. Josep Badia, «Poder i diner», *Regió 7*, 5 de maig de 1991.
191. Josep Badia, «Cap a on anem?», *Regió,* 16 de juny de 1999.

Abans de res, la catalanitat havia de ser un valor nacional, per tant, per a tothom:

> Fes que ningú s'apropiï de la realitat de Catalunya i dóna'ns claredat i noblesa per rebutjar abstraccions i personatges que pretenguin constituir-se en símbols excloents de la pluralitat del nostre poble.[192]

Proposava uns valors per construir la nació i la comunitat, com ara la fe en el país que «ha fet el miracle de conservar la nostra personalitat, malgrat les poderosíssimes forces que han provat d'anorrear-la», honestedat, autocrítica per conèixer les pròpies mancances i per acollir què aporten les altres comunitats que s'han integrat al nostre país i ser «receptius i oberts als corrents culturals de tot el món» i humilitat, diàleg, superació i millora. Com a colofó, «constància, la virtut de cada dia, la típica (i de vegades tòpica) virtut catalana, la virtut dels nostres pagesos i dels nostres menestrals, dels homes de ciència...».[193]

Com a virtuts col·lectives proposà també l'esforç, esperit de treball i una actitud moderada davant de la riquesa: «Fes que els catalans aconsegueixin aquell "benestar sobri" que, lluny de la riquesa alienant i de la misèria embrutidora, dóna als homes la màxima felicitat»,[194] actitud que provenia d'allò que demanava als bisbes espanyols: «Tingueu fe en la paraula de Déu, en l'Església dels pobres».[195]

Badia identificava actituds que entrebancaven el bon desenvolupament del benestar de la comunitat: l'afany de poder que havia substituït l'esperit de sacrifici; la vanitat que diluïa el deure complert. Altres cops aquestes actituds feien referència a les relacions amb els altres: la solitud, la insolidaritat, l'agressivitat, la manca d'esforç davant de l'experiència que ofereix la natura i la vida.[196]

Viure d'esquena a la Natura era un altre element que blasmava Badia.[197] Per això proposava un ecologisme tocant de peus a terra, no teòric:

192. *Regió 7*, 24 d'abril de 1990.

193. Josep Badia, «Nacionalistes», *Regió 7*, 13 de setembre de 1980.

194. Josep Badia, «A Sant Jordi, patró de Catalunya», *Regió 7*, 24 d'abril de 1990.

195. *Regió 7*, 5 de maig de 1991.

196. Josep Badia, «Carta oberta a Josep Duocastella», *Regió 7*, 26 d'agost de 1998 i 7 d'abril de 1990.

197. *Regió 7*, 26 d'agost de 1998.

> Ajuda'ns a saber copsar la bellesa de la natura del nostre país: fica al cor i al cap de tots els catalans l'obsessió del redreçament del nostre entorn ecològic, del respecte pels nostres camps, els nostres rius i muntanyes [...] Fes-nos ecologistes integrals com ho foren els nostres pares i nostres avis pagesos.[198]

Badia criticà l'allunyament d'una societat del món de la pagesia i el seu passat: «Volem fer conèixer la nostra pàtria arreu del món com un gran país i no som capaços de conservar el llegat dels nostres pares?». En el seu món, l'arrelament a un indret concret, hi destacà un nucli:

> Per sobre dels cercles creixents, però massa restringits de la família, de les pàtries, de les races, cal descobrir a la fi que l'única Unitat Humana verdaderament natural i real és l'Esperit de la Terra [...] A Catalunya en tenim prou amb l'universal Esperit de la Terra, per preservar per sempre, un poble digne i unit i una llengua estimada, sense imposicions.[199]

Josep Badia va defensar una idees que ajuden a entendre el patriotisme català carlí: uns drets previs i inalienables de Catalunya, un Estat descentralitzat al màxim, i un arrelament a una comunitat concreta, que des del seu compromís cristià, vinculat a la Terra, ha de ser solidària i acollidora per desenvolupar-se.

El fracàs del carlisme, com a partit de les nacionalitats i les llibertats que les reconeixien, avançava el fracàs d'aquestes dins de l'estructura constitucional del nou Estat espanyol democràtic.

Bibliografia

A. D. (2006). *Miscel·lània carlina*. Solsona: Fundació Pública Comarcal Francesc Ribalta.

Avui, 1976-1986, 10è aniversari (1986). Barcelona: Premsa Catalana.

Borbón-Parma, Carlos Hugo de (1976). *Qué es el carlismo*. Barcelona: La Gaya Ciencia.

198. *Regió 7*, 24 d'abril de 1990.

199. *Regió 7*, 20 de novembre de 1996. Recull biogràfic.

Borbón-Parma, María Teresa; Clemente, Josep Carles, i Cubero Sánchez, Javier (1997). *Don Javier, una vida al servicio de la libertad*. Barcelona: Plaza&Janés.

Caballer Albareda, Gemma (2007). *La lluita per la llibertat*. Barcelona: Ara Llibres.

Canal, Jordi (2000). *El carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España*. Madrid: Alianza.

Clemente, José Carlos (1977). *Nosotros los carlistas*. Madrid: Cambio 16.

— (2001*a*). *Crónica de los carlistas. La causa de los legitimistas españoles*. Barcelona: Martínez Roca.

— (2001*b*). *Carlos Hugo de Borbón Parma. Historia de una disidencia*. Barcelona: Planeta.

Catalunya 1973-1983: de la dictadura a la democràcia: política, societat, economia, treball, cultura, oci (1984): Barcelona: L'Avenç.

Dalmau, Ferran; Juvillà, Pau (2010). *EPOCA, l'exèrcit a l'ombra*. Lleida: El Jonc.

Debat sobre els Països Catalans: ponències i comunicacions de les Jornades de Debat sobre els Països Catalans (octubre 1976) (1977). Barcelona: Curial [etc.].

Documents del Concili Vaticà II (1966). Barcelona: Estela.

Els grups polítics a Catalunya: partits i programes (1976). Barcelona: L'Avenç.

Falguera, Oriol (2014). *L'Exèrcit Popular Català (1969-1979): la casa*. Barcelona: Rafael Dalmau.

Gabancho, Patrícia (2011). *A la intempèrie. Una memòria cruel de la transició catalana (1976-1978)*. Barcelona: l'Arquer.

Grabolosa, Ramon (1972). *Carlins i liberals: la darrera guerra carlina a Catalunya*. Barcelona: Aedos.

Lavardín, Javier (1976). *Historia del último pretendiente a la Corona de España*. París: Ruedo Ibérico.

López Camps, Jordi (1977). *El pluralisme polític dels cristians*. Barcelona: Avance.

Manent, Albert (1979). *Cercós, guerriller carlí del Baix Camp*. Barcelona: Rafael Dalmau.

Manté, Blai (2009). *FAC, Front d'Alliberament Català: sabotatges per la independència: 1966-1977*. Barcelona: Base.

Miscel·lània carlina: VIII Seminari d'història del carlisme (2006). Solsona: Fundació Pública Comarcal Francesc Ribalta.

Olcina, Evarist (1974). *El carlismo y las autonomías regionales*. Madrid: Seminarios y Ediciones.

Onrubia Revuelta, Javier (2001). *La resistencia carlista a la dictadura de Franco: los «Grupos de Acción Carlista», GAC*. Madrid: Magalia.

Rubiralta i Casas, Fermí (2003). *Joan Cornudella i Barberà (1904-1985): biografia política: 50 anys d'independentisme català*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Termes, Josep (1976). *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*. Barcelona: Anagrama.

Valls, Àlvar (2014). *Al cap dels anys: militància, presó i exili (1970-1998)*. Barcelona: Edicions del 1979.

Vallverdú, Robert (2008). *El carlisme català durant la Segona República Espanyola 1931-1936: anàlisi d'una política estructural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2014). *La metamorfosi del carlisme català: del «Déu, Pàtria i Rei» a l'Assemblea de Catalunya (1936-1975)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Publicacions consultades

Avancem (1976-1977)
Avui (1976-1980)
Canigó (1975-1977)
El País (1976-1977)
Destino (1975-1977)
IM (1973-1977)
La Vanguardia Española (1973-1977)
Partit Carlista (1973-1974)
Regió 7 (1979-1998)
Som i Serem (1971)

Entrevistes

Jaume Badia
Patrícia Gabancho

Recursos electrònics

www.youtube.com/watch?v=D1a748rkB1

Cubero, Joaquín.«Oposició a l'Estat franquista i evolució ideològica (1968-1975)». A: *carlistescat.blogspot.com.es*

http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_sp.html

http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/es/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html

http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/es/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 131-144
DOI: 10.2436/20.1001.01.153

FERNANDO TARRIDA DEL MÁRMOL. ANARQUISME I COSMOPOLITISME A FINALS DEL SEGLE XIX

Teresa Abelló Güell
Universitat de Barcelona

Article lliurat el 30 de desembre de 2015. Acceptat el 30 de març de 2016

Resum

Fernando Tarrida del Mármol fou un destacat anarquista en la complicada Barcelona de finals de segle xix. És un dels representants més interessants de la intel·lectualitat anarquista espanyola d'aquell període. La seva biografia ve marcada per dos aspectes: d'un costat, l'actuació com a militant i activista, i de l'altre la seva faceta d'escriptor, pensador i divulgador, sempre lligat al moviment àcrata. En aquest text ens atansem a la trajectòria de Tarrida, destacant el seu vesant cosmopolita i el paper fonamental que va tenir en les relacions dels grups anarquistes espanyols amb els seus homònims europeus.

Paraules clau

Tarrida del Mármol, biografia, cosmopolitisme anarquista, anarquisme segle xix, Procés de Montjuïc, obrerisme català.

Fernando Tarrida del Mármol. Anarchism and cosmopolitanism in the end of the 19th century

Abstract

Fernando Tarrida del Mármol was a prominent anarchist who lived in the exciting Barcelona of the late 19th century and is one of the most interesting

representatives of Spanish anarchist intellectuals of that period. There were two key aspects to his life: his achievements as a militant activist and his role as a writer, thinker and communicator, always related to the anarchist movement. This text provides an overview of the life of Tarrida del Mármol, emphasising his cosmopolitanism and his role in relations between the Spanish anarchist groups and their European counterparts.

Keywords

Tarrida del Mármol, biography, anarchist cosmopolitanism, 19th century anarchism, Montjuïc trial, Catalan workers' movement.

És sabut que l'anarquisme va tenir, almenys des del 1868, un paper fonamental en l'obrerisme català. En aquest entorn van destacar dirigents sindicals, activistes, editors, publicacions periòdiques, pensadors, etc. La història de l'anarquisme a Catalunya és llarga i amb característiques molt determinades que marquen les diverses etapes des d'aquells anys inicials i fins a la Guerra Civil, fonamentalment. Des d'aquesta perspectiva, les darreres dècades del segle xix constitueixen un període marcat per la clandestinitat, els debats teòrics, l'esforç per construir i fer arrelar sindicats obrers i, també, l'acció directa. Aquells foren uns anys complexos per a l'anarquisme, però culturalment molt rics, i en aquest marc destaca la figura de Fernando Tarrida del Mármol, un personatge tan atípic dins l'entorn anarquista d'aquells anys com fonamental, tan reiteradament citat com oblidat. Molts historiadors-cronistes de l'anarquisme, en un moment o altre, i en obres diverses, van ressaltar la seva figura i la transcendència de l'activitat que va portar a terme: l'austríac Max Netllau,[1] l'alemany Rudolf Rocker[2] i l'espanyol Joan Montseny[3] –més conegut com a

1. Max Nettlau (1978), *Historia de la anarquía*, Barcelona, Zafo.

2. Rudolf Rocker (1949), *En la borrasca*. Buenos Aires, Americalee (trad. Diego Abad de Santillán).

3. Joan Montseny s'hi refereix de manera àmplia en les seves memòries: Federico Urales (1932) *Mi vida*, Barcelona, Publicaciones de La Revista Blanca. L'any 1930, l'editorial Biblioteca de Revista Blanca, propietat de la família Montseny (Federico Urales i Teresa Mañé) va editar el llibre de Fernando Tarrida del Mármol (1930), *Problemas trascendentales*, Barcelona, Biblioteca de La Revista Blanca [el llibre s'havia editat per primera vegada l'any 1908, per l'editorial àcrata Vértice, de Barcelona]. En la reedició, Urales hi va incloure un ampli

Federico Urales– són alguns dels més destacats, i tots fan palesa l'admiració que senten per Fernando Tarrida, el qual, malgrat les reiterades referències, continua essent un gran desconegut.[4]

Tarrida del Mármol és paradigma d'un tipus de militants que, més enllà del paper desenvolupat entre les organitzacions anarquistes a casa nostra, va fer de pont entre l'anarquisme espanyol i l'europeu. Aquests eren personatges que per la seva idiosincràsia s'allunyaven del prototip de l'anarquista obrer peninsular (procedència social, nivell cultural, professió, relacions socials, estatus, etc.), els quals, paradoxalment, es van comprometre en la defensa d'uns ideals en sintonia amb l'internacionalisme obrer, tot i les reticències de molts companys que tenien dificultats per considerar-los «dels seus» degut, precisament, a la seva procedència i a la forma de viure. El periodista Adrián del Valle (que utilitzava el pseudònim de Palmiro de Lidia), procedent també d'ambients republicans i fidel col·laborador de l'anarquisme, en unes breus memòries publicades a *La Revista Blanca* narra les sensacions que li va provocar la coneixença de Tarrida –en essència sorprès pel grau de compromís que aquest havia adquirit tenint en compte l'alt nivell econòmic de la família, l'estatus social, la formació acadèmica, actitud vital, etc., i també reticència– i el tracte que hi va mantenir en els cercles obrers que ambdós freqüentaven.[5] Encara en el moment de la mort, un altre destacat company de lluita, el també periodista Pedro Esteve, aleshores exiliat als Estats Units, sense dubtar de les conviccions ideològiques de Tarrida, i tot i no escatimar elogis per la tasca feta i els serveis que aquest havia prestat a l'anarquisme, recordava les dificultats

estudi biogràfic sobre Tarrida que també va publicar com a article a la revista del mateix nom: Federico Urales, «Fernando Tarrida del Mármol», *La Revista Blanca* (15 de maig de 1930), p. 25-27.

4. Quan tot just s'acaba de redactar aquest text ha sortit publicada una biografia de Tarrida; veg. Antoni Dalmau (2015), *Per la causa dels humils. Una biografia de Tarrida del Mármol (1861-1915)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Una primera aproximació per part del mateix autor a Antoni Dalmau (2013), «L'anarquisme en el tombant dels segles xix i xx: l'acció de Tarrida del Mármol», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. XXIV, p. 19-31.

Vegeu també Teresa Abelló (1987), *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Barcelona, Edicions 62, p. 200-208.

5. Palmiro de Lidia (1927), «Evocando el pasado», *La Revista Blanca*, Barcelona, 15 de juliol de1927, p. 115-118; 1 d'agost de 1927, p. 138-142; 15 de setembre de 1927, p. 245-249.

que molts companys havien tingut per entendre el *modus vivendi* de Tarrida i acceptar-lo com un dels seus.[6]

Fernando Tarrida, enginyer de professió, abraçà l'anarquisme, i desenvolupà un paper fonamental en els àmbits culturals àcrates de finals del segle xix i en les relacions dels grups anarquistes espanyols amb els seus homòlegs europeus; en gran mesura, ell va facilitar que l'anarquisme espanyol estigués físicament present en fòrums internacionals, i que l'opinió pública i el progressisme europeu tinguessin informació de primera mà sobre allò que ocorria a Espanya en moments molt durs de la repressió governamental sobre l'obrerisme en general, i l'anarquisme en particular. En aquest àmbit sobresurt la figura de Tarrida del Mármol, un personatge, com dèiem, reiteradament citat però poc analitzat, en bona part per falta de fons documentals, com, d'altra banda, és freqüent entre l'anarquisme espanyol, però sense el qual, durant aquell període, els contactes internacionals difícilment s'haurien pogut mantenir.

Tarrida va néixer l'any 1861 a Santiago de Cuba[7] en el si d'una família benestant, de pare català i mare cubana. La família respon al patró clàssic de gent acomodada amb parents en càrrecs destacats en el món dels negocis, l'exèrcit i l'Església, fins i tot emparentada amb la nova noblesa creada per la Restauració (una de les germanes Tarrida maridà amb Ferran Ferratges de Mesa, germà del primer marquès de Mont-roig). Els Tarrida eren originaris de Sitges. El pare i l'oncle de Fernando havien marxat de joves cap a Cuba; allà comptaven amb el suport del germà de la seva mare, Fernando Ferratges Ballester, que s'hi havia instal·lat anys abans i hi tenia una casa comercial. Els germans Tarrida s'hi van aposentar, van prosperar econòmicament i es van casar amb dones criolles. Joan Tarrida, el pare de Fernando, va contraure matrimoni amb Margarita del Mármol Mayagüey, i en enviudar (1873) retornà a Sitges amb els fills, quan Fernando era encara un nen.

6. «No era, ni fue nunca un verdadero militante. Su posición social se lo impedía. [...]. Quería vivir entre los trabajadores y no podía, viéndose forzado a desenvolverse en el ambiente burgués. [...]», Pedro Esteve, «Fernando Tarrida del Mármol», *Cultura Obrera*, 10 d'abril de 1915, Nova York.

7. Joan Montseny, atenent només a l'origen cubà, el va situar com a nascut a l'Havana, i l'error s'ha anat divulgant tot i que alguns, com Pedro Esteve a la nota necrològic a què ens hem referit anteriorment, havien fet referència a Santiago com a lloc de naixement. Antoni Dalmau, aclareix la procedència a partir de les dades que consten en l'expedient de naturalització de Fernando Tarrida com a ciutadà britànic, que es troba als National Archives del Regne Unit. Dalmau (2013), p. 22.

La família paterna, pertanyent a la burgesia benestant, havia anat prosperant en el món dels negocis a la vegada que adquiria pes social. A Cuba, Joan Tarrida figura com un dels fundadors del Círculo Español a la ciutat de Santiago (gener de 1869). De retorn a Sitges, instal·là una moderna fàbrica de calçat, pionera a l'Estat espanyol i amb maquinaria importada d'Amèrica del Nord, que adquirí una considerable envergadura, la «Fábrica de calzado a mano de Juan Tarrida».[8] Joan Tarrida, home ben relacionat, obtingué, com a privilegi del Govern, la patent a Espanya per fabricar calçat cosit a mà, així com un important contracte amb el Ministeri de la Guerra per subministrar els borseguins a les tropes desplaçades a Cuba i Filipines, i a les d'altres regiments. Es convertí en un prohom de la localitat –fou condecorat «Comendador de la orden de Isabel la Católica»– i quan va morir (1899), l'Ajuntament donà el seu nom al carrer on estava instal·lada la fàbrica de calçat.

La branca materna de la família, els Mármol, eren terratinents i pertanyien a l'oligarquia independentista cubana. Per aquesta línia, Fernando Tarrida estava emparentat amb la poetessa Adelaida del Mármol Ballagas i també amb el general de l'exèrcit cubà Donato Mármol Tamayo –nomenat pel president Céspedes– que va lluitar a les ordres de Máximo Gómez, i amb altres insurgents destacats de la primera guerra d'independència cubana, l'anomenada Guerra dels Deu Anys. Tarrida no oblidaria els ancestres cubans ni la relació de la família amb la lluita independentista d'aquells anys.

Fernando va rebre una formació acadèmia acurada. Es va educar en escoles de Barcelona i Pau, on va assimilar l'ensenyança francesa, i més tard va obtenir el títol d'enginyer industrial a la Universitat de Barcelona. La trajectòria de Tarrida fou la d'un jove amb educació refinada i cosmopolita, poliglota, mundà i amb *savoir faire*; rebel vers la seva classe social i fortament compromès amb les noves idees que marcaven la dinàmica d'aquells temps. El jove Tarrida no va participar dels negocis de la família; vivia a Barcelona, lluny de la família, fent una vida que s'adeia poc amb els cànons morals que se suposava que respectaven les famílies burgeses de l'època;[9] a la ciutat es relacionà amb republicans i anar-

8. Antoni Vigo i Marce (1987), «La fàbrica dels Tarrida. (1874-1908)», *Quaderns/22*, Sitges, Grup d'Estudis Sitgetans.

9. La premsa de Sitges se'n fa ressò en les cròniques de societat local. *L'Eco de Sitges* (20 d'octubre de 1894), parla d'una convivència de Fernando amb Lucienne de Verdun Massé. Anys més tard, ja exiliat a Londres, va contraure matrimoni amb Elisabeth George, amb qui va tenir quatre fills.

quistes, i tot i que en moments crucials comptà amb la protecció familiar; però n'estava cada vegada més distanciat i, finalment, degut a les seves activitats amb l'anarquisme, el seu pare el desheretà. Professionalment es dedicà, majorment, a la docència; fou professor de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis del barri de Gràcia de Barcelona (1891) i més tard fundà una escola pròpia, La Academia Politécnica (1894), que es convertí en un negoci pròsper on es preparava els alumnes per a l'ingrés a l'Escola d'Enginyers Industrials.

Tarrida del Mármol, militant i activista

Políticament, Fernando Tarrida provenia del republicanisme federal; era membre de la societat lliurepensadora La Luz, freqüentada per republicans i anarquistes, i a començaments de la dècada dels vuitanta va ingressar a la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE), d'orientació bakuninista. Formava part del grup de pensadors i dirigents obrers que s'havien format intel·lectualment en l'anarquisme i que pul·lulaven a l'entorn de la impremta La Academia gestionada pel dirigent obrerista Rafael Farga Pellicer, impulsor de moltes iniciatives sindicals i culturals en el marc del primer obrerisme internacionalista a Barcelona. Tarrida va col·laborar en diverses publicacions periòdiques de l'àmbit de l'obrerisme anarquista: la revista *Acracia*, el periòdic *El Productor*, etc., i va participar en els certàmens socialistes que agrupacions anarquistes catalanes van organitzar a Reus (1885) i Barcelona (1889), com veurem més tard. Tarrida freqüentava aquest ambient amb altres personatges clau en l'àmbit de l'obrerisme anarquista com el dirigent barceloní Antoni Pellicer Paraire –que tindria un paper fonamental en l'organització de l'obrerisme a l'Argentina–, Cels Gomis –també enginyer de professió i figura destacada en l'àmbit del republicanisme més popular–, Anselmo Lorenzo –decisiu en la seva «conversió» a l'anarquisme i amb qui, tot i tenir trajectòries vitals radicalment distintes, va mantenir una intensa amistat; Tarrida li va prologar diverses obres[10] i poc abans de morir encara va escriure un ampli esbós biogràfic d'Anselmo Lorenzo perquè fos publicat com a introducció

10. Anselmo Lorenzo (1914), *Evolución proletaria*, Barcelona, Casa Editorial Maucci, Prefaci F. Tarrida del Mármol.

en la reedició que una editorial anarquista argentina va fer d'una novel·la de Lorenzo, amb motiu de la seva mort,[11] etc.

En l'àmbit organitzatiu, les últimes dècades del segle xix foren uns anys complexos, i a casa nostra marcats per la debilitat de les organitzacions obreres. A finals dels anys vuitanta del segle xix, l'internacionalisme, tant el de tarannà socialdemòcrata com l'anarquista, lluitava per constituir noves organitzacions d'àmbit internacional. Fou en aquest context que es va produir la creació de la II Internacional Socialista, seguida de la convocatòria de reunions periòdiques, tota vegada que les organitzacions obreres anarquistes lluitaven per no ser excloses del marc referencial de l'internacionalisme obrer, malgrat que eren crítiques amb la nova organització i amb el model que els seus organitzadors impulsaven.

En aquest espai internacionalista, Fernando Tarrida va assumir reiteradament la representació d'*El Productor* i d'altres grups anarquistes barcelonins en les conferències i els congressos internacionals que es van organitzar aquells anys: a proposta del grup Benevento, va ser nomenat delegat dels grups anarquistes barcelonins a la conferència internacional anarquista celebrada a París l'any 1889. Dos anys més tard, el 1891, la II Internacional celebrà el seu segon congrés a Brussel·les; en aquella reunió els anarquistes, preocupats per no quedar marginats de l'internacionalisme obrer i també, en l'àmbit intern, per dilucidar quin tipus d'organització obrera era compatible amb els principis anarquistes, hi van voler estar presents. Tarrida –que utilitzà el pseudònim de Fernández Gramos– era el cap de la delegació anarquista; ell i Pedro Esteve –un altre destacat anarquista que aviat emigraria caps els Estats Units– en nom del Pacto de Unión y Solidaridad de la Región Española representaven una quarantena de societats de resistència de tot l'Estat.[12]

L'any 1907, quan les seves circumstàncies personals i de relació amb els grups anarquistes espanyols havien variat substancialment, Tarrida encara acceptà, una vegada més, ser el representant de l'anarquisme espanyol en fòrums internacionals. En aquells anys l'anarquisme passava per un període complicat; globalment, com a moviment, tenia la sensació de debilitament respecte de les

11. Fernando Tarrida del Mármol, «Estudio crítico-biográfico», a Anselmo Lorenzo (1915), *Justo Vives. Episodio dramático-social*, Buenos Aires, Editorial Fueyo [1a edició (1893), Barcelona, Impremta de L'Avenç].

12. Una explicació més àmplia dels congressos i la participació de Tarrida a Abelló (1987), p. 55-88.

dècades anteriors, i els sectors obreristes, en fase de reorganització, havien perdut protagonisme davant de la II Internacional. Com a resposta, a iniciativa de grups d'Holanda, Bèlgica i Alemanya, i de la Federació anarquista de llengua hebrea de Londres, es convocà un congrés amb l'objectiu de debatre sobre els mitjans d'acció directa i impulsar, novament després de successius fracassos, la creació d'una Internacional Llibertària.[13] A Barcelona, el Centro de Estudios Sociales es va encarregar de coordinar els preparatius per poder enviar una delegació dels sindicats i grups espanyols a Amsterdam, però, finalment, no s'aconseguí recaptar la quantitat de diners necessària i va caldre sol·licitar la col·laboració de Tarrida, que residia a Londres des de feia anys. Tarrida s'hi prestà; segons quedà reflectit en diversos documents estava previst que hi assistís en representació «dels companys anarquistes d'Espanya i Cuba», però finalment, per circumstàncies que no s'especifiquen, no es va poder desplaçar, tot i que informà del seu desenvolupament.[14]

Un moment crucial en la vida de Tarrida fou l'arrest que va patir després de l'atemptat perpetrat a Barcelona al pas de la processó del Corpus, el mes de juny de l'any 1896, i el seu posterior empresonament al castell de Montjuïc. Aquest fou un dels episodis més dramàtics de l'anarquisme barceloní del segle xix, les conseqüències del qual ultrapassaren el moviment anarquista mateix, que patí una dura repressió, i arribaren fins al cap del Consell de Ministres, Antonio Cánovas del Castillo, que fou assassinat l'any següent en el marc de despropòsits que significà la successió d'arrestos indiscriminats, judicis militars, tortures, denúncies, extradicions, etc., que és coneix amb el nom genèric de Procés de Montjuïc.[15]

L'atemptat, una bomba llançada possiblement per un personatge anodí a títol individual, es va portar a terme en un marc de violència i magnicidis que afectava diversos països d'Europa i Amèrica, especialment dramàtic a Barcelona; la bomba va provocar sis morts i desenes de ferits. La reacció de les autoritats va donar pas a una acció repressiva sense precedents que va comportar la detenció de més de quatre-centes persones, totes elles de l'òrbita de l'anarquisme,

13. Per al Congrés anarquista internacional, veg. Abelló (1987), p. 120-130.

14. Fernando Tarrida del Mármol, «Los congresos de Amsterdam», *Tierra y Libertad*, 26 de setembre de 1907.

15. Teresa Abelló (1992), «El Proceso de Montjuïc. La condena internacional al régimen de la Restauración», *Historia Social*, núm. 14, p. 47-60.

l'obrerisme, el republicanisme, el laïcisme, etc., independentment de la seva posició davant les accions terroristes. La majoria foren empresonats al castell de Montjuïc, sota jurisdicció militar, on van romandre a l'espera de judici. Durant mesos no es va saber res dels detinguts, però a poc a poc la informació sobre el que passava a Montjuïc, les tortures que havien patit molts presos i la manca de garanties de què eren víctimes, es va anar sabent. Alguns presos van aconseguir treure del castell algunes cartes que van arribar a les redaccions de diaris importants, com el republicà *El País* de Madrid, on treballava el que aviat es convertiria en el destacat polític republicà Alejandro Lerroux,[16] o al diari parisenc *L'Intransigeant*, dirigit per l'activista Henri Rochefort. Ambdós van participar en una campanya de denúncia que va portar a la revisió del procés, en la qual va tenir un paper fonamental Fernando Tarrida del Mármol.

Com hem dit, Tarrida va ser empresonat a Montjuïc però, gràcies a les influències familiars, fou excarcerat al cap de pocs dies i conduït fora d'Espanya. Aquest representà un moment decisiu en la seva vida; a nivell personal marca l'inici d'un exili i d'una nova manera de viure que el portaria, primer a França, d'on va haver de marxar arran de la pressió policial que es va desencadenar després de l'assassinat de Cánovas, i finalment a la Gran Bretanya, on va romandre fins a la seva mort. Tarrida va divulgar el drama que es desenvolupava dins el castell de Montjuïc des de les pàgines de diverses publicacions europees, fonamentalment des de la revista francesa *La Revue Blanche*, i amb el llibre denúncia *Les inquisiteurs d'Espagne. Montjuich. Cuba. Philippines*, al qual més tard ens referirem.

A Londres, Tarrida va intervenir en el míting organitzat a Trafalgar Square el 31 de maig de 1897 en què es va denunciar públicament l'actitud del Govern espanyol vers els implicats en el Procés de Montjuïc; hi van participar liberals, representants dels sindicats anglesos, membres del Independent Labour Party i de la Fabian Society, etc. En la seva intervenció, Tarrida, una vegada més, va descriure les tortures que s'havien dut a terme a Montjuïc i el judici militar a què s'havia sotmès als presos, i va ser l'autor de la resolució que es va acordar enviar al Consolat espanyol a Londres en què s'exigia al Govern espanyol que deixés que les persones declarades innocents, però amb ordre d'extradició i condemnades a l'exili a la colònia de Río de Oro, poguessin decidir lliurement el lloc de destí.

16. Per a l'actitud de Lerroux davant el Procés de Montjuïc vegeu José Álvarez Junco (1990), *El emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*, Madrid, Alianza Editorial, p. 148-176.

Durant l'exili londinenc, Fernando Tarrida es va guanyar la vida amb corresponsalies per a diversos diaris i redactant escrits científics per a llibres i revistes. Allà va mantenir tracte assidu amb personatges clau de l'anarquisme com l'austríac Max Nettlau; es relacionava amb bona part de l'elit intellectual de l'anarquisme com Piotr Kropotkin i Errico Malatesta, i freqüentava la companyia d'il·lustres exiliats com l'alemany Gustav Landauer. Amb Kropotkin va col·laborar activament en el periòdic que aquest havia impulsat a Londres, *Freedom*, primer escrivint articles relacionats amb l'anomenat Procés de Montjuïc i, a partir de l'any 1900, informant sobre el que anava passant a Espanya en relació amb l'obrerisme. Amb Malatesta va participar l'any 1898 en una campanya internacional de denúncia de l'actitud de les autoritats italianes en el judici que s'estava desenvolupant a Ancona contra anarquistes detinguts en els disturbis laborals que havien tingut lloc en aquella localitat l'any anterior; en certa manera volia ser una repetició de la campanya de Montjuïc. Amb els anys, tot i mantenir les velles relacions, es va anar apartant de l'activisme anarquista: va fer gires publicitàries amb James Kier Hardie, fundador de l'Independent Labour Party, i amb Ramsay MacDonald, líder del Partit Laborista a la Cambra dels Comuns (1914).

En qualsevol cas, Tarrida fou un magnífic representant i relacions públiques de l'anarquisme espanyol, i barcelonès en particular, tasca afavorida per la seva formació i el seu estatus professional, així com per un do de gens innat i, òbviament, per les fermes creences que el van portar a apartar-se de tot el que, per origen, li era propi. Aquest *totum* va fer possible un tracte amb l'elit dels moviments europeus d'avantguarda, no exclusivament anarquistes.

Tarrida: escriptor, pensador i divulgador

Tarrida fou un escriptor notable. La seva obra anterior al Procés de Montjuïc, recollida en diverses publicacions periòdiques, com les ja citades (*Acracia*, *El Productor*) i en d'altres en què col·laborava de manera més esporàdica (*La Tramontana*),[17] presenta la característica de voler elaborar una teoria científica

17. *La Tramontana*, número extraordinari dedicat al IV Centenari del descobriment d'Amèrica (7 d'octubre de 1892).

sobre el funcionament del sistema capitalista i buscar una solució, en el mateix sentit, al problema social.[18]

A la dècada dels vuitanta, en l'àmbit doctrinal, l'anarquisme va viure un debat ideològic entre els que veien en el sindicat un instrument de lluita obrera i una eina revolucionària, i els que en rebaixaven el valor i defensaven la primacia dels grups d'afinitat i legitimaven com a instrument revolucionari l'acció insurreccional i l'anomenada «propaganda pel fet». A Espanya, la polèmica va ser important i va afavorir la celebració d'un dels actes culturalment més interessants de l'anarquisme d'aquells anys, el Primer Certamen Socialista, celebrat a la ciutat de Reus l'any 1885. Els certàmens socialistes –el de Reus, i un segon que va tenir lloc a Barcelona l'any 1889– es van organitzar, amb paràmetres similars als d'altres actes d'aquest tipus que tenien lloc en àmbits intel·lectuals i ateneistes, amb la finalitat de plantejar debats teòrics i disceptar sobre la futura societat revolucionària; globalment, els treballs que s'hi van presentar són fonamentals per estudiar el pensament anarquista, en la línia del debat ideològic que s'havia encetat, d'aquells anys.

Tarrida va participar en ambdós certàmens; al primer, organitzat pel Centre d'Amics de Reus, fou premiat per l'assaig sobre el tema «Ateneísmo, anarquía i colectivismo», en considerar el jurat que fou qui millor definí aquestes paraules.[19] Al segon, organitzat pel grup Benevento a Barcelona, va participar amb l'assaig «La teoría revolucionaria»,[20] en què plantejava el que seria la seva aportació al debat doctrinari que preocupava l'anarquisme durant aquells anys, la defensa de «la anarquía sin adjetivos».

18. Un exemple, Fernando Tarrida del Mármol, «La cuestión social ante la ciencia», *Acracia*, 2 de febrer de 1886.

19. Fernando Tarrida del Mármol (1885), «Ateneísmo, anarquía y colectivismo», dins *Primer Certamen Socialista de Reus*, Reus, Centro de Amigos de Reus, p. 87-104. Tarrida va presentar l'escrit amb el lema: «La materia es la causa; la fuerza, inherente a la materia, es el medio; el movimiento, resultado de la materia y de la fuerza, es el fin». El jurat va fer-ne la valoració següent: «Memoria redactada con espíritu eminentemente científico y materialista, cuya lógica es por demás contundente».

20. Fernando Tarrida del Mármol (1890), «La teoría revolucionaria», dins *Segundo Certamen Socialista, celebrado en Barcelona el 10 de Noviembre de 1889 en el Palacio de Bellas Artes de Barcelona*, Barcelona, Imp. Comunal La Tipográfica, p. 48-53 [1a edició (1890), Barcelona, Tip. La Academia]. El lema portava implícit el discurs de l'anarquisme sense adjectius: «La teoría revolucionaria que puede considerarse más conforme con la Naturaleza, la Ciencia y la Justicia, es la que prescinde de todo dogma político, económico y religioso».

L'obra de Tarrida que va tenir més difusió és el llibre *Les inquisiteurs d'Espagne. Montjuich. Cuba. Philippines*.[21] Com ja s'ha dit, va ser escrit amb la voluntat de denunciar públicament les tortures i els maltractaments que havien patit els presos tancats al castell de Montjuïc arran de l'atemptat del carrer dels Canvis Nous l'any 1896. Utilitza articles signats per ell i que ja havien estat publicats a la premsa francesa, sobretot a *La Revue Blanche*,[22] relatius a les persecucions contra l'anarquisme a Espanya, així com cartes i documents procedents dels empresonats a Montjuïc. Aquest llibre constitueix la base de tota la campanya de solidaritat amb els processats que es va portar a terme en molts indrets d'Europa i Amèrica, i és la font de la qual es van nodrir moltes publicacions posteriors. El llibre esta centrat en Montjuïc, però tenint en compte el moment crític que vivia l'Estat espanyol en relació amb el problema cubà, i fent-se ressò de la tradició independentista de la família materna, fa extensives les denúncies al tracte que patien els presos en altres presons de les, aleshores, colònies espanyoles. Tarrida va dedicar el llibre a Alexandre Natanson, un dels propietaris de *La Revue Blanche*, portaveu de la *intelligentsia* cultural francesa de finals del segle XIX, en agraïment per haver acollit l'autor a l'inici del seu exili: «Veuillez, mon cher ami, accepter la dédicace de ce libre, paru à la suite des iniquités dont vous avez bien voulu accueillir les premières révélations dans votre estimable et blanche revue».[23]

Després de tot el que comportà l'afer Montjuïc, ja instal·lat a la Gran Bretanya, col·laborà en diversos periòdics i revistes de França (*La Dépêche du Midi*, de Tolosa, i *L'Intransigeant*, de París, fonamentalment) i Anglaterra (*Freedom*, el periòdic de Kropotkin a Londres) publicant cròniques i escrits de divulgació científica que, sovint, es reproduïen, traduïts, a *La Revista Blanca* de la primera època.[24] Gran part d'aquests escrits van ser recopilats i publicats pel seu autor,

21. Fernando Tarrida del Mármol (1897), *Les inquisiteurs d'Espagne. Montjuich-Cuba-Philippines*, París, P. V. Stock Éditeur.

22. Tarrida va publicar a *La Revue Blanche* un total de set articles relacionats amb el Procés de Montjuïc: Fernando Tarrida del Mármol (1896), «Un mois dans les prisons d'Espagne», vol. XI, p. 337-341; (1897), «Aux inquisiteurs d'Espagne» i «Le drame de Montjuich», vol. XII, p. 117-120 i p. 378-386; (1897), «Au pays de la Inquisition», «A la reine d'Espagne», i «A la barre», vol. XIII, p. 458-462, p. 427-432 i p. 763-765; (1898), «Une lettre de Montjuich», vol. XV, p. 59-60.

23. Tarrida del Mármol (1897), p. V.

24. *La Revista Blanca*, Madrid (1898-1905).

l'any 1908, a *Problemas trascendentales. Estudio de sociología y ciencia moderna*,[25] un llibre que l'autor dedicà a dos vells amics, el periodista Luis Bonafoux i el dirigent anarquista Anselmo Lorenzo. L'obra és una interpretació del món i de la societat a través dels amplis coneixements que l'autor, positivista en el terreny científic, tenia sobre cosmografia, cosmologia, mecànica, química, física, matemàtiques...; sovint el món anarquista es referia a la «felicitat» com un concepte quasi religiós, però en aquest llibre Tarrida va pretendre establir una fórmula matemàtica per quantificar la «felicitat», que posava en relació amb els graus de progrés i d'autoritarisme presents en la societat. Als anys trenta, en un clima d'optimisme revolucionari i de recuperació de figures llibertàries –en aquells anys Sitges donà, puntualment, el seu nom a un carrer–, Federico Urales va reeditar el llibre[26] i també va tornar a publicar molts dels seus articles a *La Revista Blanca*. Aquells mateixos anys l'editorial anarquista Faro de Xàtiva en va editar un de característiques similars, que recopilava altres textos de Tarrida.[27]

Tarrida va morir va Londres el 15 de març de 1915, a causa d'una embòlia. L'epitafi de la seva tomba reflecteix el que havia volgut que fos la seva vida: «For liberty and the cause of the humbled he gave his all». Dels darrers anys de la seva vida hi ha poques dades. En una carta a Pedro Esteve, escrita pocs anys abans de morir, parlava de la seva vida a Anglaterra: «Vivo con desahogo, trabajo mucho, [...]. Tengo aquí muy buenos amigos, pero echo de menos a los antiguos, a ti y a Anselmo Lorenzo sobre todo»; pel que fa al seu posicionament ideològic, si bé afirmava que «mis ideas no han variado», sí que posava de manifest un allunyament de l'activisme i afirmava estar «*en rage* [sic] (en francès en el text) harto de ver como se unen los enemigos para tiranizarnos eternamente...».[28] Errico Malatesta, en una nota necrològica, destacava que havia experimentat un cert allunyament de l'anarquisme per atansar-se al liberalisme democràtic, però en aquells anys l'anarquisme, de manera global, i l'espanyol, en particular, havia canviat radicalment i rols com el desenvolupat per Tarrida havien deixat de te-

25. Fernando Tarrida del Mármol (1908), *Problemas trascendentales. Estudios de sociología y ciencia moderna*, Barcelona, Vértice.

26. Tarrida del Mármol (1930).

27. Fernando Tarrida del Mármol (1933), *Programa socialista libertario y la constitución del mundo*, Xàtiva, Ediciones Faro.

28. Pedro Esteve, «Fernando Tarrida del Mármol», *Cultura Obrera*,10 d'abril de 1915. [*Cultura Obrera*, amb el subtítol «*Periódico obrero de doctrina y de combate*», era un dels periòdics obreristes que es publicaven a Nova York en llengua castellana; l'editor era Pedro Esteve].

nir sentit. Des d'aquest punt de vista, l'apreciació de Malatesta està en sintonia amb el que reflecteixen els escrits de Tarrida d'aquella època i les seves actuacions. Sigui com sigui, va conservar el respecte de la intel·lectualitat anarquista i el mateix Malatesta s'hi referia en la nota esmentada en els següents termes: «Tarrida has a glorious page in the history of human emancipation».[29] El periòdic *Solidaridad Obrera*, el nou referent de l'anarquisme hispà, es va fer ressò del seu traspàs i, amb respecte, va valorar la seva contribució al moviment anarquista:

> Era un gran corazón y una inteligencia privilegiada. Supo mantenerse íntegro en sus concepciones y como Lorenzo murió sin claudicar. Es el mejor elogio en nuestra época que puede hacerse de un militante.[30]

Respecte i reconeixement que no poden amagar que era l'inici d'un cert oblit del paper positiu que personatges com Tarrida del Mármol havien tingut dins del moviment anarquista, però que ja no encaixaven en les noves orientacions i que, a la fi, sempre havien estat acceptats amb una certa reticència pel gruix del moviment anarquista.

29. Errico Malatesta, «Death of F. Tarrida del Marmol», *Freedom*, Londres 0(abril de 1915), p. 31.

30. *Solidaridad Obrera*, 1 d'abril de 1915, Barcelona.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 145-165
DOI: 10.2436/20.1001.01.154

JOSEP MARIA ESPANYA: ELS CAMINS DEL FEDERALISME IMPOSSIBLE

Antonieta Jarne
Universitat de Lleida

Article lliurat el 30 de desembre de 2015. Acceptat el 18 de març de 2016

Resum

Nascut el 1878 a Vielha, la trajectòria de Josep Maria Espanya fou extraordinàriament polièdrica. La constant recerca del millor camí per assolir el federalisme fou l'eix de la seua vida política. President de la Diputació de Lleida (1913-17) i un dels màxims impulsors de la Mancomunitat, des del Partit Liberal s'atansà al catalanisme polític i ingressà a la Lliga Regionalista. Durant el període de la Generalitat republicana fou diputat per ERC i assumí la Conselleria de Governació durant l'estiu de 1936, des de la qual dugué a terme una important tasca tot facilitant la fugida de persones en dificultats enmig del context revolucionari. Morí a Colòmbia el 1953.

Paraules clau

Mancomunitat, Generalitat republicana, federalisme, catalanisme, exili.

Josep Maria Espanya: Paths to impossible federalism

Abstract

Born in 1878 in Vielha, Josep Maria Espanya's career was extraordinarily multifaceted. A constant search for the best way to achieve federalism formed the core of his political life. President of the government of Lleida province (*Diputació*) from 1913 to 1917 and one of the greatest promoters of the Catalan

Mancomunitat (Commonwealth), he entered Catalan politics via the Liberal Party then joined the Regionalist League. During the period of the Republican government of Catalonia (*Generalitat*) he was a member of parliament for the ERC party and took over the Ministry of Government during the summer of 1936, from which he carried out the very important work of helping those encountering difficulties due to the revolutionary context to escape. He died in Colombia in 1953.

Keywords

Catalan *Mancomunitat* (Commonwealth), Republican government of Catalonia (*Generalitat*), federalism, pro-Catalan movement, exile.

La fragilitat a què es veu sotmesa la memòria històrica s'accentua en els casos en què el règim dictatorial d'una banda i l'obligat exili d'una altra institucionalitzaren una invisibilitat la qual és extraordinàriament complicat recuperar de l'oblit. L'exemple de Josep Maria Espanya n'esdevé paradigmàtic. Conseller de Governació de la Generalitat republicana durant l'estiu de 1936, a penes és coneguda la seua trajectòria anterior, marcada per un ideari polític que intentà assolir amb diverses estratègies i des de diferents fronts. Profundament federalista, pivotà en diverses plataformes que, en funció del context històric, cregué que eren les més adequades per arribar-hi: Unió Republicana, Partit Liberal, Partit Liberal Autonomista, Lliga Regionalista… fins a arribar a Esquerra Republicana de Catalunya.[1] No endebades, l'essència del seu pensament polític quedà nítidament reflectida en la conferència que el 1919 impartí a la localitat de Graus (Osca) quan afirmà: [2]

> Mi sueño político es el gran Estado federal.

La constant recerca del millor camí per assolir aquest federalisme fou l'eix de la seua vida política.

1. Més detalladament, veg. Antonieta Jarne (2010), *Josep Maria Espanya i Sirat. El somni federal*, Lleida, Alfazeta edicions.

2. Josep Maria Espanya (1919), *Las corrientes autonomistas en el mundo o el pleito de Cataluña,* Lleida, Talleres de Sol y Benet.

De diputat solidari a president de la Diputació des del liberalisme

Nascut el 1878 a Vielha, i fill de l'advocat i jutge Joan Espanya i Moga, als 18 anys s'instal·là a Barcelona per estudiar Dret. Allí conegué altres joves amb qui establí relacions d'amistat que l'acompanyaren en molts trams de la seua vida política posterior: Francesc Layret, Pere Mies, Humbert Torres… i sobretot Lluís Companys. Fou llavors quan desenvolupà una de les més fermes conviccions contra aquell Estat decadent i que anà repetint al llarg de diversos moments de la vida: la inequívoca oposició al caciquisme, que ell veia com un dels principals obstacles per a la modernització de les estructures del país. Obertament republicans, entre tots crearen l'Associació Escolar Republicana que, presidida per Layret i de la qual Espanya assumí la vicepresidència, fou una entitat en què confluïren sense esforç el catalanisme i el republicanisme com a vèrtexs dels seus sentiments profundament antimonàrquics. Durant aquests anys formà part de la redacció del periòdic *El Liberal*, dirigit per Pi i Arsuaga, fill de Pi i Margall, alhora que assistí a nombroses reunions ja fos amb dirigents del moviment obrer, ja fos amb cercles republicans de caire federal i catalanista. La voluntat de divulgar les seues idees entre els ambients universitaris en particular i juvenils en general els portà a editar el setmanari *La Defensa Escolar*. El diari *La Vanguardia* es féu ressò d'alguna de les activitats que des de l'àmbit republicà tenien com a protagonista Josep Maria Espanya:[3]

> Para conmemorar la fecha en que las Cortes Españolas promulgaron la ley contra las órdenes monásticas, el Centro de Fusión Republicana celebrará una velada mañana lunes, día 29 del actual, a las nueve en punto de la noche, en su local, Rambla de Canaletas, número 11, principal. Tomarán parte en la misma don E. Coromines, don J. Roca y Roca, don Clemente Selvas, don José María Serraclara, don E. Junoy, don F. Layret, don José María España, don Francisco Roselló, don Arturo Gallart, don Pedro Miguel y otros invitados al acto.

Acabats els estudis i ja instal·lat a Lleida, es vinculà a la Unió Republicana del seu gran amic Lluís Companys a través de la qual el 1907 era escollit diputat provincial pel districte Tremp-Vielha. Aquest districte, que tenia com a referència la seua Val d'Aran, estigué sempre present en la vida política d'Espanya. I la

3. *La Vanguardia*, 28 de juliol de 1901.

Val d'Aran també li correspongué. Així, ja el 1913, Vielha fixà la seua memòria a la població en posar el seu nom a una plaça, un fet insòlit en tractar-se d'una persona viva. I l'any següent, l'Ajuntament de Canejan el nomenava fill adoptiu alhora que també posava el seu nom a la via principal de la població:[4]

> El Ayuntamiento de Canejan, a propuesta del alcalde, Francisco Deo, ha acordado por aclamación nombrar hijo adoptivo de dicha villa al presidente de la Diputación provincial de Lérida, don José María España, y dar su nombre a la calle Mayor. Se preparan grandes festejos para el día del descubrimiento de la lápida, habiendo sido invitado el señor España y distinguidas personalidades del Valle.

La seua entrada en l'escenari polític coincidí amb la constitució de la Junta Provincial de la Solidaritat Catalana que, com una de les grans fites de la història nacional de Catalunya del segle xx, tingué en la Unió Republicana de Josep Maria Espanya un dels eixos vertebradors a les terres de Lleida. No obstant això, el fracàs del projecte solidari i la fragilitat del teixit republicà l'empenyeren a fer un gir per ingressar en el Partit Liberal, el qual, aprofitant la desfeta de Solidaritat, ocupava el mateix espai electoral que la Lliga Regionalista a Barcelona. Per tant, si es volia controlar una Diputació que anava camí de mancomunar-se, s'havia de comptar amb el Partit Liberal. I Espanya optà per formar-ne part, circumstància que el portà a presidir la Diputació Provincial des de 1913. Deixava de banda una de les expressions polítiques més demonitzades per l'Estat de la Restauració –el republicanisme– per incorporar-se a un dels dos partits dinàstics que el sustentaven. Tot i que no és possible oferir cap explicació concloent, el Partit Liberal durant aquells anys tenia dues característiques que li podien resultar atraients. D'una banda, i com ja s'ha apuntat, el Partit Liberal a Lleida ocupava el mateix espai polític que la Lliga Regionalista a Barcelona. Des del punt de vista estrictament electoral, la incorporació a les llistes liberals d'algú amb vocació d'ascensió política podia ser una qüestió a tenir en compte. D'altra banda, en l'interior del liberalisme lleidatà hi havia, cada vegada més, certa tendència basculant vers el catalanisme conservador. Alguns sectors se sentien cada vegada més allunyats de l'esperit centralista i monàrquic i més propers als plantejaments de renovació que venien des de les noves formacions

4. *La Vanguardia*, 6 de febrer de 1914.

sorgides fora de l'àmbit dinàstic. Nombrosos exemples al llarg de la dècada així ho evidenciaren. No endebades, el mateix Espanya i altres liberals destacats com Romà Sol i Mestre participaren activament el 1916 en la refundació del partit mitjançant la creació del Partit Liberal Autonomista.

Hi hauria, potser, una altra consideració a l'hora d'analitzar les possibles causes del seu pas pel Partit Liberal. En un territori com el de les comarques de Lleida, amb unes característiques sociològiques molt diferents de les de Barcelona, els compartiments dels espais polítics no eren hermètics. Les dimensions socials de la província de Lleida en general i de la Val d'Aran en particular facilitaven, de ben segur, l'existència de vasos comunicants entre uns i altres amb unes porositats que anaven més enllà de l'estricta parcel·lació de les organitzacions polítiques. En aquest context, amb una complexa madeixa de relacions personals, no n'hi ha prou d'aplicar criteris d'estricta militància per entendre actituds o comportaments polítics.

La concepció sobre la naturalesa del nou organisme serví per evidenciar les diferències entre els diputats que entenien que la Mancomunitat no havia d'anar més enllà d'una burocràtica descentralització administrativa i altres, com el mateix Espanya, que l'observaven com un organisme fonamental per dinamitzar la malmesa unitat de Catalunya. Fermament convençut de la personalitat pròpia de Catalunya, els discursos que pronuncià en les diverses reunions de l'assemblea de diputats subratllaren a bastament aquesta visió. La defensa que en feia entroncava amb les seues velles aspiracions federalistes i, de ben segur que concebia la Mancomunitat com un primer pas per assolir aquest objectiu.

La seua intensa implicació en el dinamisme de la Mancomunitat es veié reflectida en el ritme que imprimí al funcionament de la Diputació, una institució fins llavors força anquilosada i que no deixava de ser un mirall de la fossilització a la qual havia arribat l'Estat de la Restauració al qual representava. Un Estat que, des de diferents flancs, anava fent aigües inexorablement.

En l'obra realitzada per la Mancomunitat, un dels àmbits més emblemàtics i reeixits fou el dedicat a millorar la xarxa de comunicacions de Catalunya, símbol de l'articulació i la vertebració del país que tant es desitjava. Per a Josep Maria Espanya, ja fos exercint de president de la Diputació o com a conseller de la Mancomunitat, la qüestió de les comunicacions va ser sempre un tema de màxima prioritat i una eina bàsica de cohesió nacional. N'era especialment sensible, a la qual cosa no era aliena la seua condició de nadiu de la Val d'Aran, un territori que, per les condicions geogràfiques, tenia importants problemes de comunicació

tant amb França com amb la resta de comarques de Lleida. Bon coneixedor del territori dels seus orígens, sabia a bastament com calia disposar d'unes vies de trànsit en condicions que superessin l'isolament que en tots els àmbits patien les comarques de muntanya. La millora de les connexions de la Val d'Aran amb França, especialment precàries durant els llargs hiverns pirinencs i la necessitat d'obrir la Val d'Aran a l'exterior, com a premissa bàsica per al seu desenvolupament, foren qüestions que estigueren sempre molt presents en el seu pensament i acció. En l'exercici del seu càrrec fou pioner a reclamar la construcció d'un túnel que trenqués la condició d'aïllament del territori durant bona part de l'any.

Tot i la bona marxa de la política mancomunada i la seua bona gestió al capdavant de la institució, la posició d'Espanya dins el seu partit era cada cop més fràgil. El 2 de maig de 1917 els diputats provincials votaven a favor del liberal Joan Rovira i Agelet com a nou president, fet que significava la victòria dels sectors que mantenien actituds receloses amb la Mancomunitat pel temor que absorbís excessives competències a l'organisme provincial. Ja feia temps que s'anaven produint esquerdes en el si dels liberals lleidatans. Cada cop n'hi havia més que assumien el catalanisme polític, sobretot de la mà de polítics com Josep Maria Espanya o Romà Sol. L'any 1917 fou clau en aquest sentit. La profunda divisió orgànica i ideològica dels liberals tingué el punt culminant en el nomenament de Domènec Pinell com a alcalde de reial ordre de Lleida durant la tardor de 1917. Amb motiu dels comicis municipals de l'11 de novembre, i després de les intenses convulsions de l'estiu que havien sacsejat profundament la vida política de l'Estat, els sectors sensibles a les orientacions de l'Assemblea de Parlamentaris comandada per la Lliga Regionalista, decidiren treballar a favor d'una àmplia coalició anomenada Concentració Popular. Amb l'objectiu de fer-se amb l'alcaldia de Lleida i acabar amb els nomenaments d'alcaldes de reial ordre, agombolava des de lligaires, republicans radicals, republicans catalanistes i alguns liberals com Espanya i Sol. En una carta, signada per ambdós, eren així d'explícits:[5]

> [...] nosaltres no hem fet altra cosa que seguir les orientacions de l'Assemblea de Parlamentaris encaminades d'una banda a obtenir l'autonomia per a Catalunya i els Municipis i d'una altra a renovar el sentit polític general d'Espanya per a acabar amb les oligarquies que la tenen tant atuida i retrassada.

5. El 25 d'octubre de 1917 *El Ideal* publicava la llista de les persones que s'hi adherien. En el mateix exemplar s'incloïa l'esmentada carta.

L'any 1917 fou un any no sols complex políticament, sinó també molt dolorós personalment. La seua esposa –Dolores Salanova Lagüens– morí en el transcurs del part del seu tercer fill, una nena, que també morí. Davant aquest trasbals, i amb dos fills petits, es traslladà a Osca, on la seua dona tenia família. Tot i que fins al 1919 continuà formant part de la Diputació de Lleida i de la Mancomunitat, ara ho féu des de les files de la Lliga Regionalista. Simultàniament, el catalanisme conservador a les terres de Lleida experimentava una empenta directament proporcional a la desfeta liberal. Els canvis polítics d'Espanya mai no van comportar canvis ideològics, ja que la consecució d'aquell somni federal estigué sempre present en el seu pensament i en l'actuació política. Veient que les expectatives que havia dipositat en el Partit Liberal s'havien vist frustrades tot i els intents de refundació en el Partit Liberal Autonomista, ingressà a la Lliga Regionalista que, en plena expansió del discurs pratià «Per Catalunya i l'Espanya Gran», representava la possibilitat més tangible de treballar per aquell anhelat federalisme. La campanya per l'autonomia de 1918 li donà l'oportunitat d'experimentar en aquests nous escenaris polítics.

Federalisme i autonomisme a través de la Lliga Regionalista

En aquesta nova etapa, aviat materialitzà la seua voluntat de treballar per la causa regionalista en presentar-se a les eleccions generals per la circumscripció d'Osca (districte de Benavarri). Així, el maig de 1919 pronuncià la ja esmentada conferència a la localitat de Graus, poques setmanes abans dels comicis. El míting electoral fou editat per les Agrupacions Regionalistes de Graus i Benavarri i publicat amb el títol *Las corrientes autonomistas en el mundo o el pleito de Cataluña*. El text conté, sens dubte, l'ideari polític d'Espanya i la seua concepció sobre quina havia de ser la construcció de l'Estat en perfecta sintonia amb el pensament pratià. Després de lloar repetidament la República de 1873, condemnava, sense embuts, el caciquisme alhora que el responsabilitzava de la situació d'endarreriment que patia el país:

> [...] Tenemos aquí un régimen de oligarquía y caciquismo que nos envilece y denigra, y es causa de toda nuestra decadencia.

Després de criticar contundentment «el Madrid del centralismo explotador y corruptor, desde el cual se manejan los hilos que mueven a los dóciles monigotes provincianos», per a Espanya, la via més eficaç per a la modernització de l'Estat passava per la instauració d'un règim federalista. I, per a això, era absolutament indispensable la concessió de l'autonomia per a Catalunya. La campanya havia tingut el preàmbul en el Manifest de Prat de la Riba de 1916 «Per Catalunya i l'Espanya Gran», que contenia l'essència del regionalisme de llavors. L'Estat de la Restauració no sols no ajudava el regionalisme sinó que, a més, pretenia anul·lar-lo; la seua salvació, doncs, calia buscar-la en la conquesta i la transformació d'aquest Estat a partir d'un programa de regeneració i revertebració espanyola, cosa que significava establir un programa que inclogués, prioritàriament, l'autonomia dels pobles d'Espanya. Sobre aquesta renovació de l'Estat, Josep Maria Espanya es pronunciava en aquests termes:

> Lo que pide, pues, Cataluña es por un aspecto un derecho político natural, y por otro aspecto una estructura que desea para el Estado español, organizándolo conforme a las nuevas corrientes del mundo. Si la organización centralista y unitaria de España ha fracasado, porque ni ha sabido crear cultura en nuestro país, ni elevar el nivel ciudadano de nuestros pueblos ni dotar a nuestra patria de todos aquellos servicios públicos que tienen ya la mayoría de las naciones civilizadas, y vivimos aún sin carreteras, sin ferrocarriles, sin canales, sin bibliotecas, sin escuelas, sin instituciones de orden social; si aún los servicios que tiene los desempeña mal con carreteras sin conservar, con Universidades que carecen de material y de laboratorios, con ferrocarriles que parecen carretas, ¿por qué no cambiar de sistema, y adoptar para el régimen de la vida de nuestro país una organización autonomista, despertando el estímulo regional, buscando en la actuación y colaboración de las regiones, el remedio a nuestros males [...]?

Enmig d'un públic que l'aclamava entusiàsticament, Espanya acabà la conferència amb un contundent:

> Aprestémonos todos a escribir una nueva historia de España, distinta de la que hasta ahora han escrito esas oligarquías y caciquismos, causa de nuestra pobreza y de nuestra decadencia.

Escollit diputat a les Corts espanyoles, fou donat d'alta el 17 de juny. El seu pas per les Corts de Madrid fou, però, molt efímer ja que poques setmanes

després, el Tribunal Suprem proclamava la nul·litat –tot i que no se'n concretaven els motius– de la seua designació feta per la Junta d'Escrutini i era substituït en l'escó pel liberal Juan Urrutia Zulueta.[6] Immers en la dinàmica política i social d'Aragó, Espanya tornà a concórrer a les eleccions generals per la circumscripció d'Osca el 1920 i el 1923. Eren uns anys d'una certa introducció del regionalisme de la Lliga per les terres aragoneses amb la voluntat de fer quallar el discurs regeneracionista en un espai on el caciquisme continuava fortament arrelat. No obstant això, en cap d'aquestes convocatòries Espanya aconseguí l'escó de diputat. El seu adversari més directe, el liberal Juan Alvarado y del Saz, guanyà àmpliament en un districte (Sariñena) que entre 1886 i 1923 controlà sense ensurts.[7]

Alhora, la participació lligaire en el Govern de Madrid el 1918 s'evidenciava del tot estèril. I la següent col·laboració ministerial de la Lliga –d'agost de 1921 a març de 1922– tampoc no representà cap progrés per al congelat procés autonòmic. Fou en aquest context de col·laboració amb el Govern de concentració presidit per Antonio Maura que Josep Maria Espanya va ser nomenat governador civil de Palència, des del setembre de 1921 fins al març de 1922.[8]

La darrera participació d'Espanya com a integrant de la Lliga es produí el 1923 quan es presentà com a senador per la circumscripció de Lleida, en què no sortí elegit. A partir de llavors, el distanciament d'aquella Lliga Regionalista que no havia satisfet les seues expectatives autonomistes i federals va ser una realitat. El seu accidentat pas per la Lliga Regionalista era un mirall del fracàs dels catalanistes conservadors en els intents d'aconseguir l'autonomia per a Catalunya. Aquell somni polític de construir un Estat federal s'havia demostrat inviable des dels plantejaments lligaires.

6. Urrutia ja havia estat diputat per Osca en l'anterior legislatura. Enginyer de professió i empresari, era propietari de societats hidroelèctriques i mantenia importants connexions amb sectors financers de procedència basca. Més extensament, Alcusón, Antonio. «"Agrarios contra liberales": Las elecciones a diputados en la provincia de Huesca en 1923», a A. D. (2009), *Universo de micromundos. VI Congreso de Historia Local de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza, Instituto Fernando el Católico.

7. Nascut a Las Palmas el 1856, fou ministre en diverses ocasions durant el regnat d'Alfons XIII.

8. Alguna referència sobre el seu pas pel Govern Civil de Palència es troba recollida a José Peláez López (1998), *Prensa, poder y sociedad en Palencia: 1808-1941*, Valladolid, Universidad de Valladolid. En el transcurs de la seua etapa com a governador civil es casà en segones núpcies amb Juanita Abadías Salanova, filla d'una cunyada seua i amb qui tingué un fill, Ferran.

Allunyat de la primera línia política catalana, Josep Maria Espanya es dedicà fonamentalment al seu treball d'advocat tant a Vielha com a Osca. Durant els darrers anys de la dècada ocupà un escó a la Diputació Provincial d'Osca. Aquesta relació continuada obingué reconeixement uns anys més tard amb l'homenatge que se li tributà:[9]

> El próximo miércoles, a las diez y media de la noche, se celebrará el *lunch* homenaje que Estado Aragonés dedica a don José María España, director general de Administración local, por su labor aragonesista realizada por tierras de Aragón.

D'altra banda, malgrat haver reduït el ritme de l'activitat política, mai no perdé el contacte amb l'escena catalana en general i la lleidatana en particular. La necessitat de construir el ferrocarril per la Noguera Ribagorçana fou motiu, en múltiples ocasions, de visites a Osca de la comissió encarregada de la qüestió per demanar-li consells i orientacions al respecte. Les seues visites a Lleida també sovintejaren, tal com reflectia aquesta notícia:[10]

> En el teatro municipal de los Campos Elíseos tuvo efecto ayer tarde la asamblea magna pro ferrocarril Lérida a Les por el Noguera Ribagorzana. Mucho antes de la hora señalada para dar principio al acto el salón se hallaba completamente lleno siendo imposible entrar en él. [...] hicieron uso de la palabra el alcalde de Lérida señor Del Campo; don Aurelio Joaquinet; don Ángel Zurita; el ex gobernador de Lérida don Juan Adema; don Pedro Bustindy; don José María España; don José Bonet; don Ángel Trabal y don Pedro Mor.

Molt possiblement foren uns anys que no li resultaren gaire satisfactoris des del punt de vista polític. A la seua escassa projecció amb la Lliga i a la falta de concreció del seu vell somni federalista, s'afegia el fet de veure com la Mancomunitat Catalana, aquell organisme que havia defensat tan fermament, es desnaturalitzava en mans del dictador Primo de Rivera fins a quedar liquidat el 1925.

Mentre aparentment la vida política durant el primoriverisme estava marcada per la paràlisi, de forma soterrada s'anaven produint importants can-

9. *La Vanguardia*, 8 de juliol de 1934.
10. *La Vanguardia*, 14 d'octubre de 1924.

vis que permetien trencar amb les dinàmiques continuistes establertes fins llavors. Així, la impossible unificació de les esquerres catalanes esdevindria viable ben aviat. El 1931 la convergència del federalisme republicà català amb el nacionalisme radicalitzat es convertí en una autèntica alternativa capaç de fer front a la Lliga Regionalista i als republicans radicals. Finalment, els esdeveniments d'abril de 1931 inauguraren una nova etapa en la història contemporània de l'Estat espanyol, circumstància que obrí la definitiva redefinició de Josep Maria Espanya com a polític de la mà d'ERC, la qual cosa també significà el retrobament amb alguns antics companys de l'Associació Escolar Republicana com Humbert Torres o Lluís Companys.

La Segona República i el darrer somni federal

Amb la proclamació de la Segona República es tenia la confiança que la República espanyola conduiria, finalment, a la construcció d'aquell desitjat Estat federal.

El primer esglaó que pujà en aquesta nova etapa, com a representant del districte de Vielha, fou el de diputat a la Diputació Provisional de Catalunya, els delegats de la qual eren designats pels municipis de cada partit judicial i encarregats de redactar a Núria el projecte d'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Ja feia uns anys que havia manifestat quins havien de ser els requisits essencials sobre els quals s'havia d'articular tot Estatut d'Autonomia, els dos eixos fonamentals del qual s'havien de basar en una clara delimitació de matèries que exclusivament havien de ser assumides regionalment i amb una plena sobirania d'aquests poders regionals que inclogués una hisenda pròpia.[11] Malgrat les expectatives creades, però, el model autonòmic dibuixat pel règim republicà seguí estant conformat dins un Estat fortament uniformista i molt allunyat d'aquell desitjat federalisme. La República espanyola va acabar atorgant una certa descentralització, però continuà essent un Estat inequívocament centralista.

El següent tram fou el de ser diputat al Parlament de Catalunya en virtut de les eleccions del 30 d'octubre de 1932. Després del desencís i dels daltabaixos viscuts des del liberalisme i el regionalisme, molt possiblement el republicanis-

11. Espanya (1919), p. 8.

me nacionalista d'ERC fou l'espai on es va sentir més còmode. Era l'opció, no sols política sinó també ideològica, que més s'atansava a la consecució del seu somni federal des dels dies de la Unió Republicana.[12]

> En aquesta primera etapa com a diputat autonòmic es dedicà intensament a la vida política parlamentària. Per la seua trajectòria com a advocat i expert en qüestions jurídiques, el 1933 exercí d'assessor jurídic de la Comissaria General d'Ordre Públic. Poc després fou nomenat director general d'Administració local amb l'objectiu prioritari de dinamitzar i modernitzar els serveis i el funcionament municipals. En les seues intervencions al Parlament de Catalunya presentà freqüentment dictàmens per tal que els ajuntaments aconseguissin una major autonomia d'acció i una major llibertat per poder confeccionar els seus pressupostos.[13]

L'any 1934 fou molt intens políticament. Amb una nova Llei municipal aprovada pel Parlament de Catalunya el 5 de gener, el Govern de la Generalitat convocà eleccions locals per renovar els consistoris que s'havien constituït l'abril de 1931. En la instrucció d'aquest nou sistema electoral per a la vida municipal de Catalunya hi tingué una activa participació. Membre de la Comissió per al Projecte de Llei municipal de Catalunya es destacà per l'aferrissada defensa que féu perquè fossin substituïts els regidors elegits en virtut del controvertit article 29 que donava per elegits automàticament els candidats que no tenien adversari. En els discursos que pronuncià palesà, un cop més, la seua crítica contra el caciquisme com a símbol de l'anorreament de la voluntat popular. Deia, ras i curt, que l'aplicació de l'article 29 era una ficció legal. Així es manifestava en la intervenció al Parlament de Catalunya el 22 de març de 1933:[14]

> Són *tinglados* electorals mantinguts pel caciquisme, i aquí precisament el que es vol és que l'esperit de ciutadania entri a tots aquells pobles perquè després

12. Per a l'aparició d'ERC i la seua contextualització, cal veure especialment Dolors Ivern (1988), *Esquerra Republicana de Catalunya: 1931-1936*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Anna Sallés (1986), *Quan Catalunya era d'Esquerra*, Barcelona, Edicions 62; Joan B. Culla (2013), *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012: una història política*, Barcelona, La Campana.

13. Més extensament, Jarne (2010).

14. Diari de sessions del Parlament de Catalunya de la II República, 1932-1936, Parlament de Catalunya.

> puguin anar amb tota llibertat els electors a una lluita electoral fent ús precisament del dret de sufragi. [...] Els cacics es creuen que són superiors a les Lleis i en alguns pobles de muntanya es creuen inclús superiors al Parlament.

La clau de volta que pivotà transversalment en tots els conflictes que condicionaren l'acció del Govern de la Generalitat fou, sens dubte, la qüestió agrària. Atià les lluites dins ERC entre el sector moderat i el més radical, trencà els ponts de contacte amb la Lliga i fou, en definitiva, el mirall on es reflectí nítidament la crisi del règim autonòmic perquè la classe política i econòmica dretana, que anava recuperant l'espai perdut el 1931, considerà prioritari paralitzar o neutralitzar la reforma agrària a Catalunya en un moment que estava aconseguint aturar-la a la resta de l'Estat espanyol. En el transcurs de les sessions en què es debatia la llei, Espanya presentà una esmena en nom dels diputats d'ERC de les comarques de Lleida en la qual demanava que els parcers que conreaven terres que estaven en mans de l'Església es beneficiessin de l'aplicació de la Llei de contractes de conreu de la mateixa manera que els rabassaires. La intervenció, realitzada el 2 de març de 1934, exposava el següent:[15]

> Aquesta esmena té com a finalitat resoldre un problema agrari que hi ha a les terres de Lleida, problema d'una importància cabdal. [...] a Lleida tenim el problema de la propietat col·lectiva [...] pertanyent a entitats eclesiàstiques, propietats que sembla que no haurien d'existir legalment, perquè en virtut de les Lleis desamortitzadores dels anys 55 i 56,[16] aquests béns es van declarar nacionals i es van subjectar a venda pública. Jo no sé per quins procediments, per quins mitjans, per quines influències o per quins oblits en l'administració pública, fos pel que fos, existeix el fet; però el cert és que, en cinc o sis termes dels voltants de Lleida hi ha propietats col·lectives d'una extensió enorme, que oscil·len entre mil jornals i deu mil jornals, amb dues mil famílies que conreuen terra d'aquesta naturalesa; i és precís, per consegüent, en el moment que anem a aprovar una Llei de Contractes de Conreu, que no s'oblidi –i no podem pas oblidar-ho nosaltres, sobretot els homes d'esquerra– aquests pagesos conreadors de la terra d'aquesta propietat col·lectiva. [...]

15. Diari de sessions del Parlament de Catalunya de la Segona República…

16. Es referia a les lleis desamortitzadores impulsades per Pascual Madoz en el transcurs del Bienni Progressista.

Finalment, el 12 d'abril de 1934 el Govern Companys promulgà la Llei de contractes de conreu, aprovada pel Parlament de Catalunya. Malgrat el caràcter gradual de la reforma, la Lliga Catalana, empesa pels propietaris de l'Institut Català de Sant Isidre, presentà dotze dies després a Madrid un recurs d'inconstitucionalitat contra la Llei. El Govern presidit pel radical Ricard Samper denuncià la Llei davant el Tribunal de Garanties Constitucionals que, per 13 vots contra 10, l'anul·là. L'autonomia catalana restava seriosament limitada i minimitzada. Després de les negociacions al llarg de l'estiu, el 12 de setembre el Parlament de Catalunya tornava a votar, amb modificacions, la Llei de contractes de conreu. Gairebé simultàniament, el Govern Samper no podia continuar fent front a les pressions de les forces de dreta. I el 4 d'octubre es coneixia la composició del nou Govern, presidit per Lerroux, que comportava la incorporació de la filofeixista CEDA. Com a protesta, els socialistes espanyols decidiren declarar una vaga general per a l'endemà, dia 5. A Catalunya, comptant amb la benevolència de les autoritats catalanes, la vaga fou unànime. El Govern Companys confiava que, després de proclamar la seua rebel·lia, s'arribaria a un compromís, tal com havia succeït després de la proclamació de la República Catalana per Macià el 14 d'abril. Així, el vespre del 6 d'octubre, Companys, repetint el gest de Macià, proclamava «l'Estat Català dins la República Federal Espanyola», alhora que invitava l'oposició espanyola a formar un Govern provisional a Barcelona contra el de Lerroux. Les circumstàncies, però, no eren les mateixes que les de 1931. El Govern de Madrid i l'exèrcit proclamaren l'estat de guerra i aquella mateixa nit obriren foc contra el Palau de la Generalitat. L'armament de què disposava Josep Dencàs, des de la Conselleria de Governació, i els seus escamots eren del tot insuficients per fer front a l'exèrcit. Arran dels Fets d'Octubre, Companys i els consellers del Govern foren empresonats i condemnats a trenta anys de presidi. Josep Maria Espanya era detingut unes setmanes després al seu domicili de Barcelona.[17] Empresonat durant uns mesos al vaixell *Uruguay*, ancorat al port de Barcelona, no tenim constància, però, de la data exacta de la seua posada en llibertat. Establert a Barcelona, es tornà a dedicar a l'exercici de l'advocacia. I, sobretot, s'esforçà a ajudar companys empresonats o perseguits a conseqüència dels Fets d'Octubre.[18]

17. *La Vanguardia*, 16 de novembre de 1934.

18. Una notícia publicada el 10 de juliol de 1935 a *La Vanguardia* així ho confirma: «Mañana, a las diez, se celebrará la vista de la causa instruida contra nueve vecinos de Juneda,

Amb la convocatòria de noves eleccions per al febrer de 1936, malgrat que no n'era candidat, hi participà activament. Tot i que vivia a Barcelona, on pertanyia a una agrupació d'ERC del barri de Gràcia, durant la campanya electoral es desplaçà a bastament per les comarques de Lleida. Foren escenari de les seues intervencions les poblacions d'Isona, la Pobla de Segur, Tremp, el Pont de Suert, Esterri d'Àneu, Sort, Golmés, Alcarràs i Bell-lloc, entre d'altres. Amb motiu de la seua intervenció a les Borges Blanques la premsa apuntava:[19]

> [...] és acollit amb una llarguíssima ovació, com a testimoni d'agraïment i adhesió a la seva persona i pel seu comportament a tot hora mantingut defensant en el lloc que li han indicat als germans empresonats i perseguits pels Fets d'Octubre.

D'acord amb el triomf electoral del Front d'Esquerres de febrer de 1936, i la restitució del Govern presidit per Lluís Companys, Josep Maria Espanya tornà a ocupar l'escó al Parlament de Catalunya com a diputat per ERC. I, simultàniament, reprengué les funcions de director general d'Administració Local que havia desenvolupat fins a l'octubre de 1934. El seu retorn a aquest càrrec fou, però, molt efímer ja que el president Companys el nomenà conseller de Governació. El seu predecessor, Josep Dencàs, estava molt allunyat de la línia política defensada per Companys. De fet, el 6 d'octubre de 1934 havia representat, entre altres coses, el fracàs del sector d'Estat Català –que Dencàs liderava– en la lluita per l'hegemonia dins d'ERC.

Una de les primeres accions d'Espanya com a conseller fou fer les gestions pertinents perquè el Govern central retornés les competències d'ordre públic que durant el bienni dretà havien estat arravatades a la Generalitat. Per a la consecució de la màxima normalitat, el seu retorn era prioritari. A més, en aquells moments, la majoria de comandaments que operaven eren manifestament contraris a la República. Per tant, un cop aconseguí que el Govern central retornés les competències d'ordre públic –cosa que es féu pública el 6 de juny–, s'apressà

que con ocasión de los sucesos desarrollados en dicho pueblo el día 6 de octubre del año último, dieron muerte al propietario señor Rosinach. Las penas que para los procesados se piden son de tres a veinte años de prisión. De la defensa está encargado el letrado don José María España, ex director general de Administración Local de la Generalidad, el cual ha llegado hoy, procedente de Barcelona, con dicho objeto».

19. *El Ideal*, 21 de gener de 1936.

a destituir les forces existents, uns seixanta caps i oficials sospitosos de feixisme, i els substituí per elements fidels, un fet que posteriorment s'interpretà com a decisiu per aconseguir la victòria contra el sollevament del 19 de juliol.

Tot seguit, la seua actuació com a conseller vingué mediatitzada per la necessitat de fer front a l'esclafament de la revolta militar que tingué lloc el 19 de juliol de 1936. Segons ha quedat constatat en diferents textos memorialistes, Josep Maria Espanya no ignorava els moviments i les reunions que duien a terme grups de conspiradors en les setmanes prèvies al sollevament,[20] circumstància suficient perquè ell i el comissari general d'Ordre Públic Frederic Escofet preparessin un dispositiu de defensa amb el qual aconseguiren que alguns punts emblemàtics no poguessin ser atacats. Aquest element i el seu enforquillament amb altres variables féu que només vint-i-quatre hores després de l'aixecament militar a Barcelona i la resta de Catalunya, els militars rebels fossin derrotats. Començava contra tots els pronòstics una llarga i cruel Guerra Civil que conduí a una llarga i cruel dictadura.

Simultàniament al que succeïa en l'estament militar durant aquells dies de juliol, s'estava covant un nou estat de coses en l'interior de les forces proletàries que acabà desencadenant processos revolucionaris que des dels àmbits institucionals no foren capaços d'aturar. El fracàs de l'aixecament militar, que pretenia ser sobretot una contrarevolució per evitar l'avenç del reformisme social i polític, va conduir a una revolució social. Davant d'aquesta nova situació, el Govern de la Generalitat i la resta d'institucions assistiren impotents a l'establiment d'una dualitat de poders que progressivament desembocà en una atomització de l'autoritat, que cada cop era més menystinguda. En molts llocs, els processos revolucionaris quedaren desdibuixats pel caos que s'hi imposà i la dificultat dels seus dirigents de canalitzar-ne la dinàmica. Començava el que molt possiblement va ser el pitjor període de responsabilitat política per a Josep Maria Espanya. L'estiu de 1936 va ser llarg i farcit de tensions. Tantes que, dos mesos després, decidí tancar la seua etapa com a polític.

20. Així ho apunta Frederic Escofet (1973), *Al servei de Catalunya i la República. La victòria. 19 de juliol de 1936*, París, Edicions Catalanes de París. També el solsoní Francesc Viadiu, diputat al Parlament de Catalunya per ERC i que el 1937 fou nomenat delegat d'Ordre Públic de la Generalitat a Lleida ho afirma a Francesc Viadiu (1979), *Delegat d'ordre públic a «Lleida la roja»*, Barcelona, Rafael Dalmau.

En veure l'excepcionalitat de les circumstàncies, i malgrat la profunda crisi d'autoritat que patia el Govern de la Generalitat, Espanya es dedicà diligentment a intentar salvar el major nombre de persones amenaçades. Fou, de ben segur, el període de la seua carrera política amb una dimensió més especial i carismàtica. Tant alguns militars com una important munió de persones vinculades a la Lliga, aquella formació política llavors tan allunyada del seu pensament polític, reberen passaports gestionats des de la Conselleria per poder fugir a França i evitar, així, les possibles represàlies de les organitzacions revolucionàries.[21]

Els exemples i els testimonis sobre la seua actuació se succeeixen a bastament. Així per exemple, el militar i monàrquic Jesús Martínez-Lage, que el 19 de juliol era a l'edifici de l'Audiència Militar de Barcelona com a partícip del sollevament, es beneficià de la intervenció del conseller Espanya, que li evità un consell de guerra que hauria tingut un desenllaç tràgic.[22] Alguns dels que obtingueren el passaport gràcies a Espanya durant l'estiu de 1936 foren Ramon Coll i Rodés, exalcalde de Barcelona, Joan Maluquer i Viladot, expresident de la Diputació, Josep Puig i Cadafalch, expresident de la Mancomunitat, i els senadors Pere Rahola i Joan Garriga, entre molts altres. També molts monjos de Montserrat, entre ells l'abat Marcet, els monàrquics Dàrius Romeu i Freixa –baró de Viver–, Carlos de Godó Valls –comte de Godó–, el periodista Santiago Nadal Gaya o el doctor Albert Bonet, fundador de la Federació de Joves Cristians de Catalunya.[23] Una altra de les persones significades políticament que gaudí dels seus bons oficis fou Enric Canturri i Ramonet, alcalde de la Seu d'Urgell el 1931 i diputat d'ERC al Parlament de Catalunya el 1932. El juliol de 1936 la Conselleria de Governació l'envià a la Seu d'Urgell amb el propòsit d'aturar els intents de sollevament militar. Amb una gran influència sobre el territori i una gran capacitat de maniobra, Canturri aconseguí ben aviat neutralitzar el cop a la ciutat i destituí els militars rebels. No obstant això, ben aviat topà amb els

21. Més extensament a Jarne (2010).

22. «Tant el conseller de Governació de la Generalitat com tots els militants d'esquerra de les comarques de Lleida teníem un deute amb el capità Jesús Martínez-Lage, perquè després dels Fets d'Octubre del 34 va fer una tasca molt meritòria en defensa de molts companys nostres processats per aquella causa. Calia, doncs, demostrar-li el nostre agraïment, i així ho férem». Recollit a Viadiu (1979), p. 105.

23. Albert Manent (1987), «1936. Com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana», *Serra d'Or*, p. 447-453; també Albert Manent (1998), *Josep Maria Espanya, conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau.

anarquistes, que no dubtaren a traslladar-lo a les oficines de la CNT-FAI de Barcelona. Com en tants altres casos, aconseguí sortir-ne gràcies a les bones gestions d'Espanya. Donades les vicissituds que havia hagut de passar, a partir de llavors decidí incorporar-se al front amb la columna Macià-Companys.

Molt possiblement, un dels casos més peculiars fou el de Miquel Mateu i Pla, alcalde de la Barcelona franquista el desembre de 1939. Miquel Mateu fou, justament, una de les persones que van poder fugir a França amb un passaport signat per Espanya. De fet, es considera que actuà com a representant oficiós del règim franquista a París durant la Guerra Civil. Quan el Tribunal de Responsabilitats Polítiques (TRP) obrí un expedient contra Espanya i Mateu hagué d'emetre el corresponent informe com a alcalde de Barcelona, no dubtà d'assenyalar l'ajuda que particularment n'havia rebut. Hi apuntava explícitament:[24]

> [...] en los primeros días autorizó gran número de pasaportes, contribuyendo en tal forma a que numerosas personas de ideología afecta al Glorioso Movimiento Nacional pudieran salvar sus vidas pasando la frontera.

Tanmateix, les expressions manifestament apuntades per Mateu no foren suficients per a la Delegación Provincial de Información e Investigación de la Falange de Barcelona, l'informe emès per la qual assenyalava que Espanya havia treballat

> [...] activamente a favor de la causa roja, tomando parte en mítines y propagandas, pudiendo ser considerado como uno de los inductores de todos los desmanes cometidos. [...] El interesado, de acuerdo con los Consejeros de la Generalidad, fue el que entregó las armas a la citada F.A.I., ordenó incautaciones, dejó cesantes a los empleados del Estado, dio pasaportes a precios exajerados [sic] y cometió tantas injusticias, que serían difíciles de enumerar.

El 1941 el Tribunal de Responsabilitats Polítiques li confiscava tots els béns que posseïa[25] i el sancionava amb «la pérdida total de bienes, inhabilitación absoluta por quince años y extrañamiento perpetuo del territorio nacional».

24. Francesc Vilanova (1999), *Repressió política i coacció econòmica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

25. Segons figurava a l'expedient, els béns d'Espanya constaven de tres comptes corrents amb un total de 102 pessetes, una mina de ferro, una casa a la plaça de la Constitució de Vielha, un prat al Pas d'Arraó i un crèdit hipotecari.

Segurament, la gran tensió que es visqué durant aquell estiu de 1936 féu que Espanya s'acabés trobant en una situació similar a la d'aquells que havia ajudat. A finals de setembre de 1936 dimitia com a conseller. Substituït per Artemi Aiguader, la seua marxa del Govern fou discreta. Tan discreta com la seua marxa de Catalunya.

Establert a París, el juliol de 1939 la família Espanya s'embarcà a Le Havre en el vaixell *Normandie* en direcció a Nova York. Pocs dies després se n'anaven cap a Barranquilla, on arribaren el 31 de juliol de 1939. Josep Maria Espanya canvià l'exili de París pel de Colòmbia, on s'establí definitivament i es dedicà amb èxit a l'activitat empresarial. Primer va obtenir l'arrendament d'una finca de canya de sucre a Villeta (Tierra Caliente), i ben aviat s'associà amb el metge Carles Pol i Aleu, amb qui fundà l'Instituto Bioquímico, tot dedicant-se a la representació de productes farmacèutics procedents de Suïssa. Posteriorment, invertí en altres empreses com Plásticos Internacionales –on tingué com a soci Antoni Trías i Pujol–, Curtidumbres España i Guimet y Noguera, entre altres.

Tanmateix, no hi descuidà els seus vincles, amb expressions que tenien a veure tant amb el republicanisme com amb el nacionalisme català. El 15 d'octubre de 1942 homenatjava el seu amic Lluís Companys en impartir al teatre Teusaquillo de Bogotà la conferència «Segundo aniversario del fusilamiento de Luis Companys, presidente de Cataluña». La seua activa implicació en diverses activitats empresarials no impedí que fes una intensa vida social i participés en molts actes organitzats ja fos pels catalans que hi vivien, per l'Ateneo Español Republicano o pel Govern colombià. Així per exemple, formà part, el 1941, del grup de catalans a Colòmbia que donaren suport a la candidatura de Carles Pi i Sunyer per substituir Companys en la presidència de la Generalitat. Alhora fou representant de la Junta Española de Liberación a Colòmbia i una de les seues col·laboracions més destacades va ser amb motiu de la celebració dels Jocs Florals de la Llengua Catalana –itinerants per Europa i Amèrica entre 1941 i 1977– que tingueren lloc a Bogotà l'any 1945, tot coincidint amb el centenari del naixement de Jacint Verdaguer.[26]

26. J. A. Hernández García, «El exilio español republicano en Colombia», a Abdón Mateos (ed.) (2009), *¡Ay de los vencidos! El exilio y los países de acogida*, Madrid, Eneida. La seua esposa Juanita Abadías exercí de reina dels Jocs alhora que Espanya s'encarregà d'oferir un banquet a l'hotel Granada per a 400 persones.

Espanya morí a Bogotà el 22 de juny de 1953, molt lluny dels seus orígens. Lluny també quedava, un cop més, aquell somni polític de construir i viure en una República federal. Dos anys després de la seua mort, María Dolores España Salanova demanà la revisió de la sanció contra el seu pare a la Comisión Liquidadora del TRP. Finalment, el juliol de 1956 quedà absolt de tots els càrrecs alhora que s'autoritzava els hereus a recuperar el patrimoni familiar. No obstant això, no tots els béns mobles foren retornats. Els franquistes, moguts per les ànsies repressives, havien fet desaparèixer la biblioteca de Vielha, on fins i tot hi havia dos incunables. La seua memòria –en aquest cas, patrimonial– només va poder ser restituïda molt parcialment.

Tanmateix, la Val d'Aran, tot i el pas del temps, no deixà de tenir-lo present en el seu imaginari col·lectiu. El 1979, amb la proclamació dels primers ajuntaments democràtics després de la dictadura franquista, el Consistori de Vielha s'apressà a posar el seu nom a la cèntrica plaça de la Vila, justament al costat de la seua casa pairal. El 1995 es col·locà una placa a l'edifici de l'Ajuntament que homenatjava la memòria de l'il·lustre aranès.

La fluïdesa en el diàleg establert entre Espanya i els seus orígens ha permès suavitzar allò que el 1919 premonitòriament digué a la localitat de Graus:

> Ayer nos arrebataron las libertades; hoy nos arrebatan el suelo de la patria.

Bibliografia

A. D. (2009). *Universo de micromundos. VI Congreso de Historia Local de Aragón*. Saragossa: Diputación de Zaragoza. Instituto Fernando el Católico.

Culla, Joan B. (2013). *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012: una història política*. Barcelona: La Campana.

Escofet, Frederic (1973). *Al servei de Catalunya i la República. La victòria. 19 de juliol de 1936*. París: Edicions Catalanes de París.

Espanya, Josep Maria (1919). *Las corrientes autonomistas en el mundo o el pleito de Cataluña*. Lleida: Talleres de Sol y Benet.

Ivern, Dolors (1988). *Esquerra Republicana de Catalunya: 1931-1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Hernández García, J. A. «El exilio español republicano en Colombia». A: Mateos, Abdón (ed.) (2009). *¡Ay de los vencidos! El exilio y los países de acogida*. Madrid: Eneida.

Jarne, Antonieta (2010). *Josep Maria Espanya i Sirat. El somni federal*. Lleida: Alfazeta edicions.

Manent, Albert (1987). «1936. Com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana». *Serra d'Or*, p. 447-453.

— (1998). *Josep Maria Espanya, conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau.

Peláez López, José (1998). *Prensa, poder y sociedad en Palencia: 1808-1941*. Valladolid: Universidad de Valladolid.

Sallés, Anna (1986). *Quan Catalunya era d'Esquerra*. Barcelona: Edicions 62.

Viadiu, Francesc (1979). *Delegat d'ordre públic a «Lleida la roja»*. Barcelona: Rafael Dalmau.

Vilanova, Francesc (1999). *Repressió política i coacció econòmica.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 167-204
DOI: 10.2436/20.1001.01.155

JOAN TAULER PALOMERAS (1879-1959). ELOGI DELS ACTORS SECUNDARIS O DE LA FONTANERIA POLÍTICA

Arnau Gonzàlez i Vilalta
Universitat Autònoma de Barcelona

Article lliurat el 30 de desembre de 2015. Acceptat el 4 de març de 2016

Resum

Joan Tauler i Palomeras (Figueres, 1879 - Barcelona, 1959). Advocat empordanès, polític d'esquerres i nacionalista, cap de la Minoria parlamentària d'ERC a la cambra catalana, magistrat del Tribunal de Cassació de Catalunya i secretari general d'ERC però, sobretot, amic i secretari personal de Lluís Companys. Fou una d'aquelles figures transparents quasi invisibles que feren funcionar la maquinària interna d'ERC durant la Segona República i el primer exili.

Paraules clau

Jurista, Fidelitat, burocràcia de partit.

Joan Tauler Palomeras (1879-1959). In praise of supporting actors or the plumbing in politics

Abstract

Joan Tauler i Palomeras (Figueres, 1879 - Barcelona, 1959). Lawyer, left-wing politician and Catalan nationalist, leader of the parliamentary minority of the ERC party in the Catalan parliament, magistrate of the Catalan Court of Cassation and General Secretary of ERC but, above all, friend and personal secretary to President Lluís Companys. Tauler i Palomeras was one of tho-

se transparent, almost invisible people behind the workings of ERC's internal machinery during the Second Republic and the first exile.

Keywords

Lawyer, loyalty, party, bureaucracy.

Introducció: un caràcter clar

El món del cinema ha vingut a consagrar en forma de premis entre els intèrprets i actors una figura sempre necessària, però sovint en un segon pla: els actors secundaris. Aquells personatges que, tot i no desenvolupar el rol de protagonistes, esdevenen necessaris i a vegades imprescindibles per narrar la història del film. Evidentment, aquesta figura, també present en la literatura, és el fidel reflex de la vida real de les societats humanes. Què seria de Sherlock Holmes sense Watson, d'Hercule Poirot sense el capità Arthur Hastings o del Quixot sense Sancho Panza. Fins i tot, en un entorn de ficció més proper com és la sèrie nord-americana *The Simpsons* es creà un personatge anomenat Actor secundari Bob en la seva traducció castellana (*Sideshow* en anglès), sempre a l'ombra del pallasso Krasty però en aquest cas secundari involuntari i ressentit. Uns, els primers encarnen la genialitat, el cop d'efecte i el lideratge carismàtic; els altres –excepte Bob– el senderi i la calma necessària per conduir els protagonistes cap al «bon camí». I és que en tota societat complexa, especialment en les seves manifestacions polítiques o culturals, localitzem aquells noms que des d'una filera una mica allunyada del centre dels focus s'erigeixen en acompanyants clau per entendre com funciona tot plegat. D'aquells que el periodisme ha decidit anomenar els *fontaners* de la política. Homes i dones que no apareixen mai als mitjans de comunicació, allunyats de la llum –potser transparents o invisibles–, però amb un pes molt gran en el dia a dia del funcionament de l'Administració i els partits polítics. Perquè no tot pot girar al voltant de les figures sempre estudiades dels presidents, primers ministres, dictadors o generals. No obstant que això sigui així, els historiadors sovint passem de puntetes per davant d'aquests actors secundaris sense fer-ne cas. Certament, la seva presència boirosa ens dificulta la tasca de manera intencionada i el pas del temps hi acaba de fer la seva feina. De vegades, senzillament no hi ha gaire rastre documental,

mentre que d'altres cal gratar la superfície per descobrir-ne les dades més elementals. En aquest sentit, si ens situem als anys trenta del segle xx i focalitzem la nostra atenció en la formació política més important de la Catalunya d'aquell període, és a dir, Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), podrem establir una llarga nòmina de secundaris certament oblidats. De fet, podríem dir, fins i tot, que Esquerra fou un partit de secundaris amb un equip de fontaners més o menys coneguts o quasi anònims. Personatges de segona o tercera fila en la seva exposició pública però essencials per entendre el funcionament d'un partit sense una estructura consolidada. Un partit fundat a cuita-corrents el març de 1931 i que gairebé assoliria el monopoli del poder polític del país durant el règim que s'allargaria fins al 1936 en pau –relativa– i fins al febrer de 1939 en guerra. Una força l'estudi de la qual –encara per acabar– ens parlarà d'una enorme bicefàlia pel que fa referència al lideratge entre els dos presidents de la Generalitat: Francesc Macià (març 1931 - desembre 1933) i Lluís Companys (gener 1934 - octubre 1940). Unes primeres espases que eclipsen tota la resta però que encara deixaran espai per als Ventura Gassol, Josep Dencàs, Joan Casanovas o Josep Tarradellas. Per als que foren consellers de la Generalitat o alcaldes de Barcelona com Jaume Aiguader o Carles Pi i Sunyer, però que es van perdent en la boira quan del que es parla és dels diputats quasi oblidats i, encara més, dels que feien funcionar el partit per dins. Aquells polítics que no feien soroll, que no volien aparèixer mai però que sempre hi eren per exercir de puntals de la vida orgànica del partit i de les institucions. I precisament en el cas que m'ocupa en aquest text ens trobem amb un cas paradigmàtic de totes aquestes consideracions: Joan Tauler i Palomeras (Figueres, 12 de novembre de 1879 - Barcelona, 17 d'abril de 1959). Advocat empordanès, polític d'esquerres i nacionalista, cap de la Minoria parlamentària d'ERC a la cambra catalana, magistrat del Tribunal de Cassació de Catalunya i secretari general del partit però, sobretot, amic i secretari personal de Lluís Companys. I serà aquest darrer aspecte el que li donarà vida en els llibres de memòries i d'història i no pas la seva llarga trajectòria en defensa dels sectors més desafavorits de la Barcelona de principis del segle xx, ni la seva tasca grisa i bruta dins d'Esquerra als anys trenta i quaranta –ja a l'exili francès– quan tot semblava que es decidia a la direcció. Un fontaner en tota regla si acceptem, això sí, que realment fou conegut en el seu moment.

En aquest sentit, els historiadors hauríem de fer una certa autocrítica i preguntar-nos com és que no sabíem res de Tauler. D'aquell diputat i advocat que trobem citat en desenes de cartes de l'exili dels anys quaranta a França, de la

premsa dels trenta a Barcelona i de manera escadussera en llibres escrits ja als anys setanta. Com pot ser que una persona que desenvolupà càrrecs de tan alta importància no hagi deixat un rastre major, però sobretot, més precís. Perquè en analitzar la seva trajectòria amb un primer cop d'ull el que trobem és això: falta de concreció, manca de dades precises. Segurament, el fet de no haver-se casat mai ni haver tingut descendència l'abocaren a l'oblit en els moments de recuperació de la democràcia posteriors al 1975. No obstant això sigui així, indagant en els arxius i la premsa de la primera meitat del segle xx podrem desbrossar el que hi ha d'anonimat buscat i el que hi ha d'una història que enlaira els uns i arracona els altres. Producte de la documentació localitzada, i com a conclusió inicial, podrem establir que Joan Tauler era d'aquelles persones a qui agradava la segona fila, d'aquelles que no ambicionaven arribar dalt de tot. D'aquells homes que movent-se enmig del poder i ocupant-ne una parcel·la visible mai no volgueren saltar a la palestra de les primeres figures. Conegut per gairebé tothom a la vida política del país als anys trenta, quaranta i cinquanta –a l'interior i a l'exili–, la seva manca d'ambició aconseguí diluir-lo. En aquest sentit, tal vegada ens hauríem de preguntar si aquesta manca d'ambició manté relació amb la imprescindible presència d'aquestes figures certament anònimes i poc visibles que feien funcionar els mecanismes interns de les organitzacions partidistes, sense les quals els partits no podien respirar. Probablement, si ens ho mirem amb perspectiva, aquesta devia ser la seva màxima aspiració en política. El seu èxit seria precisament que acabés esdevenint un personatge conegut per la pràctica totalitat de la vida política catalana durant tres dècades, tant a Catalunya com a l'exili. I és que sempre hi era, enmig de l'activitat quotidiana d'ERC. Circumstància que potser explicaria les contradiccions ideològiques i el seu dèbil suport als sectors interns, així com també la seva incomoditat en moments determinats de tensió en la formació, ja que el seu objectiu era la continuïtat de l'èxit del partit.

De fet, només qui el conegué personalment ens podria dir exactament com era a tenor dels pocs testimonis que sobre ell existeixen. Sempre Tauler enmig d'una llista d'altres noms en un míting, signant i responent a les cartes dirigides a Companys o exercint d'home de lleis sense cap element propi. Hi era en la vida real, però no del tot en el paper. Element, aquest darrer, que exerceix de notari per certificar qui va existir i qui no. El que no queda escrit i sobreviu a les vicissituds històriques no ha existit, qui resta en milers de papers és candidat a ser rescatat pels historiadors i exaltat en un altar que potser no ocupà mai en vida.

En aquest sentit, en un article aparegut el maig de 1959 a la publicació de la secció departamental d'ERC-Sena a l'exili francès, *Tribuna*, amb motiu de la mort de Tauler, es feia una descripció que ens situa el personatge com una figura prou coneguda dels seus coetanis:

> Fervent republicà i demòcrata, Joan Tauler havia lluitat sempre al costat de Francesc Layret i Lluís Companys. Havia estat diputat al Parlament català, magistrat del Tribunal de Cassació de Catalunya i Secretari General d'Esquerra [...]. Aquest darrer càrrec li féu guanyar una gran popularitat car Joan Tauler era un polític fàcilment accessible i havia esborrat del seu diccionari la paraula no.

Retrat que seguia situant allò que el faria passar a la posteritat ni que fos indirectament:

> Però la característica més emotiva del desaparegut era la seva fidelitat al President Companys en la lluita que sostingué pel progrés social, per la República i per Catalunya.

I acabava exposant perfectament aquell voler-se apartar en definir-lo com a «Home discretíssim [...]».[1] De fet, al seu sepeli a Barcelona assistiren unes dues-centes persones, tot i que havia deixat dit que no volia que es fes pública la seva mort. Un home discret que uns anys abans –l'agost del 1948–, en un homenatge que li tributaren a l'exili francès les Joventuts d'Esquerra Republicana - Estat Català del Departament del Sena explicava aquesta naturalesa pròpia:

> Què és el que jo penso que sóc? No res més que un home de treball; un home modest, un sentimental. Jo sóc pobre; m'he fet treballant, però la meva petita sort l'he posada sempre al servei dels qui treballant no podien defensar-se de les injustícies.

I afegia una pregunta que era i és del tot pertinent: «Explica com s'estranyaven qui-sap-lo perquè el seu nom no sortia després de cap crisi [de Govern de la Generalitat] i malgrat l'amistat que l'unia a Companys». La resposta de

1. «En la mort de Joan Tauler», *Tribuna. Publication Mensuelle Catalane*, núm. 6 (maig de 1959).

la crònica de l'acte afirmava tot responent: «No va demanar mai res i obeí com un soldat disciplinat tant quan el feien Secretari General del Partit, com quan l'elegien diputat o quan el nomenaven Magistrat [...]».[2] Visió de Tauler que tenien altres dirigents d'Esquerra a França com Víctor Torres, que el definia com el paradigma de la «fidelitat» o Josep Tarradellas, que afegia un nou elogi en dir que mai fou «un interessat, mai no s'ha sentit egoista i sempre s'ha sentit senzillament satisfet complint els deures d'amic i de patriota».[3]

Qualsevulla diria que Tauler havia estat un tou en política? Un home útil per a qui pogués tenir-lo al costat? Bé, potser les seves descripcions ens posen davant del mirall i ens obliguen a preguntar-nos per la voracitat de la vida política i la complicada localització de figures desinteressades, amb unes posicions ideològiques concretes però sense aquella ambició maliciosa per arribar al poder. O potser com deia Max Weber el 1917 a *La política com a vocació o professió*, aquest és un element necessari o si més no a tenir en compte ja que «qui exerceix la política, aspira al poder; o bé al poder com a mitjà al servei d'altres objectius (ideals o egoistes), o bé al poder "per si mateix" –per gaudir del sentiment de prestigi que dóna».[4]

En definitiva, anem a intentar solucionar una de les carències de la historiografia catalana en un cas concret. I és que com escrivia l'historiador Joan B. Culla en el prefaci de la biografia d'un altre poc conegut polític del període republicà com era Salvador Armendares i Torrent:

> Em sembla profundament injust que personatges com Gaspar Armengol, Nicolau Battestini, Joaquim Bilbeny, Pere Cerezo, Josep Fàbrega, Jaume Magre, Francesc Riera, Jaume Sellés, Joan Tauler o Gonçal Yvars siguin avui uns perfectes desconeguts no ja entre la ciutadania, sinó també entre els estudiosos de la República i l'exili, i que costi tant esbrinar-ne les dades més bàsiques.[5]

2. «Joan Tauler rep l'homenatge de la democràcia catalana», *La Humanitat*, París, 2a època, núm. 95 (7 d'agost de 1948).

3. «Joan Tauler...», *La Humanitat*, 7 d'agost de 1948.

4. Max Weber (2005), *La ciència i la política*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 61.

5. Jaume Torrent i oriol (2006), *Salvador Armendares i Torrent (Malgrat de Mar, 1893 - Mèxic DF, 1964. Metge i polític)*, Barcelona, Parlament de Catalunya - Viena Edicions, p. 11.

Dues imatges de 1933. Retrat aparegut a *La Campana de Gràcia* el 7 de gener de 1933, i segell de diputat.

Joan TAULER, *rep l'homenatge de la democràcia catalana*

VICTOR TORRES

J. MASSOT

JOSEP TARRADELLAS

De Catalunya estant

EL PANORAMA ECONOMIC

Imatge de Joan Tauler de l'any 1948. *La Humanitat*, 7 d'agost de 1948.

Formació acadèmica, política i establiment a Barcelona (1879-1931)

Però d'on aparegué aquell home «tot bondat i bonhomia»? Doncs d'una família de Figueres comandada pel que fóra regidor republicà federal de l'Ajuntament de la capital de l'Alt Empordà entre 1894 i 1897, el comerciant Conrad Tauler i Sagrera (Pals, 1866 - Figueres, 1923) i de Mercè Palomeras Costa (? - Barcelona, 1935).[6] D'una família empordanesa amb els avis paterns Joan Tauler –a qui devia el nom– i Joaquim Sagrera naturals de Pals i, els materns, Francesc Palomeras i Maria Costa de Figueres ambdós. D'una nissaga que sembla que l'impulsaria a entrar en política des de ben jove com explicava ell mateix: «Als 12 anys ja feia eleccions a [...] Figueres».[7] Per tant, les principals posicions ideològiques li venien per part paterna. Tanmateix, Tauler fill faria molt més que política juvenil o infantil. I és que era un estudiant excel·lent. Així, si seguim la premsa local figuerenca el trobem en el quadre d'honor dels millors alumnes de la ciutat de l'Institut de Figueres en el qual estudià entre el 23 de setembre de 1890 i fins al curs 1894-1895. Allà esdevingué un brillant estudiant. El curs 1891-1892 el localitzem com el segon –amb Menció– en Llatí i Francès;[8] el darrer any li fou concedit el Premi extraordinari del títol de Batxillerat en obtenir excel·lents en totes les matèries.[9] De la mateixa manera que obtindria la qualificació d'excel·lent als dos exercicis de grau de batxiller.[10] Acabats els estudis a la seva ciutat natal –el títol li fou concedit el 12 de maig de 1896–, es traslladà a Barcelona per obtenir la llicenciatura de Dret a la Universitat de Barcelona. Allà el seu

6. Extrec les dades familiars de l'expedient de Joan Tauler a la Universitat de Barcelona (Arxiu Històric UB, Expedient J. Tauler Palomeras, núm. 5537) i de les notes sobre les morts dels pares aparegudes a la premsa: «Gaseta local», *La Publicitat*, 17- de gener de 1923; «Muerte de la madre del señor Tauler», *La Vanguardia*, 5 de gener de 1935. Algunes precisions les dec a informacions facilitades per Enric Pujol.

7. «Joan Tauler rep l'homenatge de la democràcia catalana», *La Humanitat*, París, 2a època, núm. 95 (7 d'agost de 1948).

8. «Lista de los alumnos». *El Pensamiento*, 5 d'octubre de 1892.

9. «Cuadro de Honor». *El Ampurdanés*, 29 de novembre de 1895. El seu germà Josep també apareixia com un estudiant prou brillant. Posteriorment, l'única referència que localitzo del germà és que fou un conegut agent de transports i comercial de l'aigua de Rubinat a Sant Feliu de Guíxols.

10. Arxiu Històric UB, Expedient J. Tauler Palomeras, núm. 5.537, Instituto de Figueras. Grado de bachiller 1894-1895, 26 de juny de 1895.

expedient seguiria brillant pel que fa referència a les qualificacions: 13 excellents –amb 10 matrícules d'honor–, 4 notables i 1 aprovat. La seva trajectòria universitària no es veié sobresaltada per la crida al servei militar el 1898 que el podria haver portat a la guerra de Cuba però que pogué esquivar.[11] Uns anys, des del curs 1895-1896 fins al seu darrer del 1902-1903, en els quals Tauler resideix en tres adreces diferents: el 1895 viu a la Gran Via de les Corts Catalanes, 136, 1r pis; el 1897 a la ronda de Sant Pau, 74 bis, 1r, 2a, i el 1901 al mateix carrer però al número 85, 2n, 2a de la capital catalana. I ressenyo aquesta qüestió perquè fins al 1939 Tauler residí a la segona d'aquelles adreces.

Un cop llicenciat amb el títol expedit el 19 d'agost de 1904 i amb 23 anys d'edat, Tauler es llançava a l'exercici de l'advocacia.[12] I no ho feia entrant en cap bufet de renom que segurament el rebria amb els braços oberts vist el seu expedient, sinó que després de col·legiar-se el 3 d'octubre d'aquell any, demanava per a l'any 1905 el torn d'ofici. Tasca que l'any següent sol·licitava canviar per la d'«abogado de pobres durante el año 1906, y a ser posible el turno de "causes graves"»,[13] funció en la qual es reiterava el 1907 tot repetint aquest tipus de causes. Un exercici de l'advocacia que exercí des de la planta baixa del mateix edifici on tenia el domicili a la ronda de Sant Pau. Alhora que demanava aquell tipus de casos, s'erigia en un advocat laboralista a disposició dels obrers, com expressava prou bé l'anunci que publicà a la portada de *La Publicidad* durant algunes setmanes de 1906. Un diari en el qual, d'altra banda, exercí de redactor durant uns anys fins que quedà sota el control del Partit Radical d'Alejandro Lerroux el 1906, cosa que provocà el final de la col·laboració amb aquell òrgan de premsa al costat de Companys i altres elements.[14]

A partir d'aquests moments, i de manera imprecisa en el temps, l'advocacia compartiria la seva vida amb l'activisme polític. El desembre de 1905 signava, amb altres noms, una nota de suport als articles de José Miró a *La*

11. El seu nom apareixia en la llista de la quinta de Figueres. «Sección oficial. Ayuntamiento de Figueras», *El Regional*, 17 de febrer de 1898.

12. Extrec aquesta informació i la següent sobre la seva vida de col·legiat de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Arxiu del Col·legi d'Advocats de Barcelona (ACAB), Expedient J. Tauler Palomeras, 1904-1959.

13. ANC, ACAB, Expedient J. Tauler Palomeras, 26 de novembre de 1905.

14. Joan Tauler, «Companys, periodista», *La Humanitat*, 15 d'octubre de 1945.

Publicidad, en la qual subscrivia tenir una «fe racional en el definitivo triunfo de la Democracia».[15] D'aquesta manera, si en arribar a la ciutat havia conegut joves polítics i sindicalistes com Francesc Layret o Josep Maria Espanya, en entrar a col·laborar a *La Publicidad* establí amistat amb Eusebi Coromines i Lluís Companys. Secretari de la Unió Republicana de la plaça del Teatre, en contacte amb Salvador Seguí, va ser seguidor de Salmerón i posteriorment entrà en el Bloc Republicà i Autonomista de Companys, Layret i Marcel·lí Domingo. Amistats i coneixences que el marcarien la resta de la seva vida, especialment la del futur president de la Generalitat. Uns anys després, el 1909, era candidat a regidor de l'Ajuntament de Barcelona pel districte V en la Candidatura Autonomista Republicana encapçalada per Conrad Roure i va obtenir l'acta, que mantingué fins a l'any1911.[16] Concretament, va aconseguir 2.189 vots.[17]

Membre del Centre Nacionalista Republicà sorgit d'una escissió de la Lliga Regionalista, el trobem aquí i allà com a regidor i actuant públicament en manifestacions vàries, campanyes electorals i actes de partit, però mai destacant especialment.[18] Potser on despuntà més va ser en la funció de president fundador el març de 1910 del Centre Republicà Autonomista dels Districtes V-VI –ubicat al costat del seu domicili a la ronda de Sant Pau, 80.[19] Orientació partidista que seguí durant els anys posteriors en participar de la fusió del CNR amb altres forces republicanes i d'esquerres de Catalunya per

15. La petita adhesió es publicava darrere de l'article de José Miró «Una opinión», *La Publicidad*, 12 de desembre de 1905. Anava signat, a més de per Tauler, per Gabriel Cantijoch, Emiliano Iglesias, Pedro Miquel, Carles Costa, Francisco Aguirre, Florenci Vilaseca, Rafael Morayta, Nicolás Roig, Ramón Miró, José del Cacho i José M.ª Jordà.

16. «Conceller [sic] barceloní», *La Veu de l'Empordà*, 8 de maig de 1909.

17. *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona* (1917), p. 130.

18. «Mitings» [sic], *El Poble Català*, 10 de desembre de 1909; «Grandiosa manifestació. Prop de 100.000 ciutadans demanen la llibertat dels presos. En el C.N.R», *El Poble Català*, 17 de gener de 1910; «La manifestació anticlerical», *El Poble* Català, 4 de juliol de 1910. Aquell any 1910 és síndic de la secció de quintes del servei militar del districte I de Barcelona, «La sección de quintas», *La* Vanguardia, 9 de gener de 1910. D'altra banda, cal dir que no trobem més informació de la seva actuació com a regidor ni en l'àmbit biogràfic en el llibre de Cèlia Cañellas; Rosa Toran (2013), *Els governs de la ciutat de Barcelona (1875-1930): eleccions, partits i regidors: diccionari biogràfic*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

19. Santi Izquierdo; Gemma Rubí (2009), *Els orígens del republicanisme nacionalista. El Centre Republicà Nacionalista de Catalunya (1906-1910)*, Barcelona, CHCC, p. 333.

confluir en la Unió Federal Nacionalista Republicana. Allà va coincidir per primer cop en una formació política amb Lluís Companys –provinent de la Unió Republicana. Per tant, com a membre del CNR o de la UNFR, Tauler se situava en la línia liberal del catalanisme polític, tot reclamant l'autonomia de Catalunya, el sufragi universal i la proclamació d'una república, d'acord amb el seu lema «Nacionalisme, Democràcia, República», al costat de figures com Ildefons Sunyol, Jaume Carner, Joaquim Lluhí i Rissech o Santiago Gubern i Fàbregas. D'altra banda, cal assenyalar que tot i aquesta entrada en política amb el primer càrrec d'elecció popular, Tauler continua exercint d'advocat, ara ja no de casos greus, alhora que segueix lligat a la seva faceta de col·laborador de premsa.[20] El 1912 el trobem implicat en una polèmica interna dins de la UNFR de la qual es derivà la petició de la seva expulsió i inhabilitació per exercir càrrecs públics.[21] En l'àmbit cultural el veiem com a membre i difusor de la Societat Catalana d'Edicions tot signant un manifest dirigit a l'opinió pública.[22] A partir d'aquestes dates, i fins al 1931, les dades són mínimes. L'any 1920 el tornem a trobar com a candidat a regidor als comicis municipals del 8 de febrer, on no obtingué l'acta pel districte V i només aconseguí 536 vots.[23] Mentre que el 1929 el localitzo com a president de la Societat de Caçadors La Torcaz.[24] De fet, pel que sembla, era un gran aficionat a la caça i també al billar.[25]

20. «Tribunales de Barcelona», *La Vanguardia*, 29 de novembre de 1911; «Tribunales de Barcelona. Sala de vacaciones», *La Vanguardia*, 22 d'agost de 1914; «Notas locales» [Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona], *La Vanguardia*, 10 de febrer de 1913.

21. «Cròniques. Les vagues. La política de la U.F.N.R.», *Empordà Federal*, 24 d'agost de 1912.

22. «Societat Catalana d'Edicions», *El Poble Català*, 18 de gener de 1911.

23. *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona. Año 1918-1919-1920*, p. 247.

24. *La Vanguardia,* 1 de març de 1929.

25. Així, ho explicava Artur Bladé Desumvila (2007) en la seva biografia del també caçador Antoni Terré i Escribà. Vegeu *Cicle de les biografies I. El meu Rovira i Virgili. La vida d'un català excepcional: Antoni Terré, de Móra d'Ebre*, Valls, Cossetània, p. 319-321. Pel que sembla, durant la Guerra Civil Tauler acudí assíduament a la tertúlia organitzada per Antoni Terré, en moltes ocasions acompanyant el president Companys. Pel que fa al billar, Jaume Miravitlles en confirmava l'afició, al costat de Companys i Amadeu Aragay, durant la guerra. Vegeu Jaume Miravitlles (1981), *Més gent que he conegut*, Barcelona, Destino, p. 84.

Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1934)

«Taules i taules, no hi ha en Tauler. Que és de l'Esquerra».
Poema sobrerealista d'un dinar sobrerealista,
El Be Negre, 6 de desembre de 1933

«Ha crescut dos pams, el senyor Tauler.
Diu que vol ésser governador a totes passades»
Impossibles, *D.I.C*, 21 d'octubre de 1933

La relació de Joan Tauler amb el que seria el seu darrer partit polític, Esquerra Republicana de Catalunya, es forjaria des de l'inici de la formació mateixa. I és que quan a principis de 1931 s'inicià el procés que havia de conduir a la convocatòria de la Conferència d'Esquerres Catalanes en la qual es fundaria ERC, el secretariat organitzatiu s'establiria al Centre Republicà Català del Districte V de Barcelona, del qual Tauler havia estat un dels fundador i n'era el tresorer en aquells moments. Posteriorment, en va ser president des del febrer de 1932 i president honorari el 1934.[26] Per tant, militant d'ERC des de la fundació del partit, immediatament exercí diversos càrrecs interns. De totes maneres, tot i ser una figura destacada, si més no en les responsabilitats desenvolupades, no el trobem com a actor amb personalitat pròpia en cap de les monografies bàsiques sobre Esquerra o, per exemple, sobre la vida parlamentària catalana.[27] Hi apareix però de passada, com en tantes ocasions. Així, discretament, el novembre de 1931 exerceix de president del Comitè Executiu de la Federació de Barcelona. Mentre participa de la vida interna de la formació com a orador en actes diversos, mai no oblida la memòria dels seus referents ja morts com Fran-

26. «Les entitats catalanistes. El Centre Republicà Català del Districte V», *La Publicitat*, 1 de març de 1931; «Al C.R.C. del districte V», *La Humanitat*, 1 de febrer de 1932; «Nueva Junta Directiva», *Hoja Oficial del Lunes*, 26 de febrer de 1934. Vegeu també Joan Pons (2008), *Un republicà entre faistes*, Barcelona, Edicions 62, p. 30-31.

27. Faig referencia, per exemple, a les cites a Tauler que apareixen en obres com Maria Dolors Ivern i Salvà (1988-1989), *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, vol. 1 i 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Joan B. Culla (2013), *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012. Una història política*, Barcelona, La Campana; Ismael E. Pitarch (1977), *Sociologia dels polítics de la Generalitat (1931-1939)*, Barcelona, Curial, o Mercè Morales (2012), *El Parlament de Catalunya. República, Guerra Civil i Exili*, Barcelona, Base, 2012.

cesc Layret.[28] Una vida orgànica que en poques ocasions el situaria en disposició d'expressar les opinions pròpies ni les posicions polítiques. Una d'aquestes ocasions va ser la seva participació en el míting d'ERC organitzat a Figueres amb motiu de la visita del president Macià a principis de novembre de 1931. Allà, més de trenta anys després d'haver-se traslladat a Barcelona, Tauler era quasi un ciutadà anònim, com recollia la premsa local: «S'avança per parlar Joan Tauler en mig de general expectació. Per uns, la desconeixença d'aquest polític fill de la nostra de la nostra ciutat [...]».[29] En aquestes comptades oportunitats, Tauler mostra un convenciment absolut en la tasca portada a terme per Esquerra. Es mostra com un home de partit, sempre fidel a la direcció del moment i als líders. A principis de gener de 1932 ho expressava clarament en un acte al centre del partit del districte II de Barcelona en el qual remarcava el seu vessant social:

> El seu parlament va ser una vibrant defensa del camí seguit per Esquerra [...], la qual avantposa en el seu programa la justícia social que donarà la pau i la tranquil·litat al poble obrer de Catalunya. Féu una crida als obrers perquè enlloc d'anar-se dividint col·laborin entre tots per l'engrandiment de Catalunya i de la República.[30]

Al cap d'uns mesos, després de ser nomenat secretari general d'ERC i membre de la Comissió Permanent del Consell Executiu Central,[31] en un acte d'homenatge conjunt amb Francesc Macià que li tributaria la secció local de la qual era president, Jaume Aiguader establia una divisió entre l'Avi, que representava la «Pàtria», i Tauler, que era el «poble» i l'«Esquerra Catalana».[32] En conseqüència, Tauler era vist com la base del partit en contacte absolut amb la societat catalana del moment. Un home modest, tot i anar encadenant càrrecs de responsabilitat i llocs de transcendència interna com ara el de membre de la

28. «A la tomba de Layret», *La Humanitat*, 30 de novembre de 1931; «Al Centre Republicà del Districte V», *La Humanitat*, 21 de desembre de 1931; «Foment Republicà Districte VIII», *La Humanitat*, 17 de març de 1933.

29. «El miting d'afirmació republicana», *Empordà Federal*, 7 de novembre de 1931.

30. «Un míting d'afirmació d'Esquerra», *La Humanitat*, 4 de gener de 1932.

31. La nota de premsa en què es feia públic el nomenament de secretari general: «Constitució del Comitè Executiu d'Esquerra Republicana de Catalunya», *La Humanitat*, 25 de març de 1932.

32. «Homenatge a Francesc Macià i Joan Tauler», *La Humanitat*, 1 d'abril de 1932.

comissió avaluadora que havia de dictaminar l'expulsió o no de diversos militants durant el II Congrés d'ERC.[33] Un congrés en el qual fou també escollit membre del Comitè Executiu en desè lloc en nombre de vots, 786, però encara per davant d'altres cinc.[34]

Tant bon punt anava creixent la seva presència en el si dels òrgans directius del partit, trobem algunes intervencions en actes en els quals reafirmà la seva confiança en la política d'Esquerra de manera prou genèrica. En primer lloc, i mentre segueix exercint d'advocat o si més no manté obert el despatx, sosté que ERC estava complint el seu programa en la política municipal barcelonina[35] o afirma la seva adhesió al règim republicà en els moments immediatament posteriors a l'intent de cop d'estat del general Sanjurjo: «La República és ordre i llibertat, i per això volem la llibertat de Catalunya, però també volem la de tots els pobles d'Espanya».[36]

Una carrera en ascens, sempre en un pla molt secundari, que el conduiria a entrar a les llistes electorals d'Esquerra per la circumscripció de Barcelona-ciutat en els comicis del 20 de novembre de 1932.[37] Escollit en el número 10 de la llista amb 58.269 vots, Tauler iniciava l'experiència parlamentària que el portaria a exercir de secretari de la minoria del seu partit a la cambra catalana.[38] En aquest sentit, Tauler formaria part de la renovació profunda del personal polític català que suposà el període republicà. Fins al punt que *El Be Negre* en feia mofa tot valorant la fama i el coneixement públic dels candidats d'Esquerra, entre els quals el nostre protagonista era definit així: «I el senyor Tauler, president taquígraf de l'organització internacional coneguda amb el nom eufònic i eufènic de Comarcal [...]».[39]

33. «El Congrés Nacional de l'Esquerra Republicana de Catalunya», *La* Publicitat, 14 de febrer de 1932. En aquell mateix congrés Tauler formà part de la mesa que dirigí els debats.

34. Citat a Ivern i Salvà (1988), p. 221.

35. «Un any de tasca a l'Ajuntament», *La Humanitat*, 25 de maig de 1932.

36. «Els discursos. El senyor Joan Tauler», *La Humanitat*, 12 d'agost de 1932.

37. Durant els mesos previs a les eleccions al Parlament el trobem en diferents actes del partit favorables a l'aprovació de l'Estatut a les Corts Constituents a Torelló, Móra d'Ebre. «Acords del Comitè Executiu de l'Esquerra Republicana de Catalunya», *La Humanitat*, 2 de juny de 1932.

38. La seva funció d'advocat d'ERC el portaria a participar en l'escrutini definitiu a la Junta del cens. «Las elecciones del Domingo. Proclamación de candidatos», *La Vanguardia*, 25 de novembre de 1932.

39. «Tèrboles maniobres. Qui ha dit que la candidatura de l'Esquerra era plena de desconeguts?», *El Be Negre*, 1 de novembre de 1932. Aquesta mateixa publicació acusà Tauler d'haver

En aquesta nova ocupació el trobem com un dels diputats més actius d'ERC, especialment en la tramitació d'aspectes tècnics de l'Estatut Interior de Catalunya, en la comissió del qual esdevé el representant de la majoria. També en la discussió del pressupost de 1934, de la Llei municipal de Catalunya o com a membre de la comissió encarregada de legislar el marc jurídic del Tribunal de Cassació de Catalunya.[40] És durant aquells mesos que es retroba amb al seu amic Lluís Companys, a qui fa d'acompanyant en diversos actes en què aquell exerceix de president del Parlament de Catalunya fins al seu nomenament com a ministre de Marina el juny de 1933. Alhora que, dins de la vida interna de la formació, continua formant part de comissions disciplinàries que, com altres companys, li arribarien a comportar el processament judicial derivat de la querella presentada per Francesc Costa i Martín, regidor d'ERC expulsat de l'Ajuntament de Barcelona.[41]

L'any 1933 continua formant part de la direcció nacional del partit al mateix temps que exerceix de vicepresident de la comarcal de Barcelona i, en múltiples ocasions, com a portaveu de les decisions d'aquesta sense que el seu criteri personal aparegui diferenciat.[42] Només podem destil·lar-ne la ferma convicció en la bona línia política del seu partit quan en diversos mítings en què prengué la paraula afirmà insistentment que Esquerra estava complint les seves promeses electorals.[43] D'altra banda, com a secretari d'ERC el seu nom

«col·locat» un nebot seu metge, de cognom Quintana, en nòmina del Parlament de Catalunya. «Gendrocràcia», *El Be* Negre, 13 de juny de 1933; «Per evitar que el país s'ompli de funcionaris», *El Be Negre*, 25 de juliol de 1934.

40. Vegeu les seves intervencions a *Parlament de Catalunya. Resum de les deliberacions des de la constitució fins el dia 5 d'octubre del 1934*, Barcelona, 1936. Disponible a http://www.parlament.cat/porteso/rec_doc/1934_RESUM%20DE%20DELIBERACIONS.pdf (consultat l'11 de desembre de 2014). Pel conjunt del *Diari de Sessions* del Parlament entre 1931 i 1939, veg. http://www.parlament.cat/web/documentacio/recursos-documentals/diari-republica (consultat l'11 de desembre de 2014).

41. Juntament amb Miquel Badia, Carles Duran, Artemi Aiguader i altres membres del Comitè Executiu de la Federació Comarcal d'ERC de Barcelona, «La querella de un concejal», *La* Vanguardia, 3 de desembre de 1932; «Un cas insòlit. Han estat processats els membres de la Comarcal d'Esquerra que signaren la nota d'expulsió», *La* Humanitat, 28 de desembre de 1932.

42. Fou membre del Comitè de Control de comptes del Patronat de Turisme de Barcelona. Vegeu «La Junta Superior y el Consejo Ejecutivo», *La Vanguardia*, 23 de juny de 1936.

43. «S'inaugurà el nou estatge del Centre d'Esquerra del Districte cinquè, del carrer de la Riereta. Interessantíssims discursos dels diputats senyors Tauler i Soler Bru, del doctor Aiguader i del President Macià», *La* Humanitat, 20 de febrer de 1933.

apareixerà constantment en les convocatòries als congressos i les decisions disciplinàries i parlamentàries. Una representació, en aquest cas legal, que mantindria en escenaris com els recomptes de vots dels comicis a Corts del 29 de novembre d'aquell any.

Alhora, des dels primers moments, però sobretot des de 1932-1933, Tauler es veurà implicat en les disputes internes pel predomini dins del partit entre els sectors d'Estat Català i els elements al voltant de Joan Lluhí i Josep Tarradellas. D'una banda, Joan Pons recorda que la convivència al Centre del Districte V era extremament complicada per la «intemperància i irresponsabilitat dels homes d'Estat Català».[44] Una tensió que arribaria a les agressions i que obligà la Junta del centre a actuar donant total suport a la decisió de Francesc Macià d'alinear-se amb els elements d'Estat Català i expulsar els sectors que acabarien formant el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra.[45]

Entre els Fets d'Octubre i el final de la Guerra Civil (1934-1939)

L'accés a la presidència de la Generalitat de Catalunya de Lluís Companys després de la mort de Francesc Macià el dia de Nadal de 1933 situà Tauler més prop que mai del poder. Amic íntim del segon president, serà a partir d'aquell moment que se'ls començarà a vincular de manera estreta. Quan es comenci a dir que era «el company inseparable d'en Companys». Quan comenci a exercir de col·laborador actiu. De fet, algunes publicacions satíriques com el *El Be Negre* expressaven de manera prou eloqüent el paper de Tauler envers Companys quan afirmaven l'ambició política del segon en referència al desenllaç luctuós de Macià:

> El dia que va saber-se que la malaltia del President era greu, el senyor Tauler, secretari del senyor Companys, escampava entre els seus correligionaris: Sabeu? [En Companys] Ha decidit consagrar-se de ple a la política catalana.[46]

44. Pons (2008), p. 34-35.

45. «S'han accentuat les divergències entre els dirigents de l'Esquerra?», *La Veu de Catalunya*, 23 de desembre de 1933.

46. «Una vocació irresistible», *El Be* Negre, 4 de gener de 1934.

Però més enllà de la proximitat, Tauler seguiria exercint un paper important però poc visible dins d'Esquerra. De fet, exerciria de secretari de la Minoria parlamentària a la cambra catalana i de secretari general fins al 4 d'octubre, quan fou rellevat d'ambdós càrrecs com a resultes del seu nomenament com a director general de Treball de la Generalitat.[47]

I precisament, si hi ha un exemple clar d'aquella proximitat i confiança entre els dos vells amics, es demostraria en l'actuació més polèmica de Companys al llarg de la seva trajectòria: els fets del 6 d'octubre de 1934. En una tessitura política extremament tensa i en la qual no entrarem aquí, en el moment decisiu de rebel·lar-se contra el Govern republicà presidit per Alejandro Lerroux, Companys emprà l'amistat amb Tauler. Així, la nit del 6 i fins ben entrada la matinada, el Govern de la Generalitat restà reunit en sessió extraordinària. L'alcalde de Barcelona Carles Pi i Sunyer, el secretari general de l'Esquerra Joan Tauler, Miquel Santaló, els representants de la Unió Socialista i el president del Parlament Joan Casanovas, entre altres, es van traslladar al Palau de la Generalitat per acompanyar-los. Entre aquest grup de col·laboradors i d'aliats polítics més o menys propers, Companys escollí Tauler per portar a terme una missió transcendental: lliurar un missatge al general Batet demanant-li que la guarnició que comandava es posés a les ordres de la Generalitat. Segons explicaria posteriorment el mateix protagonista en l'interrogatori a què seria sotmès per part del Tribunal de Garanties Constitucionals en la causa contra el Govern de la Generalitat, l'episodi es produí de la següent manera:

> Oye, Juanito (me parece que me trató así, pues tenemos confianza) vete enseguida a entregar eso al general Batet. Y me dio un sobre. Hice un momento de suspensión, como para querer indicarle de qué se trataba o qué contenía, pero él me dijo: Vete enseguida, vete. Nada más.[48]

A partir d'aquí Tauler emprengué el camí cap a la Comandància Militar, on arribà pocs minuts després i on lliurà un plec clos de part de Companys al general Batet tot demanant una resposta urgent. Escena que explicaria posteriorment Batet en el seu informe: «Supuse yo lo que aquél contenía y dije al Sr.

47. «Parlament de Catalunya», *La Veu de* Catalunya, 2 d'octubre de 1934; «Sessió del Parlament de Catalunya. Als passadissos», *La Veu de* Catalunya, 5 d'octubre de 1934.

48. «Don Juan Tauler Palomeras», *La Vanguardia*, 29 de maig de 1935.

Tauler que dijera al Presidente que me tomaba el mayor tiempo posible para contestarle».[49] Sense resposta i després de comunicar-ho a Companys, Tauler visità el conseller Dencàs, segons explicaria aquest, per exposar-li la demanda que el Govern havia fet a Batet i el temps que aquest havia demanat per respondre.[50] Una contestació del general que no es produiria per escrit però sí amb fets concrets tot seguint les ordres del Govern republicà. D'aquest manera, un cop iniciat l'atac de l'artilleria sobre el Palau de Generalitat, restarien amb el president el gruix dels consellers –excepte Josep Dencàs– i molt poques persones més: de fet, només dos diputats d'ERC, un dels quals era Joan Tauler, també com a secretari general del partit, i l'altre Joan Casanovas, un de la USC (Estanislau Ruiz Ponseti) i els quatre del PNRE (Antoni Xirau, Joan Casanellas, Josep Tarradellas i Pere Comes).

El resultat desastrós de la proclama de Companys i els seus efectes posteriors amb l'actuació de les forces de l'exèrcit espanyol acabarien amb el Govern de la Generalitat de Catalunya empresonat, com també centenars de polítics d'arreu del país. Entre aquests, Joan Tauler i Palomeras, que va ser detingut al mateix Palau de la Generalitat. Amb posterioritat, el 14 d'octubre de 1934 era destituït com a director general de Treball de la Generalitat juntament amb tot el Govern català i diferents alts càrrecs.[51] Detingut en primera instància a la Jefatura Superior de Policía de Barcelona, immediatament seria portat primer al vaixell presó *Ciudad de Cádiz* i, posteriorment, a l'*Uruguay* al port de Barcelona. Allà se li prendria declaració per aclarir la seva implicació en els fets. Una participació que, en un primer moment, no destapava el seu paper principal encara que accidental quan declarava:

> El que suscribe fue detenido en el Palacio de la Generalidad en la madrugada del día siete [...], a causa de que, habiendo entrado, en él a primeras horas de la

49. Citat a Raguer, Hilari (1994), *El general Batet*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 200. Aquest document es pot consultar complet a: http://www.xtec.cat/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/c5292480-6d3a-4b3c-854d-a47ab31953c9/DON-BAT_C02_E02_D09.pdf (consultat el 14 de desembre de 2014).

50. Citat a Manel López, *Els Fets d'Octubre de 1934 a Catalunya: més enllà de l'acció governamental*, tesi doctoral llegida a la Universitat Pompeu Fabra, 2012, p. 196, accessible a http://www.tdx.cat (consultada el 13 de desembre de 2014). En versió reduïda a Manel López (2013), *Els fets del 6 d'octubre de 1934*, Barcelona,Base.

51. «El cese del antiguo gobierno de la Generalidad», *La Vanguardia*, 14 d'octubre de 1934.

> noche del día anterior, no le fue posible regresar a su domicilio a causa del tiroteo que se estableció alrededor del Palacio que ponía en peligro su vida y de estar cerradas las puertas. El motivo de su presencia en el Palacio fue el tener que hablar con el hoy ex-Consejero de Trabajo de asuntos del Departamento, [...] sin que prestase su adhesión a movimiento alguno de revuelta, ni siquiera subversivo [...][52]

Alliberat el 18 d'octubre sense càrrecs, poc després tornaria a les dependències policials.[53] Aquesta política erràtica respecte del processament, detenció, empresonament i alliberament de Tauler arribaria a les Corts republicanes de la mà del diputat carlí José María Lamamié de Clairac, que es mostrava crític amb el Govern en no mantenir-lo pres.[54]

Precisament seria durant aquell empresonament quan moriria la seva mare, fet pel qual li va ser concedida l'autorització per celebrar la vetlla i l'enterrament.[55] Mentrestant, a principis de desembre havia estat interrogat pel fiscal del Tribunal de Garanties Constitucionals, Gil Gil, ja que havia estat la persona que portà «al general Batet l'ordre comminatòria del senyor Companys».[56] L'interrogatori devia ser poc satisfactori o determinà la importància de Tauler, ja que fou l'únic diputat del Parlament català no alliberat a excepció dels integrants del Govern.[57] Poc després la justícia ordinària demanà a la jurisdicció militar que s'inhibís en la causa contra Joan Tauler.[58] Canvi de jurisdicció, que tot i un impàs en el Tribunal Suprem, no es produí i que acabà portant Tauler davant d'un tribunal militar el primer de gener de 1936 després de sis mesos de reclusió i set de llibertat provisional.[59]

52. ANC, Fons Lluís Companys, 651, Registre 1768, Instrucció judicial militar fets 6 d'octubre, p. 96.

53. «Més alliberats», *La Veu de* Catalunya, 19 d'octubre de 1934; «Última Hora. Barcelona. Detención de los señores Massip y Tauler», *La* Vanguardia, 27 d'octubre de 1934.

54. «La sessió de Corts», *La Veu de* Catalunya, 15 de novembre de 1934.

55. «Última Hora. Barcelona. Muerte de la madre del señor Tauler», *La* Vanguardia, 5 de gener de 1935; «L'enterrament de la mare del senyor Tauler», *La* Publicitat, 6 de gener de 1935. Aquell mateix dia tornà a bord de l'*Uruguay*.

56. «Breus declaracions del señor Gil i Gil», *La Veu de Catalunya*, 4 de desembre de 1934; «El senyor Gil ha pres declaració al diputat senyor Tauler», *La Veu de Catalunya*, 28 de novembre de 1934.

57. «Els diputats al Parlament català són posats en llibertat provisional», *La Veu de* Catalunya, 6 de desembre de 1934. Cal ressenyar que pocs dies abans, el 31 de desembre de 1934, s'havia donat de baixa com a advocat col·legiat. ANC, ACAB, Expedient J. Tauler i Palomeras.

58. «Solicitando la inhibición de una causa», *La* Vanguardia, 24 de gener de 1935.

59. «Tribunals i jutjats. Vària», *La* Publicitat, 2 de febrer de 1935; «La Justicia militar. La causa contra el señor Tauler», *La* Vanguardia, 11 de maig de 1935; «Auditoria militar. Instrucció

Un cop els resultats de les eleccions a Corts del 16 de febrer de 1936 donaren la victòria al Front d'Esquerres a Catalunya i al Front Popular a Espanya, l'escenari polític català retornà a les coordinades prèvies al 6 d'octubre. De fet, en aquells comicis Tauler tornà a exercir la coordinació dels interventors d'ERC i el control de l'escrutini.[60] Per seguir ocupant càrrecs de responsabilitat després de la reinstauració de l'Administració autònoma com el de director general de Treball (que mantingué fins al 3 d'octubre d'aquell any) i en el qual el trobem implicat intensament en diversos conflictes laborals.[61] President de la Comissió de Treball del Parlament o, ja al mes d'abril, formant part –juntament amb Martí Rouret i Joan Casanovas– de la comissió avaluadora que havia de decidir si s'acceptava la reintegració del PNRE a Esquerra.[62] Una realitat que l'esclat de la Guerra Civil no alteraria gaire pel que feia referència a la vida de Joan Tauler. Certament que provocaria l'absoluta torbació de la vida política catalana i espanyola, però Tauler seguí en el seu rol secundari, burocràtic i necessari.

A la derrota dels colpistes a Catalunya seguiria l'inici d'un procés revolucionari encapçalat pels anarquistes de la CNT-FAI que deixaren en una situació d'extrema debilitat ERC i la Generalitat. Tot i aquesta nova realitat, el poder autònom sobreviuria i, pactant amb els sectors revolucionaris, esdevingué una de les parts en la gestió del país. En aquest nou panorama, Tauler seguiria en un segon o tercer terme però sempre present i fidel a Lluís Companys. Una amistat que es demostraria, entre altres coses, en els tràmits de divorci del president amb la seva primera esposa iniciats el setembre de 1936, en el quals Tauler exercí de testimoni de la demanda de separació. Al mateix, temps i de manera contemporània, la que hauria de ser la segona esposa de

de diligències», *La Publicitat*, 1 de gener de 1936. Segons les dades de Manel López, Joan Tauler gaudia de presó atenuada des del 14 de maig de 1935. Vegeu Manel López (2010), *Els Fets d'Octubre de 1934 a Catalunya: més enllà de l'acció governamental*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra - Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, p. 788. Circumstància que la premsa recollia a finals de maig de 1935, «Els presos i els processats», *La Rambla*, 20 de maig de 1935.

60. «Anit passada al "Nou Món" els interventors i apoderats del Front d'Esquerres van palesar el seu entusiasme i disciplina», *La Publicitat*, 11 de febrer de 1936. En aquell mateix diari apareixia, per error, la candidatura de Tauler a diputat a Corts per Barcelona-ciutat.

61. «Solución del conflicto metalúrgico», *Hoja Oficial del Lunes de Barcelona*, 6 d'abril de 1936.

62. «Reunión del Comité Ejecutivo de "Esquerra Republicana"», *La Vanguardia*, 5 d'abril de 1936.

Companys procedia en el mateix sentit, ja que també Tauler va ser l'advocat en el seu procés de divorci.[63]

Quant a la seva militància a Esquerra, durant la guerra formà part de l'Ateneu d'ERC del Passatge de Madoz, 5, de Ciutat Vella. La mateixa secció en què militaven Martí Rouret i el germà del president, Manuel Companys i Jover.[64]

Va ser president del Comitè d'Incautacions nomenat el 15 de setembre de 1936 i vocal representant del conseller de Finances al de Responsabilitats creat el 17 de març de 1937; representant d'Esquerra al Comitè Català Pro Exèrcit Popular el 1937, així com en les reunions mantingudes per partits i sindicats per resoldre diverses crisis de govern.[65] Com a membre del Consell Permanent i secretari del Directori d'ERC participà en poca mesura dels esforços de propaganda del partit en mítings radiofònics o altres tipus d'actes, alhora que era el responsable de convocar el II Ple.[66] Tanmateix, també durant la guerra serà nomenat –juntament amb Àngel Samblancat– magistrat del Tribunal de Cassació de Catalunya i participà en nom del seu partit en el Comitè de Direcció del Col·legi d'Advocats de Barcelona, tot i estar-hi donat de baixa des del 30 de setembre de 1936.[67] De fet, durant la guerra acabà esdevenint el secretari jurídic

63. Els dos expedients de divorci, Arxiu del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya - Audiència de Barcelona (ATSJC-AB), expedient 270/1936 de la Sala Especial de Divorcis incoat per resoldre la demanda de divorci presentada per Lluís Companys i Jover; expedient 271/1936 de la Sala Especial de Divorcis, Carme Ballester i Llasart.

64. Durant la guerra hi desenvolupà diversos càrrecs, sempre com a integrant de la direcció. *Butlletí ERC. Federació de Barcelona-Ciutat*, 27 de febrer de 1937; «Ateneo de Izquierda Republicana de Cataluña», *La Vanguardia*, 11 de gener de 1938; *Hoja Oficial del Lunes*, 10 de gener de 1938.

65. «El Diario Oficial», *La* Vanguardia, 16 d'octubre de 1936; *La* Humanitat, 11 de febrer de 1937 i 5 de març de 1937.

66. El 13 de setembre de 1936 participà en un míting al Price de Barcelona. Vegeu Jordi Casassas (2008), *Crònica de la Guerra Civil a* Catalunya, Barcelona, Dau, p. 215; «Discursos de Joan Tauler i Jaume Aiguadé en la inauguració de l'emissora E.R.C.1», *Butlletí ERC. Federació de Barcelona*-Ciutat, 8 de gener de 1937.

67. «El Consejo de la Generalidad. Cambio de impresiones sobre cuestiones de gobierno», *La* Vanguardia, 19 de juny de 1937. Cal dir que no hi ha cap expedient de Tauler als arxius del Tribunal de Cassació conservats al TSJC. Sí que el trobem en diverses sentències dictades pel tribunal en aspectes relacions amb l'àmbit familiar. Vegeu E. Bajet i Royo (1980), *El dret civil català en la jurisprudència, V. IV, Part II, any 1937*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 19, 28, 30 i 44. La premsa ressenyava la seva participació en la direcció del col·legi a principis de 1937. «Protesta del Colegio de Abogados», *La* Vanguardia, 24 de febrer de 1937.

del Secretariat d'Esquerra a partir del seu nomenament al II Ple del 12-13 de juny de 1937. És a dir, s'acabaria oficialitzant la funció que feia anys que desenvolupava sense cap nomenament.[68]

Molt proper al president Companys, el trobem sovint en visita oficial a la Generalitat, així com formant part de la comitiva del viatge frustrat a París de principis de desembre de 1936. Però, de fet, no fou una figura de gran rellevància durant la Guerra Civil. Només el localitzo com a protagonista en l'homenatge al president Macià que es realitzà en el tercer aniversari de la seva mort i en la qual era el representant de la direcció del partit.[69] Potser, i encara que no s'arribés a fer públic, el seu protagonisme hauria augmentat l'abril de 1938 en produir-se el relleu al capdavant del Parlament de Catalunya. Dimitit Joan Casanovas, es procedí a una votació interna dins d'ERC que no tingué efectes pràctics i en la qual Tauler obtingué 1 vot per ocupar la primera vicepresidència i 2 per a la segona. En aquest darrer cas a un sol vot de Jaume Serra Húnter i empatat amb Heribert Barrera.[70]

Entre l'exili i el retorn (1939-1952)

Serà a partir dels darrers moments de la guerra quan es comenci a dibuixar la col·laboració absoluta entre Tauler i el president Lluís Companys. Arribaren conjuntament al Mas Perxés d'Agullana el diumenge 30 de gener de 1939 tot fugint de l'avenç franquista, com recordava l'escriptor Xavier Benguerel en situar l'arribada de la primera autoritat del país amb «en Tauler, que alguns anomenen l'inseparable company d'en Companys».[71] L'acompanyà des d'aquell moment fins a la seva detenció per part de la Gestapo l'estiu de 1940. Instal·lats a París, Tauler exercirà de secretari personal de Companys com a responsable de respondre a totes les comunicacions que li arribaven per demanar ajuda econòmica. De fet, Tauler formà part del personal de la Layetana Office, l'oficina instal·lada per la Generalitat

68. «El Ple d'Esquerra Republicana de Catalunya», *La* Publicitat, 15 de juny de 1937.

69. «Una importante multitud asistió a la concentración de la democracia catalana en honor al inmortal líder Francisco Maciá», *Hoja Oficial del* Lunes, 28 de desembre de 1936.

70. José Luis Martín Ramos (2013), *Josep Tarradellas. La Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona, Dau, p. 166.

71. «L'Alt Empordà darrer estatge de la Generalitat», *Ampurdán*, 17 d'agost de 1977.

a la capital francesa per gestionar els fons de la Fundació Ramon Llull. És a dir, va ser responsable dels Serveis d'Ajut i d'Assistència als Refugiats de la Generalitat i representant català al Fons Humanitari sostingut per l'Office Français de Protection des Réfugiés et Apatrides. Mentrestant, mentre administrava les ajudes a d'altres, ell mateix havia gestionat una ajuda personal econòmica per part de les autoritats republicanes espanyoles. El 22 d'abril de 1939 la Junta del Servicio de Emigración de Republicanos Españoles (SERE) acceptava la sol·licitud de subsidi de Joan Tauler al costat de les d'altres il·lustres membres de la classe política i cultural catalana com Santiago Pi i Sunyer, Jaume Miravitlles o Pompeu Fabra.[72]

Allà esdevingué la veu de Companys, la resposta a totes les misèries que els exiliats exposaven al president i que era Tauler qui contestava. El mateix president escrivia el juny de 1939 a Indalecio Prieto: «Tengo conmigo a Tauler que me auxilia».[73] Centenars de cartes en les quals Tauler escriu en plural, «sabem» o «coneixem», parlant en nom seu i de l'amic i president que seguirà a La Baule cap a finals de 1939.[74] Una tasca gairebé de secretariat que s'allargarà, un cop hagi esclatat la Segona Guerra Mundial, fins al mes de juny de 1940 amb l'ocupació alemanya de França i les seves conseqüències. D'una banda, les noves autoritats nazis ocupants es dedicaren a registrar les oficines dels republicans catalans i espanyols a París a partir del dia 16. A més, com explicava Josep Benet, l'ambaixador de l'Espanya franquista a París, José Félix de Lequerica, sol·licità al governador militar de la ciutat, Von Grote, el permís per escorcollar domicilis privats d'exiliats espanyols.[75] Cosa que portaria els serveis de l'ambaixada franquista, entre d'altres, a «la modesta habitació que el diputat ocupava a l'avinguda [Raymond] Poincaré [33], prop del Trocadero [...] segurament amb l'esperança de descobrir el "tresor" de la Generalitat o els documents "secrets" de Companys, car Tauler era la seva persona de més confiança».[76] Trobessin el que

72. ANC, Fons ANC1-230/Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), Servicio de Emigración de Republicanos Españoles (S.E.R.E.), 22 d'abril de 1939.

73. Josep Tarradellas (2014). *L'exili 1 (1939-1954)*, Barcelona, Dau, p. 235. Les referències a Tauler són nombroses, tot i que insubstancials informativament parlant, en els records i documents de Tarradellas.

74. Aquesta documentació és conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya: ANC1-511, Generalitat de Catalunya. En aquells moments, Tauler residia a l'Avenue Neuilly, 2056, Neuilly-sur-Seine, París.

75. Josep Benet (2005), *El president Companys, afusellat*, Barcelona, Edicions 62, p. 156.

76. Joan Sauret (1979), *L'exili polític català*, Barcelona, Aymà, p. 52.

trobessin, la sort del president i del seu secretari deuria preocupar més d'un. De fet, pocs dies abans de l'ocupació nazi de París –11 de juliol–, alguns membres dels cercles catalans exiliats, com Pompeu Fabra, afirmaren a Josep Pous i Pagès que «d'en Companys i d'en Tauler, no se'n sap res».[77]

Poc després, el 13 d'agost es procedia a la detenció de Companys i al seu trasllat a Barcelona passant per París i Madrid camí del seu afusellament al castell de Montjuïc el 15 d'octubre de 1940. Tauler, que havia acompanyat el president a La Baule, seria un dels primers a conèixer la detenció.[78] De fet, el policia espanyol que l'interrogaria i que el traslladaria a Espanya, Urraca Rendueles, traslladà una nota de Companys a Tauler el 27 d'agost, just en el moment d'emprendre el viatge cap a la frontera francoespanyola.[79] Circumstància tràgica que quedaria en la memòria de Tauler per dos aspectes que trobem reiterats en diverses fonts. D'una banda, insistiria a tota persona que volgués escoltar-lo que «no voldria morir sense el conhort de saber que no hi hagué cap català implicat en aquella malifeta».[80] De l'altra, sembla que durant aquells dies Tauler va rebre de Companys unes notes que aquest darrer havia redactat sobre el seu comportament durant la Guerra Civil i que transmeté al seu secretari tot dient: «Quan s'escaigui publicarem tot això i aleshores ens explicarem tots».[81] Una documentació que a finals dels anys setanta feia escriure a Joan Sauret: «Tauler ha mort a Barcelona [1959] sense haver pogut tirar endavant el seu projecte d'editar un llibre de records. ¿Existien encara les notes de Tauler sobre Companys i, en cas afirmatiu, qui les guarda?».[82] Tanmateix, al marge d'aquells dos factors, Tauler prosseguí la seva amistat amb Companys a través de les atencions que va procurar al fill malalt del president, Lluïset, a qui visità durant anys.[83]

A partir d'aquest fet, no sabem gairebé res de com sobrevisqué durant l'ocupació nazi entre finals de 1940 i l'alliberament de París l'agost de 1944. Només localitzo una nota del desembre de 1941 en què felicitava l'any nou

77. Albert Manent; Jordi Manent (1998), «Cartes de Pompeu Fabra a Josep Pous i Pagés», *Els Marges*, núm. 61, p. 45.

78. Carles-Jordi Guardiola (2005), *Cartes a Carles Riba. IV 1916-1939*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 156.

79. Benet (2005), p. 142.

80. Sauret (1979), p. 53. Sauret ho recollia d'una conversa de l'any 1949.

81. Sauret (1979), p. 55.

82. Sauret (1979), p. 55.

83. Víctor Torres (1994), *Memòries polítiques i familiars*, Lleida, Pagès editors, p. 168.

a Rafael Tasis Marca i en què confirmava la seva residència a París alhora que augurava un canvi polític a Europa:

> Desitjo a vós i vostre ben amable família que l'Any nou ho sia de debò, que ens porti una realitat a les nostres esperances de tornar a la nostra terra al costat dels familiars, i amb salut per arribar-hi. Com molt bé dieu un any o altre ha de canviar.[84]

Des d'aquesta nota fins al 1944 no trobo constància de cap tipus de les seves activitats. Aquell any el tornem a trobar a París vivint amb una dona anomenada Carme –desconeixem la relació– que localitzem per primer vegada i que el seguiria en el seu retorn a Catalunya anys després.[85] De manera immediata a l'alliberament de París, Joan Sauret el situa com un dels adherits a l'Aliança Nacional de Catalunya impulsada per Josep Tarradellas, la plataforma pluripartidista catalanista encara en desconnexió amb els elements d'Esquerra i altres forces de la resta de França.[86] Segurament, tot i que no en tenim constància documental, prengué part del Ple d'ERC del 8 d'octubre de 1944 a Montpeller, on s'iniciaren els tràmits per crear la plataforma unitària de l'oposició antifranquista catalanista que es coneixeria com a Solidaritat Catalana.[87] En aquella reunió també es creà el Consell Directiu d'Esquerra a França, del qual formà part Tauler. Ja a principis de 1945 el localitzem encara entre els integrants de la direcció d'Esquerra com a representant de Girona a l'exili francès i en estreta relació amb el secretari general d'ERC, Josep Tarradellas.[88] En aquest sentit, Tauler restà entre dues aigües. D'una banda, Tarradellas i els seus esforços per reorganitzar ERC i imposar les tesis legalistes de defensa del marc republicà; de l'altra, la col·laboració amb un

84. AMTM, Donació R. Tasis, carta del 26 de desembre de 1941.

85. No he estat capaç de localitzar ni tan sols unes mínimes dades biogràfiques d'aquesta persona.

86. Sauret (1979), p. 178. Aquesta iniciativa la liderarien figures com Lluís Nicolau d'Olwer, Joan Quero, Rafael Tasis, Marià Rubió i Tudurí o Joan Termes.

87. Mercè Morales (2009), *La Generalitat de Josep Irla i l'exili polític català*, Barcelona, Base, p. 359. Entitat dins de la qual exerciria al costat de Quero, Salvadó i Font de representant d'ERC (p. 364). Exercí aquesta delegació en les reunions del 13 i 14 de febrer, 2 de març, 29 de juny, 19 de setembre, 2 d'octubre de 1945 i 7 de gener de 1946. De la seva participació en mantingué informats per carta Josep Tarradellas i Carles Pi i Sunyer.

88. AMTM, Correspondència amb Joan Tauler. La primera carta que localitzo és del 19 de gener de 1945.

Carles Pi i Sunyer defensor de posicions autodeterministes que acabarien sent derrotades.

Al mateix temps es reintegrava al servei de les estructures governamentals catalanes a l'exili. I ho feia com a funcionari del nou Govern català constituït el 14 de setembre de 1945 amb Josep Irla de president i els consellers Pompeu Fabra, Carles Pi i Sunyer, Antoni Rovira i Virgili, Josep Carner, Joan Comorera, Manuel Serra i Moret i Pau Padró. Un executiu a l'exili que comptava amb poquíssims treballadors i amb una modesta oficina a la *rue* Washington de París en la qual desenvolupaven les seves tasques Rafael Closes com a secretari de la Presidència i cap dels serveis administratius i Joan Tauler, que en paraules de Carles Pi i Sunyer, era «un figuerenc franc, de cor obert, tot lleialtat i simpatia. Començà per encarregarse del servei de distribució de documents als necessitats, però com que no hi havia ningú més acabà fent un xic de tot».[89] Unes tasques que ràpidament ampliarien el seu radi d'acció.[90] De fet, juntament amb altres figures secundàries com el gironí Emili Vigo, prosseguí amb les tasques dedicades a l'ajuda als refugiats catalans tot potenciant-les entre 1946 i 1948 a través de les iniciatives de Carles Pi i Sunyer amb la dinamització dels Serveis d'Ajut de la Generalitat.[91] Encara més endavant, també s'acabà fent càrrec de la comptabilitat de la Generalitat entre 1945 i 1947 sense gaire èxit a parer de Pi i Sunyer.[92]

89. Carles Pi i Sunyer (1979), *Memòries de l'exili. II. El Govern de la Generalitat, París 1945-1948*, Barcelona, Curial, p. 83. Uns mesos abans, Tauler ja havia acceptat formar part de la comissió de Dret Civil del Consell Assessor de la Presidència de la Generalitat juntament amb Rafael Closas i Marià Rubió i Tudurí segons carta d'A. Rovira i Virgili a F. Solà i Cañizares del 2 de febrer de 1945. Vegeu Antoni Rovira i Virgili (2002), *Cartes de l'exili*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 173.

90. En una mateixa direcció, el trobem el juny de 1945 com a tresorer del Comitè de Protecció als Refugiats Espanyols creat a París aquell mateix any. «Nou Comitè d'Ajut», *L'Emigrant*, Santiago de Xile.

91. J. Gaitx, «Emili Vigo i Bènia, periodista, historiador, polític», *Revista de Girona*, núm. 227 (novembre-desembre 2004), p. 32; Pi i Sunyer (1979), p. 202-203. Pi i Sunyer escriuria que Tauler era «l'ànima del servei» d'Ajut, i que hi «abocava tot el seu innat entusiasme [...]» (p. 170). Entre la correspondència conservada de Pi i Sunyer amb Tauler hi ha mostres de remarcable activitat que mantenia l'organització d'ajuda i la direcció que des de Londres exercia el segon sobre el primer a París. Arxiu Històric Fundació Carles Pi i Sunyer (AHFCPS), Correspondència C. Pi i Sunyer - J. Tauler, Ca: 20, Cp: 647, 11 de novembre de 1947; 27 de desembre de 1947.

92. Pi i Sunyer (1979), p. 188-189. Raimon Obiols deixà una visió prou crítica amb les aptituds de Tauler per a la gestió econòmica en carta a Antoni Rovira i Virgili del 21 de febrer de 1948. Vegeu Rovira i Virgili (2002), p. 528.

L'any següent, el 1946, participà en el Ple d'ERC on es reuní la nova direcció del partit a Carcassona, alhora que va ser delegat pel partit per prendre part en una sèrie de contactes amb les forces catalanes exiliades. Després que el gener de 1945 s'hagués constituït la Solidaritat Catalana entre el gruix de les forces catalanistes, els partits i sindicats a la seva esquerra –liderats pel PSUC– proposaren de crear una plataforma que, en un sentit similar, s'obrís a totes aquelles formacions. En aquesta direcció, les actes de les reunions del 19, 27 i 29 d'agost de 1946 mostren un Tauler molt més protagonista del que era costum. En aquest sentit, es preguntava si el que es pretenia era «anar a una ampliació de Solidaritat Catalana?».[93] De fet, segons afirmava, no calia cap nou manifest ni plataforma si es tenia en compte l'existència de l'anterior. Una posició ferma que reafirmà en les trobades posteriors. De fet, en la tercera es mantingué en la seva posició tot afirmant que només restava a la taula com a simple espectador.[94] Va participar en les reunions de Solidaritat Catalana en nom d'una ERC ja molt fragmentada internament el 1947. Durant aquell any, Tauler exercí de portaveu del sector liderat per Carles Pi i Sunyer en les disputes per adoptar una posició concreta d'acord amb el partit a l'interior de Catalunya i en consonància amb el Govern de la Generalitat. En aquesta tessitura, Tauler esdevingué el defensor de la posició dels sectors exiliats que insistien en el manteniment de la legalitat republicana a l'exili en contra dels plantejaments que, des de l'interior, feia el Consell Nacional de la Democràcia Catalana, partidari de fer taula rasa amb les restes del règim sorgit del 1931.[95] Uns mesos després la secció departamental del Sena que presidia Tauler es posicionava de cara al Ple d'ERC que s'havia de celebrar els dies 18 i 19 d'octubre de 1947:

> E.R.C. afirma una vegada més, la seva fidelitat a la legalitat republicana i a les institucions que la representen [...], tot i creient que la forma política federal és la que pot donar més satisfacció a les aspiracions nacionals de Catalunya.[96]

93. AMTM, ERC-18_E01_D11, 19 d'agost de 1946.

94. Durant l'any 1947 Tauler encara era el contacte amb el PSUC, segons es desprèn d'una carta enviada a Tarradellas el 16 de juliol de 1947.

95. Morales (2009), p. 660.

96. AMTM, ERC-21_E01_D24, proposició que presenta la Departamental del Sena d'Esquerra Republicana de Catalunya al Ple del Partit que se celebra els dies 18 i 19 d'octubre, 12 d'octubre de 1947.

Una declaració inicial que completava amb el suport a la formació d'un nou Govern [republicà] a l'exili que es proposi «restablir a la Península les llibertats essencials i preparar la consulta del poble». Tot i què en tot allò que fes referència als problemes catalans, «E. R. de C. no acceptarà altra voluntat que la que lliurement manifesti el poble de Catalunya».[97] En aquest punt, si s'acceptaven les demandes d'Esquerra es podria comptar amb el seu suport, però no pas amb la seva entrada a l'executiu, ja que es mantenia fermament partidari de la subsistència de la Generalitat. Per tant, es refermava en la postura de l'exili enfront de certes posicions de l'interior.

La seva defensa dels referents s'exemplificava de manera prou clara en un article publicat a finals de 1947 en l'aniversari de l'assassinat del president Companys. Un text en el qual unia la figura del president màrtir a la de Francesc Layret i Salvador Seguí en la «trilogia màrtir en la història de la Catalunya contemporània».[98]

Encara uns mesos després, ja a principis de 1948, seguiria treballant a l'oficina de la Generalitat a la *rue* de Washington. Amb un personal format per només tres persones, aquella era la representació d'una institució que, producte dels enfrontaments de l'any anterior, havia anat derivant cap a una Generalitat presidencialista. De fet, des del gener de 1948 fins al restabliment a Catalunya el 1977 ja no es formaria cap Govern més. En aquest escenari, Tauler no dubtà a seguir fidel, al president Josep Irla en aquest cas. En definitiva, es mostrava com un home d'una fidelitat absoluta, enemic de sortir-se de la línia oficial.

Al marge de tot això, el març de 1948 Tauler entrà a formar part de la direcció de la Comissió Permanent de la Missió a França de la Creu Roja Espanyola com a tresorer, mentre que el 19 de juny s'adherí a la creació de la Federación Española de Juristas Demócratas creada al voltant de diversos sectors de l'exili basc a França.[99] Mentre que pel que feia referència a la vida institucional de l'exili, era proposat com a representant d'Esquerra a la Diputació Permanent del

97. AMTM, ERC-21_E01_D24, document del 12 d'octubre de 1947.

98. Joan Tauler, «Layret… Seguí… Companys», *L'Emigrant*, Santiago de Xile, núm. 35-36 (octubre-novembre 1947).

99. A. Alted (1991), «La Cruz Roja Republicana en Francia, 1945-1986», *Historia Contemporánea*, núm. 6, p. 237; J. A. Orella (2008), «Los juristas vasco-navarros exiliados y su participación en la Association Internationale des Juristes Démocrates (1945-1950)», *Sancho el Sabio*, núm. 28, p. 65.

Parlament de Catalunya que s'estava reconstituint a França.[100] Vinculat també a la vida parlamentària, dos anys després es mostrà partidari de reactivar el funcionament de la cambra catalana a l'exili, tot i que es mostrà contrari a acceptar que la presidència del Parlament de Catalunya passés a Manuel Serra i Moret.[101]

Abans, però, l'estiu de 1948 havia estat objecte d'un destacat homenatge al qual ja hem fet referència a l'inici d'aquest text i que semblava un avançament d'un comiat de l'exili que encara s'allargaria tres anys més.

Un any en el qual ja feia molt que s'havien esvaït les esperances de qualsevol canvi polític a Espanya forçat per la comunitat internacional. Un fet que, en felicitar l'any nou de 1949 a Josep Tarradellas, i ja amb 70 anys a l'esquena li feia escriure: «Un altre any que s'escola, un altre que s'apropa, la nostra situació invariable, però amb fermesa d'esperit».[102] Una perspectiva vital, ja en la vellesa, que el deuria impulsar a intentar refer ponts amb Catalunya. Així, mentre l'exili s'allargava i abans de prendre la decisió de retornar a Catalunya, Tauler intentaria veure's amb la seva família. I ho faria a través del també col·laborador de la Generalitat a l'exili Felip Calvet –casat amb Teresa Rovira, filla de l'historiador i polític Antoni Rovira i Virgili. Instal·lat a Perpinyà des de l'any 1946, Calvet va ser el receptor de dues cartes de Tauler en què li demanava la gestió dels permisos per entrar al país pels Pirineus. Ja a Catalunya, pensava trobar-se amb diversos familiars arribats de Figueres. Concretament, li escrivia el 31 de març de 1949 quan feia ja «10 anys que no he vist ningú de la família».[103] Un viatge que a principis d'abril encara no s'havia concretat i que no sabem si s'arribà a portar mai a terme.[104]

A més, mentre no es decidia a retornar a Catalunya, la seva vida política prosseguia activa i al servei del partit. El juliol de 1949 era delegat dels Consells Departamentals d'Esquerra davant del seu Consell Executiu, alhora que encara s'ocupava de la feina bruta en forma d'expedients d'expulsió de militants. Tasca que el tornava a situar en l'ortodòxia més absoluta dins del partit. Tal com ell

100. Citat a la carta d'A. Rovira i Virgili a Miquel Guinart del 27 de setembre de 1948. Vegeu Rovira i Virgili (2002), p. 624.

101. AMTM, C1014, 31, Joan Tauler. Carta sense datar enviada a Josep Tarradellas i carta del 4 de maig de 1950.

102. AMTM, C1014_E08_C07, carta del 22 de desembre de 1948. En uns termes similars s'expressaria el 1949.

103. AMSFG, Fons Felip Calvet.

104. AMSFG, Fons Felip Calvet, carta del 8 d'abril de 1949.

Rebuda de diferents amics i companys de partit a Joan Tauler en sortir de la Model de Barcelona el 20 de maig de 1935 en règim de presó atenuada (ANC, Fons ANC1-585, Josep Maria de Sagarra i Plana).

Fitxa de col·legiat de 1952.

mateix expressava en un dels escassos articles que publicaria a la premsa i en el qual reafirmava els referents i orígens d'Esquerra:

> En recordar aquells temps de la naixença de la nostra Esquerra [1931] ens creiem en el deure d'evocar respectuosament els nostres morts i demanem als que tenen la sort de poder continuar en els nostres rengles polítics de perseverar en els ideals que abrandaren aquells gloriosos amics.[105]

A més, formà part de la delegació catalana assistent al Congrés Federalista celebrat al Palais de Chaillot de París el 9-10 d'abril d'aquell any.[106] I tot això en uns moments en què es mostrava absolutament alineat amb Tarradellas en les intrigues de l'exili i compromès amb un partit que l'escolliria repetidament com a president d'ERC-Sena –de fet, va ser reelegit successivament i per darrera vegada el 17 d'abril de 1951. Una secció en la qual Tauler va compartir el lideratge amb el secretari Lluís Gausachs, anys després –1954– secretari del president de la Generalitat Josep Irla i secretari general de la Presidència amb Josep Tarradellas.

Depuració franquista, retorn a Catalunya i mort (1952-1959)

Al cap de poc d'acabar-se la Guerra Civil, mentre Tauler restava a París al costat de Companys, les noves autoritats franquistes iniciaren una sèrie de processos judicials massius emparats en la Ley de Responsabilidades Políticas que pretenia jutjar el comportament polític dels ciutadans des de l'any 1934.[107] Evidentment, els criteris sobre el que era una trajectòria equivocada, delictiva o immoral els establia el nou règim dictatorial sense tenir en compte la legalitat

105. Tauler, Joan, «*L'Esquerra té divuit anys*», *La Humanitat*, París, 25 de març de 1949. També seria publicat a *L'Emigrant*, Santiago de Xile, núm. 52-53-54 (maig-juny-juliol 1949).

106. La delegació la formaven, a més de Tauler, Carme Ballester, vídua del president Companys, Pere Bosch i Gimpera, Ramon Nogués i Biset, Carles Pi i Sunyer, Josep Rovira, Jordi Arquer, Josep Sans i Joan Sauret. Vegeu Sauret (1979), p. 225.

107. La premsa del moment feia pública la incoació d'expedient, juntament amb altres noms destacats, el 15 de gener de 1940. Vegeu «Tribunal de Responsabilidades Políticas», *Hoja Oficial*. D'altra banda, cal dir que les investigacions franquistes no detectaren que Joan Tauler hagués format part mai de cap lògia maçònica (almenys, no consta en els expedients conservats al Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca). Jo tampoc no n'he localitzat cap informació.

republicana ni, per tant, allò que restava dins de la llei entre 1934 i 1939. En el cas de Joan Tauler, les perquisicions sobre el seu expedient en categoria d'inculpat per part del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas s'obriren el 21 de setembre de 1939.[108] Del que es tractava era de trobar algun argument per processar Tauler, com tants altres càrrecs polítics, militants de sindicats o ciutadans anònims. En aquest sentit, a Tauler només li podrien adjudicar responsabilitats administratives i polítiques en referència als càrrecs desenvolupats. Així, el 21 de setembre se li incoava expedient per «haber sido Director General del Trabajo del Gobierno rojo»[109], és a dir, responsable de Treball de la Generalitat de Catalunya. Acusació inicial que poc després es completava amb un informe de la Brigada Político-Social en el qual es deia:

> El mentado individuo, con anterioridad al Glorioso Movimiento Nacional, era Diputado de Izquierdas y tenía gran concomitancia con Companys, cuando los sucesos de 1934 fue dicho señor el que llevó la orden de la Generalidad al General que mandaba las fuerzas y antes del Alzamiento Nacional, desempeña el cargo de secretario de Izquierda Republicana de Cataluña y durante el Movimiento Nacional, Magistrado del Tribunal de Casación.

Una corrua de càrrecs que deurien semblar prou acusatoris però que es veien contrastats per la que semblava l'autèntica característica de Tauler, fos qui fos que l'analitzava, quan s'afegia que «aparte de sus ideas políticas le consideran buena persona».[110] Per tant, l'acusació no trobava res més que la relació amb Companys, que en un informe de Falange era descrita així: «Era íntimo amigo de Companys y persona de toda su confianza […]».[111] Una acusació que gratament acceptaria Tauler i que era completada per un breu informe de l'Ajuntament de Barcelona en el qual se citava erròniament la seva acta de diputat a les Corts i no pas al

108. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Exp. 292/39, Exp. 158/39 Jutjat Instructor de Barcelona.

109. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Providència, 21 de setembre de 1939.

110. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas, expedient incoat el 22 d'octubre de 1953, informe de la Brigada Político-Social de 29 de desembre de 1939.

111. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas, expedient incoat el 22 d'octubre de 1953, 29 de gener de 1940.

Parlament de Catalunya a més d'afegir-se, com a descàrrec que «no se le conoce actuación destacada durante el dominio rojo y marchó al extranjero antes de la liberación».[112] To que contrastava de manera absoluta amb el que empraria la Jefatura Superior de Policía de Barcelona, que sí que hi creia veure elements punibles:

> Que el informado es persona de pésima conducta en el orden político-social, siendo de ideas izquierdistas avanzadas y catalanista-separatista, habiendo actuado y figurado en dichos partidos a los cuales apoyaba y defendía en todo momento. Pertenecía a un partido del Frente Popular altamente izquierdista (Izquierda […]). Era secretario de Companys, habiendo actuado en contra de nuestro Glorioso Movimiento Nacional desde los primeros momentos de su iniciación, siendo gran entusiasta de la rebelión roja y hordas marxistas, con la cuales colaboró extensamente por cuantos medios tenía a su alcance […].[113]

Un expedient que prosseguiria durant els següents mesos i que arribats al juliol passava a la investigació dels béns de l'inculpat. Investigació que abocava la realitat segons la qual Tauler no tenia cap propietat immobiliària al seu nom, així com cap compte corrent o d'estalvis en cap entitat ubicada a la ciutat de Barcelona.[114] I encara seguiria anys després quan l'abril de 1942 s'insistia que les acusacions polítiques contra Tauler derivaven de la seva trajectòria a ERC:

> JUAN TAULER PALOMERAS, mayor de edad, sin bienes ni cargas conocidas, en paradero desconocido, sin estar personado en el expediente, militaba en Izquierda Catalana [ERC], mantenida, con cargo directivo en el partido, tomando activa parte en los sucesos de Octubre de 1934. Fue Diputado con dicho matiz y huyó al extranjero poco antes de la liberación.[115]

112. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas, expedient incoat el 22 d'octubre de 1953, 30 de gener de 1940.

113. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas, expedient incoat el 22 d'octubre de 1953, 8 de febrer de 1940.

114. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Pieza de Inventario, no apareixia en cap de les entitats bancaries o registres de la propietat.

115. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Auto, 25 d'abril de 1942.

Poc després d'aquesta diligència, el tribunal decidia desestimar el procés per manca de capacitat econòmica de l'inculpat i, de fet, per no haver trobat elements per exigir-li cap mena de responsabilitat política. Desistiment que seria recorregut pel fiscal de l'Audiència de Barcelona i que seria estimat el 14 d'abril de 1943. Mesos després l'expedient quedava literalment «sobre la mesa del Juzgado para su examen».[116] Sense cap acusació en ferm ni cap mena de sanció econòmica, l'expedient s'arxivava el 7 de desembre de 1957.

Una data en la qual Tauler ja havia retornat a Catalunya. I és que sembla que per motius de salut, l'any 1952 decidí emprendre el camí de tornada tot abandonant l'exili i reintegrant-se, als setanta-dos anys, a la vida barcelonina. Una decisió que hauria consultat amb alguns antics companys com el que fóra conseller de Treball durant els primers mesos de guerra i superior seu, Martí Barrera. I és que segons escriu Manuel Pérez Nespereira en la seva biografia de Barrera:

> En aquest sentit, no ens ha de sorprendre com en dates tan properes al seu retornar com l'octubre de 1951, quan ell estava de fet en llibertat vigilada, Joan Tauler demani el seu ajut i les seves influències perquè el permetin regressar, fent palès a Martí Barrera com la seva activitat política havia estat de segon nivell, tot i els càrrecs de diputat i magistrat que va detenir, i com, en aquell moment, superats ja els setanta anys, poc mal podia fer el seu retorn al règim.[117]

De fet, amb 72 anys d'edat, el gener de 1951 iniciava les gestions per tornar a Catalunya. Després de prendre una decisió difícil i rebre una primera negativa de les autoritats franquistes, decidí contactar amb un Barrera que feia poc que havia fet el pas de la frontera. En carta del 10 d'octubre de 1951 li escrivia:

> Molt em va costar prendre la decisió i, una volta pressa, no volia molestar ni als amics tot i tenir la seguretat de que, com vós, haguéssiu respost sense donarvos per molestat.[118]

116. ACTSJC-AB, Expedient de Responsabilitats polítiques de Joan Tauler Palomeras, Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas, expedient incoat el 22 d'octubre de 1953, 22 d'octubre de 1943.

117. Nèstor Pérez Nespereira (2014), *Martí Barrera. Sindicalista, impressor, polític*, Barcelona, Fundació Irla, p. 161.

118. Arxiu Martí Barrera Maresma (AMBM), 10 d'octubre de 1951. Agraeixo la possibilitat de consultar aquesta carta al contacte amb Cristina Salvat Barrera facilitat per Manel Pérez Nespereira.

I és que segons li hauria dit el cònsol espanyol de París, el que necessitava Tauler era que els coneguts de Barcelona es moguessin una mica perquè la segona i immediata petició fos aprovada. Calia remarcar l'edat i no fer cap mena de publicitat dels càrrecs de rellevància política ocupats durant el període republicà i l'exili. Fet que el mateix interessat explicava a Barrera en els termes d'extrema modèstia que el caracteritzaven:

> Tant a la primera instància, com a la segona, els càrrecs declarats són els de diputat del Parlament català i el de magistrat del Tribunal de Cassació de Catalunya; com a diputat, un de tals del montón [sic]; com a magistrat, el Tribunal solsament entenia d'afers civils i contenciosos.

I afegia encara sobre el seu currículum polític:

> Per lo demés, si és que tenen en compte fets anterior al 36, vós ja sabeu lo del 6 d'octubre, fer de carter; lo de Director general de Treball, a les vostres ordres, i si volguessin recordar-se de lo de Secretari general de l'Esquerra, fou molt lluny i en temps en que el càrrec no importava, com ara és costum, la direcció del Partit, era un chef d'oficina. I conducta personal i professional, tothom en pot sortir garant.[119]

Una mirada prou realista a la seva trajectòria que esperava fos suficient per a poder rebre l'aprovació de l'Administració franquista. Però que a pocs dies d'enviar la segona sol·licitud –20 d'octubre de 1951– encara eren reafirmats per Tauler en una nova carta al seu antic cap:

> Crec estar en lo cert al suposar que, en els motius de la denegació, hi haurà hagut algun informe de París que, tot i referir-se a coses d'aquí, és a dir, de l'exili, m'hauran fet aparèixer als ulls d'aquells senyors de Madrid con un gran personatge polític, cosa que, vós sabeu, no he estat mai, i si solament, tota la vida, un home bo, honrat i treballador, amic dels amics i sense enemics».[120]

Consideració d'un mateix a la qual hauria afegit les seves gestions durant la Guerra Civil per salvar de la violència revolucionària el marquès d'Olèrdola

119. AMBM, 10 d'octubre de 1951.
120. AMBM, 18 d'octubre de 1951.

i el ciutadà Emeterio Palma. Actuació que, juntament amb els testimonis favorables que esperava que apareguessin a Barcelona, li facilitarien el permís de retorn. Un viatge que emprengué el 19 de desembre de 1951 i que comunicava als amics i companys de partit que, com Carles Pi i Sunyer, restaven a l'exili:

> La bona i vella amistat m'obliga a assabentar-vos del meu retorn definitiu a Catalunya; amb el sentiment per no haver pogut complir el desig de fer-ho amb els companys [...], i amb satisfacció per un doble motiu, per donar fi a la lluita familiar que venia d'anys sostenint i per a poder assegurar el meu repòs, també definitiu, a la meva terra; [...].

En conseqüència, un retorn que resumia d'aquesta manera tant clara el seu estat d'ànim del moment vital de la vellesa:

> Amic Pi, retorno a casa amb 72 anys, tant pobre com quan vaig entrar a aquesta França; amb motiu de les *demarches* que han motivat les dificultats de l'entrada, he vist, i recordaré amb emoció, com allà a casa nostra, compto encara amb l'amistat i consideració, que apart ideals polítics, ha estat la meva preocupació de sempre. Això m'ho compensa tot.[121]

Esperança que es faria realitat en pocs dies ja que en data 7 de gener de 1952 ja el trobem sol·licitant ser readmès al Col·legi d'Advocats de Barcelona, tot precisant «por el momento sin ejercer la profesión».[122] Petició que comptava amb el suport de tres col·legiats entre els qual destacava el també figuerenc, antic company de militància política a la UNFR i antic governador civil de Tarragona durant la Segona República, Ramon Noguer i Comet, el també empordanès militant de la Lliga i col·laborador de Cambó, Narcís de Carreras, i, possiblement, tot i que costa identificar la signatura, el mateix degà del Col·legi, Josep Maria Pi i Sunyer. Un mes just després de la petició de reincorporació era readmès.

Domiciliat al Passeig de Carles I, 212, 4t, 4a del barri del Poble-sec de Barcelona, on tenia una habitació llogada a la tal Carme citada anteriorment,

121. AHFCSP, Correspondència C. Pi i Sunyer-J. Tauler, Ca: 20, Cp: 647, 17 de desembre de 1951.

122. ANC-ACAB, Expedient J. Tauler Palomeras, 7 de gener de 1952. La seva petició comptava amb el suport de tres col·legiats en carta del 15 de gener de 1952.

es retrobà amb la part de la família resident a la ciutat i amb els que quedaven a Figueres, segons explicava per carta a Víctor Torres pocs dies després del retorn.[123] Un cop instal·lat, sembla que intentà exercir de nou, sense gaire èxit, com explicava en el seu continuat però escadusser contacte iniciat des de Barcelona ja pel juny de 1952 amb Josep Tarradellas (anomenat Enric, entre altres noms, per salvar qualsevol possible control policial). En aquest sentit, en una carta de principis de 1953 enviada a Víctor Torres radiografia la Catalunya de principis dels cinquanta tot escrivint:

> Per lo demès, aquí el problema és el mateix, cobrir el pressupost, que la vida és cara i el treball difícil de trobar, sobretot els vells. El panorama, amb tot, no és aquell que ens pintaven de negruras [...]».[124]

Mentre que pel que feia referència a la seva vida, en una carta enviada a Tarradellas del 17 de desembre de 1953 li explicava les seves ocupacions laborals, al matí a la casa de duanes Dionisio Millán com a «secretari-assessor-comptable i no sé quantes coses més», mentre que a les tardes col·laborava amb antics col·legues advocats.[125] Realitat que completava amb una vida tranquil·la dedicada a veure els partits del FC Barcelona, escoltar la ràdio, vida solitària i familiar i cap mena de contacte amb activitats socials i polítiques. De fet, en una d'anterior ja li manifestava la calma de la seva existència i la tranquil·litat de la vida social catalana: «La vida es desenrotlla, exteriorment, amb satisfacció per uns, amb indiferència per altres i amb conformisme per la majoria».[126]

Un contacte amb Tarradellas que prosseguiria durant els anys següents amb l'enviament de cartes o targetes de Nadal. Excepcionalment era Tarradellas qui li escrivia, com en la carta del 3 de novembre de 1957. Lletra resposta a través d'un correu segur que la portaria directament a Saint Martin-le-Beau un mes després i en la qual Tauler reiterava els llaços afectius i d'amistat expressats pel president de la Generalitat a l'exili poques setmanes abans. En els mateixos termes s'expressaven les cartes intercanviades pocs mesos abans de la mort de

123. AMTM, Fons Víctor Torres, DON-TOR_C01_E10_C09, 28 de desembre de 1951. El contacte amb Torres seguiria durant els dos anys següents.

124. AMTM, Fons Víctor Torres, 7 de gener de 1953.

125. AMTM, C 1014, Correspondència amb Joan Tauler.

126. AMTM, C 1014, Correspondència amb Joan Tauler, 15 de març de 1953.

Tauler a Barcelona el 1959. Una mort que provocaria la reacció del Col·legi d'Advocats, «habiéndose acordado hacer constar en acta el sentimiento producido en la corporación por su pérdida, y trasladar a sus familiares el pésame de los reunidos».[127] Una mort que el que fou amic seu i interlocutor en afers de caça, Antoni Terré, descrivia prou eloqüentment quan deia:

> La mort de l'amic Tauler, en altres circumstàncies, hauria tingut una certa ressonància. Ara no n'ha tingut cap i només uns quants vam acompanyar-lo al cementiri. Així anirem desapareixent, l'un després de l'altre, obscurament, els pocs que restem dels temps de gesta [...].[128]

127. ANC-ACAB, Expedient J. Tauler Palomeras, 30 d'abril de 1959. Malauradament, no he estat capaç de localitzar cap d'aquests familiars que esmentava el citat document.

128. Bladé (2007), p. 427.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 207-234
DOI: 10.2436/20.1001.01.156

LA REVOLUCIÓ DE LA MÀQUINA D'ESCRIURE. NOTES SOBRE LA COMISSIÓ DEL PATRIMONI ARTÍSTIC I ARQUEOLÒGIC DE GIRONA (1936-1938)

Joaquim Nadal i Farreras[1]
Institut Català de Recerca en el Patrimoni Cultural. Universitat de Girona

Article lliurat el 23 de maig de 2015. Acceptat el 18 de juny de 2015

Resum

Aquest article presenta nova documentació de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de Girona procedent de l'Arxiu Diocesà. Molt centrada en el funcionament intern, permet aclarir aspectes de la vida quotidiana de la Comissió, de la seva relació amb les administracions i la ciutadania, de la precarietat de mitjans i de l'ambició dels seus projectes. També s'aclareix la personalitat de Josep Pujol Albanell, membre mal conegut de la Comissió, es desvetllen aspectes sobre la troballa i la preservació del Martirologi d'Usuard i sobre la destrucció parcial de l'església de Sant Pere de Figueres i els intents frustrats d'impedir-la.

Paraules clau

Girona, Figueres, Josep Pujol Albanell, Martirologi d'Usuard, Miquel Santaló, Joaquim Folch i Torres, Joaquim de Camps i Arboix, Guerra Civil.

1. Aquest article s'ha elaborat en el marc del Grup de Recerca en patrimoni cultural de Catalunya. Grup de recerca emergent. Generalitat de Catalunya (2014 SGR772).

The typewriter revolution

Abstract

This article reveals new documents, found in the Diocesan Archives, about the Commission for the Artistic and Archaeological Heritage of Girona. Especially focusing on its internal operational system, these documents help us shed new light on aspects of the everyday life of the Commission, its relationship with public administrations and citizens, the lack of material support and the ambition of its different projects. It also clarifies the figure of Josep Pujol Albanell, the only unidentified member, and reveals different aspects related to the finding, recovery and preservation of a Bohemian medieval manuscript (*Martirologi d'Usuard*) and on the partial destruction of St. Peter's parish church of Figueres and the failure to prevent it.

Keywords

Girona, Figueres, Josep Pujol Albanell, the manuscript «Martirologi d'Usuard», Miquel Santaló, Joaquim Folch i Torres, Joaquim de Camps i Arboix, Spanish Civil War.

Quan passat l'estiu de 2014 ens vam posar a treballar, juntament amb la professora Gemma Domènech, en les actes de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de Girona érem molt conscients que l'edició d'aquestes actes transcrites era un servei important i el millor camí per evidenciar que les formulacions simplistes i maniquees al voltant de la preservació del patrimoni no servien. L'actuació de la Comissió desmentia amb els fets la propaganda franquista que havia volgut atribuir la totalitat de les maldats destructives a l'esbojarrament revolucionari desfermat i s'havia reservat tant el paper de garant de la conservació del patrimoni cultural com la seva propietat.

La Comissió fou creada un cop va esclatar la Guerra Civil per substituir l'antiga Comissió de Monuments, es va nomenar per part dels comitès antifeixistes el dia 22 de juliol de 1936, i va ser ratificada pel comissari de Museus el 18 d'agost. El comissari Pere Coromines va nomenar Miquel Santaló i Parvorell com a delegat seu a Girona el 24 d'agost. Per raó d'aquest càrrec Santaló va assumir la presidència de la Comissió i els altres membres foren Pau Planes, Eduard

Fiol, Emili Blanch, Joan Subias, Pere Vallmajor, Carles de Palol, Joan Turon i Francesc Riuró. La primera sessió de la Comissió fou el 12 de setembre de 1936 i la darrera, en què es va materialitzar la seva dissolució, fou el 12 de març de 1938. Van formar també part de la Comissió els regidors de Cultura de l'Ajuntament, successivament Josep Pujol, Antònia Adroher i Josep M. Dalmau. La seva missió era evitar la destrucció del patrimoni, protegir-lo, recollir-lo, inventariar-lo i constituir a Sant Pere de Galligants les sales capitulars de la catedral i el Palau Episcopal, «els museus del Poble».

El nostre llibre[2] demostrava a bastament que des del mateix camp republicà, i més enllà de la significació simbòlica dels elements patrimonials d'origen religiós, la valoració del seu interès cultural i patrimonial havia induït, de manera immediata, polítiques de salvaguarda, protecció, inventari i conservació fins on havien pogut arribar, després de les primeres escomeses destructives.

Però, més enllà del valor testimonial i documental de les actes, ens preguntàvem com havia estat la gestió de la Comissió en el dia a dia i de quina manera havia desenvolupat la tasca concreta que es desprenia dels acords presos, sessió rere sessió. Com s'ho feien els integrants de la Comissió? Com treballaven? Com es movien pel territori? Amb qui es comunicaven? ¿Amb quins criteris i ordenament legal recollien, confiscaven béns i els concentraven en els dipòsits de Sant Pere de Galligants, de les sales capitulars de la catedral o al Palau Episcopal? No semblava que hi hagués constància documental de la gestió ordinària de la Comissió.[3] Però la publicació del nostre llibre va despertar un tema que semblava hivernat, i el mateix dia de la presentació pública del treball vaig tenir constància de la troballa recent, a l'Arxiu Diocesà de Girona, d'una carpeta amb materials molt diversos de la vida interna de la Comissió. Es revelava, així, una

2. Joaquim Nadal i Farreras; Gemma Domènech i Casadevall (2015), *Patrimoni i guerra. Girona 1936-1940*, Girona, Ajuntament-ICRPC, 2015.

3. De fet, amb anterioritat als primers treballs que van fer ús de les actes (Domènech, Nadal, Puigvert), un cop es va saber que es custodiaven en els mateixos llibres d'actes de l'extingida Comisión Provincial de Monumentos, es donava com un fet establert que no existien i com explica Joaquim Valentí i Fiol: «La Comissió del Patrimoni va actuar des del primer moment, però no va deixar constància documental de reunions, acords, ni actuacions». Joaquim Valentí i Fiol, «La Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de Girona», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins,* XLIV, 2003, p. 307-327, citació de la pàgina 316. Ara és del tot evident que aquesta manca de constància documental ha quedat desmentida del tot i per partida doble.

part del misteri i es completava el llenguatge més neutre de les actes amb la visió més tangible i concreta de l'administració ordinària.[4]

Tenim ja clara constància documental que les oficines de la Comissió eren al Palau Episcopal. No sols això, sinó que amb el material a la mà sabem que, atesa la penúria de mitjans, reciclaven els impresos del bisbat i els reutilitzaven per als esborranys de la Comissió. D'aquí a suposar que un cop dissolta la Comissió, els seus papers van romandre a les oficines del Palau Episcopal, hi ha només un pas. Estic del tot convençut que a partir de 1939, un cop que l'edifici va tornar a la seva funció de residència del bisbe i la seva *família*, els estadants van trobar aquest material i el van posar a disposició de l'Arxiu Diocesà, on ha romàs sense identificar i sense classificar uns quants decennis. Tampoc no és estrany que ens hagi arribat de manera parcial i incompleta, si bé podem afirmar que el volum de la informació conté una relació força detallada del dia a dia de la Comissió, i ens descobreix les entranyes del seu funcionament.

La precarietat de mitjans és perfectament imaginable, però, ara, amb aquesta documentació la podem exemplificar amb aspectes diferents i ben significatius: els mitjans de reproducció mecànica de la documentació, els recursos econòmics i humans, l'àmbit d'actuació de la Comissió i els mitjans de transport i mobilitat.

Les necessitats bàsiques: la intendència

Primer de tot, doncs, el més elemental. Per comunicar és imprescindible una màquina d'escriure. La revolució i la salvaguarda del patrimoni al servei de la revolució i de la República feia del tot necessària una eina així, «tenint amb compte que no disposem en absolut de cap màquina i que les nostres necessitats

4. Arxiu Diocesà de Girona (ADG). Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic i dels Museus del Poble de Girona, 1936-1938». He d'agrair a mossèn Joan Naspleda i a tot el personal de l'Arxiu Diocesà l'amabilitat i l'eficàcia amb què m'han facilitat la meva feina i tota la informació. Amb posterioritat al tancament d'aquest article s'han trobat nous documents de la Comissió de Patrimoni Artístic i Arqueològic de Girona a les dependències de la Catedral i s'han incorporat a l'Arxiu Diocesà de Girona a la mateixa carpeta que esmentem. Ja hi estem treballant i en donarem a conèixer el contingut i la seva interpretació en un altre article.

ens obliguen a deixar l'Oficina de l'ex-Palau del Bisbe per a passar els nostres escrits amb les màquines de la Generalitat, representant tot això una pèrdua de temps i una gran molèstia».[5] En segon lloc, no era fàcil actuar si no hi havia diners per fer-ho i, així, d'acord amb el que s'havia tractat a la sessió del dia 12 de setembre, el secretari de la Comissió va demanar una subvenció «per tal d'atendre les innombrables despeses que, per tal de desenvolupar la tasca encomanada se'ns presenten; serveis de desplaçaments, conservació de cotxe, dietes i moltes altres relatives al local».[6] Més endavant, el 5 de desembre de 1936, la Comissió va presentar una relació de despeses imprescindibles i va demanar que des de la Comissaria delegada li fossin abonades de manera immediata.[7] És l'argument, també, d'un document que recopila les despeses i l'actuació de la Comissió, adreçat a primers de l'any 1937 a la presidenta de la Conselleria de Cultura, Antònia Adroher, tot recordant-li, a l'hora de demanar recursos econòmics, que «aquesta funció protectora però, cal tenir en compte que s'ha portat a terme sense mitjans econòmics adequats, ja que per a l'extraordinària, abrumadora actuació, no s'ha tingut més ingrés que un trimestre de la risible subvenció que venia percebent la Comissió predecessora, la qual no ens ha permès ni cobrir la nòmina de tres obrers que havien ja prestat els seus serveis a la casa, ni una sola mesada». Però el més interessant d'aquest escrit[8] és la part de memoràndum ciutadà, en el qual la Comissió desplega, sintèticament, un autèntic programa de reformes urbanes i monumentals:

> I ja en el pla d'afers a resoldre, considerem que en el moment en què es posen a l'abast del poble els tresors de l'art, és el propici per a què siguin valoritzades

5. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Escrit de la Comissió datat el 8 de setembre de 1936, adreçat al Comitè de Registres i Incautacions.

6. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Escrit de la Comissió datat el 16 de setembre de 1936, i adreçat pel secretari de la Comissió «A la Comissió de Finances d'aquesta ciutat».

7. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni…». Escrit de 5 de desembre de 1936 adreçat a l'«Honorable ciutadà Comissari Generalitat. Girona».

8. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Document mecanografiat en dos folis, sense signar i sense data, acompanyat d'un esborrany manuscrit en quatre folis i una relació manuscrita de despeses extraordinàries. Escrit adreçat a «vos digna Presidenta de la Conselleria de Cultura us preguem vulgueu atendre la nostra petició i disposar que la collaboració del Municipi a l'obra ciutadana que la Comissió té encomanada, pugui ésser dotada d'aquell mínim de mitjans que la facin possible i plena d'eficiència».

> les produccions arquitectòniques de la Ciutat. Breu: que sigui renovada l'obra municipal del passeig arqueològic, la qual prendrà ensems un valor de ponderació artística, la defensa apropiada d'un sector de la ciutat, avui inaccessible, juntament en indrets tan pletòrics d'art i arqueologia com els voltants de la Catedral gironina.
>
> Que aquesta tasca es completi amb la dignificació de l'església de Sant Nicolau que ha de passar a ser propietat dels Museus. Que s'atengui degudament la de Sant Feliu, Monument Nacional, avui ocupat per autos i carros avariats, que fan enrogir pel mal ús i alarmen pels perills que corren les joies servades encara dins aquell recinte, i que es procuri per tots els mitjans resoldre el problema de la instal·lació de les grans institucions Biblioteca i Arxiu de Girona.

La precarietat de recursos humans de la Comissió plana sempre en la seva actuació, i així ho traspuen les actes i ho executa el secretari: el 23 de setembre instant el comissari de la Generalitat perquè retornés al servei de la Comissió el conserge Domènec Molinas Vives, amb l'argument que procedia de Sant Pere de Galligants, malgrat que en aquell moment actuava a la Comissaria delegada. D'un tipus semblant és la petició de 2 de gener de 1937, també adreçada al comissari, sol·licitant que es complementés el sou del conserge de Sant Pere de Galligants, Esteve Fontaner, fins a arribar a la quantitat de 3.000 pessetes. I el mateix dia, en un altre escrit, sol·licitaven l'adscripció definitiva de Joan Vinyals Artigues a la Comissió de Patrimoni Artístic i Arqueològic per desenvolupar funcions de vigilant nocturn.[9] Té un altre caire, però respon a les mateixes necessitats, l'escrit pel qual es demana l'adscripció definitiva de Melitó Teulats com a peó de la brigada, tal com ja havia estat abans de ser reclamat per fer fortificacions al front d'Aragó, tasca que no podia dur a terme per un defecte físic, motiu pel qual fou exclòs.[10] Finalment, encara en qüestions de personal, el 5 de juliol de 1937 la Comissió va informar el conserge, Joan Vinyals Artigas, que la competència per al nomenament definitiu per fer-se càrrec de les funcions de «conserge i vigilant dels Museus del Bisbat i de

9. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Escrits de 2 de gener de 1937 adreçats al comissari delegat de la Generalitat a Girona.

10. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni…». Escrit del dia 16 de març de 1937 adreçat al comissari delegat.

la Catedral», era de la Comissaria delegada, i en la mateixa data es van adreçar al comissari per fer la sol·licitud expressa d'aquest nomenament.[11]

En un altre ordre de coses, al mes de novembre de 1936, la Comissió es va adreçar a la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de Catalunya tot manifestant la seva preocupació per l'abandonament i el risc del monestir de Ripoll, que quedava fora de l'àmbit competencial de la Comissió de Girona, atesa la nova divisió comarcal.[12] El trasllat de cinc vitrines dels Banys Àrabs a les sales capitulars de la catedral va ser comunicat a Joan Subias, en la seva condició de cap dels Serveis de Cultura de la Comissaria delegada, tot i que, com sabem, era també membre de la Comissió del Patrimoni.[13]

Finalment, per un altre escrit del secretari de la Comissió ens assabentem que el mes de juliol de 1937 la Comissió podia tornar el cotxe que havia confiscat a un dels seus membres, Emili Blanch i Roig, perquè ja en disposava d'un altre.[14]

Només amb això ja veiem que la vida de la Comissió adquireix un accent més directe i personalitzat, que ens permet entrar en el detall quotidià que les actes, amb el seu llenguatge, no ens transmetien. No solament això, sinó que la diversitat de documents que conté l'esmentada carpeta ens permet aclarir i completar informacions que figuraven en el nostre llibre de manera parcial i, potser, no del tot concreta. Vet aquí els aspectes més rellevants.

La composició de la Comissió

En el llibre esmentat comentàvem que n'havíem localitzat tots els membres i en donàvem algunes referències biogràfiques per tenir elements de

11. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni…». Escrits de 5 de juliol de 1937 adreçats a Joan Vinyals Artigas, conserge i vigilant interí dels Museus, i al comissari delegat.

12. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni…». Escrit del 5 de novembre de 1936.

13. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni…». Escrit de desembre de 1936 adreçat a Joan Subias.

14. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Escrit datat el 15 de juliol de 1937 (és còpia adreçada a Hisenda), en el qual el secretari diu: «Hago constar que el automóvil Ford de 8HP matrícula GE 5139 fue requisado por esta Comisión que lo ha utilizado hasta el día 30 de junio próximo pasado y con fecha 1º del actual ha sido devuelto a su propietario Emilio Blanch Roig, por cuanto los Servicios de esta Comisión podrán efectuarse con otro coche de qué dispone».

contextualització de la Comissió, com hem explicat a l'inici d'aquest article. Ens quedava per identificar Esteve Pujol que, segons Francesc Riuró,[15] només va formar-ne part inicialment i constava a la primera acta del 12 de setembre de 1936, només amb el cognom Pujol. Ara podem aclarir que en realitat no es deia Esteve Pujol, sinó Josep Pujol Albanell, de professió pintor, i que es va incorporar a l'Ajuntament constituït el dia 1 d'agost de 1936, en representació d'Acció Catalana Republicana.[16] L'Ajuntament de Girona va proposar que Josep Pujol Albanell s'incorporés com a representant municipal a la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic, per mitjà d'un escrit datat el 27 d'agost de 1936, i és en aquesta condició que va assistir, únicament, a la sessió del 12 de setembre.[17] Malgrat aquest pas efímer per la Comissió, uns mesos més tard, a l'edició del 3 de novembre de 1936 del diari *L'Autonomista,* trobem Josep Pujol entre els artistes que havien donat obres per al Socors Roig Internacional, secció catalana, Comitè local de Girona, i per al seu sorteig d'obres d'art, al costat de 27 obres, entre les quals n'hi havia d'Eduard Fiol, Pau Planas i Francesc Riuró, amb els quals havia coincidit efímerament a la Comissió. El professor Josep Clara m'ha fet saber que entre

15. Pere Canton Playa (2006), *Recull de treballs de Francesc Riuró i Llapart,* Girona, Associació Arqueològica de Girona, p. 42.

16. Arxiu Municipal de Girona (AMG), *Manual d'Acords, 1935-1940*. Sessió de l'1 d'agost de 1936, en la qual fou elegit alcalde Joaquim de Camps i Arboix. Josep Pujol va assistir, i va ser molt actiu, a les sessions municipals dels dies 1, 5, 10 d'agost i 22 d'agost, i no va assistir a les del 9 de setembre i 7 d'octubre de 1936. A la sessió del 21 d'octubre de 1936 es va constituir un nou Ajuntament, en el qual ja no figura Pujol i en què els representants que volia nomenar Acció Catalana van ser convidats a abandonar la sala per no figurar en el repartiment de places de consellers que havia establert la Generalitat. Pujol Albanell, en el poc temps que va formar part del Consistori, es va erigir en representant dels veïns de Sant Feliu i Sant Pere per demanar que tornés a funcionar el rellotge de la catedral (5 d'agost de 1936), va proposar que tots els treballadors que no arribaven a un sou de 2.000 pessetes anuals en cobressin un mínim de 3.000 i, també, va demanar que als efectes de viduïtat, jubilació i orfenesa s'equiparessin en drets els «obrers manuals amb els intel·lectuals» (5 d'agost de 1936); i en la sessió del 10 d'agost de 1936 va demanar que es paguessin als bombers les 1.000 pessetes de gratificació compromeses i que feia dos anys que no cobraven.

17. ADG. «Carpeta Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Ofici adreçat a l'alcalde president de l'Ajuntament de Girona signat per Eduard Fiol i Joan Turon, en què acusen recepció de la notificació nomenant Josep Pujol Albanell per formar part de la Comissió i afegeixen: «Felicitem a aqueixa Corporació pel bon encert en designar al ciutadà Josep Pujol, en el qual són prou ben reconeguts els seus coneixements en matèria d'art».

els seus papers de consellers de l'Ajuntament de Girona consta una anotació segons la qual Josep Pujol Albanell, que havia nascut a Sant Celoni, va morir a Girona a finals de l'any 1936.

El cessament de Josep Pujol com a regidor va dur la Comissió a demanar que es cobrís la vacant de representant de l'Ajuntament, i així es va fer amb un escrit adreçat al «ciutadà President del Concell Municipal d'aquesta ciutat».[18] L'escrit del dia 3 de gener de 1937 va ser contestat el 6 per part de l'Ajuntament. I el dia 9, la Comissió es va adreçar a Antònia Adroher demanant-li que s'incorporés a la Comissió o que delegués, d'acord amb la facultat que li atorgava l'Ajuntament en el seu nomenament.[19] Antònia Adroher només va assistir a la Comissió del 15 de gener,[20] ja que al cap de poc va ser substituïda com a regidora de Cultura i, ja a la sessió del 16 de març, va començar a assistir-hi el seu successor, Josep M. Dalmau.

Pel que fa la composició de la Comissió encara hem d'esmentar un escrit signat per «L'alcalde de Girona. President de la Comissió que vetlla pels monuments i objectes històric i artístics de Girona», amb data de 27 de juliol de 1936, pel qual se sol·licitava que Pau Planas, funcionari de la Generalitat a la Conselleria d'Economia i Agricultura, pogués continuar adscrit a la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic.[21] En un altre escrit, adreçat al comissari de la Generalitat, se li notificava que Francesc Riuró i Pau Planes havien estat nomenats secretari i tresorer de la Comissió, respectivament.[22] Un altre aspecte que explica bé la nova documentació que hem trobat són les convocatòries d'aquests membres per a les successives reunions. Així, a la carpeta de l'Arxiu Diocesà hi ha còpies de les convocatòries de les sessions del 31 de desembre de 1936, 16 de gener i 11 de febrer de 1937 que van tenir lloc «a les oficines de la Comissió (ex-Palau episcopal) per a tractar del desplaçament dels objectes que tenen de prendre part en l'Exposició

18. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni…». Escrit signat pel secretari amb data 3 de gener de 1937.

19. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni…». Escrit signat pel secretari de la Comissió amb data 9 de gener de 1937 adreçat a la «Ciutadana conceller de cultura del Consell Municipal de Girona».

20. Nadal; Domènech (2015), nota 3 de l'apèndix, p. 109.

21. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». És còpia, en text manuscrit diu «signat i segellat».

22. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni…». Document datat el 5 d'octubre de 1936.

d'Art Català de París i presenciar-ne l'expedició»; 24 de febrer, 11 de març (escrit amb llapis a sobre diu: «Va tenir efecte el dia 16 del mateix mes a la mateixa hora»), 22 i 27 de març i 15 d'abril de 1937. Al costat d'aquestes convocatòries hi ha un text manuscrit de Miquel Santaló excusant l'assistència a una de les sessions,[23] cosa que evidencia el to familiar i pròxim del treball de la Comissió.

Recollida d'objectes de valor artístic i arqueològic i declaració de béns de particulars

La Comissió, amb els poders que la legislació sobre patrimoni de la República i de la Generalitat li atorgava, es va plantejar intervenir en molts àmbits diferents i, específicament, en la recollida d'objectes de valor artístic que, a criteri seu, podien estar més ben protegits en els dipòsits habilitats que a mans dels seus propietaris. Així, la Comissió, el 25 d'agost de 1936, es va adreçar al ciutadà de Girona Rossend Mullera instant-lo a lliurar als representants de la Comissió «un punyal de la cultura d''El Argar' corresponent a la primera edat del Bronze, que, teniu en el vostre poder...».[24] Entre la documentació també figuren, significativament, escrits de Carles Rahola i d'Adolf Fargnoli. Rahola es va adreçar al secretari del Comitè Executiu Antifeixista de Girona per fer-li saber que «complint les ordres donades pel Comitè Antifeixista de Girona, plau-me assabentar-vos que tinc en el meu domicili –Ferran Puig, 16– una creu de valor artístic».[25] En el cas de Fargnoli, aquest posava a disposició de la Comissió en concepte de dipòsit «un plafó de majòlica de tema religiós (Santa Agna)».[26] Cal fer esment, també,

23. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Escrits diversos, la majoria en paper imprès de la Comissió i el seu corresponent logotip. El manuscrit de Santaló diu «Dissabte. Amics de la Comissió d'Art. No veig possibilitat de deixar una petita assemblea que presideixo. Ço no vol dir que s'hagi de suspendre la sessió. Pot presidir-la el que junts decidiu i deliberar i acordar el que sigui precís. Una salutació cordial. M. Santaló».

24. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Escrit del 25 d'agost de 1936 adreçat a Rossend Mullera.

25. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Document mecanografiat, signat per Carles Rahola amb data del 12 de setembre de 1936, amb una inscripció a mà en llapis a l'encapçalament del document que diu «A incautacions».

26. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Certificat signat pel secretari de la Comissió el 25 de setembre de 1936.

de diversos escrits, un del 31 d'octubre de 1936 adreçat a la Comissaria delegada en el qual li diuen que un tríptic que la Comissaria havia dipositat, abans del 19 de juliol, a Sant Pere de Galligants, està sota la custòdia de la Comissió. Així mateix, el 9 de gener de 1937, el secretari signa un escrit adreçat a Josep Aguilera com a president de l'escola de Belles Arts de Girona, demanant-li més concreció sobre la petició d'objectes amb finalitats didàctiques.[27] El dia 25 de març de 1937 s'adrecen al comissari general de Museus, amb seu a Olot, per informar-lo que no hi ha objectes de tema marítim entre els que custodia la Comissió, i, encara, en un escrit del 24 d'abril de 1937, adreçat al comissari delegat, ofereixen alguns mobles sense valor artístic per als serveis socials.

D'altra banda, i pel que fa al patrimoni documental, un escrit del 17 de març de 1937, reiterat, segons consta en nota manuscrita, el 3 de maig de 1937, adreçat al president de la Federació Local de Sindicats, demanava el lliurament de la documentació de l'arxiu de l'Orfeó Cants de Pàtria per incorporar-lo a la futura Biblioteca i Arxiu. Una cosa semblant fan, en un escrit adreçat al ciutadà alcalde-president del Consell Municipal de Bordils, en el qual li demanen informació sobre la documentació de la producció musical «del benemèrit ciutadà d'aquesta població F. Pagans, la qual es trobava segons sembla en poder del farmacèutic Carreras de la mateixa», amb l'objectiu de recollir-la si es confirmava el rumor que així ho assegurava.[28]

Un programa de reforma urbana

Hem esmentat de bon principi, vegeu la nota 7, un escrit de la Comissió a la consellera de Cultura demanant recursos a l'Ajuntament i actuacions coherents amb l'acció de la Comissió. Aquell programa reformista es desplegava en acords, que ja hem esmentat en l'edició de les actes, i reiterats trasllats d'aquells acords a l'Ajuntament i a les institucions. Així, en un escrit de 2 de gener de 1937, adreçat a la «Ciutadana Consellera de Cultura» insisteixen en el

27. Resposta a la «proposició per part d'uns membres de l'Escola de Belles Arts», que es va tractar a la sessió del 2 de gener de 1937. Nadal; Domènech (2015), p. 107.

28. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Escrits de 17 de març i 2 d'abril de 1937, respectivament.

passeig Arqueològic, i la recuperació i l'alliberament d'activitats impròpies de les esglésies de Sant Nicolau i Sant Feliu, i la corresponent urbanització de la plaça entre Sant Nicolau i Sant Pere. És el mateix argument de l'escrit al «Ciutadà Conseller de Cultura de la Corporació Municipal», de 17 de març de 1937: obres del passeig Arqueològic i urbanització de l'entorn de Sant Nicolau i Sant Pere, alhora que es demanava que el Consistori assumís les despeses de consum elèctric necessari «per als serveis dels Museus del Poble en vies d'instal·lació a la Catedral, ex-palau episcopal i Museu de Galligans».

Hi torna en un escrit de 31 de març de 1937, adreçat al «Ciutadà-President del Consell Municipal de Girona», tot mostrant la satisfacció per les obres anunciades del cos de guàrdia de la muralla a la plaça de Sant Pere, alhora que decideixen «adreçar-vos l'esboç de la placeta de devant l'església de S. Pere de Galligans, el qual va ésser encarregat per l'Institut d'Estudis Catalans, encaminat a la dignificació d'aquest lloc...». I, finalment, un escrit, de 5 de juliol de 1937, educat però comminatori, adreçat al «Ciutadà-President de la Comissió de Transports», en el qual li diuen: «Aquesta Comissió del P.A. i A. demana que en el terme més breu possible sigui desallotjat el Monument Nacional de referència (St. Feliu), de totes les desferres i materials que resten acumulats dins el mateix, per a posar-lo en condicions, immediatament, de poder-se visitar».

Encara en la línia d'aquell escrit esmentat a la nota 7, l'acció de la Comissió, per tal de trobar un lloc adequat per a la instal·lació de la Biblioteca i l'Arxiu de Girona, no va parar i no va deixar de trobar diversos entrebancs. El 17 de març de 1937, en escrit al comissari delegat, la Comissió va optar pel palau del Vescomtat per atendre la necessitat «d'instal·lar i organitzar la Biblioteca de Girona amb un contingut de 60.000 o 70.000 volums i l'Arxiu de la Ciutat, aplegant els diversos fons recollits durant l'actual moviment revolucionari». Però un mes més tard, el 20 d'abril de 1937, en escrit adreçat al conseller de Cultura de la Generalitat ja havien acordat instal·lar la biblioteca a «la part de llevant de l'edifici que fou Palau del Bisbat», alhora que van delegar totes les gestions en «Josep Maria Dalmau, Conseller Municipal, i Joan Subias, Cap dels Serveis de Cultura».

Amb voluntat d'aplegar tots els arxius, un escrit del 3 de maig de 1937, adreçat al «Ciutadà Notari Arxiver de l'Arxiu de Protocols d'aquesta ciutat», el requeria a lliurar a la Comissió tota la documentació. Encara, però, el 5 de juliol de 1937, ballava la possibilitat del palau del Vescomtat, un cop alliberat de la brigada d'intendència que l'ocupava.

Les vicissituds del *Martirologi d'Usuard*

No insistirem en els aspectes ben coneguts sobre aquest manuscrit de finals del segle xiv, o principis del xv, que, originari de Bohèmia, va pertànyer a diversos propietaris fins que ja en el segle xvii Pedro Antonio de Aragón Folc de Cardona i Fernández de Castro, virrei de Nàpols i ambaixador a Roma, el va cedir juntament amb la seva biblioteca al monestir de Poblet. Aquí va romandre fins a l'exclaustració desamortitzadora de 1835; en aquest moment, dos monjos, Joan Miravall de Poblet i Antonio Escofet de Santes Creus, el van portar a Girona, al monestir de Cadins de les Bernardes, al barri del Mercadal, on es van refugiar. Custodiat per aquesta comunitat durant un segle, l'esclat de la Guerra Civil i l'enderrocament del convent de les Bernardes van iniciar una nova peripècia del manuscrit. A partir d'aquest moment, les versions divergeixen. Així, segons els autors del catàleg de l'exposició monogràfica presentada al Museu d'Art de Girona «El Martirologi. Un llibre miniat entorn del 1400» i, també, pels autors de l'edició facsímil, el valuós manuscrit es va salvar perquè una monja, la mare Maria Bernarda Thió i Rodés, va comunicar a l'Ajuntament de Girona el lloc on estava amagat i l'arxiver municipal, Lluís Busquets, l'hi va recollir.[29]

D'altra banda, aquesta versió va ser contradita per Joaquim Valentí i Fiol a l'article que ja hem esmentat, i també per Joaquim M. Puigvert, que va seguir la versió de Valentí en el seu treball sobre la salvació del patrimoni artístic en temps de guerra.[30] Segons ells, qui va salvar el manuscrit va ser un capellà que

29. *El Martirologi. Un llibre miniat entorn del 1400,* catàleg de l'exposició del Museu d'Art. Desembre de 1993 a maig de 1994. Cal fer especial èmfasi en l'article Joan Busquets Dalmau (1998), «El martirologi pels camins d'Europa, de Bohèmia a Catalunya», p. 31-40, especialment la pàgina 40. Busquets es fa, en part, ressò de la versió de Joaquim Folch i Torres i de testimonis orals. I, també, l'edició facsímil del *Martirologio de Usuardo,* Museu Diocesà de Girona-Museu d'Art, Barcelona, Moleiro editor. Específicament, els treballs de M. Rosa Ferrer, «El martirologio y el Museo Diocesano», i de María Josefa Arnall, «Estudio Codicológico». La versió de Maria Rosa Ferrer, a la p. 17, i la de Josefa Arnall, a la p. 69. Com a referències sobre el Martirologi podem afegir, encara, el treball de Gabriel Roura (1997) «El Martirologi d'Usuard», Girona, Museu d'Art, MD 273, a la *Miscel·lània litúrgica catalana,* núm. 8, p. 133-148.

30. Joaquim Valentí Fiol, «La Comissió del patrimoni artístic i arqueològic», p. 316, on explica que directament Joan Turon, Eduard Fiol i un altre membre de la Comissió van anar a recollir el manuscrit a casa de mossèn Vilageliu i el van portar a la Comissió, al Palau del Bisbe. És la versió que recull Joaquim M. Puigvert (2006), a «Salvar el patrimoni artístic en temps de guerra. L'exemple de la ciutat de Girona (1936-1939)», a *Segona República i Guerra Civil a*

vivia prop del convent de les Bernardes, mossèn Joan Vilageliu, familiar de la família Poch de la funerària, que el va lliurar a la Comissió del Patrimoni, i va ser recollit per Joan Turon, Eduard Fiol i un altre membre de la Comissió.[31]

Però cap de les dues versions no acaba de lligar del tot amb el fet que ara podem aportar, amb prova documental, i que ens diu que el 28 de setembre de 1936, la Comissió del Patrimoni, en un escrit a l'alcalde de Girona, «sol·licita d'aquesta Corporació Municipal sigui traslladat al local de la mateixa on s'estan instal·lant els Museus del Poble, el Còdex 'Martirologi Romà' procedent de Poblet, recollit en el ex-convent de les Bernardes».[32]

Tampoc no funciona la versió explicada, molts anys després, per Joaquim Folch i Torres, i recollida per Josefina Arnall, segons la qual un cop lliurat a l'alcalde de Girona, aquest l'havia donat al mateix Folch i Torres i, aquest, al

Girona (1931-1939), Conferències a l'Arxiu Municipal, 1, Girona, Ajuntament, p. 131-170, específicament p. 160.

31. Aquesta versió que, com veurem, planteja seriosos dubtes cronològics es va anar transmetent per via oral a partir del testimoni que en donava el Sr. Joan Turon Algans fins que ell mateix es va decidir a donar-ne una versió escrita, primer a l'article «Així s'escriu la història», publicat a *La Proa, diari del Baix Empordà*, el divendres 8 de maig de 1998, p. 17, signat per ell mateix i per Francesc Riuró; segons aquest article, el tercer membre de la Comissió que hauria anat a recollir el manuscrit fou Joan Subias Galter; i, en segon lloc, en un altre text de contingut semblant: la carta manuscrita adreçada al Sr. Enric Mirambell Belloc, Girona, datada a Salt l'11 de juny de 1998 i tramesa per Joan Turon i Algans, Passeig dels Països Catalans, 230, Salt, Gironès. «Benvolgut i preuat amic: Referent al tan mogut enrenou que els ocupa sobre el salvament d'aquest interessant 'Martirologi d'Usuard', en aquell fatídic juliol de 1936, plau-me remetre-li varis fets impresos en aquests últims temps, per desfer les coses que s'han inventat i que els hi ha comptat, per posar-se flors, i que, algunes en principi semblen reals. També, si ve, com em digué, li dic que m'escolti molt detalladament, tot quant amb reial veritat li relataré, ja que jo, per atzar de la vida, sóc l'únic vivent que en nom de la Comissió del Patrimoni, nombrat per la Generalitat, junt amb el Sr. Subies i l'Eduard Fiol, vàrem rebre de mossèn Joan Vilageliu, a can Poch, en les nostres mans, el dit 'Martirologi', el cual vaig registrar d'entrada i entrat, per mi, a la caixa de capdals del despaitg que avans havia sigut del Bisbat. ?... i... are!! crec que sortirà totalment convençut, de conèixer la veritable veritat. Així doncs resto de vostè, Sr. Mirambell, seu incondicional i bon amic. Joan Turon». El Sr. Mirambell, que em va relatar les diferents versions que circulaven a la ciutat (la de l'alcalde i l'arxiver municipal i la dels membres de la Comissió), en va afegir una tercera, segons la qual el noi Miquel Bordas, fill d'uns cadiraires de la plaça del Mercadal, fou molt protegit pel canonge Canadell, potser perquè en un moment inicial, per proximitat a les Bernardes i a can Poch, havia tingut una intervenció en el rescat del manuscrit.

32. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió del Patrimoni...». Escrit de la Comissió adreçat a l'alcalde de Girona el 28 de setembre de 1936.

Museu Nacional d'Art de Catalunya.[33] En realitat, les actes de la Comissió desmenteixen o relativitzen aquest trasllat, ja que el volum del *Martirologi* forma part de l'expedició que, sortint de Girona va arribar a Olot amb totes les peces de Girona que havien d'anar a l'exposició d'art català de París.[34] Confirmen aquest trasllat els catàlegs de l'exposició del Jeu de Paume i de Maisons Laffitte, i les imatges que es reprodueixen en una de les publicacions parisenques de l'exposició d'art català.[35]

És difícil, doncs, d'establir què va passar amb el *Martirologi* en els moments inicials de la rebel·lió militar i la revolució. De manera aproximada tractaré de reconstruir els fets, deixant dubtes oberts sobre alguns dels interrogants que es plantegen i sobre la mateixa cronologia.

Sabem que el convent de les Bernardes fou assaltat, saquejat, cremat i parcialment enderrocat els primers dies després del 19 de juliol, i el relat de l'episodi dramàtic del toc de la campana de matinada demanant auxili i els diversos intents d'algun dels membres dels mateixos comitès i de l'alcalde Llorenç Busquets per impedir que es produís cap violència envers el convent s'han reiterat en diversos treballs sobre aquests moments històrics. Sens dubte, entre l'abandonament del convent per part de la comunitat i l'enderroc definitiu i total, havien de passar dies. És, doncs, prou probable que si el *Martirologi* no havia sortit del convent abans del 19 de juliol, hipòtesi que no podem descartar del

33. Joaquim Folch i Torres (1960), «Las aventuras de un libro del siglo xv», *Destino,* núm. 1170, p. 40-41. Jordi Dalmau va publicar, uns quants anys més tard, un article vindicatiu del valor del *Martirologi,* amb un títol igualment suggestiu, «El manuscrit viatger», *Diari de Girona* de 19 d'abril de 2012.

34. Nadal; Domènech (2015). Acta de la sessió de la Comissió del 13 de febrer de 1937, p. 113, en la qual consta que algun dels membres assistents «han presenciat l'embalatge i expedició de les peces que es detallen a continuació, entre les quals hi ha dos còdexs, el Martirologi i l'Homiliari de Beda». No només això, sinó que amb posterioritat, probablement, Pere Bohigas va fer l'«Inventari dels manuscrits procedents d'incautacions que formen part de la Biblioteca de Girona», en què consta el *Martirologi* amb el núm. 191, i on es diu que «als manuscrits 190 i 191 no se'ls ha donat cota perquè eren a l'exposició d'art català a París al temps de fer jo aquest inventari», p. 12 de l'esmentat inventari que es guarda i s'utilitza a l'ADG.

35. *L'art Catalan à Paris. Musée National du Jeu de Paume - Musée National de Maisons-Laffitte* (1937), París, Generalitat de Catalunya, Conselleria de Cultura, Mourlot Frères, Imprimeurs, en el qual, a la pàgina 108, figura amb el número 85, corresponent a la sala VII: «Livre avec miniatures Martyrologue du XIVe siècle décoré de miniatures d'école bohémienne. Provient de la bibliothèque de l'Infante Don Pere d'Aragon au monastère de Poblet», i en el qual apareix, també, fotografiat a la sala d'orfebreria de l'exposició del Jeu de Paume.

tot, romangués amagat en el lloc segur on les monges l'havien guardat. Sabem, també, que el dia 1 d'agost hi va haver un canvi en la composició de l'Ajuntament i que, des d'aquesta data i fins al 20 d'octubre, fou alcalde Joaquim de Camps i Arboix.

És també, doncs, probable que el relat novel·lesc, que reprodueix Joaquim Folch i Torres, sobre l'entrevista entre la monja i l'alcalde fos cert i es produís en alguna data entre l'1 d'agost i el 28 de setembre, data de la reclamació que va fer la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic a l'Ajuntament, en escrit adreçat a l'alcalde. Aquesta part de la versió de Folch i Torres coincideix amb el testimoni de les monges, segons el qual, després que el 14 d'agost de 1936 es produís l'assassinat dels pares Vergés, Boguñà i Valentí, jesuïtes, i de mossèn Guix, prop de Celrà:

> Aquest mateix dia la mare Bernarda va anar a parlar amb l'alcalde, conegut seu, descobrint-li el lloc del monestir on es trobava amagat el meravellós *Martirologi* abans esmentat, per tal que procurés posar-lo en lloc segur i que no fos destruït per aquells que saquejaven el convent. L'alcalde manà treure'l, però de cap manera no volgué lliurar-lo a la mare Bernarda, sinó que, amb moltes altres joies artístiques fou enviat a París.[36]

La presumpta relació entre l'assassinat dels religiosos i la decisió de comunicar a l'alcalde l'amagatall del Còdex vindria del fet que «la Mare Bernarda vivia aleshores en un pis amb mossèn Guix i la seva germana. En un altre pis, de la mateixa casa, romanien amagats el P. Valentí, el P. Boguñà i el P. Vergés, tots tres jesuïtes...». Només que entre les dades que coneixem, i el relat de les Bernardes, hi ha alguna contradicció cronològica: el 14 d'agost no podia ser, de cap de les maneres, la data de la conversa entre la monja i l'alcalde, perquè la notícia de la troballa del manuscrit és dels diaris de tres dies abans. *L'Autonomista* de l'11 d'agost de 1936 publicava:

> Interessant troballa d'una valuosa peça artística en l'ex-convent de les Bernardes. Ahir, a l'ex-convent de les Bernardes es féu una interessantíssima troballa artística, destinada a causar una vertadera sensació en el món de l'art vell. Sembla

36. Narcís Puigdevall i Diumé (1992), *Història de la comunitat cistercenca de Cadins (1169-1992)*, Girona, Apèndix I «Girona», p. 145-146.

> que l'Ajuntament va tenir confidències de que, en una cel·la de l'ex-convent de les Bernardes, s'hi trobava amagat un llibre de gran valor. Immediatament es personaren a l'ex-convent un regidor i l'arxiver del Municipi. Efectivament, en un amagatall de la cel·la número 1, fou trobada una caixa metàl·lica, coberta amb una manta, dintre de la qual hi havia un llibre antiquíssim.

Després d'una descripció ràpida del manuscrit, l'article del diari republicà gironí dels germans Rahola afirmava:

> Com hem dit, ningú sabia de la seva existència. Les monges el tenien segrestat i ha estat necessària una revolució per a posar-lo a la llum del món. Ara bé, nosaltres EXIGIM que aquest 'Martirologi' quedi en el patrimoni artístic de Girona. Ho EXIGIM respatllats [sic] per l'hora revolucionària. Sobre aquest punt estem disposats a fer el que calgui. Tenim de crear, a la nostra ciutat, un museu que cridi l'atenció del món enter.[37]

Si el diari gironí donava una informació fiable, és possible que la mare Bernarda i l'alcalde Camps i Arboix haguessin parlat abans del manuscrit, com també és possible que l'arxiver Lluís Busquets intervingués en el rescat del llibre en un convent abandonat per la comunitat, mig cremat i a la intempèrie, seguint, així, el relat del diari republicà gironí, que coincideix amb la memòria oral que recull el fill de l'arxiver municipal, mossèn Joan Busquets.[38]

De la suposada intervenció dels membres de la Comissió, només hi ha el testimoni de Joan Turon, que s'havia transmès per via oral i que, ara, hem documentat més amunt (vegeu nota 30) amb una carta adreçada al Sr. Enric Mirambell. Si va existir, no devia ser en el moment inicial, atès que a primers d'agost (potser el 10 d'agost de 1936, el dia abans de l'edició del diari), d'acord amb la versió de *L'Autonomista,* van ser l'arxiver municipal i un membre del consistori els qui el va anar a recollir al convent abandonat; la versió només es justificaria per aquest moment en el cas que, amb voluntat de protegir les

37. *L'Autonomista,* 11 d'agost de 1936.

38. Busquets (1993), p. 31-40; Folch i Torres (1960). En la versió de Folch, a l'entrevista entre Joaquim de Camps i Arboix i la mare Bernarda Thió, ja de paisà i amb vestit de carrer, aquesta va preguntar a l'alcalde si la coneixia, i davant de la negativa li va preguntar si recordava amb qui havia ballat en temps passats a les festes del Carnestoltes... «Ah! Ets Maria?!!!» contestà l'alcalde.

persones que havien intervingut, primer en la custòdia i després en la recollida del manuscrit, les autoritats municipals haguessin decidit donar una versió adaptada a les circumstàncies convulses del moment, però sembla poc probable. En aquest sentit hem de fer notar que difícilment el senyor Joan Turon podia haver entrat el manuscrit a la caixa forta de l'antic bisbat si, el 28 de setembre, la Comissió encara el reclamava. Sigui com sigui, el manuscrit –passant o no per Barcelona de la mà de Joaquim Folch i Torres– en alguna data posterior al 28 de setembre de 1936 (data de l'escrit de reclamació de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic a l'Ajuntament) va ser traslladat de l'Ajuntament a la Comissió, i el 13 de febrer de 1937 tramès primer a Olot i després a París. Aquesta seqüència, força segura, no acaba de lligar amb la versió de Folch i Torres, segons la qual l'alcalde Camps i Arboix li havia lliurat el manuscrit a la mateixa alcaldia, i Folch se l'havia endut a Barcelona i d'allà a Olot i a París. Com tampoc no quadra amb l'inventari de manuscrits de Pere Bohigas que es guarda a l'Arxiu Diocesà. ¿Potser després de l'escrit de requeriment, els membres de la Comissió que hem esmentat van anar a l'Ajuntament, i no a casa de mossèn Vilageliu, a fer-se càrrec del manuscrit i el van traslladar al palau del Bisbe? En darrer terme, el cert és el recorregut de Girona a Olot, d'Olot a París, al Jeu de Paume, amb documents fotogràfics, i després als afores de París, al castell de Maisons-Laffitte, segons consta en el catàleg i, d'aquí, altre cop a Girona, el setembre de 1939.

El *Martirologi* no va retornar en els dos vagons de tren que van ser descarregats a l'estació de Girona procedents de París, i que van ser objecte de dues actes notarials, que hem publicat dels dies 16 de setembre, a l'estació, i del 19 de setembre, a les sales capitulars.[39] L'arribada del *Martirologi*, com la Majestat de Beget, el Tapís de la Creació, el dit Sant Carlemany i altres peces molt notables, es va materialitzar a Girona el 30 de setembre de 1939, tal com explicita un document de l'Arxiu Diocesà,[40] en el qual consta que en una «caja

39. Nadal; Domènech (2015), p. 161-166. Hi ha també relligades les còpies que es van lliurar a mossèn Llambert Font d'aquestes escriptures al vol. 108 (1935-1940) de les *Actas Capitulares* de l'Arxiu Capitular de Girona (ACG), on figuren com a documents 48 i 49 dels annexos.

40. ACG. *Actas Capitulares, 1935-1940*, vol. 108, doc. 50. «Reunidos en una de las Salas Capitulares de la Catedral de Gerona los señores Don José Morera, canónigo doctoral, Don Juan Pujol, presbítero Sacristán de la misma Iglesia y Don Juan Viñals Artigas, conserje del Palacio Episcopal, se ha procedido a abrir unas cajas recibidas del Servicio de Recuperación del Patrimonio Artístico Nacional». Vegeu la transcripció íntegra del document a l'Apèndix III.

más pequeña con las indicaciones N35 CAT (B16-B2-B7)» hi ha entre d'altres peces... «El Martirologio de Usuardo, que fue del Príncipe don Pedro de Aragón, propiedad de las Religiosas Bernardas en cuyo folio IV se lee *Martirologium hoc scriptum anno MCCLIIII ac postea temporis iniuria iessum, iussi Illmi et Rmi. PrincipisnbD.D. Francisci Cardinalis a Dietrichstain episcopi Olmütz integritati restituït Adamus Paulinowsky Episcopalis latinae conselleriae Amanuensim. Anno Salutis MDCXIII*». Aquesta devolució havia estat plantejada ja el 4 de maig de 1939, en un escrit del Capítol adreçat al bisbe Cartañà, en el qual li demanava que fes les gestions necessàries per fer venir a Girona totes les peces que havien estat a l'Exposició de París.[41]

Un cop retornada la totalitat dels objectes gironins que van anar a París, i un cop el Còdex era novament a Girona, fou reclamat per les Bernardes, i només quatre dies després de la seva arribada, el 4 d'octubre de 1939, va ser retornat formalment a la comunitat.[42]

Immediatament, però, el bisbe Josep Cartañà va decidir que el manuscrit era molt important i que ateses les circumstàncies havia de passar a formar part dels fons del Museu Diocesà, que es va instal·lar a Casa Carles, i amb aquest objectiu va oferir a la comunitat de Cadins la quantitat de dues-centes mil pessetes, que no consta que fos mai liquidada del tot. Segons el mateix testimoni de les monges, «aquest Martirologi fou valorat en dues-centes mil pessetes, i inclús un estranger oferí a la Mare Abadessa dos i fins tres milions si li venia clandestinament, cosa que naturalment no féu. Se'l quedà el Sr. Bisbe per al Museu Diocesà, donant a la Comunitat tres vegades trenta mil pessetes "a compte del llibre", dient després que no tenia més diners i així s'acabà la cosa, sense formalitzar la venda ni acabar de pagar-lo».[43]

41. ACG, *Actas Capitulares, 1935-1940*, vol. 108, doc. 51.

42. Arxiu Diocesà de Girona. Rebut signat per l'abadessa María Josefa Tenas, pel qual es diu amb data 4 d'octubre de 1939 que la comunitat de monges rep de mans del Sr. Bisbe de la Diòcesi el Martirologi «que había sido robado e incautado por los rojos al principio de la Revolución»; Fons Secretaria de Cambra i Govern; Organismes diocesans, personal. Comissió diocesana d'art, Correspondència 1928-1963, s.d. He d'agrair aquesta referència al professor Francesc Miralpeix.

43. Puigdevall (1992), Apèndix I, «Girona», apartat «El Martirologi», p. 151-152.

La protecció de l'església de Sant Pere de Figueres

Els impulsos destructius dels primers moments posteriors a la insurrecció militar del 18 de juliol de 1936 també van fer estralls a la ciutat de Figueres. Durant una colla de dies de juliol de 1936, almenys del 21 al 24 de juliol, va estar cremant el temple parroquial d'aquesta ciutat. Josep M. Marquès, que esmenta el valuós testimoni d'Antoine de Saint-Exupéry, afirma que «la tradició dels historiadors posteriors ha acostumat de conèixer com a incontrolats els responsables d'aquesta pèrdua», que va afectar també l'Arxiu Parroquial de Sant Pere.[44] Josep M. Marquès, davant de l'ambigüitat d'aquesta expressió evasiva tan abundant per a aquests temes, rebla el clau i pressiona en la seva interpel·lació, necessària i adolorida:

> En tot cas, incontrolats no eren els regidors que, el setembre següent decretaren la destrucció de l'edifici. La iniciativa del POUM aconseguí majoria a l'Ajuntament i s'imposà a la comprensible oposició de la Conselleria de Cultura de la Generalitat.[45]

Efectivament, la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic, molt probablement induïda per Joan Subias Galter, es va mostrar molt preocupada per l'acord pres per l'Ajuntament de Figueres d'enderrocar l'església parroquial. Com que el *Diari Oficial de la Generalitat* havia publicat, el 17 d'octubre de 1936, un decret del Departament de Cultura del dia 14 que deia que «es disposa la protecció dels monuments de construcció anterior a 50 anys», la Comissió s'hi va emparar i es va adreçar formalment al conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya sol·licitant la seva intervenció per impedir l'en-

44. Josep M. Marquès (2002), *L'església parroquial de Sant Pere de Figueres*, Figueres, col·lecció Sant Feliu, p. 33. La cita de Saint-Exupéry, entre les pàgines 31 i 33: «Ja sóc a Espanya! Figueres! L'església que jo sé que està cremada, brilla a ple sol. No puc veure les seves ferides irreparables. Ja s'ha esvaït la pàl·lida fumarada que s'ha endut els seus daurats, que ha fet fondre en la blavor del cel els seus ornaments de fusta, els llibres de pregària i els seus tresors sacerdotals».

45. Marquès (2002), p. 33. De fet, la decisió municipal de l'enderroc és del 3 de novembre de 1936, com recull Josep M. Bernils i Mach (1986), *La Guerra Civil a Figueres (1936-1939),* Figueres, L'Empordà, 1986, p. 96-97. Barnils utilitza reiteradament els textos memorialístics d'Alexandre Deulofeu, alcalde de l'època, i científic i historiador.

derroc.[46] Dues notes manuscrites acrediten la intervenció directa i personal de Subias; una adreçada al senyor Riuró, que signava Subias i en la qual li deia: «Podria telefonar al Sr. Santaló per si vol signar ell la comunicació? En cas negatiu com veig que és per la Comissió, podria signar-la vostè. Subias». Al peu, una nota hi afegia: «És fora i no saben quan tornarà». L'altra nota, també amb lletra de Subias, incloïa la referència als decrets de la Generalitat, la prohibició d'enderroc dels edificis anteriors a cinquanta anys, el perill imminent per a la parròquia de Figueres i la necessitat d'una «Comunicació del Sr. Comissari de Museus de Girona, al Sr. Conseller de Cultura de la Generalitat, denunciant l'acord susdit recient». En la nota de Subias s'advertia a Riuró que el senyor Santaló volia una comunicació en aquest sentit. De fet, la Generalitat ja s'havia avançat a la recepció de la comunicació de la Comissió de Girona, i s'havia adreçat a l'Ajuntament de Figueres en els termes següents:

> Havent arribat a la dita Conselleria la nova que havia acordat l'Ajuntament de Figueres l'enderrocament de l'única església gòtica de la ciutat, magnífic exemplar arquitectònic del segle XIV, que junt amb el campanar són els vestigis de la vida històrica de la capital empordanesa, us fem avinent la necessitat de tenir present el Decret de la Generalitat sobre la conservació de monuments anteriors al segle XVIII. La vostra cultura i l'amor que heu palesat per les coses artístiques i històriques de la terra nostrada, ens fan esperar que l'Ajuntament voldrà anul·lar l'acord pres.[47]

Amb el cas de l'església parroquial de Figueres adquireix contorns precisos l'acord genèric pres per la Comissió, en la seva sessió del dia 19 de setembre de 1936, data anterior al Decret de la Generalitat publicat al DOGC del 17 d'octubre, però que ja feia esment a un decret de Cultura «respecte a la conservació íntegra de les esglésies que tenen valor arqueològic» com una manera de sortir al

46. ADG. Carpeta «Documentació de la Comissió de Patrimoni...». Escrit de 18 de novembre de 1936 signat per Francesc Riuró i adreçat al conseller de Cultura. Hi ha un original signat i segellat, i un esborrany sense signar amb alguns retocs manuscrits.

47. Bernils (1986), p. 97-98. I, també, del mateix autor (1975), *Figueres, cien años de ciudad,* Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos. Especialment el capítol «1936. La guerra», p. 239-251. Una referència més genèrica es pot trobar a l'article de Manuel Moreno Chacón, «La Segunda República y la Guerra Civil en Figueras», a Jordi Canal (2010), *Figueras, capital de la República. 1 de febrero de 1939,* Madrid, Congreso de los Diputados, p. 75-91.

pas de «les obres que en la majoria dels pobles es fan en les respectives esglésies, en perjudici moltes vegades del valor artístic o arqueològic de les mateixes (són citats uns casos)».[48]

El cas que els regidors de Figueres van fer de les imprecacions del conseller de Cultura va ser molt relatiu, i com és del tot evident, sovint la distància entre la voluntat, els desitjos de la Comissió i la realitat era considerable. Els regidors van fugir d'estudi i, emparant-se en la inestabilitat de l'edifici després de l'incendi, van respondre que no es podia conservar l'edifici, malgrat que un informe de l'arquitecte Ricard Giralt acreditava que les parts construïdes amb pedra no presentaven cap lesió estructural i es podien conservar.[49] Així, seguint un cop més Josep M. Marquès:

> L'empresa absorbí recursos econòmics notables; gairebé mig milió de pessetes, quan tot el pressupost municipal no arribava als tres milions anuals. Es pogué aterrar la part superior del campanar, el presbiteri i el creuer. Esgotats els diners, cessà l'obra destructora.[50]

Allà on no havia arribat, segons sembla, l'autoritat de la Generalitat, les coses van tornar a un ordre per la via dels fets, simplement per manca de pressupost. Fet que no invalida, de cap de les maneres, els reiterats intents que es van fer des de la Comissió de Girona.

No sempre la revolució de la màquina d'escriure podia arribar a aturar la fúria destructora desfermada, primer a sangs calentes, i al cap d'un temps de manera més contumaç.[51]

48. Nadal; Domènech (2015), p. 105, acta de la sessió del 16 de setembre de 1936.

49. Bernils (1986), p. 70, per al contingut de l'informe de Giralt, i p. 98 pel que fa la resposta de l'Ajuntament al requeriment de la Generalitat.

50. Marquès (2002), p. 33.

51. Passada la guerra, el procés de restauració de l'església de Sant Pere va ser laboriós. Es va col·locar la primera pedra el 24 de setembre de 1941; el dia de Pentecosta de 1948 «pudo ser derribado el tabique que separaba la parte salvada (nave central) de la reconstruida (crucero, presbiterio y ábside) quedando inaugurada la parte nueva de la Iglesia», i el 27 de juny de 1948, el bisbe de Girona va consagrar l'altar major, segons el relat que fa Jaime Nabot Fina al núm. 1349 de la revista *Vida Parroquial,* de 26 de juny de 1965.

Conclusió

El conjunt de la documentació executiva que s'ha conservat de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de Girona acredita una activitat intensa de salvaguarda del patrimoni en perill, de proposta d'actuacions urbanístiques amb sentit històric i artístic, de seguiment dels riscos de les obres d'art i els monuments, de recollida i custòdia d'obres d'art i de propòsit d'exposar amb finalitats culturals, un cop museïtzades, les obres salvades de la destrucció incontrolada en el moment inicial de la revolució.

Si al front es lliurava una batalla cruenta, a la rereguarda la batalla incruenta era per la cultura i la civilització, amb indicis suficients per acreditar una actuació guiada per criteris culturals i científics, i amb voluntat de fer prevaldre aquests valors. La nova documentació trobada acredita el que he anomenat «la revolució de la màquina d'escriure», el treball en condicions precàries de la Comissió, el detall i precisió de dades sobre el seu funcionament, els seus membres, les seves sessions i les vicissituds concretes d'alguns béns artístics de primer nivell que, com en el cas del *Martirologi d'Usuard*, van tenir l'atenció i la cura de la Comissió de Girona. Ara sabem més coses, podem precisar millor la cronologia i adquireixen contorns més precisos algunes boires dels primers moments de la revolució i la guerra.

Documents

Apèndix I

Entre la documentació de la carpeta hi ha diversos esborranys d'actes de la Comissió. Són els següents:

1. Esborrany de l'acta de la sessió del 22 de març de 1937. Paper amb el timbre «Obispado de Gerona», 4 fulls. Es correspon literalment amb l'acta que figura en el llibre d'actes i que hem publicat transcrita.

2. Esborrany de l'acta de la sessió del dia 29 de març de 1937. Paper amb el timbre «Obispado de Gerona», 8 fulls. És literal.

3. Esborrany de l'acta de la sessió del 17 d'abril de 1937. Paper «Obispado de Gerona», 9 fulls. És literal llevat d'una excepció. L'esborrany inclou el text següent, que l'acta finalment no recull: «Com sigui que únicament el company Subías l'ha tingut llest s'estableix un nou plaç el qual fineix a mitjans de la pro-

pera setmana». És un afegit al quart paràgraf de la p. 124 de l'edició de les actes en el llibre *Patrimoni i guerra*.

4. Esborrany de l'acta de la sessió del 3 de maig de 1937. Paper «Obispado de Gerona», 7 fulls. És literal.

5. Esborrany de l'acta de la sessió del 26 de maig de 1937. Paper «Obispado de Gerona», ratllat. Un full previ té la referència «Reunió del dia 26 de maig al Museu de Galligants. Assumptes relatius al mateix museu. (Convocatòria dia anterior)». 5 fulls. És literal, però incompleta, i s'interromp al final del penúltim paràgraf de la sessió. El text complet a la p. 129 del llibre *Patrimoni i guerra*.

Hi ha un full solt amb paper «Obispado de Gerona» ratllat, també amb el número 5 i amb un text que diu:

«Respecte a la qüestió de la Cº de Transports, el Sr. Santaló gestionarà del president de la Cº esmentada el que treguin les desferres de St. Feliu.

El company Dalmau diu que com sigui que la Catedral no queda (al damunt 'resta') complerta, doncs hi manca l'orga, caldria parlar d'un pla de restituir-la-hi o bé posar-ne-hi una de nova. El Sr. Santaló diu que ja es va parlar temps enrere, de les dificultats i del difícil que és en aquests moments de fer la tal instal·lació. De totes maneres s'adelantarà un estudi que podrien fer el company Blanch i altres membres de la Comissió i també altre estudi que hauria de fer un tècnic d'orgues.

[Tot aquest paràgraf apareix emmarcat per un claudàtor que diu: 'En definitiva no s'acorda res'*]*

El company Subías

Riuró quantitats despeses Galligans».

Manca l'esborrany que correspondria al número 6 de la numeració específica dels esborranys, que no es correspon amb el número real d'actes conservades.

7. Esborrany de l'acta de la sessió del (27) d'agost de 1937. Literal però incomplet. Paper «Obispado de Gerona», 3 fulls. Al final del tercer full hi ha la indicació «A continuació posar-hi l'acta inventari de la custòdia barroca». Hi ha dos fulls solts més, amb parts literals d'aquest esborrany que semblen formar part d'un esborrany previ. Els fulls solts tenen encara lletra de Francesc Riuró, mentre que l'esborrany incomplet que esmentem té ja una nova lletra, que deu correspondre a Eduard Fiol.

Apèndix II

«Justificació de comptes per la venda de tres partides de paper-desperdicis, i comprovants adjunts de despeses efectuades amb els dits cabals i sobrants dels mateixos.

Museus del poble de Girona. 1937-1938.

[Publiquem només el quadre resum, però a la carpeta figuren, un a un, tots els comprovants i factures del cobrat i del pagat].

Venda de desperdicis de paper portades a cap pel conservador i restaurador dels museus del poble de Girona Pere Vallmajó i Perpiñà. I Eduard Fiol Secretari de la Comissió.

Entrades	**Pts.**
1937	
Agost 31, 1ª venda paper desperdicis a la casa Escatllar	177,20
Setbre 21, 2ª id id id.	167,30
» Novbre, 1, 3ª id id id.	195,40
Total pts ingressades	539,90
(s'adjunten els tres comprovants).	

Sortides

Justificació de despeses efectuades segons comprovants adjunts *[a la carpeta hi ha tots els albarans o factures].*

1937		**Pts.**
Agost 1	Conserge Viñals (gratificació refugis)	25,00
» 27	Lletra Banc H Americà (uniforme Viñals)	87,95
» 31	Pere Vallmajó. 2 esponges	3,00
	Aigües potables Museu	4,05
	Aigües potables. Banys Àrabs 3,48	7,53
»	Fluid elèctric (2 rebuts: 16,64 3,66 pts.)	20,30
Setbre 1	Companyia Telefònica	22,50
Octbre 7	M. A. Rouret (treballs escrivent)	35,00
Novbre	Despeses secretaria	6,40
» 3	Ferreteria Puig (eines)	69,65
» 17	Farmàcia Pérez Xifra (1 litre alcohol)	12,00
» 17	Ferreteria Puig	2,00
» 20	Farmàcia Sagrera (1 litre alcohol)	12,00

» 19	id id id id.	13,85
Desbre 1	Pere Vallmajó (despeses restauracions)	4,00
» 4	Ferreteria Puigmartí (1 pany)	31,65
» 4	Pere Vallmajó	3,00
» 14	Ferreteria Puig (1 raspall ribot)	7,50
» 16	id id	2,00
» 30	Esparteria Paretas (1 raspall)	3,50
»	Pere Vallmajó despeses taller restauracions	17,25
Total despeses 1937		**386,08**

1938

Gener 7	Ferreteria Puig	7,00
» 7	Casa Magaldi	5,45
Març 2	Ferreteria Puigmartí (9 fulls esmeril)	5,00
» 3	Farmàcia Pérez Xifra (nogalina)	6,40
» 9	Adrogueria Martí (nogalina)	2,90
Abril	Casa Crehuet (1 maniquí per armadura)	49,40
Juny 26	Adrogueria Narcís Pérez Xifra	9,20
Agost 17	Adrogueria El Globo (1 litre amoníac)	10,00
Setbre 22	Adrogueria Martí ½ litre àcid acètic	12,65
Total despeses del 1937 i 1938		**494,08**

Resum

Ingressat per tres vendes paper desperdici
539,90

Despeses 1937 i 1938 segons comprovants adjunts
494,08

Resten

45,82

He rebut d'Eduard Fiol i Marquès. Secretari del P.A i A. de Girona la quantitat de QUARANTA-CINC PESSETES AMB VUITANTA-DOS CÈNTIMS sobrant de la precedent justificació de comptes que és de la meva conformitat.

Girona 22 de setembre de 1938».

[Entre el material de la carpeta hi ha també, amb un cert desordre, un conjunt de fulls manuscrits amb inventari de béns ordenats per vitrines a Galligants i procedents de fons diversos].

Apèndix III[52]

«En la Ciudad de Gerona a treinta de septiembre de mil novecientos treinta y nueve. Año de la Victoria.

Reunidos en una de las Salas Capitulares de la Catedral de Gerona los señores Don José Morera, canónigo Doctoral; Don Juan Pujol, presbítero Sacristán de la misma Iglesia y Don Juan Viñals Artigas, conserje del Palacio Episcopal, se ha procedido a abrir unas cajas recibidas del Servicio de Recuperación del Patrimonio Artístico Nacional, cuyo contenido es como sigue:

Caja con la indicación B-1. Contiene la cruz de madera Antigua correspondiente a la 'Majestad' de la parroquia de Baget pero sin el santo Cristo románico que falta.

Caja con las indicaciones B-208. 'Caja n.º 15. M.A.M.' Contiene el antiguo Tapiz de la Creación del siglo xi de la Catedral de Gerona, bien acondicionado. Dos tablas o partes de un retablo de alabastro cada una de las cuales contiene varios cuadros con escenas del Señor, pertenecientes a la parroquia de Baget. Cuatro capiteles de madera recubierta de plata para sostener y sujetar el baldaquino de la misma materia de esta Santa Iglesia Catedral; todo ello bien acondicionado.

Caja con indicación 18 / 100 en lápiz. Contiene la estatua de Carlomagno, de alabastro policromada del siglo xiv, perteneciente a esta Iglesia Catedral, bien acondicionada.

Caja en forma de cruz con las indicaciones: Depósito de Darnius. Embalaje n.º 75. 1 Cristo Majestad románico. 195 x 32 x 35 x 110. Contiene una cruz de madera lisa antigua, con una imagen de Cristo crucificado con largo paño esculpido que va desde la cintura a las rodillas y contiene ornamentación de flores y orla dorada. Los pies del Cristo están sujetos con un solo clavo. La escultura es magnífica, al parecer del siglo xiii La corona de espinas es de madera y las tiene muy salientes; la aureola es de madera, con fondo dorado y haces de tres rayos en forma de cruz.

52. ACG. *Actas Capitulares, 1935-1940,* vol. 108, doc. 50.

Caja más pequeña con las indicaciones N 35. CAT (B-16- B.2 – B. 7). Contiene una cruz relicario de plata dorada con reliquia del *Lignum Crucis* (lleva bajo el pie el n.º 21). Un copón de plata dorada con dos Ángeles estilo gótico y la inscripción en torno de la caja que sirve de pixis: AVE VERUM CORP N (atum?). La corona del Condestable de plata dorada con algunos rayos y estrellas rotas. Escudo con armas de Aragón encima del cual hay una piedra de gran tamaño y en el nimbo la inscripción o leyenda PAI- NE – PR – IOIE. Una cruz con pie de plata, con adornos y filetes de plata dorada y un magnífico esmalte del Nacimiento del Señor, de forma circular en la conjunción de los brazos. El Homiliario de Beda, del siglo xi, perteneciente a la parroquia de San Félix de esta Ciudad. El Martirologio de Usuardo, que fue del Príncipe Don Pedro de Aragón, propiedad de las Religiosas Bernardas, en cuyo folio IV se lee: '*Martyrologium hoc scriptum aano MCCLIIII, ac postea temporis iniuria Jesum, iussi ILLmi et Rmi Principis D.D. Francisci Cardinalis a Dietrichstain episcopi Olmütz integritati restituït Adamus Paulinowsky Ep(iscop)alis latinae Cancellariae Amanuensis aano Salutis MDCXIII*'.

En testimonio de lo cual suscriben la presente acta en el lugar, año, mes y día citados.

José Morera, Doctl.

Juan Pujol, Pbro.

Juan Viñals».

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 235-260
DOI: 10.2436/20.1001.01.157

ELS DEBATS ENTORN DELS ORÍGENS SETCENTISTES DE LA INDUSTRIALITZACIÓ CATALANA[1]

Francesc Valls-Junyent
Universitat de Barcelona

Article lliurat el 7 d'octubre de 2015. Acceptat el 23 de febrer de 2016

Resum

Catalunya ha estat un país industrial. La densitat i intensitat assolida per la indústria al llarg dels segles xviii, xix i xx ha convertit aquesta línia d'especialització econòmica en un dels trets d'identitat d'aquest país. Les arrels de la reeixida arrencada industrial catalana s'enfonsen en el segle xviii. La «Catalunya vençuda» que havia perdut les seves institucions i llibertats constitucionals després de la Guerra de Successió, va ser capaç de menar un procés de creixement i transformació econòmics que va situar-la en una bona posició de partida per a l'inici d'un procés d'industrialització a l'anglesa. El fet que aquest fort creixement de l'economia coincideixi amb el triomf de l'absolutisme centralista dels Borbó ha obert les portes a interpretacions que volen posar en relació ambdós fets. L'objectiu d'aquest article és confrontar les diverses interpretacions donades als orígens del creixement econòmic català del segle xviii.

1. Aquest article forma part de la recerca que es desenvolupa en el marc dels projectes finançats pel Ministerio de Educación Cultura y Deporte HAR2015-64769-P i HAR2015-69620-C2-1-P i del Grup de Recerca Consolidat de la Generalitat de Catalunya 2014-SGR-1345. Vull fer constar el meu agraïment als dos avaluadors de l'article pels suggeriments bibliogràfics que m'han fet, i als estudiants del màster d'Història Econòmica de la UB del curs 2015-2016 pels seus comentaris sobre un primer esborrany que, sens dubte, han contribuït a millorar la versió final d'aquest article.

Paraules clau

Creixement econòmic, industrialització, Guerra de Successió, absolutisme, política econòmica.

Debates on the 18th century origins of Catalan industrialisation

Abstract

Catalonia has long been an industrial country. The density and intensity achieved by industry throughout the 18th, 19th and 20th centuries turned this line of economic specialisation into one of the country's hallmarks. The roots of Catalonia's industrial boom lie deep in the 18th century. The «vanquished Catalonia», which had lost its institutions and its constitutional freedoms after the War of the Spanish Succession, was able to drive its economic growth and transformation towards the ideal starting point of an industrialisation such as the one in Great Britain. The fact that this strong growth in the economy coincided with the triumph of Bourbon centralist absolutism has encouraged interpretations that seek to link one with the other. The aim of this article is to analyse the different interpretations given by different scholars regarding the reasons behind Catalonia's economic growth in the 18th century.

Keywords

Economic growth, industrialisation, War of the Spanish Succession, absolutism, economic policy.

1. La industrialització, un element fonamental de la identitat catalana

Catalunya ha estat –i encara és– un país industrial. La densitat i intensitat assolida per la indústria al llarg dels segles xviii, xix i xx va convertir aquesta línia d'especialització econòmica en un dels elements distintius del país, en un tret de la seva identitat. Aquesta peculiaritat adquireix una major rellevància pel seu caràcter doblement excepcional. És excepcional, en primer lloc, en el context mediterrani, àmbit geogràfic on el procés d'imitació de la Revolució Industrial que s'havia produït a Anglaterra a finals del segle xviii

es va donar de manera reeixida en ben pocs indrets. S. Pollard va caracteritzar la industrialització com un fenomen que es produïa sempre a escala regional. Per aquest historiador britànic, al segle xix és molt més pertinent parlar de regions industrials que no pas de països industrials. Ara bé, la majoria de les regions industrialitzades del segle xix, en el mapa de Pollard es distribueixen en un àmbit territorial que segueix l'eix que va des de la Gran Bretanya de la Revolució Industrial fins als Alps. Al sud dels Alps i dels Pirineus, en ben poques contrades va arrelar la indústria manufacturera moderna.[2] Només al Piemont-Llombardia al nord d'Itàlia i, sobretot, al nord de la península Ibèrica, en aquella Catalunya que en aquest «contorn mediterrani» es convertí, al llarg del segle xix, en l'autèntica «*excepció* industrial».[3]

La industrialització de Catalunya també ha estat un fet excepcional perquè es va produir en el context d'un Estat, l'espanyol, on durant tot el segle xix l'agricultura fou l'activitat predominant de manera aclaparadora, i les estructures socioeconòmiques en el marc de les quals es desenvolupava l'activitat agrària poden definir-se com a arcaiques. Segons un sector molt significatiu de la historiografia espanyola, l'endarreriment de l'agricultura i l'escassa evolució i modernització de les estructures agràries durant el segle xix foren conseqüència de la peculiar forma en què es va realitzar la reforma agrària liberal. Els canvis institucionals que les reformes liberals van comportar, en lloc d'aniquilar les estructures feudals encara subsistents a principis del segle xix, ben al contrari, van servir per consolidar-les en convertir els que haurien d'haver estat les principals víctimes d'aquesta reforma en els seus principals beneficiaris, d'acord amb l'afortunada expressió de J. Fontana.[4] L'endarreriment de la resta de l'Estat hauria esdevingut un llast que va, si no frenar, minvar el ritme de la industrialització catalana pel fet que el principal mercat de les fàbriques catalanes era un mercat poc profund, format per una massa ingent de pagesos pobres amb un baix poder adquisitiu, sotmès, a més, a les contingències d'una demanda molt fluctuant i dependent de l'evolució de les collites.[5]

2. Sidney Pollard (1981), *Peaceful Conquest. The Industrialization of Europe 1760-1970*, Oxford, Oxford University Press.

3. Pierre Vilar (1974), «La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí», *Recerques*, núm. 3, p. 8.

4. Josep Fontana (1973), *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, Ariel, p. 147-213.

5. Jordi Nadal (1975), *El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913*, Barcelona, Ariel. La culpabilització de l'agricultura com a sector retardatari de l'economia espanyola

Malgrat tot, a finals del segle xix Catalunya havia esdevingut un territori molt industrialitzat. Segons càlculs de Jordi Nadal li corresponia una quota del 38,5 % de l'activitat industrial espanyola (sense tenir en compte el País Basc).[6] En conseqüència, segons aquest autor, el Principat havia esdevingut de manera incontestable «la fàbrica d'Espanya».[7] Aquesta industrialització reeixida en un context espanyol d'endarreriment econòmic havia tingut evidentment importants conseqüències sobre l'estructura social catalana, que en ben poca cosa s'assemblava a la de la resta d'Espanya. La industrialització havia accentuat el fet diferencial en relació amb la resta de l'Estat i l'activitat fabril es convertí molt ràpidament en un dels elements característics dels país, de la seva economia, de la seva estructura social i, també, dels conflictes interns que posaven en tensió la societat catalana. El 1906, E. Prat de la Riba en la seva obra de referència, *La nacionalitat catalana*, ja podia posar la «indústria» –que, deia, «no n'hi havia enlloc més d'Espanya»– al costat de la llengua i del dret civil propis, com un més dels elements que conformaven la identitat de Catalunya.[8] Més recentment, l'historiador J. Fontana, des d'una perspectiva molt diferent, ha insistit en aquesta idea. El triomf del capitalisme i de la ndustrialització no sols haurien conferit a l'economia i la societat catalanes

és el que ha portat altres autors a parlar, amb certa ironia, del «pozo de todos los males», a Josep Pujol (ed.) (2001), *El pozo de todos los males: sobre el atraso en la agricultura española contemporánea,* Barcelona, Crítica). Sobre les posicions historiogràfiques al voltant de les raons del retard espanyol vegeu Jordi Nadal; Carles Sudrià (1993), «La controversia en torno al atraso económico español en la segunda mitad del siglo xix (1860-1913)», *Revista de Historia Industrial*, núm. 3, p. 199-224, i Ernesto López-Losa (2012), «El atraso económico español en el espejo europeo (1813-1914)», *Revista de Historia Industrial*, núm. 43, p. 15-64.

6. Jordi Nadal (1987), «La industria fabril española en 1900. Una aproximación», a Jordi Nadal, Albert Carreras i Carles Sudrià (comp.), *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva històrica*, Barcelona, Ariel, p. 23-61.

7. Jordi Nadal (1985), *Catalunya, la fàbrica d'Espanya*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

8. Enric Prat de la Riba (1906), *La nacionalitat catalana*, Barcelona, Tip. L'Anuari de l'Exportació, p. 125. El fragment sencer diu: «D'industria, no n'hi havía en lloch més d'Espanya. El seu parlar matern tampoch era'l parlar comú d'Espanya. Les lleys civils de la familia catalana eren molt diferentes del *derecho común,* del *derecho patrio.* Aquí y allà, altres consuetuts, supervicencies d'institucions ignorades marcaven altres escepcions, altres separacions del règim general». Cal tenir en compte l'estudi amb què Prat de la Riba es doctorà a Madrid el 1894: vegeu Enric Prat de la Riba (1898), *Ley Jurídica de la Industria. Estudio de filosofía jurídica seguido de bases para la formación de un código industrial*, Barcelona, Llib. de Penella Bosch.

uns trets específics, ben diferents dels de la resta d'Espanya, sinó que, a més, aquesta «societat espanyola força més endarrerida, que no assumirà de fet la conveniència de la industrialització fins ben entrat el segle xx, [...] incapaç de comprendre les regles del joc capitalista, les veu com a «defectes» del poble català [...] i en fa nous arguments per a la seva malfiança i el seu menyspreu».[9]

2. La paradoxa dels orígens setcentistes de la industrialització catalana

També Pierre Vilar va insistir en la idea que el triomf de la industrialització i del capitalisme va dotar l'economia catalana d'una «originalitat» –aquest és el terme que ell fa servir sovint.[10] Vilar, nascut a Frontignan (Llenguadoc) el 1906, va estudiar geografia a la Sorbona i en un principi s'havia proposat dedicar la seva tesi doctoral a la viticultura del Llenguadoc. Però un dels seus mestres, el geògraf Max Sorre, el va convèncer d'iniciar l'estudi del que en aquells moments, als anys vint del segle xx, fins i tot des de la Sorbona de París es veia com una anomalia a la riba mediterrània: la concentració industrial de Barcelona. Amb l'objectiu d'emprendre la recerca del com i el perquè d'aquesta «excepcionalitat», Vilar va arribar a Barcelona l'any 1927.[11]

9. Josep Fontana (1988), *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, Barcelona, Edicions 62, p. 138. En l'encara més recent obra de Josep Fontana (2014), *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya,* Vic, Eumo, p. 226, de manera similar sentencia que «el conjunt de les característiques que en el transcurs de prop de mil anys havien configurat una identitat pròpia que caracteritzava el poble, o la nació dels catalans, resistiren en uns primers moments –referint-se a la desfeta de 1714– i s'enriquiren encara amb els nous elements que hi va aportar el desenvolupament d'una societat industrial».

10. Pierre Vilar (1995), *Introducció a la història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, p. 125.

11. Rosa Congost (2011), «"Perquè l'historiador és dins la història...". Aproximació a la vida i l'obra de Pierre Vilar», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXII, p. 247-264. Fruit de les seves primeres recerques sobre el tema, Pierre Vilar va publicar diversos articles primerencs com ara Pierre Vilar (1929), «La vie industrielle dans la région de Barcelone», *Annales de Géographie*, XXXVIII, p. 339-365; Pierre Vilar (1934), «Le port de Barcelone», *Annales de Géographie*, XLIII (1934), p. 489-511, o bé Pierre Vilar (1935), «Barcelone», *Revue de Géographie des Pyrénées et du Sud-ouest,* VII, p. 22-33.

A poc a poc, P. Vilar es va adonar que el mètode històric, la història, li seria més útil que no pas la geografia per aconseguir l'objectiu que es proposava, atès que l'«originalitat» catalana havia estat adquirida a través d'un procés de llarg termini que enfonsava les seves arrels, com a mínim, en el segle xviii. Concentrà el seu esforç investigador en aquest període, el segle xviii, i va arribar a completar l'estudi de tres aspectes fonamentals de la trajectòria catalana durant aquella centúria: la demografia, les transformacions en el sector agrari i el creixement dels intercanvis que van fer possible un desenvolupament extraordinari del capital mercantil. Malgrat que va quedar-li per fer l'estudi del creixement i de les transformacions de la manufactura, amb la seva *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales* (apareguda el 1962) restaven posades les bases sobre les quals seria possible construir una explicació i interpretació de l'èxit de la industrialització catalana vuitcentista. Ell es mostrava plenament conscient que havia estat l'acumulació d'un capital industrial «l'únic factor decisiu de la naixença d'una societat nova a Catalunya i d'un desenvolupament desigual al si de la Península».[12]

De totes maneres, l'obra de Vilar i les aportacions que s'han produït posteriorment seguint la seva estela han servit per posar de manifest una paradoxa: el procés de creixement econòmic setcentista que portaria Catalunya a convertir-se en una de les primeres regions europees seguidores de la Revolució Industrial britànica s'havia iniciat l'endemà mateix de la pèrdua de les institucions pròpies de govern i de l'anul·lació de tot l'ordenament jurídic propi del qual Catalunya s'havia dotat al llarg dels segles anteriors. S'havia iniciat, en paraules de Vilar mateix, «en un dels punts més baixos de la corba política catalana».[13] O si preferim l'expressió d'E. Lluch, va ser «la Catalunya vençuda»,[14] aquella Catalunya que havia sortit contundentment derrotada de la seva participació en una guerra internacional com havia estat la Guerra de Successió espanyola del principi del segle xviii, la que en tan sols unes dècades havia aconseguit activar un cercle virtuós de creixement econòmic que havia de situar-la en una molt bona posició

12. Pierre Vilar (1964-1968), *Catalunya dins l'Espanya Moderna,* Barcelona, Edicions 62, vol. 1, p. 15-87.

13. Pierre Vilar (2013), *Introducció a la història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, p. 124. [Aquesta obra correspon a la «Introducció» que Vilar va escriure a la *Història de Catalunya* dirigida per ell mateix i publicada en diversos volums a partir de 1987].

14. Ernest Lluch (1996), *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració,* Barcelona, Edicions 62.

de partida en la cursa per la industrialització. Tornant a les paraules de Vilar, és a partir de 1714 quan comença «la *reconstitució sistemàtica* del creixement que condueix Catalunya cap al seu destí modern».[15]

És aquesta paradoxa la que ha alimentat el debat entre els historiadors. Es tracta, però, d'un debat que evidentment no està exempt de connotacions i consideracions polítiques i en el qual els components de tipus ideològic han acabant tenint un pes molt gran. Es tracta d'un debat que arrenca del segle xviii mateix. Des del moment que els coetanis van poder començar a percebre la magnitud i la rellevància que tenien les transformacions experimentades per l'economia i la societat catalanes, van posar-se de manifest interpretacions alternatives, de vegades complementàries però ben sovint contraposades, sobre quins eren els orígens i les causes d'aquest creixement.

Entre aquestes visions dels contemporanis mateixos, destaquen la de P. Rodríguez Campomanes i la d'A. de Capmany i Montpalau. Tal com ha mostrat en diversos dels seus treballs l'historiador R. Grau, ambdós coetanis van plantejar des d'una òptica diametralment contraposada els orígens de la reeixida trajectòria setcentista de l'economia catalana.[16] Per l'asturià havia estat el fet de portar la guerra sobre territori espanyol des de finals del segle xvii i, sobretot, amb motiu de la Guerra de Successió, l'element determinant del canvi de conjuntura econòmica en relació amb períodes anteriors, en els quals les guerres imperials espanyoles fora de la Península s'havien convertit en una sagnia insuportable per a l'economia del país. Deia Campomanes:

> La guerra es un mal necesario entre los hombres para reprimir la ambición o la opresión, y también para vengar las injurias graves y perjuicios considerables que se intentan causar a una nación independiente o a sus aliados. A veces es necesario llevar para estos fines las tropas fuera del reyno; pero esta precisión, común a todas las naciones en ciertos lances, se había hecho entre nosotros sistema. Si se hace la guerra fuera del propio país, lleva la substancia de la nación que la sostiene, aparta de su circulación sumas inmensas y enriquece a la nación que la sufre; porque abastece ésta con sus frutos y sus ma-

15. Vilar (1964-1968), vol. 1, p. 87.

16. Vegeu, per exemple, Ramon Grau Fernández (2006), *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català,* Barcelona, Ajuntament de Barcelona; també Ramon Grau Fernández (2004), «Antoni de Capmany i el primer discurs contra Campomanes», *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement d'una trajectòria*, Barcelona, Crítica, p. 539-550.

> nufacturas de quanto necesita el exército agresor. El exército defensor utiliza del propio modo al país atacado, que suele ser el propio, y de una mansión continua de tropas resulta animarse la industria nacional y la agricultura. Las guerras civiles de sucesión atrageron a España el teatro de la guerra. Para sostener sus empeños introdugeron sumas inmensas nuestros enemigos, con que pagar sus tropas. Todas estas cantidades repusieron un fondo efectivo de que carecía casi enteramente la España, y adquirió la Península una circulación superior a quantas haya tenido desde el descubrimiento de las Indias. Pocos creerían en el año de 1703 que aquellas injustas invasiones se habían de convertir en verdadera utilidad de la España. Desde entonces se ha de tomar la época de su restablecimiento. Esta fue la primera ventaja que logró la España en el glorioso reynado de Felipe V. Las tropas españolas se empezaron a vestir y armar de manufacturas de España por la primera vez; lo qual antes se hacía en Flandes e Italia, faltando en la Península toda disposición de hacerse en ella el vestuario y armamento al fin de Carlos II. La elevación de Felipe V al trono reunió quanto podía ser útil a la nación y la fue libertando de pagar una balanza tan grande al estrangero.

Evidentment, entre les regions més beneficiades pel retorn de la guerra al territori espanyol hi hauria València i Catalunya atès que, segons les paraules de Campomanes, «Valencia mejoró sus fábricas con la Guerra de Sucesión, por haberse avecindado allí un gran número de soldados estrangeros diestros en texer estofas de seda. Cataluña se reparó por iguales medios».[17]

Contra aquesta visió de Campomanes, Ramon Grau ha volgut contraposar la visió del més notable representant del corrent il·lustrat a Catalunya, Antoni de Capmany.

> Más errados han andado otros que, ignorando que en Cataluña las artes y oficios son tradicionarios desde el siglo xiii, han creído que las guerras de sucesión de principios de éste y el acantonamiento de tropas animaron la industria y las manufacturas, sin reparar en que, de los innumerables ramos de artes que florecen en aquel Principado, sólo cinco o seis tienen relación

17. Pedro Rodríguez de Campomanes (1775), *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, Madrid, Antonio de Sancha, p. 419-421, segons la cita que en fan Manuel Arranz i Ramon Grau (1991), «L'economia urbana de Barcelona i la Guerra de Successió», *Recerques*, 24, p. 128.

con el vestuario, armamento y fornitura de la milicia; y que el vasto comercio y navegación en que igualmente lleva una incomparable ventaja a las demás provincias en este siglo de ningún modo depende del decantado acantonamiento de tropas; pudiéndose aplicar las mismas reflexiones con respecto al admirable estado de la agricultura en todos sus ramos. Además, estas mismas guerras y los acantonamientos que posteriormente se han verificado en otras partes de esta Península para varias expediciones militares no han excitado a sus moradores a estimar el trabaxo, a codiciar los frutos de la industria; y por consiguiente, todos los tesoros derramados en algunas de ellas con el armamento de inmensas esquadras y reunión de tropas no han hecho establecer un telar nuevo ni produir una espiga más de trigo. Los exércitos suelen fomentar y enriquecer a un país, es cierto, pero es al que tiene ya industria, espíritu de economía y amor al trabaxo; al paso que asuelan a los demás, y así los temen como carga o castigo sus moradores. Tan contrarios efectos bien se pueden comparar con los del riego, que fertiliza las tierras preparadas y estercoladas y esteriliza y disipa a las que no tienen antes los abonos necesarios para recibir el agua. Luego será preciso atribuir el exercicio constante de las artes en Cataluña a otras causas que, aunque hoy no subsistan vivas, su impulso continúa obrando por el exemplo, la tradición y la educación doméstica, y constituyen un carácter nacional, mas no individual. Un catalán de tierna edad, criado o trasplantado en país de haraganes, se vuelve haragán y contrae los vicios o falsas ideas de los que le rodean. Éste, como lo ha enseñado ya la experiencia, fuera de la vista de los suyos, perderá aquella actitud y afán de sus paysanos, aquella codicia de las ganancias de la vida laboriosa y aquel deseo de gozar de las comodidades que ésta ofrece o promete al artesano. Los catalanes son industriosos por espíritu de imitación, reunidos en pueblo, en comunidad nacional; es decir, en el seno de sus familias, a la vista de los otros que les ayuden con su exemplo; semejantes a los castores, cuya industria maravillosa queda reducida a un instinto puramente pasivo quando se les dispersa y desune de su sociedad.[18]

18. **Antonio** de Capmany y de Montpalau (1779), *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, Antonio de Sancha, vol. III, p. 314-315. Cita feta a partir de Ramon Grau Fernández (2014), *Després de 1714: avançar, reivindicar, recordar*, Materials del Curs-Taller del Seminari d'Història de Barcelona.

3. El plantejament de Jaume Vicens Vives i Jordi Nadal davant la paradoxa de l'èxit català setcentista

Més enllà dels coetanis, el debat ha continuat de la mà dels historiadors ja en la segona meitat del segle xx. Una de les intervencions més rellevants per mirar de resoldre aquesta paradoxa segons la quals va ser just després de la derrota de 1714 que Catalunya va aconseguir un èxit esclatant a nivell econòmic, fins al punt de situar-se en una molt bona posició de partida per a la industrialització, va venir de la mà de Jaume Vicens Vives, en ple franquisme (en el moment en què Catalunya estava experimentant, per tant, els efectes d'una nova derrota). En el llibre de Vicens *Notícia de Catalunya*, trobem un capítol titulat «Eina i feina» en el qual sense fer cap referència explícita al segle xviii, en tot el text plana l'ombra de la derrota catalana i de la subsegüent reeixida trajectòria econòmica. Per Vicens és ben clar que «el treball» és «l'eix de la continuïtat catalana». Ho justifica de la manera següent: «En un poble com el nostre en què s'han repetit les ensopegades històriques, l'únic refugi col·lectiu ha estat la feina». La passió pel treball fa que, segons Vicens, els catalans s'assemblin als alemanys. Això és així perquè com ells «sabem refugiar-nos en la feina en el moment de les grans sotragades, quan s'ensorra l'edifici de les nostres il·lusions i anem esmaperduts topant per les cantonades de la Història». Insisteix encara Vicens que «el triomf damunt l'adversitat» l'aconseguim «pel gust de l'eina i de la feina». Conclou:

> Aquest és el secret dels nostres redreçaments col·lectius […]. En realitat el replegament del país cap al seu refugi essencial, cap al treball que enterra decepcions i desperta noves esperances.

A partir d'aquí, Vicens intenta matisar: l'excés també degenera en vici. I un treball d'horitzons massa propers ens pot portar a una molt esquifida visió del món.[19]

Possiblement aquest plantejament de Vicens ja es trobava de manera més o menys implícita en altres autors anteriors. A tall d'exemple, en alguns passatges de *La nacionalitat catalana*, Prat de la Riba ja es referia a aquesta etapa posterior a la llarga decadència de l'època moderna, de manera que en un paràgraf titulat «Renaixement. Industrialisme» deixava anar aquesta frase per explicar l'origen

19. Jaume Vicens Vives (1954), *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino, p. 46-65.

del renaixement nacional del segle xix: «Primer [Catalunya] va córrer darrere la riquesa. Que la deixessin treballar, que no la distraguessin de la feina, era tot el que demanava».[20] Tant el lèxic com el sentit s'assemblen extraordinàriament als emprats quasi mig segle després per Vicens.

Sense esmentar en cap moment Jaume Vicens, un dels seus deixebles més destacats, l'historiador econòmic Jordi Nadal, ha reformulat fa ben poc la idea del mestre. I per donar-li encara més força ha apel·lat a Max Weber amb l'objectiu d'aconseguir explicar l'èxit català setcentista. En una «Introducció» –que signa conjuntament amb J. M. Benaul i Carles Sudrià– a l'*Atles de la industrialització de Catalunya 1750-2010*, situava el punt de partida de la reeixida trajectòria industrial catalana dels darrers tres segles en el canvi de mentalitat provocat per les derrotes en la Guerra de Separació (o dels Segadors) de mitjan segle xvii i encara més en la Guerra de Successió del principi del segle xviii. Segons Nadal, «aquests desastres van imprimir un gir de 180 graus en la manera de ser i de fer dels catalans, i amb això també a la seva història». Aquest canvi en el comportament col·lectiu hauria estat motivat per la renúncia imposada per les dues derrotes abans esmentades «a la reivindicació col·lectiva, és a dir, a l'autogovern, en el qual fins aleshores havia malgastat tanta energia, per entregar-se a la reivindicació individual i als negocis de cadascú. Riquesa i benestar material en lloc de càrrecs i honors». Aquest canvi d'actitud davant la política i l'economia hauria estat en darrer terme responsable d'aquell «formigueig» (el terme és manllevat de P. Vilar) d'iniciatives empresarials en tots els sectors i a tots nivells que haurien impulsat el creixement econòmic català del segle xviii.[21]

Estem davant d'un cas excepcional? Nadal ens diu que no. En el fons, el que va succeir amb Catalunya i els catalans no és gaire diferent del que ja Max Weber havia expressat en *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, que s'esdevé amb altres comunitats quan resten anul·lades políticament. Nadal recull una cita de l'obra de capçalera del reconegut sociòleg alemany que no em puc estar de reproduir també aquí:

> Les minories nacionals o religioses que es contraposen, en qualitat d'oprimides, a altres grups opressors per la seva exclusió espontània o forçosa dels llocs

20. Prat de la Riba (1906), p. 124-125.

21. Jordi Nadal (2012), «Introducció», a Jordi Nadal; Josep M. Benaul i Carles Sudrià (dir.), *Atles de la industrialització de Catalunya: 1750-2010*, Barcelona, Vicens Vives, p. 1-12.

> políticament influents, solen llançar-se decidides a l'activitat industrial, que permet als seus membres més dotats satisfer una ambició que no poden complir mitjançant el servei de l'Estat.[22]

Segons Nadal, «per més que [Weber] no el citi, la singularitat del cas català dins l'Espanya moderna encaixa perfectament dins de l'esquema weberià». Una interpretació que porta aquest historiador a recordar que fou a partir del segle xviii que va començar a fer fortuna la idea de la laboriositat dels catalans. Personatges no sols originaris del Principat –abans hem vist el cas d'Antoni de Capmany– sinó d'arreu d'Espanya lloaren el seu amor al treball i fins i tot el contraposaren a la vagància dels naturals d'altres indrets. Era aquesta virtut, com de manera paradigmàtica plantejava Francisco Mariano de Nifo, el que havia fet possible el creixement econòmic català setcentista que havia convertit Catalunya en una «petita Anglaterra». Era la passió pel treball el que, a judici d'alguns dels més insignes il·lustrats castellans, si es difongués per la resta d'Espanya permetria al conjunt de la monarquia «anar a més» (prosperar) segons l'expressió que utilitzava el mateix Jovellanos.[23]

¿Podem, doncs, atribuir l'empenta econòmica del set-cents català que havia de conduir al reeixit procés d'industrialització vuitcentista a una qüestió purament de caràcter, de comportament com és ara «l'amor al treball»? Josep Fontana, en la revisió de la història de Catalunya que ha publicat recentment, no n'és partidari i afirma el següent:

> Aquesta activitat econòmica no tenia, però, res a veure, amb les virtuts dels catalans, i els il·lustrats que en lloaven l'amor al treball s'equivocaven en el seu diagnòstic, i eren injustos en atribuir a la vagància l'endarreriment de l'economia castellana.

Per Fontana, «el creixement econòmic català era fruit d'una evolució econòmica distinta. Perquè la industrialització no depèn solament de fàbriques i

22. D'aquesta obra existeix una excel·lent edició catalana, Max Weber (1984), *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme,* Barcelona, Edicions 62. La cita que fa Jordi Nadal prové de les p. 61-62 d'aquesta edició.

23. Les referències a aquests autors provenen de Vilar (1964-1968), vol. I, p. 80-81, i Fontana (2014), p. 248-250.

màquines, sinó que neix d'un teixit de relacions de mercat».[24] En definitiva, com ja deia Pierre Vilar, el que s'havia produït era «un canvi en el principi del mode de producció. Catalunya s'havia acostumat a produir no per consumir sinó per vendre. Espanya, en conjunt [a finals del segle xviii], encara no ho havia fet».[25]

En les darreres dècades, noves aportacions han continuat alimentant el debat entorn de les causes del creixement econòmic català setcentista, sobre les conseqüències que havia tingut la Guerra de Successió i, encara més, en relació amb els efectes del seu desenllaç sobre el creixement de l'economia catalana en el segle xviii. Evidentment, una part molt important de les interpretacions que han donat els historiadors presenten un significatiu biaix ideològic, com no pot ser d'una altra manera, per la importància capital d'aquests esdeveniments i de les seves conseqüències pel que fa a l'evolució posterior de Catalunya.

Historiadors com ara C. Martínez Shaw han tendit a donar una visió optimista i positiva dels efectes a mitjà termini de la Guerra de Successió i, sobretot, de l'arribada de la nova dinastia borbònica a la Corona hispànica. «La victoria de Felipe V –ens diu Martínez Shaw– significó el triunfo del absolutismo y de sus presupuestos económicos». Això segons, aquest autor, no va ser pas dolent atès que «este resultado calificado por algún historiador como el fin de la "nació catalana" –en clara referència a Sanpere Miquel–[26], no detuvo, sino antes al contrario alentó, el crecimiento económico de Cataluña, que si, por un lado, mantuvo a lo largo del siglo xviii la nostalgia de los fueros perdidos, por otro, pronto hizo las paces con la nueva dinastía y encontró en el nuevo marco político espacio suficiente para convertirse en una "petita Anglaterra"».[27] En definitiva, tal com sentencia aquest mateix autor conjuntament amb Marina Alonso, en una biografia de Felip V publicada ja fa uns anys, «el rey que abolió los fueros y el rey que propició el despegue de los distintos Estados aragoneses resulta ser una misma persona, del mismo modo que el fin de la autonomía política y el comienzo del éxito económico, social y cultural resultan una misma e

24. Fontana (2014), p. 250.

25. Vilar (1974), p. 21.

26. Salvador Sanpere Miquel (1905), *Fin de la Nación Catalana,* Barcelona, Tip. L'Avenç.

27. Carlos Martínez Shaw (2012), «La Guerra de Sucesión. 1705-1714», *La Aventura de la Historia*, núm. 169, p. 24.

ndisoluble realidad».[28] En el fons, aquesta visió, de manera implícita, considera l'absolutisme com la forma de govern més avançada (més «moderna») i la més procliu a propiciar el creixement econòmic a partir de la implementació d'una política d'estil colbertià, seguint el patró francès. Òbviament, un plantejament d'aquest tipus oblida que precisament en aquesta època a Anglaterra s'estaven fent els primers passos vers la limitació del poder d'una monarquia que després del procés revolucionari del segle xvii s'havia vist obligada a acceptar de governar buscant sempre l'aquiescència d'aquells sectors més dinàmics en el terreny econòmic i immersos en un ràpid procés d'ascens social. Les similituds d'aquest sistema polític amb la concepció i la praxi pactista del poder ben arrelada als territoris de la vella Corona d'Aragó –i molt especialment a Catalunya– són prou evidents.

Igualment positiva, encara que molt més matussera, és la visió que ofereix en un article publicat l'any 2014 Rafael Dobado González, que no amaga en cap moment el seu biaix interpretatiu. Per començar, li dóna un títol ben provocatiu, «La recuperación tras 1714. Derrota rentable», el qual dóna peu a la revista de caire divulgatiu on es publicà aquest text de Dobado, *La Aventura de la Historia*, a inserir a la portada un reclam com el següent: «Cataluña. La derrota que la enriqueció». El seu argument queda resumit en la primera frase: «La victoria borbónica en la Guerra de Sucesión (1701-1714) tuvo consecuencias económicas favorables a largo plazo». El nucli dur de l'argument de Dobado té a veure amb la visió positiva que ofereix del reformisme borbònic, el qual hauria donat a l'economia catalana «una proyección peninsular y americana» que li hauria servit per sortir de la decadència mediterrània a què la mateixa situació geogràfica havia condemnat el Principat.[29]

En la mateixa direcció que Martínez Shaw, encara que amb un to molt més ponderat, va la valoració que fa de la política econòmica borbònica en un treball igualment recent el barceloní afincat a Madrid, Gabriel Tortella. Aquest historiador econòmic qualifica la política econòmica dels Borbons com a «profundamente innovadora en muchas materias importantes, tales como la política

28. Carlos Martínez Shaw; Marina Alfonso Mola (2001), *Felipe* V, Madrid, Arlanza Ediciones, p. 214.

29. L'article de Dobado es va publicar al número 191 de l'esmentada revista, conjuntament amb una nota breu de l'esmentat Carlos Martínez Shaw titulada «La hora de la reconciliación».

fiscal, la comercial, la monetaria e, incluso, la agraria», encara que constata que en molts terrenys «se quedó claramente a medias» de manera que, en conjunt, cal anar a cercar «el rasgo más innovador, [...] en que estuvo concebida para España en su conjunto: fue con toda probabilidad, el primer programa de política económica que se aplicó con una visión nacional española».[30] Tornarem tot seguit sobre els plantejaments d'aquest autor.

En conjunt, totes les visions –de les quals autors com els esmentats en els paràgrafs anteriors constitueixen exemples força paradigmàtics– que podríem qualificar d'optimistes en el sentit que veuen la guerra, el seu desenllaç i la política articulada pels Borbons com els factors desencadenants del creixement econòmic català del segle xviii, centren la seva atenció al voltant de quatre qüestions fonamentals: la reforma fiscal derivada de la introducció del nou impost del cadastre, l'eliminació de les duanes interiors, l'adopció d'una política comercial de caire proteccionista i, sobretot, la liberalització del comerç colonial americà a partir de la supressió del monopoli gaditià.

4. Els debats entorn la nova fiscalitat borbònica

Un primer element que no sol faltar en aquestes visions sobre la benignitat de l'adveniment de la dinastia borbònica per a Espanya, en general, i per a Catalunya molt especialment, és la referència a la reforma fiscal i la introducció de l'impost del cadastre. Segons Tortella, «Felipe V [...] llevará a cabo una política de reforma fiscal, que tratará de equilibrar las cargas entre Castilla vencedora y el Aragón conquistado». I la valoració que en fa és clara i contundent: aquesta reforma fiscal «era totalmente lógica y de justicia». Segons el catedràtic de la Universidad de Alcalá, «el Catastro benefició a Cataluña más que los nuevos impuestos de otros reinos de la Corona de Aragón: fue un impuesto mejor diseñado, más justo y más equitativo».[31] En la valoració que fa Tortella del nou impost no trobem ni un mot sobre el caràcter repressiu amb què es va instaurar. Ni un mot, tampoc, sobre el procediment de recaptació executiva per la via del

30. Gabriel Tortella (2014), «La renovación económica y social de los Borbones: la política económica de España en el siglo xviii», a Antonio Morales Moya (ed.), *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII,* Madrid, Cátedra, p. 263-291.

31. Tortella (2014), p. 275.

constrenyiment militar, a bastament utilitzat segons han mostrat J. M. Torras Ribé i J. M. Delgado.[32]

Sobre el caràcter suposadament més modern del cadastre, va ser Joaquim Nadal Farreras qui, ja fa anys, va fer unes observacions que al meu entendre encara mantenen la seva vigència. Posteriorment, la ingent quantitat de treballs publicats ha contribuït a ampliar, completar i, en algunes ocasions, matisar el punt de vista de Joaquim Nadal.[33] Les principals objeccions plantejades a la suposada modernitat i equitat del nou impost borbònic es poden resumir en els punts següents.

1) Nadal accepta que, formalment, el cadastre és un impost més modern però a la pràctica no es pot oblidar que el seu origen no es deriva d'una voluntat reformista del legislador, com pretén Tortella, sinó que, cal insistir-hi, respon a una voluntat punitiva i neix de les necessitats de cobrir les despeses d'un nombrós exèrcit d'ocupació. En aquest sentit, és molt pertinent de recordar el càlcul que en el seu moment va fer Manuel Arranz: «Durant una bona part del xviii, al Principat hi hagué un soldat per cada 25 o 30 habitants!»,[34] fet que ha portat Josep M. Torras i Ribé a parlar d'una

32. Josep M. Torras Ribé (2005), *Felip V contra Catalunya. Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*, Barcelona, Rafael Dalmau; Josep M. Delgado Ribas (2015), «Después de Utrecht. El impacto de la nueva fiscalidad borbónica sobre la economía y la sociedad catalanas del siglo xviii», a Joaquim Albareda i Agustí Alcoberro (coord.), *Els Tractats d'Utrecht. Clarors i foscors de la pau. La resistència dels catalans*, Barcelona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives - Museu d'Història de Catalunya, p. 374.

33. Joaquim Nadal Farreras (1983), *Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII*, Barcelona, Vicens-Vives, p. 122-125. Nadal ja havia dedicat la seva tesi de llicenciatura al tema: Joaquim Nadal Farreras (1971), *La introducción del catastro en Gerona. Contribución al régimen fiscal de Cataluña en tiempo de Felipe V*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Entre les aportacions posteriors cal destacar la de Delgado citada a la nota anterior i, a més, Josep M. Delgado Ribas (1987), «Presión fiscal y asignación de recursos en la monarquía borbónica», *Manuscrits*, 4-5, p. 25-40; Josep M. Delgado Ribas (2010), «Construir el Estado, destruir la nación. Reformas fiscales de los primeros Borbones, el colapso del sistema de equilibrios en el Imperio español (1714-1796)», *Illes i Imperis*, 13, p. 63-85. També cal esmentar els treballs publicats en l'obra col·lectiva Antoni Segura i Mas; Immaculada Canet Rives (coord.) (1988), *El catastro en España, 1714-1906,* Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda, vol. I [corresponent al període que abraça els segles xviii i xix].

34. Manuel Arranz (1984), «Demanda estatal i activitat econòmica a Catalunya sota els primers Borbons (1714-1808)», a *Primer Congrés d'Història Moderna a Catalunya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, vol. 2, p. 259.

«militarització obsessiva del territori»[35] amb l'únic objectiu d'imposar la submissió política a través del terror militar d'una província que després de les experiències de 1640 i 1705 passà a ser considerada com a extraordinàriament procliu a la rebel·lió.

2) Els autors que defensen la modernitat del nou tribut parteixen de la consideració que el cadastre era un impost de caràcter progressiu en la mesura que gravava el contribuent en funció del seu nivell de riquesa (cadastre real) o de renda (cadastre personal). En realitat, com han recordat diversos autors, el cadastre era un impost de quota. Era la monarquia qui fixava l'import total a recaptar en el conjunt del Principat i després es procedia a la distribució d'aquest import, primer entre cadascun dels corregiments en què va ser dividit el territori, i després, dins de cada corregiment, entre cada un dels municipis que en formaven part. Com ha assenyalat molt pertinentment, J. M. Delgado, això feia que a l'hora de la veritat, el nivell de riquesa i renda de cadascú només es tingués present a l'hora de repartir internament la quota assignada a cada municipi, això sense oblidar que al si d'aquests municipis l'existència de nivells importants de corrupció política feia que aquesta distribució fos sempre esbiaixada i, en general, tendís a afavorir les elits que controlaven el poder municipal. Delgado recorda, en aquest sentit, que «el paper estratègic que tenien els regidors en la dinàmica recaptatòria, [...] era el principal atractiu d'ocupar una regidoria pel que fa als membres de les elits locals».[36]

3) Fou desproporcionadament alt al principi; inassolible, de fet, per part de moltes poblacions les quals havien sortit profundament malparades de la guerra, tal com han posat de manifest els estudis de Joan Mercader[37] i Josep M. Torras i Ribé,[38] i tal com es pot percebre en els nombrosos testimonis de què es disposa a través de la nodrida col·lecció de memòries de personatges de diversa extracció social (principalment pagesos) que foren coetanis i, per tant, patiren directament la implantació del nou tribut.[39]

35. Torras i Ribé (2005).

36. J. Maria Delgado Ribas (2014), «L'economia del set-cents: desfeta, represa i crisi», a Joaquim. Albareda (dir.), *Catalunya, nació d'Europa 1714-2014*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. I, p. 121-175. La cita prové de la p. 136.

37. Joan Mercader (1961), «L'establiment del reial cadastre a Catalunya i la seva fonamentació econòmica i social», a *Miscel·lània Fontserè,* Barcelona, Gili, p. 295-303; Joan Mercader (1968), *Felip V i Catalunya,* Barcelona, Edicions 62.

38. Torras i Ribé (2005), p. 285-318, corresponents al capítol ben significativament titulat «Fiscalitat i misèria col·lectiva: la imposició del reial cadastre».

39. Una recopilació d'aquests testimonis a Enric Pujol (ed.) (2014), *Antologia de memòries i dietaris personals catalans sobre la Guerra de Successió,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Des d'unes determinades posicions historiogràfiques s'ha insistit que l'excés de pressió fiscal hauria estat ràpidament corregit a la baixa i que finalment l'import total exigit hauria quedat fossilitzat durant bona part del segle xviii.[40] Contra aquest plantejament, E. Fernández de Pinedo ens recorda que el cadastre no era l'únic impost exigit per la monarquia a Catalunya i que, de fet, com veurem tot seguit, es va sobreposar a la resta d'impostos que pagaven prèviament els catalans a la Generalitat o a altres institucions, els quals lluny de quedar fossilitzats van experimentar considerables increments al llarg del segle.[41] Josep M. Delgado encara ha estat més contundent i ha atacat d'arrel la idea de la fossilització de l'import exigit. A partir de l'estudi de l'evolució de la recaptació en diversos pobles de l'actual província de Lleida arriba a la conclusió que «es posible sostener la no fosilización de los cupos del Catastro» els quals haurien registrat entre la dècada de 1730 i la de 1780 «un incremento de casi el 70 %, sensiblemente superior al del índice de precios».[42]

4) I és que, efectivament, el cadastre, ja ens ho deia Joaquim Nadal, no substituí sinó que se sobreposà a la fiscalitat preexistent. Les rendes i els impostos de la Generalitat foren simplement confiscats i transferits. Delgado es pregunta: «¿Se vieron favorecidos, en términos relativos, los súbditos de la Corona de Aragón, respecto a sus vecinos de la de Castilla?». La resposta la cerca en les xifres que dóna Canga Argüelles al principi del segle xix,[43] en les quals detecta un error de càlcul de manera que refent les estimacions d'aquell autor, en realitat, la diferència en la pressió fiscal *per càpita* a la Corona de Castella (15,2 rals de billó per habitant) només sigui lleugerament superior a la de la Corona d'Aragó (14,4 rals de billó per habitant). En bona mesura, aquest equilibri pel que fa a la pressió tributària en els diferents territoris de la monarquia és perquè «la reforma impositiva introducida por los Borbones en Cataluña mantuvo en pie antiguos impuestos de la

40. Aquesta seria la posició d'**Eduardo** Escartín (1979), «La intendencia de Cataluña en el siglo xviii», *Cuadernos de Historia. Anexos de la revista Hispania*, núm. 9, p. 39-112. Segons aquest autor, «el total de la suma a repartir en concepto de Catastro, en el primer cuarto de siglo, varía, para permanecer luego prácticamente inmutable», p. 82. Vegeu també Eduardo Escartín (1981), «El catastro catalán. Teoría y realidad», *Pedralbes*, núm. 1, p. 39-112. També és del mateix parer Agustí Alcoberro (2005), «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització», *Pedralbes*, núm. 25, p. 231-257.

41. **Emiliano** Fernández de Pinedo (1985), «Els ingressos de la hisenda reial a Catalunya (1717-1779)», *Recerques*, núm. 17, p. 125-139.

42. Delgado (1987), p. 25-40.

43. **José** Canga Argüelles (1968), *Diccionario de Hacienda,* Madrid, Biblioteca de Autores Españoles, p. 262. [La primera edició d'aquesta obra és de 1826-27].

> Generalitat [...] y otros de tipo municipal [...] equivalentes a las contribuciones indirectas castellanas. [...] Su contabilización junto al *Catastro* haría desparecer todo vestigio de agravio comparativo para Castilla».[44]
>
> 5) Finalment, el que es produí amb la introducció del cadastre, segons Joaquim Nadal, fou un canvi radical d'òptica política derivat de la imposició del decret de Nova Planta. La fiscalitat reial va deixar de ser «negociable» (com passava amb els donatius de Corts) i les institucions pròpies perderen la capacitat de la gestió de bona part de la fiscalitat en ser-los confiscada, que no anul·lada. La imposició del cadastre neix, per tant, de l'aniquilació de les institucions de govern de Catalunya i del pactisme, la doctrina política que havia regit el desenvolupament de l'activitat polítco-legtislativa catalana des del segle xiii.[45]

En el seu estudi pioner, Joaquim Nadal parla de transferència de recursos des de Catalunya cap a la Cort, cap al centre de la monarquia. Aquest punt, tal com molt bé va precisar M. Arranz, seria molt més qüestionable en la mesura que una part molt important dels recursos aplegats per la hisenda de la monarquia a la Catalunya vençuda es quedava al país per fer front al cost del manteniment de l'exèrcit d'ocupació castellà i de les construccions militars que amb una clara vocació repressiva van haver-se de construir. Aquest seria el cas de la Ciutadella barcelonina o, fins i tot, de la monumental universitat que es va edificar a Cervera, com a premi a la fidelitat a la causa de Felip V per part de la capital de la Segarra, a la vegada que eren clausurats els Estudis de Barcelona, Lleida, Girona o Tarragona com una mesura més de repressió pel posicionament austriacista d'aquestes ciutats. Arranz addueix, a més, que el fet que els recursos es quedessin al Principat també té a veure amb les dificultats de tipus «tècnic», relacionades amb la seguretat, que hauria comportat el desplaçament de sumes tan importants de numerari cap al centre de la monarquia, de manera, que en realitat «el Cadastre, ben al contrari d'allò que s'ha dit, més que actuar com a mecanisme per transferir recursos catalans a la Cort [...] juga el paper de redistribuidor de recursos en el marc del Principat, en alimentar la despesa estatal».[46]

En definitiva, contra els que com G. Tortella pretenen que el cadastre fou un impost modern que tingué un caràcter progressiu, podem adduir les parau-

44. Delgado (1987), p. 35.
45. Nadal (1983), p. 125.
46. Arranz (1984), p. 264-265.

les sempre prudents de M. Arranz i R. Grau quan afirmen que com que, «en el fons, la monarquia es desentén del repartiment concret de les càrregues i dels seus efectes econòmics [...] semblen una mica fora de lloc les consideracions sobre la justícia pràctica de la contribució cadastral i les que enllacen aquesta suposada justícia amb l'empenta de l'economia barcelonina i catalana a partir del regnat de Felip V. De fet, bona part dels efectes considerats positius del cadastre es produeix al marge de les intencions del legislador i a través de la distorsió dels seus principis inspiradors».[47] En realitat, ens diu Delgado, amb les estimacions de la riquesa que es van fer en el procés d'introducció del cadastre es «pretendía acallar las numerosas quejas que se alzaron contra ella, demostrando la capacidad de pago del Principado». Però «una vez estimada su riqueza, las autoridades administrativas se despreocuparán de llevar al corriente las revisiones periódicas preceptivas de la renta catastral, y que los aumentos del cupo se aplicarán indiscriminadamente, sin tener en cuenta las transformaciones económicas sufridas por la Cataluña del siglo xviii, que provocaron una redistribución espacial de los factores, y consiguientes aumentos diferenciales de la renta» els quals, evidentment, no es van tenir en compte en clar perjudici d'aquells indrets que quedaren al marge de la dinàmica expansiva de l'economia.[48] Per tant, res més lluny d'aquell impost imaginat per Tortella de «carácter equitativo, universal y codificado» que «impartía una certidumbre que había de facilitar el cálculo mercantil y estimular la inversión, contribuyendo al crecimiento económico».[49]

5. El debat entorn el paper del reformisme borbònic i la liberalització del comerç americà

Més enllà del paper benefactor que aquesta historiografia «optimista» atribueix a la introducció del cadastre, un altre dels factors que s'acostuma a assenyalar entre els que haurien afavorit el desenvolupament econòmic català del set-cents fou el de la unificació del mercat i l'eliminació de barreres que impedien la lliure circulació de mercaderies, la qual es va produir com a conseqüència natural del resultat de la Guerra de Successió i del procés d'assimilació de la Co-

47. Arranz i Grau (1991), p. 141.
48. Delgado (1987), p. 34.
49. Tortella (2014), p. 275.

rona d'Aragó. Juntament amb l'adopció d'unes primeres mesures proteccionistes (prohibicionistes, de fet) en sectors absolutament estratègics com ara la indústria cotonera,[50] aquesta unificació duanera hauria afavorit la penetració de diversos articles manufacturats catalans (tèxtils, principalment) en el mercat interior peninsular alhora que, en molts casos va precedir la instal·lació de negocis i empreses.[51] És, precisament, la «conquesta pacífica» del mercat interior per part del comerç català durant el segle xviii el que ha portat un autor com J. Ocampo Suárez-Valdés a parlar de «Españas vencidas» (agafant el terme d'E. Lluch) tot referint-se a aquelles regions espanyoles que van ser incapaces de sostenir la competència amb aquests nouvinguts, els productes que portaven i les activitats econòmiques que posaven en marxa.[52]

Òbviament, sembla força incontestable que la penetració comercial catalana en l'interior peninsular es va veure afavorida per l'eliminació de duanes, però més difícil resulta situar aquest factor com a absolutament determinant de l'arrencada industrial catalana. No hem d'oblidar, com han recordat Jordi Maluquer, Jaume Torras o Josep Fontana, seguint la línia interpretativa traçada per Pierre Vilar, que tot aquest procés parteix d'una dinàmica expansiva originada a partir de la integració econòmica primer a nivell regional català que va portar diferents parts del territori del Principat mateix a desenvolupar línies d'especialització complementàries.[53] Sense aquesta dinàmica, que tal com ja s'ha dit més amunt va conduir, tal com insistia sempre Vilar, a una creixent orientació

50. Álex Sánchez (1989), «La era de la manufactura algodonera en Barcelona, 1736-1839», *Estudios de Historia Social*, núm. 48-49, p. 65-114; James Thomson (1994), *Els orígens de la industrialització a Catalunya, el cotó a Barcelona: 1728-1832*, Barcelona, Edicions 62.

51. Jaume Torras Elias (1996), «La penetració catalana a l'Espanya interior en el segle xviii. Una proposta d'explicació», a M. Teresa Pérez Picazo *et al.* (ed.), *Els catalans a Espanya, 1760-1914,* Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 27-30.

52. Joaquín Ocampo Suárez-Valdés (2011), «Los catalanes en España y la economía política de la ilustración: ¿"conquista pacífica" o *Españas vencidas*?», *Revista de Historia Moderna*, núm. 29, p. 185-203. Un contraexemple d'aquestes *Españas vencidas*, el tenim en el fracàs de la casa de Fèlix Part d'instal·lar una destil·leria a Aranda de Duero. Fco. Javier Iglesia Berzosa (2015), «Inversions catalanes a la conca del Duero durant el darrer terç del segle xviii. El fracàs de la destil·leria de Prat i Cia.», a Josep Colomé, Jordi Planas i Francesc Valls-Junyent (ed.), *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 123-176.

53. Jaume Torras Elias (1984), «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo xviii», *Revista de Historia Económica*, núm. 3, p. 113-127.

mercantil de l'activitat econòmica, per molt que s'hagués portat a terme l'eliminació de les barreres que entorpien els intercanvis amb la resta de la monarquia, difícilment s'hauria produït la penetració mercantil catalana en territoris de la Corona de Castella, com, de fet, no es va produir, a la inversa, la penetració mercantil castellana al Principat. No hem d'oblidar, com molt clarament va exposar Jaume Torras ja fa molts anys, que els orígens del desenvolupament manufacturer es troben estretament relacionats amb l'increment de la renda disponible entre sectors força amplis de la població catalana fruit, sobretot, de les transformacions experimentades per l'agricultura (molt centrades en l'aprofundiment de l'especialització vitivinícola).[54] Referint-se a aquest mateix fenomen, Jordi Maluquer va plantejar una explicació dels orígens de la profunditat del mercat regional en l'existència d'una distribució relativament equilibrada de la renda fruit, a la vegada, del caràcter força igualitari de la societat catalana.[55]

De totes maneres, més enllà de la importància que per si mateixos tingueren la unificació duanera i el proteccionisme aplicat a determinades activitats, segons autors com els anteriorment citats R. Dobado i C. Martínez Shaw, per sobre de tot, ambdues tenen el valor de ser el preludi de les mesures liberalitzadores del tràfic colonial que, aquestes sí, varen constituir la pedra de toc pel que fa al paper del reformisme borbònic com a propulsor del creixement econòmic català setcentista. El debat (fins i tot podríem parlar en plural de debats) al voltant d'aquesta qüestió ha generat una literatura ingent. R. Dobado, en l'article repetidament citat, considera que pot discutir-se si el mercat hispanoamericà va tenir un paper decisiu en el desenvolupament de la moderna manufactura cotonera (al·ludint d'aquesta manera a una discussió sobre aquesta qüestió en què intervingueren, entre d'altres, el mateix Carlos Martínez Shaw, Josep M. Delgado, Antonio García Baquero i Àlex Sánchez[56]) però de cap manera es pot afirmar, en opinió de Dobado, que hi tingués un paper irrellevant. Per ell, no

54. Jaume Torras Elías (1976), «Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola 1793-1832», *Investigaciones Económicas*, núm. 1, p. 45-67.

55. Jordi Maluquer de Motes (1985), «La revolución industrial en Cataluña», a Nicolás Sánchez-Albornoz (compilador), *La modernización económica de España 1830-1930*, Madrid, Alianza Editorial, p. 199-225.

56. Un valuós estat de la qüestió sobre aquest debat va ser publicat per Àlex Sánchez, en un llibre d'homenatge a Carlos Martínez Shaw: Àlex Sánchez (2010): «Carlos Martínez Shaw y la manufactura algodonera catalana del siglo xviii», a Roberto Fernández (ed.), *Carlos Martínez Shaw, historiador modernista,* Lleida, Universitat de Lleida, p. 103-122.

i ha dubte que les mesures liberalitzadores del comerç amb l'Amèrica colonial espanyola de 1765 i 1778 «no hicieron sino ampliar la proyección americana de la economía de Cataluña, en especial la de sus comarcas marítimas».[57]

La posició d'un historiador com Josep M. Delgado, el qual ha dedicat un ingent esforç investigador al tema del comerç català amb les colònies americanes en aquests anys finals de l'Antic Règim, és tota una altra. La liberalització del tràfic americà responia sobretot a la recerca d'un increment dels ingressos fiscals i no a una política econòmica pensada per estimular cap activitat productiva en particular. En el cas concret de Catalunya, segons Delgado, va donar lloc a un ampli moviment especulatiu que va afavorir més que l'activitat industrial estrictament productiva (filatura i tissatge, pel que fa a la indústria cotonera), altres rams només d'acabat amb un afany estrictament, com s'ha dit, especulatiu (pintat i estampat de llenços de lli d'importació). Tot i que altres historiadors com ara Àlex Sánchez o Jordi Nadal han aportat arguments convincents que matisen la posició i el plantejament de Delgado,[58] el cert és que el cicle expansiu lligat al «lliure comerç» va durar relativament poc. En aquest sentit podem parlar d'una autèntica dècada prodigiosa entre 1784 i 1793, però justament només d'això: una dècada. Per una banda, la ràpida saturació del mercat americà va provocar una caiguda del guany en les trameses de mercaderies des de Catalunya (amb moments puntuals de crisi aguda com el 1787, de forma que la saturació del mercat provocava la fallida de les empreses més directament implicades en aquest tipus d'operacions). Per altra banda, l'inici d'un llarg període de conflictes bèl·lics a partir de 1793 i que es prolonga fins a 1814 va fer que l'accés al mercat colonial esdevingués extraordinàriament complicat i, en els moments àlgids de l'enfrontament amb Gran Bretanya, pràcticament impossible.[59]

57. Rafael Dobado González (2014), «La recuperación tras 1714. Derrota rentable», *La Aventura de la Historia*, núm. 191, p. 16-25 (cita extreta de la p. 25).

58. Àlex Sánchez; Jordi Nadal (1998), «En los orígenes del éxito algodonero catalán», a G. Gavignaud-Fontaine; H. Michel i F. Pelaquier (ed.), *De la fibre à la fripe. Le textile dans la France méridionale et l'Europe méditerranéenne (XVIIe-XXe siècles)*, Montpeller, Université Paul Valéry, p. 35-57.

59. Josep M. Delgado Ribas (1982), «El impacto de las crisis coloniales en la economía catalana, 1787-1807», a Josep Fontana (ed.), *La economía española al final del Antiguo Régimen. III. Comercio y colonias*. Madrid, Alianza Editorial, p. 99-169.

Com hem intentat mostrar altres autors, en realitat, l'aportació del comerç americà al creixement econòmic i industrial català no va ser determinant fins ben entrat el segle xix quan, precisament, ja s'havien perdut definitivament les colònies continentals i aquest comerç es va haver de replegar cap als darrers reductes de l'Imperi espanyol de Cuba i Puerto Rico, fins a convertir aquestes illes en el centre articulador d'un complex entramat de relacions econòmiques (no sols comercials).[60] Una dada ens sembla del tot eloqüent. Contra les 79 expedicions comercials que de mitjana partiren de Catalunya cap a l'Amèrica colonial entre els millors anys del Lliure Comerç de 1784 a 1795, en els anys de 1841 a 1848 salparen del port de Barcelona una mitjana de 248 embarcacions cada any en direcció als ports colonials (i també alguns de no colonials) de l'altre costat de l'Atlàntic. Aquesta és l'autèntica dimensió dels efectes de les mesures liberalitzadores dels governs de l'època de Carles III.[61] Sense negar que els anys finals del segle xviii constitueixen una fase important en un procés, molt llarg, del desenvolupament del comerç català a Amèrica (el qual molt possiblement arrencaria de finals del segle xvii, quan ja tenim constància de tràfic indirecte a través dels ports de Cadis i Lisboa), cal no deixar-se portar per interpretacions que carreguen tota la seva força explicativa en l'adopció d'unes mesures polítiques les quals, en realitat, perseguien uns objectius que res tenen a veure amb el que es pretén explicar.

Tot plegat ens porta a concloure amb Josep Fontana que «la mitologia que atribueix a la política econòmica dels Borbons un paper decisiu en el creixement econòmic català, no té cap fonament. És evident que els comerciants catalans van treure profit d'algunes de les noves circumstàncies, que no havien estat pensades per afavorir-los, com de la relativa unitat del mercat interior

60. Josep M. Fradera (1987), *Indústria i mercat: les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Barcelona, Crítica; Pere Pascual (1990), *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX: formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica; Pere Pascual (2004), «Moneda e industria. La reforma de 1824 y la acuñación de moneda en Barcelona (1836-1848)», *Revista de Historia Industrial*, núm. 26, p. 57-99. Sobre el paper transcendental de les Antilles espanyoles per a l'economia catalana de la primera meitat del segle xix vegeu també dos interessants estudis de cas: César Yáñez Gallardo (1995), *Emigración ultramarina y familia catalana en el siglo XX. Los Moreu Rabassa de Calella,* Mataró, Caixa Laietana, i Raimon Soler Becerro (2003), *Emigrar per negociar. L'emigració a Amèrica des de la comarca de Garraf: el cas de Gregori Ferrer i Soler, 1791-1853,* Vilanova i la Geltrú, Edicions del Cep i la Nansa.

61. Francesc Valls-Junyent (2004), *La Catalunya atlàntica*, Vic, Eumo.

i, més endavant, del «comerç lliure» amb Amèrica. Però pel que fa a política econòmica, si és que es pot dir que a la monarquia espanyola hi hagués en aquest temps alguna cosa que respongui a aquesta denominació, no va tenir cap efecte positiu ni aquí ni enlloc, com ho demostra el fet que fos incapaç de suscitar formes de creixement semblants a les de Catalunya en altres parts de la monarquia».[62]

6. Conclusions

Un procés d'industrialització primerenc i força reeixit ha convertit aquesta activitat, la indústria, en un dels elements tòpics de la identitat catalana. Catalunya s'ha pogut definir com un país industrial en un context mediterrani on les àrees que van seguir el camí traçat per Gran Bretanya des de finals del segle xviii són pràcticament inexistents. I ho ha pogut fer encara més, enfront d'una Espanya on (amb l'altra excepció, evidentment, del País Basc) la industrialització no va arribar fins a dates relativament recents, ben avançat el segle xx, i en el context polític del règim dictatorial del general Franco.

Aquesta gran arrencada industrial de Catalunya enfonsa les seves arrels en el segle xviii. Fou aquella Catalunya vençuda, que havia perdut les seves institucions i les seves constitucions per culpa de l'aposta que un ampli sector del país (i molt especialment de la seves classes dirigents) va fer en un conflicte internacional com va ser la Guerra de Successió a la monarquia espanyola, la que va saber conduir el procés de creixement i transformació de l'economia catalana –que, de fet, havia començat en les dècades anteriors a aquella guerra– cap al punt idoni per a l'inici d'una industrialització a l'anglesa.

El fet que coincideixi el fort creixement de l'economia amb el triomf de l'absolutisme centralista borbònic ha obert les portes a interpretacions que pretenen lligar una cosa amb l'altra. Des dels coetanis fins als historiadors actuals hi ha hagut posicionaments contraposats, i a vegades clarament enfrontats, en relació amb el paper de la nova situació política creada a Espanya per l'entronització de la dinastia borbònica com a responsable del creixement econòmic català setcentista, previ a l'inici de l'arrencada industrial.

62. Fontana (2014), p. 239.

El caràcter benèfic de la important demanda militar derivada de l'ocupació de Catalunya al final de la guerra i de les expedicions italianes de Felip V, la introducció de l'impost «modern» del cadastre, la unificació duanera que va suposar l'eliminació de barreres entre l'antiga Corona d'Aragó i la de Castella, l'adopció de mesures proteccionistes per a determinades activitats industrials i, sobretot, la liberalització del comerç colonial americà a l'època de Carles III, són els elements adduïts per una historiografia que acudint a l'expressió recentment encunyada per Roberto Fernández podríem qualificar de «filoborbònica».[63] Davant d'aquesta interpretació, una altra emergida d'un paradigma que Fernández qualifica de «filoaustriacista» ha mostrat –crec que en línies generals de manera molt més convincent–, que sense negar el paper de la demanda militar, difícilment se'l pot considerar l'únic element propulsor del creixement econòmic, que el cadastre no va ser ni tan «modern», ni tant «just» com s'ha pretès i, que si la integració de mercat, determinades mesures proteccionistes i la liberalització del comerç colonial americà van tenir a veure amb el creixement econòmic català, en bona mesura fou com a conseqüència que a Catalunya, com diria Capmany, de molt abans existien les condicions que havien de fer possible treure partit d'aquests canvis en el marc polític i administratiu. Són aquestes condicions prèvies, més que no pas els canvis en el marc institucional i determinades mesures de política econòmica, les que impulsaren la transformació del que Vilar en va dir «el principi del mode de producció», que va fer possible caminar amb pas ferm cap al ple desenvolupament del capitalisme industrial ja al segle xix.

63. Roberto Fernández (2014), *Cataluña y el absolutismo borbónico. Historia y política*, Barcelona, Crítica. Amb aquesta obra monumental de revisió historiogràfica el seu autor pretén situar-se en una posició intermèdia respecte de les dues visions, filoborbònica i filoaustriacista, sense que, a parer meu, assoleixi el seu objectiu.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 261-302
DOI: 10.2436/20.1001.01.158

NOTES PER A UNA HISTÒRIA POLÍTICA DEL TEATRE A CATALUNYA (1765-1849)

Joan-Xavier Quintana i Segalà
Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.
Centre d'Estudis del Bages

Article lliurat el 16 de desembre de 2014. Acceptat el 29 de febrer de 2016

Resum

L'objectiu d'aquest estudi és plantejar unes primeres bases de treball que ens permetin entendre el vincle indestriable que es produeix entre el teatre com a mitjà de transmissió de valors i l'ús polític que en faran els distints governs. Primer de tot, cal desgranar a tall general l'origen de la instrumentalització de les arts escèniques i els elements que hi intervenen. En segon lloc, és convenient mostrar una panoràmica històrica de l'influx que exerciren les dinàmiques polítiques en el teatre que es desenvolupà a Catalunya en l'interval de 1765 a 1849. Per acabar, s'han volgut donar unes breus pinzellades sobre l'origen, l'arrelament social i els condicionants polítics que afectaren, en diferent mesura, la representació d'una obra teatral concreta, *La Passió de nostre Senyor Jesucrist*, als escenaris catalans.

Paraules clau

Adoctrinament polític, liberalisme, absolutisme, teatre, ensenyament, Passió, censura, catolicisme.

Notes for a history of political theatre in Catalonia (1765-1849)

Abstract

The purpose of this article is to present different approaches to research which help to understand the relationship between theatre as a means of trans-

mitting values and its political use by different governments. First of all the origin of theatre as a means of transmission and its elements is identified, then providing a historical overview of the relationship between the political history of Catalonia and its theatre during the period 1765 and 1849. Finally, through the play *La Passió de Nostre Senyor Jesucrist*, the origins, popular acceptance and even political limitations of political theatre are analysed, conditions that affected, in different ways, the performance of this play on the Catalan stage.

Keywords

Political indoctrination, liberalism, absolutism, theatre, teach, Passion, censorship, Catholicism.

Presentació

L'estudi del teatre s'ha enfocat majorment des d'una perspectiva literària, que tendeix a centrar bona part de la seva anàlisi en el text, a la vegada que des d'una òptica artística, que per damunt de tot posa l'accent en la posada en escena, o els decorats, i en els artistes que hi intervenen.[1] Val a dir, però, que des la història també s'han percebut les arts escèniques com a instrument d'adoctrinament polític, si bé encara són escassos els plantejaments que tracten l'evolució de la pràctica teatral com a eina al servei dels poders governamentals. El període comprès entre 1765 i 1849 és el marc escollit per assentar unes primeres bases

1. Els estudis sobre teatre i la seva evolució formal i estilística són copiosos. Per citar alguns treballs de referència, el lector pot consultar Joan Castells i Altirriba (1975), «Materials relatius al teatre català profà dels segles xviii i xix», *Estudis Escènics*, Barcelona, núm. 19, p. 13-46; Albert Rossich; Antoni Serrà; Pep Valsalobre [ed.] (2001), *El teatre català dels orígens al segle XVIII. Actes del II col·loqui Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga. Teatre Català Antic. Girona, 6 al 9 de juliol 1998*, Kassel, Edition Reichenberger; Josefina Salord [coord.] (2012-2013), *Vicenç Alberti i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*, Palma, Edicions UIB - Institut d'Estudis Baleàrics; Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Jesús Francesc Massip (2007), *Història del teatre català. I. Dels orígens a 1800*, Tarragona, Arola; Carlos Miguel Suárez Radillo (1993), *El teatro romántico hispanoamericano. Una historia crítico-antológica*, Madrid, Ediciones de Cultura Hispánica; Ramon Bacardit; Miquel M. Gibert (2003), *El debat teatral a Catalunya. Antologia de textos de teoria i crítica dramàtiques. Segle XIX*, Barcelona, Diputació de Barcelona; Ana María Freire López (2009), *El teatro español entre la Ilustración y el Romanticismo. Madrid durante la Guerra de la Independencia*, Madrid, Iberoamericana.

que ens permetin aprofundir en aquesta línia. S'ha pres com a punt de partida el 1765, any en què fou publicada la cèdula reial que va suposar la prohibició dels actes sacramentals. Es tractava d'una de les iniciatives regalistes de Carles III i que va servir al monarca per fer valdre el seu poder regi. A partir d'aleshores, en contraposició amb la realitat precedent, van acréixer les iniciatives legislatives que havien de possibilitar un major control governatiu sobre tots els assumptes concernents a la pràctica teatral. Tanmateix, tot i el context de l'Antic Règim, les dinàmiques socials i culturals es van veure afectades pels diversos conflictes bèl·lics, així com per la progressiva influència de les modes europees i el liberalisme polític. Amb tot, en els límits de les primeres temptatives polítiques de signe liberal, els mecanismes de control governatiu no van ser modificats substancialment. No fou fins al 1849, en plena efervescència de la revolució liberal, que es van publicar el Real Decreto Orgánico de los Teatros del Reino i el Reglamento del Teatro en España. Aquest nou marc normatiu va trencar definitivament amb les pràctiques governatives anteriors.[2]

El teatre com a mitjà de comunicació

Les següents línies exposen de manera general els fonaments pels quals els diferents governs han emprat el teatre com una eina d'adoctrinament polític de la societat, tendència que resulta de la capacitat persuasiva de les arts escèniques o, en altres paraules, d'allò que s'ha anomenat *La cinquena funció del teatre.*[3]

D'altra banda, a través de l'escenificació, l'espectador és transportat a un món figurat en el qual haurà de traduir a la pròpia experiència les imatges que hi veurà representades, a fi i efecte que li siguin assequibles. La realitat que s'exposa en el teatre, malgrat ser fictícia, actua de manera inconscient per al receptor com a arquetip a considerar.[4] Els arquetips prenen especial rellevància quan se'ls

2. Sobre aquesta normativa i la seva repercussió, vegeu Michael Schinasi (1994), «Poder estatal en España y política teatral a mediados del siglo pasado», a Juan Villegas, *Actas del XI Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, vol. IV, Irvine, University of California, p. 36-44.

3. Xavier Fàbregas (1973), *Introducció al llenguatge teatral*, Barcelona, Edicions 62, p. 60-71.

4. Peter L. Berger; Thomas Lukmann (1996), *La construcció social de la realitat*, Barcelona, Herder, p. 46.

dota d'un significat ostensible a l'espectador. És aleshores quan impliquen una càrrega intel·lectual més forta, que es fa dinàmica i comporta conseqüències d'alguna classe tot esdevenint models a imitar o rebutjar.[5]

L'arquetip que es volia transmetre en el teatre del segle xviii es feia més proper a l'espectador quan aquest el podia identificar clarament amb el seu quefer diari. Els autors d'obres teatrals van posar l'èmfasi en els detalls quotidians. Així, els espectadors es podien reconèixer en les escenes en què eren representats aquells vicis, o mals costums, que es pretenien eradicar i que, al mateix temps, servien per incentivar el treball, els negocis i les professions sota un criteri econòmic. Les obres eren el mirall a través del qual l'espectador observava els models de conducta a seguir. Aquesta política instructiva va rebre el beneplàcit del rei qui, amb coneixement de la causa, va promulgar les disposicions legals pertinents per facilitar-ne la correcta evolució. Aquest suport reial es basava en la creença que l'interès privat repercutia en el bé públic i afavoria el regne en els vessants social i econòmic.[6] En el Reformisme il·lustrat, aquesta pedagogia a través del teatre ja fou exposada l'any 1737 a l'obra *Poética* d'Ignacio de Luzán:

> El pueblo y los hombres particulares logran su aprovechamiento en la comedia viendo en ella copiado del natural el retrato de las costumbres y de sus vicios y defectos, en cuyo vejamen cada uno aprende y se mueve a corregir y moderar los propios.[7]

L'ús documentat del teatre com a eina d'adoctrinament, o de transmissió de valors, tenia els seus orígens en l'antiga Grècia. Aleshores es varen definir les principals característiques de la seva instrumentalització. Alguns autors assenyalaven el seu valor instructiu i, alhora, la necessitat de promoure-hi uns valors inherents que resultessin convenients per a la societat d'antuvi. Respecte a la comèdia com a gènere teatral, la consideraven reproductora dels vicis i les baixes passions de la moral humana i, per tant, indigna com a representació. Argumentaven que la seva àmplia acceptació provenia de la submissió dels au-

5. Carl Gustav Jung (1997), *El hombre y sus símbolos*, Barcelona, Caralt, p. 94.

6. José Antonio Maravall (1988), «Política directiva en el teatro ilustrado», a *Coloquio internacional sobre el teatro español del siglo XVIII. Bolonia, 15-18 de Octubre de 1985*, Itàlia, Piovan Editore, p. 12-21.

7. Maravall (1988), p. 11.

tors al criteri del públic, endemés de la senzillesa de les trames, la qual permetia que fossin enteses per tots els sexes i edats. Per aquest motiu consideraven la comèdia com un element vulgar, de poca categoria moral, cultural i social.[8] Posteriorment, el cristianisme no va implicar cap trencament amb aquesta premissa quant a la funció del teatre i a la consideració de les comèdies. Al segle xvii, Lope de Vega posava de manifest la pervivència d'aquesta doctrina sobre les comèdies quan escrivia en defensa de part del seu treball: «Como las paga el vulgo, es justo hablarle en necio para darle gusto». En definitiva, adaptava les trames i el llenguatge de les comèdies al públic al qual anaven dirigides. No obstant això, el missatge polític i social de fons continuava essent marcat per la monarquia.

L'arquetip d'una obra de teatre necessita una significació que el faci intelligible a l'espectador, l'oient o el lector. La creació d'aquest significat s'aconsegueix a través de la producció de signes, els quals tenen tres factors constitutius: el portador del signe (l'escenari i els decorats), el designat i el denotat (el significat literal i metafòric del text) i, finalment, l'intèrpret (l'actor i la seva expressió o declamació). Com que el significat de l'arquetip s'origina en el resultat de la relació del conjunt de signes que són representats en el seu context per un intèrpret, en el moment que variï algun dels tres elements se'n pot veure alterat el sentit.[9] Els llenguatges oral, escrit, gestual i visual serveixen per crear grans edificacions simbòliques,[10] allò que tanmateix podríem anomenar discursos educatius vinculats a una idea política. Aquest element simbòlic és emprat per transmetre veritats eternes,[11] un recurs per construir veritats a mida, com qualsevol religió o creença política.

Es vol emfatitzar el valor de tots els factors, ja assenyalats, els quals intervenen en la creació o transmissió d'un signe o missatge. Les autoritats absolutistes, i també les liberals, eren conscients de la importància d'aquests elements. Un sospir o determinades gesticulacions en diferents escenes podien simbolitzar escarni o ridiculització. No són elements subjectius propis del món escènic, sinó que afecten totes les esferes públiques com, per exemple, els oradors i els predicadors. Comptem amb diversos casos que ens ho il·lustren, com el de les

8. Rosa Llanos López (2007), *Historia de la teoría de la comedia*. *Perspectivas*, Madrid, Arco Libros, p. 23-70.

9. Erika Fischer-Lichte (1999), *Semiótica del teatro. Perspectivas*, Madrid, Arco Libros, p. 15-17.

10. Berger; Lukmann (1996), p. 64.

11. Jung (1997), p. 90.

denúncies que la tropa francesa remetia al bisbat de Barcelona al començament de 1808, pels missatges subversius implícits en els sermons d'algunes parròquies. Un altre és l'amonestació que l'Ajuntament de Manresa va emetre, en data 10 d'abril de 1821, al predicador de la Quaresma. L'autoritat pública es queixava de la incitació a la revolta contra el règim constitucional implícita en el sermó que va recitar el predicador, que anava «acompañado de ayes y suspiros [y] parece haber dado motivo á mayor contricción y agitación». Finalment, van instar el predicador a actuar de la mateixa manera que es feia amb anterioritat al *régime*, «evitando aquellas declamaciones, expresiones, ayes y actos exteriores que puedan causar novedad; y sobre todo las que en qualquier modo puedan ser dirigidas [...] á la perturbacion de la tranquilidad».[12]

El valor del teatre i el seu control jurídic per a un ús polític[13]

Fins a la segona meitat del segle xviii no es va desenvolupar en la monarquia hispànica una normativa, més o menys concreta, que regulés l'ús, la gestió i l'administració del teatre. Bona part de les prescripcions se centraven a dictaminar aspectes d'allò que hom podria anomenar protocol o decòrum dels espectadors. La constant publicació de bans i edictes recordant les disposicions emanades de l'autoritat ens indica la persistència d'uns costums poc respectuosos dels espectadors en el transcurs de la representació. La publicació generalitzada en tot el territori de la monarquia impossibilita l'al·lusió a una suposada malfiança política de les autoritats borbòniques cap al públic català.[14]

12. ACBG, Fons municipal de Manresa, Lligall 61, «Auto notificado al P. Predicador de la Quaresma, Abril de 1821».

13. El lector pot trobar altres dades a través dels estudis de Xavier Fàbregas (1969), *Teatre català d'agitació política*, Barcelona, Edicions 62; Francisco Lafarga (1991), «Teatro político español (1808-1840): ensayo de un catálogo», a Ermano Caldera [ed.], *Teatro spagnolo del primo Ottoccento*, Roma, Bulzoni, p. 167-251; Mercedes Romero Peña (2007), «Nacimiento del teatro político. La lucha en el escenario de serviles y liberales», a María del Carmen García Tejera [coord.], *Lecturas del pensamiento filosofico, político y estético. Actas XIII. Encuentro de la Ilustración al Romanticismo (1750-1850),* Cadis, Universidad de Cádiz, p. 41-52; Jesús Rubio Jiménez (1989), «Melodrama y teatro político en el siglo xix. El escenario como tribuna política», *Castilla: Estudios de Literatura,* Valladolid, núm. 14, p. 129-149.

14. Maria Teresa Suero Roca (1987), *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, vol. 1, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 61.

Al llarg de l'Antic Règim els espectacles teatrals formaven part del conjunt d'actes de diversió i d'entreteniment que programaven per a la població.[15] Entre la documentació relativa al teatre trobem múltiples referències als balls de màscares, a tots els gèneres de representacions de teatre major i menor, etc. El teatre i altres espectacles o entreteniments públics servien per recaptar pecúnia per a determinades finalitats socials o puntuals. Entre aquestes finalitats, cal destacar la provisió de cabals per a hospitals o acaptes a favor dels damnificats per alguna causa. El corregidor era l'autoritat que vetllava per les diversions populars.[16] En ell requeia la tasca de contractació, seguretat o policia i, a més, de censura. Les autoritats eclesiàstiques també formaven part de l'engranatge administratiu i atorgaven la possible autorització de representació d'obres sempre que s'avinguessin als preceptes legals vigents en qüestió de moralitat.[17] El corregidor tenia la potestat d'aturar o prohibir representacions si no s'ajustaven als paràmetres marcats. Per reforçar la figura del corregidor, o del seu delegat, hi havia tropa de l'exèrcit dins del teatre realitzant tasques policials o obeint les ordres rebudes. Les autoritats volien assegurar la impossibilitat que els actors manipulessin el text d'una obra qualsevol atès que posaven tota l'atenció en els possibles missatges implícits o explícits que poguessin existir.

15. Per a més detalls sobre teatres locals vegeu Maria Tarragó Artells (1993), *El teatre de les comèdies de Reus. Un exemple de vitalitat ciutadana (1761-1892)*, Reus, El Mèdol; Miquel dels Sants Salarich i Torrens (1965), «El Teatre de Vich a primers del segle xix», *Ausa,* Vic, 53, p. 267-273; Pere Bohigas Tarragó (1946). *Las compañías dramáticas extrangeras en Barcelona*, Barcelona, Instituto del Teatro; Laura Sancho de Huici (1966), «El Teatro Principal de Barcelona», Estudios Escénicos, Barcelona, núm. 12, p. 9-51; Josep Maria Sala Valldaura (2000), *El teatro en Barcelona entre la Ilustración y el Romanticismo, o, Las musas de guardilla*, LIeida, Milenio; Pep Vila; Montserrat Bruget (1983), *Festes públiques i teatre a Girona. Segles XIV-XVII (notícies i documents)*, Girona, Ajuntament de Girona, Servei municipal de publicacions; Josep Maria Birulés *et al.* (1985), *Història del teatre municipal de Girona. Apunts històrics i arquitectònics (1769-1985)*, Girona, Ajuntament de Girona; Pep Vila (1998), *El teatre*, Girona, Diputació de Girona - Caixa de Girona; Francesc Costa i Oller (1985), *Mataró liberal 1820-1856. La ciutat dels burgesos i els proletaris*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, p. 46-49.

16. Suero (1987), vol. 1, p. 17.

17. Quant a prohibicions, es poden consultar Alberto Romero Ferrer (2002), «Censura y represión sobre teatro y política en el Cádiz de Fernando VII (1814-1833)», *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo. Revista del Grupo de Estudios del siglo XVIII,* Cadis, núm. 10, p. 105-121; Jesús Rubio Jiménez (1984), «La censura teatral en la época moderada: 1840-1868. Ensayo de aproximación», *Segismundo*. *Revista Hispánica de Teatro*, Madrid, vol. XVIII, núm. 39-40, p. 193-233.

La declamació, les expressions corporals i, fins i tot, les mirades prenien una dimensió que podia comportar l'anul·lació de les representacions en qualsevol moment. Els actors s'havien d'ajustar al text de les obres impreses per les quals havien estat contractats o s'havien ofert. Els corregidors podien intervenir o condicionar la interpretació dels actors a la vegada que autoritzar o prohibir decorats escènics concrets. La successió de lleis, bans i edictes al llarg del segle xviii i dels primers anys del segle xix van modificar alguns paràmetres orgànics, per bé que no la seva finalitat. D'aquesta manera, l'element polític subjacent restava invariable. L'article dinovè de la Llei XII de Carles III, que s'integra a l'ordre reial d'11 de desembre de 1786, resumia de manera gràfica l'objecte a regular (el teatre), el motiu d'aital acció (l'efecte psicològic que produeix), el procediment (la censura) i la finalitat o la instrumentalització (els valors a transmetre):

> Nada es de mayor conseqüencia que las lecciones que percibe el pueblo en el teatro; por lo que ninguna composicion dramática, de qualquier especie que sea, podrá representarse sin haberse examinado y aprobado por la Comision de Hospitales; la que cuidará que todas sean ó inocentes ó útiles, y cercenará quanto tuvieren de ménos conforme con las máximas de la Religion y las buenas costumbres; y si no obstante al tiempo de la representacion ó bayle advirtiere el Alcalde alguna cosa reparable, podrá prohibirlo inmediatamente, como está mandado en las comedias.

Mentre es desenvolupava tota aquesta legislació al voltant del teatre, hi havia un debat paral·lel sobre un dels gèneres per antonomàsia de les representacions religioses. Per cèdula reial de 9 de juny de 1765, el rei Carles III prohibia l'execució dels actes sacramentals en tot el territori de la seva jurisdicció. Dos anys després, els jesuïtes van ser expulsats de la monarquia hispànica. Les disputes regalistes eren la qüestió de fons que motivaren sengles accions. Amb tot, la presència del clergat regular i secular en la vida quotidiana catalana era una realitat apreciada pels mateixos viatgers de la divuitena centúria. El 1787, Arthur Young es va mostrar sorprès per l'alt nombre d'eclesiàstics als teatres de Barcelona, fet que considerava inusual pel que fa a aquest estament tenint en compte la seva experiència a França.[18] Possiblement, el viatger an-

18. **Arthur** Young (1993), *Viatge a Catalunya (1787)*, Tremp, Garsineu Edicions, p. 67.

glès no era conscient de la popularitat del teatre a Catalunya a la darreria del set-cents. A l'últim quart d'aquesta mateixa centúria, tots els estaments socials van adquirir el costum de realitzar celebracions teatrals privades.[19] Com informava el baró de Maldà, només a la ciutat de Barcelona hi havia uns vint escenaris particulars.

El capità general de Catalunya va emprendre diferents iniciatives amb el propòsit de neutralitzar o disminuir l'activitat d'aquests teatres, fet pel qual va procurar aplicar tota normativa que estigués al seu abast.[20] D'aquesta manera, les autoritats borbòniques van controlar primmiradament el moviment teatral, circumstància que va suscitar algunes situacions tenses i compromeses. A Manresa, l'any 1800 es van presentar queixes sobre l'abús d'un dels regidors municipals, concretament dirigides contra qui havia manat aturar les representacions i desmuntar l'escenari del teatre de Sant Ignasi per raons poc clares. Deu dies més tard, van emetre una altra queixa sobre les detencions arbitràries del corregidor per l'assumpte del teatre.[21]

Al començament de la dinovena centúria, Ramon Llàtzer de Dou i de Bassols, professor en lleis de la Universitat de Cervera, consignava els usos polítics i morals del teatre en el seu tractat sobre institucions públiques. Dou veia en el teatre una doble comesa, ja que considerava que les arts escèniques no servien només per distreure la població sinó que, a la vegada, també la instruïen. Així mateix, reconeixia que al públic teatral, en ser espectador d'obres correctes (és a dir, dotades d'un missatge escaient), se l'ajudava a evitar els vicis de l'«avaricia, prodigalidad, luxuria, fanfarroneria, y otros de igual naturaleza, viendolos ridiculizados con mucha sal y gracia por los actores cómicos». A més a més, Dou exhortava els legisladors a tenir especial sensibilitat en el control del teatre amb l'objecte de procurar evitar aquells missatges que poguessin ésser nocius per a la millora de la nació.[22] Mentre Ramon Llàtzer de Dou escrivia i enviava a la impremta la seva magna obra ja citada, es publicava la Reial instrucció d'11 de març de 1801 sobre teatres, en la qual

19. Francesc Curet (1935), *Els teatres particulars a Barcelona el segle XVIII*, Barcelona, Institució del Teatre, p. 57.

20. Curet (1935), p. 58.

21. ACBG, Fons municipal de Manresa, Lligall 376, Carpeta Església de Sant Ignasi.

22. Ramon Llàtzer de Dou Bassols (1802), *Instituciones del derecho público general de España con noticia del particular de Cataluña y de las principales reglas de gobierno en cualquier estado*, tom V, Madrid, Oficina de Don Benito García y Compañía, p. 403-406.

es regulaven millor i se sistematitzaven les anteriors prerrogatives legals de control i gestió.[23]

La Guerra del Francès va suposar l'existència de dues realitats paral·leles en el món teatral, encara que en totes dues prevalia de manera inequívoca la instrumentalització política al seu favor.[24] Les autoritats napoleòniques a la Península, conduïdes per Josep I Bonaparte, van intentar recuperar representacions de comèdies del Segle d'Or i de diferents drames setcentistes. Emperò, la iniciativa règia no va reeixir.[25] Tot sembla indicar que les raons d'aquest fracàs van raure no tant en un presumible desfàs estètic sinó, més aviat, en la persistència d'un sentiment contrari als francesos. L'activitat regular als teatres era un indicatiu social de l'estat polític del moment. S'identificava l'estabilitat política amb la programació en virtut dels paràmetres tradicionals; per contra, els truncaments de temporada o les clausures dels teatres eren símptomes d'agitació o de descontrol. A la Barcelona napoleònica, des del 5 d'agost de 1808 el teatre va restar tancat i, fins a la primavera de l'any següent, no es va intentar iniciar la temporada. La manca d'abonament –només havien anunciat trenta representacions– va suscitar que aquella temptativa no prosperés.[26]

Amb motiu de l'arribada de Napoleó a Madrid, les autoritats franceses van obligar la companyia italiana de teatre de Barcelona a marxar a Madrid. Es volia un gran nonbre d'espectacles i de representacions per festejar l'efemèride, si bé finalment no es van efectuar. Mentrestant, la companyia va intentar sobreviure. Tanmateix la fugida de diferents actors i actrius i l'assistència de molt poc públic a les diferents representacions van ser els detonants del seu precipitat final.[27] Fins al 15 d'agost de 1810 no es va tornar a obrir el teatre a Barcelona. En aquesta ocasió es volia celebrar el natalici de l'emperador. Les autoritats franceses de la capital catalana volien mostrar una certa normalitat de la vida quotidiana a través de la regularitat dels espectacles, tot i que la manca de públic assistent va aigualir, novament, els deu mesos que va durar la temporada, la

23. Suero (1987), vol. 1, p. 22-27.

24. Emilio de Diego (2007), «La verdad construida: la propaganda en la Guerra de la Independencia», a Antoni Moliner [dir.], *La Guerra de la Independencia en España (1808-1814)*, Alella, Nabla, p. 218.

25. Jean-René Aymes (1990), *La Guerra de la Independencia en España (1808-1814)*, Madrid, Siglo Veintiuno de España, p. 73.

26. José Subirà (1946), *La ópera en los teatros de Barcelona*, Barcelona, Librería Millá, p. 60.

27. Suero (1987), vol. 1, p. 232.

qual, en ocasions, se salvava per l'assistència dels oficials francesos. En els darrers mesos de 1810 era freqüent veure pels carrers de Barcelona més músics que transeünts.[28] L'activitat teatral no havia decaigut totalment a la ciutat comtal; en alguns teatres particulars se celebraven representacions amb cert èxit de convocatòria. El governador militar de Barcelona, tal vegada cansat del boicot, va prohibir executar obres en un d'aquests escenaris privats.[29] Els teatres particulars van actuar com a petits centres de difusió de la propaganda patriòtica contra l'ocupació francesa.[30] Totes les representacions tenien unes característiques comunes: el triomf dels discursos dels pronunciats en clara al·lusió al context de revolta.[31] Els teatres públics no sempre van formar part de la xarxa de difusió de la propaganda contrària als francesos perquè aquests solien estar controlats per l'exèrcit ocupant.

Durant les actes de les Corts de Cadis, es va proposar la reobertura del teatre de la ciutat gaditana. L'argumentació favorable es va centrar en la necessitat del foment de valors patriòtics i morals. Ara bé, els sectors més conservadors van promoure la censura d'aquesta iniciativa ja que entenien el teatre com un element de vulgaritat que podia corrompre la societat. Entre aquests moralistes hi havia fra Diego de Cadis i el pare Simón López, que va ser el primer a oposar-se a la proposta d'obertura.[32] No tot l'estament eclesiàstic deuria compartir la mateixa postura atès que molts d'ells, com és el cas del bisbat de Barcelona, deurien continuar assistint al teatre. L'any 1814, des de la mitra de la ciutat comtal, es va enviar als eclesiàstics una circular que els recordava el bon exemple que havien de donar i els instava a deixar de freqüentar els teatres.[33] D'altra banda, el teatre públic de Cadis no va obrir. Si més no, l'activitat escènica es va traslladar als *corrales* o patis interiors de cases, espais que hom anomenava teatres privats. En definitiva, el teatre, ja fos representat o imprès, va arribar a ser un altre camp de

28. Raimon Ferrer (2010), *Barcelona cautiva o sea diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los franceses*, tom VI, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona [edició a cura d'Antoni Moliner], p. 114.

29. Subirà (1946), p. 67.

30. De Diego (2007), p. 220-221.

31. Aymes (1990), p. 72.

32. Ramón Solís (1969), *El Cádiz de las Cortes*, Madrid, Alianza Editorial, p. 338-344.

33. Josep Artís (1933), *Tres conferències de teatre retrospectiu*, Barcelona, Institució del Teatre, p. 33-34.

batalla en la guerra de la propaganda entre els defensors dels drets monàrquics de Ferran VII i els napoleònics.[34]

A mitjan 1814, la primera restauració ferrandina va suposar el retorn a l'estat polític i legislatiu previ a la invasió francesa de l'any 1808, i la derogació de la major part de les promulgacions de les Corts de Cadis. Per tant, els límits de la legislació restituïda es manifestaven novament. La potestat dels corregidors, dels censors i de la resta d'autoritats no va deixar espai per a la improvisació, si bé algunes vegades els incidents venien donats per l'actitud dels espectadors. L'any 1819, el governador de la ciutat de Barcelona va rebre un memorial del censor del teatre en què exposava la seva inquietud davant d'uns polèmics successos que havien tingut lloc recentment. Segons explicava el censor, un dia, mentre s'ocupava de complir les seves comeses al teatre, uns homes no obeïren el seu manament de silenci. Poc després, aquells homes clamaren amenaces i insults contra la seva persona i el seu càrrec. De retorn al seu domicili, el censor va parlar dels fets amb la seva dona. Amb tot, sembla que aquells dos homes del teatre, armats amb garrots, el seguiren fins a casa seva per increpar-lo. Davant d'aquella situació, l'esposa del censor va decidir sortir al carrer i demanar explicacions als dos agitadors, els quals van agredir-la i li provocaren un trau al cap.[35]

El pronunciament de Riego va obtenir el suport desitjat el març de 1820, moment en què diferents places del nord peninsular també es van manifestar en favor de la Constitució de 1812, tot mostrant així el seu suport polític a aquest moviment. Durant els primers mesos del nou règim no es van produir canvis significatius en matèria de teatre. Les prerrogatives dels censors i dels corregidors en el control de les obres configurava un marc prou adient com per mantenir-lo a tenor de les noves necessitats. La figura del corregidor va ser substituïda per la del cap polític, el qual seria designat per les noves autoritats liberals, que volien assegurar-se d'aquesta manera que el personal es mantingués fidel al nou règim. Malgrat el nou context polític, els conflictes entre les autoritats públiques, les eclesiàstiques i la societat civil no van desaparèixer.

Amb l'objecte de donar una empenta al nou règim, les autoritats liberals de diversos municipis van emprendre accions de reforma i millora dels teatres

34. David Thatcher Gies (1991), «Hacia un mito anti-napoleónico en el teatro español de los primeros años del siglo xix», a Ermanno Caldera [ed.], *Teatro politico spagnolo del primo ottocento*, Roma, Bulzoni Editore, p. 60.

35. AHCB, Fons Ajuntament Borbònic, 1D.XX-39.13.2.

públics, tot sovint amb més voluntat que recursos. A la ciutat de Manresa es va construir un nou local, però la manca de liquiditat va impossibilitar-ne el pagament que, l'any 1824, encara era reclamat.[36] En altres ciutats, els comptes van sortir més sanejats. A Vic no es va reformar només el teatre, sinó que alhora es van recaptar diners per a la Milícia Nacional, es van adquirir utensilis per al teatre i es van crear alguns decorats com la pintura d'un saló amb una medalla de la Constitució.[37] El valor simbòlic d'aquest decorat resultava inqüestionable. La medalla, que presidia el punt central del saló, representava per als liberals el nou eix vertebrador de la societat a imatge del sant Crist que, en tantes llars catalanes, ocupava aquell mateix espai simbòlic.

Els censors del Trienni Liberal, a imatge dels seus antecessors en el càrrec, van treballar activament per evitar la propagació d'aquells ideals que creien contraris al règim imperant, i ho feren també en aspectes d'índole artística. El mes de març de 1821, l'alcalde de Barcelona va iniciar els tràmits escaients per a la reprovació de l'obra titulada *El monstruo de Cataluña y peñas de Montserrate*, considerada immoral.[38] La censura liberal també va intervenir en assumptes artístics o estètics en algunes obres de teatre. Recordant el dirigisme dels anteriors governs absolutistes, es pretenia encaminar la moral del públic cap a uns determinats valors a la vegada que imposar una certa estètica liberal burgesa. L'excés de zel per part d'alguns censors va comportar tensions amb els directors d'escena, els quals havien de complir les deliberacions dels primers. A la Barcelona de 1820, Tomàs Rey, censor del teatre de la ciutat, va imposar un repartiment determinat dels actors en les obres que es representaven. El director d'escena, Andrés Prieto, cansat de les queixes del públic per la mala elecció del repartiment de papers entre els actors, va procurar instigar els canvis oportuns.[39] No es deuria tractar d'un fet aïllat atès que, a la ciutat de Girona, també es va demanar un cert repartiment entre les actrius.[40]

En el decurs del Trienni Liberal, els reglaments de conducta dels espectadors dins el teatre es van seguir publicant sense grans diferències respecte dels governs precedents. El comportament dels espectadors dins i fora del teatre

36. ACBG, Fons municipal de Manresa, Lligall 376.
37. AMVI, Fons municipal de Vic, Armari 15, Lligall 15.35.
38. AHCB, Fons Ajuntament borbònic, 1D.XX-3/11.11.
39. AHCB, Fons Ajuntament borbònic, 1D.XX-3/10.13.
40. AMGI, Fons municipal de Girona, V.I.3. Teatre, Lligall 4.

no sempre era tan correcte com les autoritats haurien desitjat. Tot sovint la publicació i difusió de reglaments i de bans relatius als espectacles solien ser conseqüència d'algun aldarull anterior. A Lleida, el primer d'agost de 1821 es va publicar un ban que instava a sol·licitar un permís previ a tot ciutadà que volgués divertir-se amb representacions teatrals, balls, etc.[41] La causa d'aquesta prescripció radicava en un disturbi ocorregut per causa d'una interpretació malintencionada d'un ban anterior.

Entre els dies 16 i 17 d'octubre de 1822 es van discutir a les Corts espanyoles diferents observacions sobre el teatre. Els polítics liberals van posar de manifest la necessitat de promoure un teatre en què es difonguessin uns valors que «[...] inspiren la sana moral, el ejercicio de las virtudes cívicas, y el de las grandes acciones que contribuyen á la gloria nacional»; en definitiva, volien promoure allò que entenien com a «patriotismo por la defensa de la libertad».[42] S'havia d'aplicar la censura en aquelles obres que no s'ajustessin als preceptes del règim constitucional. De manera anàloga pensava un anònim que, cap a les acaballes de novembre de 1822, després d'haver assistit a diferents representacions patriòtiques, va afirmar a les pàgines del *Diario de Barcelona* que un teatre ben manejat ajudaria a l'esperit públic del moment.[43] Però l'any 1823, l'ocupació de la Corona espanyola per part de l'exèrcit dels Cent Mil Fills de Sant Lluís va comportar la caiguda del règim constitucional. L'11 de novembre d'aquell mateix any, les noves autoritats absolutistes de Barcelona van publicar un reglament específic per al teatre.[44] Reflectint l'estat social i polític del moment, aquest document va ser imprès en castellà i francès amb l'objecte de ser extensible a tots els espectadors potencials del moment, tenint en compte sobretot els soldats de l'exèrcit ocupant.

La segona restauració ferrandina (1823-1833) no va aportar canvis significatius més enllà dels merament legislatius, car es va retornar a lleis anteriors a 1820. Els esquemes de la primera restauració es van perllongar en el decurs d'aquests anys; no hi va haver cap innovació quant als paràmetres de treball del

41. AML, Fons municipal de Lleida, Bans, edictes i anuncis, Reg.1417.

42. *Diario de las sesiones de Cortes: legislatura de 1822,* tom 1, Madrid, Imprenta de J. A. García, 1872, p. 204-206.

43. Citat a Ramon Arnabat (2001), *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Vic, Eumo Editorial, p. 155.

44. AHCB, Fons Ajuntament borbònic, 1D.XX-10/15.

teatre ni tampoc pel que fa al sentit atorgat a les representacions teatrals com a instrument de propaganda. Malgrat les limitacions administratives i fiscals de la monarquia en aquells anys, l'observança en els assumptes de teatre no va decaure. A fi d'assegurar l'ordre públic, les autoritats podien sol·licitar informes sobre la conducta moral i política dels actors o de les companyies de teatre. Les companyies ambulants podien recórrer tot el Principat en una temporada teatral. El mes de juliol de 1824, la companyia de Magí Vidal, composta per set homes i quatre dones, va informar el contractista gironí don Tomàs que havien començat la temporada a Tarragona i que, en aquell moment, es trobaven a Reus. Li va indicar que esperaven poder passar a Valls per seguir fins a Vilafranca i, en acabar, ser contractats a Girona.[45] Com era costum, les companyies teatrals podien viatjar amb certa agilitat atès que bona part dels utensilis, decorats i altres materials escènics que empraven en les representacions solien ser propietat dels teatres. Per aquesta mateixa raó, concloses les representacions, havien de retornar tot el material.[46]

Durant la revolta dels Malcontents a la Catalunya de l'any 1827, en algunes poblacions catalanes, com ara Girona, es va allargar la temporada teatral.[47] És probable que la causa principal d'aquesta prolongació de les activitats escèniques resultés de la voluntat de les autoritats locals en transmetre a la població civil una sensació de tranquil·litat. La tensió social acumulada des del Trienni Liberal i les calamitats de la guerra generaven un malestar que podia traslluir-se en noves revoltes. Les autoritats, conscients d'aquest context, van promoure una major programació teatral i de distraccions públiques, per tal de dissipar els ànims de la població.

El nou capità general de Catalunya, el comte d'Espanya, en una circular de 18 de maig de 1829, instava les autoritats locals a prendre les mesures oportunes per impedir les representacions teatrals de caràcter privat. El document al·ludia a la idiosincràsia totalment ociosa de les representacions, les quals no disposaven d'uns valors clarament constructius i convertien aquests espectacles en quelcom reprovable. Igualment, el comte d'Espanya va prohibir qualsevol funció de teatre que no comptés amb actors que fossin professionals recone-

45. AMGI, Fons municipal de Girona, V.I.3. Teatre.Lligall 2.
46. AMVI, Fons municipal de Vic, Armari 15. Lligall 15.35.
47. AMGI, Fons municipal de Girona, V.I.3. Teatre, Lligall 2.

guts i que disposessin del corresponent permís.[48] L'objectiu era limitar les representacions d'aficionats al mínim possible a fi i efecte d'evitar, a través de la professionalització, determinades escenes que poguessin derivar en situacions indecoroses. Amb tot, la missiva del comte no implicava que, amb el permís previ de l'autoritat, no es poguessin representar obres teatrals. Els teatres van romandre tancats del 15 al 25 de maig de 1829, amb motiu de la malaltia de la reina Maria Amàlia, esposa de Ferran VII. En finar la reina aquest darrer dia, la permanència de la clausura dels teatres, pels mesos de dol decretats pel monarca, va comportar que els actors estiguessin aturats fins al 22 d'agost d'aquell mateix any.[49]

En morir Ferran VII, el 29 de setembre de 1833, seguint el protocol funerari reial, es van tornar a clausurar els teatres. A pesar del dol oficial per la mort de Ferran VII,[50] el 28 de novembre, la reina governadora, Maria Cristina de Borbó, va fixar l'1 de desembre d'aquell mateix any com a data per a l'obertura dels teatres,[51] tal vegada amb motiu dels primers aixecaments reialistes en diferents punts de l'Estat o de l'agitació social existent. És possible que les autoritats creguessin convenient transmetre tranquil·litat i normalitat a l'esperit públic. Així doncs, amb una programació regular al teatre, s'oferia entreteniment i es calmaven els ànims del poble. Igualment, moltes localitats del Regne van celebrar les festes de proclamació d'Isabel II com a reina d'Espanya en aquests primers dies de desembre. Així, la mesura d'obertura va permetre que els teatres poguessin formar part del conjunt d'iniciatives festives encaminades a celebrar la proclamació.[52] No obstant això, fins al 27 de març de 1834 no es va publicar la primera ordre reial en matèria de teatre. Les necessitats de la Primera Guerra Carlina (1833-1840) i l'estat econòmic de la monarquia van marcar els anys de la Regència de Maria Cristina de Borbó. Les primeres iniciatives legislatives es

48. AME, Fons municipal d'Esparreguera, Circular del comte d'Espanya, 18 de maig de 1829.

49. Artís (1933), p. 29.

50. El 21 d'octubre Manuel Llauder, capità general de Catalunya, publicava un avís general sobre com seria el dol per la mort de Ferran VII, sis mesos de rigor i sis d'alleujament. Vegeu *Boletín Oficial de la Provincia de Cataluña*, Barcelona, núm. 6 (14 de novembre de 1833), p. 25.

51. AMGI, Fons municipal de Girona, V.I.3. Teatre, Lligall 6.

52. Sobre les festes de proclamació d'Isabel II que van tenir lloc a Barcelona i altres indrets de Catalunya, veg. Laura Corrales Burjalés (2014), *L'estampa i la Primera Guerra Carlina a Catalunya (1833-1840)*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona; Departament d'Història de l'Art, vol. 1, p. 230-234. Tesi doctoral dirigida per Antoni Moliner Prada i Rafael Cornudella Carré.

van encaminar cap a una reestructuració administrativa general, per bé que la normativa vigent en temps de Ferran VII seguia essent un mètode eficaç a través del qual es podien controlar perfectament els espectacles públics. L'aportació més significativa d'aquesta ordre reial va ser la substitució de la figura del jutge general dels teatres del Regne per la figura del subdelegat de Foment. D'una manera semblant a altres rams de l'Administració pública, al començament de la Regència de Maria Cristina de Borbó es van reemplaçar de forma gradual càrrecs de l'Administració de l'Antic Règim per altres de nou encuny, amb la finalitat d'assegurar la fidelitat a la dinastia isabelina.

L'interval de 1832 a 1840 es va caracteritzar per una creixent efervescència social i cultural. El repertori d'obres representades en els escenaris de Barcelona, entre altres ciutats liberals, palesen quins eren els ideals de les autoritats. Un dels autors de més renom i trajectòria dins el liberalisme exaltat va ser Josep Robreño (1782/4-1838).[53] Les seves obres van ser el clar exemple de l'arquetip, o ideal, a comunicar a la primeria del nou regnat. La ridiculització dels absolutistes durant el Trienni Liberal, o dels carlins posteriorment, presentats com a lladres mentiders o simples beneits que es deixaven manipular per estupidesa, va ser una de les característiques permanents en les seves obres. Els seus escrits en aquests primers anys de la Regència –a imatge d'aquells que ja havia presentat durant el Trienni Liberal– exaltaven la violència liberal contra els carlins. La contundència de les imatges escèniques que impregnaven el text teatral servien per transmetre sentiments enardits de patriotisme al servei de la reina. A través de les seves representacions, s'havia lloat la mort a cops de martell del capellà Vinuesa, es va glorificar la destrucció del poble de Castellfollit o la carnisseria del santuari de Sant Llorenç de l'Hort per part del general Espoz y Mina.[54] La qüestió de fons era mostrar el Govern de la reina com a implacable contra l'ene-

53. Per aprofundir en la figura de Josep Robreño es pot consultar l'obra de Rodolf Llorens Jordana [vegeu nota 52], Biel Sansano (2010), «La fortuna de Ramón de la Cruz en el teatre català vuitcentista: els inicis de Josep Robrenyo», a Francesc Lafarga; Luis Pegenaute i Enric Gallén [ed.], *Interacciones entre las literaturas ibéricas*, vol. III, Berna, Peter Lang, p. 493-510; Josep Maria Poblet (1980), *Josep Robrenyo. Comediant, escriptor i revolucionari (1783-1838)*, Barcelona, Editorial Millà; Pere Anguera (1995). «El teatre anticarlí de Josep Robrenyo», a Josep Maria Solé Sabaté [coord.], *Literatura, Cultura i Carlisme. III Seminari sobre Carlisme celebrat a Solsona els dies 18 i 19 de març de 1993*. Solsona. Barcelona, Columna, p. 3-21.

54. Rodolf Llorens Jordana (1981), *Josep Robreño. El nou concepte de la renaixença*, Ariel, Barcelona, p. 203.

mic, guanyar adeptes per a la causa d'Isabel II i promoure els ideals de llibertat d'acord amb el liberalisme polític. Tanmateix, Robreño es va exiliar el febrer de 1836 per acabar marxant amb la seva companyia teatral per terres americanes en les quals, dos anys després, va trobar la mort. Sembla que Robreño, qui s'havia postulat com a moderat en afavorir la jove Isabel II tot seguint les directrius de Llauder, va emprendre el seu darrer viatge per temor a represàlies davant l'imminent triomf del liberalisme exaltat.[55]

La Primera Guerra Carlina va desgastar les possibilitats humanes i materials de l'exèrcit i del país del qual s'abastia. Una de les mesures que es varen emprendre a fi i efecte de recaptar capital per al sufragi de les despeses de l'exèrcit va ser l'organització de balls i representacions teatrals. El 19 de gener de 1836 la ciutat de Lleida va oferir la possibilitat d'arrendar la celebració de vuit balls a la ciutat. Es tractava d'obtenir recursos econòmics amb l'atorgament de la concessió i, al mateix temps, oferir diversió a la ciutat.[56] El 3 d'abril de 1838, el capità general de Catalunya va permetre una representació teatral a Barcelona el benefici de la qual seria destinat, a parts iguals, a Sant Vicenç dels Horts i Martorell. Els 1.039 rals recaptats van ser distribuïts entre les famílies que havien patit les darreres accions ocorregudes en ambdues poblacions.[57] Quatre dies més tard, el 7 del mateix mes i any, es van fer sengles representacions teatrals a Reus i a Barcelona, les quals van ser en benefici de les famílies dels soldats de l'exèrcit de la Regència morts en l'acció de Morella.[58] Des del febrer de 1837 fins a l'abril de 1839, es van organitzar diferents balls amb l'objecte de recol·lectar cabals per a la Milícia, la situació de la qual no deuria ser encoratjadora a les acaballes de la guerra. En sigui un cas l'Ajuntament de Girona que, amb clara voluntat d'ajuda, va cedir gratuïtament un local per a un ball que havia de servir per aplegar fons per a la Milícia.[59] Conclosa la guerra, també es van organitzar actes anàlegs, com el ball en honor de la 1a Brigada de la 4a Divisió de l'exèrcit d'operacions del Nord, celebrat a Vic el 9 d'agost de 1840.[60] Emperò, hom pot suposar que no

55. Llorens (1981), p. 202-207.

56. AML, Fons municipal de Lleida, Reg.1418, Bans, edictes i anuncis.

57. *Diario de Barcelona,* Barcelona, núm. 96 (6 d'abril de 1838), p. 764. AMSVH. Fons municipal. Citat a Informe de Ricard Pérez.

58. AHCB, Fons Ajuntament borbònic, 1D.XX.10/16.

59. AMGI, Fons municipal de Girona, V.I.3. Teatre, Lligall 2.

60. AMVI, Fons municipal de Vic, Armari 15. Lligall 15.35.

sempre es degueren complir les expectatives d'aforament en aquests actes. El producte obtingut de les entrades havia de permetre sufragar les despeses de l'organització i deixar un benefici net. Per incentivar les iniciatives privades en aquests espectacles, la ciutat de Girona va oferir la possibilitat d'exempció de taxes de lloguer del teatre públic en els casos en què no es venguessin totes les entrades.[61]

Tot i la situació de guerra civil, en el transcurs de 1833 a 1840, la normativa en qüestió de seguretat en els espectacles públics i les festes va ser molt estricta. Durant el mateix carnestoltes de 1837, la ciutat de Girona va prohibir la circulació de persones amb màscares pels carrers a excepció de la sala de ball. Tampoc no va ser permès l'ús de disfresses inadequades ni l'accés amb armes de qualsevol tipus.[62] Aquests bans i edictes deixen entreveure una intensa activitat de les forces de seguretat, ja fossin Mossos d'Esquadra o tropa d'exèrcit. Val a dir que aquestes restriccions no sempre tenen relació amb el comportament del públic o la lluita amb els carlins, sinó que la seva gènesi s'ha de percaçar en els personalismes o els conflictes de competències entre autoritats. El 25 de febrer de 1838, l'oficial de Mossos d'Esquadra Josep Pons va enviar una queixa a l'alcalde de Barcelona. En aquesta ocasió, el president del teatre de la Santa Creu[63] ja havia ubicat la seva guàrdia per vigilar l'escenari. Després d'una discussió amb el cap dels Mossos, el president resolgué, com a resposta de menyspreu, situarlos al final del teatre i amb l'ordre explícita que no poguessin fumar ni portar posat el barret de l'uniforme, cosa que significava que hi estaven però sense cap autoritat.[64] Un conflicte semblant es va viure a Manresa el 3 de gener de l'any següent. I com a conseqüència, l'alcalde, Fèlix Argullol, i el seu segon, Ignasi Cots, van remetre a l'oficial de la Milícia Nacional un ofici pel qual sol·licitaven ser la primera autoritat avisada en cas d'incident en el teatre.[65]

Les causes d'alguns aldarulls van ser originades per l'evolució de la guerra contra els carlins. La prolongació del conflicte armat i la sagnia humana posaven en evidència les limitacions del Govern liberal per fer front el carlis-

61. AMGI, Fons municipal de Girona, V.I.3. Teatre. Caixa 5.

62. AMGI, Fons municipal de Girona, V.I.3. Teatre, Lligall 2.

63. Tot i que en el document no ho especifica, donat el caràcter públic del teatre ha de tractar-se del teatre de la Santa Creu.

64. AHCB, Fons Ajuntament borbònic, 1D.XX-5/11.2.1.

65. ACBG, Fons municipal de Manresa, Lligall 376.

me. Les autoritats liberals van optar per amagar o exagerar alguns fets d'armes a través de la premsa.[66] Es volia transmetre una imatge de seguretat i de control sobre la guerra. L'any 1838 es van promulgar manaments per evitar la representació d'obres que poguessin desmoralitzar el públic.[67] Malgrat els avatars socials i polítics d'aquest conflicte bèl·lic, les autoritats liberals no es van oblidar de la forma i el sentit que volien conferir a les arts escèniques com a instrument d'adoctrinament i, l'abril de 1839, començaven de la següent manera el nou decret: «Siendo el teatro la escuela de las costumbres, y debiéndose guardar en consecuencia por los espectadores el decoro y miramientos que un público ilustrado y sensato se debe á sí mismo».[68] La intencionalitat pedagògica era explícita i pública. D'altra banda, no es pot establir cap relació entre el nombre de decrets i de bans i l'agitació política concernent a la conflagració.

Cal constatar que, avui dia, disposem de poca informació sobre el món del teatre en territori carlí al llarg de la Primera Guerra Carlina. Alguns historiadors han apuntat l'existència de diferents autors de peces curtes que militaren en el primer carlisme[69] encara que no en coneixem la nòmina completa.[70] Ara bé, hi ha testimonis que acrediten que els carlins celebraven actes culturals i festius de signe tradicional i folklòric.

L'acabament de la Primera Guerra Carlina va implicar de manera progressiva un seguit de canvis en l'àmbit del teatre. El mes de maig de 1840, des del Ministeri de Governació es va promoure un activisme de la censura dramàtica que havia d'afermançar la tranquil·litat del Govern. Les autoritats tenien molt clar on es trobava el perill: «Las piezas dramáticas adquieren en el Teatro nueva existencia, egerciendo una grande influencia en las masas bien fáciles

66. Manuel Santirso (1996), «Los militares en la revolución liberal española: El caso de los capitanes generales de Cataluña (1832-1839)», *Trienio*, Madrid, núm. 27, p. 112.

67. AHCB, Fons Ajuntament borbònic, 1D.XX-5/11.1.

68. AHCB, Fons Ajuntament borbònic, 1D.XX-10-17.

69. Pere Anguera (1995*b*), «Damunt el polvorí: Els catalans entre 1800 i 1860», a Pere Gabriel [dir.], *Romanticisme i renaixença 1800-1860*, Barcelona, Edicions 62, p. 74.

70. De tres autors que han estat adscrits al carlisme d'aquests temps, Josep Rius va morir el 1833, just abans de començar la Guerra dels Set Anys (1833-1840); Marc Fusté va escriure les seves obres entre els anys 1843 i 1854 i, a Francesc Torné només se li coneix un peça de teatre menor escrita el 1845 i retocada el 1859. Vegeu Pere Anguera (1990), «Liberalisme i cultura popular: la decadència dels balls parlats», *Revista de Catalunya*, Barcelona, núm. 42, p. 110-112.

de agitar en estos espectáculos» i, per tant, es convertien en font de problemes. Per evitar possibles contratemps, calia encertar la correcta elecció dels censors.[71] A partir del juliol de 1840, la burgesia i el liberalisme polític havien guanyat la guerra. En ocupar el poder de l'Administració, la programació dels teatres va anar essent modificada. Fins aleshores, majorment havien estat escenificades comèdies breus amb una clara finalitat instrumentalitzada. A partir d'aquell moment es va iniciar un canvi en els gustos per nous gèneres, més d'acord amb la nova classe dominant. La burgesia liberal considerava inapropiats i de mal gust els gèneres menors com els diàlegs, peces breus, balls, etc. Per aquest motiu, liberals com els Galceran van marxar del teatre en veure que s'hi representaven aquest tipus d'obres.[72] El liberalisme preferia promoure el melodrama romàntic.[73] No obstant això, la instrumentalització del teatre no va patir una transformació significativa fins al 1849, quan es va derogar tota la legislació anterior i es va intentar adequar el teatre a la nova realitat liberal, més consolidada en comparació dels anys de la Regència de Maria Cristina de Borbó.

Pinzellades per a un estudi de *La Passió i mort de nostre senyor Jesucrist* com a instrument polític

Hom reconeix a les obres de teatre una capacitat d'influència psicològica, com pot ser la de transmetre uns valors morals, polítics o socials a l'espectador. De la mateixa manera, a través d'una censura, no necessàriament prèvia, les autoritats de torn poden condicionar l'existència o la representació d'unes obres en perjudici d'unes altres. El rerefons són els valors o els ideals que el text literari i la seva posada en escena intenten propagar de manera més o menys explícita. En aquest apartat es pretén efectuar una aproximació a la història política d'una obra teatral específica que reuneix un seguit d'elements

71. AHCT, Fons Ajuntament de Tarragona, P2345, Carta a l'Ajuntament de Tarragona, 27 de maig de 1840. Vegeu Annex IV.

72. Anguera (1995), p. 74.

73. Eustaqui Barjau (1999), «Empremtes dels romanticismes europeus en la literatura catalana de la Renaixença», a Manuel Jorba i Francesc Fontbona, *El Romanticisme a Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, p. 35.

atípics dins la definició més tradicional d'obra política: *La Passió i mort de nostre senyor Jesucrist*.[74]

Les característiques que ens ofereix la *Passió* ens permeten comprovar un seguit de qüestions prèvies que s'han anat exposant. Es tracta d'una obra de llarga trajectòria històrica, atès que les seves primeres representacions se situen a la baixa edat mitjana. No es pot considerar aquest escrit teatral com a part d'una controvèrsia política concreta en l'espai i el temps; així mateix, tampoc no es poden establir relacions de cap tipus que vinculin la *Passió* amb determinades formes de govern. Hom ha d'entendre aquest text com un instrument catequístic en el qual s'escenifiquen diferents passatges de la vida de Jesús de Natzaret.

L'obra de la *Passió* va arrelar a tot Europa al llarg de l'edat mitjana sense que Catalunya en fos una excepció. Van existir diferents versions del text i algunes van ser de notable èxit. En un origen, les representacions d'aquests textos religiosos es feien a les esglésies i seguien un marcat protocol formal i estètic. A partir del segle xiv, l'Església va permetre una certa obertura en la rigidesa de les normes que va suscitar la participació de la burgesia i dels artesans, els quals van procurar acaparar atencions socials ocupant càrrecs en la direcció escènica i imposant directrius sobre la conducció de la *Passió*. Amb el pas del temps, la seva presència en l'organització de les representacions va anar augmentant progressivament, la qual cosa denota un arrelament de la devoció cristològica en els diferents estaments.

La burgesia i els artesans pretenien marcar distàncies amb l'estament eclesiàstic i fer prevaldre la seva posició social, cosa que es feia palesa en l'opulència de les representacions i en el fet que cada vegada era més habitual la interpretació lliure dels misteris de la *Passió*. Alguns eclesiàstics consideraven que eren escenificacions totalment inapropiades per a una finalitat tan sagrada i, endemés, que l'actitud perniciosa d'algunes escenes i els muntatges ostentosos que

74. Existeixen estudis sobre la representació de la *Passió* a diferents localitats de Catalunya. Podem subratllar el d'Aurèlia Sabanés (1957), *La Passió d'Esparreguera*, Barcelona, Barcino; l'estudi introductori de Jacint Bassó i Josep Temporal a Joan Povill i Adserà (1988), *La Passió i mort de N. S. Jesucrist*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Pep Vila (1981), «Noves aportacions a l'estudi del cicle de la *Passió*», *Estudi General*, Girona, núm. 1 (2), p. 41-52; (1999) «Una sol·licitud de 1851 per a representar el drama de la *Passió* a Figueres», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos,* Figueres, núm. 32, p. 429-442; i (2002) «Permisos i anuncis de representacions de teatre català religiós al Rosselló (segle xix)», *Revista de Catalunya,* Barcelona, núm. 178, p. 100-116.

se'n realitzaven desvirtuaven el missatge a transmetre i distreien l'espectador del contingut de l'obra. Es van multiplicar les queixes i les peticions per prohibir o retirar la *Passió* dels recintes sagrats. L'abandonament definitiu de les esglésies va comportar que fossin laics els que marquessin, en últim terme, les directrius de les representacions.[75] És, a partir d'aleshores que, al llarg de l'escenificació de la *Passió,* augmenten de forma gradual les rialles i els comentaris de sota veu del públic, entre altres situacions anàlogues.

Des d'un primer moment, la importància de la *Passió* va recaure en les representacions de cadascun dels diferents misteris. El text es va centrar en la recreació de la vida de Jesucrist i, en virtut de la versió, s'hi afegien o es retiraven alguns dels episodis que la configuraven. La intencionalitat de base era mostrar un model a seguir, «com un espill» per a tots els cristians.[76] La vida de Crist significava la defensa total d'uns valors concrets, contraris o diferents al pensament únic vigent a la seva època. Es tractava de l'exemple d'un home que va qüestionar les autoritats romanes a pesar del poder coercitiu d'aquestes, així com de la metàfora de la vindicació dels elements propis, ja fossin religiosos o polítics, davant una invasió estrangera com la romana. La vida de Crist era la protecció a ultrança de la llei natural –la llei de Déu– pròpia dels cristians.

Entre altres elements, els excessos en les representacions de la *Passió* van generar un debat en el si de la comunitat europea a l'entorn de les expressions populars de devoció religiosa. Una de les qüestions primordials era la possible necessitat d'establir algun límit en aquest tipus de manifestacions culturals amb transfons religiós. En paral·lel, no sense dificultat, es va organitzar el Concili de Trento. En diverses sessions es va dialogar sobre el ministeri de la paraula sagrada i les vies de predicació. En aquells debats, mentre els protestants plantejaven que els cristians s'havien d'identificar i regir només a través de la paraula escrita (els evangelis), els catòlics definien l'individu com una confluència de la paraula escrita i la tradició. En paral·lel, els protestants defensaven la idea que qualsevol persona de la comunitat podia ser transmissora de la paraula divina i posaven en dubte la necessitat d'intermediaris entre els membres de la comunitat i Déu, mentre el catolicisme sostenia la importància de la jerarquia eclesiàstica, alhora

75. Margot Berthold (1974), *Historia social del teatro*, vol. 1, Madrid, Ediciones Guadarrama, p. 236-246.

76. Carlo Ginzburg (2006), *El formatge i els cucs. Els cosmos d'un moliner del segle XVI*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 13.

que recordava les obligacions episcopals als bisbes.[77] En proclamar que qualsevol persona podia ser portadora o transmissora del missatge més important, el sagrat, s'assentaven les bases per mostrar que no existia una sola «veritat» ensenyada per Roma, sinó que qualsevol persona era una veritat en si mateixa o, si més no, podia accedir-hi per si sola. Per tant, si hom podia comunicar-se amb el més sagrat era un senyal pel qual es mostrava que no es necessitava el papa per dictar el que havien de fer i pensar en matèria de religió. Endemés, s'hi amagava la disjunció amb el poder temporal suprem o absolut, atès que si en allò sagrat hom era autosuficient, també ho podia ésser en el govern de la comunitat i separar-se de l'autoritat imperial. Aquesta premissa es reforçava si es considera que l'emperador Carles s'havia erigit com a màxim defensor de la comunitat cristiana i catòlica, per la qual cosa, quan Luter es qüestionava l'autoritat del papa, a la vegada posava en entredit l'autoritat imperial, ja que aquesta havia d'actuar d'acord amb els principis propugnats.

L'Església de Roma, en defensar els elements de la sagrada escriptura i de la tradició, definia els punts cardinals sobre els quals creia que havia de descansar la identitat personal i col·lectiva dels catòlics. D'aquesta manera, es reforçaven els principis de sant Tomàs d'Aquino. Els monarques catòlics, a partir d'aleshores, de manera més marcada, seguirien els preceptes inherents a la doctrina de Trento: les noves lleis d'aquests estats s'inspirarien en els ideals de les escriptures sagrades i en la tradició. Les lleis, ja fossin dictades per l'Església o per la monarquia, s'haurien de basar en les premisses catòliques com a font de dret o dret supletori. Al mateix temps, la tradició, entesa com l'herència immaterial dels avantpassats, materialitzada en costums o expressions d'índole popular, tindria rang de llei, sobreposant-se en ocasions a la disposició governamental. En definitiva, la nova doctrina de Trento implementava la idea d'herència cultural. Aquesta noció era un concepte patrimonial que s'havia de transmetre de pares a fills tal i com s'havia rebut; un mecanisme de cohesió social per introduir els fills de cada unitat familiar dins l'imaginari col·lectiu i, alhora, fer-los partícips individualment de la vida de la comunitat.

Amb aquest nou marc, calia respectar les expressions populars consuetudinàries que s'inspiraven en el missatge sagrat. No es van suprimir moltes de les devocions populars religioses. Si més no, es van subordinar molts d'aquests actes,

77. Andrew Byrne (1975), *El ministerio de la palabra en el Concilio de Trento*, Pamplona, Eunsa, p. 134-141.

com ara la representació de la *Passió*, a l'autorització prèvia dels bisbes de cada diòcesi. S'havia de demanar permís per a cada una de les representacions i de les localitats, i també per cada companyia que la representés. La denegació d'un permís era únicament vàlida en la sessió programada, la qual cosa no significava la prohibició *in eternum* per a la companyia o la població.

Un dels efectes més notoris que hom podria identificar com a conseqüència del Concili de Trento seria la substitució progressiva dels textos representats. A Catalunya, va ser especialment en el segle xviii quan les adaptacions del text de la *Passió* realitzades per fra Anton de Sant Jeroni es van popularitzar arreu del territori. A la darreria de la divuitena centúria es van multiplicar les edicions impreses d'aquest text, sobretot en obradors locals, destacant les de Vic i de Manresa.[78] Tanmateix, de la mateixa manera que succeïa antigament, no sempre es van demanar les llicències a totes les localitats catalanes, com tampoc no es respectaven les prohibicions episcopals. No podem definir una dinàmica social o política en relació amb les possibles causes de les concessions o les prohibicions de la representació de la *Passió*. Algunes de les representacions van seguir en les mateixes línies que els segles anteriors, prolongant les situacions indecoroses en diferents escenes. Després d'algunes prohibicions, com la supressió d'alguns actes religiosos, el 1678 el bisbat de Barcelona va prohibir que els laics realitzessin representacions de la *Passió*.[79] Per tant, teòricament només la podien representar persones de l'estament eclesiàstic.

Podem considerar que totes aquestes iniciatives, entre d'altres, no deurien causar l'efecte desitjat. El 9 de juny de 1765, el rei Carles III d'Espanya va emetre una providència que prohibia totes les representacions dels actes sacramentals i de les comèdies de sants. Aquesta mesura va comprendre la major part de les obres de caràcter religiós i, en ser el poder civil el que propugnava la norma, s'esperava un efecte coercitiu més eficaç que les anteriors normatives. Tot i que no han estat estudiades en detall, les representacions deurien prosseguir amb una posada en escena molt semblant, ja que, dos anys després, el 24 de juny de 1767, s'emetia una altra ordre reial en què s'explicitava la prohibició de qualsevol obra que es basés en imatges de la Santa Creu o de Jesús crucificat. Per evitar confusions, acabaven el manament amb la proscripció explícita de qualsevol

78. Josep Romeu Figueras (1994), *Teatre català antic*, vol. 1, Barcelona, Curial, p. 136-140, 144-158.

79. Artís (1933) p. 97.

obra que contingués fets o qüestions de l'ortodòxia cristiana.[80] Aquestes disposicions del rei Carles III no s'han d'entendre com una mesura de signe polític en el debat del regalisme vigent aquells anys. Nogensmenys, aquestes ordres eren una mesura de defensa de la idea de Déu, a la qual hom pot atorgar el concepte de la màxima veritat o potestat, però no implicaven una defensa del papat. Precisament, en aquesta darrera direcció s'emmarcaven tots dos manaments. No es podia fer un ús aleatori ni una lliure representació dels misteris de la *Passió*, i així s'evitaven situacions enutjoses en connexió amb les escenes de la vida del fill de Déu. Si es permetia llibertat en la mirada d'un dels pilars o fonaments més bàsics de la societat del moment, la figura del rei com a segon element constitutiu de la comunitat política també podria ser víctima d'escarnis o d'escenificacions impròpies. Per tal de prevenir un desgast de la seva majestat, el rei sortia en la salvaguarda de Jesús –com a fill de Déu– i al mateix temps defensava aquell dogma que li havia atorgat el seu poder, la seva autoritat reial. A efectes pràctics, les prohibicions de Carles III no van significar la desaparició de les representacions de la *Passió*. Els comediants que volguessin dur a terme les funcions d'aquesta obra havien de demanar permís a l'autoritat eclesiàstica i, també, a l'autoritat civil. D'altra banda, les prohibicions no van suposar un obstacle per a la prossecució de les interpretacions teatrals de la *Passió*. El 1798 es va celebrar a Manresa una de les representacions més importants de la *Passió* a la Catalunya d'antuvi, un èxit que hom pot corroborar en les nombroses edicions del text que posteriorment es van realitzar.[81]

A Barcelona van ser molt concorregudes i aclamades unes sessions d'aquest text, celebrades en un local del carrer Sant Pere més baix. El seu èxit va esperonar el capità general de Catalunya a organitzar uns actes oficials l'any següent amb la finalitat de recaptar cabals per a la guerra.[82] Emperò, les funcions de la *Passió* promogudes pel capità general van provocar fortes picabaralles entre les autoritats eclesiàstiques, les quals es van oposar a les representacions i a l'autoritat del capità. Els informes emesos pel censor eclesiàstic eren prou explícits i revelaven la continuïtat d'alguns quadres teatrals que consideraven impropis. N'era un paradigma l'escena de la crucifixió de Jesucrist i els dos lladres, personatges que apareixien totalment despullats o amb tan poca roba que causava el

80. Dou Bassols (1801), tom IV, p. 162-163.
81. Romeu Figueras (1994), vol. 1, p. 138-139.
82. Curet (1935), p. 119-121.

mateix efecte. Finalment, el 7 de juny de 1799, el rei Carles IV expedia una ordre reial en què recordava les prohibicions de 1765 i de 1767 i manava recollir tots els exemplars impresos del text de la *Passió*, ja fossin en català o en castellà. El mateix mes de juny de 1799, el capità general informava de la requisa dels llibres del text de la *Passió* dels obradors de Barcelona, Manresa i Cervera.[83] Amb tot, les quinze sessions de la *Passió* que va promoure el capità general el 1799 van ser un gran èxit, atesa la convocatòria d'assistents i la qualitat de les representacions.[84] L'1 de juliol de 1807 el tribunal de la Inquisició de Barcelona va incloure en l'índex de llibres prohibits l'edició del text de la *Passió* realitzada per Ignasi Abadal de Manresa.[85]

Amb la invasió francesa de 1808, les noves autoritats imperials van arribar amb la voluntat de dirigir la societat catalana sota un prisma revolucionari, intentant allunyar de la vida quotidiana tots els elements religiosos d'extracció popular. Els imperatius de la guerra i la implantació dificultosa del seu model polític i social els van forçar a acceptar algunes concessions. El govern de la resistència espanyola contra la invasió francesa vivia un dualisme entre la llei constitucional i el dret consuetudinari. Aquest binomi legal va comportar una certa confusió sobre l'estat de la nació. En paral·lel a l'aprovació del nou text constitucional a Cadis l'any 1812, en moltes poblacions se seguia amb la consuetud per regular la vida quotidiana. Mentre els diputats reunits a la ciutat gaditana intentaven fer comprensible el nou text constitucional a totes les capes de la societat espanyola i desplegar un incipient corpus legislatiu, diferents localitats no ocupades per les tropes franceses se seguien regint per les lleis anteriors a la invasió francesa. El 1813 el bisbe de Barcelona prohibia la representació de la *Passió* a Olesa i a Sitges, negativa inspirada en la prohibició de 1779, ratificada el 1784 i, posteriorment, el 1800.[86]

Després de la Guerra de la Independència, el problema de les autoritats civils i eclesiàstiques provenia de vegades de l'estat deficitari de la hisenda pública, cosa que dificultava el finançament públic de la representació de la *Passió*. El 1816 es va representar la *Passió* a Vic; cinc anys després, el 1821, la companyia

83. Joan Bada (1986), *L'Església de Barcelona en la crisi de l'antic règim (1808-1833)*, Barcelona, Edicions de la Facultat de Teologia de Barcelona; Editorial Herder, p. 330.

84. Curet (1935), p. 121.

85. Bada (1986), p. 461.

86. Bada (1986), p. 331.

teatral es queixava a l'Ajuntament de Vic que no hagués pagat encara les representacions anteriors.[87] En el decurs de la guerra o després de la contesa, les prohibicions i negatives per representar la *Passió* van continuar vigents. Tanmateix, l'arrelament social de la *Passió* motivava que s'alcessin peticions a les més altes instàncies, com ara al Reial i Suprem Consell de Castella, per sol·licitar, com va fer Santa Maria de Sants, permís per celebrar diverses funcions. En resposta, es recordava la prohibició de 7 de juny de 1799 i s'ordenava el seu estricte compliment, així com la requisa de tots els exemplars manuscrits i impresos, ja fossin en català o castellà.[88]

Com ja s'ha apuntat més amunt, els governs del Trienni Liberal van mantenir alguns aspectes legislatius en matèria de teatre del període ferrandí, tal vegada perquè ho deurien considerar un mecanisme de censura eficaç. Els grans debats polítics del Trienni es van centrar en el missatge a transmetre en les obres de teatre més que no pas a qüestionar els mecanismes de control administratiu. El 24 de juny de 1820, la Junta de Teatre de Manresa va presentar un memorial a l'Ajuntament en el qual denunciava que el bisbe de Vic prohibís la representació de *La Sagrada Passió i mort de Nostre Senyor Jesucrist* a una companyia que l'havia d'escenificar a Manresa. Els exponents d'aquest memorial es van exclamar de la negativa del bisbe atès que temps abans aquesta companyia havia representat la mateixa obra a Manresa amb la presència i l'aprovació del clergat.[89] Aquesta prohibició pot atribuir-se a raons polítiques si tenim en compte que feia només dos mesos que s'havia iniciat el Govern del Trienni Liberal. La confrontació dels valors de la *Passió* amb el nou règim liberal feia créixer el temor d'aldarulls.

Entre altres motius, el Govern liberal tenia per objecte fomentar un teatre que inspirés una moral patriòtica i, sobretot, liberal. El 1822, l'administració del teatre públic de Barcelona es queixava de la prohibició, decretada per llei, d'obres teatrals de temàtica religiosa i, també, de l'arbitrarietat de l'aplicació d'aquesta llei en tant que el poble de Gràcia havia obtingut permís per representar la *Passió* i, per contra, la seva sol·licitud havia estat denegada.[90]

87. AMVI, Fons municipal de Vic, Armari 15, Lligall 15.36.

88. AME, Fons municipal d'Esparreguera, Circular de Josep d'Olzinelles, 29 de març de 1817. Vegeu Annex I.

89. ACBG, Fons municipal de Manresa, Lligall 376, Carpeta Teatre de la Passió.

90. AHCB, Fons Ajuntament borbònic, 1D.XX-3/11.25.1.

El 1823, l'entrada de l'exèrcit francès, anomenat els Cent Mil Fills de Sant Lluís, va significar el final del Trienni Liberal. L'ajut dels guerrillers absolutistes va contribuir a un ràpid desplegament del nou exèrcit per tot el territori de la monarquia. Les motivacions d'aquests combatents autòctons van ser diverses; no obstant això, entre les principals cal destacar la voluntat de defensa de la religió d'acord amb allò que marcava el costum. Com assenyalaven els preceptes del Concili de Trento, la religió no era una qüestió merament moral, de caràcter privat o subjectiu, sinó que es tractava d'un dels pilars sobre el qual havia de descansar l'ésser humà i, per tant, la comunitat política a la qual pertanyia. La tradició era el segon element bàsic que, com a dogma, servia per marcar el camí de les noves generacions a partir de l'exemple dels seus ancestres. En definitiva, es tractava de la defensa dels valors catòlics i heretats dels avantpassats.

La segona restauració ferrandina (1823-1833) no va significar el retorn a la concepció de monarquia anterior a la invasió francesa de 1808. Per contra, per influència directa o indirecta de ministres i personal pròxim al monarca, encara que també per la necessitat del context social i econòmic, Ferran VII va iniciar contactes públics i notoris amb sectors marcadament liberals i arribà a fer concessions importants. Els guerrillers que havien defensat les prerrogatives de la seva sobirania absoluta en la guerra reialista del Trienni Liberal es mostraven en clar desacord amb la nova política reial. Des de 1825 es van produir aixecaments reialistes per tota la Península. Després d'unes quantes temptatives insurrectes frustrades, la reivindicació d'aquests antics combatents va reeixir a Catalunya l'any 1827, amb la revolta dels Malcontents. Acusaven Ferran VII de negligir els principis bàsics de la religió als quals, a parer dels Malcontents, el monarca no s'ajustava prou. Al final d'aquest mateix any es va sufocar la sublevació. El nou capità general de Catalunya, el comte d'Espanya, va denegar el permís per representar la *Passió* a Vilanova el 21 de març de 1828.[91] Un any després, el 18 de maig de 1829, va emetre una circular a tots els pobles de Catalunya recordant la prohibició de representar la *Passió* d'acord amb la normativa aleshores vigent.[92] Sembla que la qüestió de fons va ser limitar l'exposició pública de la *Passió* tenint en compte els ideals de la revolta dels Malcontents. El capità general no va voler incitar a l'emulació de la defensa a ultrança de la

91. Artís (1933), p. 101.

92. AME, Fons municipal d'Esparreguera, Circular del comte d'Espanya, 18 de maig de 1829. Vegeu Annex II.

llei natural cristiana com havia fet Crist. En definitiva, es tractava d'anteposar la defensa del rei per davant de Déu. En aquest sentit, el comte d'Espanya mai no va dubtar a l'hora d'escollir entre els dos preceptes rei-Déu: sempre serviria primer al rei.[93]

La mort de Ferran VII i la seva successió va ser el detonant del conflicte de la Guerra dels Set Anys (1833-1840), per bé que no en va ser l'única causa. No s'ha d'entendre la Primera Guerra Carlina com un conflicte a dues bandes entre liberals i carlins, sinó com un enfrontament entre tres, tot considerant-hi els cristins. La concepció reialista de l'Estat no determinava qui havia de ser el titular de la Corona, sols marcava la seva forma i els continguts legal i moral. És a dir, en aquesta guerra hi va haver absolutistes defensors de l'Antic Règim sota el ceptre de Carles Maria Isidre de Borbó; també hi va haver partidaris de l'absolutisme pel que fa al bàndol isabelí i, a més a més, hem de comptar amb els seguidors de la Constitució política de l'Estat de base liberal burgesa.

El 1832 el general Llauder va ser nomenat nou capità general de Catalunya amb l'objecte d'emparar la futura successió femenina davant de qualsevol opositor, ja fos carlí o liberal. La seva política activa en la persecució dels partidaris de la Constitució política va comportar que molts liberals el consideressin més absolutista que els carlins. Seguint les velles disposicions, el 22 de febrer de 1834, Llauder va emetre una circular a totes les autoritats de Catalunya per recordar les normatives que prohibien la representació de la *Passió*.[94] Aquesta ordre del capità general va ser repartida a totes les municipalitats[95] i, per a més seguretat de cara a la seva publicitat, va ser inserida en el *Diario de Barcelona* l'endemà de la seva emissió, el 23 de febrer de 1834.[96] Aquest recordatori del capità general es fonamentava en les mateixes premisses de la prohibició de Carles III uns anys abans. Maria Cristina de Borbó, com a regent de l'Estat durant la minoria d'edat d'Isabel II, havia iniciat el seu govern representant el reialisme més tradicional, com una monarca absolutista que de-

93. José de Oleza (1944), *El conde de España (sus proezas y su asesinato).* Madrid, Biblioteca Nueva, p. 195.

94. Artís (1933), p. 111.

95. Per citar un exemple: ACBC, Fons municipal de Reus, Llibre d'ordres 1832-1844, Ordres rebudes el 9 de març 1834.

96. Vegeu Annex III.

fensava els principis bàsics de la religió i del tron. Amb les següents paraules es manifestava la reina regent en una proclama publicada el 4 d'octubre de 1833:

> La Religión y la Monarquía, primeros elementos de la vida para la España, serán respetadas, protegidas y mantenidas por Mí en todo su vigor y pureza. [...] tengo la más íntima satisfacción de que sea un deber para Mí, conservar intacto el depósito de la autoridad Real que se me ha confiado.[97]

D'aquesta manera, vetllava de nou per intentar que l'origen diví de la majestat reial no fos qüestionada. Amb tot, si el 22 de febrer Llauder emetia la citada circular, el 10 d'abril del mateix any es promulgava l'Estatut Reial. La manca de suport polític amb què s'havia iniciat el regnat isabelí va fer necessària la incorporació dels liberals en la seva defensa i l'Estatut Reial en va ser l'instrument.[98] El triomf del liberalisme polític i les seves constitucions van significar, però, el declivi de la representació teatral de la *Passió*. Amb la victòria burgesa es va procedir a un canvi dels costums socials i culturals d'acord amb la nova societat naixent. El nou Estat liberal ja no s'inspirava en els preceptes del Concili de Trento, és a dir, no observava els ideals que se'n desprenien i que tant havien marcat la política de l'absolutisme de l'època moderna.

Els anys 1848 i 1850 es va estrenar a Barcelona la representació de la *Passió* tot i les escomeses en contra. A pesar de l'èxit aclaparador, les revoltes progressistes de 1856 i els aixecaments carlins de 1855 i 1856 van conduir les autoritats a prohibir-ne altra vegada la representació. No va ser fins als primers anys del Sexenni Revolucionari que es van reprendre les escenificacions de la *Passió*.[99] Ara bé, a les acaballes de la Tercera Guerra Carlina (1872-1876), la *Passió* va viure una darrera i transcendental variació. La Restauració de 1874 va suposar la consolidació de la societat liberal i, per tant, del seu model moral, en tant que cultural i polític. La representació de la *Passió* no va tornar a patir les restriccions que havia sofert antigament. Amb la consolidació del règim liberal, la *Passió* va passar a formar part del patrimoni folklòric que la Renaixença volia recuperar com a element propi de la cultura autòctona, si bé des d'una perspectiva sub-

97. *Boletín Oficial de la Provincia de Cataluña*, Barcelona, núm. 2 (5 de novembre de 1833), p. 7.

98. Luis Sánchez Agesta (1964), *Historia del constitucionalismo español*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, p. 209-210.

99. Josep Romeu Figueras, 1994, vol. 1, p. 153-154.

jectiva liberal que n'obviava el contingut moral i que només s'interessava pel text com a testimoni cultural català. A partir d'aleshores, la *Passió* seria una representació tradicional catalana sense necessitat que l'espectador considerés la possible rellevància del seu missatge catequístic primitiu i, en tot cas, tindria la significació que hom volgués atorgar-li per raó de creença particular sense valor jurídic, sinó merament moral.

Conclusions

Des dels temps de l'antiga Grècia s'ha entès i desenvolupat el sentit del teatre com a instrument de cohesió social. La capacitat de persuadir l'espectador a través de la mimesi ha estat la via per la qual s'ha procurat adoctrinar o transmetre uns valors morals, religiosos, polítics o culturals. Els governs de cada període històric s'han esforçat per controlar i dirigir, en la mesura del possible, el sentir popular a través del teatre. A fi de garantir una correcta cohesió de la comunitat política, el Govern s'havia d'escarrassar a mostrar uns quadres escènics que estiguessin en concordança amb els valors bàsics amb què es volia regir. Per obtenir aquesta pretensió, tots els esforços s'havien de dirigir als detalls de transmissió, com és el cas del text, l'escenari, els decorats i l'actor amb la seva interpretació. Per a l'Església catòlica el teatre fou un instrument catequístic que, seguint els cicles temporals de l'any, servia per transmetre els diferents valors religiosos de torn. I és que les vies del ministeri de la paraula sagrada foren autèntics canals de comunicació durant segles, els quals, amb el pas del temps, van ser copiats per diferents tendències polítiques com el liberalisme vuitcentista.

Amb l'auge del liberalisme polític a la segona meitat del segle xviii, i sobretot al segle xix, es va posar de manifest que els mecanismes d'instrumentalització del teatre emprats pels anteriors governs absolutistes van ser gairebé idèntics en els períodes liberals. El principi bàsic de l'arquetip creat i transmès a través de les representacions, amb els mecanismes explícits i inherents del text i de la interpretació, va ser ostensiblement copsat, reiterat i perfeccionat pels autors teatrals de signe liberal.

Les analogies teatrals entre els períodes absolutistes i els liberals són múltiples i tan sols deixen algunes diferències visibles com ara la intencionalitat del missatge polític o moral a transmetre, el qual en la majoria d'ocasions era totalment antagònic. No es tractava només de l'existència d'organismes i de la seva

orgànica funcional, sinó que, endemés, les escenificacions tenien moltes similituds. En els debats que des dels primers temps de la Grècia antiga es realitzaven a l'entorn de les comèdies, es pretenia la recerca d'un gènere de representació que fos vàlid i intel·ligible per a tots públics. La voluntat d'instrucció del tercer estat i de les capes més baixes de la societat d'antuvi va comportar l'acceptació de les comèdies com a canal de comunicació o transmissió. A imatge de les paraules de Lope de Vega, es va creure lícit rebaixar el nivell de les obres amb la finalitat de fer-les comprensibles a qualsevol persona amb independència del seu estament social. A les acaballes del segle xviii, moltes de les obres escrites –que no vol dir totes– que tenien com a objecte la transmissió de valors per a l'enriquiment social, cultural i econòmic de la nació eren comèdies i peces breus d'un a tres actes. De semblant manera, Josep Robreño, per citar un autor teatral liberal, va basar la major part de les seves produccions en aquest mateix gènere i format. No en va, a mesura que la revolució liberal es consolidava, va decaure la programació de les comèdies i els gèneres menors, que havien servit per crear adeptes a la causa d'Isabel II. Malgrat que les comèdies no van desaparèixer del tot, moltes de les obres programades a partir de 1849 es van encaminar cap a la transmissió dels valors morals de la nova societat. Aleshores no eren necessàries obres de signe polític tan enardides com les dels anys previs, atès que el triomf liberal ja era una realitat. En la nova societat liberal, l'elitisme inherent a la burgesia es va traslluir en l'ostentació d'un gust musical i teatral diferent de les altres classes socials. Els signes públics de rebuig de les comèdies i dels gèneres menors per part de la nova classe dominant es van reiterar arreu del territori.

El dirigisme polític en el teatre és una constant històrica. El control ideològic és patent en la minuciositat de les accions desenvolupades per l'Administració. Els mecanismes de l'Estat per controlar els missatges subversius o dissidents són complexos d'estudiar amb profunditat. De totes maneres, no es tracta d'una qüestió privativa d'Espanya o dels seus partits polítics. En el transcurs de la invasió francesa, per coneixença del territori i de la seva gent o per precaució sistemàtica militar, existeixen nombrosos testimonis que acrediten la censura i el control de tots els ressorts de la societat catalana. La instrumentalització es podia manifestar de manera més o menys explícita si tenim en compte les obres en qüestió. Algunes peces teatrals també van ser regulades, en certa mesura, per un dirigisme particular en l'espai i en el temps. El cas de la *Passió de nostre senyor Jesucrist* és prou revelador en aquest darrer aspecte. Algunes de les prohibicions o limitacions en la seva posada en escena responien a una doble finalitat: perpe-

tuar el missatge catòlic a través de la vida de Crist segons el drama de la *Passió* i, moderar la influència moral i política, inherent al missatge del text teatral en determinats moments polítics.

Fonts arxivístiques

ACBC: Arxiu Comarcal del Baix Camp
Fons municipal de Reus
ACBG: Arxiu Comarcal del Bages
Fons municipal de Manresa
AHCB: Arxiu Històric Ciutat de Barcelona
Fons Ajuntament borbònic
AHCT: Arxiu Històric Ciutat de Tarragona
Fons Ajuntament de Tarragona
AME: Arxiu Municipal d'Esparreguera
Fons municipal
AMGI: Arxiu Municipal de Girona
Fons municipal
AML: Arxiu Municipal de Lleida
Fons municipal
AMSVH: Arxiu Municipal de Sant Vicenç dels Horts
Fons municipal
AMV: Arxiu Municipal de Vic
Fons municipal

Bibliografia

Anguera, Pere (1990). «Liberalisme i cultura popular: la decadència dels balls parlats». *Revista de Catalunya* [Barcelona] núm. 42, p. 100-115.

— (1995*a*). «El teatre anticarlí de Josep Robrenyo». A: Solé Sabaté, Josep Maria [coord.]. *Literatura, Cultura i Carlisme. III Seminari sobre Carlisme celebrat a Solsona els dies 18 i 19 de març de 1993*. Barcelona: Columna, p. 3-21.

— (1995*b*). «Damunt el polvorí: Els catalans entre 1800 i 1860». A: Gabriel, Pere [dir.]. *Romanticisme i renaixença 1800-1860*. Barcelona: Edicions 62, p. 37-76.

Arnabat, Ramon (2001). *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*. Vic: Eumo Editorial.

Artís, Josep (1933). *Tres conferències de teatre retrospectiu*. Barcelona: Institució del Teatre.

Aymes, Jean René (1990). *La Guerra de la Independencia en España (1808-1814)*. Madrid: Siglo Veintiuno de España.

Bacardit, Ramon; Gibert, Miquel M. (2003). *El debat teatral a Catalunya. Antologia de textos de teoria i crítica dramàtiques. Segle XIX*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Bada, Joan (1986). *L'Església de Barcelona en la crisi de l'Antic Règim (1808-1833)*. Barcelona: Edicions de la Facultat de Teologia de Barcelona - Editorial Herder.

Barjau, Eustaqui (1999). «Empremtes dels romanticismes europeus en la literatura catalana de la Renaixença». A: Jorba, Manuel; Fontbona, Francesc. *El Romanticisme a Catalunya*. Barcelona: Pòrtic, p. 30-37.

Berger, Peter L.; Lukmann, Thomas (1996). *La construcció social de la realitat*. Barcelona: Herder.

Berthold, Margot (1974). *Historia social del teatro*. Vol. 1. Madrid: Ediciones Guadarrama.

Birulés, Josep Maria, *et al.* (1985). *Història del teatre municipal de Girona. Apunts històrics i arquitectònic (1769-1985)*. Girona: Ajuntament de Girona.

Bohigas Tarragó, Pere (1946). *Las compañías dramáticas extrangeras en Barcelona*. Barcelona: Instituto del Teatro.

Byrne, Andrew (1975). *El ministerio de la palabra en el Concilio de Trento*. Pamplona: Eunsa.

Castells i Altirriba, Joan (1975). «Materials relatius al teatre català profà dels segles xviii i xix». *Estudis Escènics* [Barcelona], núm. 19, p. 13-46.

Corrales Burjalés, Laura (2014). *L'estampa i la Primera Guerra Carlina a Catalunya (1833-1840)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona; Departament d'Història de l'Art. Tesi doctoral dirigida per Antoni Moliner Prada i Rafael Cornudella Carré.

Costa i Oller, Francesc (1985). *Mataró liberal 1820-1856. La ciutat dels burgesos i els proletaris*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

Curet, Francesc (1935). *Els teatres particulars a Barcelona el segle XVIII*. Barcelona: Institució del Teatre.

Diario de las sesiones de Cortes: legislatura de 1822. Tom 1. Madrid: Imprenta de J. A. García, 1872.

Diego, Emilio de (2007). «La verdad construida: la propaganda en la Guerra de la Independencia». A: Moliner, Antoni [dir.]. *La Guerra de la Independencia en España (1808-1814)*. Alella: Nabla, p. 209-254.

Dou Bassols, Ramon Llàtzer de (1801-1802). *Instituciones del derecho público general de España con noticia del particular de Cataluña y de las principales reglas de gobierno en cualquier estado*. Madrid: Oficina de Don Benito García y Compañía. 9 v.

Fàbregas, Xavier (1969). *Teatre català d'agitació política*. Barcelona: Edicions 62.

— (1973). *Introducció al llenguatge teatral*. Barcelona: Edicions 62.

— (1975). *Les formes de diversió en la societat catalana romàntica*. Barcelona: Curial.

Ferrer, Raimon (2010). *Barcelona cautiva o sea diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los franceses*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona [edició a cura d'Antoni Moliner].

Fischer-Lichte, Erika (1999). *Semiótica del teatro. Perspectivas*. Madrid: Arco Libros.

Freire López, Ana María (2009). *El teatro español entre la Ilustración y el Romanticismo. Madrid durante la Guerra de la Independencia*. Madrid: Iberoamericana.

Gies, David Thatcher (1991). «Hacia un mito anti-napoleónico en el teatro español de los primeros años del siglo xix». A: Caldera, Ermanno [ed.]. *Teatro politico spagnolo del primo Ottocento*. Roma: Bulzoni Editore, p. 43-62.

Ginzburg, Carlo (2006). *El formatge i els cucs. Els cosmos d'un moliner del segle XVI*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Jung, Carl Gustav (1997). *El hombre y sus símbolos*. Barcelona: Caralt.

Lafarga, Francisco (1991). «Teatro político español (1808-1840): ensayo de un catálogo». A: Caldera, Ermano [ed.]. *Teatro spagnolo del primo Ottoccento*. Roma: Bulzoni, p. 167-251.

Llanos López, Rosa (2007). *Historia de la teoría de la comedia. Perspectivas.* Madrid: Arco Libros.

Llorens Jordana, Rodolf (1981). *Josep Robreño. El nou concepte de la renaixença*. Ariel: Barcelona.

Maravall, José Antonio (1988). «Política directiva en el teatro ilustrado». A: *Coloquio internacional sobre el teatro español del siglo XVIII. Bolonia, 15-18 de Octubre de 1985.* Abano Terme: Piovan Editore, p. 11-30.

Massip, Jesús Francesc (2007). *Història del teatre català. I. Dels orígens a 1800*. Tarragona: Arola.

Oleza, José de (1944). *El conde de España (sus proezas y su asesinato)*. Madrid: Biblioteca Nueva.

Poblet, Josep Maria (1980). *Josep Robrenyo. Comediant, escriptor i revolucionari (1783-1838)*. Barcelona: Editorial Millà.

Povill i Adserà, Joan (1988). *La Passió i mort de N. S. Jesucrist*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Romero Ferrer, Alberto (2002). «Censura y represión sobre teatro y política en el Cádiz de Fernando VII (1814-1833)». *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo. Revista del Grupo de Estudios del siglo XVIII* [Cadis], núm. 10, p. 105-121.

Romero Peña, Mercedes (2007). «Nacimiento del teatro político. La lucha en el escenario de serviles y liberales». A: García Tejera, María del Carmen [coord.], *Lecturas del pensamiento filosófico, político y estético. Actas XIII Encuentro de la Ilustración al Romanticismo (1750-1850).* Cadis: Universidad de Cádiz, p. 41-52.

Romeu Figueras, Josep (1994). *Teatre català antic*. Vol. 1. Barcelona: Curial.

Rossich, Albert; Serrà, Antoni, i Valsalobre, Pep [ed.] (2001). *El teatre català dels orígens al segle XVIII. Actes del II col·loqui Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga. Teatre Català Antic. Girona, 6 al 9 de juliol 1998*. Kassel: Edition Reichenberger.

Rubio Jiménez, Jesús (1984). «La censura teatral en la época moderada: 1840-1868. Ensayo de aproximación», *Segismundo*. *Revista Hispánica de Teatro* [Madrid]. Vol. XVIII, núm. 39-40, p. 193-233.

— (1989). «Melodrama y teatro político en el siglo xix. El escenario como tribuna política». *Castilla: Estudios de Literatura* [Valladolid], núm. 14, p. 129-149.

Sabanés, Aurèlia (1957). *La Passió d'Esparreguera*. Barcelona: Barcino.

Sala Valldaura, Josep Maria (2000). *El teatro en Barcelona entre la Ilustración y el Romanticismo, o, Las musas de guardilla*. LIeida: Milenio.

Salarich i Torrens, Miquel dels Sants (1965). «El Teatre de Vich a primers del segle xix», *Ausa* [Vic] (53), p. 267-273.

Salord, Josefina [coord.] (2012-2013). *Vicenç Alberti i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*. Palma: Edicions UIB - Institut d'Estudis Baleàrics; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Sánchez Agesta, Luis (1964). *Historia del constitucionalismo español*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos.

Sancho de Huici, Laura (1966). «El Teatro Principal de Barcelona», *Estudios Escénicos* [Barcelona], núm. 12, p. 9-51.

Sansano, Biel (2010). «La fortuna de Ramón de la Cruz en el teatre català vuitcentista: els inicis de Josep Robrenyo». A: Lafarga, Francisco; Pegenaute, Luis, i Gallén, Enric [ed.]. *Interacciones entre las literaturas ibéricas*. Vol. III. Berna: Peter Lang, p. 493-510.

Santirso, Manuel (1996). «Los militares en la revolución liberal española: El caso de los capitanes generales de Cataluña (1832-1839)». *Trienio* [Madrid] núm. 27, p. 83-134.

Schinasi, Michael (1994). «Poder estatal en España y política teatral a mediados del siglo pasado». A: Villegas, Juan, *Actas del XI Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*. Vol. IV. Irvine: University of California, p. 36-44.

Solís, Ramón (1969). *El Cádiz de las Cortes*. Madrid: Alianza Editorial.

Suárez Radillo, Carlos Miguel (1993). *El teatro romántico hispanoamericano. Una historia crítico-antológica*. Madrid: Ediciones de Cultura Hispánica.

Subirà, José (1946). *La ópera en los teatros de Barcelona*. Barcelona: Librería Millá.

Suero Roca, Maria Teresa (1987). *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830.* Vol. 1. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Tarragó Artells, Maria (1993). *El teatre de les comèdies de Reus. Un exemple de vitalitat ciutadana (1761-1892)*. Reus: El Mèdol.

Vila, Pep (1981). «Noves aportacions a l'estudi del cicle de la *Passió*». *Estudi General* [Girona] núm. 1 (2), p. 41-52.

— (1998). *El teatre*. Girona: Diputació de Girona - Caixa de Girona.

— (1999). «Una sol·licitud de 1851 per a representar el drama de la *Passió* a Figueres». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], núm. 32, p. 429-442.

— (2002) «Permisos i anuncis de representacions de teatre català religiós al Rosselló (segle xix)», *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 178, p. 100-116.

Vila, Pep; Bruget, Montserrat (1983). *Festes públiques i teatre a Girona. Segles XIV-XVII (notícies i documents)*. Girona: Ajuntament de Girona. Servei municipal de publicacions.

Young, Arthur (1993). *Viatge a Catalunya (1787)*. Tremp: Garsineu Edicions.

Documents

Annex I

Circular de 29 de març de 1817 de Josep d'Olzinelles des de Vilafranca (AME).

El Exmo. Sr. Capitan General de los Reales Exercitos y de este Principado con fecha de 21 del corriente me dice lo que sigue:

«Con motivo de haver acudido al Real y Supremo Consejo de Castilla el Bayle y Regidores del Lugar de Santa Maria de Sans pidiendo permiso para Representar la pieza dramatica titulada *La Sagrada Pasion y muerte de Nuestro Señor Jesu-Christo*, me renueva este Superior Tribunal la prevencion que fundado en Real órden hizo á mi antecesor en este mando con fecha de 7. de Junio de 1799. mandando que por ningun motivo se de al publico semejante representacion ni ninguna otra aluciva á los Sagrados Misterios de nuestra Santa Fè: que se recojan cuantos exemplares haya de ella averiguandose con que licencia se han impreso; y que en lo sucesivo no se permitan unas representaciones que degeneran en burla y escarnio de los Misterios mas Sagrados de nuestra Religion.

Y siendo sumamente interesante el cumplimiento de dicha Superior determinacion, se la comunico à V.S. para que lo tenga ahora y en lo sucesivo en todo el distrito de su mando, haciendo V.S. se recojan todos los exemplares ya impresos ò ya manuscritos que huviere de la citada Tragedia, tanto en idioma Catalan como en Castellano, pasandomelos oportunamente, é indicando (si fuere posible averiguarlo) las licencias con que se hubiere practicado la impresión».

Cuya Superior òrden traslado à Vm. Literalmente para que por su parte tenga en esa Villa ahora y en lo sucesivo el mas exacto cumplimiento, procurando Vm. Desde luego recoger de esos vecinos todos los egemplares ya impresos ò ya manuscritos de la referida Tragedia y remitirmelos dentro de ocho dias precisos, expresando las licencias con que se hubiere practicado la imprecion; en el concepto de que si no la hubiese en esta Villa deberà Vm. Acreditarmelo por medio de certificacion dentro del mismo termino y baxo pena de 6 pesetes.

Dios guarde á Vm. Muchos años. Villafranca 29 de Marzo de 1817.

José de Olzinellas.

A la Justicia de [per omplir]

Annex II

Circular del comte d'Espanya, 18 de maig de 1829 (AME).
Capitanía General del Ejercito y Principado de Cataluña
Circular

Habiéndome cerciorado, que en ciertas villas del Principado se han abierto teatros de aficionados, valiéndose en unas, de Capillas dedicadas al Divino culto, que las Reales Justicias y Ayuntamientos hubieran debido restablecer, y en otras, de cuarteles destinados a las tropas del Rey, que es obligacion de las Reales Justicias y Ayuntamientos conservar; que con este motivo se reunen personas, que deben hacer olvidar, por una conducta leal y prudente, la ecsaltacion y adhesion que manifestaron durante el ominoso y escandaloso yugo de la impiedad y de la anarquia, encubriendo los vicios de tales reuniones teatrales, con el especioso pretesto de invertir su producto en obras de pública utilidad, llegando el escàndalo de representar piezas y sainetes que no tienen otro objeto que entretener la disipacion, distraer de ocupaciones útiles, y corromper las costumbres públicas, y hasta el esceso altamente punible de representar pasos de nuestra Santa Religion y pasion de nuestro Divino Redentor, a pesar de hallarse espresamente prohibido por Reales pragmaticas, igualmente que por las venerables disposiciones de la Santa Iglesia: es llegado el caso de poner coto à este desenfreno, y contener con mano fuerte los peligros y vicios à que las tales reuniones teatrales dan lugar; por lo mismo encargado por el Rey, N.S. (Q.D.G.) como Capitan general Gobernador político y Presidente de la Real Audiencia de su Principado de Cataluña de celar la ejecucion de las leyes, la conservacion de las buenas costumbres, y la pública tranquilidad en obsequio del mejor servicio de S.M., y en cumplimento de los espresados deberes; Mando à los Corregidores, Alcaldes mayores, Reales Justicias y Ayuntamientos, à todos en general y à cada uno de ellos en particular bajo la mas estrecha responsabilidad que hagan desde luego cerrar los espresados teatros, y no los permitan abrir en lo sucesivo por estar particularmente privado por las leyes y Reales pragmaticas vigentes, y no hallarse en sus facultades tales concesiones; teniendo entendido que sólo los còmicos aprobados es lícito el representar funciones teatrales públicas, y solo en los pueblos à quienes el Rey se ha dignado conceder este permiso.

Dios guarde à V. muchos años. Barcelona 18 de Mayo de 1829.

El Conde de España.

Annex III

Circular de Manuel Llauder de 22 de febrer de 1834 publicada al Diario de Barcelona, núm. 54 (23 de febrer de 1834), p. 435-436.

Circular á los Gobernadores militares y políticos de la provincia
Capitania General del Ejército y Principado de Cataluña

La representación del drama titulado la Pasion de nuestro Señor Jesucristo está espresamente prohibida por varias Reales órdenes, y entre otras por la de 3 de junio de 1799 con la espresion de ser impropias *semejantes representaciones del decoro y respeto que se debe á la Religion*, y verdaderamente es asi como lo ha acreditado la esperiencia, pues lejos de servir de edificacion, no han hecho mas que causar graves escándalos y no pocas burlas de los misterios sagrados. Por nueva Real orden de 21 de marzo de 1828 se desestimó la instancia del Ayuntamiento de Villanueva y Geltrú que acudió á S[u].M[ajestad]. Solicitando permiso para representar la Pasion en el teatro de aquella villa para cubrir con su producto el coste necesario hasta la conclusion de su iglesia parroquial. Fundado en estos antecedentes me he denegado á las instancias que varios particulares y corporaciones me han dirigido pretextando aplicar los productos á objetos de beneficiencia ó de pública utilidad; pero habiendo llegado á mi noticia que algunas Autoridades han concedido permiso para ejecutarlo, para ignorarse quizá las precitadas Soberanas disposiciones, hallo por conveniente en su cumplimiento prevenir á V. como lo verifico, no permita en el distrito de su cargo la representacion indicada, sea cual fuere la licencia que presentaren al intento, pues á mas de que es muy propio evitar las irreverencias que se cometan en dichos actos de digna meditacion y recuerdo, causan efectos contrarios á los que se proponen las personas sinceramente piadosas. = Dios guarde á V. muchos años. Barcelona 22 de febrero de 1834. = Manuel Llauder.

Annex IV

Carta a l'Ajuntament de Tarragona, 27 de maig de 1840 (AHCT).

El Excelentísimo Señor Ministro de la Gobernacion de la Península con fecha 27 de febrero ultimo dijo a este Gobierno politico lo que sigue.

«En todas epocas se ha reconocido como de necesidad absoluta la existencia de Censores drámáticos, que egerciendo una inspeccion saludable sobre las piezas que se destinan al Teatro, preserven hasta de la menor ofensa à la moral y a la decencia publicas. La tranquilidad misma cuya conservacion es el primer deber del Gobierno, se veria amenazada con frecuencia en las representaciones escénicas si se permitiese una libertad absoluta, que solo ha producido monstruos en este genero de literatura, y que mas luego degeneraria, como lo acredita una experiencia constante, en la mas escandalosa licencia. Ni se oponen à la censura las leyes actuales sobre la imprenta, por que las piezas dramáticas adquieren en el Teatro nueva existencia, egerciendo una grande influencia en las masas bien fáciles de agitar en estos espectáculos. Movida S.M. la Reina Gobernadora por estas consideraciones y deseando que se proceda con entera uniformidad en asunto de tanto interes, se ha servido mandar conformandose con el parecer de la comision del ramo: 1º Que en todas las Capitales y pueblos donde hubiese teatros, procedan los respectivos Gefes politicos, como encargados del orden publico, al nombramiento de Censores dramáticos, cuidando muy particularmente de que la eleccion recaiga en sujetos de reconocidas luces, moralidad y esperiencia, y 2º que debiendo los censores por razon de su encargo asistir á las representaciones teatrales, disfruten asiento gratuito en el mismo local ó palco de la presidencia, tanto para que dichos funcionarios aparezcan con el decoro y dignidad convenientes, cuanto para ahorrar à las empresas gravàmenes innecesarios. Lo digo à V.S. de Real orden para su inteligencia y cumplimiento».

Lo comunico à ese cuerpo, manifestandole que con esta fecha nombro al Abogado D. José Rossell y Comas para el cargo de censor dramático del teatro de esta Capital; cuya disposicion se servirán V.S.S. participar á la empresa para su inteligencia y efectos correspondientes a su cumplimiento.

Dios guarde á V.Y.S. muchos años Tarragona 27 de Mayo de 1840.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 303-319
DOI: 10.2436/20.1001.01.159

CAMPECHE, PRIMERA PORTA DE CATALUNYA A MÈXIC

José M.ª Murià
El Colegio de Jalisco.
Institut d'Estudis Catalans

Article lliurat el 7 de maig de 2015. Acceptat el 4 de setembre de 2015

Resum

Documents per a la història de l'emigració col·lectiva catalana al port mexicà de Campeche, la més antiga en aquest país. Els catalans s'hi van començar a establir el 1778, quan Carles III autoritzà el lliure comerç amb Amèrica, i van començar a constituir una important base d'emigrants d'elevat nivell socioeconòmic, dedicats al comerç.

Paraules clau

Campeche, catalans, Mèxic, comerç, emigració, cognoms catalans.

Campeche: First gate from Catalonia to Mexico

Abstract

Documents on the history of the mass emigration of Catalans to the Mexican port of Campeche, the oldest in the country. Catalans began to settle there in 1778 when Charles III of Spain authorised free trade with America, and they started to build up an important base of emigrants with a high socio-economic level, dedicated to commerce.

Keywords

Campeche, Catalans, Mexico, trade, emigration, Catalan surnames.

No cal dir que crida l'atenció que el senyor Bartomeu Robert, metge i un dels alcaldes més ben considerats dels que ha tingut mai Barcelona, la família del qual està plenament identificada amb Sitges, hagués nascut el 20 d'octubre de 1842 al port mexicà de Tampico, quan aquest feia tot just dues dècades que s'havia establert de manera oficial,[1] i va començar a créixer ràpidament en convertir-se en la principal entrada de mercaderies a tot el nord de Mèxic.

Anar contra la idea que el lloc de naixença del pròcer era, com es va dir molt, senzillament un «accident» o una «casualitat» va obrir la porta per conformar les idees d'aquest text sobre el primer col·lectiu català que va arrelar al meu país.

Els Robert i Campeche

Josepa, germana de Bartomeu, també va néixer a Tampico dos anys després que el seu germà i en el mateix indret s'havia esdevingut el matrimoni de llurs pares: Francisco Robert i Batlle i Teodora Yarzábal, filla d'uns comerciants bascos establerts també al mateix port.

L'any 1846, quan Bartomeu encara no tenia quatre anys, en plena invasió de tropes nord-americanes a Mèxic i, és clar, també a Tampico, la família es traslladà a Sitges. Quan les aigües es calmaren els pares tornaren al port mexicà, però els nens es quedaren a la costa catalana a càrrec de la tieta Ventura... A la costa nord del golf de Mèxic els nasqué un altre fill, que dugué el nom de Francisco, com el seu pare. Aquest fill va residir després a Cuba durant molts anys, dedicat al comerç.[2]

1. Va ser fundat oficialment el 12 d'abril de 1823, però molts anys abans ja s'hi havia descarregat una enorme quantitat de mercaderia de contraban. Més endavant, quan esclatà la guerra civil als Estats Units i els vaixells ianquis bloquejaren els fondejadors dels confederats, aquests no tingueren altre remei que utilitzar precisament el port de Tampico per abastir-se de tota mena de productes i exportar el seu cotó.

2. Quan es tracta d'una persona més aviat lligada a Catalunya s'ha preferit posar el nom en català; i en espanyol si és arrelada a Mèxic o a qualsevol país d'aquesta parla.

El que interessa més aquí és que Francisco Robert i Batlle, pare del famós alcalde barceloní i metge igualment, no havia pas nascut a Sitges sinó a Campeche, el famós port emmurallat de la costa sud del Golf de Mèxic i al litoral de ponent de la península de Yucatán. Resulta que el seu progenitor, de cognoms Robert i Girona, de nom també Bartomeu i metge com el fill i el nét –el famós alcalde–, devia residir al port des d'abans de 1813, que és l'any que hi va néixer Francesc.[3]

Com ja s'ha dit, resulta que el segon cognom d'aquest hereu *campechano* era Batlle, el qual segurament pertanyia a una família de comerciants de certa volada, arrelada al port des de feia uns quants anys. Batlle és un cognom també important a Sitges i, no cal dir-ho, del ramal que va anar a parar a l'Uruguai, on esdevingué una mena de columna vertebral de la història d'aquell país.

Pel que fa a Campeche, se sap, per exemple, que l'any 1811 José Batlle estava a la llista dels comerciants més notables del port[4] i que l'any 1820, després d'implantar-se la Constitució de Cadis, que tenia un cert caire liberal, José Buenaventura Batlle fou regidor de l'Ajuntament de Campeche, va rebre un parell de vaixells plens de diverses mercaderies originàries de Barcelona i en va trametre un a l'Havana ben curull de «productes de la terra».[5]

No és pas un cas excepcional. Furgant a l'arxiu de la ciutat, s'hi troben molts més cognoms catalans que rebien i enviaven productes diversos i, com ara els Batlle, es guanyaven molt bé la vida. Vegeu Annex I.

Tant el cognom Batlle com Girona i el mateix Robert emeten a la seva terra d'origen una flaire molt potent de benestar econòmic.

Cal suposar que això devia fer possible que el jove Francesc se n'anés a estudiar medicina a París. Hi va restar fins a l'any 1837, en què va tornar a creuar l'Atlàntic, però ara per establir-se a Tampico. Es pot sospitar que el nou destí fou preferit perquè Campeche havia entrat en una gran davallada econòmica i social que, entre altres coses, desembocà poc després en la gran rebel·lió d'indígenes que coneixem con a Guerra de Castes, esdevinguda a

3. Santiago Izquierdo (2002), *El doctor Robert (1842-1902),* Barcelona, Proa, *passim.*

4. Pablo Emilio Pérez-Mallaína Bueno (1978), *Comercio y autonomía en la intendencia de Yucatán. (1797-1814),* Sevilla, Escuela de Estudios Hispanoamericanos, p. 194.

5. Arxiu Municipal de Campeche, 1820. La documentació que conté està agrupada per anys.

partir de 1847 a gairebé tota la península de Yucatán.[6] Potser hi va ajudar també l'epidèmia del còlera de 1833, que a Campeche és deixà sentir amb una força especial.

De fet, el padró de 1844 només registra dins de les muralles de la ciutat sis residents amb cognom català, tots ells presents des de finals del segle anterior.[7]

Resulta suggerent saber que pels temps que Francesc Robert es va instal·lar a Tampico hi va comparèixer també un altre metge de cognom Robert, aquest de nom Emili, que deia procedir de Nova Orleans. No hi ha certesa, però, que aquest Robert fos català i no saxó.[8] El que és cert és que, pels temps que el futur alcalde naixia, hi havia també tres professors catalans en aquell port: José María Gaja Bayona, Mariano Cubí Soler[9] i Ignacio Ribot. Aquest darrer era el director de l'Escola Normal.[10]

De qualsevol manera, les arrels i les relacions de Francesc Robert i Batlle amb Sitges són indubtables. Després de viure uns quants anys més a Tampico, va tornar-hi per passar-hi gairebé un quart de segle més, fins a la seva mort, esdevinguda l'any 1877. Això vol dir que va veure com el seu fill Bartomeu creixia, es formava i es feia metge a la Universitat de Barcelona.

Es tracta, doncs, d'uns emigrants de bon nivell socioeconòmic, lligats a comerciants que s'havien començat a establir a Campeche a les acaballes del segle xviii i a començaments del xix.

Sense ignorar que abans de 1778 van arribar alguns catalans escadussers a terres que avui són mexicanes ni perdre de vista les dues Companyies de Voluntaris Catalans que, a partir de 1767 i de 1772 van trescar per l'occident

6. María Lapointe (1997), *Los mayas rebeldes de Yucatán,* Mérida, Secretaría de Educación, Gobierno del Estado de Yucatán, p. 40-49.

7. Eren Gaspar Oliver, Nazario Dondé, Juan Ferrer i Felipe Trulla, Francisco Colomé i José Colomé. Vegeu Alicia Eli Gómez Montejo (2013), «Padrón de los individuos que habitan en la 1ª sección de la ciudad de Campeche. 1844», *Lienzo: Crónicas Municipales,* Campeche, núm. 36 (abril-septiembre), p. 3-21.

8. Juan Díaz Rodríguez (2009), «Raíces históricas de la familia Azcárraga en el sur de Tamaulipas, 1837-1915», *Septentrión,* Ciudad Victoria, Tams., Instituto de Estudios Históricos de la Universidad Autónoma de Tamaulipas, núm. 4, p. 52.

9. Díaz Rodríguez (2009), p. 46.

10. Octavio Herrera (1999), *Breve Historia de Tamaulipas,* Mèxic, Fondo de Cultura Económica, p. 123.

de Mèxic i van anar a parar després fins a Califòrnia,[11] la història d'aquesta migració col·lectiva catalana i la primera que es va establir a Mèxic, s'obre formalment el 12 d'octubre de 1778, quan Carles III autoritzà que Barcelona i altres dotze ports peninsulars, com ara Palma de Mallorca i Alacant, poguessin comerciar lliurement amb totes les possessions atlàntiques de l'Imperi espanyol.[12]

Tal cosa va permetre que un desplaçament de mercaders que havia començat a partir de 1765, cap a Puerto Rico i Cuba –quan va ser legalment autoritzat–[13] s'estengués fins a Campeche i altres indrets més o menys propers del Golf de Mèxic i del Carib.

Cal recordar que l'any 1525 les Corts de Castella i Lleó havien privat categòricament que cap estranger als regnes de Castella i Lleó «tingués tractes amb les Índies».[14] Tanmateix, les disposicions reials afluixaren les interdiccions pel que fa al Regne d'Aragó, i això va derivar en una ziga-zaga legal que a la pràctica va esdevenir una prohibició, no pas absoluta, que amb el pas del temps s'anà relaxant.[15]

Posteriorment, la Casa de Contractació de Sevilla va aconseguir que el Consell de les Índies acceptés que només el port de Cadis fos autoritzat perquè hi salpessin i atraquessin els vaixells que anaven i venien d'Amèrica i, pel que fa a Nova Espanya, aquests només podien arribar i sortir legalment pel port de Veracruz.

És clar que hi hagué també manera de fer trampa: d'una banda, el contraban per llocs no autoritzats ni ben disposats, com per exemple el ja referit i molt important cas de Tampico, va arribar a tenir un volum igual o superior al

11. José Rojas Galván (2009), *Las milicias de Nueva Galicia. Élite, indígenas y castas. Los soldados del rey (1758-1810),* Mèxic, Instituto Nacional de Antropología e Historia, p. 188-193.

12. Vegeu Fernando Castillo; Enrique Florescano (1975), *Controversia sobre la libertad de comercio en Nueva España*, *1776-1818*, vol. I, Mèxic, Instituto Mexicano de Comercio Exterior, p. 19.

13. Sergio Villalobos (1968), *El comercio y la crisis colonial. Un mito de la independencia*, Santiago de Xile, Universidad de Chile, p. 93.

14. José M.ª Murià (2012), *Breve historia de los catalanes en México,* Mèxic, Instituto Nacional de Antropología e Historia, p. 30.

15. Vegeu Romà Pinya i Homs (1992), *La debatuda exclusió catalano-aragonesa de la conquesta d'Amèrica,* 2a ed., trad. Núria Pi-Sunyer, Barcelona, Generalitat de Catalunya - Comissió Amèrica i Catalunya, *passim.* (Vegeu principalment p. 99-114 i les «Conclusions»).

del comerç legal; de l'altra, molts *sevillanos* adquirien legalment matrícules per poder-se embarcar i les revenien a bon preu a persones que acabaven viatjant amb el nom del comprador original.[16]

Com sigui, amb totes les de la llei només se sap de militars i religiosos i després d'enginyers, enviats pel Govern espanyol durant una part del segle xvi, tot el xvii i la primera meitat del xviii.[17]

Un apunt publicat fa una vintena d'anys sobre la *Presència catalana a la península de Yucatán,* del qual aquest altre apunt n'és un tímid continuador, s'ha d'agrair a Francesc Ligorred. Ell ja parla d'alguns d'aquests personatges.[18]

L'obertura de Carles III va produir bons resultats per al desenvolupament econòmic i social de Catalunya que, en bona part, donà peu a la famosa Renaixença del segle xix, però discrepo una mica de Ferran Soldevila quan assegura que reparar «la injustícia i l'errada d'haver exclòs de les empreses comercials d'Amèrica una gran part de la Península» va ser la gran motivació del rei Borbó,[19] entre altres coses per la bona «impressió de l'acolliment que Catalunya li havia fet i a l'actitud dels catalans envers la dinastia».[20]

Cal també tenir present la necessitat de més matèries primeres i, sobretot, de contrarestar la creixent influència d'Anglaterra en terres americanes, especialment després d'haver pres per assalt les importants posicions de l'Havana i de Manila, l'any 1762.[21]

De qualsevol manera, convé repetir-ho, fins a mitjans del segle xviii les petjades catalanes foren molt escadusseres mentre que els llaços, les complicitats i les associacions entre els comerciants de Cadis i Sevilla i els de Veracruz, Jalapa i Mèxic s'anaven enfortint fins a constituir una veritable trena molt forta que, quan es va produir l'alliberament de les rutes en finalitzar el segle, podia impedir perfectament que comerciants d'altres ports de la península Ibèrica fessin negocis per Veracruz.[22]

16. Vegeu José Luis Martínez (2001), *Pasajeros de indias. Viajes trasatlánticos del siglo XVI,* Madrid, Fondo de Cultura Económica, *passim.*

17. Vegeu Murià (2012), p. 31-40.

18. Francesc Ligorred Perramon (1998), *Presencia catalana en la península de Yucatán: breve (re) visión antropológica,* Zapópan, El Colegio de Jalisco, p. 85.

19. Ferran Soldevila (1963), *Història de Catalunya,* 2a ed., revisada i augmentada, Barcelona, Alpha, p. 1215 i seg.

20. Soldevilla (1963), p. 1214.

21. Castillo; Florescano (1975), p. 19-20.

22. Castillo; Florescano (1975), p. 19-20.

Catalans a Campeche

Aquestes són les primeres raons que donaren lloc a la presència d'un grup de comerciants catalans de certa importància i no pas deslligats dels seus llocs d'origen, que ajudaren força al renaixement del comerç i de la indústria catalana d'antany, a més d'atraure persones dedicades a professions complementàries, com ara metges, que influïren de manera preponderant en el desenvolupament d'aquell racó de Mèxic i hi deixaren una descendència que encara avui hi manté una certa presència.

Com aquell qui res, Carlos Justo Sierra, parla del «creixement del sector mercantil –integrat per immigrants bascos, asturians, gallecs i catalans, que arribaren majorment durant el segle xviii–»,[23] però en canvi hi ha altres autors que no en diuen absolutament res.

Un cas és el d'Ana Isabel Martínez. En un apartat del seu llibre, que titula «Campeche, el impacto de los peninsulares», especifica la procedència de diversos comerciants i no fa cap esment als catalans,[24] malgrat que a l'Arxiu General d'Índies, la informació d'aquests li devia passar clarament pels ulls. Potser no els considerava espanyols...

Un dels cognoms més destacats que provenen d'aquella immigració, que va destacar en el procés de creació de l'estat federal de Campeche, dins de la Federació Mexicana però separat de Yucatán, es deia Juan Carbó.

Reconegut sempre com a descendent de catalans, entre altres coses fou un dels autors de la *Memoria sobre la conveniencia, utilidad y necesidad de erigir en estado el distrito de Campeche*, publicada l'any 1861, que es considera un document decisiu.

Carbó, nascut l'any 1823, era fill d'un comerciant –no pas dels més destacats– de nom Mariano que s'havia establert i havia arrelat amb força a Campeche a finals del segle xviii.[25]

23. Carlos Justo Sierra (1998), *Breve historia de Campeche,* Mèxic, Fondo de Cultura Económica, p. 79 (original en espanyol).

24. Ana Isabel Martínez Ortega (1993), *Estructura y configuración de los cabildos de Yucatán en el siglo xviii,* Sevilla, Diputación Provincial, p. 115-119.

25. Vegeu Carlos J. Sierra (1970), *Juan Carbó, político y periodista,* Campeche, Publicaciones del Gobierno del Estado de Campeche, *passim.*

D'altra banda, a la catedral de Campeche encara existeixen a l'abast disset tombes amb cognoms catalans, però en gairebé totes només ho és el patern... La més antiga és de 1843, de cognom Ortoll i la més recent, de 1920, de la vídua d'Oliver.[26]

Val la pena fer també esment del cognom Cantarell. Pels mateixos temps en què Batlle rebia tres embarcacions plenes de productes europeus i en noliejava una cap a Cuba, Ignacio Cantarell en rebia 36 i en trametia dinou a diversos indrets.[27] Aquest mateix Cantarell, l'any 1815 era un dels quatre diputats d'abast de l'Ajuntament de Campeche i els anys 1823 i 1824 en va ser regidor. Sis anys després, el 1830 i el 1831, també ho seria un altre Cantarell, de nom Francisco, i un altre més de nom Pedro ho va ser l'any 1840.[28]

El cognom ha continuat amb tradició marinera a la població de Carmen, més cap a ponent però també *campechana*, i avui dia se'n diu el cronista oficial de la ciutat, un metge amb el nom d'Alejandro.[29]

A la història d'aquesta ciutat, Cantarell és un cognom omnipresent.

Encara ara, a diferència d'altres indrets, al sud-est de Mèxic es troben força cognoms catalans, especialment als estats de Tabasco, Yucatán i el mateix Campeche.

Cal remarcar que a Campeche, a partir de 1811, els cognoms que poden ser catalans no són rars. En una llista d'aquest any de comerciants de relleu se n'hi troben com a mínim una dotzena.[30] A més a més, són bastants els que formaren part de l'Ajuntament almenys des de 1812 fins al 1840. Vegeu Annex II.

Entre els primers que figuren a l'Ajuntament hi ha José Antonio Torrens, que en fou secretari el 1813 i el 1814 i el 1816 fou procurador. No sabem si és

26. Vegeu Annex III.

27. Vegeu Annex I.

28. Vegeu Annex II.

29. L'any 1968, un pescador important de la ciutat de Carmen, de nom Rudesindo Cantarell (1914-1997), va denunciar un indret que alguns pescadors anomenaven La Chapopotera, que esdevingué el camp petrolier marítim més gran d'Amèrica, el qual va ser batejat precisament com a Cantarell, i amb aquest nom és conegut el petroli que se n'ha anat traient en grans quantitats.

30. Emeterio Balius, Rafael Ballester, José Batlle, Ignacio Cantarell, José Cousá, José Dondé (?), José González Abreu, Miguel Lanz (?), Pablo Lanz (?), Ventura Oliver, José Puch, Pablo Soler, Joaquín Tarraró (o Tarragó), Juan Totosans, Luis Totosans (Arxiu Municipal de Campeche, 1811).

el mateix Antonio Torrens que setze anys abans, el 1797, va ser nomenat apotecari de la guarnició de la població de Carmen i no es va presentar a prendre'n possessió.[31]

Però hi ha prou evidències d'un comerç de certa importància dut a terme per onze vaixells molt probablement catalans entre Campeche i Veracruz, almenys entre 1800 i 1803: arròs, sal, fil d'*henequén*, cera, barrets, sacs, etc. Des del falutx anomenat *El Montserrate,* «àlies *El Catalán*», sota el comandament de Francisco Carbonell, fins als quatre viatges que féu Agustín Ferrer amb el bergantí *La Purísima Concepción,* i els tres de Santiago Torrens amb la goleta *Nuestra Señora del Carmen.*[32]

També sabem que l'any 1800 hi havia un metge que es deia Antonio Petit, que havia estat recomanat per un altre anterior que es deia José Castells. Segons assegura l'actual cronista de Ciudad del Carmen, metge també, Castells era «d'origen català» i «només va poder resistir quatre anys treballant a l'Hospital del Rey del presidi de Carmen, entre 1793 i 1797».[33]

Anys després, pels voltants de 1834, també a Carmen, va destacar combatent el còlera el doctor José María Ferrer.[34]

Crida també l'Atenció que en aquesta «illa anomenada Carmen» a més del cognom Cantarell, a la població de Palizada, ja prop del límit amb l'estat de Tabasco, hi coincideixen alguns cognoms catalans poc després de 1821, quan es consumà la independència mexicana: Francisco Abreu en fou alcalde el 1822 i Juan Solà el 1827. A més, l'any 1830, davant de la manca d'alcalde va assumir les funcions el procurador de nom Vicente Abreu.[35]

Per cert, metges amb cognom català n'hi ha d'altres a Campeche: Julián Gual i Domingo Barret, que eren membres de l'Ajuntament l'any 1833; Domingo Duret, que destacà combatent una epidèmia de verola l'any 1853, i

31. Daniel Cantarell Alejandro (2003*a*), *La medicina en Campeche (de la época prehispánica a principios del siglo XX)*, Campeche, Universidad Autónoma de Campeche, p. 62.

32. J. Ignacio Rubio Mañé (1953), «Movimiento marítimo entre Veracruz y Campeche. 1800-1810», *Boletín del Archivo General de la Nación,* Mèxic, t. XXIV, núm. 1, p. 653-673.

33. Daniel Cantarell Alejandro (2003*b*), «Una isla llamada Carmen», *Enciclopedia Histórica de Campeche*, vol. 16, t. G, Campeche, Mèxic, Gobierno de Campeche - Miguel Ángel Porrúa, p. 220.

34. Cantarell (2003*b*), p. 286.

35. Cantarell (2003*b*), p. 249, 259 i 279.

Juan de Dios Capmany, síndic de l'Ajuntament l'any 1883, i qui sap si n'hi va haver més.[36]

No sembla, per això, que el comerç s'hagi començat a fer d'una manera automàtica i senzilla a partir de la seva autorització. El 1789, per exemple, deu anys després de la seva autorització, el paquebot *San Vicente,* amb mercaderies de comerciants catalans establerts a l'Havana, no va aconseguir el permís per atracar. En canvi, l'any 1791 el *Concepción,* també procedent del mateix port, va fer dos viatges amb èxit: un amb mercaderia destinada a José Soler i l'altre a Miguel Pla i Manuel Vives.També va arribar-li de Río Hacha un carregament a Esteva Gatell i, de Sisal, a José Ferrer. I l'any següent era Francesc Illas qui rebia mercaderia de l'Havana a bord d'una embarcació que es deia *Catalana.*[37]

També cal esmentar que, en començar el segle xix, hi havia una comunicació regular de comerciants catalans entre Campeche i Carmen que, suposem, després es va anar estenent més lluny. El 1810, per exemple, com a mínim hi va haver vuit trameses de probables catalans de Campeche a l'altra població.[38]

Per què Campeche?

Ah Can Pech, el nom original d'aquesta població, sembla fer referència a una serp plana, encara que hi ha qui parla d'una associació del rèptil tan present a la vida de Mesomèrica amb una paparra... Sigui com sigui, des de mitjans del segle xvi, ja amb el nom de San Francisco de Campeche i una població de 500 cases d'indígenes i 13 veïns espanyols, va esdevenir la frontissa entre la Nova Espanya i la península de Yucatán que, com se sap, va costar molt més de conquerir.[39] De fet, fou aviat l'única entrada i sortida legal de les terres de la Capitania General de Yucatán –creada l'any 1564– de mercaderies que anaven o venien de Veracruz que, com s'ha dit, era l'únic port autoritzat per relacionar-se amb Cadis.

36. Raúl Pavón Abreu (1991), *Dos benefactores. Dos instituciones,* Campeche, Universidad Autónoma de Campeche, *passim.*

37. Pérez-Mallaína (1978), p. 78.

38. Verónica Cordero González (2004), *El movimiento mercantil del puerto de Campeche en la época del comercio libre,* Campeche, Instituto Nacional de Antropología e Historia - Gobierno de Campeche, p. 122.

39. Sierra (1998), p. 36.

Això féu créixer Campeche i el va fer també atractiu a la pirateria amb la qual Anglaterra, França i els Països Baixos replicaren la famosa exclusivitat que el papa Alexandre VI havia concedit a Espanya i Portugal i que aquests farien valdre a costa del que fos. És el cas que, sovint, aquesta pirateria, si bé atacava i destruïa instal·lacions oficials, com ara les de Campeche, també abastia a molt millor preu els residents peninsulars de mercaderies europees, ja que els seus vaixells no arribaven pas buits d'Europa i abans de les seves famoses malifetes les descarregaven clandestinament en molt diversos indrets peninsulars.

Sense produir ni or ni plata, la província de Campeche resultava, doncs, atractiva més aviat per una diversitat de productes implantats pels primers colonitzadors, com ara el sucre i l'arròs, o autòctons com la sal –molta sal– i diverses fruites tropicals. Però el més important i que, a partir de la segona meitat del segle xviii resultaria millor que l'or per a la ixent indústria tèxtil catalana, fou el dit «pal de Campeche» o «pal de tint». El nom científic és *haematoxylum campechianum.* Posats a fer, val més fer servir el nom maia: *ek.*

L'ek, doncs, era una fusta negrosa que no requeria conreu, ja que es desenvolupava ràpidament als aiguamolls que abunden en aquelles costes, especialment en direcció del veí estat de Tabasco, a ponent, on el problema més gran que provoca l'aigua, tot al contrari que a la península de Yucatán, és la seva abundància. L'únic que es requeria era bullir la fusta per obtenir un suc que es concentrava en una pasta blavosa o gairebé negra amb la qual es tenyien les teles de vermell.

El que feien, simple i senzillament, era tallar els troncs i embarcar-los, de la qual cosa anglesos i holandesos es van aprofitar sense cap problema durant molts anys, fins que a mitjans del segle xviii es va procedir a controlar-ho amb una certa eficàcia i la seva exportació va generar molt bones utilitats.[40]

Cal recordar també que, ja a finals del segle xvii, es deia que a Campeche hi havia la millor drassana d'Amèrica per la gran qualitat de les fustes de què disposava: cedre vermell, caoba rossa, *jabín*, guaiac, *chacte*, etc.

Poc que presumeixen a Campeche que el *Santísima Trinidad* era el més gran del món en els temps de la batalla de Trafalgar, quan fou el vaixell insígnia de l'armada espanyola, i el *Santa Ana*, que també hi féu un gran paper. Tots dos eren fets precisament a Campeche.

40. Sierra (1998), p. 71-75.

Tot plegat va fer que entre 1686 i 1704 la població de la ciutat quedés completament emmurallada i dotada d'una certa artilleria que fou sensiblement reforçada l'any 1740 amb 88 canons de molt bon calibre.

Entre altres coses, estar més prop de Cuba que Veracruz era per als catalans un altre avantatge, perquè ja feia uns quants anys –com s'ha dit– que s'havia autoritzat especialment el comerç de Barcelona amb l'Havana i ja hi havia en aquest port diversos establiments comercials catalans.

De fet, entre les trameses fetes des de Campeche a finals del segle xviii i començaments del xix, he trobat referències de quatre que es destinaren directament a Barcelona. Això fou l'any 1804.[41] Sí que n'hi ha moltes –especialment de comerciants catalans– dirigides a l'Havana que contenen productes que evidentment no hi tenien res a fer, a Cuba, com ara el mateix ek o pal de Campeche. Tanmateix es rebé una bona quantitat de productes de l'Havana, com ara el vi, que evidentment procedien de Barcelona.

Per tant, els mercaders catalans trobaren a Campeche millors condicions per establir-s'hi; a més, en aquesta ciutat les condicions de sanitat eren molt millors que a Veracruz, periòdicament flagel·lada per epidèmies de la famosa i terrible «febre groga». Tot això feia que, qui s'ho podia permetre, residís –quan no hi havia feina– preferentment a les ciutats de Jalapa o fins i tot Mèxic.

Tal com va apuntar Francesc Ligorred, que féu el ja citat apunt precursor de la *Presencia catalana a la península de Yucatán,* la nissaga d'aquests comerciants va seguir. Potser disminuïda en conjunt i a càrrec de descendents, però hi ha el cas de José Ferrer Roxac (Barcelona, 1804 – Campeche, 1884) que esdevingué una de les personalitats amb més pes econòmic a tota la Península gràcies a les seves habilitats per al comerç legal i il·legal...[42] Es veu que és una història que continua.

(L'autor està molt agraït a Angèlica Peregrina, per la seva col·laboració, i a Marilyn Domínguez per la seva ajuda).

41. Pérez-Mallaína (1978), p. 93.
42. Ligorred Perramon(1998), p. 35.

Documents

Annex I

Cognoms catalans enregistrats com a destinataris durant els anys 1821 i 1822

Destinataris patrons d'embarcació
José Badia 2 viatges
Ramón Costa 8
Rafael Ballester 13
Lluís Pezet 1
Barret 1
Juan Puch 5
Bofill 1
Jaime Moll 6
José Buenaventura Batlle 3
Ramón Mas 1
Ignacio Cantarell 36
Gaspar Carbonell 2
Ignacio Carbonell 2
Roberto Claverol 1
Antonio Costa 2
Ramón Costa 2 (patró d'embarcació)
José Dondé (?)1
Juan Escardó 1
Escofet 1
Agustín Ferrer 1
Joan Font 1
José Gomá 23
Mariano Juncadella 4
Juan Lladó 1
Gregorio Marcadal 14
Juan Mas 1
Ramon Mas 1 (patró d'embarcació)
José Mateu 2
Miquel Puigventós 1
Miró 1

Antoni Montaner 1
Bernardo Oliver 3
Buenaventura Oliver 10
Manuel Oliver 2
Ortoll 1
Pablo Pasqual 9
José Pasqual y Milá
José Pelayo Escardó 1
Juan Pelegrí 14
Francisco Perera 1
Luis Peset 3 (patró d'embarcació)
José Prat 1
José Puch y Escardó 44
Francisco Roura 1
José Riverol 4
Pedro Soler 1
Juan Totau 1
Juan Totosans 2

Cognoms catalans enregistrats per enviar mercaderia
José Badia 3
Rafael Ballester 1
Bosch 1
Juan Buenaventura Batlle 1
José Ignacio Cantarell 20
José Gomá 1
Gregorio Marcadal 13
Sebastián Mascort 1
Manuel Oliver 2
Pablo Pasqual 1
José Puch 36
Miquel Puigventós 2
José Rivas 1
José Soler 1
Juan Totosans 2
(Arxiu de l'Ajuntament de Campeche, caixes 1821 i 1822)

Annex II

Membres de l'Ajuntament amb cognoms catalans

1812: Alcalde Luis de Totosans
Regidor José Dondé
Regidor Gabriel Francisco Caué
1813: Regidor Emeterio Balíus
Regidor Ignacio Francisco Cantarell
Secretari José Antonio Torréns
1814: Regidor Gabriel Francisco Caué
Regidor Juan Totosans
Secretari José Antonio Torréns
Després de la derogació de la Constitució de Cadis:
1814: Alcalde Luis de Totosans
Regidor José Dondé
Regidor Gabriel Francisco Caué
Procurador Emeterio Balíus
1815: Regidor José Dondé
Regidor Gabriel Francisco Caué
Diputat d'abast Ignacio Francisco Cantarell
Testimoni d'assistència José M.ª Perera
1816: Regidor Gabriel Francisco Caué
Procurador José Antonio Torréns
Secretari Miguel Perera
1817: Alcalde Luis de Totosans
Regidor Gabriel Francisco Caué
Testimoni d'assistència Miguel Perera
1819: Regidor Gabriel Francisco Caué
1820: Regidor Gabriel Francisco Caué
Després que es reimplantés la Constitució de Cadis:
Regidor Buenaventura Batlle
Regidor Emeterio Balius
1821: Alcalde Pablo Pascual y Milà
Regidor Buenaventura Oliver y Borges
Regidor Juan Totosans
1823: Regidor Francisco Casasús

Regidor Domingo Duret
Regidor José Ignacio Cantarell
Procurador José Requena
1824: Regidor Ignacio Francisco Cantarell
1825: Regidor Buenaventura Oliver Borges
1829: Regidor Juan Gual
1830: Alcalde Luis Pezet
Regidor Julián Gual
Regidor Domingo Barret
Regidor Francisco Cantarell
1831: Regidor Domingo Barret
Regidor Francisco Cantarell
Regidor Francisco Balíus
Regidor Antonio López Rabell
1832: Alcalde Luis Pezet
Alcalde Julián Gual
1833: Regidor Julián Gual
Síndic José María Dondé
1834: Alcalde Luis Pezet
Regidor Julián Gual
Regidor Domingo Barret
Regidor Miguel Pezet
1835: Cap polític Luis Pezet
1836: Regidor Antonio López Rabell
1837: Alcalde Julián Gual
Alcalde Domingo Barret
Regidor Manuel N. Sales
Regidor José de Jesús Llovera
Síndic José Nazario Dondé
1838: Alcalde Julián Gual
Regidor José Jesús Llovera
Regidor Manuel Oliver
Síndic Nazario Dondé
Síndic Luis Pezet
1839: Alcalde Domingo Barret
Regidor Manuel Oliver

Regidor José de Jesús Gual
Síndic Luis Pezet
1840: Alcalde José María Dondé
Alcalde Luis Pezet
Alcalde Julián Gual
Regidor Gaspar Oliver
Regidor Pedro Cantarell
Els canvis polítics obligaren noves eleccions:
Regidor Felipe Trulla
Regidor Félix Trilles
Síndic Manuel Sales
(José Manuel Alcocer Barnés (2007), *Historia del Ayuntamiento de Campeche: 1540-1991,* 2a ed., Campeche, H. Ayuntamiento, p. 207-226).

Annex III

Tombes amb cognoms catalans a la catedral de Campeche
(d'esquerra a dreta)
José Dondé Preciat 1876
Delfina Preciat de Dondé 1918
Domingo Barret Clausell 1899
María Josefa Barret Arjona 1895
Arturo Oliver 1920
Catalina vda. de Oliver 1921
Buenaventura Oliver 1853
Dolores Casasús de Dondé 1906
Susana Dondé 1910
Dominga Capmany López 1906
Antonia Clausell de Diego 1886
María del Carmen Clausell vda. de Barret (?)
M.ª Ángeles Ferrer 1882
M.ª Tránsito Ortoll 1843
Cándida Cervera 1911
Niceto Trillas 1897
Antonio Llobera Martínez 1915

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 321-358
DOI: 10.2436/20.1001.01.160

EL CAS DEL PRÍNCEP DE VIANA: CONTRAFACCIÓ REIAL I RESPOSTA CONSTITUCIONAL

Imma Muxella
Dra. en Història Moderna

Article lliurat el 4 de novembre de 2014. Acceptat el 31 de gener de 2016

Resum

L'empresonament del príncep Carles de Viana per ordre del seu pare, Joan II, el gener de 1460, féu esclatar les tensions entre la monarquia i les institucions representatives catalanes (Diputació del General i Consell de Cent) en aquell moment dominades per la Biga. La lluita entre el rei i les institucions va fer paleses dues maneres molt diferents d'entendre el funcionament polític del país: l'actitud de respecte intransigent envers les constitucions i d'actuació col·legiada de les institucions, davant del creixent autoritarisme reial. Al llarg de l'enfrontament, les institucions crearen noves formes d'organització, com el Consell del Principat, i forçaren el pols amb el rei fins a aconseguir l'alliberament del príncep i l'aprovació de la Capitulació de Vilafranca. La causa del príncep Carles, a qui no deixaren tenir ni veu ni vot en la negociació política, es convertí en una mena d'estendard del bàndol institucional. El fervor popular, esperonat per l'actuació dels prohoms de la Biga, contribuí a envoltar la figura de Carles de Viana de llegenda i restà en la memòria del poble com a exemple del «príncep dissortat».

Paraules clau

Carles de Viana, Joan II d'Aragó, Diputació del General, Consell de Cent, pactisme, autoritarisme, constitucions, Guerra Civil del segle xv.

Charles, Prince of Viana: Catalan representative institutions against royal power, 1460-1461

Abstract

In January 1460, King John II of Aragon imprisoned Prince Charles of Viana, his first-born son. This acted as a catalyst, increasing tension between the monarchy and the public institutions of Catalonia (*Diputació del General* and *Consell de Cent*), representing the battle between two different ways of seeing politics: growing royal authoritarianism versus an institutional oligarchy which showed strict respect for Catalan laws and compelled the king to obey the law to the letter. The institutions secured the release of Charles, Prince of Viana, and forced the king to approve the *Capitulació de Vilafranca*. The oligarchy built up a legend around Prince Charles of Viana who remained a celebrated hero in people's minds.

Keywords

John II of Aragon, Charles, Prince of Viana, authoritarianism, *Consell de Cent*, 15th century, civil war, *Diputació del General*, constitutionalism.

El conflicte de l'empresonament del príncep Carles de Viana fou el detonant que féu esclatar les tensions que conduïren a la Guerra Civil catalana del segle xv. L'acció autoritària de Joan II en empresonar el seu fill provocà un conflicte entre el rei i la Terra que culminà amb la signatura de la Capituació de Vilafranca. Aquest acord és decisiu, al meu entendre, fins i tot després de la seva anul·lació el 1472, per tal com sense aquest referent soterrat seria difícil comprendre el desplegament polític de l'etapa de Ferran II (de 1481 a 1493.

El procés que conduí a la signatura de la Capitulació de Vilafranca fou fruit d'un gran enfrontament per raons constitucionals entre el rei i les institucions representatives de la Terra. La tensió augmentà a mesura que cadascuna de les parts s'afermà en les seves posicions.

Des de 1894 s'ha publicat bona part dels documents de la sèrie *Turbatione Cataloniae,* custodiats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. No obstant això, i amb excepcions, com ara el treball de Jaume Sobrequés (Sobrequés i Callicó, 2005) sobre els greuges que els síndics catalans presentaren a Joan II, i el

d'aquest mateix autor, tres anys abans, sobre el sentiment nacionalista que es desprèn del llenguatge emprat per les institucions catalanes (Sobrequés i Callicó, 2002), aquest material ha estat poc utilitzat. La meva intenció és fer ús d'aquesta font, excel·lent i imprescindible, per estudiar un cas ben significatiu però poc analitzat en els seus detalls: l'enfrontament entre les institucions i la monarquia per a l'alliberament de Carles de Viana. Aquest conflicte exemplifica la desinhibició de les institucions o, millor dit, el seu desplegament polític i l'exercici de la política a través del judicialisme amb recursos de procediment que esdevindran un model de referència per a tota l'època moderna posterior.

L'empresonament de Carles de Viana, l'enfrontament entre el rei i la Terra

L'esca del conflicte fou l'oposició ferma de la Diputació del General de Catalunya i del Consell de Cent de Barcelona, amb el suport de la majoria de les viles catalanes, a la contrafacció causada pel rei en empresonar el príncep de Viana i treure'l de la vegueria de Lleida, on havia estat detingut sota sospita de traïció.[1] El greuge derivaria, però, en una defensa aferrissada del respecte i compliment estricte de les constitucions, llibertats i privilegis de Catalunya –considerades per part de les institucions com un element clau de l'organització política– enfront d'un rei que tractava de subvertir-les introduint-hi actuacions pròpies d'una monarquia autoritària.

1. Sobre l'empresonament del príncep, veg. Jaume Vicens Vives (2003), *Juan II de Aragón, 1398-1479, monarquía y revolución en la España del s. XV,* Sangüesa, Urgoiti, p. 229-241; Jaume Vicens Vives (1980), *Els Trastàmares*, Barcelona, Vicens-Vives, p. 165-169; Georges Desdevises du Dezert (1999), *Don Carlos, príncipe de Viana, estudio sobre la España del norte en el siglo XV*, Pamplona, Gobierno de Navarra. L'enfrontament entre Carles de Viana i el seu pare, Joan II, començà en morir Blanca de Navarra i negar-se Joan a cedir el tron navarrès a Carles. Després d'anys d'enemistat, pare i fill semblaren reconciliar-se el 26 de gener de 1460. La bona avinença es frustrà quan la reina Joana informà el seu marit, que es trobava preparant les Corts a Lleida, que el príncep havia conspirat amb emissaris del rei de Castella per casar-se amb la princesa Isabel de Castella, en contra de la voluntat de Joan II. Aquests fets impulsaren el monarca a empresonar al seu fill. Tal i com indica Josep Lladonosa Pujol (1972), *Història de Lleida*, Tàrrega, F. Camps Calmet, vol. 1, p. 690, n. 26, en primera instància el príncep fou empresonat a la Suda per ser ràpidament extret de la vegueria de Lleida.

Immediatament després de l'empresonament del príncep de Viana, el 2 de desembre de 1460, les Corts reunides a Lleida[2] van ser prorrogades fins al 15 de gener de 1461. La detenció va agafar totalment per sorpresa els representants reunits a Lleida, que es pensaven que un dels objectius d'aquelles Corts havia de ser jurar el príncep de Viana com a primogènit. Res més lluny del pensament de Joan II qui, com observa Vera-Cruz Miranda,[3] només pretenia que les Corts el juressin com a rei i li concedissin un subsidi que li permetés fer front als seus compromisos militars.

Els braços, estupefactes davant dels fets i de la prorrogació de les Corts, van prendre dues decisions abans de dissoldre's: autoritzaren tres dels seus membres a tractar amb el rei i van facultar els diputats per fer totes les gestions oportunes que conduïssin a l'alliberament del príncep. La Paeria i el Capítol de Lleida també reaccionaren amb prestesa davant la violació dels privilegis de la seva ciutat: el 4 de desembre el Capítol va acordar una ajuda de 20 lliures a la casa del príncep mentre que el govern de la ciutat enviava al rei una ambaixada formada per Lluís de Montsuar, Lluís Cirera, paers; Miquel de Boixadors, Andreu Espens, cavallers; Bartomeu Mahull, Bernabé Assam, doctors en lleis; i Joan de Cascasona i Joan Alfagerín, ciutadans, tots amb ordres d'actuar d'acord amb els síndics del Principat (Lladonosa Pujol, 1972, vol. 1, p. 689).

El 5 de desembre de 1460, les Corts, en veure que la prorrogació anava per llarg i que no podrien decidir res en aquest afer, van emetre un mandat que facultava els diputats per escollir un grup de persones procedents dels diversos estaments per tal que actuessin com a consell assessor en aquest afer (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 1-4).[4]

La notícia de la detenció del príncep Carles va córrer com la pólvora per tot el territori català. El mateix dia 5 de desembre, els consellers de la ciutat de

2. Cal indicar que les Corts Generals van ser convocades a Lleida, en comptes de Barcelona, com a conseqüència de la crispació que es vivia en el si del Consell de Cent derivat de l'enfrontament entre la Busca i la Biga per la correcta aplicació del privilegi de 1455 en la designació dels síndics de Corts; com a resultat d'aquesta situació van ser escollits tres consellers de la Biga i dos de la Busca moderada que van negar-se a nomenar un síndic a Corts per a cada estament. Vegeu Carme Batlle (1973), *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, vol. 1, p. 347-352.

3. Vera-Cruz Miranda Menacho (2011), «El príncipe de Viana en la Corona de Aragón», tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona, p. 256.

4. La carta de les Corts als diputats residents de Barcelona està datada el 5 de desembre de 1460.

Barcelona escrivien a les Corts i als paers de Lleida exhortant-los perquè fessin tot el possible per a l'alliberament del príncep.

El rei, que fins aquell moment havia mantingut el príncep Carles pres a Lleida, davant del rebombori decidí treure'l de la ciutat i traslladar-lo a Aitona, on l'acompanyaren la reina Joana i una companyia de quaranta soldats.[5]

Conscients de la importància que prenien els esdeveniments, els diputats –seguint la tendència assembleària del pactisme que tenia en les assemblees de braços el seu veritable mecanisme de funcionament polític–, en comptes d'escollir directament els consellers, van convocar tota una sèrie de personalitats presents a Barcelona i pertanyents als diferents braços i els van notificar la carta tramesa pels representants a Corts. Així s'asseguraven d'actuar dins la legalitat i es procuraven el suport de personalitats prestigioses de cadascun dels braços. Safont anomenà aquesta reunió «Parlament General de tots los tres staments». Cal remarcar que, així com per part del braç eclesiàstic i del militar els convocats procedien de diversos llocs del Principat, per part del braç reial la majoria eren barcelonins, a excepció d'un síndic de Puigcerdà,[6] un de Conflent i un de Cotlliure. Per tant, ja des del principi del conflicte, Barcelona va tenir un paper molt més destacat en l'afer que les altres universitats catalanes. Aquest Parlament General, després de considerar la carta rebuda, va determinar que els diputats tenien plens poders per escollir un consell assessor i uns ambaixadors o missatgers que anessin a la cort reial a exposar el seu parer.

Aquest mateix Parlament General va escollir els ambaixadors que havien de formar la delegació enviada al rei. L'ambaixada estava formada per dotze persones, quatre per estament. Cal tenir en compte que vuit d'aquestes dotze persones també formaven part del Parlament que les havia escollit. Pel que fa als representants del braç reial, altre cop destacava la majoria abassegadora, quantitativament i qualitativa, dels representants de Barcelona, entre els quals figurava el conseller en cap de la ciutat, Pere Torrent.

El Consell de la ciutat, per la seva banda, coordinava les seves accions amb les dels diputats. Des de l'inici, el Consell de Cent va ser un dels protagonistes

5. Manuel Iribarren (1952), «El Príncipe de Viana y la ciudad de Lérida», Ilerda, XVI, p. 33.

6. Es tractava de Francesc de Millars, de Conflent; Armand Negre, síndic de Perpinyà, i Bartomeu Alcover, síndic de Cotlliure.

principals de les negociacions amb el rei i instava les Corts i els paers de Lleida a prendre cartes en l'assumpte (Miranda, 2012, 263).

En aquells moments el Consell de Cent estava dominat per la Biga. Aquest partit urbà sempre s'havia mostrat molt desfavorable a les polítiques que tendien a reforçar l'autoritarisme monàrquic, ja que anaven en detriment del poder de les institucions representatives que ells aspiraven a controlar. Els bigaires van veure en el capteniment del rei vers el seu fill una ocasió única per atacar l'autoritarisme del monarca. D'altra banda, i davant del fervor popular que, com veurem més endavant, aixecà el fet, es feia molt difícil no defensar el príncep. Per tot això, els representants barcelonins, tant els pertanyents a la Biga com els pocs buscaires que encara seguien al Consell, feren front comú amb els diputats i adoptaren la causa de l'alliberament del príncep de Viana (Batlle, 1973, vol. 1, p. 353). La preeminència de Barcelona en les negociacions era tan gran que només un dels ambaixadors pertanyents al braç reial, Francesc Sampsó,[7] no era barceloní, sinó gironí. La representació del braç eclesiàstic estava encapçalada pel bisbe de Tarragona i el de Barcelona, mentre que la del braç nobiliari era liderada per Joan Ramon Folc de Cardona, comte de Prades, i per Martí Guerau de Cruïlles, baró de Llagostera.[8]

Cal prestar atenció i retenir aquest procediment conjunt de la Diputació i el Consell de Cent de convocar els braços, ja que serà el model que se seguirà cada vegada que, durant l'època moderna, es plantegi una confrontació política extrajudicial.

Pel que fa a la formació del Consell assessor, que més tard passaria a anomenar-se Consell del Principat, es van escollir vint-i-set representants. En aquest

7. Francesc Sampsó era un potentat gironí que havia estat síndic de Girona a les Corts Generals de 1454-1458 i que tendia a donar suport a les postures bigaires. Vegeu Santiago Sobrequés (1987), «La crisi política a les Corts de 1454-1458», a *La Guerra Civil catalana del XV*, 2a ed., Barcelona, Edicions 62, vol. I, p. 41-127.

8. Martí Guerau de Cruïlles. Fou un dels que comandà l'exèrcit de la Diputació fins a Tortosa i acompanyà el príncep de Viana fins a Barcelona quan fou alliberat. Ocupà el càrrec de camarlenc del príncep i participà en les negociacions fallides del casament entre Carles i Isabel de Castella. Quan començaren els aixecaments dels pagesos envià una carta al Consell perquè actués amb fermesa contra els rebels. Emperò, en l'episodi de la força de Girona, el trobem defensant la reina i el primogènit contra l'exèrcit de la Diputació. Vegeu Santiago Sobrequés (1987), «Individualització dels barons del nord-est de Catalunya», a La *Guerra Civil catalana del XV*, 2a ed., Barcelona, Edicions 62, vol. II, p. 63-65.

cas, també es repetien les mateixes característiques que ja hem vist en l'elecció dels ambaixadors:

Tots els escollits, a excepció feta de dos, eren integrants del Consell de Notables que havien convocat els diputats.

Al braç reial la majoria barcelonina era incontestable: vuit representants eren de Barcelona –un d'ells Lluís Setantí, conseller segon–, i només un dels representants era de fora de la capital, Francesc del Bosch, de Lleida. Tots ells, a més a més, eren integrants o simpatitzants de la gabella de la Biga, que a les últimes Corts ja s'havia enfrontat a Joan II i els funcionaris reials. Una de les raons que el Consell va adduir, posteriorment, per no seleccionar més ambaixadors de fora de Barcelona fou la necessitat d'actuar amb celeritat ja que van escollir els ambaixadors el mateix dia que en van rebre l'encàrrec (Bofarull, 1859, p. 89).[9]

Tots els integrants eren figures de prestigi, com el prior de Catalunya o el comte de Mòdica.

No es pot establir, però, una correspondència entre els personatges que formen part d'aquests organismes i els que després integraran el bàndol de la terra i lluitaran, després, contra el rei. Ben al contrari, alguns d'ells s'alinearan en el bàndol reial durant la guerra. Aquesta constatació confirmaria la idea de Santiago Sobrequés que no hi ha relació causa-efecte automàtica entre aquest episodi i l'esclat de la guerra (Sobrequés Vidal, 1987, 120). Creiem, però, que aquest episodi va contribuir decisivament a forjar una opinió contrària a l'actitud i manera de governar del rei, així com a crear les bases constitucionals en què es fonamentaria el bàndol de la Terra.

Primer, el Consell assessor organitzà tot un seguit d'ambaixades amb el propòsit de fer que el rei rectifiqués la seva actuació i alliberés el príncep. Val a dir que, en un primer moment, la contrafacció –trencament de les constitucions– no fou la raó adduïda pels ambaixadors, sinó que es limitaren a pregar al rei, per via de súplica, que reconsiderés la seva actuació tenint en compte els perjudicis a l'ordre públic que aquesta podia causar en zones com Sicília,[10] molt afectes al príncep. Els diputats i els consellers de Barcelona

9. Carta enviada pel Consell General als estaments militars i reials del Rosselló el 23/12/1461.

10. Sobre la relació entre el príncep de Viana i Sicília, vegeu Jaume Vicens-Vives (1967), «La trayectoria mediterránea del príncipe de Viana», a *Obra dispersa. Catalunya ahir i avui*, Bar-

justificaven la intervenció en aquest assumpte ja que afectava el bé comú i podia causar trastorns de l'ordre públic; el poble de seguida va simpatitzar amb la causa del príncep dissortat i podia haver-hi aldarulls contra el rei; per la seva «innata» fidelitat, els catalans es veien compel·lits a aconsellar el rei en aquest assumpte.

Els ambaixadors havien de contactar amb els delegats que els altres regnes de la Corona (Zurita, 1967, p. 284)[11] havien tramès per tractar del mateix negoci i procurar actuar coordinadament. De fet, les Corts aragoneses estaven en aquells moments reunides a Fraga i mantenien una posició favorable a l'alliberament del príncep. Així doncs, en aquest estadi, els membres del Consell i els seus ambaixadors no perceberen el problema com a exclusiu de Catalunya, sinó com a global de tota la Corona d'Aragó –recordem que els problemes que es consideraven com a globals de la Corona (Montagut, 1999, p. 132) eren la defensa comuna, la justícia comuna derivada de la jurisdicció universal del monarca i la seva bona administració, i les finances públiques–; en aquest cas era un tema de justícia i, per tant, el que afectava tothom havia de ser discutit per tots.

En cas de no obtenir l'alliberament, els ambaixadors havien de sol·licitar en nom de Catalunya la custòdia del príncep, ja fos sota fiança o per mantenir-lo a la presó, perquè no es refiaven que es trobés segur en poder de les persones a qui el rei l'havia confiat. Calia aconseguir, si més no, que els seus custodis fossin substituïts i que Carles de Viana fos confiat a persones del Principat. Deixaven, però, ben clar, tot i que només fos per cobrir les aparences i evitar un enfrontament directe, que no dubtaven en cap cas de la bona fe del rei, sinó de la del seu entorn.

celona, Vicens-Vives, p. 86-91. Segons Vicens, la presència de Carles a Sicília hauria estat aprofitada per les classes oligàrquiques sicilianes per adquirir una certa autonomia. Aquests desitjos autonomistes quedarien neutralitzats quan el rei accedí a concedir tota una sèrie de prerrogatives als magnats sicilians. Bé és cert que a les Corts sicilianes de Caltagirone (1458) van sol·licitar del rei que el seu primogènit fos sempre nomenat virrei de Sicília. Joan II ignorà la petició i, a canvi, concedí altres demandes importants per a la noblesa siciliana, com ara la prohibició a tot aquell que no fos sicilià d'entrar en possessió de castells a l'illa. Emperò, quan els catalans es rebel·laren contra Joan II, els sicilians, lluny de donar-los suport, van contribuir a la causa reial amb homes i naus. Vegeu Mack Smith (1990), *Storia della Sicilia medievale e moderna*, Roma, Laterza, p. 133-134.

11. L'ambaixada aragonesa, anomenada per Zurita «embajada de los setenta y dos de Fraga» estava composta pel bisbe de Tarassona, el vescomte de Biota, Juan Hernández de Heredia i Jimeno Gordo.

La reacció del rei davant de la insistència dels ambaixadors fou irada i atacà els actes dels representants del Principat amb arguments jurídics. Joan II sostenia que la Cort General no estava facultada per comissionar aquella ambaixada als diputats, ja que ell, que era part de la Cort, no hi estava d'acord, i acusava també el Principat de malbaratament de recursos; segons el rei

> no es podia, i menys sensa voluntat de sa Senyoria, la Cort de la qual sa Senyoria és cap, ni lo poder se extenia al que se era fet, mas que açò era voler lançar los béns del General. (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 40)

Des d'un punt de vista estrictament legalista, el rei podia tenir part de raó. Com ja hem vist, la Comissió no era de tota la Cort, sinó dels braços de la Cort General en un moment en el qual aquesta havia estat prorrogada. La Comissió, però, no l'havia fet la Cort General, sinó els braços de Cort als seus delegats permanents: els diputats. Els síndics havien adaptat una vella figura jurídica per tal d'afrontar el nou problema polític que se'ls presentava.

La resposta dels diputats no es va fer esperar. El 14 de desembre, els diputats insistien que la Cort General podia fer aquest tipus de comissions i que, si els braços de Cort no haguessin fet la Comissió, davant de la magnitud dels esdeveniments els mateixos diputats haurien convocat un consell.

En referència a la despesa econòmica, recordaven al rei, molt educadament, que ell no tenia res a dir en les finances de la Diputació, ja que era la Cort General qui donava potestat als diputats per fer les despeses que calgués:

> E, com no ignora la majestat del senyor rey per actes en temps de la sua loctinència molt diputats e determenats, la preheminència de la casa de la Diputació és tal que cognició real en res no admet. Pot convocar e congregar consells, ab Cort e sens Cort, tota hora que és vist necessari e oportú, e pot despeses fer per ordinació de la Cort e en altre forma, en los casos ordonats, sens participi algú o sabuda reals. E, aquesta preheminència e auctoritat és tan delicadament per los catalans observada que, del contrari, disputa alguna no consent, e no sens causa, com lo merèxer d'aquest General sia tant gran que molt major auctoritat e preheminència vendicar e d'aquelles usar lícitament podria e deuria, car aquest General ha magnificada, excelsa, e ampliada la Corona d'Aragó en lo ésser que és. (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 44-45)

La Diputació feia patent així que no estava disposada a cedir ni un bri de les seves prerrogatives o de la seva independència vers el poder reial. La jurisdicció autònoma de la Diputació del General emanava de la jurisdicció que el rei havia cedit a aquest organisme, en principi una mera comissió estamental stablerta per una procura entre particulars, per tal que pogués exercir la seva funció fiscal (Villanueva, 2002, p. 44-48). Aquesta cessió de la jurisdicció règia feia possible la jurisdicció autònoma d'aquest organisme.

Veient que les relacions amb el monarca cada cop esdevenien més tenses i que no aconseguien l'alliberament del príncep només amb bones raons, el Consell decidí, el 17 de desembre, contraatacar també amb arguments jurídics i crear una comissió que s'encarregués de recopilar totes les constitucions i els privilegis que el rei havia lesionat. Aquesta comissió quedà formada pels advocats de la Diputació i pels del Consell de Barcelona.[12]

A partir del 20 de desembre de 1460, els representants catalans es van quedar sols en la seva lluita per l'alliberament del príncep. Els aragonesos, que en un principi feien front comú amb els catalans, van cedir davant les pressions de Joan II i signaren la renúncia al dret de manifestació[13] del príncep de Viana. Carles fou portat a Aragó i s'evità que se l'enduguessin de la Corona d'Aragó (Zurita, 1967, p. 286-289). Aquest fet va desplaure profundament els diputats que temien que, tot i el pacte, el príncep fos extret del territori aragonès i portat, segurament, a Navarra, on el rei havia detingut gent pertanyent a la família de Beaumont, partidaris del príncep Carles (Miranda, 2012, p. 274).

A Catalunya, el clam popular a favor del príncep de Viana cada cop era més gran i es volia que s'actués amb contundència en contra de la decisió reial. Els diputats se sentien dir que «la opinió popular en saltar prou no satisfem, nos és dit que lo degut no fem e que metem lo cap entre les cames i que de la persona del senyor príncep a nosaltres convendrà retre rahó» (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 71). El poble, doncs, els feia responsables directes de vetllar perquè se solucionés l'empresonament. Tant era així que, tot i el gran nombre d'ambaixadors tramesos per la Diputació, diversos municipis van decidir enviar els

12. L'advocat del General en aquells moments era Jaume Taravau, que fou escollit el 2 d'agost de 1455. Isabel Sánchez de Movellán Torent (2004), *La Diputació del General de Catalunya, 1413-147,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 182.

13. D'aquesta manera, Joan II volia impedir que el príncep invoqués la protecció del justícia d'Aragó i ell es veiés obligat a lliurar el seu fill a les autoritats aragoneses.

seus propis representants davant del rei. Els consellers de Barcelona (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 65, 93)[14] que havien estat informats de totes les gestions de la Diputació, després de rebre una carta comminatòria dels diputats, també van enviar una ambaixada. Tots els ambaixadors escollits pertanyien a la gabella de la Biga (Batlle, 1973, p. 357).

Les ambaixades, però, no semblaven tenir cap efecte sobre la decisió reial i els ambaixadors creien que no es podia esperar cap mena de suport dels jurats de Saragossa ni dels diputats aragonesos. El cas havia deixat de percebre's com una qüestió comuna de tots els regnes de la Corona i ara Catalunya desafiava sola Joan II.

El monarca se sentia amenaçat i pressionava per aconseguir la retirada de les ambaixades. Galceran de Requesens es presentà davant del Consell barceloní amb dues cartes del rei en què aquest comunicava que es prendria molt malament que la ciutat enviés una ambaixada (Schwartz i Luna, vol. 2, p. 352). El monarca creia que l'enfrontament amb les institucions del Principat donaria una sensació d'inestabilitat i debilitat que esperonaria els seus enemics externs, França i Castella, a declarar-li la guerra. De fet, aviat començaren els moviments de tropes castellanes prop de les fronteres navarreses. Joan II, però, es negava a deslliurar el príncep de Viana. Estava convençut que aquest afer només era un pretext de la classe dirigent catalana per atiar el poble contra ell i canviar l'equilibri de poder.

Els mateixos ambaixadors, en veure que la seva gestió havia estat un fracàs, demanaren que s'explorés la via jurídica i s'ampliés el Consell General a tots els estaments del Principat, preservant-ne així la unitat. Les relacions del rei i el Principat havien arribat a un punt de no retorn i les paraules amb què

14. De fet, la decisió del Consell barceloní no havia estat tan espontània com deien els diputats en la seva carta als ambaixadors, perquè, a la reunió del Consell del dia 17 de desembre, s'havia acordat demanar a la ciutat de Barcelona que trametés una ambaixada. Els diputats i el seu Consell mantenien informats de les seves ambaixades i de les instruccions que donaven als seus ambaixadors, així com de la marxa de les negociacions al Consell de Barcelona i a la trenta-dosena que la ciutat havia escollit per aquest afer. Els representants escollits pel Consell de Cent per formar part de l'ambaixada foren mossèn Pere Dusay, mossèn Guillem Romeu (ciutadans); P. Grau, Gabriel Miró (mercaders); Esteve Mir (notari), P. Matheu (especier) (artistes); P. Julià (rajoler), P. Figueres (sabater) (menestral). Schwartz; Luna i Carreras Candi (ed.) (1892), *Manual de novells ardits.* Barcelona, Imprenta d'Henrich, t. 2, p. 352.

el bisbe de Barcelona, portantveu dels ambaixadors, cloïa la seva carta eren gairebé profètiques:

> E no volem callar que a nostre parer aquesta empresa si ve al port de salut, com tots desijam, serà perpetual reformació del Principat e conservació de les leys e bon stament de aquell e si, quod absit era lo contrari, valguera més nuncha haver-se'n parlat. (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 110)

Era clar que l'afer del príncep havia fet esclatar un enfrontament entre dues maneres d'entendre les regles del joc que governaven el país: el pactisme, que havia estat des de feia segles el model català de govern, i la visió autoritària de Joan II, molt influenciat pel model dels Trastàmara a Castella que, si més no des de Montiel (1369), representaven tot un altre arquetip de govern i que, a Catalunya, es recolzava en una nova elit que s'havia anat creant en l'entorn de l'Administració reial d'ençà del canvi de dinastia.

Mentrestant, a Catalunya, l'agitació i l'aire de revolta eren cada cop més grans, tant que Galceran de Requesens, governador general, acusat directament pels agitadors de ser el culpable del mal consell del rei, es va veure forçat a fer una crida per prohibir parlar del cas del príncep. De fet, els albarans anònims que circulaven per la ciutat eren molt més agosarats i radicals que el Consell i els diputats. Els pasquins acusaven els diputats i les famílies influents de no fer tot el que calia per a l'alliberament de Carles de Viana, el qual creien que havia estat empresonat per privar-lo de la corona (Safont, 1992, p. 126). Davant de la desconfiança en la voluntat dels dirigents i dels *maiors* per resoldre el problema, els agitadors apel·laven a la voluntat popular i introduïen un element que, tot i estar present en el pensament de tothom, encara no havia estat plantejat pels diputats i el seu Consell: els drets de successió a la Corona. Per tal de discutir el cas, es convocaren assemblees públiques a la rambla de Barcelona (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 119-120). I és que el cas no es dirimia només en un àmbit institucional i legalista, sinó que els dos bàndols feien tot el que estava al seu abast per influir en l'opinió pública (Iribarren, 1952, p. 36, 38).[15]

15. Iribarren assenyala que Joan Comes, canonge de Vic, recomanava a les institucions enviar agents secrets a totes les viles catalanes per tal de destorbar les maquinacions reials. Segons el mateix autor, Joan II envià agents sobretot a les comarques gironines per mirar de sembrar discòrdia entre la població.

Els diputats encara creien que hi havia una possibilitat d'entesa i que, si el rei feia alguna concessió, es podria evitar un enfrontament. Al mateix temps, però, la carta dels diputats no deixava de tenir un cert to dolgut, reivindicatiu i, fins i tot, una mica amenaçant, «no crehent ja més la sua prudentíssima altesa vulla causa e loch donar en probar pobles e gents comogudes hoc e encara vulla experimentar los cathalans com sabran lurs privilegis conservar» (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 117). Els diputats estaven convençuts que tenien el deure de treure el rei del seu error i denunciar el greuge causat a les constitucions i els privilegis de Catalunya, i consideraven que l'obligació de tot bon rei consistia a escoltar els seus vassalls i encara més quan la qüestió afectava les lleis del país.

El Consell i els diputats ja sospitaven que Joan II esquivaria tractar el tema en Corts Generals i no seria a Lleida el dia fixat per continuar les Corts; per tant, ordenaren als ambaixadors que el seguissin allà on anés.

Les acusacions contra el rei: el dret propi com a arma política

El 4 de gener de 1461, les institucions es decidiren a seguir el parer dels ambaixadors i reuniren els advocats perquè informessin sobre quins fonaments jurídics es podien al·legar per defensar el cas (Sobrequés i Callicó, 2002, p. 108-109). L'endemà, els diputats i els seus consellers es reuniren a la Casa de la Diputació i arribaren a un acord. Denunciaven que el rei havia violat els següents usatges (Bofarull, 1859, p. 120-124): *Statuerunt etiam*, *Quoniam per inicuum i Auctoritate et rogatu (II).* Els dos primers usatges esmentats estaven molt lligats al manteniment de la pau i treva. Quan es convocava una Cort General immediatament es proclamava una pau i treva general vàlida a tot el territori mentre durés la reunió de Corts. L'usatge *Quoniam per inicuum* significava el compromís del príncep a respectar la paraula donada. El respecte autoimposat del príncep per la paraula donada i, per tant, per les lleis atorgades i paccionades és una de les peces clau en què se sostenia el sistema jurídic català (Ferro, 1987, p. 334-335). Segons les teories romanistes, sense aquesta autolimitació el príncep hauria estat lliure de fer el seu albir, *princeps legibus solutus*; per tant, el garant del sistema legislatiu paccionat restava en la confiança que el príncep respectaria la paraula donada i s'obligaria a obeir les lleis que havia pactat. A l'últim, s'acusava Joan II d'haver transgredit l'usatge *Auctoritate et rogatu (II),* una de les quatre regalies, potestats íntimament lligades a la persona del príncep, que estipulava que tot aquell que

anés cap a l'autoritat del príncep, estigués en la seva presència o en tornés quedava automàticament protegit per l'autoritat reial. Aquest usatge s'invocava per atorgar protecció als síndics de Corts i als oficials reials.

Segons aquestes premisses legals, els diputats, en la seva carta de 9 de gener als ambaixadors, reclamaven que el rei restituís el príncep a Catalunya i, en concret, a la jurisdicció de la qual n'havia estat extret contra constitucions i usatges. Joan II havia infringit diverses constitucions i privilegis que estipulaven que no podia treure el príncep Carles de la jurisdicció: el privilegi militar de no poder procedir contra un noble sense instància de part i les lleis que prohibien extreure una causa de la vegueria[16] anaven en contra de la detenció i extracció del príncep de territori català.[17] Els diputats remarcaven que s'havia d'entendre la llei en el seu sentit més literal i, si calia interpretar-la, els criteris que calia seguir havien de ser els establerts a la constitució de Jaume II a la segona Cort de Barcelona i a la Cort de Girona.[18]

Les acusacions que adduïren els representants catalans en aquest document eren molt greus. S'havia passat de formular un greuge causat per una contrafacció: la d'extreure una causa del territori on s'havia comès el suposat delicte, a qüestionar la fe en la paraula del rei. Seguint el raonament dels diputats, el seu Consell, i la ciutat de Barcelona, consideraven que en contravenir la llei el rei havia trencat el jurament prestat d'obeir i respectar les lleis, posant en dubte la seva paraula. En un sistema pactista com el català, la pèrdua de la confiança en la paraula d'una de les parts portava de manera gairebé irremeiable a la crisi. Com fa notar el professor Iglesia (Iglesia, 1984, p. 50), si el rei s'obstinava en el seu error, els braços estaven perfectament legitimats per rebel·lar-se.

No hi hagué unanimitat entre els diputats: Jaume Taravau –advocat del General–, Gregori Molgosa, Joan Dusay, Andreu Solzina i Joan Andreu van dissentir i, fins i tot, emeteren vots particulars. Potser, atesa aquesta manca

16. CYADC (1588), Pere II a la primera Cort de Barcelona, cap. XI i XXIV «Totas las causas» i «Las causas», Lib. 3. Tít. 2, p. 193; CYADC (1588), Jaume II a la Tercera Cort de Barcelona, cap. VIII, «Ordenam que los capítols», Lib. 1. Tít. 5, p. 152; CYADC (1588), Reina Maria a la Cort de Barcelona, cap. II, «Volents las constitucions de Catalunya», Lib. 3. Tít. 2, p. 196.

17. CYADC (1588), Pere II a la primera Cort de Barcelona, cap. XXI i XXIV «Totas las causas» i «Las causas», Lib. 3. Tít. 2, p. 193.

18. CYADC (1495), I, Jaume II a la segona Cort de Barcelona, cap. XXXI, «Si en algun capítol», f. XXVIv ; CYADC (1495), I, Jaume II Cort de Girona, cap. X, «Statuim que lo capítol» f. XXVIv.

d'unitat, el Consell que assessorava els diputats no es va atrevir a prendre una decisió definitiva. La diferència dels vots particulars no afectava el fons de la qüestió. Tots els juristes estaven d'acord que el rei havia trencat diversos usatges i constitucions. Els dissentiments residien en el procediment, en l'abast i en les pretensions de l'acusació.

El conegut jurista Joan Dusay, en el seu vot particular anava molt més enllà de l'opinió majoritària dels diputats: després de fer la relació de totes les constitucions i els capítols de Cort que el rei havia trencat[19] a més dels usatges i els privilegis de Lleida, demanava que el príncep no fos només tornat a Lleida, sinó posat immediatament en llibertat.

Andreu Solzina, més conciliador, era del parer d'informar Joan II verbalment, i no per escrit, que agafant captiu el príncep de Viana i extraient-lo de la ciutat de Lleida havia infringit les lleis que ell i el seus avantpassats havien pactat i jurat protegir, servir i mantenir intactes. Un pretès crim de lesa majestat, encara no jutjat, no era motiu per saltar-se les lleis, sinó que calia complir-les íntegrament. De tota manera, consideraven que el Regne d'Aragó no era el lloc adient per discutir el que afectava la jurisdicció catalana.

Els dissentiments entre juristes mostren l'existència d'una divisió interna entre un corrent disposat a enfrontar-se obertament amb el rei i una altra posició, molt més moderada, partidària d'evitar una confrontació directa.

L'endemà de l'epifania, abans que els consellers poguessin prendre cap determinació en relació amb els dictàmens dels advocats, va arribar una carta dels ambaixadors escrita el dia 4 de gener. El rei els havia cridat per explicar-los les proves que tenia contra Carles. Joan II adduïa que el majordom del príncep de Viana havia donat per suposada la primogenitura de Carles, tot i que ni el rei ni les Corts l'havien aprovada, que el príncep de Viana havia provat d'interferir en el govern de la Corona d'Aragó i, finalment, que havia pactat aliances amb Castella sense permís del rei (Miranda, 2012, p. 275). A parer dels ambaixadors, les proves no eren clarament inculpatòries ni, per tant, concloents. Emperò, el rei s'havia negat a escoltar-los tot al·legant que

> una ley que diu que és en Castilla, qui s'apella ley de Spanya, la qual dispon que si lo rey es supplicat e per una o dos vegades denegue admetre la supplicació,

19. Les constitucions que Dusay considerava trencades eren les tres exposades anteriorment.

> d'allí avant lo qui més supplique cau en pena de menos valer que vol dir quasi infidelitat. (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 127)

Aquesta apel·lació a una llei estrangera va arribar a l'ànima als ambaixadors (Sobrequés, 2005, p. 9). El rei, basant-se en una llei castellana de 9 de gener –segons el rei *ley de Spanya*– es negava a complir el que els ambaixadors consideraven un dret inalienable dels vassalls: el dret a suplicar justícia davant del rei. (Bofarull, 1859, p. 128)

Els ambaixadors deixaven molt clara la seva opinió sobre aquest punt*:* «E que al cap Spanya[20] és per mi, comte de Prades, en certa manera per tots composta» (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 129). Amb aquesta frase quedava clar que els catalans es resistien de totes passades a la identificació del dret castellà amb el dret d'Espanya; d'altra banda, tenien molt clar que Catalunya tenia el seu dret propi ben diferenciat del de qualsevol altra terra i aquest era el dret que calia aplicar en aquest cas.

No ens hauria de sorprendre que un rei com Joan II, educat a la cort castellana i molt més tendent a les formes autoritàries d'aquesta que al pactisme català, en un moment de crisi, veient que no podia treure's de sobre les molestes protestes dels catalans, optés per acollir-se a una llei castellana amb què tan d'acord estava i que tan bé exemplificava la seva manera d'actuar. Tampoc no ens hauria d'estranyar la reacció dels ambaixadors, ja que el dret, les constitucions i els privilegis constituïen un element identitari de primer ordre. L'assumpte que havia començat simplement com una suplicació per l'alliberament del príncep es vinculava ara a la defensa de les constitucions i dels drets dels catalans –cosa que equivalia a la defensa de la identitat com a poble– i, a la vegada, era instrumentalitzat per mobilitzar la població contra el monarca.

Els ambaixadors van tornar a comparèixer l'endemà davant del rei, acompanyats de les ambaixades dels consells de Lleida, Perpinyà i Tortosa,[21] per queixar-se que aquest els hagués volgut fer callar evocant lleis foranes. Joan II negà

20. Aquí el terme *Espanya* s'usa en el seu sentit geogràfic. Cal tenir en compte que en aquesta època el terme *Espanya* està adquirint diferents significats a Castella i a Catalunya. Durant el segle xv, es produirà una tendència a identificar Castella amb Espanya. La Corona d'Aragó i, sobretot, Catalunya quedarà al marge d'aquesta identificació. Vegeu Eulàlia Duran (1988), «El comienzo de la modernidad», *Cuenta y Razón*, 36, p. 25-32.

21. Els ambaixadors de Barcelona que tot just acabaven d'arribar a Lleida van excusar la seva assistència.

cap intenció d'aplicar a Catalunya cap llei estrangera i tornà a remarcar el perill que podia suposar la imatge del qüestionament de la seva autoritat per a la seguretat de la Corona. Rovira i Virgili atribueix aquesta actitud més calmada més aviat a una maniobra per guanyar temps que a una voluntat conciliadora (Rovira i Virgili, 1978, vol. 6, p. 467).

Els diputats donaven suport en tot als seus ambaixadors i insistien en la defensa de les llibertats:

> E si nosaltres fem tal instància, cercam per defensió de libertats les quals jatsia justes sien encara stades ab scampament de sanch adquirides e, si desempar les haviem, no volríem pas viure car aquestes libertats han així feta gran e ampliada la Corona d'Aragó la qual seria anichilada aquelles perdudes. (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 138)

En aquesta declaració podem veure una clara influència del pensament del franciscà Francesc d'Eiximenis,[22] que en el *Dotzè llibre del Cristià* assegurava que, per mantenir la seva llibertat enfront de la tirania d'un príncep que trenqués les lleis i els pactes contrets, els vassalls havien de lluitar tant com els fos possible fins i tot arriscant la pròpia vida.[23]

Calia recordar al rei el seu deure i la seva principal tasca: l'administració de justícia i el jurament prestat de defensar les lleis del país, requisit indispensable per poder exercir la jurisdicció.

El nucli de la discussió ja no era el cas del príncep de Viana. Aquest només havia estat el detonant per vehicular les protestes contra la conculcació per part del rei i dels seus consellers de les constitucions i lleis pactades que es consideraven consubstancials a la identitat catalana (Soldevila, 1962, vol. 2, 731).[24] Així

22. Sobre el pensament polític pactista d'Eiximenis i la seva influència en el pensament polític de la Corona d'Aragó, veg. Eduard Juncosa Bonet (2011), «Pensar el pacto en la Corona de Aragón: Francesc Eiximenis y el Dotzè del Crestià», a François Foronda (ed.), *Avant le contrat social: le contrat politique dans l'Occident médiéval XIIIe-XVe siècle*, París, Publications de la Sorbonne, p. 451-480.

23. Francesc d'Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià*, I, 2º, c. 160.

24. Com bé va apuntar Ferran Soldevila (1962), *Història de Catalunya*, 2 ed., Barcelona, Aedos, vol. 2, p. 731, «el poble català i els seus representants eren conscients que perduda la seva dinastia tota la seva possibilitat de subsistència estava en l'encastellament dins el conjunt de llibertats i privilegis que els seus prínceps li havien atorgat».

ho reconeixien poc més tard, els ambaixadors dels diputats al mateix Carles de Viana quan li explicaven que no podien moderar les seves suplicacions davant del rei perquè lluitaven

> no solament per la liberació de la sua il·lustre persona, mes principalment per reintegració dels usatges de Barchinona, constitucions, privilegis e libertats de Catalunya les quals prenien gran lesió en la seva detenció e que desistir d'açò no era possible tro tan fossen degudament reintegrades [...] que açò mateix fahere lo Principat per lo més simple gentilhome o altre del Principat [...]. (Bofarull, 1859, vol. 2, p. 360)

Davant la manca d'habilitat reial, les elits que ocupaven la Diputació i el Consell de Cent havien reeixit en el seu intent d'assimilar el cas del príncep a la defensa de l'observança de les lleis del país (Batlle, 1973, p. 356).

La Junta de braços de 1461, un Parlament alternatiu enfront de les Corts ordenades

Paral·lelament, els diputats enviaren cartes explicant l'estat de la qüestió i justificant els seus actes als consells de les principals ciutats i viles amb representació a Corts –Girona, Perpinyà, Tortosa, Lleida, Cervera i Vic– i demanaren que el major nombre possible de representants de tots els estaments es reunissin a Barcelona, el 12 de gener, per tal de mostrar un parer unitari davant l'enviat del rei, mossèn Erill.

El termini de prorrogació de la Cort General de Lleida estava a punt d'acabar i els diputats sospitaven que el rei miraria de pressionar els braços perquè deroguessin la Comissió que havien atorgat a la Diputació. Escrivien, doncs, al promotor del braç eclesiàstic que es mantingués alerta. Aquest temor, compartit per alguns síndics de Corts, no era infundat. Pel rei Joan, era molt més avantatjós que la Cort retirés la Comissió i proposar que el tema fos tractat directament en el si de les Corts Generals, ja que, tot i que el rei no podia determinar quins temes s'havien de tractar a les reunions ni el curs que seguiria la discussió, en qualsevol moment podia tornar a prorrogar o bé llicenciar les Corts per tal d'evitar el triomf de l'oposició. En canvi, li seria molt més difícil influir o alterar la Comissió de Corts. Aquesta, a més a més, era duradora i for-

mada per menys persones, raó per la qual podia actuar i prendre decisions més ràpidament.

El dia previst, els diputats van aconseguir aplegar representants dels tres estaments d'arreu de Catalunya.[25] Es podia considerar que s'havia convocat una Junta de braços i, a tenor dels diputats, hi havia unitat de parer en l'assumpte del príncep de Viana. Els estaments es mantenien units i ferms en la seva posició inicial.

El 14 de gener, el rei oferí prorrogar les Corts de Lleida fins que hagués aconseguit la retirada de les tropes castellanes que amenaçaven Navarra a canvi de la retirada dels ambaixadors. Joan, però, continuava amb la seva negativa de retornar el príncep a territori català.

Davant la insistència dels representants catalans i el perill que començava a amenaçar les seves fronteres, el rei va semblar disposat a fer un apropament. Per mitjà d'un membre del Consell Reial,[26] es posà en contacte amb el comte de Prades, que no formava part de l'ambaixada, per intentar arribar a un acord. L'oferta inicial era la següent: el rei continuaria la Cort de Lleida i duria el príncep a Fraga i per part dels enviats que participaven a Cort s'havia de garantir al rei que la Cort no atorgaria més poder a la Comissió ni intentaria cap més acció a més de les que ja s'havien dut a terme en l'assumpte del príncep de Viana. Aquest intent d'acord ens demostra que el rei considerava seriosament l'amenaça que podia suposar el poder de la Comissió que havia fet la Cort de Lleida i el paper d'aglutinant del descontentament vers l'actuació reial que estava protagonitzant.

Tot i que l'oferta no satisfeia els ambaixadors –consideraven que el príncep havia de ser dut a Lleida i que limitar els temes de la Cort «és una impertinèn-

25. Entre d'altres, sabem que van confirmar la seva assistència el bisbe de Tortosa, que envià un delegat; el Capítol d'Elna, en la persona de misser Agustí de l'Illa, doctor en decrets, canonge i ardiaca del Vallespir; Andreu Alfonsello, en nom del bisbe de Girona que formava part del Consell Reial de Joan II, envià Joan Comes, canonge de Barcelona; Capítol de Vic; el prior de Poblet que, per malaltia, delegà en el prior de Natzaret; Capítol de Lleida; Guillem de Pinós, vescomte de l'Illa i Canet; ciutats com Cervera, Manresa, Vic, Lleida, Puigcerdà o Perpinyà (que va enviar tres representants).

26. Els membres del Consell Reial eren, com podem observar, majoritàriament aragonesos: l'arquebisbe de Girona; el mestre de Montesa; el bisbe de Tarassona; Ferrandis de Heredia; mossèn Berenguer de Bardaxí; don Miquel Gilabert, mossèn Joan Cerdán, misser Luis de Santàngel, misser Joan Gallach, misser Jaume de Pau.

cia e cosa exorbitant com quascú ha d'entrar llibertament»–, pensaven que la proposta era una base per negociar, ja que reconeixia la Comissió i la mantenia en la seva força i virtut. Qualsevol solució, però, que no passés per retornar Carles a Lleida restablint així els usatges i constitucions trencats resultava del tot inacceptable.

En realitat, l'assumpte s'havia convertit en un pols entre rei i país. Per les institucions, era vital que el rei admetés la culpa i reparés la contrafacció. El rei, en canvi, no estava disposat a acceptar que l'hagués comesa i molt menys encara la limitació de poder que significava haver de ser corregit per l'assemblea representativa. Joan II menystingué les motivacions dels ambaixadors (Miranda, 2012, p. 289) i no va saber calibrar bé la influència que el cas tenia entre tota la població a Catalunya. Les negociacions es trobaven en un atzucac i cada cop les actituds es radicalitzaven més.

Els diputats respongueren, d'acord amb la representació del Principat que havien aplegat a Barcelona, adjuntant-los un memorial amb les raons jurídiques i amb les ordres de no retornar a Catalunya fins a aconseguir el seu objectiu: calia mantenir-se ferm. La postura dels representants catalans era la següent:

El cas no era una baralla de família que afectés només el príncep i el rei. En ser el príncep el successor del rei, afectava el benestar de tot Catalunya; per tant, tenien no sols el dret, sinó també l'obligació, d'intervenir. Els diputats ho formulaven amb una expressiva metàfora antropomòrfica:

> Gran interès ha, doncs, aquest cors de cosa pública del Principat de Cathalunya en la conservació de aquell qui spere ésser son cap, dotat de tant consell prudència e virtuts com és lo dit senyor príncep. Vulgarment se diu que sostenint passió lo cap totes les parts del cors stan desordonades e gravades. (Bofarull, 1859, vol. 14, p. 210)

De fet, és en aquest moment quan els diputats, recollint l'argument que ja hem que vist que planava entre l'opinió pública, van plantejar per primer cop la qüestió de la primogenitura, que tornà a aparèixer encara amb més força al memorial confiat als ambaixadors del Principat.

El rei havia lesionat les lleis paccionades que havia jurat guardar i fer complir en la seva interpretació més directa i això no es podia passar per alt. Calia salvaguardar les llibertats que els avantpassats havien obtingut dels reis sacrificant les seves vides i hisendes per contribuir a l'engrandiment de la Corona.

Malgrat tot, els diputats no acusaven directament el rei, sinó els consellers que l'havien empès a prendre decisions equivocades; per tant, creien que havien de ser cessats i allunyats de la cort reial perquè no el poguessin influir.

En el memorial que els adjuntaven, els diputats presentaven totes les seves argumentacions jurídiques detallant les constitucions i els capítols en els quals es fonamentaven per argumentar que el rei no havia trencat només les constitucions, sinó que no havia seguit el procediment jurídic correcte en aquesta causa:

a) No es podia tractar aquest cas a Aragó, perquè tot el que afectava Catalunya havia de ser tractat al Principat. Els catalans no podien ser trets fora del territori per ser jutjats. Així ho disposaven les constitucions del rei Pere II a la Cort General de Barcelona cap. XXIV[27] i de Jaume II a la tercera Cort General de Barcelona, cap. VI-VII.[28] Per tant, el príncep havia de ser tornat a Lleida.

b) Només els catalans podien jutjar catalans, com establien Pere III a Cervera, cap. X, i Ferran I a Barcelona, cap. II; si no, el judici quedava invalidat tal i com va instituir Alfons a la Cort General de Montblanc, cap. XX.[29]

c) El rei havia de jutjar *per directum,* és a dir, seguint al peu de la lletra les constitucions i, havent-hi constitucions, no es podia acudir a altres lleis. Tanmateix, com que havia de tenir en compte els bons usos, entenien que podia, sobretot en casos tan compromesos com aquest, tenir un consell assessor. Aquest consell havia d'estar format exclusivament per catalans. Si en algun cas calia interpretar alguna constitució, aquestes també establien el procediment a seguir. Segons disposaven les constitucions aprovades pel rei Martí a la Cort General de Barcelona, capítol II; Ferran a la Cort General de Barcelona, capítol XVII.

d) En casos d'importància com aquest, si el rei necessitava consell calia que estigués integrat per un gran nombre d'homes de ciència i no sols pels membres del Consell Reial.

27. Val a dir que, de vegades, el número de capítol de Cort consignat als documents no correspon al número de capítol de Cort que es recull a les compilacions.

28. CYADC (1588) Pere II a la primera Cort de Barcelona, cap. XXI i XXIV, «Totas las causas» i «Las causas», Lib. 3. Tít. 2, p. 193; CYADC (1495), III, Jaume II tercera Cort de Barcelona, cap. VIII, «Ordenam que los capítols», Lib. 1. Tít. 5, p. 152.

29. CYADC (1588), Pere III a la Cort de Cervera, cap. XIX, «Part açò confirmant», Lib. 1, Tít. 41, p. 108; CYADC (1588), Ferran I a la Cort de Barcelona, cap. X, «Confirmant les constitucions», Lib. 10, Tít. 59, p. 162; CYADC (1588), Alfons III a la Cort de Montblanc, cap. XX, «A supplicatio de tots», Lib. 1, Tít. 58, p. 161-162.

A Barcelona mentrestant, el 17 de gener, els diputats i la vint-i-setena que els aconsellava decidiren escollir quaranta-cinc persones de la Junta de braços –catorze eclesiàstics, setze del braç militar i quinze síndics del braç reial– perquè restessin a Barcelona per participar al Consell.[30] S'amplià així el Consell assessor dels diputats, que passava a tenir una major representació territorial. El braç militar del Rosselló acordà escollir quinze persones per tractar el tema i feren arribar el seu suport als diputats i al seu Consell. El Consell passà, doncs, de ser un mer consell assessor a ser una mena de Junta de braços convocada pels diputats.

En aquell moment, els diputats van mirar de tornar a cercar la complicitat dels valencians i aragonesos perquè creien que si els tres territoris de la Corona actuaven junts, el rei es veuria obligat a cedir ràpidament. Les temptatives van resultar fallides. Els catalans només van aconseguir el suport, més moral que altra cosa, dels representants del Regne de Mallorca. Tot i que les institucions valencianes i aragoneses també intercedien a favor del príncep, no estaven disposades a enfrontar-se directament amb el rei. Els valencians se'n van excusar al·legant motius de seguretat del regne, tenien por que una imatge de dissensions internes animés els castellans a atacar les seves fronteres. Els aragonesos replicaren que ells sempre havien continuat suplicant al rei per la llibertat del príncep. Les actuacions dels altres territoris de la Corona no foren de cap manera comparables amb la reacció catalana, però, és clar, ells no havien vist atacats els seus drets i privilegis com era el cas dels catalans.

Vicens Vives (Vicens, 2003, p. 235) remarca que és en aquest punt quan es van plantejar les primeres qüestions jurídiques per argumentar l'oposició davant l'actuació reial. Com hem vist, això no és del tot exacte, ja que el 4 de

30. Les persones que conformaren aquesta ampliació del Consell foren les següents: eclesiàstics: patriarca d'Alexandria i bisbe d'Urgell; procurador del bisbe d'Elna o un síndic del Capítol; procurador del bisbe de Tortosa; abat de Sant Cugat; abat de Roses; abat de Sant Quirze; abat d'Amer; abat de Sant Joan de les Abadesses; abat d'Àger; síndic del Capítol de Tarragona; síndic del Capítol de Lleida; síndic del Capítol de Girona; síndic del Capítol de Vic; síndic del Capítol de Tortosa. Per part dels militars: comte de Pallars; vescomte d'Illa-Canet; vescomte de Rocabertí; Guerau de Queralt; Guerau de Cervelló; Fancí d'Erill; Pere de Rocabertí; Arnau Guillem de Cervelló; mossèn Roger Alamany; Bernat Çalva; Bernat Margarit; Arnau de Foxà; Ivany de Sentmenat; Guillem de Biura; Pere de Belloch; Miquel de Paguera. Per part del braç reial, els síndics de Lleida; Girona; Perpinyà; Tortosa; Vic; Cervera; Manresa; Puigcerdà; Vilafranca del Penedès; Vilafranca de Conflent; Besalú; Camprodon; Cotlliure; Prat del Rei; l'Arboç.

gener els advocats de la Diputació i el Consell ja havien expressat el seu parer i assenyalat totes les presumptes il·legalitats comeses pel rei. La veritat, però, és que els diputats no s'atreviren a comunicar al rei els greuges que creien que havia comès fins que les converses amb el monarca van arribar a un punt mort i fins no haver rebut el suport de la Junta de braços.

El 20 de gener, els diputats i el Consell escolliren una ambaixada de quaranta-cinc persones –quinze per estament–, totes amb dret a participar a Corts i algunes d'elles pertanyents al Consell, per enviar-les a Lleida amb el doble objectiu d'afegir-se a l'ambaixada de quinze persones enviada a la cort reial i d'impedir que el rei pogués fer revocar la Comissió de Corts donada als diputats i al Consell Assessor (Bofarull, 1859, p. 228-229). Mentrestant, el rei es dirigia a Lleida per continuar les Corts Generals i portava al príncep a Fraga, vila que era considerada territori català.

Els nous ambaixadors tramesos per la Diputació i el Consell també s'encaminaven cap a Lleida formant una comitiva que devia resultar del tot impressionant: el vescomte d'Illa anava acompanyat de deu cavalcadures o més, els abats i els nobles duien vuit o més cavalcadures, mentre que els síndics de les ciutats i els dels capítols duien cinc o més cavalcadures cadascun. Els ambaixadors no van marxar tots a l'hora, sinó que els capítols i els consells municipals van anar designant els seus síndics progressivament. Tan bon punt presentaven les seves credencials i feien el jurament com a ambaixadors dels diputats i del Consell, rebien 150 florins d'or cadascun com a paga de la Diputació i emprenien la marxa.

Els diputats els havien lliurat dos plecs d'instruccions més un memorial en què s'especificava quins eren els objectius i com calia que es comportessin. L'estratègia era la següent: en una primera reunió, els catalans, amb molta suavitat i diplomàcia, exposarien al rei la seva demanda d'alliberament del príncep en compliment de les constitucions, tot fent evident al rei la gran unanimitat de parer existent al país sobre aquesta qüestió. Si el rei demanava un temps per pensar-s'ho, li pregarien que la resposta fos ràpida i si el rei s'hi negava, calia que l'advertissin que els catalans mai no acceptarien una negativa. Es tractava, doncs, d'un ultimàtum. En el cas que el rei trigués més de cinc o sis dies a donar resposta, haurien d'entendre que la voluntat de gràcia que havia expressat només era fingida i caldria passar a executar la segona instrucció. Els diputats insistien que, a partir d'aquell moment, el príncep sempre seria anomenat primogènit (Bofarull, 1859, p. 326), títol que Joan II no li havia donat mai encara.

La segona instrucció era molt més directa i amenaçadora. Els catalans insistien que mai no cessarien en el propòsit d'obtenir l'alliberament del primogènit perquè hi estaven obligats per observança (Bofarull, 1859, p. 331) i defensa de les llibertats, que era el que més importava als catalans, davant les contrafaccions fetes pel rei. A més a més, hi estaven obligats per fidelitat a la Corona, ja que Carles de Viana era el primogènit.

Altre cop resultava evident que allò que dolia més als representants catalans no era tant l'enfrontament entre pare i fill –ells mateixos reconeixien que ja hi havia hagut precedents de reis que s'havien enfrontant amb els seus primogènits–,[31] sinó que aquest enfrontament hagués reportat una clara lesió d'usatges i constitucions.

Calia que les constitucions fossin interpretades *per directum* i no recolzant-se en les opinions malintencionades dels consellers i juristes reials, per tant «sobre açò consell o disputació de juristes no volen ne en consentirien els cathalans» (Bofarull, 1859, p. 334), i, tot i que el rei no ho volgués reconèixer, la contrafacció s'havia produït en empresonar i extreure la persona del primogènit de la vegueria de Lleida. El trencament de constitucions i la negativa del rei a reparar-lo anava en demèrit de Joan II, que faltava així al seu jurament de complir les lleis de la terra. Els ambaixadors havien d'acabar la seva intervenció amb una amenaça soterrada del que es podria esdevenir a Catalunya si el rei no modificava la seva actitud:

> Portaria los poblats en aquest Principat en tant desesperació que donaria ocasió a inconvenients irreparables [...] los embaxadors facen certíssima la dita majestat suplicant que mentre és lo temps lo repòs se prengue, car si una vegada les coses eren totalment començades, les coses serien difícils de reparar. (Bofarull, 1859, p. 335-336)

La reina Joana es perfilava com a l'únic personatge capaç d'intercedir en aquest cas. És interessant fer notar que, tot i reconèixer-li molta ascendència sobre el rei, en cap moment ni els diputats ni el seu Consell ni Jaume Safont en el seu dietari (Safont, 1992, p. 124-130) no s'atreviren a acusar la reina, sinó que apuntaven directament contra els consellers del rei i, en especial, contra Roderic de Rebolledo i Galceran de Requesens. Aquest darrer personatge, molt

31. Recordaven els casos de Jaume I i Pere III.

proper al monarca, havia estat un dels directors de la política municipal de la monarquia des de l'època d'Alfons el Magnànim. La culpabilització de Requesens convenia als simpatitzants i membres de la Biga, facció de la qual Safont era integrant, per tenir un pretext per venjar-se'n. Requesens fou un dels que més havia contribuït a allunyar-los del poder municipal barceloní en donar suport a la facció de la Busca i propiciar els canvis en el privilegi d'elecció de consellers que van ajudar la Busca a arribar al govern. No hem d'oblidar que Requesens ja havia estat objecte de discussió en un dels greuges més controvertits de les anteriors Corts Generals i que era un personatge polèmic que sempre havia estat objecte de pugna entre l'Administració reial i els partidaris de la Biga.

El memorial que acompanyava les dues instruccions fixava l'actuació que havien de seguir els delegats que, no ho oblidem, també eren síndics a la Cort General que estaven a punt de reprendre. Joan II havia fet arribar cartes a molts dels seus adeptes amb dret a assistir a la reunió de Cort perquè es trobessin a Lleida el 3 de febrer. Els diputats instruïen els seus ambaixadors per tal que evitessin tractar el tema de la Comissió de Cort i, si finalment sorgia, calia que deixessin ben clar que no la revocarien sinó que més aviat pensaven augmentar-la. Volien impedir que el tema del príncep fos tractat a Cort i, per tant, demanaven que abans del 13 de febrer algun braç presentés un dissentiment dient que la reunió de Cort no es podia celebrar amb el rei absent i que, per tant, la Cort havia de considerar-se acabada (Bofarull, 1859, p. 343). El dissentiment s'havia de mantenir com a tàctica dilatòria i bloquejadora per evitar parlar de la detenció adduint que la Cort ja havia fet remissió d'aquest tema a la Diputació.

El 3 de febrer, el temor dels diputats es demostrà ben fonamentat. Els quinze ambaixadors que eren a Lleida –que estaven a punt de reunir-se amb els quaranta-cinc ambaixadors recentment enviats– comunicaven als diputats i al seu Consell que, a través de missatgers de la ciutat de Lleida, havien sabut que el rei estava disposat a dur Carles a Lleida a canvi que no es tractés a Corts l'acusació de trencament de les constitucions. Acceptava la Comissió en la forma actual, però volia que fos la Cort General la que, en un termini pactat d'antuvi amb els catalans, tractés de l'alliberament del príncep, entre altres assumptes. Si al final de la Cort no s'havia arribat a un acord, tot quedaria com estava.

La resposta dels diputats als ambaixadors dos dies després estava redactada amb un llenguatge molt abrandat, en què es ressaltava la voluntat de mantenir-

se units, tot i els possibles interessos particulars. És una frase de regust gairebé democràtic:

> En aquesta mateixa obligació [defensa de la cosa pública] som nosaltres [...] e, encara que en lo maneig ocorreguen moltes coses qui per ventura a hun o altres no convenguen, tothom hic ha bon comport, car sabut és que en una multitud degut és ésser seguit lo parer dels més e no lo parer de cascú particular. (Bofarull, 1859, p. 378)

Afirmaven que l'oferiment reial contenia un gran inconvenient ja que significava renunciar a la reparació de les contrafaccions fetes pel rei, i que aquesta estratègia dilatòria podia conduir a la divisió de parers. Fetes aquestes constatacions, els diputats donaven instruccions als seus ambaixadors perquè passessin directament a llegir la segona instrucció i a executar el memorial.

En vigílies de l'arribada a Barcelona dels ambaixadors tramesos pel rei –el virrei de Sicília, Lop Ximénes d'Urrea i el mestre de Montesa–, la tensió i desconfiança entre els diputats i el Consell, d'una banda, i l'entorn reial, de l'altra, s'incrementà. El Consell i els diputats temien que el rei utilitzés els greus problemes socials que vivia Catalunya per trencar la unitat o per crear focus de tensió que distraguessin l'atenció de les institucions del Principat. Aquesta percepció l'avalaven diverses accions protagonitzades per l'entorn reial, com ara les activitats dels advocats reials Serrolí i Jaume Ferrer a Girona, on animaven els pagesos a sindicar-se i emprendre accions, segons suposaven els diputats, en contra del Principat. A més a més, sospitaven que el rei s'havia posat d'acord amb el seu gendre, el comte de Foix, per prendre represàlies militars contra Catalunya.[32] Els diputats van requerir als diputats locals de les zones frontereres que alertessin si advertien moviments de tropes.

32. Sobre la intervenció de Gastó IV de Foix i el seu intent de fundar un regne transpirinenc unint Navarra, Foix i Castellbò, veg. Christian Bourret (1998), *Un Royaume «transpyrénéen»?: la tentative de la maison de Foix-Béarn-Albret à la fin du Moyen Âge*, [S.l.], PyreGraph, p. 71-78. Quan esclatà el conflicte entre les institucions catalanes i Joan II, Gastó IV de Foix donà suport al seu sogre. El 1462, la Diputació li confiscà les seves possessions catalanes –el vescomtat de Castellbò– i les atorgà a Hug Roger III de Pallars. El comte de Pallars, però, no pogué fer efectiva l'ocupació de Castellbò, que continuà dominat pels Foix, que el 1464 atacaren el Pallars des del vescomtat. Les tropes de Gastó IV donaren suport actiu a Joan II en la batalla de Calaf.

El Gran Consell del Principat de Catalunya i l'aixecament de l'host del Principat

Quan el 7 de febrer van arribar els enviats del rei, el temps de negociar ja semblava esgotat. Els emissaris van repetir la posició reial i els diputats van mantenir els seus plantejaments. El Consell de Cent no es negà només a la petició reial de fer tornar a Barcelona els seus ambaixadors, sinó que s'afegí a les respostes que els havien fet arribar els diputats i decidiren unilateralment intitular primogènit Carles de Viana (Schwartz; Luna, 1892, vol. 2, p. 238).

Entre els ambaixadors no hi va haver unitat a l'hora de tirar endavant la lectura dels memorials que els havien tramès, ja que alguns els consideraven excessius (Vicens, 2003, p. 226). El mateix dia, però, els diputats van fer pública una resolució, consensuada amb el Consell de Cent, per la qual decidien treure la bandera reial i la del General i fer anar gent armada, pagada per tot el Principat (Bofarull, 1859, p. 390), a rescatar el primogènit, que estava empresonat pel rei, a qui consideraven mal informat. No hem de considerar que aquest alçament de l'host fos encara un trencament total amb el Rei, com succeiria el 1462, ja que els diputats encara disculpaven Joan II i en culpaven el mal consell.

L'aixecament de l'host contra el rei fou controvertit i aixecà les primeres veus contràries en el bàndol de la Terra. Tota una sèrie de personatges del braç militar i eclesiàstic feren arribar protestes als diputats i al seu Consell per no haver estat consultats abans de prendre aquesta decisió.[33] En canvi, no es registrà cap protesta de membres del braç reial.

El veguer de Barcelona, Guillem Arnau Pastor, convocà el sometent i partí al capdavant de l'host de Barcelona juntament amb el comte de Mòdica. El comte tenia ordres dels diputats que totes les crides que calgués fer, les fes en nom del rei. El fet d'aixecar la bandera de l'host de la Generalitat al costat de la bandera reial i respectar en tot moment l'autoritat dels oficials reials ens fa pensar que l'objectiu dels diputats era propiciar una «purga» del Consell Reial

33. Els personatges que presentaren la protesta foren Pere d'Urrea, arquebisbe de Tarragona; Joan Ramon Folc III, comte de Prades; Galceran Galceran de Pinós, vescomte d'Illa Canet; Francí d'Erill, noble i destacat reialista; Guerau Alemany de Cervelló, noble; Martí Guerau de Cruïlles, noble; Francesc Galceran de Pinós, noble; Felip Albert, cavaller del Rosselló; Joan Soler, bisbe de Barcelona; Cosme de Montserrat, bisbe de Vic; Pere, abat d'Ager; Miquel Delgado, abat de Poblet; Miquel Peris, canonge de Lleida; Guerau de Queralt, senyor de la baronia de Santa Coloma de Queralt.

i obligar el rei a acceptar que s'havia extralimitat en el seu comportament i a rectificar la contrafacció comesa (Desdevises, 1999, p. 356). La por a la represàlia contra els consellers més directes de l'entorn reial es deixà sentir ben aviat i quedà ben il·lustrada amb la fugida de Galceran de Requesens[34] cap a Vilafranca el mateix 8 de febrer, quan es cridà el sometent a Barcelona.

El mateix dia, els diputats trametien als seus ambaixadors a Lleida els plans d'actuació previstos. A la nit, calia que trenta dels ambaixadors anessin a Fraga amb una part de l'host de Lleida i inutilitzessin el pont de la localitat per tal que els homes del rei no poguessin endur-se el príncep a Aragó. Si comptaven amb prou efectius, intentarien alliberar-lo ells mateixos; si no, esperarien les tropes de Cervera. La resta dels ambaixadors romandria a Lleida, on es tancarien totes les portes de la ciutat excepte una, i detindrien qualsevol que volgués anar a Fraga. Al mateix temps, comunicarien al rei que els pobles s'havien mobilitzat per alliberar el primogènit, tot assegurant-li que el custodiarien. Aquesta acció podia ser fàcilment interpretada com a un segrest, i més quan la carta es tancava amb una ordre dirigida als ambaixadors de l'estil «e si qualsevol persones [...] vos faran contradiccions o contradicció algunes, siguin tractades com enemichs de la cosa pública». (Bofarull, 1859, p. 395)

L'estratègia dels diputats fracassà perquè, quan van anar a trobar el rei, aquest ja havia marxat amb la reina cap a Fraga disposat a endur-se Carles al Regne d'Aragó. Però això no va afectar la decisió dels diputats i el seu Consell de convocar el sometent.

El 8 de febrer s'hissaren les banderes a la façana de la Generalitat que donava a la plaça de Sant Jaume, i el dia 9 el sotsveguer va cridar el ban que anunciava la sortida de l'host per anar a alliberar el príncep. El ban deixava clar que el primogènit havia estat «empresonat per consell e instigació de malvats consellers contra Déu omnipotent e contra la reial corona, sia detengut en gran dan del Principat, ofensa de Déu, fractura e violació de les libertats del Principat e de la cosa pública de aquell» (Bofarull, 1859, p. 409), i l'objectiu de l'exèrcit aixecat per l'host era alliberar el príncep Carles; tothom que s'hi oposés seria considerat enemic del rei i de la cosa pública (Bofarull, 1859, p. 424).

34. Els diputats ordenaren Requesens que es mantingués localitzable al feu del seu germà a Altafulla.

Totes les pagues i despeses de l'armada anaven a càrrec de la Diputació (Desdevises du Dezert, 1999, 357-361).[35] A partir d'aquell moment, els diputats van adreçar cartes a poblacions, capítols, braç militar del Rosselló i nobles explicant la situació i comunicant-los quants homes havien d'aportar a l'host. En aquestes cartes, començà a fer-se servir de manera habitual la fórmula «Gran Consell representant lo Principat de Cathalunya» o «Consell del Principat» per referir-se al Consell Assessor dels diputats en virtut de la Comissió de Cort (Bofarull, 1859, p. 419).

Es van emprendre accions per interrompre tota navegació de naus, tant per la costa com per l'Ebre, a excepció d'aquelles que havien de dur vitualles a Barcelona. Al mateix temps, es mantingueren en alerta les poblacions frontereres amb França, ja que es temia un possible atac per part del comte de Foix[36] o del rei de França.

Arribats a aquest punt, val la pena fer un parèntesi per comentar breument la naturalesa del Consell del Principat. Aquesta institució ha estat molt poc estudiada. Com a resultat de la seva curta durada i del context bèl·lic en el qual es creà, no tingué temps de consolidar-se com a institució independent i, de fet, seguir-li el rastre no és una tasca fàcil. Aquest intent de Junta de braços permanent amb caràcter de Consell Assessor, de fet una mena de senat que opinava i aconsellava sobre les decisions executives de la Diputació, no sempre tingué la mateixa denominació a la documentació de l'època: de vegades se'l menciona com a Consell del Principat, d'altres com a Consell Assessor, o simplement com els diputats i el seu Consell. Tampoc no comptem amb un corpus documental independent que aplegui els documents d'aquesta institució. La seva mateixa naturalesa assessora de la Diputació del General segurament el privà de crear una documentació pròpia independent de la dels diputats. La seva actuació la podem resseguir a través de les referències que trobem tant a la documentació de la Diputació com a la del Consell municipal de Barcelona, organisme que, en virtut de la Capitulació de Vilafranca, havia de donar el seu consentiment a totes les decisions que prenguessin els diputats. Per tal de clarificar una mica el nostre relat, i tot i que a la documentació no sempre s'esmenta de la mateixa manera, a partir d'ara anomenarem sempre aquesta institució Consell del Principat.

35. Explica l'organització i la sort que va córrer l'exèrcit aixecat pel Consell del Principat.

36. El comte de Foix estava casat amb Leonor de Navarra, tercera filla de Joan II i germana petita del príncep de Viana.

El rei aconseguí fugir cap a Aragó amb la reina, l'infant i el primogènit. La reina i l'infant anaren directament cap a Saragossa, mentre que Joan II dugué Carles de Viana a Alcanyís amb la intenció de tancar-lo a Morella. Les tropes de l'host lleidatana van quedar deturades a Alcarràs en espera de més reforços i de les ordres dels diputats, que havien de decidir si entraven o no en territori aragonès.

Davant de la ràpida mobilització de les hosts del Principat, la infanta Beatriu[37] oferí els seus serveis com a mitjancera, però tot semblava bloquejat. El rei es planyia que els catalans no li eren fidels mentre els diputats insistien que Joan reparés les contrafaccions comeses (Bofarull, 1859, p. 447-448). Els ambaixadors catalans presentaren el planejat dissentiment contra la represa de la Cort.

La reina va enviar Joan Fernández de Heredia per comunicar als ambaixadors dels diputats que el rei l'havia autoritzada a tractar amb ells el tema del primogènit. Emperò, les posicions continuaven inamovibles, la fase de diàleg semblava esgotada i el 13 de febrer la Diputació llicencià els seus seixanta ambaixadors que, després de diverses dilacions, retornaren a Barcelona el dia 24.

El 19 de febrer, un cop llicenciats els ambaixadors, la posició de les institucions es radicalitzava. La Diputació i el Consell van emetre una crida que instava els oficials reials del territori català a obeir les seves ordres sense dilació sota penes de privació de béns i càrrecs.[38] Justificaven l'ordre dient que els diputats, en virtut de la Comissió de Cort, tenien potestat i jurisdicció amplíssima per

> ordenar qualsevol ordinació per lo bé i útil del dit General, per lahor de Déu, servey i honor del senyor rey, liberació de la persona del dit il·lustre primogènit, verdader successor aprés la longeva mort de la majestat del senyor rei e per redreç e reintegració del dit dret de les generalitats. (Bofarull, 1859, vol. 15, p. 102)

Aquesta proclama era un cop d'estat justificat, formalment, pel bé de la Corona. La jurisdicció reial quedava pràcticament en mans dels diputats i el seu Consell, amb la intervenció de la ciutat de Barcelona. D'aquesta manera, els diputats, amb el pretext i el suport popular que els donava el moviment per

37. Muller de l'infant Enric, germà petit del rei Joan II.

38. A partir d'aleshores, els oficials reials presten sagrament d'executar les ordres dels diputats.

a l'alliberament del príncep de Viana, pretenien forçar la negociació d'un nou *status quo* que permetés a les institucions del país guanyar atribucions i poder davant la monarquia i limitar-ne la tendència a l'autoritarisme.

Quan els diputats aragonesos i els jurats de València van veure que l'host del Principat es preparava per entrar a Aragó, es van afanyar a contactar amb els diputats catalans. Els aragonesos enviaren un ambaixador, Joan de Torrelles, per explicar la seva postura, mentre que els valencians trameteren una llarga carta a la Diputació, als ambaixadors i al comte de Mòdica. La missiva valenciana, que arribà a Barcelona el 26 de febrer, justificava la manca d'insistència per part de València en l'alliberament del príncep per la manca d'una comissió de les seves Corts i pel fet que no s'hagués lesionat cap dels seus privilegis i llibertats. Demanaven que les hosts no entressin en territori valencià i es comprometien a enviar una ambaixada al rei (Bofarull, 1859, vol. 15, p. 332-335).[39] Tot i la postura oficial, els aires de revolta van arribar a Aragó, València, Sardenya i Sicília.

Finalment, el 22 de febrer, els diputats ordenaren al comte de Mòdica travessar la frontera amb Aragó i ocupar Fraga. Els diputats van insistir que fos el veguer, per tant, en nom del rei, qui requerís la ciutat perquè obrís les portes. Ordenaren també que es vigilés atentament que els soldats no fessin cap mena de malvestats entre la població civil i que es paguessin totes les despeses causades. Aquest mandat havia estat una constant dels diputats durant tota la campanya. Als governants els calia la complicitat del poble, que simpatitzava molt amb la causa del príncep i calia evitar o, si més no, limitar les accions de pillatge i vandalisme sobre els civils (Bofarull, 1859, vol. 15, p. 172-173, 176).[40] El comte de Mòdica va ocupar Fraga, que li obrí les portes sense oposar resistència. No deixa de ser curiós que el gruix de l'exèrcit català es trobés a Fraga, més prop de la cort reial –situada en aquells moments a Saragossa– que no pas del lloc on es trobava el príncep que volien alliberar, el castell de Morella. Així ho pensava també Joan Ferrer, receptor del dret de les entrades i eixides del General i encarregat de pagar les forces catalanes, que no veia clara la ruta seguida per

39. Els jurats de la ciutat de València es reafirmaren en la seva intenció d'enviar una ambaixada al rei per donar suport als catalans, així com en la manca de poder que tenien per autoritzar o denegar l'entrada de tropes catalanes al Regne de València, en una carta dirigida als diputats escrita el 27 de febrer.

40. Malgrat les precaucions, els diputats no van poder evitar que hi hagués disturbis contra les aljames de Cervera i Prats del Rei.

a l'alliberament de Carles, perquè no era la més directa i suposaria moltes despeses. Aquest fet ens fa pensar que l'objectiu buscat era pressionar la cort reial.

Davant de la pressió de les tropes i de les ambaixades enviades per València i Aragó demanant l'alliberament del primogènit, el virrei de Sicília i el mestre de Montesa aconsellaren al rei que deixés en llibertat el príncep. Cap al 25 de febrer, Joan II accedí a permetre que la reina es dirigís a Morella per treure Carles de la presó. Els diputats de Catalunya encara trigarien fins al 3 de març, data en la qual van tenir confirmació de la sortida del príncep del castell, a fer la crida oficial de l'alliberament de Carles de Viana.[41]

El rei, malgrat les promeses de fidelitat dels diputats, se sentí amenaçat per l'exèrcit i consultà immediatament als jurats aragonesos si havia de reconsiderar l'alliberament del príncep i les mesures a prendre per prevenir que l'host catalana s'internés més en terres aragoneses. Els aragonesos es van mostrar contraris a sobreseure la llibertat de Carles. En veure l'activitat militar que amenaçava les fronteres del regne, van autoritzar el rei a reunir els *sobrejunteros* per convocar l'host aragonesa. Al mateix temps, cremaren les barques de l'Ebre per impedir que l'exèrcit català el traspassés. Joan II, que havia rebut 10.000 florins de la Generalitat aragonesa, es va posar en contacte amb diversos nobles valencians –P. Sanxis de Centelles, Joan de Pròixida, mossèn Caroç, mossèn Vallterra– i els féu una oferta per la seva cavalleria.

El clima era d'extrema desconfiança per ambdues bandes (Bofarull, 1859, vol. 15, p. 338-341).[42] Els paers de Lleida i de les poblacions properes a la frontera aragonesa se sentien amenaçats pels moviments militars del rei. Els moviments de l'exèrcit reial generaren dubtes al bàndol de la Terra; mentre que Joan Ferrer creia que l'objectiu del rei era ocupar Fraga, els diputats i el seu Consell, en canvi, creien que el rei només reunia tropes per defensar-se dels castellans que amenaçaven la frontera navarresa. Malgrat tot, van decidir mantenir l'exèrcit a Fraga, ordenaren al comte de Mòdica que no avancés i que mantingués la disciplina entre les tropes, i que castigués els excessos de l'exèrcit a través del veguer, tal com s'havia de fer si se seguia el procés del sometent. Tot i així, els

41. Tot i que, el 28 de febrer, els consellers de Barcelona ja havien rebut una carta de la reina anunciant-los la seva partida cap a Morella per deixar en llibertat el príncep.

42. Joan d'Ixer, noble amb terres a l'Aragó que havia donat suport a l'host del Principat integrat com a segon a l'host comandada pel comte de Mòdica, en una carta de l'1 de març dirigida als diputats, expressava el temor que el rei volgués destruir-li les terres per haver-s'hi enfrontat.

excessos dels soldats eren tants que el comte de Mòdica pensava que, després del sojorn de les tropes catalanes, els habitants de Fraga «tots generalment sien tant cansats e annuiats de nosaltres que cregam tots aquells ésser-nos enemics» (Bofarull, 1859, vol. 15, p. 443).

Per molt que Joan II negués la seva voluntat d'atacar l'exèrcit català, en la convocatòria de l'host aragonesa feta el 25 de febrer especificava que es feia per alliberar la ciutat i el castell de Fraga de l'opressió dels invasors; per tant, la seva intenció era clara. El rei estava convençut que l'alliberament de Carles només era un pretext i que els diputats tenien «otros malos e sinistros conceptos» i calia castigar aquells que havien causat tants danys «con tanta audacia sin ninguna causa legítima» (Bofarull, 1859, vol. 16, p. 11-12). Segons explica Zurita, el rei era conscient que una part influent de la noblesa aragonesa estava a favor de la causa del príncep de Viana i, per tant, no era gaire optimista en el sentit que pogués rebre ajuda per foragitar de Fraga els catalans (Zurita, 1967, vol. 7, p. 306). Joan II preferí concentrar la seves tropes en la defensa del territori navarrès, on els beamontesos, amb l'ajuda de tropes enviades pel rei de Castella, havien atacat Borja.

Primeres dissensions en el si del Consell del Principat

A Barcelona, mentrestant, començaven a mostrar-se les primeres dissensions a la Diputació i al Consell del Principat. A la reunió celebrada el 25 de febrer, el Consell del Principat va decidir escollir deu persones més de cada braç per tal que aconsellessin els diputats i el Consell de Vint-i-set. L'elecció donà lloc a una discussió acalorada en la qual els abats de Sant Quirze i d'Àger, amb el suport de Guerau Alemany de Cervelló i Francí d'Erill, defensaven una posició diferent de la de la majoria. Els dos abats van acabar sent empresonats, mentre que Cervelló i Erill cediren davant el parer majoritari. Vicens Vives (Vicens Vives, 2003, p. 237-238) interpreta que l'enfrontament podia venir de les diferències entre la tendència més moderada –representada pels abats– que no considerava que l'actuació dels diputats hagués de ser un aixecament contra el rei, i la dels més radicals, propers a les idees de Joan Cristòfor de Gualbes. Santiago Sobrequés en dóna una altra interpretació: quan tornaren els ambaixadors, es plantejà el problema de si aquests havien de formar o no part del Consell; el Consell decidí admetre'n només nou per braç. Guerau Alemany de Cervelló,

tot i l'important paper que havia tingut a l'ambaixada, Francí d'Erill i els dos abats en quedaren exclosos i protestaren vivament (Sobrequés i Vidal, 1987*b*, p. 95). A les diferències internes per raons polítiques, calia afegir-hi les accions d'alguns oficials reials, com ara el veguer de Girona Bernat Guillem d'Altarriba, acusat d'oposar-se obertament a les decisions dels diputats i del Consell i d'atiar els remences contra l'autoritat dels diputats.

Els jurats de Saragossa enviaren una carta als diputats i dos dels seus jurats: Lorenzo de Algas i Anton d'Angusolis (Zurita, 1987, vol. 7, p. 301),[43] a Fraga per demanar-los que retiressin els soldats de territori aragonès ara que el príncep ja era lliure. La visió dels diputats, en canvi, era ben diferent: segons ells, el procés de sometent encara no havia acabat perquè, si bé ja s'havia aconseguit l'alliberament del príncep, encara calia aconseguir la detenció i el càstig d'aquells que havien mal aconsellat el rei. L'ocupació de Fraga, per tant, no es considerava un perjudici, sinó una actuació en benefici de tots els regnes de la Corona. L'11 de març, el Consell del Principat, d'acord amb els consellers de Barcelona, manava al batlle de Barcelona que anés a Molins de Rei a detenir Galceran de Requesens i emetia ordres de detenció també contra Joan Pagès, vicecanceller, Jaume Pau, Jaume Ferrer i altres consellers reials (Safont, 1992, p. 130). Havia començat la repressió contra l'entorn reial duta a terme pels diputats i el seu Consell amb la participació del Consell de Trenta-dos de la ciutat de Barcelona.[44]

Paral·lelament, la reina Joana acompanyà el primogènit fins a Catalunya amb la intenció d'entrar amb ell a Barcelona. Els diputats i el seu Consell, però, van enviar ambaixadors –Nicolau Pujades, ardiaca de la mar; Arnau de Vilademany i de Blanes; i Francesc Bosc, ciutadà i síndic de Lleida– perquè anessin al seu encontre i li demanessin que, en comptes d'entrar a la ciutat amb Carles, restés a Vilafranca del Penedès. Tot i l'autorització donada per la Diputació per tal que els consellers del rei que acompanyaven la reina Joana –com el vicecanceller Joan Pagès– entressin a Catalunya, el govern municipal prohibí la seva

43. Zurita, equivocadament, indica que els jurats aragonesos s'entrevistaren amb el comte de Pallars. Amb qui van parlar fou amb el comte de Mòdica, que dirigia l'exèrcit del Principat.

44. AHCB. Consell de Cent. Deliberacions de guerra. 1B. III-1 f. 104v. El Consell de Trenta-dos escollí una comissió de quatre persones per tractar, juntament amb les persones escollides pels diputats, el que calia fer amb els detinguts. Les persones delegades pel Consell foren Berenguer Llull, ciutadà; Joan Fariça, mercader; Bernat Marquilles, artista; Pere Sagarra, menestral.

entrada a la ciutat, adduint que contra ells pesava una ordre del sometent.[45] Sembla, doncs, que la reticència envers els alts càrrecs de la cancelleria reial provenia més de la ciutat de Barcelona que de la Diputació mateixa.

La reina, d'altra banda, no era gens popular entre el poble, que la culpava de l'empresonament del príncep i recelava de la seva influència sobre el rei. Val a dir que la gran influència de la reina Joana sobre Joan II era coneguda a tot Europa, i fins i tot el papa Pius II comentava aquest fet en els seus diaris:

> Després de la mort de Blanca, Joan havia pres una altra muller, Joana, filla de l'almirall de Castella, a la qual estimava tan perdudament que no creia poder viure ni una hora sense ella, tal com els vells perden el seny per les mullers jovenetes. (Pons i Guri, vol. 4, p. 181)

Els diputats temien, per tant, que no seria ben rebuda. La petició era força sorprenent i constituïa un altre gest de les institucions per evidenciar el descontentament i la desconfiança envers la Corona i la política que aquesta seguia. La reina Joana proposà que li deixessin acompanyar Carles fins a Sant Boi, però els diputats es mantingueren ferms en la posició inicial i Joana acceptà quedar-se a Vilafranca. Finalment, Carles de Viana entrà sol a Barcelona el 12 de març. A partir d'aquí començaren les negociacions dels capítols que havien de conduir a l'entesa entre pare i fill i a establir un nou marc polític a Catalunya.

Malauradament, el príncep Carles morí molt poc després de la signatura de la Capitulació de Vilafranca, així que no podem aventurar com hauria actuat com a lloctinent del seu pare.

Conclusió

L'arrest de Carles de Viana per part del seu pare fou la guspira que féu esclatar el malestar a Catalunya. Ell, però, no fou, de cap manera protagonista dels avatars polítics que se succeïren. Els representants catalans, van mirar, més aviat, de mantenir-lo apartat dels tractes amb el seu pare. Les institucions, fa-

45. AHCB. Consell de Cent. Deliberacions de guerra. III-1, f. 105r. El trentenari va insistir a no donar permís d'entrada ni a Joan Pagès, vicecanceller del rei, que volia entrevistar-se amb el príncep de Viana.

vorables a les idees de la Biga, van aprofitar aquest cas per obligar el monarca a renunciar a posicions massa autoritàries i a pactar un marc legislatiu: la Capitulació de Vilafranca que atorgava molt més poder a les institucions que al rei. Podríem concloure, doncs, que fou una figura a les mans de les elits representatives catalanes.

Pel poble, en canvi, el príncep Carles fou percebut com un personatge tràgic que adquirí, tot i el poc temps que passà a Catalunya, una aura llegendària i gairebé messiànica. De fet, tot just mort el príncep, es va començar a dir que s'havien esdevingut miracles gràcies a la seva intercessió. Els consellers i diputats no dubtaren a demanar-ne la santificació, per fer-ne així una figura heroica que exaltés els ànims del poble.

El record del dissortat Carles de Viana quedà ben viu i tenim força exemples al llarg de la història en els quals, en moments d'enfrontament tensos amb el poder, s'ha reivindicat, invocat i usat la seva figura llegendària. Citant dos exemples, la petició de certificats a la Real Audiència, en època de Carles III, sobre els miracles realitzats pel príncep,[46] mentre que en plena Guerra Civil espanyola Miquel Saperas[47] dedicà una obra en cinc actes al príncep de Viana.

Bibliografia

Batlle, Carme (1973). *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Bofarull, Pròsper de (ed.) (1859). *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*. Vol. 14. Barcelona: Imprenta del Archivo.

Bourret, Christian (1998). *Un Royaume «transpyrénéen»?: la tentative de la maison de Foix-Béarn-Albret à la fin du Moyen Âge*. [S.l.]: PyreGraph.

Desdevises du Dezert (1999). *Don Carlos, príncipe de Viana.* Pamplona: Gobierno de Navarra. Primera edició: París, Armand Colin, 1889.

Ferro, Víctor (1987). *El dret públic català: les institucions a Catalunya fins el Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo.

Iglesia Ferreiro, Aquilino (1984). «La Constitució de 1283». *L'Avenç*, 74, p. 44-50.

Iribarren, Manuel (1952). «El príncipe de Viana y Lérida». *Ilerda*, 16, p. 25-46.

46. Agraeixo la informació al Dr. Sebastià Solé.

47. Miquel Saperas (1938), *Carles de Viana: tragèdia en cinc actes*, Barcelona, Altés.

Lladonosa Pujol, Josep (1950). *Manuel de Montsuar 1410-1491*. Lleida: Imprenta de la Escuela Provincial.

— (1974). *Història de Lleida*. Vol. 1. Tàrrega: F. Camps i Calmet.

Manual de novells ardits, vulgarment apellat dietari de l'Antich Consell barceloní. (1892-1975). Barcelona: Imprenta d'Henrich.

Miranda Menacho, Vera-Cruz (2012). «El Príncipe de Viana en la Corona de Aragón 1457-1461». Tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/78935/VCMM_TESIS.pdf;jsessionid=EE4FCA549153262069B133534C9273B9.tdx1?sequence=1>

Montagut i Estragués, Tomàs de (1999). «Les Corts Generals de la Corona d'Aragó». A: *Felipe II y el Mediterráneo*. Vol. 4. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, p. 121-138.

Pons i Guri, Josep M. (2006). «Catalunya en els comentaris d'Enea Silvio Piccolomini: catalans en defensa de les seves institucions». A: *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Vol. 4. Barcelona: Fundació Noguera, p. 171-192.

Rovira i Virgili, Antoni (1978). *Història de Catalunya*. Bilbao: Gran Enciclopedia Vasca. Reedició facsímil de: *Història nacional de Catalunya*. Barcelona, 1922-1937.

Safont, Jaume (1992). *Dietari o llibre de jornades, 1411-1484*. Barcelona: Fundació Noguera.

Sánchez de Movellán Torent, Isabel (2004). *La Diputació del General de Catalunya, 1413-147.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Schwartz i Luna; Carreras Candi (ed.) (1892). *Manual de novells ardits.* Barcelona: Imprenta d'Henrich.

Sobrequés i Callicó, Jaume (2002). «Nació, nacionalisme i ordre constitucional». A: *Enfrontaments civils, postguerres i reconstruccions: segon congrés de Recerques*. Vol. 1. Lleida: Pagès, p. 104-127.

— (2005). «El Primer memorial de greuges del catalanisme polític: l'ambaixada de la Diputació del General i del Consell del Principat a Joan II 1460-1461». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Vol. 16, p. 9-35.

Sobrequés i Vidal, Santiago (1987). «La crisi política a les Corts de 1454-1458». A: *La Guerra Civil catalana del XV*. 2a ed. Vol. 1. Barcelona: Edicions 62, p. 41-127.

— (1987*b*) «Individualització dels barons del nord-est de Catalunya». A: *La Guerra Civil catalana del XV*. 2a ed. Vol. 2. Barcelona: Edicions 62.

Soldevila, Ferran (1962). *Història de Catalunya*. 2a ed., Barcelona: Aedos.

Vicens Vives, Jaume (2003). *Juan II de Aragón, 1398-1479, monarquía y revolución en la España del s. XV.* Sangüesa: Urgoiti. Primera edició: Barcelona, Editorial Teide, 1953.

Villanueva López, Jesús (2002). *Concepto de soberanía en las polémicas previas a la revuelta catalana de 1640.* Barcelona: UAB.

Zurita, Jerónimo (1967). *Anales de la Corona de Aragón*. Vol. 7. Saragossa: Institución Fernando el Católico.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 359-385
DOI: 10.2436/20.1001.01.161

SALVADOR ESPRIU I L'ORIENTALISME ANTIC A CATALUNYA

Jordi Vidal
Universitat Autònoma de Barcelona

Article lliurat el 17 de desembre de 2015. Acceptat el 18 de febrer de 2016

Resum

En aquest article s'analitza la relació de Salvador Espriu amb els estudis del Pròxim Orient Antic a Catalunya. Els principals objectius són estudiar l'origen de l'interès d'Espriu per l'orientalisme antic, la seva relació amb la Bíblia i l'Antic Israel, i les causes del fracàs de la seva vocació per l'egiptologia. Finalment, portem a terme una anàlisi historiogràfica de la seva contribució a *Tiempos Antiguos*.

Paraules clau

Tiempos Antiguos, Egiptologia, Antic Israel, Bíblia, Bosch Gimpera.

Salvador Espriu and Ancient Near Eastern studies in Catalonia

Abstract

This paper analyses the relationship between Salvador Espriu and Ancient Near Eastern Studies in Catalonia. The main aims of this work are to study the origins of Espriu's interest in the Ancient Near East, his relationship with the Bible and Ancient Israel and the reasons for the failure of his Egyptological ambitions. Finally we provide a historiographical analysis of his contribution to *Tiempos Antiguos*.

Keywords

Tiempos Antiguos, Egyptology, Ancient Israel, Bible, Bosch Gimpera.

1. Introducció

> Pero en realidad, mi afición, casi diría mi vocación, es o ha sido el estudio de la historia, concretamente la historia antigua, la prehistoria y la parte arqueológica, la historia del Próximo Oriente. Yo he sido de una escuela que tuvo una gran resonancia y que la tiene todavía, la escuela del doctor Bosch Gimpera, que falleció en Méjico, y de sus continuadores y discípulos. Yo pertenezco a la segunda generación de ese discipulado. (Reina, 1995*b*, p. 132)

Aquestes paraules, pronunciades el 1981 durant una entrevista amb la periodista argentina Lilian Goligorski, són un dels molts testimonis que tenim en què Salvador Espriu confessava la seva vocació frustrada com a arqueòleg i historiador de l'antiguitat. I és que, certament, Espriu va estar prop de ser un dels pioners en l'estudi del Pròxim Orient Antic a Catalunya. L'objectiu del present treball és, precisament, reconstruir la relació d'Espriu amb aquests estudis, així com analitzar, des d'una perspectiva exclusivament historiogràfica, la seva escassa producció escrita relacionada amb aquesta matèria.

El mestre d'Espriu, Pere Bosch Gimpera, tenia una estreta relació amb l'orientalisme antic, relació que ja hem analitzat amb detall en un altre lloc (Vidal, 2010-2011 i 2013*a*, p. 28 i seg.), i que ara només recordarem breument, donada la importància que té per entendre la història mateixa d'Espriu. Pensionat el 1911 per la Junta de Ampliación de Estudios a Berlín, Bosch assistí a les classes de l'assiriòleg Friedrich Delitzsch i de l'historiador Eduard Meyer, al temps que entrà en contacte amb arqueòlegs de la talla de Robert Koldewey i Walter Andrae, dues figures fonamentals per al desenvolupament de l'arqueologia mesopotàmica, gràcies a les seves excavacions a Babilònia i Assur respectivament. Bosch, exagerant molt la situació, afirmava que aquests contactes amb l'orientalisme alemany li permeteren introduir a l'Estat espanyol temes desconeguts fins aleshores, com l'estudi de la civilització sumèria, així com la bibliografia relacionada, fet que li va comportar algun disgust durant les oposicions a catedràtic. Amb el temps, també establí estretes relacions amb l'orientalisme francès, en especial amb René Dussaud i Louis Delaporte. A aquest últim, per

exemple, li encarregà l'estudi de la col·lecció de segells cilíndrics reunida pel P. Bonaventura Ubach i dipositada al Museu Bíblic de l'Abadia de Montserrat, estudi que, però, mai no va realitzar.

L'interès de Bosch pel món del Pròxim Orient Antic es concretà, a nivell bibliogràfic, en l'escriptura d'obres com el capítol sobre la matèria publicat dins la *Historia Universal* de l'Institut Gallach (Barcelona 1931-1932), *El Próximo Oriente en la Antigüedad* (Mèxic, 1964) i, sobre tot, les tres edicions de la seva *Historia de Oriente* (2 vol.) (Barcelona, 1927, Guatemala, 1947-1951 i Mèxic, 1970), llibre que es convertí en el manual de referència per a diverses generacions d'estudiants espanyols i llatinoamericans.

És aquest interès de Bosch per la matèria el que explica que un dels seus objectius acadèmics fos crear i consolidar els estudis d'orientalisme antic a la Universitat de Barcelona, mitjançant la promoció d'especialistes en la matèria. Aquests especialistes, triats entre els mateixos estudiants de Bosch, s'havien de formar adequadament a l'estranger (davant la impossibilitat de fer-ho aquí), per després reincorporar-se a la universitat i contribuir al desenvolupament de la disciplina. I és que, a diferència del que succeïa a França, Alemanya o el Regne Unit, a l'Estat espanyol, i per diferents motius (manca d'interessos colonials a la regió, endarreriment cultural del país, inestabilitat política crònica, etc.), no existia una tradició en l'estudi del Pròxim Orient Antic. Bosch, conscient d'aquesta anomalia, va promoure la carrera de Josep Gibert i Buch com a especialista en arqueologia de la Mediterrània Oriental. Gibert, a cavall entre els anys vint i trenta del segle passat, es formà amb l'arqueòleg alemany Gabriel Welter a Grècia i Palestina, però finalment diverses circumstàncies personals el van portar a abandonar la seva incipient carrera acadèmica (Vidal, *en premsa*). L'altre gran intent de Bosch per promoure aquest tipus d'estudi a casa nostra arribà pocs anys després i se centrava precisament en la figura de Salvador Espriu, per a qui havia previst una prometedora carrera com a egiptòleg. Malauradament, les circumstàncies personals i polítiques, que comentarem a l'apartat 3, impediren a Espriu convertir-se en l'especialista que havia imaginat el mestre.

D'aquesta manera, les carreres frustrades de Gibert i Espriu (i l'exili de Bosch) provocaren, entre altres motius, l'abandonament d'aquest lloable intent de promoure l'orientalisme antic a Catalunya. Durant els quaranta anys de dictadura, la disciplina simplement no va existir, degut a l'absència de veritables especialistes capaços de portar a terme una recerca arqueològica, històrica o filològica de qualitat. No serà fins als anys setanta que autors com Gregorio del

Olmo o Josep Padró promouran aquests estudis des de la Universitat de Barcelona (UB), intentant un procés de normalització acadèmica que, malgrat els avenços, encara avui és lluny d'haver-se consolidat (Vidal, *en premsa, b*).

2. L'origen de l'interès d'Espriu pel Pròxim Orient Antic: passió per la Bíblia

L'interès d'Espriu pel món del Pròxim Orient Antic és, sens dubte, previ al seu ingrés a la UB com a estudiant de Filosofia i Lletres; anterior, per tant, a qualsevol contacte amb Bosch i els membres de la seva escola. És un interès que es despertà durant la infància i que està directament relacionat amb la lectura i l'estudi constant de la Bíblia.

Als nou anys, Espriu va patir importants problemes de salut derivats d'un xarampió mal curat. Durant el llarg període de convalescència que va haver de guardar, Espriu s'endinsà en el món bíblic, en especial en els llibres de l'Antic Testament. Els motius d'aquest primer apropament a la Bíblia, a banda de personals, segurament tenen una arrel familiar. A nivell immediat, la seva mare era una devota catòlica, fet que de ben segur va influir sobre el jove Espriu a l'hora d'escollir les seves lectures. A nivell més profund, convé recordar, tal i com apuntava Rosa Delor, que dins de la seva família existia una certa tradició bíblica, concretada en la figura de Jaume Català i Albosa, oncle besavi d'Espriu per part de pare. Bisbe de Barcelona entre 1883 i 1899, Català va promoure una edició de la *Vulgata* acompanyada de la traducció de Torres Amat.[1] Aquest volum formava part de la biblioteca familiar dipositada a la casa d'Arenys de Mar, i que va ser heretada pel pare d'Espriu (Delor, 1994, p. XI). L'impacte d'aquesta primera lectura de la Bíblia va ser tan profund que, a partir d'aquells moments, Espriu incorporà per sempre al seu imaginari la història de l'antic Israel, les seves figures i els seus mites, que esdevingueren un dels temes centrals de la seva obra literària (Pons, 2013, p. 39 i seg.).[2]

1. *La Santa Biblia latina y su traducción al español por Félix Torres Amat con notas de éste y del P. Felipe Scio de San Miguel. Arreglada para la Biblioteca de «La Verdadera Ciencia Española» bajo los auspicios y aprobación del Dr. D. Jaime Català y Albosa*, Barcelona, 1885.

2. A moltes de les nombroses entrevistes que va concedir al llarg de la seva vida, Espriu reconegué la importància i la influència que va exercir la Bíblia sobre la seva persona i la seva obra.

El resultat més immediat d'aquella primera aproximació d'Espriu al text bíblic va ser *Israel. Bocetos*, obra publicada el 1929, en una edició artesanal de 100 exemplars que el seu pare distribuí entre els amics. L'obra, escrita quan Espriu no tenia encara setze anys, estava profundament influïda per la literatura de Gabriel Miró i consistia en la glossa de diferents personatges, llocs i conceptes bíblics. Certament, *Israel* no és un treball historiogràfic sinó una mostra precoç del talent literari d'Espriu. Amb tot, per la qüestió que aquí ens ocupa és un treball de notable importància, ja que permet testimoniar la gènesi de l'interès d'Espriu per l'estudi del Pròxim Orient Antic, un interès que, certament, apareix vinculat a la Bíblia.

La lectura i l'estudi de la Bíblia van ser una constant al llarg de la vida d'Espriu. Els testimonis sobre aquesta qüestió són moltíssims, entre els quals destaquen les seves fitxes de lectura.[3] Entre el conjunt de fitxes conservades, quatre detallen l'estructura de l'Antic Testament (fitxes 583-586), 35 contenen cites literals del Gènesi (fitxes 587-622), 5 del llibre de Daniel (fitxes

Vegem-ne alguns exemples: «Jo vinc d'un món peculiar i força insòlit i m'he apuntalat bàsicament en la Bíblia, en els llibres sapiencials del Vell Testament» (Reina, 1995*a*), p. 53; «[...] de petit, vaig estar molt malalt i vaig dedicar-me a llegir molt, sobretot la Bíblia, que m'ha deixat una gran empremta» (Reina, 1995*a*), p. 65; «[...] soy un lector constante y empedernido de la Biblia. Leo el Antiguo Testamento en castellano, en catalán, en el idioma que se presente» (Reina, 1995*a*), p. 89; «[...] tota la meva cultura està basada en la Bíblia. Perquè la Bíblia és, per a mi, l'única obra literària realment important de la humanitat [...] la Bíblia és una altíssima carena sense fi, tot un món, en el qual m'he trobat i em trobo absolutament bé» (Reina, 1995*a*), p. 89; «El libro de Job es el mejor de la literatura universal» (Reina, 1995*a*), p. 129; «Mi especial interés por la Biblia viene ya de mi infancia. Me gustaba y me gusta la forma arcaica y la fuerza expresiva de los libros de ambos Testamentos, sobre todo del Antiguo» (Reina, 1995*a*), p. 203; «Sóc un lector constant de la Bíblia i sobretot de l'Antic Testament. M'agraden molt, per exemple, l'Eclesiastès, el llibre de Job... els Sapiencials, vaja» (Reina, 1995*b*), p. 89; «[La Biblia] en conjunto es grandiosa, porque llega a tener una fuerza que no ha tenido ninguna otra obra [...] Y si se lee en hebreo gana mucho más, por su fuerza poética y expresiva incomparable» (Reina, 1995*b*), p. 146 i seg.; « [...] sóc, certament, un gran lector de la Bíblia [...] és un conjunt de llibres i una biblioteca extraordinària, potser, la més alta biblioteca que ha fet l'home» (Reina, 1995*b*), p. 157; «Empecé a leerla durante mi convalecencia y me captó enseguida, con ese modo de decir las cosas tan sobrio y elegante. Sobre todo me han interesado los libros sapienciales: el libro de Job, los Proverbios, y el Eclesiastés o libro del predicador, que es mi preferido» (Reina, 1995*b*), p. 258.

3. Les fitxes es poden consultar a http://www.catedramariustorres.udl.cat/materials/manuscrits/_autors/espr/fitxer/index.php (darrera consulta: 9/12/2015). Pel que fa a la numeració de les fitxes, seguim l'ordre establert a l'esmentada pàgina.

653-657), 4 del Deuteronomi (fitxes 658-661) i 10 de l'Eclesiastès (fitxes 662-671), text que en alguna ocasió Espriu havia definit com el seu llibre preferit de tota la Bíblia.[4] Tal i com apunta Delor, les cites, sempre en castellà, provenen de dues traduccions de la Bíblia amb què treballava Espriu, la d'Eloíno Nácar i Alberto Colunga de 1944, i la més antiga de Casiodoro de Reina (1567), revisada per Cipriano de Valera el 1602 (que deuria ser la utilitzada per escriure *Israel*).

Amb tot, aquest interès d'Espriu per la Bíblia no arribà mai a un nivell pròpiament acadèmic. Com veurem en l'apartat següent, durant els seus anys d'estudiant a la UB, no va aproximar-se a la filologia hebrea ni als estudis bíblics. Tampoc les lectures d'exègesi bíblica l'atreien especialment. Així es desprèn, per exemple, de l'entrevista que el 1978 li va fer l'escriptor i teòleg català Lluís Busquets. En un moment de la conversa, interessat pels evidents coneixements bíblics d'Espriu, Busquets li preguntà si havia llegit alguna de les obres de Gerhard von Rad, professor d'Antic Testament a la Universitat de Heidelberg i un dels biblistes més influents del moment, autor, entre d'altres, d'un famós estudi sobre el llibre del Gènesi (Von Rad, 1958).[5] La resposta d'Espriu va ser tan curta com explícita: «No» (Reina, 1995*b*, p. 89).

En qualsevol cas, és aquesta lectura atenta de la Bíblia la que, de ben segur, explica que un cop iniciats els seus cursos de Filosofia i Lletres a la UB el 1930, Espriu es decanti ràpidament cap a l'estudi de l'orientalisme antic, com a forma d'accedir al rerefons històric del que emergí aquell antic Israel que tant admirava.

3. Espriu a la Universitat de Barcelona: «el primer egiptòleg d'Espanya»

Amb motiu de la mort de Pere Bosch Gimpera, el 9 d'octubre de 1974, qui va ser el seu primer deixeble, Lluís Pericot (en aquells moments, catedràtic jubilat de Prehistòria de la Universitat de Barcelona), li dedicà un emotiu article d'homenatge a la revista *Destino*. Allà, entre altres assumptes, Pericot recordà

4. Vegeu nota 2. Rosa Delor fa referència també a l'existència de 16 fitxes del llibre de la Saviesa, 10 de Tobies i 2 fitxes de 2 Macabeus. Delor (1994), p. XX. No he estat capaç de localitzar aquestes fitxes al recurs on-line esmentat a la nota anterior.

5. Sobre la figura de Von Rad, vegeu, per exemple, Madey (1999).

els plans que tenia Bosch en relació amb Espriu, de qui esperava, com ja hem apuntat, que es formés com a expert en Pròxim Orient Antic:

> [...] Salvador Espriu, para quien el maestro Bosch pensaba en su dedicación a la historia y arqueología del Próximo Oriente. Sus amigos no nos hemos consolado nunca, a pesar de lo que la obra de Espriu significa para nuestro país, de que no siguiera en la senda de la investigación del viejo Mediterráneo. (Pericot, 1974, p. 9)

Després de llegir aquelles línies, Espriu va escriure una carta d'agraïment a Pericot, en què reconeixia, una vegada més, la seva frustrada vocació d'orientalista. Amb la modèstia exagerada que tant el caracteritzava, Espriu considerava que les seves «enormes limitacions» segurament li haurien impedit desenvolupar una tasca acadèmica de cert valor, malgrat les esperances de Bosch i Pericot:

> Molt estimat Dr. Pericot:
>
> He llegit el seu magnífic i tan emotiu article a *Destino* –més emotiu i més emocionant pel seu to «objectiu», pel seu dolor reprimit. Moltes gràcies per les cordialíssimes paraules que m'hi dedica, encara que jo li he donat, li dono i li donaré sempre les gràcies pel seu modèlic mestratge, pel seu alt exemple moral i humà i per la seva benèvola amistat. Quant a la meva tan sincera i profunda però del tot fracassada vocació d'orientalista, vostè sap prou com han anat i m'han anat les coses i coneix les meves enormes limitacions. Jo em consolo pensant que els he decebuts com a «simple promesa»: pitjor fóra, em penso, que el jove més o menys prometedor hagués parat en vell aiguapoll.
>
> I no el destorbo més. Li prego de no molestar-se a contestar-me. Disposi tothora de mi. Rebi les més cordials salutacions i una forta abraçada del seu devot i invariable afm.
>
> Salvador Espriu[6]

Recentment, Gracia i Fullola han reconstruït amb detall aquesta etapa d'Espriu com a estudiant de les llicenciatures de Filosofia i Lletres i Dret de la Universitat de Barcelona, entre els cursos 1930-1931 i 1935-1936, a partir de la documentació conservada a l'Arxiu Històric de la UB (Fullola; Gracia,

6. Carta de Salvador Espriu a Lluís Pericot. Barcelona, 27 d'octubre de 1974. Fons Lluís Pericot, Biblioteca de Catalunya.

2010). Remetem doncs a l'esmentat treball per la consulta del detalls d'aquest període, i ens limitarem ara a comentar aquí aquells elements que relacionen directament Espriu amb l'estudi del Pròxim Orient Antic.

A la universitat espanyola del moment, com ara, era impossible gaudir d'una formació especialitzada en orientalisme antic durant la llicenciatura, tant per la manca d'especialistes com perquè era un tipus de matèria no prevista específicament als plans d'estudis. Per tant, durant aquells anys Espriu només va estudiar de forma parcial qüestions relacionades amb el Pròxim Orient a les assignatures de Prehistòria (curs 1930-1931; professor: Josep de Calassanç Serra-Ràfols; curs 1932-1933; professors: Josep de Calassanç Serra-Ràfols i Pere Bosch Gimpera), Arqueologia Antiga (curs 1930-1931; professor: –),[7] i Etnografia (curs 1933-1934; professor: Lluís Pericot), a banda dels seminaris especialitzats de Prehistòria i Història Antiga. Les dues assignatures més estrictament relacionades amb la matèria van ser Llengua Sànscrita (curs 1932-1933) i Arqueologia Oriental (curs 1933-1934). Amb tot, els professors encarregats de les mateixes, tot i tenir competència per a la seva docència, no eren en cap cas especialistes en temes orientals. Així, Lluís Segalà, el professor responsable de l'assignatura de Llengua Sànscrita, era catedràtic de llengua grega i especialista en el dialecte eòlic i els textos homèrics (Miralles, 2002). Per la seva banda, José Vicente Amorós, professor encarregat de l'Arqueologia Oriental, era catedràtic d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica, especialitzat en l'estudi de numismàtica de la península Ibèrica (Campo, 2009). Ni Segalà ni Amorós no publicaren mai cap treball acadèmic relacionat de manera específica i exclusiva amb el sànscrit o amb l'arqueologia oriental respectivament. Això significa que, durant la seva etapa a la Universitat, Espriu va rebre una formació molt bàsica sobre orientalisme antic, com era propi de l'època.

Les raons d'aquest interès pel món oriental, com ja hem apuntat, cal buscar-les en el seu gust primerenc per la Bíblia. Amb tot, com el mateix Espriu va recordar diverses vegades, el seu objectiu era formar-se específicament com a egiptòleg, un camp fins al moment pràcticament verge a l'Estat espanyol:

> La història per a mi era una vocació. Pensava dedicar-me professionalment a ella. Volia especialitzar-me en Egiptologia. Aleshores ningú no estudiava Egip-

7. No s'ha pogut determinar qui va ser el professor de l'assignatura durant aquell curs. Fullola; Gracia (2010), p. 51, n. 10.

> tologia a Espanya; jo hauria anat a estudiar a Anglaterra i després a Egipte. Tot això ho va trencar la Guerra Civil. (Reina, 1995*b*, p. 15 i seg.; entrevista d'Antoni Viñas a Salvador Espriu, 1974)

Arribats a aquest punt convé preguntar-se perquè Espriu no va aprofundir en aquell interès adolescent en l'Antic Israel, decantant-se per l'estudi de l'Egipte faraònic. A la seva recent biografia, Agustí Pons apunta que la definitiva vocació egiptològica d'Espriu es va desencadenar arran del famós creuer per la Mediterrània de 1933 en el qual va participar el nostre protagonista. El profund impacte que li provocaren les visites a la tomba de Tutankamon i a les piràmides de Gizeh el portaren a prendre aquella decisió (Pons, 2013, p. 116). Amb tot, i malgrat que es tracti d'una explicació suggeridora, sembla poc probable que l'impacte d'aquelles visites fos la veritable raó per explicar la seva opció d'estudi. Així, tenim constància que Espriu va sentir una emoció encara més intensa en visitar Palestina, fins al punt de ser incapaç de descriure els sentiments experimentats a llocs com Jericó o Jerusalem, restant tota la visita pràcticament en silenci (Gracia; Fullola, 2006, p. 182-183). És per això que és preferible descartar que alguna de les vivències del creuer de 1933 sigui la que expliqui la seva vocació egiptològica, ja que, d'haver estat així, és molt probable que Espriu s'hagués decantat per l'Antic Israel.

Segurament cal buscar motius més pragmàtics per explicar aquesta situació. En diverses entrevistes, Espriu subratllava el fet que a Espanya l'Egiptologia era una disciplina pràcticament inexistent, de manera que, en cas de tenir èxit, ell podria esdevenir el primer egiptòleg de l'Estat:

> Aleshores ningú no estudiava Egiptologia a Espanya. (Reina, 1995*b*, p. 15 i seg.; entrevista d'Antoni Viñas a Salvador Espriu, 1974)

> Aleshores, si jo hagués pogut seguir aquests estudis, hauria estat el primer que ho hauria fet a Espanya. (Reina, 1995*b*, p. 93; entrevista d'Antoni Batista a Salvador Espriu, 1979)

La idea d'Espriu al voltant del subdesenvolupament de l'Egiptologia a Espanya era prou acurada. Més enllà de la tasca pionera d'Eduard Toda i les seves excavacions a la tomba de Sennedjem (Montero, 1991), l'únic autor espanyol vinculat a la disciplina era José Ramón Mélida, que va estar a prop d'ocupar la

primera càtedra de llengües orientals (egipci antic, assiri i xinès) a la Universidad Central de Madrid el 1901 (Molinero, 2011; Vidal, 2013*b*). Amb tot, i malgrat el que s'ha apuntat en alguna ocasió,[8] Mélida en cap cas no podia ser definit com a egiptòleg, ja que no tenia cap formació específica sobre la matèria (per exemple, no llegia l'escriptura jeroglífica) (Casado, 2007). A partir d'aquí, es pot plantejar la possibilitat que Espriu, molt probablement assessorat pel mateix Bosch Gimpera, hagués optat per l'Egiptologia per tal d'omplir aquest buit al panorama historiogràfic espanyol. Mentre que els estudis relacionats amb el món hebreu tenien una llarga tradició, fins i tot a la mateixa UB (Del Olmo, 1988-1989), especialitzar-se en Egiptologia oferia a Espriu un valor afegit per al seu futur acadèmic. Amb tot, aquest pragmatisme a l'hora de decantar-se per l'Antic Egipte no significa que Espriu no estigués profundament interessat per la matèria. Tal i com reconeixien les seves amigues Amalia Tineo i Dolors Solà, Espriu conservà fins la seva mort la passió per la terra dels faraons (Gracia; Fullola, 2006, p. 159).

Pel que fa als plans concrets relacionats amb la seva formació de postgrau, com hem vist abans, Espriu apuntava que tenia previst estudiar Egiptologia a Anglaterra i Egipte (Reina, 1995*b*, p. 15 i seg.), sense donar més detalls sobre la qüestió. En el cas d'Anglaterra, és molt probable que el destí desitjat fos la Faculty of Oriental Studies de la Universitat d'Oxford, seu del Departament d'Egiptologia més prestigiós del país. En aquells moments, el catedràtic d'Egiptologia era Battiscombe G. Gunn, successor de noms tan il·lustres com els de Francis Llewellyn Griffith i Eric Peet. Gunn, des de la seva arribada al càrrec el 1934, va donar un gir decididament filològic abans que arqueològic a l'estudi de l'Egiptologia a Oxford (la seva principal obra era un estudi de sintaxi egípcia; Gunn, 1924) (Stevenson, 2015, p. 27 i seg.). Desconeixem, però, si Espriu estava al cas d'aquesta situació i si aquest fet el preocupava d'alguna manera. L'altre possible destí d'Espriu era el Departament d'Egiptologia del University College London, en aquells moments a càrrec del professor Stephen Glanville, des de la jubilació de l'insigne William Matthew Flinders Petrie el 1933. En aquest cas, com succeí a Oxford, l'arribada de Glanville va implicar un cert gir filològic de la càtedra (entre les seves obres, destaca el seu catàleg dels papirs demòtics del Museu Britànic; Glanville, 1939 i 1955), tot i que Glanville també tenia

8. Vegeu, entre d'altres, Lara (1991), on es realitza una bona presentació dels treballs «egiptològics» de Mélida, si bé també es magnifica en excés el valor acadèmic de les seves aportacions.

una àmplia experiència com a arqueòleg de camp (Janssen, 1992). Pel que fa a l'estada a Egipte, cal suposar que Espriu pensava en les possibilitats de formació que li podia oferir l'Institut français d'archéologie orientale (IFAO) dirigit des de 1928 per Pierre Jouguet. L'IFAO, en aquells anys implicat en l'excavació de jaciments com Edfu, Medamud i Tôd, era la principal institució arqueològica d'Egipte on, sens dubte, Espriu es podia sentir molt còmode, tenint en compte la formació essencialment històrico-arqueològica (més que no pas filològica) rebuda durant els anys de formació a la UB.

En diverses ocasions, Espriu assenyalà que aquesta formació egiptològica a l'estranger hauria estat possible gràcies a l'obtenció d'una beca del Conde de Cartagena, convocada per la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando:

> Jo volia ser egiptòleg, estava recolzat per la Universitat de Barcelona i m'havia de defensar econòmicament a través d'una beca, que em sembla que deien del Conde de Cartagena, que encara no havien donat a ningú. (Reina, 1995*b*, p. 93; entrevista d'Antoni Batista a Salvador Espriu, 1979)

Amb tot, aquest episodi ha estat recentment qüestionat per Fullola i Gracia, els quals apunten que durant els anys 1935 i 1936 no es va convocar cap beca del Conde de Cartagena dirigida a historiadors o a llicenciats en Lletres. Així mateix, als arxius de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando no consta cap referència a Salvador Espriu (Fullola; Gracia, 2010, p. 68 i seg.). És per això que l'obtenció d'aquesta beca del Conde de Cartagena, més que a una realitat, segurament feia referència al pla de futur desitjat per Espriu.

Com és ben sabut, Espriu finalment va abandonar la seva vocació egiptològica. Ell mateix, al llarg de nombroses entrevistes, va deixar clar que la fid'aquesta vocació va venir motivada per dos fets fonamentals: la Guerra Civil i la mort del seu pare.[9]

9. « [...] mi verdadera afición era entonces la historia antigua y, al tiempo que hice Derecho, tuve el honor de ser discípulo del doctor Bosch Gimpera y de los profesores de su escuela, Pericot, Castillo, etcétera. Mi ilusión hubiera sido dedicarme a la Egiptología, pero vino la Guerra Civil y lo arrasó todo», Reina (1995*a*), p. 149; «[...] yo tenía una vocación profesoral que no pude cumplir por las circunstancias históricas, la Guerra Civil, y otras de mi vida particular», Reina (1995*b*), p. 111; «Yo iba para profesor de Universidad. Me hubiera gustado ser egiptólogo. Todo esto se desvaneció con la Guerra Civil. Tuve que ganarme la vida y hacer cosas que no eran de mi agrado». Vegeu Reina (1995*b*), p. 147 i seg.; «Yo no quise pactar con el franquismo y por tanto

Analitzem amb una mica més de detall aquests dos motius. El 30 d'abril de 1940 el notari Francesc Espriu, pare de Salvador, morí d'un atac de cor a l'edat de 64 anys. Tots els ingressos de la família depenien de l'activitat professional del pare, per la qual cosa Salvador Espriu, el primogènit, va tenir des d'aquell moment la responsabilitat de mantenir la mare i els seus dos germans. Espriu traspassà la cartera de clients del seu pare al notari Antoni Gual i Ubach, i s'incorporà com a passant al seu despatx professional, on treballà durant més de vint anys (Fullola; Gracia, 2010, p. 69 i 72; Pons, 2013, p. 228).

Pel que fa a la Guerra Civil, són prou coneguts els canvis radicals que es produïren a la UB en l'àmbit concret de la Prehistòria i el Món Antic, un cop acabat el conflicte.[10] La victòria franquista implicà, entre altres coses, l'exili de Bosch Gimpera, substituït per l'arqueòleg falangista Martín Almagro Basch a la càtedra de Prehistòria de la UB i a la direcció del Museu Arqueològic de Barcelona. D'aquesta manera Espriu va perdre el seu mestre i protector, i s'esvaí la vella aspiració de potenciar l'estudi de l'orientalisme antic a la UB. Més enllà d'aquestes circumstàncies negatives pel que fa a la pèrdua de suports acadèmics, tant necessaris per progressar a la universitat espanyola, Espriu també manifestà un argument ideològic per posar fi a les seves aspiracions acadèmiques: el seu rebuig a col·laborar amb una universitat convertida en una institució més del nou règim franquista:

> [...] con la guerra perdí yo mi contacto con la universidad, porque la universidad franquista ya no me interesó. (Reina, 1995*b*, p. 258, entrevista de Florinda Salinas a Salvador Espriu, 1984)

Segons explica Rosa Delor a partir del testimoni del mateix Espriu, aquest rebuig a qualsevol mena de col·laboració amb la universitat franquista es repetí molts anys després (Delor, 1993, p. 27). D'acord amb aquesta informació, el 1968, arran de la creació de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) a Bellaterra, Joan Maluquer de Motes, antic company d'estudis d'Espriu i en aquell moment catedràtic de Prehistòria de la UB, li oferí la possibilitat d'incorporarse a la secció d'Història Antiga de la nova universitat. Espriu rebutjà l'oferta,

no quise ir a la universidad, y entonces yo tuve que continuar la notaría de mi padre durante veinte años», Reina (1995*b*), p. 206.

10. Sobre aquesta qüestió vegeu, per exemple, Gracia (2009), p. 107 i seg.

de nou amb l'argument de negar-se a establir qualsevol mena de col·laboració amb una universitat franquista. Tot i això, Espriu demanà a Maluquer que li presentés la proposta per escrit, proposta que Maluquer mai no li va fer arribar.

Expressat en aquests termes, l'episodi recollit per Delor planteja molts dubtes sobre la seva versemblança. Tal i com han assenyalat, de nou, Fullola i Gracia, Maluquer no va tenir cap paper en la creació de la secció d'Història Antiga de la UAB, tasca que va recaure en el personal de la Diputació de Barcelona i el Museu Arqueològic Provincial (sobretot en Eduard Ripoll), per la qual cosa resulta increïble que Maluquer arribés a formular aquella proposta (Fullola; Gracia, 2010, p. 76). Tots dos autors, de manera encertada, suposen que en realitat l'oferta de Maluquer feia referència a una possible incorporació a la UB (no pas a la UAB), necessitada en aquells moments de nous professors a causa de les noves necessitats docents creades per la reforma dels plans d'estudi de 1968.

En definitiva, i més enllà de la universitat concreta a la qual Espriu hauria pogut incorporar-se el 1968, el cert és que, trenta anys després de l'abandonament de la seva possible carrera acadèmica com a egiptòleg, continuava ferm en la seva postura de no formar part d'una universitat que ell percebia com una institució embrutida pel règim franquista.

4. *Tiempos Antiguos*

L'únic resultat escrit que ens queda de la voluntat del jove Espriu de dedicar-se a l'estudi de l'orientalisme antic va aparèixer el 1943. Aquell any es publicà a Barcelona el primer volum de la *Historia General* (col·lecció «Manuales de iniciación») de l'editorial Apolo. En el seu conjunt, l'obra constava d'un total de tres volums: *Tiempos Antiguos*, *Tiempos Medios* i *Tiempos Modernos*, i estava coordinada per Alberto del Castillo, catedràtic d'Història Universal Antiga i Mitjana de la UB. Els autors del primer volum, el que aquí ens ocupa, foren Espriu (responsable d'un total de 238 pàgines, corresponents als capítols de Prehistòria, Orient Antic i Grècia) i Enric Bagué (autor de les 211 pàgines restants, dedicades a la història de l'Antiga Roma).

Ja de bon començament, sorprèn l'elecció dels esmentats autors, ja que no eren veritables especialistes en les matèries tractades. D'una banda, Bagué fou essencialment un medievalista, especialitzat en l'estudi de l'alta edat mitjana catalana (Aurell, 2003). De l'altra, Espriu, com hem vist, el 1943 ja feia tres anys

que treballava al despatx del notari Gual, lluny de qualsevol relació amb la Història Antiga. Del Castillo, sens dubte, tenia al seu entorn més immediat, tant de la UB com del Museu d'Arqueologia, altres candidats molt més adients per portar a terme la redacció de *Tiempos Antiguos*: Lluís Pericot, Martín Almagro, Josep de Calassanç Serra Ràfols, etc. Desconeixem les causes que el portaren a recórrer finalment a Espriu i Bagué, tot i que, gràcies a aquest encàrrec disposem de l'única mostra d'un treball historiogràfic d'Espriu.

Pel que fa al mateix Espriu, és interessant comprovar que molts anys després, el 1981, encara sentia la necessitat de justificar davant l'opinió pública catalana el fet d'haver escrit aquell text en castellà durant la immediata postguerra:

> [...] no he escrit ni un sol mot en castellà durant tot aquest període, excepte una col·laboració científica o de divulgació científica en un llibre d'història, del qual vaig escriure la part antiga fins a la caiguda de Grècia, però era una editorial que ja existia i publicava en castellà en època republicana o si no, no ho hauria fet. (Reina, 1995*b*, p. 129, entrevista d'Estanis Alcover a Salvador Espriu, 1981)

Els estudiosos de l'obra d'Espriu, en general, han parat molt poca atenció a les 238 pàgines de *Tiempos Antiguos*. Malgrat tot, existeixen dos estudis acadèmics de valor que analitzen aquest treball.

El primer d'aquests estudis és obra de Rosa Delor, qui li dedica un apartat final dins la seva obra sobre els anys de formació d'Espriu (Delor, 1993, p. 473 i seg; vegeu també Delor, 1989, p. 166 i seg.). L'estudi de Delor, però, no és de caire historiogràfic. L'interès de l'autora se centra a identificar els enunciats ideològics en clau de present que Espriu suposadament va anar filtrant al llarg de les pàgines de *Tiempos Antiguos*. A continuació veurem alguns exemples, així com les principals conclusions plantejades per Delor.

L'autora considera que les referències d'Espriu a la ràpida desaparició de pobles com l'hitita o el cretenc (Espriu, 1943, p. 78 i 173) estaven motivades per la por que en aquells moments sentia davant la possible desaparició de la llengua i la cultura catalanes, com a conseqüència de la repressió franquista. En un altre sentit, Delor apunta que el judici negatiu de la figura d'Alexandre el Gran («[...] la patética historia, a veces un poco grotesca dentro de su indiscutible magnitud, de un hombre que pretende convencerse de su origen divino»; Espriu, 1943, p. 240) expressava el rebuig d'Espriu a l'ús que els dictadors fei-

xistes van fer de la figura del rei macedoni.[11] Finalment, destacarem el lament d'Espriu davant la incapacitat dels grecs d'assolir la unitat nacional després de les guerres mèdiques (Espriu, 1943, p. 206), lament que en opinió de Delor amagava una referència al fracàs de la Segona República espanyola com a model polític capaç de vertebrar un projecte plurinacional d'Espanya. L'altra cara de la moneda era l'Imperi persa, aquest sí capaç d'integrar diverses realitats nacionals sota una estructura política unitària.

Delor ha estudiat amb detall l'afició d'Espriu per la càbala i el seu gust per inserir significats ocults als seus textos literaris.[12] Amb tot, i sense qüestionar que en ocasions la doble lectura (passat-present) de *Tiempos Antiguos* proposada per Delor pugui ser correcta, de vegades els exemples plantejats semblen més un excés interpretatiu de l'autora que veritables claus de lectura del treball d'Espriu. Serveixi com a exemple la referència a l'ostracisme de Temístocles, al qual Espriu s'hi refereix mitjançant una cita literal de Plutarc (*Tem.*, XXII, 4 i 5). En aquest cas, Delor interpreta que Espriu potser va recórrer a l'esmentada cita per exemplificar una possible alternativa a l'afusellament de Lluís Companys, interpretació enterament hipotètica i indemostrable.

L'altra anàlisi de *Tiempos Antiguos* que coneixem és obra d'Antoni Prats (Prats 1994). El punt de partida d'aquest treball és completament diferent de l'anterior. L'objectiu de Prats és determinar quina filosofia de la història inspirà la tasca historiogràfica d'Espriu. En aquest sentit, Prats conclou que la perspectiva negativa, pessimista i antihumanista que, és cert, es desprèn de les pàgines de *Tiempos Antiguos* beu directament d'Oswald Spengler i el seu *Der Untergang des Abendlandes: Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte* (1918-1922), un treball que, en la seva traducció castellana, el mateix Espriu cità en diverses ocasions al llarg del llibre.[13]

Segons Prats, Espriu va utilitzar dos conceptes spenglerians bàsics per mirar d'explicar la història més remota de la humanitat: 1) el pessimisme

11. Una altra possible referència a Franco, que Delor no esmenta, la trobem en la paraula accàdia *turtānu* (o *turtennu*; *Turtán* segons Espriu), el més alt càrrec militar assiri, que Espriu tradueix, de forma molt personal, com a «Generalísimo». Espriu (1943), p. 83.

12. Vegeu, per exemple, Delor (1994), p. XXXV i seg.

13. Espriu (1943), p. 90 i 168. Vegeu també Espriu (1943), p. 92, 118, 135 i 160 per a altres referències a Spengler. *La decadencia de Occidente: bosquejo de una morfología de la historia universal*, es va publicar per primera vegada en castellà el 1923, traduïda per Manuel García Morente, amb pròleg d'Ortega y Gasset.

historicista («Ha sido siempre inútil pretender detener el proceso fatal de una decadencia»; Espriu, 1943, p. 72) i (2) la concepció de les cultures com a organismes biològics («los enormes organismos históricos del Extremo Oriente», «organismos gastados y ya sin forma»; Espriu, 1943, p. 159 i 245). En aquest sentit, Espriu, com Spengler, considerava que les cultures evolucionaven de forma lineal, seguint unes pautes «biològiques»: origen / naixement ⇨ desenvolupament i perfecció ⇨ evolució ⇨ degeneració ⇨ mort / desaparició. La desaparició d'una cultura dóna lloc a un nou procés, on una nova cultura ocupa el seu espai. Amb tot, si bé cada cultura té la seva pròpia ànima diferenciada, les seves possibilitats de progrés (moral i ètic, no tecnològic) estan limitades, ja que l'home, des del Paleolític fins ara, funciona a partir de tres condicionants bàsics i immutables que limiten aquesta capacitat de progrés: la violència, la crueltat i la por.

Certament, la influència d'Spengler en la concepció pessimista de la historiografia espriuana està ben argumentada per part de Prats. Amb tot, aquest pessimisme, no sols historiogràfic sinó també vital, d'Espriu té un origen que va més enllà de la lectura i acceptació dels plantejaments d'Spengler, i que probablement se situa en alguns successos traumàtics de la seva infantesa, com la mort de dos dels seus germans i la malaltia que ell mateix patí (Capmany, 1972, p. 67; Pons, 2013, p. 39 i seg.):

> Éramos cinco, pero cuando yo tenía diez años murió otra hermana, con siete y medio. Y tres años más tarde, mi hermano mayor, con trece. Todo esto constituyó un quebranto muy grande para mi familia. Y yo vi la muerte en casa, la viví muy intensamente y tal vez eso influyó para que hablaran de mí como «poeta de la muerte». (Reina, 1995*b*, p. 258; entrevista de Florinda Salinas a Salvador Espriu, 1984)[14]

I és que el mateix Espriu es definia de forma molt explícita com «un carbón, un hombre tétrico» (Reina, 1995*a*, p. 44 i seg.; entrevista de A. Figueruelo a Salvador Espriu, 1965). Per tant, la seva concepció pessimista de la història

14. Altres testimonis interessants en aquest sentit són els següents: «He estat envoltat familiarment de mort des de la meva infantesa», Reina (1995*b*), p. 107; entrevista d'Antoni Batista a Salvador Espriu, 1979; «Porque hubo todo un mundo de enfermedad y de muerte que he visto muy de cerca; y esto me inclinó a la contemplación del sufrimiento y de la muerte», Reina (1995*b*), p. 133; entrevista de Lilian Goligorski a Salvador Espriu, 1981.

respon directament al seu pessimisme vital. El que Espriu va trobar en Spengler no va ser una revelació, sinó una manera d'expressar de forma historiogràfica aquest tret de la seva personalitat.

Tots dos treballs, el de Delor i el de Prats, aporten algunes claus interpretatives interessants sobre el treball historiogràfic d'Espriu. Amb tot, Delor estudia *Tiempos Antiguos* com si fos un escrit polític contemporani, amagat sota un discurs sobre l'antiguitat, mentre que Prats l'analitza des de la perspectiva exclusiva de la filosofia de la història. Però és important no oblidar el que *Tiempos Antiguos* és en realitat, o el que és en primera instància: un llibre d'història antiga (i prehistòria), que també ha de ser analitzat com a tal.

Si ens centrem, per tant, en l'àmbit de la història antiga (tenint en compte únicament la part dedicada al Pròxim Orient Antic, la que aquí ens ocupa), el text d'Espriu apareix com una síntesi d'història política, seguint el model de la *Cambridge Ancient History* (obra citada al final del volum). En aquest sentit, el text és gairebé monolític, amb una varietat temàtica veritablement escassa. Espriu només realitzà breus digressions, al marge de la política, relacionades amb quatre temes principals: la religió, l'escriptura, les característiques racials dels diferents pobles i breus referències a les estructures socials de les diferents civilitzacions i èpoques.

Pel que fa a la religió, Espriu, que es definia com un «agnòstic reverent» (Reina, 1995*b*, p. 83 i seg.; entrevista de Lluís Busquets i M. Teresa Galabardes a Salvador Espriu, 1978), sempre va mostrar un especial interès per aquesta temàtica (tal com vèiem en l'apartat 2, a propòsit de la Bíblia). Per tant, és lògic que amb certa freqüència afegís a la descripció dels esdeveniments polítics, referències als déus patrons de les ciutats sumèries, a les divinitats de la cultura egípcia de Nagada o als vestigis cananeus de la religió del regne de Judà (Espriu, 1943, p. 62, 95 i seg., i 130). Aquest interès culmina al capítol dedicat a l'Antic Israel quan, amb vehemència, Espriu destacà la importància capital del monoteisme hebreu per a la història de la humanitat:

> Tarea exclusiva de los hebreos la de imponer a Jahve como Dios único sobre la multiplicidad de los otros dioses nacionales y conseguir, en su consecuencia, el poderío universal de los Bene-Israel, los auténticos hijos de Jahve, como siervos y mandatarios del alto Dios. Principia aquí una alucinante historia, la de un pequeño pueblo al servicio de una idea genial, de trascendencia incalculable. (Espriu, 1943, p. 125)

Amb aquesta afirmació Espriu expressava en termes pròpiament històrics la seva admiració per la religió de l'antic Israel, manifestada ja amb forma literària en el seu primerenc *Israel*:

> Mientras en Grecia la Mitología, en la decadencia amable de su fastuosa elegancia, engendraba la Filosofía más sublime que el intelecto humano pudo concebir, hacia el Sur, en las tierras arenosas del Jam Hammelach, hervía balbuciente, en el tosco cerebro de aquellas gentes, bravas y esforzadas tribus del Desierto, el germen de una Religión de consecuencias innegables para la civilización actual; en Israel, principalmente, nació la idea monoteísta y de su espíritu procedió la figura más portentosa del Universo: Rábbi Jeschoua ben Joseph Nazarieth, el fundador del Cristianismo. (Espriu, 1994 [1929], p. 7)

L'interès d'Espriu pel fet religiós o, millor, per la mitologia antiga és un dels pocs apartats en els quals es desmarcà de l'escola de Bosch Gimpera, molt més lligada a qüestions relacionades amb l'estudi de la cultura material i l'etnologia. De fet, el mateix Espriu reconeixia que el tema de la mitologia quedava fora de l'agenda historiogràfica de Bosch Gimpera i els seus deixebles:

> (Bosch Gimpera i Pericot) [e]m varen ensenyar molt bé Història Antiga; ells tenien una inclinació cap a la Prehistòria, però tanmateix eren molt competents en tot el que fa referència a Història Antiga. La Mitologia, però, no estava dintre de la Història Antiga, o si de cas hi era d'una manera particular. La Mitologia potser s'estudiava més a Lletres Clàssiques, que jo també vaig estudiar. (Reina, 1995*b*, p. 93; entrevista d'Antoni Batista a Salvador Espriu, 1979)

Tenint en compte la dimensió literària de la figura d'Espriu, era de preveure que els seus capítols a *Tiempos Antiguos* incloguessin referències a les riquíssimes tradicions literàries de Mesopotàmia o Egipte. Però la importància concedida a la descripció dels esdeveniments polítics no deixa espai per a aquesta història més lligada a l'àmbit cultural. L'interès d'Espriu per l'activitat intel·lectual d'aquelles civilitzacions es limita a les línies que dedicà a parlar de la invenció de l'escriptura a Mesopotàmia i la difusió de l'alfabet fenici, fet al qual es referia amb especial entusiasme:

> [los fenicios] perfeccionaron y propagaron el alfabeto, este maravilloso invento de consecuencias incalculables para el progreso humano. (Espriu 1943, p. 144)

Les freqüents descripcions que feia Espriu de les suposades característiques racials de cada poble (p.e.: «Los semitas son dolicocéfalos, blanco-atezados, de talla media, con una característica nariz semejante a un seis y con los lóbulos muy pronunciados, inteligentes, egoístas, con relevantes condiciones militares y comerciales, propensos a la crueldad y al despotismo»; Espriu 1943, p. 59), així com algunes expressions que avui considerem políticament incorrectes o, fins i tot, de mal gust (p.e.: «El Beluchistán y la India, países recorridos por hordas negroides»; Espriu, 1943, p. 56), s'han d'entendre com a pròpies del context historiogràfic del moment. En aquest punt, val la pena recordar que el mateix Bosch a la seva *Historia de Oriente* dedicava més de cinquanta pàgines a descriure amb detall les «races humanes», amb abundants il·lustracions (Bosch Gimpera, 1927, p. 20 i seg.). De la mateixa manera, Bosch dirigí l'obra *Las razas humanas. Su vida, sus costumbres, su historia, su arte* (Bosch Gimpera, 1928), on s'encarregà dels capítols dedicats als orígens de l'home (en col·laboració amb Serra-Ràfols), les races humanes (amb Del Castillo) i els pobles d'Europa (amb Serra-Ràfols i Del Castillo). Per la seva part, dins de la mateixa obra, Pericot va escriure les pàgines dedicades als pobles d'Amèrica. Aquestes dades testimonien, en definitiva, una pràctica historiogràfica molt comuna fins a la fi de la Segona Guerra Mundial. Aquí, doncs, la influència del mestre i la seva escola és evident.

Finalment, les anotacions d'Espriu que podem classificar sota l'epígraf d'història social o història socioeconòmica són molt escasses. Les úniques referències d'aquest tipus les trobem com a conseqüència del seu comentari de determinades compilacions legals, com les d'Urukagina, Ur-Nammu i Hammurabi, fet que li serveix per introduir breus al·lusions als sectors socials més desafavorits, els abusos per part de les classes dirigents, la reglamentació de l'ús de l'aigua, la tributació, el comerç i l'estratificació social (Espriu, 1943, p. 65 i seg., i 71).

Malgrat tot, Espriu en cap cas no va plantejar una interacció substancial entre aquests elements religiosos, culturals, socioeconòmics i «racials» i la successió d'esdeveniments polítics que anava descrivint. Així doncs, la tasca historiogràfica d'Espriu a *Tiempos Antiguos* la podem qualificar de sòbria, molt convencional pel que fa a la seva estructura i als seus plantejaments, i amb molt poca profunditat d'anàlisi. L'apropament quasi exclusivament polític que ofereix té un to gairebé rutinari, on resulta molt difícil entreveure idees pròpies de l'autor, més enllà de la gran quantitat d'esdeveniments consignats. D'aquesta manera, el treball s'erigeix en un bon exemple d'aquella vella *histoire événementielle* que els historiadors d'*Annales* començaven llavors a combatre i superar.

Malgrat la formació històrico-arqueològica rebuda a la UB i la seva voluntat d'especialitzar-se en l'estudi de l'Egiptologia, és clar que Espriu no era un veritable expert en la matèria, fet que explica alguns errors i inexactituds identificats al llarg del text. Així, per exemple, s'equivocava quan afirmava que els kurgans de les estepes del Volga eren estructures equivalents als tells mesopotàmics (Espriu, 1943, p. 56), ja que en realitat es tracta de túmuls funeraris, que res no tenen a veure amb un tell, estructura formada a partir de la descomposició de les restes arquitectòniques de tovot d'un assentament. De la mateixa manera, Espriu s'equivocava en referir-se a Lagaš i šir-bur-la como si fossin dues ciutats sumèries diferents (Espriu, 1943, p. 70), ja que Lagaš és simplement la lectura dels signes cuneïformes šir-bur-la llegits logogràficament. També Espriu afirmava el caràcter diví del rei Ur-nammu (Espriu, 1943, p. 70), precisament l'únic rei de la Tercera Dinastia d'Ur que no es va divinitzar.

Aquesta breu llista d'errors, en absolut exhaustiva, resulta comprensible en un text d'aquestes característiques, un encàrrec editorial sobre una matèria molt específica, obra d'un autor que havia rebut una formació molt bàsica sobre la mateixa durant els seus estudis a la UB.

Pel que fa referència a la bibliografia utilitzada per Espriu, el cert és que, al marge de la llista final, les referències citades al llarg del text són escasses però ben seleccionades entre la literatura específica sobre la matèria. Si ens centrem concretament en els capítols de Mesopotàmia, Assíria i Israel, els treballs esmentats per Espriu són els següents:[15]

Mesopotàmia i Assíria
V. Mecquenem, *L'Anthopologie* [sic], 1938 (Espriu, 1943, p. 55)
Delaporte, *Le Proche-Orient asiatique*, Clio, 1938 (Espriu, 1943, p. 55)
Sergi, *Gli Arii in Europa e in Asia* (Espriu, 1943, p. 56)
Contenau, *Manuel d'Archéologie orientale* (Espriu, 1943, p. 57, 63 i 81)
Woolley, *The Sumerians* (Espriu, 1943, p. 63, 70 i 71)

Israel
Montet, *Histoire du peuple d'Israel* (Espriu, 1943, p. 123, 125 i 126)

15. A la llista no hem inclòs les referències aïllades a autors, sense menció d'una obra concreta.

Tal i com s'aprecia en el quadre anterior, a *Tiempos Antiguos* predominen les cites d'obres de contingut estrictament arqueològic més que no pas les de tipus històrico-filològic. Aquesta tendència d'Espriu fàcilment la podem relacionar amb la formació rebuda a la UB, on Bosch Gimpera i els seus deixebles, a partir dels seus propis interessos i especialització, prioritzaven la formació arqueològica. En el cas concret d'Israel sorprèn que citi una única referència bibliogràfica. En aquest punt resulta oportú recordar la recent publicació dels quatre exàmens que va fer Espriu a finals de maig i principis de juny de 1936 per a l'obtenció del seu títol de llicenciat en Filosofia i Lletres (Bonet, 2010). L'últim d'aquells exàmens, escrit el 4 de juny de 1936, estava relacionat directament amb l'antic Israel. Concretament, l'enunciat de la pregunta contestada per Espriu era «Salomó i la decadència de l'Imperi hebreu». Allà va incloure un total de deu referències bibliogràfiques específiques:

> Weil, *La figura de Salomó a les llegendes musulmanes*
> Coutenau [sic], *La Civilisation Phénicienne*
> Pietelmann, *Els fenicis*
> Nikol, *La religió d'Israel*
> Bertholet, *Història de la civilització d'Israel*
> Desnoyers, *Histoire du peuple hébreu des juges à la captivité*
> Jean, *Le milieu biblique avant Jésus-Christ*
> Bosch, *Etnologia de la P. Ibèrica*
> B. Estade, *Història del poble hebreu*

En aquest sentit, resulta sorprenent que Espriu cités molta més bibliografia especialitzada en un simple examen (malgrat que fos un examen final de llicenciatura) que en una publicació com *Tiempos Antiguos*. Amb tot, aquella manca de cites bibliogràfiques en cap cas l'hem d'atribuir a la voluntat d'Espriu, sinó que es tractava d'una imposició editorial que buscava prevenir la proliferació d'aparell crític en una obra que es pretenia de divulgació. El mateix Del Castillo ja ho deixava clar al pròleg del volum:

> En cuanto a la bibliografía, se ha reducido a la más indispensable, dado el carácter de orientación que tiene esta *Historia general*. En las obras citadas se hallará cuanta bibliografía se desee para ulteriores estudios. Imperdonable pedantería hubiese sido intentar, dentro de los límites de este libro y en una materia ilimitada como la que tratamos, ofrecer listas bibliográficas que tuviesen la pre-

> tensión de algo más que enseñar a andar por el intrincado mundo de la exposición histórica. (Del Castillo, 1943, p. 12)

Especialment sorprenent resulta l'omissió de la *Historia de Oriente* de Bosch Gimpera, obra que en aquells moments era el principal treball de referència sobre orientalisme antic escrit en llengua castellana (Bosch Gimpera, 1927). Resulta del tot desconcertant que Espriu no esmentés la *Historia de Oriente* ni tan sols a la bibliografia final, tenint en compte no sols la importància de l'obra, sinó també la sincera admiració que sentia per Bosch. Les raons per mirar d'explicar aquesta absència poden ser ben diverses, sense tenir en compte un pràcticament impossible desconeixement de la mateixa. Així, durant la immediata postguerra la figura de Bosch va ser degradada per la seva significació política durant la República,[16] per la qual cosa és possible que Espriu preferís evitar problemes no reivindicant de cap manera la figura del mestre exiliat. Una altra possibilitat és que Espriu preferís evitar qualsevol temptació de plagi o excessiva dependència de l'obra de Bosch, renunciant a la mateixa i mirant d'oferir una versió de la història de l'Orient Antic al més original possible. Finalment, cal contemplar també l'opció que Espriu tingués un mal concepte de la *Historia de Oriente* (tal vegada per considerar-la una mena de refregit, en no tenir Bosch una formació específica sobre Próxim Orient),[17] ja que tampoc no la va citar en cap dels quatre exàmens finals de 1936 a què ens referíem abans, i preferí sempre acudir a treballs escrits a partir de l'anàlisi directa de les fonts escrites i/o arqueològiques.

Pel que fa a l'ús de fonts primàries, és fàcil reconèixer en quins camps Espriu se sentia més còmode. Així, en els capítols dedicats a Mesopotàmia i Assíria gairebé no feia cap referència a fonts originals i utilitzava únicament literatura secundària. En el cas d'Egipte i Israel, en canvi, Espriu sí que esmentava amb certa freqüència les fonts primàries que feia servir per articular el seu discurs històric. Aquesta evident descompensació resulta previsible si tenim en compte que Egipte i Israel eren les dues cultures del Pròxim Orient que més li interessaven i que millor coneixia.

16. Sobre aquesta qüestió vegeu, per exemple, Gracia (2011), p. 395 i seg.

17. Sobre la formació i les relacions de Bosch amb l'àmbit dels estudis del Pròxim Orient Antic vegeu Vidal (2010-2011).

La repercussió de *Tiempos Antiguos* en la historiografia espanyola dels anys quaranta va ser més aviat escassa. El llibre no fou esmentat, segurament pel seu caràcter generalista, a les principals publicacions especialitzades en arqueologia i història antiga (*Archivo Español de Arqueología*), estudis clàssics (*Emerita*) o estudis bíblics i orientals (*Sefarad*, *Estudios Bíblicos*) de l'època. Només hem pogut localitzar una breu ressenya acadèmica publicada a la revista *Ampurias*, escrita per Lluís Pericot, antic professor d'Espriu (Pericot, 1944). La ressenya de Pericot és molt breu (només dinou línies) i exageradament elogiosa, sobretot pel que fa a les pàgines d'Espriu sobre Egipte («Toda la parte dedicada al Oriente y a Grecia está llena de aciertos de visión y de exposición, pero donde el autor revela mayor entusiasmo y donde consigue un cuadro más perfecto, y difícilmente superable, es en la historia del antiguo Egipto»). Cal relativitzar molt aquestes paraules, ja que en cap cas estem davant d'un comentari profund i exhaustiu del llibre. La valoració positiva de Pericot, més que un sincer reconeixement de la qualitat de l'obra, cal entendre-la com un gest d'amabilitat vers el treball d'un antic i estimat alumne (Espriu), editat per un company, deixeble com ell de Bosch Gimpera, i col·lega de la seva mateixa facultat (Del Castillo).

Molt més interessant (i crítica) resulta la ressenya que va publicar el periodista Tristán La Rosa, no pas en una revista acadèmica sinó a *La Vanguardia Española* (La Rosa, 1944). Allà La Rosa denunciava que Espriu parés atenció únicament a l'aspecte polític de la història que descrivia («En realidad en esta Historia Antigua lo que más se tiene en cuenta [...] es el aspecto político. ¿Por qué todos los tratadistas siguen, respecto al material, el mismo principio selectivo? [...] La Historia de Grecia ya no puede sostenerse sobre la base de unas batallas [...] y de unos nombres [...]. No. Para nosotros es tan importante saber que Jerjes innvadió [sic] Grecia como el tener conciencia de que allí nació la tragedia»), sense donar la importància que mereixia a altres aspectes com la religió («los historiadores no se dan cuenta de que en la jerarquía de valores que, de un modo previo debe presidir el estudio de cualquier época, la política puede ser, a veces, una secuencia de lo religioso. El caso de Amenhotep IV (Ekhnatón) es un ejemplo clarísimo») o l'economia («creemos que muchas veces la vida política de los Estados ha latido al compás de sus necesidades económicas»). De fet, amb molta elegància, La Rosa acusava Espriu d'escriure una història rància, filla d'un altre temps, per sort ja superat («No hace muchos años que en nuestras Universidades "lo importante" era saberse la lista de reyes y las guerras y batallas en las que cada uno de ellos había participado. Afortunadamente, ahora las cosas

van cambiando»). Aquesta crítica severa al treball d'Espriu acabava de forma igualment contundent amb un elogi de les pàgines de Bagué, considerades superiors a les d'Espriu («Si en la Historia de los pueblos de Oriente la vida social, religiosa y artística han sido solamente perfiladas o, mejor dicho, bosquejadas; la vida de Roma ha sido captada con gran colorido y precisión»).

Tiempos Antiguos no va generar un gran interès entre els historiadors de l'antiguitat, ni tampoc els lectors d'Espriu s'hi van sentir especialment atrets. Segons Agustí Pons, les causes que millor expliquen aquest desinterès són bàsicament dues: 1) els ambients catalanistes dels anys quaranta la ignoraren perquè estava escrita en castellà; 2) molts pocs van ser conscients que Espriu, per la seva formació històrico-arqueològica, estava capacitat per escriure un treball de síntesi com aquell (Pons, 2013, p. 255).

Espriu, en canvi, malgrat totes les consideracions anteriors, mai no va renegar del seu treball a *Tiempos Antiguos*, integrant-lo com una part més de la seva obra, i arribà a manifestar la seva voluntat de traduir-lo al català, tasca que, però, mai no va portar a terme:

> Cuando tenía quince años escribí una obra, que ahora pasaré al catalán. La editó mi padre y la repartió entre sus amigos. También colaboré en la parte antigua de una obra de Historia Universal. Todo esto lo pasaré al catalán un día. (Reina, 1995*a*, p. 162 i seg.; entrevista de Moisés Cayetano a Salvador Espriu, 1972)

5. Consideracions finals

En el context estricte de la història de l'orientalisme antic a Catalunya, Salvador Espriu apareix com una figura marginal, com un exemple més d'estudiant prometedor, interessat en la matèria, amb una intenció manifesta de formar-se adequadament a l'estranger, però al qual les circumstàncies allunyaren del camí previst. Estem segurs que, en cas d'haver-se confirmat la seva vocació històrico-arqueològica de joventut, la història de l'orientalisme antic a casa nostra hagués estat molt diferent. Algú amb la seva capacitat intel·lectual i ben instal·lat en una càtedra universitària hauria pogut donar una empenta decisiva al desenvolupament d'uns estudis fins aleshores pràcticament inexistents.

Però, més enllà de l'exercici d'història-ficció que suposa especular sobre què hauria significat per a la disciplina comptar amb un Espriu orientalista,

el cert és que l'únic resultat concret d'aquella vocació estroncada són les seves pàgines a *Tiempos Antiguos*. El treball, és clar, crida molt l'atenció perquè som coneixedors de l'enorme significació literària d'Espriu. Amb tot, com a treball d'història antiga del Pròxim Orient (i de Grècia) no deixa de ser una aportació modestíssima, amb una significació molt relativa. El seu valor més important és ser el testimoni escrit que ens recorda que la història de la disciplina podria haver estat una altra, molt millor, si Espriu hagués tingut èxit en els seus plans inicials. En aquest cas, i parafrasejant l'esmentat article de Pericot a *Destino*, d'haver prosperat un Espriu orientalista el país hauria perdut un dels seus escriptors més excel·lents, però hauria guanyat una peça de ben segur fonamental per a l'estudi del Pròxim Orient Antic a casa nostra. *Tiempos Antiguos*, en definitiva, ens recorda també l'escola d'orientalisme antic que Bosch Gimpera va voler impulsar, però que mai no arribà a existir.

Bibliografia

Aurell, Jaume (2003). «Bagué i Garriga, Enric». A: Simon, A. (ed.). *Diccionari d'historiografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 176-177.

Bosch Gimpera, Pere (1927). *Historia de Oriente*. 2 vol. Barcelona: Sucesores de Juan Gili.

— (dir.) (1928). *Las razas humanas. Su vida, sus costumbres, su historia, su arte*. Barcelona: Instituto Gallach de Librería y Ediciones.

Bonet, Sebastià (2010). «Els exàmens d'Espriu». *Indesinenter*, núm. 5, p. 79-106.

Campo, Marta (2009). «Amorós Barra, José Vicente». A: Díaz-Andreu, M.; Mora, G., i Cortadella, J. (ed.). *Diccionario histórico de la arqueología en España*. Madrid: Marcial Pons, p. 83.

Capmany, Maria Aurèlia (1972). *Salvador Espriu*. Barcelona: Dopesa.

Casado, Daniel (2007). «José Ramón Mélida y la Egiptología en España (1875-1925)». *Boletín de la Asociación Española de Egiptología*, núm 17, p. 23-38.

Del Castillo, A. (1943). «Prólogo». A: Del Castillo, A. (ed.). *Historia General. Tomo I: Tiempos Antiguos*. Barcelona: Editorial Apolo, p. 7-12.

Del Olmo, Gregorio (1988-1989). «Los estudios hebraicos en la Universidad de Barcelona. Síntesis histórica». *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos*, núm. 37-38, p. 305-316.

Delor, Rosa Maria (1989). *Salvador Espriu o «el cercle obsessiu de les coses»*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (1993). *Salvador Espriu, els anys d'aprenentatge. 1929-1943*. Barcelona: Edicions 62.

— (1994). «Introducció». A: Espriu, S. *Israel. Obres completes. Edició crítica*. Barcelona: Edicions 62, p. IX-LXXIX.

Espriu, S. (1943). «Prehistoria-Oriente-Grecia». A: Del Castillo, A. (ed.). *Historia General. Tomo I: Tiempos Antiguos*. Barcelona: Editorial Apolo, p. 15-253.

— 1994 [1929]: *Israel. Obres completes. Edició crítica*. Barcelona: Edicions 62.

Fullola, Josep Maria; Gracia, Francisco (2010). «Salvador Espriu i la Universitat de Barcelona. D'arqueòleg frustrat a doctor *honoris causa*». *Indesinenter*, núm 5, p. 47-77.

Glanville, Stephen (1939). *Catalogue of demotic papyri in the British Museum. Volume 1. A Theban archive of the reign of Ptolemy I, Soter*. Londres: British Museum Press.

— (1955). *Catalogue of demotic papyri in the British Museum. Volume 2, The instructions of Onchsheshonqy, British Museum papyrus 10508*. Londres: British Museum Press.

Gracia, Francisco (2009). *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

— (2011). *Pere Bosch Gimpera. Universidad, política, exilio*. Madrid: Marcial Pons.

Gracia, Francisco; Fullola, Josep Maria (2006). *El sueño de una generación: el crucero universitario por el Mediterráneo de 1933*. Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona.

Gunn, Battiscombe (1924). *Studies in Egyptian Syntax*. París: P. Geuthner.

Janssen, Rosalind M. (1992). *The First Hundred Years: Egyptology at University College London, 1892-1992*. Londres: University College London.

La Rosa, Tristán (1944). «En torno a una "Historia General"». *La Vanguardia Española*, 29 d'abril de 1944, p. 8.

Lara, Federico (1991). «Un cultivador de la Egiptología: José Ramón Mélida». *Boletín de la Asociación Española de Egiptología*, núm. 3, p. 188-193.

Medey, Johannes (1999). «Gerhard von Rad». A: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Herzberg: Verlag Traugott Bautz, p. 1307-1309.

Miralles, Carles (2002). *Lluís Segalà i Estalella. Semblança biogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Molinero, Miguel Ángel (2011). «La creación frustrada de cátedras de lenguas orientales (egipcio antiguo, asirio y chino) en la Universidad Central». *Gerión*, núm. 29, p. 15-33.

Montero, Trinidad (1991). «Introducción». A: Toda, E. *L'Antic Egipte*. Sabadell: AUSA, p. 17-71.

Pericot, Lluís (1944). «Recensión de *Tiempos Antiguos*». *Ampurias*, núm. 6, p. 376-377.

— (1974). «Algunos de mis recuerdos de Bosch-Gimpera». *Destino*, núm. 1934 (26 d'octubre de 1974), p. 9-10.

Pons, Agustí (2013). *Espriu, transparent. Biografia*. Barcelona: Proa.

Prats, Antoni (1994). «El pessimisme historicista en Salvador Espriu». A: *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 155-163.

Reina, Francesc (1995*a*). *Obres completes. Edició crítica. Salvador Espriu. Enquestes i entrevistes, I (1933-1973)*. Barcelona: Edicions 62.

— (1995*b*). *Obres completes. Edició crítica. Salvador Espriu. Enquestes i entrevistes, II (1974-1985)*. Barcelona: Edicions 62.

Stevenson, Alice (2015). «The Object of Study. Egyptology, Archaeology, and Anthropology at Oxford, 1860-1960». A: Carruthers, W. (ed.). *Histories of Egyptology. Interdisciplinary Measures*. Nova York; Londres: Routledge, p. 19-33.

Vidal, Jordi (2010-2011). «Pere Bosch Gimpera y los estudios de historia antigua del Próximo Oriente: maestros, influencias y carencias». *Faventia*, núm. 32-33, p. 279-294.

— (2013*a*). *Diccionario biográfico del Orientalismo Antiguo en España*. A Coruña: Universidade da Coruña.

— (2013*b*). «José Ramón Mélida y el Próximo Oriente Antiguo en España». *Pyrenae*, núm. 44, p. 157-171.

— (2016). *Historia del Instituto del Próximo Oriente Antiguo (1971-2012)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

— (*en premsa*). «La escuela de arqueología del Mediterráneo Oriental que no pudo ser. Aproximación a la figura de Josep Gibert i Buch». *Archivo Español de Arqueología*.

Von Rad, Gerhard (1958). *Das erste Buch Mose: Genesis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 387-410
DOI: 10.2436/20.1001.01.162

L'ESFORÇ DE LLUÍS COMPANYS PER PACIFICAR I REFORMAR EL CAMP CATALÀ (1921-1931)[1]

Jordi Pomés Vives
Universitat Autònoma de Barcelona

Article lliurat el 29 de desembre de 2015. Acceptat el 5 de febrer de 2016

Resum

Lluís Companys va fundar el 1922 el sindicat Unió de Rabassaires amb tres objectius principals: col·laborar en la pacificació social i sindical en l'àmbit rural català, aconseguir més justícia social per a la pagesia sense terra, i recuperar per al conjunt del sindicalisme pagès català un programa clarament reformista que deixés de banda els postulats revolucionaris que havien imperat en bona part de les lluites sindicals agràries durant el conflictiu trienni de 1918-1920. Es pot afirmar que durant els anys en què ell fou el principal dirigent de la Unió de Rabassaires, entre 1922 i 1931, va aconseguir complir clarament l'últim objectiu, alhora que va fer contribucions destacables en l'assoliment dels dos primers.

Paraules clau

Lluís Companys, Josep Zulueta, Francesc Riera, Amadeu Aragay, Unió de Rabassaires, sindicalisme rabassaire, sindicalisme reformista, trienni revolucionari 1918-1920.

1. Aquest text està basat en bona mesura en l'exposició que vaig impartir en la Jornada Lluís Companys que es va celebrar a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans el 7 d'octubre de 2015 i que vaig titular «Lluís Companys i la Unió de Rabassaires. L'esforç per recuperar la pau i la justícia social al camp (1921-1931)».

Lluís Companys' efforts to pacify and reform the Catalan countryside (1921-1931)

Abstract

Lluís Companys founded the *Unió de Rabassaires* in 1922 with three main aims: to contribute to the pacification of Catalonia's society and unions in rural areas, to achieve greater social justice for landless peasants and, finally, to draw up a clearly reformist programme for the Catalan peasant union movement as a whole, leaving behind the revolutionary postulates prevailing in most of the struggles involving farmers' unions through the unsettled three-year period from 1918 to 1920. It can be said that, during the years in which he acted as the main leader for the *Unió de Rabassaires* (from 1922 to 1931), he successfully achieved the third of these aims while also remarkably contributing to achieving the first and the second.

Keywords

Lluís Companys, Josep Zulueta, Francesc Riera, Amadeu Aragay, *Unió de Rabassaires*, peasant (*rabassaire*) unionism, reformist union movement, revolutionary triennium 1918-1920.

Lluís Companys i Jover (1882-1940) és un personatge que encara genera força animadversió o antipatia en certs sectors polítics. Se l'acusa sobretot de no haver fet prou per aturar o frenar, com a president de la Generalitat, la forta repressió a la rereguarda que es va desfermar el juliol de 1936 i que va ocasionar milers de morts; o d'haver estat un dels màxims responsables, amb la seva proclama rupturista, de la revolució d'octubre de 1934, que també va causar morts i molt de dolor, sobretot en el marc de la repressió posterior; o d'haver estat un dels principals agitadors del sindicalisme rabassaire més radical, escampant la idea que la terra és de qui la treballa i animant els parcers i rabassers a ocupar terres i a no entregar les parts als propietaris en algunes de les collites, sobretot durant els primers anys de la República. Sobre aquesta última acusació, directament relacionada amb el tema que ens ocupa,[2] diré d'entrada que, malgrat que

2. No és aquí el lloc per tractar les temàtiques sobre les dues primeres acusacions esmentades. Sobre la segona acusació, la dels Fets d'Octubre, directament relacionats amb la problemàtica

certament va ser ell el principal dirigent de la Unió de Rabassaires fins al 1931 i indubtablement va ser aquest un dels sindicats que més van «revolucionar» el camp català des de la seva fundació el 1922, crec que la tasca a la qual es va lliurar Companys dins d'aquesta organització agrària i dins el sindicalisme rabassaire en general –o fins i tot dins els partits en què va militar als anys vint i trenta, el Partit Republicà Català i l'Esquerra Republicana– no va ser pas d'agitador ni de revolucionari, sinó de justament al contrari.

Tractaré de demostrar que aquest dirigent polític i sindical, tot esmerçant una gran i profunda dedicació –almenys al llarg dels anys vint– als problemes de la pagesia catalana, va fer una important feina de pacificació social i sindical en l'àmbit rural català, tot intentant aportar-hi més justícia social, en una època en què el clima general va estar marcat per una autèntica guerra social en part soterrada i en part declarada entre propietaris i treballadors. Ell estava molt convençut que la justícia i la pacificació socials anaven molt unides: sense pacificació social –és a dir, sense certa concòrdia o conciliació entre pagesos sense terra pròpia i propietaris– seria molt difícil aconseguir avançar en la justícia social al camp. I, d'altra banda, aquesta concòrdia i pau sols s'aconseguirien si es recuperava per al conjunt del sindicalisme pagès un programa clarament reformista i es deixaven de banda els postulats revolucionaris que havien imperat en bona part de les lluites sindicals agràries durant l'enormement conflictiu trienni de 1918-1920, els anys de més alta conflictivitat social i sindical a Catalunya del que es portava de segle.

Justícia social, pacificació social i reformisme sindical formaven per a ell un triangle equilàter perfecte: la pacificació i el reformisme com a vèrtexs de la base, i la justícia social en la cúspide de dalt, com a resultat de la bona posició i el bon funcionament dels dos vèrtexs de la base. Si fallava algun d'aquests dos seria impossible fer passos endavant cap a la justícia social, és a dir, seria molt difícil aconseguir les millores o els avenços laborals, econòmics i socials que necessitaven els pagesos per viure més dignament de la feina que realitzaven. I per a la majoria d'aquests, això significava fonamentalment deixar de ser víctimes d'abusos –sobretot econòmics– per part dels que percebien com els dos

rabassaire, n'he parlat amb anterioritat al capítol Jordi Pomés (2014), «La Unió de Rabassaires i la insurrecció d'octubre», a Arnau Gonzàlez; Manel López Esteve i Enric Ucelay-Da Cal (ed.), *6 d'octubre. La desfeta de la revolució catalanista de 1934*, Barcelona, p. 335-350.

principals culpables de la precària situació econòmica i social en què vivien: els propietaris de les terres que treballaven i els comerciants de productes agraris.[3]

Per a Companys, aquesta situació de dignitat, d'eradicació dels abusos comesos per part dels qui tenien preponderància per sobre la pagesia sense terra pròpia, en definitiva, de justícia social, s'hauria d'aconseguir, necessàriament, seguint l'esquema del triangle: amb lleis, que alhora s'assolirien a través del joc polític (ell tenia una gran confiança en les possibilitats legisladores de l'Estat i dels poders públics en general); amb diàleg amb els propietaris que fessin possible la conciliació sindical i social (ell sempre va demanar bona predisposició per dialogar per arribar a acords puntuals amb els propietaris); i amb l'esforç i habilitat per fundar cooperatives agràries per evitar al màxim els abusos dels comerciants i treure, al capdavall, el màxim rendiment econòmic de la feina de la terra.[4]

Companys va apostar, doncs, clarament des d'un inici, com a sindicalista del camp, per aquesta via reformista i va intentar que el sindicat que va fundar el 1922, la Unió de Rabassaires, seguís aquesta línia sindical reformadora, confiant sobretot –insisteixo– que era possible aconseguir una llei de reforma agrària que introduís algunes modificacions al règim de la propietat o bé almenys unes modificacions en la legislació vigent que milloressin les condicions laborals i contractuals de tots els cultivadors de la terra. En definitiva, i dit d'una altra manera, Companys no va creure mai que el pagès pogués fer-se seva, sense cap reforma política ni sense cap indemnització o compensació al

3. La majoria dels pagesos de l'anomenada regió vinyatera *rabassaire* eren parcers, arrendataris o rabassaires, que anualment havien de pagar al propietari o bé una part de la collita o bé un arrendament en metàl·lic. Aquesta regió abraçava bona part de la província de Barcelona –tota, excepte les dues comarques més septentrionals, Osona i el Berguedà– i tot el Camp de Tarragona. Vegeu Jordi Pomés Vives (1999*a*), «L'espai vital de la Unió de Rabassaires», *L'Avenç*, núm. 232. Cal aclarir que una part important del sector que formaven parcers, rabassaires i arrendataris compartia la seva condició amb la de petit propietari i jornaler. Vegeu sobre les temàtiques de la distribució de la propietat i del tipus de contractes agraris a Catalunya els importants estudis següents: Ramon Garrabou (coord.) (1992), *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*, Madrid; Luis García de Oteiza (1952), «Los regímenes de tenencia del suelo nacional», *Revista de Estudios Agrosociales*, núm. 1.

4. Aquests principis ideològics i sindicals de Lluís Companys els he intentat explicar més a fons al llibre Jordi Pomés (2000*a*), *La Unió de Rabassaires. Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

propietari, la terra que treballava. Aquesta terra (o les millores necessàries) no es podria aconseguir amb cap esclat revolucionari al camp, o bé amb actes de força i violència.

Aquesta va ser l'orientació programàtica que Companys va procurar, no sense tensions ni dimissions, fer predominar dins la Unió de Rabassaires dels anys vint. I ho féu apel·lant l'esperit més humanista i dialogant del sindicalisme rabassaire. Aquell esperit que partia de les creences idealistes del socialisme utòpic de la primera meitat del segle xix, com ara que sempre és preferible l'evolució a la revolució, que és possible l'harmonia i l'entesa entre obrers o pagesos i propietaris o que la humanitat no fa sinó evolucionar positivament. De fet, eren ideals predominants dins la major part dels sectors republicans del moment, i Companys, a principis dels anys vint, ja era un dels més destacats líders polítics republicans a Catalunya.

És curiós –i segurament no casual– observar que aquest es va comprometre seriosament en el projecte de la Unió de Rabassaires just després de rebre a finals de 1921 –tot just quan la brutal repressió patronal i governamental que seguí el revolucionari trienni de 1918-1920 començava a remetre– una carta personal escrita pel seu amic Salvador Seguí, el gran líder anarcosindicalista català, en què li parlava de la necessitat de construir la pau i concòrdia social en aquella Catalunya tan devastada per la guerra social entre l'obrerisme revolucionari i la patronal, que, entre altres coses, anà unida a la terrible lacra del pistolerisme. El Noi del Sucre li deia:

> Por fin parece que la cordura y el buen sentido se van imponiendo. ¡Ya era hora! [...] Ahora, preparémonos a arreglar lo que otros complicaron con tanta pasión como desconocimiento de lo que hacían. Esta es la herencia que hoy nos han dejado: confusión enorme, apetitos insaciables [...]: 200 muertos y 3.000 hogares deshechos; odios en el corazón y pesimismo en la mente; además un puñado de hombres que quedarán inútiles para siempre a consecuencia de las torturas recibidas. Esto es lo que heredamos. ¡Bonita herencia! Y con eso tenemos que levantar el edificio de la concordia y de la paz, la lucha noble y honrada. No son muy buenos los materiales que digamos. Pero, en fin, nuestra obligación, la mía al menos, es ésta, y a su cumplimiento disciplinaré mi conducta.[5]

5. «Una carta del Noy del Sucre», *El Diluvio*, 26-11-1921, p. 27.

Va ser com si, d'alguna forma, Companys s'hagués sentit al·ludit pel profundament assenyat missatge d'aquesta carta de Seguí, tot pensant que si aquest líder sindicalista s'encarregava de l'àmbit urbà, a ell li corresponia encarregar-se del rural. El cas és que, ben aviat, just després de la carta, va concretar el seu projecte de la Unió de Rabassaires.

Tanmateix no ho tingué gens fàcil per fer predominar el reformisme sindical i social dins aquesta central sindical pagesa. En primer lloc perquè quan ell va intentar posar-se al capdavant del sindicalisme rabassaire a partir de finals de 1921, els ànims de la guerra social encara estaven molt exaltats (probablement més i tot del que es van encendre durant la Segona República). Perquè també al camp hi havia hagut una cruenta lluita social i sindical durant els anys del trienni revolucionari de 1918-1920. Hi havia hagut morts també al camp fruit de la conflictivitat sindical. I centenars d'empresonats, represaliats... El mateix Francesc Layret –molt unit en molts sentits també a Seguí i Companys–, que havia intentat iniciar el 1920 l'obra al camp que una mica més tard reprendria el nostre protagonista, va ser assassinat. I el mateix Companys va ser també víctima de la repressió governamental en ser deportat durant un temps, juntament amb centenars de sindicalistes, al castell de la Mola de Maó a finals de 1920, just abans que fos assassinat Layret. Hi va haver lluita sindical de resistència pràcticament generalitzada a les vinyes catalanes en aquests anys. Les veremes de 1919 i 1920 de les comarques més vinyateres –especialment el Penedès i zones més pròximes– es van haver de fer sota la vigilància de la Guàrdia Civil, que no va poder evitar assassinats com els dos que es cometeren al Vendrell. Amplis sectors de propietaris, tal com va passar a les ciutats en el sector industrial, tancaren files organitzant-se en societats estrictament patronals per fer front a l'ofensiva sindical camperola. Mentre que la CNT, el sindicat únic, feia forat també en l'àmbit agrari. Bona part del que serà la base social de la Unió de Rabassaires –inclosos els seus dirigents– s'havia acostat o havia estat influïda o directament integrada durant l'esmentat trienni revolucionari dins el sindicalisme revolucionari dirigit per la potent CNT. Mai com el 1919 l'anarcosindicalisme s'havia estès tant pel camp català.[6]

6. Per aprofundir en les temàtiques de la conflictivitat al camp i sobre la força que aconseguí tenir la CNT en l'àmbit agrari durant el trienni revolucionari de 1918-20 vegeu diversos treballs d'Antoni Gavaldà i Andreu Mayayo. De manera especial, Andreu Mayayo Artal (1995), *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*,

No fou estrany, doncs, que la forta repressió governamental que es desplegà sobre les ciutats i l'àmbit industrial a partir de 1920 també afectés greument el camp. I tot i que aquesta repressió va deixar almenys momentàniament fora de joc el sindicalisme més revolucionari, no féu més que complicar la recerca d'una solució no violenta al conflicte. Perquè aquesta repressió no va calmar, ans al contrari, el clima de crispació i radicalització social al camp. Durant aquest període es tallaren en bona mesura, i durant dècades, els ponts de diàleg entre importants sectors de la pagesia i els propietaris de les terres.

El progressiu deteriorament dels contractes de conreu –apreciable clarament des de finals del segle XIX– i la important crisi de preus del vi –també manifesta des dels anys noranta– no feren més que dificultar enormement l'aproximació o conciliació entre aquests dos estaments socials. La vinya era el principal producte conreat a les comarques rabassaires i el vi fou un producte en crisi permanent durant dècades des de la plaga de la fil·loxera, però especialment a partir de 1920. La progressiva pèrdua de superfície dedicada a la vinya a mesura que avançà el segle xx és un indicador irrefutable de la gravetat d'aquesta crisi.[7]

I això és el que es trobà Companys quan començà a bellugar-se per les vinyes catalanes a partir de 1921. Totes aquestes problemàtiques les començà a conèixer de ben a prop quan a finals de 1920 va ser escollit diputat per un districte molt vinyater i rabassaire, el de Sabadell. Des d'un primer moment va sentir com a deure seu, com a representant polític d'uns sectors laborals que li havien fet confiança votant-lo, fer front, en la mesura de les seves possibilitats, a la problemàtica social que vivia el camp del seu districte, i, per extensió, el camp de la gran regió vitícola catalana. Només li va caldre esperar que es recuperés certa normalitat política i que les autoritats rebaixessin el clima de terror policial que

Catarroja-Barcelona; Antoni Gavaldà Torrents (1992), «Pagesos units cap a fórmules sindicals. La Federació Agrícola de Valls i el seu radi (1909-1923)», *Actes del Congrés Internacional d'Història de Catalunya i la Restauració*, Manresa; del mateis autor (1989), *L'associacionisme agrari a Catalunya. (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, Valls.

7. Sobre la temàtica de la crisi vitivinícola a Catalunya vegeu sobretot els estudis que hi ha dedicat Josep Pujol Andreu (1984), «Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1935», *Recerques*, núm. 15; (1985), «Las crisis vinícolas en Cataluña. Los precios del vino común: 1892-1935», a González Portilla, Manuel *et al.* (ed.), *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativos*, Bellaterra; (1986); «Las crisis de sobreproducción en el sector vitivinícola catalán, 1892-1935», a Garrabou, Ramon *et al.* (ed.), *Historia agraria de la España Contemporánea*, vol. III, Barcelona.

implantaren entre 1920 i 1921 (coincidint amb l'esmentada carta de Salvador Seguí), i que per altra banda restablissin les garanties constitucionals, cosa que van fer a principis d'abril de 1922, per decidir-se a fundar la Unió de Rabassaires, ja amb totes les garanties legals i amb tota llibertat per fer mítings, assemblees, publicar un portaveu propi, que serà *La Terra*...[8]

Companys comptava amb molt bones condicions per liderar aquest projecte. Una d'elles –molt important en aquell difícil context de radicalització sindical– era que ell no era gens sospitós de ser un agent dels propietaris, i per tant podia ser admès i escoltat pels sectors més radicals com a capdavanter del moviment. Cal tenir present que, a la pràctica, i seguint l'esmentat esquema de pacificació social i reformisme, una de les funcions principals d'aquest líder republicà dins el sindicalisme rabassaire serà atraure cap al projecte reformista de la Unió de Rabassaires els sectors més exaltats, més obreristes, més influïts per postulats revolucionaris, del sindicalisme agrari. Perquè era clar que només es podia apaivagar o minorar la guerra social al camp si els sectors més radicals acceptaven l'orientació sindical d'una associació disposada a dialogar i a jugar certa carta reformista i política.[9]

Perquè aquests sectors òbviament no podien ser ni van ser atrets pels projectes sindicals –per importants que fossin– que es promogueren a partir d'iniciatives sorgides en entorns més aviat dominats pels propietaris rurals o que almenys comptaven amb el suport d'aquests, i que tenien un manifest objectiu de «moderar» o «apaivagar» tot el sindicalisme agrari. Per exemple, els sindicats i les federacions rurals fomentades des de l'acció social agrària de la Mancomunitat de Catalunya, o bé les federacions catòlico-agràries impulsades des dels bisbats, o bé fins i tot alguna important federació rabassaire com ara la Federació de Societats Obreres Agrícoles de l'Alt i Baix Penedès, fundada el 1919 i dirigida pel líder republicà reformista Josep Zulueta Gomis. Aquesta federació va atraure gairebé tots els pagesos sense terra pròpia del dos Penedès i del Garraf.[10] Tanmateix, el

8. Els passos concrets per fundar el sindicat els he procurat explicar amb cert detall a Jordi Pomés (2006), «Deu anys per la pau i la justícia social al camp», a *Lluís Companys president de Catalunya. Biografia humana i política*, vol. 1, 1882-1893, Barcelona.

9. Les òptimes condicions que Companys disposava per liderar un projecte sindical rabassaire les vaig intentar explicar especialment a Jordi Pomés (2002), «Lluís Companys i la Unió de Rabassaires», a Casassas, Jordi (coord.), *Lluís Companys i la seva* època, Barcelona.

10. Per als diferents projectes associatius agraris liderats pels propietaris rurals o bé de tipus reformista conservador vegeu per exemple Jordi Planas Maresma (2006), *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936)*, Girona; Andreu Mayayo (1995); Albert Balcells

republicanisme que representava Zulueta no era el mateix que el de Companys. El del primer era molt més conservador que el d'aquest segon. Era, per exemple, impensable que el nostre protagonista estigués associat a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, com ho estava Zulueta. L'IACSI va exercir un paper sindical de patronal agrària des de la seva fundació a mitjan segle XIX i serà la principal adversària de la Unió de Rabassaires durant els anys vint i trenta. La federació que va fundar Zulueta es va partir en dues meitats ben aviat i ell va perdre el control del sector més radical. Quan Companys va fundar la seva pròpia federació pagesa el 1922, els sectors radicals que estaven desenganyats de Zulueta i se'n deslligaren es van acostar a qui arribaria a ser president de la Generalitat. Zulueta es quedà només amb els sectors més moderats de la seva federació.[11]

I és que només el republicanisme obrerista, representat com ningú a Catalunya per Companys, podia «arribar» als sectors que havien estat atrets per l'anarcosindicalisme dels anys deu. El nostre protagonista, a diferència de Zulueta, havia estat molt en contacte amb sectors anarcosindicalistes durant aquesta dècada. De fet s'havia jugat la vida, com el seu amic Layret, advocat com ell, defensant obrers cenetistes i més tard rabassaires. Ja hem dit també que ell mateix havia sofert en la seva pròpia carn la repressió i les amenaces governamentals. Era molt amic de líders cenetistes com Salvador Seguí, qui participà entre finals de 1922 i principis de 1923 en algun míting rabassaire al costat de Companys i escrigué un article a *La Terra*, titulat «Verdadero irredentismo», a través del qual es va posar públicament al costat de la causa rabassaire que començava a dirigir el seu amic republicà.[12] Per tot plegat, aquest últim comptava amb un grau de popularitat extraordinària en ambients populars, tant urbans com rurals, el 1922, just en el moment d'emprendre el seu projecte sindical.

---

et al. (1996), *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona. Jo mateix hi vaig dedicar un apartat titulat «Les reaccions sindicals reformistes: el Servei d'Acció Social Agrària de la Mancomunitat i les federacions catòliques», al llibre Jordi Pomés (2000*a*). I també l'article Jordi Pomés (2000*b*), «Sindicalismo rural republicano en la España de la Restauración», *Ayer*, núm. 39, p. 103-133.

11. Jordi Pomés Vives (2001), «La Federació Comarcal de Societats Obreres Agrícoles de l'Alt i Baix Penedès (1919-1922): l'intent reformista d'assolir la pau social al camp», a Arnabat, Ramon (ed.) (1996), *Actes del II Seminari d'Història del Penedès: moviments socials*.

12. L'article el va publicar a *La Terra*, 15 de desembre de 1922, p. 1. Seguí participà el gener de 1923 al banquet amb què la Unió de Rabassaires obsequià el sindicalista agrari republicà de Galícia Basilio Álvarez i també féu acte de presència al míting que el mateix sindicat rabassaire celebrà a Cerdanyola del Vallès el mateix mes: *La Terra*, 30 de gener de 1923, p. 1.

En aquesta conjuntura, Companys era vist com un veritable dirigent de les classes treballadores, tant pageses com urbanes. Cal suposar que la seva incansable activitat propagandística –no hi havia dia de festa des de principis de 1921 que no participés (sempre que les autoritats l'hi permetessin) en un míting, fos rabassaire o republicanista, sobretot als districtes rabassaires– va fer augmentar enormement la seva popularitat. En les eleccions generals de 1923, en les quals es va tornar a presentar pel districte de Sabadell (ja era diputat per aquest districte des de finals de 1920) es va demostrar aquesta popularitat: va aconseguir la xifra més alta de vots en valors absoluts i relatius (4.792, un 60,88% dels vots) al districte de Sabadell en tot el que anava de segle; i també aconseguí la xifra més alta de les esquerres en valors relatius de tots els districtes en aquells comicis d'abril de 1923, i la tercera xifra en valors absoluts darrere només dels populosos districtes de Barcelona i del de Tarragona/Reus/Falset.[13] Fou, certament, el republicà català que en aquelles eleccions aconseguí uns resultats més brillants.[14]

Va ser precisament l'aurèola de diputat rotundament obrerista, sensible als problemes d'arrel popular, que incloïa les temàtiques de la guerra del Marroc[15] i del problema social agrari, que va fer dirigir la mirada de bona part de les classes obreres i pageses cap a Companys. I és que cal tenir present també que aquest es va entendre bé amb gairebé totes les opcions polítiques i sindicals esquerranes, incloent-hi també la socialista i –com ja he dit– les més clarament obreristes i revolucionàries.

Sens dubte, l'àmplia dimensió política i sindical d'aquest cabdill republicà va facilitar molt d'una banda l'atracció i fins la integració d'importants sectors del republicanisme popular i de l'obrerisme català en general cap a la Unió de Rabassaires el 1922 i, més tard, després de tota la feina feta al llarg de la dècada, cap a l'Esquerra Republicana de Catalunya el 1931; i, d'altra banda, va refor-

13. Albert Balcells *et al.* (1982), *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923*, Barcelona.

14. Havia rebut adhesions de pràcticament tota la geografia catalana. El dia abans de les eleccions el diari *El Diluvio* (28-4-1923) deia: «El candidato por Sabadell don Luis Companys ha tenido que oponerse a la llegada a Sabadell de varios núcleos de republicanos de diferentes distritos que abandonan el suyo para ir a hacer acto de presencia en Sabadell. Así ocurrió con los de Caldas, Manresa, Badalona y otros puntos [...]. Llegan a Sabadell comisiones de la provincia de Lérida inclusive y se han recibido en el Centro Federal telegramas de republicanos de todo Cataluña, interesándose por el triunfo de Companys [...]. El señor Companys se mueve en un ambiente de fervorosas simpatías».

15. Josep M. Figueres (ed.) (2014), *Lluís Companys contra la guerra*, Barcelona.

çar el paper d'indiscutible lideratge que va tenir en l'organització de la federació rabassaire.

Crec que cal aquí recalcar que Companys va ser, almenys fins al 1931, el gran i indiscutible líder d'aquesta Unió. Tot i que sempre renuncià a qualsevol càrrec dins la Junta d'aquesta organització, a la pràctica va continuar sent-ne el principal organitzador i responsable. Perquè malgrat l'existència de l'assemblea de delegats i d'un Comitè Central, que tenia la seu oficial a Martorell, i que estigué constituït sempre per pagesos que presidien les seves respectives societats locals de rabassaires, el sindicat va ser dirigit, de fet, des de Barcelona per ell mateix. Comptà, sí, amb col·laboradors pròxims. Però sempre foren escollits directament per ell. Aquests van ser homes com els polítics republicans Ernest Ventós, Duran i Cañameras (que abans de passar-se a la Unió Democràtica de Catalunya als anys trenta militià en el republicanisme catalanista), Pere Estartús –els dos darrers advocats–, o per la importantíssima figura del secretari general de la Unió, que a partir de 1924 ostentà el polític republicà radical Amadeu Aragay, autèntica mà dreta de Companys dins la Unió de Rabassaires al llarg dels anys vint. El Comitè Central es reunia mensualment a casa de Companys. I a la pràctica va ser ell qui va fundar i probablement va dirigir també el portaveu *La Terra* i, com a advocat, va coordinar la secció del consultori jurídic del sindicat. D'altra banda, va dirigir totes les gestions polítiques per aconseguir una nova legislació agrària que afavorís els interessos rabassaires. Finalment va ser el que més temps i esforços va dedicar a la tasca propagandística de la Unió.

Fou, de fet, el principal propagandista del sindicat. Va presidir bona part dels mítings i conferències que aquest organitzà i celebrà fins al 1931.[16] I no cal dir que en aquests actes sempre va ser l'atracció màxima. Els pobles rabassaires se'l disputaven per sentir-lo parlar. S'havien arribat a posposar o a suspendre mítings pel fet que, a darrera hora, li havia sorgit un imprevist que li feia impossible assistir-hi. *La Terra* va haver de donar missatges com els següents: «Cal [...] que els nostres amics se facin càrrec de que en Companys no pot anar a tot

16. Ell mateix deixà constància per escrit d'aquesta feixuga feina de fer mítings setmanalment: «Durant alguns anys, tots els dies de festa els vaig dedicar a recórrer les contrades rurals de Catalunya, singularment de les comarques de Barcelona, realitzant una propaganda persistent. La feina era dura i poc agradable. Sense més estímul que la consciència del deure, i essent rebuts, sovint, amb recelosa desconfiança mofeta». Vegeu Nònit Puig (1935), *Què és la Unió de Rabassaires*, Barcelona.

arreu; que no pot dividir-se, ni és possible que respongui amb 15 dies d'anticipació de si no li sobrevindrà algun accident o causa que li impedeixi»;[17] o bé: «Per fortuna al costat de la Unió hi ha no sols Companys, que és clar que no ho pot fer tot».[18] Al llarg de la dècada se suspengueren les campanyes propagandístiques durant els períodes en què va estar empresonat –com per exemple el juny de 1924– o bé impossibilitat per alguna altra causa per poder assistir als mítings i presidir-los.

D'altra banda, va ser ell mateix qui trià l'equip de propagandistes de la Unió. Tots tingueren una indubtable relació d'amistat amb ell, a banda de ser coreligionaris polítics seus. Deixant de banda els que eren estrictament pagesos sindicalistes –aquells que tenien com a principal ocupació professional el cultiu de la terra– destacaren en aquest equip –tal com es pot apreciar en el quadre següent– en primer lloc els quatre estrets col·laboradors que hem esmentat anteriorment, i en segon lloc els també polítics republicans Jaume Font Marió, Miquel Ferrer de Vilches i l'advocat i futur president del Parlament de Catalunya Joan Casanovas.[19] Dels 15 primers llocs de la llista del quadre, la resta de les persones que no he esmentat van ser pagesos dirigents de la Unió de Rabassaires.[20]

Quadre *Propagandistes de la Unió de Rabassaires (1922-1930)*[21]

	Nombre d'actes	Primer míting	Últim míting
Companys Jover, Lluís	104	02-04-1922	13-03-1930
Aragay Daví, Amadeu	81	21-05-1922	29-05-1930
Riera Claramunt, Francesc	68	02-04-1922	17-05-1928
Duran Cañameras, Fèlix	47	28-05-1922	11-05-1924
Ventós Casadevall, Ernest	33	02-07-1922	01-05-1930

17. *La Terra*, 11 d'agost de 1923, p. 2.

18. *La Terra*, 15 de maig de 1923, p. 2.

19. Els dos primers eren comerciants.

20. Cal destacar que, de les set primeres posicions del quadre, només un propagandista era pagès sindicalista: Francesc Riera, que fou president de la Unió des de 1922 fins a 1932.

21. Elaboració pròpia. Cal tenir present que les dades del quadre s'han elaborat a partir d'informacions localitzades en diferents fonts periodístiques –sobretot *La Terra* i *El Diluvio*– i que gairebé amb tota seguretat les dades són incompletes ja que molts dels mítings celebrats –sobretot del període 1925-1930– no han deixat rastre documental. Principalment perquè la col·lecció de *La Terra* s'ha conservat molt fragmentàriament.

Estartús Eras, Pere	30	04-02-1923	?-01-1930
Font Marió, Jaume	26	08-12-1922	20-01-1924
Bonastre Ferrer, Joan	20	02-04-1922	25-05-1924
Ricart Rovira, Josep	19	13-08-1922	?-03-1924
Raventós Casanovas, Josep	17	16-04-1922	30-04-1928
Ferrer de Vilches, Miquel	16	17-07-1922	19-08-1923
Martrat Porta, Jaume	14	02-04-1922	18-02-1923
Janer Boix, Astre	13	23-04-1922	02-08-1925
Casanovas Maristany, Joan	11	28-05-1922	08-12-1924
Buil Bafaluy, Josep	8	16-04-1922	13-09-1925
Lamo, Regina	8	15-04-1923	25-09-1925
Picó Martí, Josep	7	01-04-1928	01-05-1930
Viver Altamira, Isidre	7	02-07-1922	16-09-1923
Oliveras (de l'Hospitalet)	6	02-04-1922	19-09-1923
Solsona Ronda, Brauli	6	18-06-1922	10-09-1922
Aguilera Garriga, Pere	5	04-01-1923	12-09-1925
Ferrer Cabra, Jaume	5	16-04-1922	30-04-1928
Torrents Brunet, Martí	5	23-07-1922	30-04-1924
Carol, Pere	4	17-12-1922	11-05-1924
Crehuet Roig, Carles	4	10-12-1922	02-01-1923
Griso, Joan	4	22-09-1922	15-10-1922
Valldeneu, Joan (del Masnou)	4	04-02-1923	08-04-1923
Escudé Bacardí, Francesc	3	25-05-1924	15-08-1924
Sellés Figueres, Jaume	3	02-17-1922	02-11-1924
Font, Josep	2	12-11-1922	06-04-1924
Masachs Llorach, Josep	2	22-04-1928	17-05-1928
Micó Busquets, Eduard	2	12-08-1922	13-09-1923

Els mítings van ser un dels grans instruments d'atracció de tots els sectors als quals Companys es dirigia. Ell era un gran expert en aquest tipus d'actes. Sabia arribar al cor de la gent i sabia arribar a tots els sectors. Precisament per arribar als grups més radicalitzats sabia utilitzar, si calia, un llenguatge dur, a voltes violent, que els fos ben atractiu. Un rabassaire comunista que es deia Josep Centelles, que no deixà la Unió almenys en tota la dècada dels vint, va escriure l'abril de 1925:

«Companys nos habla con un lenguaje tan radical que a veces parece socialista y hasta anarquista».[22]

Però, és clar, és evident que per atraure i mantenir aquests sectors radicals dins el sindicat no n'hi havia prou amb els actes propagandístics ni amb les formes o el tipus de llenguatge que s'hi feia servir. Calia també demostrar sindicalment aquesta radicalitat, encara que fos en el programa d'objectius a aconseguir. Va ser realment així com Companys acceptà lluitar –almenys com a diputat– per un programa rabassaire de reforma agrària força radical, que convencés els militants que era possible aconseguir fer-lo aprovar en forma de llei. El programa pretenia ser aplicable arreu d'Espanya i era bastant més radical que el que més tard aprovaria l'ERC o el mateix Parlament de Catalunya, amb ja Companys com a president, a través de la famosa Llei de contractes de conreu del 1934. L'objectiu principal d'aquest programa de 1923 era convertir automàticament tots els contractes de conreu –fossin parceries, rabassa morta, arrendament...–, de vinyes o d'altres arbustos i d'arbres fruiters en emfiteusis –és a dir, a perpetuïtat– i amb dret a redimir-los, pagant una indemnització als propietaris (segons el que tributaven ells per aquelles terres).[23]

D'altra banda, l'aprovació del programa es va acompanyar, això sí, verbalment, de certes amenaces al govern i als propietaris si no acceptaven les reivindicacions i no s'aprovaven ben aviat en forma de llei. El dia que, en el marc d'un Congrés, es va aprovar el pla, el mateix Companys va manifestar textualment que la posició del sindicat era de «tolerància mentre els governants atenguin nostres demandes i la violència si no les atenen».[24] I va il·lustrar aquesta idea tot afirmant contundentment:

> Si el dia arriba requeriré el vostre concurs perquè sortiu al carrer amb les tisores i la falç, no per podar vinyes, ni segar messes, sinó per podar i segar la gangrena de la nació espanyola.[25]

22. José Centelles, «Compañeros adherentes a la Unió de Rabassaires», *La Lucha Social*, 2 d'abril de 1925, p. 3.

23. *La Terra*, 15 de gener de 1923, p. 2. El programa anava precedit d'una frase que afirmava que la Unió «considera la terra propietat de tots els homes, i que sols el treball crea drets efectius per a la possessió i usdefruit de la mateixa».

24. *L'Avenir*, 13 de gener de 1923, p. 2.

25. *El Diluvio*, 7 de gener de 1923, p. 15.

Al mateix Congrés, fent-se seva la idea de Companys, tant Francesc Riera –que era rabassaire i president de la Unió– com Aragay s'expressaren en termes semblants. El primer digué que «estamos dispuestos a conseguir el mejoramiento de nuestra situación social, por las vías legales si es posible, y si no por los medios que fuesen». Per la seva banda, Aragay afirmà també en tons amenaçadors que «si era llegado el momento, en vez de la lira debe empuñarse la hoz».[26] Aquest tipus d'advertències o avisos eren constantment repetits –almenys durant el primer any de vida del sindicat– en tots els mítings per tots els propagandistes rabassaires.

Tanmateix, ben aviat es va veure que aquests ultimàtums i amenaces, almenys els expressats per Companys, no eren gaire més que paraules per acontentar certs sectors de la Unió. I que ell mateix faria tot el possible per frenar qualsevol acció de força. Cal considerar –almenys ho crec així– que aquest polític republicà era ben conscient que era molt difícil que algun govern monàrquic –i fins i tot republicà– acceptés d'aplicar aquell programa rabassaire de 1923 i, per això, tal com veurem, en la mesura que va poder, ell mateix intentà moderar-lo a mesura que avançà la dècada.

Quan pel juny de 1923 es va haver de discutir per primer cop dins el sindicat la possibilitat d'utilitzar la força en la pròxima verema, ja que el Govern encara no havia mostrat cap indici de voler aprovar el programa del mes de gener del mateix any, quedà ben clara la posició de Companys i els seus col·laboradors polítics. En la reunió del Comitè Central de la Unió d'aquell mes de juny, els membres que eren realment pagesos van defensar l'ús de la violència en la verema del mes de setembre (que, com a mínim, volia dir no entregar les parts als propietaris; adonem-nos que no estàvem encara en la Segona República sinó en la monarquia d'Alfons XIII). Llavors fou quan Companys, que comptava dins el Comitè Central amb el suport incondicional dels polítics Aragay i Duran i Cañameras, va demanar un any d'espera (fins a la collita de 1924) abans de prendre una posició de força com la que pretenien tirar endavant els sectors més radicalitzats, incloent-hi el president i alguns directius. I ho va fer tot argumentant que calia esgotar fins al final la via de la negociació política.[27] És significatiu que mentre els que defensaren la revolta eren pagesos, els principals opositors a les mesures de força eren els dirigents polítics del sindicat. El cas és que la decisió oficial de la Unió en aquest afer s'havia de prendre a l'assemblea de delegats

26. *El Diluvio*, 7 de gener de 1923, p. 15.
27. *La Terra*, 15 de juny de 1923, p. 5, i *El Diluvio*, 19 de juny de 1923, p. 19.

que es va celebrar el mes següent (el juliol). I en aquesta assemblea es va demostrar que Companys tenia més influència sobre tot el sindicat que el mateix teòric president, el rabassaire de Martorell Francesc Riera, i malgrat que aquest i alguns delegats de pes, com el de Sant Sadurní, es manifestaren partidaris de no pagar les parts el setembre següent, la posició del líder polític s'imposà.[28]

És clar que això obrí la primera gran crisi interna dins la Unió de Rabassaires, que podia haver acabat amb la divisió en dos del sindicat o amb la defenestració de Companys. És a dir, podia haver esdevingut el mateix que va passar un any abans amb la federació pagesa que fundà Josep Zulueta. Si no va ser així, insisteixo, va ser per la força que el futur president de la Generalitat tenia dins el sindicat. Al final de la mateixa assemblea el president Riera, en ser derrotat, demanà la dimissió amb caràcter irrevocable. Però el mateix Companys el convencé perquè aquesta esperés a ser cursada en l'assemblea següent; així, mentrestant, i a petició dels delegats, continuà el mateix Riera assumint la presidència.[29]

Però, evidentment, el sector més sindicalista no acabà d'assumir de bon grat l'acord de posposar un any l'acció violenta. El mateix Riera, el mes següent de l'assemblea, a l'agost, firmà un article a *La Terra* titulat «¿Conseguiremos mejoras?», en què tornà a exposar la seva posició favorable a anar a la revolta en la pròxima collita, tot i que l'assemblea rabassaire ja havia adoptat un acord en aquest tema. Riera parlà encara del fet «que caso de ir a la rebeldía hemos de actuar de manera bien radical...». I acabà dient que si «el gobierno no nos atiende ¿qué hay que hacer? Pues crear una organización fuerte para pedir nuestras mejoras y exigirlas violentamente con gritos y palos y acabar de una vez con todas las injusticias».[30]

Aquells mesos d'agost i setembre de 1923 Companys i els seus més estrets col·laboradors van haver de fer molta feina per intentar calmar els ànims i demanar paciència i fe, perquè realment hi havia un ampli sector de militants rabassaires –encapçalats pel seu president– ben convençuts de no pagar les parts aquell setembre.[31] I, certament, no van aconseguir convèncer tothom. En aquella verema

28. *El Diluvio*, 31 de juliol de 1923, p. 11.

29. *La Terra*, 4 d'agost de 1923, p. 2, i *El Diluvio*, 31 de juliol de 1923, p. 10-11.

30. *La Terra*, 18-8-1923.

31. Els tres dirigents rabassaires que es destacaren més en aquell context per demanar calma a les bases foren Companys, Aragay i Josep Ricart, un dels cabdills pagesos locals favorables en aquest cas a les tesis moderades de Companys. Aquests s'esforçaren molt per demanar paciència i fe: «Els més impacients són els que menys capaços són de fer cap sacrifici [...]. Lo que nosaltres volem, o sia la redempció de la terra, no és cosa fàcil [...]. A Galícia fa molts anys, molts que lluiten» (*La Terra*,

de 1923 hi hagué forts incidents amb associats rabassaires en algunes poblacions (com Cervelló, Martorelles, Castellar o Mediona). A Cervelló i a Martorelles es feren detencions. A Cervelló s'empresonà tota la Junta de la Viticultora Cervellonenca, federada a la Unió, perquè la societat acordà no acudir a la verema al costat d'esquirols.[32] A Martorelles hagué d'intervenir la Guàrdia Civil. I a Mediona el mateix Sindicat Agrícola Cooperatiu dirigí la mobilització i la resistència a no pagar les parts durant tota la verema.[33]

Sigui com sigui, per sort per a Companys i per a la Unió, els incidents d'aquella verema no van ser tan greus com els dels anys 1919 i 1920. Cal suposar que el cop d'Estat de Primo de Rivera el 13 de setembre va col·laborar a esmorteir els incidents, de la mateixa manera que sabem segur que va atenuar la crisi interna i la forta polèmica per la qual passà la Unió l'estiu de 1923 i que estigué a punt de desmembrar el sindicat en dos sectors diferenciats. Fins i tot la petició de deixar el càrrec per part de Riera semblà oblidada definitivament.

D'alguna manera, i en alguns sentits, l'establiment de la Dictadura ajudà Companys –almenys temporalment– en els seus intents i esforços de pacifi-

28 de juliol de 1923). Aragay escometia els impacients dient: «Com si la modificació del règim de la propietat es pogués improvisar, i com si l'organització de la pagesia es pogués fer en quatre dies» (*La Terra*, 18 d'agost de 1923). Per la seva banda, Ricart suplicà «serenitat» tot afirmant que «els procediments de violència, els aldarulls per places i carrers ben poca cosa poden resoldre [...]. Si tenim serenitat, aconseguirem el més esplèndid triomf sobre els nostres enemics» (*Democracia*, 11 d'agost de 1923). Companys també intentà convèncer les seves bases que encara era possible la via política. En l'assemblea de finals de juliol d'aquell 1923 exposà encara la seva confiança en el Govern: «Jo crec que el govern presentarà un projecte de llei. Però convé que l'apremiem» (*Democracia*, 30 de juny de 1923). Per altra banda, afirmà que les minories republicanes, socialista i radical del Congrés donarien suport a les seves demandes. També prometé «explanar una interpel·lació el mes d'octubre, així que s'obrin les Corts», i aconseguí que els delegats aprovessin la tramesa d'un telegrama als ministres d'Estat i de Justícia exigint que durant les vacances estudiessin un projecte de llei «relativo modificación régimen jurídico propiedad territorial, singularmente rabassa, aparcería» i que es discutís el primer dia que s'obrissin les Corts. S'acabava dient que «en esta confianza procuraremos detener impulsos malestar, evitando dolorosos conflictos actual cosecha vino». Vegeu *El Diluvio*, 31 de juliol de 1923; *La Terra*, 4 d'agost de 1923; *La Terra*, 11 d'agost de 1923.

32. *La Terra*, 1 de desembre de 1923, p. 2. A part, en aquella verema la Viticultora Cervellonenca va presentar als propietaris unes bases on es recollien millores laborals; veg. *La Terra*, 16 de febrer de 1924, p. 3.

33. Expd. d'Associacions núm. 7.887, Arxiu de la Delegació del Govern a Catalunya (Subdelegació del Govern de Barcelona, Fons de l'antic Govern Civil de Barcelona). La mobilització a Mediona es va repetir en la verema de 1924, malgrat que ja fos en ple període dictatorial.

cació i d'imposar-se definitivament als sectors radicals del sindicat. A partir de 1924 ho va tenir sens dubte més fàcil per implantar una línia reformista al sindicat. Entre altres coses perquè el nou règim primoriverista, sense suspendre o il·legalitzar mai la Unió, va imposar cert ordre, que sens dubte va col·laborar a frenar o assossegar, encara que fos interinament, els seus sectors més radicals. I aquests no es van veure amb prou força per discutir el lideratge de Companys almenys fins al 1931.

Cal especificar aquí que durant aquests anys vint la Unió no passà mai dels 6.000 militants i geogràficament no s'escampà més enllà de les comarques de la província de Barcelona. I això explicaria en part que la cohesió del sindicat fos relativament fàcil de mantenir. Tanmateix no deixà de ser la federació pagesa amb caràcter obrerista més important de Catalunya fins als anys trenta.[34]

D'altra banda, la Dictadura va ajudar Companys a reforçar el reformisme del sindicat en un altre sentit: en el sentit que entre 1924 i 1929 el Govern –que sempre va tenir molt d'interès a mostrar-se obert, almenys teòricament, a acontentar els sectors populars amb una nova legislació social– no va parar mai de prometre lleis de reforma agrària que podien afavorir els rabassaires. En va fer moltes, de promeses, i van ser molts els projectes que es van plantejar en aquest sentit i que Companys i la Unió van intentar que fossin escoltats pel Govern. Entre cinc i sis viatges a Madrid van fer els dirigents i delegats rabassaires –sempre encapçalats per Companys– durant la Dictadura per reunir-se amb ministres o delegats governamentals i parlar d'aquests projectes.[35]

Molt probablement, per paradoxal que sigui, la Dictadura va fer més en matèria social agrària que el que havien fet els governs monàrquics en tot el que portàvem de segle.[36] I un d'aquests avenços va ser l'aprovació d'una llei d'arrendaments rústics el novembre de 1929, poques setmanes abans de la caiguda de Primo de Rivera, que sens dubte va significar una millora en la legislació social agrària. El mateix Companys i la Unió van intentar també participar en la redac-

34. Pomés (1999*a*).

35. Vegeu l'apartat «Sense perdre mai l'esperança (1923-1929)», a Pomés (2000*a*), p. 322-341.

36. Nicolás Ortega (1979), «Política hidráulica y política colonizadora durante la Dictadura de Primo de Rivera», *Cuadernos Económicos de I.C.E.*, núm. 10; Cristóbal de Castro (1931), *Al servicio de los campesinos. Hombres sin tierra. Tierra sin hombres. La nueva política agraria*, Madrid; Constancio Bernaldo de Quirós (1928), *Los derechos sociales de los campesinos*, Madrid.

ció de la disposició. La llei tenia com a principal avantatge per als arrendataris que establia un mínim d'anys per a la duració dels contractes en funció del tipus de cultius. El periòdic republicà de Terrassa *Acción* (6 de desembre de 1929) digué que amb la nova llei la Unió «obtiene el primer triunfo a favor de los payeses». Però la veritat és que va decebre la majoria de rabassaires perquè els contractes signats amb anterioritat al reial decret quedaven exclosos dels beneficis d'aquest. Per tant, consideraren que la millora havia estat ben esquifida.[37]

També és cert que el 1929 Companys i el conjunt de la Unió ja estaven totalment desenganyats de la possibilitat que la Dictadura pogués resoldre en la seva globalitat el problema social-agrari, i van decidir centrar la major part dels seus esforços en la instauració de la República, en considerar que només aquesta podia oferir justícia a les reivindicacions rabassaires. Per primer cop d'ençà de la constitució de la Unió, Companys reconegué el 1929 a les bases rabassaires que calia anteposar la lluita política a la sindical. Perquè només la victòria política que podria suposar la instauració de la República podria portar victòries sindicals. Però aquest nou posicionament no era pas del tot contradictori amb la seva línia sindical reformista.

Cal deixar clar que, excepte potser els últims mesos de la Dictadura, mai ni Companys ni la Unió deixaren del tot d'exercir cert col·laboracionisme a l'estil del de la UGT amb els governs primoriveristes, fins i tot esforçant-se per ocupar llocs de representació pública com a representant d'un organisme obrer agrari en institucions dependents de l'Estat com la Junta Consultiva del Crèdit o la Junta d'Aranzels i Valoracions. Per tot plegat –sobretot per aquest possibilisme–, el programa de mínims de reforma agrària de la Unió dels últims anys de la Dictadura ja no tenia res a veure amb el programa de 1923 i, per tant, la Llei de reforma agrària de 1929 no era tan lluny de les seves reivindicacions. Havia estat Companys qui havia aconseguit anar moderant el programa rabassaire i el 1928 en va fer aprovar oficialment un que serà ja molt semblant al que elaborarà ell mateix, juntament amb Aragay, Ventós i Joan Casanelles, en la ponència sobre el problema agrari que s'aprovà en la Conferència d'Esquerres de 1931 que havia de donar lloc a la formació de l'Esquerra Republicana de Catalunya. Segons aquesta ponència, els contractes d'arrendaments rústics haurien de tenir una durada mínima de deu anys –en lloc de vint, segons deia el programa de la Unió de 1928–, i només els

37. Pomés (2000*a*), p. 340-341.

contractes específicament de rabassa serien considerats emfiteusis, sense especificar res de dret de remissió.[38]

Finalment, m'he de referir a un últim aspecte a través del qual Companys va acabar de reforçar la moderació i el reformisme sindical dins la Unió. Aquest va ser el paper incansablement actiu que ell va representar, juntament amb alguns companys col·laboradors, com a advocat rabassaire en la defensa dels drets dels pagesos no propietaris en els conflictes que tenien amb els amos de les seves terres. A través d'aquesta funció d'advocat, ja no com a polític, Companys va aconseguir l'assoliment de moltes millores laborals per a molts pagesos. Des d'un primer moment, com a lletrat, va oferir als pagesos de la Unió protecció i defensa en molts aspectes, entre ells defensa en els plets judicials –com ara demandes de desnonaments– que podien tenir amb els seus propietaris. D'altra banda, va dedicar una gran quantitat d'hores –moltes sense cobrar-les– a orientar molts associats, sobretot a través del consultori jurídic gratuït de què disposava el sindicat. Els va orientar de paraula o per escrit –en aquest cas a través del consultori jurídic sobre temes relacionats amb contractes de conreu que oferia *La Terra*, i que de fet va dirigir a la pràctica el mateix Companys; va denunciar casos d'abús mitjançant aquest periòdic; va recomanar altres advocats, va orientar sobre quins judicis calia jugar a fons; va dotar, en fi, la Unió d'un equip, dirigit per ell, ben apte d'advocats. Sens dubte, la seva condició de lletrat el va fer molt apte i útil per a tots aquests serveis. Tal com apuntava *La Terra* ja pel desembre de 1923, quan tot just feia un any i mig de la constitució del sindicat rabassaire, «des que la Unió és feta que ja no és possible llençar a un rabassaire com el llançaven abans de la vinya, solsament enviant els mossos d'esquadra. Des que la Unió és feta, s'han aconseguit millores a determinats llocs, s'han guanyat deshaucis, s'ha aixecat enormement la moral col·lectiva, s'ha sembrat energies en l'esperit conformista i resignat del rabasser, ens hem fet respectar... Tot rabassaire sap, ja ara, que no està tot sol». I a finals de 1924, des del portaveu rabassaire s'insistia amb orgull:

> La Unió de Rabassaires ha posat a rotllo a molt nombre de propietaris que s'havien proposat fer el deshauci dels seus rabassaires. Podríem ja fer una llista

38. Pomés (2000*a*), p. 322-341; M. Dolors Ivern Salvà (1988), *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Barcelona, vol. 2, p. 434.

bastant llarga de rabassaires que han guanyat el judici que se'ls seguia per a desahuciar-los.[39]

Alguns d'aquests judicis els portà Companys directament com a advocat defensor. Es pot concloure que aquest i els seus col·laboradors van contribuir a fer variar ja als anys vint d'alguna manera o altra –almenys frenant-la– la tendència progressivament favorable al propietari que els tribunals municipals o de districte de les comarques rabassaires havien anat marcant fins llavors.[40]

D'altra banda, i en un altre ordre de coses, Companys i els seus lletrats col·laboradors van orientar els associats del sindicat també en els tràmits administratius per constituir i tirar endavant cooperatives agràries. Des d'almenys el 1924, la direcció de la Unió impulsà les pràctiques cooperativistes, de manera que alguns dels sindicats pagesos locals que es fundaren a principis dels anys vint sense cap finalitat cooperativista acabaren funcionant a la pràctica al final de la dècada més com a cooperatives que com a sindicats obrers de resistència. Van ser desenes les cooperatives agràries que la Unió va ajudar a crear només en la primera dècada de la seva vida.[41]

A partir de 1931 el paper de Companys dins la Unió s'alterà radicalment. Amb el canvi de règim, el sindicat experimentà un creixement considerable que es pot dir que fou directament proporcional a la pèrdua del lideratge del seu fundador dins l'organització. Les importants responsabilitats dins el món polític que assumí a partir del 14 d'abril l'allunyaren forçosament dels llocs de direcció de la Unió. Tanmateix crec que no fou ni l'única ni tan sols la principal causa d'aquest distanciament. La força progressiva que novament anaren assumint els sectors més radicals dins del sindicat a mesura que s'acostà la Guerra Civil, fou molt probablement encara més decisiva per explicar la seva progressiva retirada dels llocs de direcció dins la Unió. A partir de 1933 Companys ja no pogué fer res per moderar la línia sindical d'aquesta organització.[42] 1933 fou l'any en què

39. *La Terra*, 29 de novembre de 1924, p. 2.

40. Vegeu l'apartat «Ni sense oblidar la lluita de base» del llibre Pomés (2000*a*), p. 342-352.

41. Vegeu l'apartat «La progressiva connexió de la Unió amb el cooperativisme», a Pomés (2000*a*), p. 378-405.

42. He explicat mínimament aquest distanciament forçat de Companys dels llocs de direcció de la Unió de Rabassaires a Jordi Pomés (1999*b*), «L'ambició per l'hegemonia sindical al camp: la Unió de Rabassaires als anys de la República», a *Història, Societat i Cultura dels Països Catalans*,

es consumà la ruptura entre les direccions del partit Esquerra Republicana i la Unió de Rabassaires. Pel setembre d'aquell any, aquest sindicat pagès aprovà en una assemblea declarar-se com a organització de classe i independent de tota força política. Encara en aquesta convenció es comptà amb la intervenció de Companys, però només per dir que el sindicat ja era major d'edat i com a tal havia de ser una organització independent. Tot seguit, el fundador de la Unió es retirà de la sala on se celebrava l'assemblea. Era tot un gest que donava autèntic valor a les seves paraules. El sindicat que ell havia liderat almenys durant nou anys havia decidit que ja no el necessitava.

Tanmateix, com no podia ser d'altra manera, Companys continuà sent molt respectat i valorat per la major part de les bases de la Unió i per la pagesia catalana més humil en general al llarg dels anys trenta. Perquè malgrat l'esmentada ruptura entre les direccions de l'ERC i aquest sindicat, ell mateix, Companys, col·laborà com ningú a fer que l'estreta relació que mantingueren aquests dos organismes entre 1931 i 1933 es preservés a molts nivells durant tot el període republicà.[43] Importants sectors de les bases rabassaires continuaren sent molt fidels, almenys políticament, al seu gran líder. No va ser casual que, en les eleccions generals del novembre de 1933, només sols dos mesos després de l'esmentada assemblea rabassaire, Companys fos, de llarg –superant fins i tot Francesc Macià i els victoriosos candidats de la Lliga Catalana en aquells comicis–, el candidat més votat de Catalunya (151.664 vots).[44]

I és que la seva defenestració com a directiu de la Unió no significà, òbviament, l'abandonament ni l'oblit de la problemàtica rabassaire o dels seus incondicionals. No fou casual que la tan anhelada Llei de contractes de conreu s'intentés tirar endavant i aprovar justament quan ell accedí a la presidència

vol. IX, Barcelona. Per a la temàtica de la radicalització al camp català als anys trenta vegeu Mayayo (1995). Jo també n'he parlat al capítol Jordi Pomés (2014).

43. Vegeu per al manteniment d'aquesta relació, Raimon Soler Becerro (2013), «El plet dels rabassaires. Desenvolupament i dimensió del conflicte rabassaire al districte del Vendrell, 1931-1936. Una primera aproximació», a Daniel Sancho París (editor), *El món de la viticultura, els vins, caves i aiguardents al Penedès Històric i al Camp de Tarragona, Vilafranca del Penedès*, Barcelona. Raimon Soler demostra que es produí, notablement en la regió rabassaire, una doble militància al partit (ERC) i al sindicat (Unió de Rabassaires), tant entre les bases com quant als principals líders regionals.

44. Aconseguí aquests vots a la circumscripció de Barcelona-ciutat. Darrere d'ell venia Macià amb 138.455 vots en la mateixa llista. Vegeu Isidre Molas (1972), *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*, Barcelona.

de la Generalitat, a partir de principis de 1934. La defensa d'aquesta llei i del món rabassaire en general hagueren de col·laborar decisivament en el seu molt arriscat i compromès posicionament enfront del Govern central de Madrid en els Fets d'Octubre d'aquell any, que li costaren molts mesos d'empresonament i la pèrdua provisional del seu càrrec de president.[45] Indiscutiblement, aquestes circumstàncies feren augmentar encara més l'entusiasme i l'adhesió de part de la pagesia catalana –i en especial les bases rabassaires– cap a Companys. I fins la direcció del sindicat es veié empesa a reconèixer-li públicament la seva solidaritat i adhesió. El portaveu de la Unió, *La Terra*, a partir del número del maig de 1935 –i ja fins a la seva desaparició–, féu constar el seu nom com a «fundador» del periòdic en totes les seves portades.

I és que, de fet, durant la guerra, i en un nou context d'extrema excepcionalitat i radicalització, la Unió de Rabassaires recuperaria, tot oposant-se en bona mesura a les posicions més revolucionàries de l'anarquisme, el paper *reformista* que li havia sabut imprimir Companys durant els anys vint. Era el mateix paper que ell havia intentat de nou exercir durant el context històric en què es discutí i s'aprovà la Llei de contractes de conreu. Novament la trista història d'aquesta llei –que només pogué estar en vigor pocs mesos– demostrà que sense concòrdia i diàleg era i és difícil que hi hagi millora en la justícia social. Companys, en la defensa d'aquesta llei va procurar un altre cop esgotar la via del diàleg, en tractar de negociar amb la Lliga Catalana de Francesc Cambó i amb el Govern de Madrid; almenys amb aquest darrer ho va aconseguir. Però en aquells moments era molt difícil que dominés el diàleg. Va tenir l'oposició frontal dels propietaris catalans d'una banda; i li va tornar a faltar el suport dels sectors sindicals més radicals de l'altra, que ja no en tenien prou amb aquella llei, que, tot i el seu caràcter social i polític extraordinàriament esquerrà,[46] pre-

45. He tractat el paper i la implicació de Companys en l'aixecament rabassaire durant els Fets d'Octubre en el capítol ja citat, Pomés (2014).

46. Certament, la llei no tenia un caràcter revolucionari en el sentit col·lectivista o socialitzant i no preveia tampoc l'expropiació de propietaris sense indemnització, però sens dubte tenia un caràcter social i polític molt esquerrà perquè apuntava cap a un canvi profund en l'estructura de la propietat de la terra a Catalunya i cap a un canvi substancial en les relacions socials del camp. També en el capítol esmentat en la nota anterior he tractat mínimament alguns aspectes d'aquesta llei, així com la intervenció de Companys com a president de la Generalitat en la seva defensa.

veia un programa d'actuacions molt més moderat que el que havia aprovat la Unió el 1923.[47]

Crec, a mode de brevíssima conclusió, per tot el que he procurat exposar, que no s'exagera quan s'afirma que Lluís Companys va tractar, durant dues dècades intensament convulses en les quals la radicalització i la falta de diàleg van predominar –entre 1918 i 1938–, d'actuar com un autèntic reformador social en l'àmbit agrari: la seva entrega –penso que abnegada i sacrificada– als rabassaires i pagesos sense terra, intentant d'oferir-los guia sindical, ajuda i protecció laboral, va anar sempre en la línia d'obtenir més justícia social al camp, a més –i no és poca cosa– d'evitar vessar sang, almenys evitar vessar més sang que la que es va escampar per les vinyes catalanes entre els anys vint, trenta i principis dels quaranta –per incloure la més dura repressió franquista, de la qual ell mateix en fou una importantíssima víctima més.

47. Per conèixer la història de la Llei de contractes de conreu continua sent vàlida la clàssica obra d'Albert Balcells (1968), *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Barcelona.

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics
ISSN: 0213-6791. ISSN de l'edició electrònica: 2013-3995.
http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

Núm. XXVII (2016), p. 411-437
DOI: 10.2436/20.1001.01.163

L'ANUL·LACIÓ DEL JUDICI CONTRA EL PRESIDENT COMPANYS: UNA QÜESTIÓ DE JUSTÍCIA

Jordi Palou-Loverdos
Memorial Democràtic. Generalitat de Catalunya

Oriol Dueñas
Memorial Democràtic. Generalitat de Catalunya.
Universitat de Barcelona

Article lliurat el 21 de gener de 2016. Acceptat el 18 de març de 2016

Resum

En aquest article es fa un repàs exhaustiu de les actuacions que han encapçalat les principals institucions públiques de Catalunya, Parlament de Catalunya, Generalitat de Catalunya i Memorial Democràtic, per aconseguir la nullitat dels judicis de la dictadura franquista, centrant-se en el cas del president Lluís Companys.

Paraules clau

Consell de guerra, afusellament, nul·litat i polítiques públiques de memòria.

The annulment of the trial against President Companys: A question of justice

Abstract

This article provides a comprehensive review of the actions led by Catalonia's foremost public institutions, the parliament and government of Catalonia and the *Memorial Democràtic* institution, to secure annulments for trials

occurring under Franco's dictatorship, focusing on the case of President Lluís Companys.

Keywords

Council of war, shootings, annulment, public policy report.

Memòria justa

Des de l'instant mateix en què el president Companys va ser afusellat per la dictadura franquista el 15 d'octubre de 1940, la seva figura va ser honorada i homenatjada. Durant la llarga nit del franquisme els actes d'homenatge es van realitzar de manera clandestina a l'interior de Catalunya, i amb diverses iniciatives per part dels milers d'exiliats catalans que es trobaven repartits pel món. Cal esmentar els diversos actes d'homenatge que realitzaren els casals i centres catalans de l'exterior durant tots aquests anys.

Amb la mort del dictador el 20 de novembre de 1975 i la recuperació de la democràcia a partir de les eleccions generals de 15 de juny de 1977, la societat civil i les institucions catalanes van començar a reivindicar cada any la figura del president Companys.[1] Uns homenatges que es realitzaren coincidint amb la data de la seva mort, el 15 d'octubre, i que amb el temps anaren evolucionant dels actes de reconeixement i record a la seva persona i trajectòria, a la reivindicació i exigència de l'anul·lació de la condemna injusta que patí. Han estat moltes les iniciatives impulsades pel Parlament de Catalunya i des del Congrés dels Diputats que demanaren l'anul·lació del judici sumaríssim que va patir Lluís Companys, així com la resta dels que patiren represàlies per la dictadura franquista.

Després dels anys de la transició i del llarg període de governs democràtics, no seria fins a inicis de l'any 2000 que es produiria una forta emergència del moviment memorialista a través de reivindicacions per part d'una part de la

1. Per a més informació sobre els homenatges realitzats al president Companys vegeu Carolina Rua Fernández (2015), «La reivindicació de Companys des de la recuperació de les llibertats i el restabliment de la Generalitat (1977-2010)», a A. D., *Lluís Companys: vida, reivindicació i memòria d'un president. En commemoració del 75è aniversari del seu afusellament,* Barcelona, Memorial Democràtic, p. 199-218.

societat catalana i espanyola que demanava la condemna del franquisme, l'anul·lació dels judicis o la localització i exhumació dels familiars desapareguts durant la Guerra Civil i la posterior dictadura franquista. Aquests moviments associatius, integrats per persones de diferents generacions, van ser hereus de les primeres associacions nascudes durant els anys de transició, que s'encarregaren amb pocs recursos de recordar i reivindicar les víctimes de la guerra i la repressió franquista.

L'instrument que la Generalitat de Catalunya va decidir crear per complir amb aquesta demanda va ser el Memorial Democràtic,[2] la llei de creació del qual va ser aprovada pel Parlament de Catalunya l'octubre de 2007.[3] En el preàmbul de la Llei s'indica la necessitat d'una condemna explícita del franquisme, s'advoca en pro de la llibertat de la pluralitat de memòries i s'insisteix a dir que «la grandesa de les democràcies és que a diferència dels règims totalitaris, és capaç de reconèixer la dignitat de totes les víctimes de la intolerància més enllà de les opcions personals, ideològiques o de consciència de cadascú».

El Memorial Democràtic té per objecte, segons l'article 2 de la llei, «desplegar les polítiques públiques del Govern adreçades a l'acció cívica de recuperació, commemoració i foment de la memòria democràtica i, en concret, del període de la Segona República, de la Generalitat de Catalunya republicana, de la Guerra Civil, de les víctimes del conflicte per motius ideològics, de consciència, religiosos o socials, de la repressió de la dictadura franquista, de l'exili i la deportació, de l'intent d'eliminar la llengua i la cultura catalanes, dels valors i de les accions de l'antifranquisme i de totes les tradicions de la cultura democràtica, amb la finalitat de donar a conèixer d'una manera científica i objectiva el passat recent i estimular la comprensió dels temps presents».

En els seus inicis, el Memorial Democràtic, de manera conjunta amb la Direcció General de Memòria Democràtica, va assumir els principis de reparació i justícia, per part de les polítiques públiques de memòria de la Generalitat de Catalunya, mitjançant l'ampliació dels drets vinculats a les indemnitzacions a les persones privades de llibertat durant el franquisme, la recerca de persones

2. L'any 2004 es crea el Programa per al Memorial Democràtic, i a partir de finals de 2006, amb la creació de la Direcció General de la Memòria Democràtica s'aglutinen en una mateixa unitat les funcions del Programa esmentat i diverses competències que fins aquell moment estaven disperses en altres departaments de la Generalitat de Catalunya.

3. Llei 13/2007, de 31 d'octubre, del Memorial Democràtic, publicat al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (DOGC), el 12 de novembre de 2007.

desaparegudes i la localització, dignificació i, si era possible, l'obertura de fosses comunes, així com també diversos aspectes de commemoracions, homenatges, actuacions de foment de la recerca, activitats de formació i, en general, de difusió.

Però sense cap mena de dubte, una de les principals iniciatives que va liderar el Memorial Democràtic durant aquesta etapa va ser la sol·licitud d'anul·lació del judici sumaríssim i la condemna a mort que va patir el president de la Generalitat de Catalunya Lluís Companys. Per tirar endavant aquesta iniciativa, el Memorial Democràtic es va recolzar en les possibilitats que donava la coneguda popularment com a Llei de memòria històrica, aprovada pel Congrés dels Diputats l'any 2007. L'esmentada llei va suposar una important decepció per a diverses formacions polítiques, associacions de recuperació de la memòria històrica i particulars, atès que no recollia una de les principals reivindicacions des de la fi del règim franquista: l'anul·lació dels consells de guerra. El partit socialista, en aquells moments al govern i màxim defensor de la llei, va adduir una esbiaixada concepció del principi de seguretat jurídica per justificar per què no s'havia fet el pas endavant d'anul·lar els judicis i les condemnes del franquisme. Aquest fet obligava que qualsevol iniciativa per tirar endavant l'anul·lació dels consells de guerra havia de passar per la conjuminació de la via política amb la judicial.

A partir del que permetia aquell marc jurídic, que es vertebrava a través d'un reconeixement general del caràcter radicalment injust de les condemnes, sancions i altres formes de violència perpetrades per raons polítiques, ideològiques o d'opció cultural, sexual o lingüística –article 2–; d'una declaració general d'il·legitimitat dels tribunals, els consells de guerra i la resta d'òrgans penals franquistes, així com, per vicis de forma i de fons, de les seves resolucions i sentències –article 3–; de la inclusió de la figura de la declaració de reparació i reconeixement personal –article 4–; i, finalment, d'una disposició derogatòria de les normes franquistes que regularen el funcionament dels òrgans penals i la tipificació dels delictes polítics durant la dictadura, la Generalitat de Catalunya, a través de la Direcció General de Memòria Democràtica i del Memorial Democràtic, decidí actuar a través de dues iniciatives.

La primera proposta d'actuació consistí a aconseguir la Declaració de reparació i reconeixement personal del president Companys. Una declaració purament simbòlica atès que no constituïa un títol de responsabilitat patrimonial davant l'Estat ni de qualsevol Administració Pública, ni comportava cap repa-

ració o indemnització de caire econòmic o professional. Per fer-ho calia que un familiar de la persona afectada, en aquest cas la néta del president Companys, Maria Lluïsa Gally Companys, presentés davant el Ministeri de Justícia una sol·licitud d'expedició d'aquest document. Després de contactar amb la Sra. Gally, finalment es va decidir que amb l'assessorament de la Generalitat de Catalunya presentés la documentació necessària per poder sol·licitar el document de reparació.

El 13 d'octubre de 2008, pocs dies abans que es commemorés el 68è aniversari de l'afusellament, la néta de Lluís Companys i el conseller d'Interior i Relacions Institucionals i Participació Joan Saura es reuniren amb el ministre de Justícia, Mariano Fernández Bermejo, per lliurar-li la petició de reparació i reconeixement de la figura del president Lluís Companys. La sol·licitud de declaració de reparació i reconeixement personal va incloure una carta signada per la Sra. Maria Lluïsa Gally, en què s'explicitava que el president «va ser afusellat pel fet d'ostentar la màxima representació institucional de la Generalitat de Catalunya»; documentació referent a la detenció de Lluís Companys, diligències instruïdes per la Brigada Político Social, procediment sumaríssim ordinari per delicte de rebel·lió, sentència amb condemna a pena de mort i acta de defunció; testament hològraf de Lluís Companys; extracte de l'expedient del Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona sobre Lluís Companys i sentència on es declarava la seva responsabilitat política, se li imposava la sanció de confiscació total dels seus béns i inhabilitació absoluta de qualsevol càrrec públic; i una resolució a favor de la nul·litat del judici a Lluís Companys, aprovada pel Parlament de Catalunya el 2 d'octubre de 2008.[4]

Aquesta acció simbòlica va servir per posar de manifest el suport del Govern de la Generalitat a la figura del president Companys i a les polítiques públiques de memòria. Tothom va tenir clar que es tractava d'un primer pas per aconseguir l'objectiu final, que no era altre que assolir la nul·litat del judici sumaríssim.

Paral·lelament a aquesta actuació, el Govern mateix de la Generalitat de Catalunya va impulsar una altra acció simbòlica de reconeixement a la figura del president. El 29 de setembre d'aquell any 2008 es va dur a terme un acte institucional d'homenatge i desgreuge al president Companys al Palau de la

4. «Saura y la nieta de Companys piden a Justicia la reparación del ex presidente catalán», *El País,* 13 d'octubre de 2008.

Generalitat, a iniciativa de la Comissió de la Dignitat. La importància d'aquest acte va recaure en el fet que hi van participar els cònsols d'Alemanya i França, en representació dels dos estats que el 1940 van col·laborar en la deportació del president Companys i en el seu lliurament a les autoritats franquistes. Era doncs, la primera vegada que dos representats dels estats responsables de la detenció i deportació il·legal de Lluís Companys participaven de manera destacada en un acte d'homenatge i reconeixement. Tot i aquest fet, els dos representants consulars van evitar demanar perdó explícitament per la seva implicació en l'assassinat. I ho van argumentar de la manera següent:

> El cònsol general de França, Pascal Brice, es va escudar en el fet que François Mitterrand quan era president va lamentar el col·laboracionisme del règim de Vichy. «Ja hem reconegut la nostra responsabilitat» […] Brice va afegir que «ara no és qüestió de buscar culpables, sinó de fer un acte d'homenatge a la resistència». De manera similar es va expressar la seva homòloga alemanya Christine Gläser, afegint que l'excanceller Helmut Kohl va demanar disculpes a Jordi Pujol als anys vuitanta per «la participació d'Alemanya en la mort de Companys». La cònsol va parlar globalment de les barbàries comeses pels nazis i va deixar clar que «els alemanys acceptem la nostra culpa».[5]

En aquest context, el dia 2 d'octubre de 2008, el ple del Parlament de Catalunya adoptà una Resolució –301/VIII– de vindicació del president Companys, en la qual s'instava el Govern de la Generalitat a fer tot el que fos jurídicament i políticament necessari per aconseguir que l'honor del president Companys fos reparat. En segon i darrer lloc es demanava dur a terme totes les accions jurídiques i polítiques pertinents per anul·lar un judici que mai no s'hauria d'haver fet, tenint en compte la condició d'il·legitimitat dels tribunals franquistes, continguda en la llei estatal de la memòria històrica.

Tot i el compromís del ministre de Justícia de resoldre amb celeritat la sollicitud de reparació presentada per la Sra. Gally, aquesta finalment no es produí fins a finals de gener de 2009.[6] Fins al cap de tres mesos i mig de formular la

5. «Alemanya i França honoren Companys però no demanen perdó pel seu assassinat», *Avui,* 30 de setembre de 2008.

6. La resposta que es va produir en aquesta data no va ser oficial. La notificació oficial va haver d'esperar fins al 16 de juliol de 2009, quan el Ministeri de Justícia resolgué l'atorgament de la declaració de reparació i reconeixement personal del president Lluís Companys i Jover. En

sol·licitud no s'obtingué resposta. Una resposta que servia per rehabilitar la figura de Companys, però no per anul·lar el procés. Aquest darrer fet va provocar frustració i protestes per part de diversos partits polítics i organitzacions civils, que reclamaven i esperaven un pas endavant per part del Estat a l'hora d'assolir l'anul·lació del judici.[7] Amb aquest reconeixement, el Govern espanyol «esgotava el compromís de l'Executiu més enllà de les decisions que puguin adoptar les famílies o les institucions que mirin d'anul·lar el judici sumaríssim […] però en aquest intent no hi serà el Govern».[8] Per tant, quedava tancada la via política per aconseguir la nul·litat del procés i obligava el Govern de la Generalitat de Catalunya a acudir als tribunals per intentar obtenir a través de la via judicial la revocació de la condemna.

Per tant, el pas endavant que s'havia assolit amb aquest reconeixement simbòlic per part del Govern espanyol no havia estat suficient per assolir la nullitat del procés. Tothom esperava més i la sensació de decepció i frustració fou manifestada públicament en la majoria de casos.

Aquest fet va portar la Generalitat i el mateix Memorial Democràtic a impulsar la segona proposta d'actuació que era prevista: acudir a la via judicial. Aquesta proposta s'havia d'impulsar a través d'un Acord de Govern per tal que la Fiscalia Superior de Catalunya instés el fiscal general de l'Estat a promoure d'ofici davant del Tribunal Suprem un recurs de revisió per a l'anul·lació del judici que condemnà a mort Lluís Companys.

---

la declaració es deixava constància que «Lluís Companys i Jover padeció violencia por razones políticas e ideológicas, siendo injustamente condenado a muerte en cumplimiento de sentencia impuesta por un ilegítimo Consejo de Guerra, que se desarrolló bajo la acusación de delito de rebelión y que determinó su ejecución en momentos dolorosos de nuestra historia».

7. Aquesta frustració va tenir el seu origen l'any 2004, quan el nou Govern de Rodríguez Zapatero va estudiar l'anul·lació dels consells de guerra. Després del Consell de Ministres del 15 d'octubre de 2004, que va coincidir amb el 64è aniversari de l'afusellament de Companys, la vicepresidenta Fernández de la Vega assegurà que el Govern aprovaria una llei que permetria anul·lar les sentències franquistes. Aquesta iniciativa va ser de nou defensada per la mateixa vicepresidenta al Palau de la Generalitat de Catalunya juntament amb el president Pasqual Maragall, durant la seva participació en l'acte d'homenatge a la figura de Companys. «El Gobierno inicia la rehabilitación oficial del presidente Lluís Companys», *El País,* 16 d'octubre de 2004.

8. «El Govern es limita a "reconèixer" Companys», *El Periódico de Catalunya,* 31 de gener de 2009; «L'executiu espanyol repara a mitges la figura de Companys», *Avui*, 31 de gener de 2009; «Decepción generalizada por la reparación del presidente Companys», *El Mundo,* 31 de gener de 2009; «El gobierno acuerda rehabilitar a Companys, pero no anula su proceso», *La Vanguardia,* 30 de gener de 2009.

No és objecte d'aquest article plantejar i exposar com es va realitzar aquest recurs judicialment ni quines vies hi ha actualment per poder arribar a aquest objectiu,[9] però sí que es plantejarà el recorregut i l'abast d'aquesta segona actuació efectuada pel Govern català. Una actuació que s'inicià amb l'Acord de Govern que s'aprovà en la sessió de 15 d'octubre de 2009, pel qual s'instava el fiscal general de l'Estat, mitjançant l'adequada intervenció de la fiscal superior de Catalunya, a interposar davant el Tribunal Suprem un recurs de revisió per obtenir la declaració de nul·litat de la sentència dictada pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona en data 13 de desembre de 1939, i de la sentència dictada pel Consell de Guerra d'Oficials Generals realitzat a Barcelona en data 14 d'octubre de 1940, que condemnà a pena de mort el president Lluís Companys.[10] Aquest Acord de Govern donava compliment a la Resolució 301/VIII, de 2 d'octubre de 2008, ja esmentada, del Parlament de Catalunya. Per fer aquest pas, el Govern de la Generalitat es fonamentava en els arguments apareguts en relació amb la declaració d'il·legitimitat dels tribunals militars i de les seves resolucions, establerts a la Llei 52/2007, de 26 de desembre,[11] i altres per vulneració de les garanties necessàries d'un procés que va ser il·legal.

Per la seva banda, el Memorial Democràtic, a través del seu director Miquel Caminal, es va posar a disposició del Govern de la Generalitat perquè aquest presentés un recurs davant la fiscal superior de Catalunya, la Sra. Teresa Compte, per a la revisió i anul·lació del sumaríssim a Companys davant el Tribunal Suprem.[12] La fiscal general de Catalunya va trametre la petició al fiscal general a principis de 2010.

Un cop presentat el recurs davant el fiscal general de l'Estat, aquest inicià l'estudi del recurs presentat pel Govern de Catalunya, per establir si era proce-

9. Per a més informació sobre les possibles vies judicials que hi ha per aconseguir l'anul·lació dels consells de guerra vegeu Josep Cruanyes i Tor (2015), «La reparació de la figura de Companys mitjançant l'anul·lació del consell de guerra: expectatives», a A. D., *Lluís Companys: vida, reivindicació i memòria d'un president. En commemoració del 75è aniversari del seu afusellament*, Barcelona: Memorial Democràtic, p. 221-241.

10. «La Generalitat aprueba la solicitud de anulación de la sentencia contra Companys», *El País,* 15 d'octubre de 2009.

11. La Llei 52/2007, de 26 de desembre, per la qual es reconeixen i s'amplien drets i s'estableixen mesures favor dels qui van patir persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura franquista.

12. «El Memorial vol resoldre el cas Companys el 2010», *Avui,* 16 de juny de 2009.

dent o no, i per tant, decidir si es podia elevar davant el Tribunal Suprem, màxim òrgan judicial que té la competència per anul·lar o no els consells de guerra de la dictadura franquista.

La resposta de la fiscalia es va produir a finals de març de 2010 i es publicà de manera oficial el 5 d'abril d'aquest mateix any, a través d'un decret de l'Excm. Sr. Fiscal General de l'Estat sobre les resolucions dictades contra D. Lluís Companys i Jover pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona en data 13 de desembre de 1939 i pel Consell de Guerra d'Oficials Generals en data 14 d'octubre. En aquest decret la Fiscalia General de l'Estat es negava a tramitar davant el Tribunal Suprem la petició de revisió del judici del president Companys. Aquesta negativa va ser argumentada per la fiscalia a partir de l'aplicació de la Llei de memòria històrica, en què es consideren nuls els judicis del franquisme i, per tant, les declaracions d'il·legitimitat suposaven deixar sense efectes totes les sentències dictades pels tribunals franquistes en els processos polítics.[13] Per tant, la fiscalia defensava que amb la Llei de memòria històrica n'hi havia prou per considerar els judicis del franquisme com a il·legítims.

Aquesta resolució va ser motiu de controvèrsia entre la classe política i la societat catalana, atès que mentre una part la considerava un èxit, en entendre que els judicis del franquisme eren anul·lats, una altra part la rebutjava. Entre els que mostraren una oposició més clara aquesta resposta trobem l'exfiscal en cap de Catalunya i antic fiscal anticorrupció Carlos Jiménez Villarejo, el qual considerà el decret com un frau de llei. Per Villarejo, el fiscal era només una part del procés i per tant no hi havia nul·litat fins que ho dictés un tribunal.[14]

Similar fou la resposta de l'advocat i historiador Josep Cruanyes i Tor, el qual afirmà el següent:

> El decret de la fiscalia no podia declarar una sentència com a nul·la ni fer una interpretació de la llei, ja que no era facultat de la fiscalia fer-ho. Els fiscals, com els advocats, són una part col·laboradora dins del procés. En concret, la fiscalia excedeix l'acció pública en defensa de l'interès públic i de

13. «La Fiscalía se niega a pedir la revisión del juicio a Lluís Companys», *El País,* 25 de març de 2010.

14. «Jiménez Villarejo ve "fraude" de ley en la decisión del fiscal sobre Companys», *El País,* 26 de març de 2010.

> la legalitat. Si la fiscalia pensa que en aplicació de la llei de memòria les sentències havien quedat anul·lades, havia de fer les accions necessàries per tal que el tribunal ho declarés […] Per tant, el decret no pot ser entès com una declaració de nul·litat, sinó com una opinió de la fiscalia.[15]

Per tant, la resposta de la fiscalia no fou considerada com una anul·lació dels processos judicials. Lluís Companys seguia sent víctima d'un consell de guerra, així com la resta de víctimes de la dictadura franquista que patiren judicis sumaríssims. Per a tots ells, els efectes jurídics d'aquelles sentències seguien sent permanents i es mantenien gravats al registre de penats i rebels del Ministeri de Justícia com a simples criminals. Un fet inamissible per un país democràtic.

Resolucions institucionals relacionades amb l'execució del president Companys

L'estudi sobre les resolucions institucionals que fan referència al consell de guerra sumaríssim i posterior afusellament del president Lluís Companys i Jover i a milers de ciutadans (no anònims, tots amb noms i cognoms coneguts) mereixeria, sens dubte, una recerca, una extensió descriptiva i una anàlisi més aprofundides. Només podem fer aquí una referència a allò més rellevant i significatiu limitat al darrer període democràtic en què ens trobem.

El Parlament de Catalunya, com ja s'ha apuntat, s'ha ocupat en nombroses ocasions del reconeixement institucional a persones, organitzacions i institucions en relació amb fets de la nostra història contemporània. També alguns ajuntaments i altres institucions públiques ho han fet. Com es pot veure en aquest document, també el Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya, tot desplegant polítiques públiques de memòria, ha posat en el centre del compliment de la seva missió aquesta memòria i reivindicació cabdals. En aquest apartat es farà especial referència a resolucions institucionals adoptades en relació amb el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys i Jover, com a màxim representant del Govern de la Generalitat republicana. En ocasions aquestes resolucions tenen sentit declaratiu –no necessàriament nor-

15. Josep Cruanyes Tor, «El "cas Companys" i el decret de la fiscalia», *L'Avenç,* núm. 357, maig de 2010, p. 10-11.

matiu– i en altres s'insta el Govern de la Generalitat o altres institucions perquè es porti a terme alguna actuació de caire polític i/o jurídic determinat. Com es veurà, aquestes resolucions institucionals enllacen amb tres eixos fonamentals d'iniciatives en el marc de la coneguda com a justícia transicional:[16] l'eix de la veritat, l'eix de la justícia i l'eix de la reparació.

Per tal d'apropar a la ciutadania el coneixement de les resolucions del Parlament de Catalunya, que sovint són desconegudes o que difícilment transcendeixen determinats cercles polítics o d'estudiosos de la realitat parlamentària, es destaquen a continuació les resolucions més rellevants que aquesta institució ha adoptat en el darrer període democràtic.

Si es pren en consideració que els vint-i-cinc anys de l'execució del president Companys coincidiren amb la dictadura franquista, quan encara el general Francisco Franco ocupava la Jefatura del Estado (espanyol) –precisament la mateixa persona que encapçalà les ordres político-militars del consell de guerra i la posterior execució de la sentència de pena de mort que portaren a la desaparició del president–, una primera resolució important centrada en la figura del president Companys es focalitza precisament en la commemoració del 50è aniversari de la seva mort violenta: la Resolució 79/III del Parlament de Catalunya, de data 21 de juny de 1989[17] –procedent d'una proposició no de Llei– acordà commemorar aquesta efemèride, en instar el Govern de la Generalitat a realitzar els actes pertinents orientats a la seva memòria i d'acord amb el màxim rang polític que li pertocava.

16. L'Organització de les Nacions Unides, nascuda després de la tragèdia de la Segona Guerra Mundial, fa una aproximació al concepte de justícia transicional que paga la pena realçar: «[…] La noció de justícia transicional d'aquest informe comprèn un ampli ventall de processos i mecanismes relacionats amb els intents de les societats que han patit abusos del passat a gran escala amb la finalitat de garantir la responsabilitat per aquests fets, servir la justícia i assolir la reconciliació. Aquests poden incloure tant mecanismes judicials com no judicials, amb diferents nivells de compromís internacional (o cap) i investigacions criminals individualitzades, reparacions, cerca de la veritat, reformes institucionals, escrutini i/o destitució de càrrecs públics, o una combinació de tots ells...». Veugeu Informe del secretari general de l'ONU, «L'Estat de Dret i justícia transicional en societats en conflicte i post-conflicte», 23 d'agost de 2004, http://www.unrol.org/files/2004%20report.pdf (para. 8, darrera visita, 7 de gener de 2016).

17. Resolució 79/III del Parlament de Catalunya, sobre la Commemoració del Cinquantenari de l'Afusellament del President Lluís Companys (BOPC, 84, 28/06/89).

Dins la mateixa tercera legislatura el Parlament de Catalunya adoptà la Resolució 140/III de data 20 de juny de 1990[18] amb un títol i uns continguts prou eloqüents; mesos més tard féu una sessió necrològica en memòria del president executat, tot fent referència al mateix text:

> 2. Es fa ressò de la consciència històrica que reconeix la iniquitat de la seva condemna arran del simulacre de procés judicial que es va seguir, sense cap més legitimació que la victòria militar dels qui el jutjaren.
>
> 3. Proclama, en el marc de la convivència democràtica que Catalunya ha aconseguit en els nostres dies, la convicció que totes les víctimes innocents d'aquella Guerra Civil –simbolitzades en el sacrifici del qui fou llur President– resten definitivament reivindicades, més enllà de qualsevol revisió tècnico-jurídica, a la llum de la justícia i de l'equitat mitjançant aquesta solemne declaració del Parlament en representació del poble de Catalunya.

Més endavant en el temps, ja en la cinquena legislatura, el Parlament de Catalunya aprovà la Resolució 425/V[19] de data 23 d'octubre de 1997, mitjançant la qual reclama el coneixement públic del procés sumaríssim que portà a l'afusellament del president Companys per part de la dictadura franquista. Ho fa en aquest cas prioritzant l'eix de la veritat abans esmentat i amb l'obligació que tenen els poders públics democràtics de permetre l'accés a la informació en relació amb abusos del passat:

> [...] El Parlament de Catalunya reitera que l'accés públic al coneixement del text íntegre i original del sumari número 23468/1940, del consell de guerra sumaríssim contra el M. H. president Lluís Companys i Jover, en què fou condemnat a mort, és una mesura indispensable per al coneixement precís de les circumstàncies en què es produí aquella sentència injusta, i en conseqüència, cal que cessin els impediments actuals posats per l'autoritat militar, de manera que

18. Resolució 140/III del Parlament de Catalunya, sobre el Cinquantenari de l'Afusellament del President de la Generalitat de Catalunya M. H. Sr. Lluís Companys i Jover i sobre la Reivindicació Definitiva d'aquest i de totes les Víctimes Innocents de la Guerra Civil (BOPC, 190, 19/07/90).

19. Resolució 425/V del Parlament de Catalunya, sobre l'accés públic al sumari del consell de guerra sumaríssim contra el M. H. President Lluís Companys i Jover. Proposició no de llei sobre l'accés públic al sumari del consell de guerra contra el president Lluís Companys. Sessió núm. 28, 23 d'octubre de 1997, publicació BOPC 216 de 3 de novembre de 97, p. 16299.

> el text íntegre i original del sumari estigui a l'abast de tota la societat catalana i dels historiadors i els investigadors en particular, per a facilitar així una millor comprensió de la nostra història contemporània.

En aquesta mateixa cinquena legislatura el Parlament de Catalunya aprovà la Resolució 934/V de data 13 de maig de 1999,[20] en la qual, amb voluntat dignificadora, es recorden els processos als lluitadors antifranquistes que foren condemnats a mort per defensar les llibertats individuals i col·lectives de Catalunya, per posar també en evidència la manca de garanties que van presidir aquells judicis.

Ja en la sisena legislatura, el Parlament de Catalunya adoptà la Resolució 359/VI de data 13 de desembre de 2000.[21] En aquest cas, la Resolució és de caràcter mixta, declarativa i reivindicativa: denuncia d'una banda l'arbitrarietat dels judicis i de l'altra reclama la revisió dels judicis sumaríssims, amb el president Companys al capdamunt:

> [...]
>
> 2. Referma l'arbitrarietat de les acusacions, la injustícia del procediment i la manca de legitimitat dels consells de guerra que condemnaren a mort centenars de catalans per raó de llur càrrec de representació institucional, política o sindical, entre els quals destaquen qualificats dirigents polítics i sindicals, com ara el president de Catalunya, Lluís Companys, o el dirigent sindical i antic ministre de Treball, Joan Peiró.
>
> 3. Insta el Govern a:
>
> a) Emprendre les accions necessàries per a assolir de l'Estat espanyol la reivindicació definitiva de tots els lluitadors antifranquistes condemnats a mort per mitjà de la presentació de recurs de revisió, per la fiscalia del Tribunal Suprem i a instància del Ministeri de Justícia, contra les sentències a mort dictades en consell de guerra.

20. Resolució 934/V del Parlament de Catalunya, sobre la revisió del judici fet a Salvador Puig i Antich. Proposició no de llei sobre la revisió del judici a Salvador Puig Antich. Sessió núm. 46, 13 de maig de 1999, publicació BOPC 402 d'1 de juny de 1999, p. 32884.

21. Resolució 359/VI del Parlament de Catalunya, sobre la recuperació de la memòria històrica de la repressió franquista. Proposició no de llei sobre la recuperació de la memòria històrica de la repressió franquista. Sessió núm. 11, 13 de desembre de 2000, publicació BOPC 135 de 29 de desembre de 2000, p. 13.

Després d'altres resolucions complementàries de l'anterior, i a la mateixa sisena legislatura i tot coincidint amb el 60è aniversari de l'afusellament del president Companys, el Parlament de Catalunya adoptà la Resolució 1205/VI de data 6 de març de 2002,[22] en la qual de manera clara i precisa es demana la rehabilitació institucional, jurídica i social del president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys, tot instant el Govern de la Generalitat a:

> [...] b) Fer-se ressò de la consciència històrica que reconeix la iniquitat de la condemna al president Companys arran del simulacre de procés judicial que es va seguir, sense més legitimació que la victòria militar dels qui el jutjaren, i al mateix temps a refermar l'arbitrarietat de les acusacions, la injustícia del procediment i la manca de legitimitat del consell de guerra que va condemnar-lo, rere el qual només hi havia el designi polític de proporcionar un càstig exemplar a Catalunya.
>
> c) Fer les gestions pertinents davant el Govern de l'Estat per a aconseguir la rehabilitació jurídica i històrica de la figura del president Companys i, amb ell, de tots els afusellats i represaliats per la dictadura franquista.

Enllaçant amb l'anterior i durant la mateixa legislatura, el Parlament de Catalunya adoptà la Moció 160/VI de data 30 de maig de 2002,[23] focalitzant en aquest cas els eixos de reparació i justícia per demanar rescabalament a les famílies de les persones executades en consells de guerra sumaríssims, així com la revisió i rehabilitació de les persones condemnades a mort durant la dictadura:

> [...] 2. Sol·licitar al Govern de l'Estat que emprengui les accions necessàries per a rescabalar econòmicament i moral els familiars de les persones executades durant el període predemocràtic.

22. Resolució 1205/VI del Parlament de Catalunya, sobre la rehabilitació jurídica i històrica del president de la Generalitat Lluís Companys. Proposició no de llei per a la rehabilitació jurídica i històrica del president de la Generalitat Lluís Companys. Sessió núm. 23, 6 de març de 2002, publicació BOPC 286 de 22 d'abril de 2002, p. 18.

23. Moció 160/VI del Parlament de Catalunya, sobre les mesures de reparació a les víctimes del franquisme. Sessió núm. 59, 30 de maig de 2002, publicació BOPC 305 de 3 de juny de 2002, p. 26. En sentit anàleg, vegeu la Resolució 1830/VI del Parlament de 2 d'abril de 2003 en què es reclama del Govern de l'Estat que ampliï el dret a percebre indemnitzacions als familiars dels executats per sentències dels tribunals franquistes, Resolució 1830/VI del Parlament de Catalunya, sobre la revisió del procés a Joaquim Delgado i a Francisco Granado i la restitució de llur dignitat. Publicació BOPC 415 de 14 d'abril de 2003, p. 12.

> 3. Reiterar al Govern de l'Estat la necessitat que la Fiscalia del Tribunal Suprem, a instàncies del Ministeri de Justícia, presenti un recurs extraordinari de revisió de les sentències de mort dictades en consell de guerra, amb la finalitat d'assolir la rehabilitació definitiva de tots els lluitadors antifranquistes condemnats a mort, com Lluís Companys, Manuel Carrasco i Formiguera, Numen Mestre o Salvador Puig Antich.

Ja en la setena legislatura, el Parlament de Catalunya adoptà la Resolució 89/VII de data 18 de juny de 2004,[24] en què es demana novament l'accessibilitat als arxius i processos judicials de la dictadura franquista i es reclama obertament la declaració de nul·litat dels judicis:

> [...] b) S'adoptin les mesures adequades per a decretar la nul·litat de tots els judicis i les sentències subsegüents dictades a l'empara de l'anomenada «Instrucción de la causa general y del Tribunal del Honor y Jurisdicciones Antimasónicas y Anticomunistas», i que es declari el caràcter il·legítim d'aquells tribunals i de les normes en què s'emparaven.

En aquest context convé fer referència a la Llei aprovada al Parlament de Catalunya per a la creació del Memorial Democràtic. Després de l'execució del president Companys i la supervivència de la Generalitat a l'exili, i trenta anys després del retorn de Josep Tarradellas, president de la Generalitat a l'exili, cosa que propicià la recuperació de la institució de la Generalitat de Catalunya procedent de la legalitat prèvia al cop d'Estat dels sollevats, recuperació institucional duta a terme abans de l'aprovació de la Constitució, s'aprovà la Llei 13/2007 de 31 d'octubre del Memorial Democràtic.

Cal destacar a continuació dos fragments del Preàmbul de la Llei del memorial democràtic, que enllacen amb les resolucions i mocions a les quals s'ha fet referència amb anterioritat:

> [...] L'article 54 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya estableix en primer lloc l'obligació de la Generalitat i els altres poders públics de «vetllar pel coneixe-

24. Resolució 89/VII del Parlament de Catalunya, sobre l'actuació davant el Govern de l'Estat per a la conservació dels expedients i els sumaris instruïts contra els represaliats de la Guerra de 1936-1939 i la postguerra consegüent, i el lliure accés a aquells, i sobre la declaració de nul·litat de les causes corresponents, publicació BOPC 75 de 28 de juny de 2004, p. 7.

ment i el manteniment de la memòria històrica de Catalunya com a patrimoni col·lectiu que testimonia la resistència i la lluita pels drets i les llibertats democràtiques» i disposa que «amb aquesta finalitat han d'adoptar les iniciatives institucionals necessàries per al reconeixement i la rehabilitació de tots els ciutadans que han patit persecució com a conseqüència de la defensa de la democràcia i l'autogovern de Catalunya». [...] Cal una rehabilitació plena de totes les persones, organitzacions i institucions represaliades durant la Guerra Civil i el franquisme, per tal que els supervivents, llurs familiars, llurs amistats i les generacions futures se sentin reconegudes d'una manera justa.

Amb aquesta finalitat es crea el Memorial Democràtic, l'instrument amb què la Generalitat ha de portar a terme polítiques públiques destinades a la recuperació de la memòria de les víctimes de la Guerra Civil i de les persones, les organitzacions i les institucions que van fer front a la repressió política, social, cultural i nacional d'un règim ignominiós.

En contrast amb les peticions i reivindicacions palesades, tant institucionals com de la societat civil (associacions de víctimes i entitats memorialistes), i amb posterioritat a la creació del Memorial Democràtic el Parlament espanyol va aprovar la coneguda com a Ley de Memoria Histórica.[25] En l'article 3 del seu redactat es reconeix la il·legitimitat dels tribunals i processos, però no la nullitat de ple dret dels mateixos:

1. Se declara la ilegitimidad de los tribunales, jurados y cualesquiera otros órganos penales o administrativos que, durante la Guerra Civil, se hubieran constituido para imponer, por motivos políticos, ideológicos o de creencia religiosa, condenas o sanciones de carácter personal, así como la de sus resoluciones.

2. Por ser contrarios a Derecho y vulnerar las más elementales exigencias del derecho a un juicio justo, se declara en todo caso la ilegitimidad del Tribunal de Represión de la Masonería y el Comunismo, el Tribunal de Orden Público, así como los Tribunales de Responsabilidades Políticas y Consejos de Guerra constituidos por motivos políticos, ideológicos o de creencia religiosa de acuerdo con lo dispuesto en el artículo 2 de la presente Ley.

25. Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la Guerra Civil y la dictadura. BOE núm. 310 de data 27 de desembre de 2007, p. 53310.

Ja en la vuitena legislatura i constituït el Memorial Democràtic, el Parlament de Catalunya adoptà l'esmentada Resolució 301/VIII de data 2 d'octubre de 2008.[26] Pel seu interès es reprodueix el text d'aquesta Resolució apareguda després de l'aprovació de la llei estatal de memòria històrica:

> Vindicació del president Companys
>
> El 15 d'octubre de 1940 el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys i Jover, va morir afusellat al Castell de Montjuïc, condemnat per un consell de guerra. Un procés que va ésser una farsa, per la violació dels drets fonamentals i de les garanties de tota mena.
>
> La sentència dictada pel consell de guerra que va condemnar a mort el president Companys va ésser radicalment injusta i una prova de la voluntat de venjança del règim franquista contra la persona que va exercir la presidència de la Generalitat, contra el president d'un govern democràticament escollit que es va enfrontar a l'aixecament militar que volia liquidar el règim constitucional de la República.
>
> Lluís Companys va ésser l'únic president escollit democràticament que va executar el feixisme en aquells anys dramàtics. La detenció, l'extradició i la mort de Companys es produïren perquè era el president legítim de la Generalitat i simbolitzava la resistència d'un poble i la voluntat de pervivència nacional i d'autogovern de Catalunya. El president Companys representa la dignitat d'un país que durant el llarg període de la dictadura va patir la persecució de les seves institucions, de la seva llengua i de la seva cultura.
>
> El procés contra el president Companys és un cas emblemàtic de la repressió franquista. Una repressió que van patir milers de persones que van morir davant els escamots d'afusellament, que van patir tortura i maltractaments i que van veure conculcats llurs drets en processos sense legitimitat ni garanties, plens d'irregularitats.
>
> La figura del president Companys i de totes les persones que van patir persecució per raons polítiques o ideològiques per un sistema judicial repressiu i illegítim, que vulnerava sistemàticament els drets humans, han d'obtenir la plena restitució i la reparació moral, política i jurídica, especialment després del gest de desgreuge a Companys que recentment han tingut els estats francès i alemany, amb motiu d'haver participat en un fet que, a més de vulnerar el dret internacional en matèria d'extradició, va conduir a la condemna a mort.

26. Resolució 301/VIII del Parlament de Catalunya, sobre l'orientació política general del Govern (Vindicació del president Companys). Ple del Parlament, sessió núm. 43, 2 d'octubre de 2008, publicat al BOPC 329 de 8 d'octubre de 2008, p. 7.

El Govern i el Parlament, com a institucions de les quals va tenir la màxima representació, han manifestat reiteradament el compromís amb relació al president Lluís Companys.

La vindicació del president Companys és una obligació i una necessitat: seixanta-vuit anys després d'haver estat deportat i afusellat, el poble català manté el record pel seu insigne president.

El Parlament de Catalunya, en conseqüència, insta el Govern a:

a) Fer tot el que sigui jurídicament i políticament necessari per a aconseguir que l'honor del president Companys sigui reparat.

b) Dur a terme totes les actuacions jurídiques i polítiques pertinents per a anul·lar un judici que mai no s'hauria d'haver fet, tenint en compte la condició d'il·legitimitat dels tribunals franquistes, continguda en la llei estatal de la memòria històrica.

Després de formulades totes les peticions institucionals abans esmentades i que es constatés l'aplicació insatisfactòria dels tribunals de justícia de l'Estat espanyol de la llei estatal de memòria històrica, el Parlament de Catalunya, ja en la novena legislatura, adoptà la Resolució 718/IX del Parlament de Catalunya de data 12 de juliol de 2012,[27] en la qual ja es demanen formalment els canvis normatius exigibles per fer possible la declaració de nul·litat de ple dret de les sentències dels consells de guerra i molt especialment, la del president Companys:

1. El Parlament de Catalunya manifesta, de manera solemne, la seva disconformitat amb l'aplicació que el Tribunal Suprem, la Fiscalia de l'Estat i el Govern espanyol han fet de la Llei de l'Estat 52/2007, del 26 de desembre, per la qual es reconeixen i amplien drets i s'estableixen mesures en favor dels que patiren persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura, en especial pel que fa a la negativa de fer els tràmits necessaris per a revisar i declarar nuls de ple dret –i no simplement il·legítims o injustos– els consells de guerra i altres procediments

27. Resolució 718/IX del Parlament de Catalunya, de disconformitat amb l'aplicació que el Tribunal Suprem i la Fiscalia i el Govern de l'Estat han fet de la Llei de l'Estat 52/2007, relativa a la memòria històrica, Sessió núm. 29, 12 de juliol de 2012, publicat al BOPC 364 de 30 de juliol de 2012, p. 19. En sentit anàleg cal considerar la Resolució 742/IX del Parlament de Catalunya, Sessió del Ple del Parlament núm. 39, 27 de setembre de 2012, publicat al BOPC 390 de 2 d'octubre de 2012, p. 3, en el qual es posa de manifest que aquests judicis no foren només contra persones concretes sinó que es podien considerar realitzats contra tot un poble, i es demana novament la seva anul·lació per llei.

seguits davant els consells de guerra i altres tribunals d'excepció o ordinaris durant el règim dictatorial franquista, que van comportar la condemna a mort o a presó de centenars de milers de ciutadans pel sol fet d'haver defensat el Govern republicà legítim o haver lluitat contra la dictadura franquista.

2. El Parlament de Catalunya considera especialment greu, pel seu simbolisme i relleu institucional, que no s'hagi acceptat la petició de revisió amb declaració de nul·litat de ple dret del consell de guerra que va portar a l'afusellament del president de la Generalitat, Lluís Companys, i del sindicalista i ministre de la República, Joan Peiró.

3. El Parlament de Catalunya insta el Govern de la Generalitat a fer les gestions necessàries davant el Govern de l'Estat per tal que aquest promogui els canvis legislatius necessaris que facin possible la declaració de nul·litat de ple dret general de tots els procediments judicials seguits davant els consells de guerra i altres tribunals d'excepció o ordinaris durant el règim dictatorial franquista, que van comportar la condemna a mort o a presó de centenars de milers de ciutadans pel sol fet d'haver defensat el Govern republicà legítim o haver lluitat contra la dictadura franquista.[28]

A la desena legislatura, després d'anys de peticions no ateses i després de tres anys de vigència insatisfactòria de la Ley de Memoria Històrica estatal, el Parlament de Catalunya adoptà la Resolució 237/X del Parlament de Catalunya, de data 26 de juny de 2013.[29] Si es llegeixen amb atenció els textos aprovats, es pot observar la progressiva contundència institucional del Parlament de Catalunya per reclamar la nul·litat de ple dret dels judicis esmentats, i molt especialment el del president Companys:

2. El Parlament de Catalunya manifesta la gravetat que representa, atès el simbolisme del càrrec, la negativa a acceptar la petició de revisió amb declaració de nul·litat de ple dret del judici al president de la Generalitat Lluís Companys i Jover.

28. A la desena legislatura, i constatada la manca d'adopció de les mesures legals sollicitades, el Parlament de Catalunya adoptà la Resolució 212/X de disconformitat amb l'aplicació de la Llei de l'Estat 52/2007, relativa a la memòria històrica, de data 13 de juny de 2013, amb un contingut pràcticament idèntic, amb precisions més concretes en el seu apartat tercer, al de la Resolució 718/IX del Parlament de Catalunya.

29. Resolució 237/X del Parlament de Catalunya, sobre la declaració de nul·litat de ple dret del judici al president Lluís Companys i dels altres procediments que van comportar la condemna a mort de milers de ciutadans, publicació al BOPC 119 de 15 de juliol de 2013, p. 17.

> 3. El Parlament de Catalunya insta el Govern a emprendre les accions pertinents per tal que s'impulsin els canvis legislatius necessaris per fer possible la declaració de nul·litat de ple dret, general o individualitzada, de tots els procediments judicials seguits davant els consells de guerra o altres tribunals militars durant la dictadura franquista contra els catalans que van defensar els valors de la llibertat i la democràcia.

Davant la manca de resposta per part de l'Estat espanyol i en la mateixa desena legislatura, el Parlament adoptà la Moció 47/X del Parlament de Catalunya[30] de data 10 d'octubre de 2013, en la qual, en el seu punt vuitè, es posa de manifest el suport a l'acció jurídica en el procediment que es tramita a l'Argentina per l'assassinat i magnicidi del president Lluís Companys (procediment del qual es fa ampli ressò en aquesta publicació).

L'any 2014, tot coincidint amb el 75è aniversari de l'exili republicà, la Junta de Portaveus va aprovar una Declaració institucional de reconeixement a les persones que van morir o van patir ferides, exili, presó o qualsevol tipus de repressió, i a llurs famílies, per haver defensat la legalitat i la democràcia, tot lamentant la manca de reparació de les conseqüències de la guerra i la dictadura franquista.

L'any 2015, en el 75è aniversari de l'extradició il·legal del president Companys de França a Espanya, del posterior consell de guerra i l'aplicació de la pena de mort amb el seu afusellament al castell de Montjuïc –a més de milers d'altres ciutadans, com es detalla posteriorment– es van dur a terme diverses iniciatives institucionals:

El Parlament va adoptar la Resolució 979/X del Parlament de Catalunya de data 11 de març de 2015,[31] mitjançant la qual, de manera genèrica, preconitzava un reconeixement a les persones i organitzacions que van protagonitzar la lluita per les llibertats nacionals i democràtiques, per reconèixer i difondre les conseqüències de la dictadura franquista.

El Govern de la Generalitat de Catalunya, a proposta del director del Memorial Democràtic, Jordi Palou-Loverdos, i després que aquesta proposta fos presentada i defensada a Consell de Govern per la presidenta del Memorial De-

30. Moció 47/X del Parlament de Catalunya, sobre les polítiques públiques de memòria democràtica, publicat al BOPC 165 de 14 d'octubre de 2013, p. 28.

31. Resolució 979/X del Parlament de Catalunya, sobre la Transició, 11 de març de 2015.

mocràtic i consellera de Governació i Relacions Institucionals Meritxell Borràs, va acordar el 8 de setembre de 2015[32] proclamar el dia 15 d'octubre de 2015 *Dia nacional en memòria de les víctimes de la Guerra Civil i les víctimes de la repressió de la dictadura franquista*, tot assenyalant el següent:

> El 15 d'octubre d'enguany s'escau el 75è aniversari de l'afusellament del president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys i Jover, màxim representant institucional dels ciutadans d'aquest país i únic president escollit democràticament de l'Europa occidental executat pel feixisme.

Aquest acte es va dur a terme amb la màxima solemnitat institucional al Palau de la Generalitat de Catalunya i va ser presidit pel president de la Generalitat, Artur Mas i Gavarró. El Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya va lliurar al final d'aquest acte la nova publicació d'homenatge d'aquesta institució, *Lluís Companys: vida, reivindicació i memòria d'un President, en commemoració del 75è aniversari del seu afusellament*,[33] precisament tot recollint la petició de rescabalament institucional, jurídic, polític i simbòlic de la figura del president Companys.

El Memorial Democràtic, mitjançant acord del màxim òrgan executiu de la institució, això és, la Junta de Govern, va acordar el primer d'octubre de 2015[34] condemnar políticament la dictadura franquista, tot detallant els abusos de drets humans sistemàtics executats per aquest règim, entre els quals s'anomena precisament l'«aplicació de la pena de mort contra els identificats com a enemics del règim, consells de guerra il·legals, il·legítims i injustos», i formalit-

32. ACORD GOV/146/2015, de 8 de setembre, pel qual es proclama el dia 15 d'octubre de 2015 Dia nacional en memòria de les víctimes de la Guerra Civil i les víctimes de la repressió de la dictadura franquista, publicat al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* núm. 6954 de 10 de setembre de 2015 (vegeu Acord a http://memorialdemocratic.gencat.cat/ca/detalls/Noticia/El-Govern-proclama-el-15-doctubre-Dia-Nacional-en-memoria-de-les-victimes-de-la-guerra-civil-i-de-la-repressio-franquista, darrera visita 12 de gener de 2016).

33. A. D. (2015), «Lluís Companys: vida, reivindicació i memòria d'un President, en commemoració del 75è aniversari del seu afusellament», *Documents del Memorial Democràtic*, núm. 5, edició del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya.

34. Vegeu el text íntegre de l'Acord de Junta de Govern del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya d'1 d'octubre de 2015: http://memorialdemocratic.gencat.cat/web/.content/02_noticies/04_documents/2015/20151001_Acord_Junta_Govern_CAT.pdf, darrera visita 12 de gener de 2016). Pel seu interès i actualitat es reprodueixen al final d'aquest article els dos darrers documents esmentats.

zar una petició en relació amb els judicis franquistes, amb especial referència al president Companys:

> Tercer.- PETICIÓ DE NUL·LITAT DEL JUDICI AL PRESIDENT COMPANYS i RESTA DE PROCESSOS I RESOLUCIONS JUDICIALS i ADMINISTRATIVES: es reclama l'adopció de les accions polítiques, legislatives i jurídiques que s'escaiguin per a la declaració de nul·litat de ple dret i/o el cessament de qualsevol pervivència d'efectes jurídics del judici i condemna a mort del president de la Generalitat Lluís Companys i Jover, així com dels processos penals, civils i/o administratius –i les seves respectives resolucions– endegats per la dictadura franquista contra milers de persones, i adoptar les mesures legals oportunes per rescabalar moralment i recuperar la dignitat de totes les persones que van ser perseguides per raons polítiques i/o ideològiques per part de la dictadura.

En el marc del *Dia nacional en memòria de les víctimes de la Guerra Civil i les víctimes de la repressió de la dictadura franquista*, l'Arxiu Nacional de Catalunya va fer pública la guia *Procediments judicials militars (sumaríssims) 1939-1980 de l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona*,[35] realitzada amb la col·laboració del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya, en la qual es fa constar la repressió de la dictadura, que afectà 70.470 homes i 7.718 dones, i es documenta com, d'aquesta població, un total de 3.358 persones van ser executades només a Catalunya.

Diversos ajuntaments de Catalunya van aprovar durant l'any 2015 mocions específiques alineades amb tot el que s'ha posat de manifest fins ara. En síntesi, es demana al Govern de l'Estat espanyol: a) dur a terme les actuacions jurídiques i polítiques pertinents per anul·lar la sentència del judici sumaríssim al president Companys i perquè el seu honor sigui reparat; b) la declaració de nul·litat dels judicis per acord de Consell de Ministres o llei de les Corts espanyoles o, en el seu cas, modificacions de la Llei d'enjudiciament criminal i Llei processal militar per facilitar les revisions d'ofici de les sentències; c) el retorn de la informació sobre Lluís Companys requisada per la Gestapo a París l'any 1940 i que actualment es troba confiscada a l'arxiu d'Àvila; d) que els governs que

35. *Guia de Procediments judicials militars (sumaríssims) 1939-1980 de l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona*, Col·lecció de Publicacions de l'Arxiu Nacional de Catalunya (2015), http://anc.gencat.cat/web/.content/anc/documents/arxiu/GUIA_SUMARISSIMS.pdf, darrera visita 12 de gener de 2016.

van participar en la captura i assassinat de Companys s'avinguin a fer un acte de desgreuge en favor del president afusellat; e) en algunes mocions es fa explícit suport a la querella per crims contra la humanitat que se segueix al Jutjat Central núm. 1 de Buenos Aires (República Argentina) per l'afusellament del president Companys i 47 representants polítics catalans més. En aquest sentit els següents ajuntaments han aprovat mocions amb tots o alguns dels continguts detallats: Ajuntament de Terrassa (24 de setembre de 2015), Ajuntament de Sallent (14 d'octubre de 2015), Ajuntament de Castell-Platja d'Aro (21 d'octubre de 2015), Ajuntament de les Franqueses del Vallès (29 d'octubre de 2015), Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat (29 d'octubre de 2015), Ajuntament de Santa Perpètua de Mogoda (29 d'octubre de 2015), Ajuntament de Tordera (29 d'octubre de 2015), Ajuntament de Viladecavalls (29 d'octubre de 2015), Ajuntament de Vila-seca (30 d'octubre de 2015), Ajuntament de Jorba (4 de novembre de 2015), Ajuntament de Vilanova del Vallès (5 de novembre de 2015), Ajuntament del Perelló (12 de novembre de 2015), Ajuntament de la Fatarella (12 de novembre de 2015), Ajuntament d'Arbúcies (16 de novembre de 2015), Ajuntament de Palamós (17 de novembre de 2015), Ajuntament de Sant Joan de les Abadesses (27 de novembre de 2015), Ajuntament d'Almoster (21 de desembre de 2015). Alguns ajuntaments, a més dels continguts detallats, incorporen peticions de nul·litat de judicis i sentències, així com de dignificació i desgreuge dels seus alcaldes respectius, com és el cas dels ajuntaments de Mollet (alcalde, Josep Fortuny), Tortosa (alcalde, Josep Rodríguez Martínez) o Taradell (alcalde, Ramon Blasi) i/o per 45 alcaldes i dos diputats del Parlament de Catalunya executats. Altres ajuntaments havien sol·licitat nul·litats o dignificacions homòlogues respecte d'altres líders polítics catalans afusellats, com és el cas de Manuel Carrasco i Formiguera (els ajuntaments de Granollers, Cervelló, Alcover, Mas de Barberans, Cubelles, Alguaire, Tiana en són alguns exemples; també la Diputació de Barcelona). De manera complementària, la Diputació de Barcelona en les seves mocions de data 31 d'octubre de 2013 i 24 de desembre de 2015 resol en moció contemplar i donar suport als punts que abans s'han esmentat.

Entre el 21 de gener al 3 de febrer de 2014, Espanya i Catalunya reberen una visita oficial rellevant relacionada amb aquesta matèria: es tractà del relator especial de l'Organització de les Nacions Unides per a la promoció de la veritat, la justícia, la reparació i les garanties de no repetició. Es tracta d'un ens autònom adscrit al Consell de Drets Humans de l'ONU amb seu a Ginebra (Suïssa). L'objectiu de

la visita era conèixer i valorar les mesures adoptades per les autoritats espanyoles en relació amb els quatre eixos referits en el mateix nom de la Relatoria. El relator va mantenir diverses reunions amb representants de l'Estat i de la societat civil central, així com de Catalunya, Andalusia i Galícia. A Catalunya es va reunir amb representats del Govern de la Generalitat de Catalunya, del Parlament de Catalunya, de l'Administració de justícia, amb el síndic de greuges, del Memorial Democràtic, amb acadèmics, responsables del Comitè de Fosses Comunes i membres de la societat civil, entre d'altres. També va fer una sessió específica amb membres dels tres òrgans del Memorial Democràtic –la Junta de Govern, del Consell Assessor i del Consell de Participació–, amb representats de víctimes i d'entitats memorialistes, dels quals va rebre informació i documentació relativa a diversos aspectes relacionats amb la memòria democràtica, entre els quals, de manera especifica, informació i documentació dels milers de ciutadans que van patir consells de guerra sumaríssims, incloent-hi el president Companys. De manera complementària, el relator va visitar diversos espais emblemàtics de memòria a Madrid (el Valle de los Caídos i el cementiri de Paracuellos de Jarama), Andalusia (Canal de los Presos / Canal del Bajo Guadalquivir, restes del camp de concentració de Los Merinales i el mausoleu del cementiri de Cazalla de la Sierra), Barcelona (Fossar de la Pedrera i castell de Montjuïc) i Galícia (Isla de San Simón). El relator especial va tenir especial interès a visitar al castell de Montjuïc les dependències on va estar pres el president Companys, la sala on amb molta probabilitat es va celebrar el consell de guerra sumaríssim, així com el lloc on es va produir l'execució la matinada del 15 d'octubre de 1940 al Fossat de Santa Eulàlia (on hi ha un monòlit simbòlic de la Generalitat de Catalunya i una placa commemorativa del seu partit polític, Esquerra Republicana de Catalunya). Posteriorment va visitar el Fossar de la Pedrera, on reposen les restes de milers de ciutadans víctimes de la Guerra Civil i la repressió franquista, amb especial deteniment a la tomba on reposen les restes del president Companys, un indret on anualment es fan actes d'homenatge per part del president i el Govern de la Generalitat, la Presidència del Parlament i la seva Mesa, els partits polítics, el Memorial Democràtic, les entitats memorialistes i altres membres de la societat civil.

Després de la visita, el relator especial colombià Pablo de Greiff va emetre i va fer públic l'Informe de Missió a Espanya A/HRC/27/56/Add. 1 de l'As-

semblea General de l'ONU de data 22 de juliol de 2014,[36] en el qual es constata una impressionant violació greu i sistemàtica de drets humans i del dret humanitari durant la Guerra Civil i la llarga dictadura del general Franco, en què es fa referència explícita a execucions, tortura, detencions arbitràries, desaparicions i treball forçat de presos, entre d'altres. El relator especial destaca la fragmentació de les polítiques públiques de Memòria de l'Estat espanyol, i afirma que les mesures adoptades no han respost a una política d'Estat consistent, incloent i global en favor de la veritat, la justícia, la reparació i les garanties de no repetició, alhora que destaca les mancances més significatives en les àrees de veritat i justícia. En els expositius 94 a 99 de l'Informe fa referència directa a les resolucions del Parlament de Catalunya i a les peticions de nul·litat del processos judicials i administratius durant la dictadura, tot destacant el següent:

> 94. El Relator Especial saluda las disposiciones de la Ley 52/2007 que reconocen y declaran el carácter «radicalmente injusto» y la ilegitimidad de las condenas y sanciones dictadas por motivos políticos, ideológicos o de creencia por las jurisdicciones especiales durante la Guerra Civil y por cualesquiera tribunales u órganos penales o administrativos durante la dictadura. La Ley establece también que las víctimas de estas injusticias podrán solicitar la emisión de Declaraciones de reparación y reconocimiento personal. A pesar de estas disposiciones, persisten reclamos de víctimas y sus familiares exigiendo la reparación efectiva de estas violaciones, declarándose la nulidad de estas sentencias. La nulidad no representa sólo una reparación simbólica, sino que terminaría los efectos legales de estas sentencias. [...]
>
> 96. La primera nota de la Abogacía General del Estado, de 3 de noviembre de 2004, sobre la posible revisión-nulidad de sentencias dictadas durante la Guerra Civil y el período franquista, ofrece un análisis de antecedentes y de derecho comparado, haciendo mención al caso alemán. En sus conclusiones, si bien invoca los principios de seguridad jurídica, de la cosa juzgada y de no retroactividad como una gran dificultad, no descarta opciones para la nulidad de las sentencias, sino que al contrario plantea dos alternativas que deben ser consideradas en detalle.

36. Vegeu Informe complet del relator especial de l'ONU per a la promoció de la veritat, la justícia, la reparació i les garanties de no repetició, http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/163/59/PDF/G1416359.pdf?OpenElement, darrera visita, 15 de gener de 2016.

97. El Relator Especial toma nota de la única condena revisada por el Tribunal Supremo en 2007, en el caso de la ejecución de Ricardo Puente Rodríguez, en virtud de un vicio de forma flagrante. El Relator Especial lamenta que otros recursos interpuestos en casos similares no hayan tenido éxito y que las autoridades judiciales invoquen el principio de seguridad jurídica por encima de los derechos de las víctimas, el derecho a la justicia y los principios del debido proceso. Lamenta que el Gobierno y el Poder Legislativo no hayan aún prestado suficiente atención a esta cuestión y que puedan haber predominado preocupaciones de orden económico en esta decisión.

98. El Relator Especial saluda las Proposiciones no de Ley que llaman a la anulación de las sentencias que llevaron a las ejecuciones sumarias de reconocidas figuras políticas (por ejemplo, Lluís Companys, Manuel Carrasco i Formiguera y Alexandre Bóveda). Insiste, sin embargo, en la importancia de establecer medidas que beneficien a todas las víctimas sin distinción. En este sentido, saluda las disposiciones de la Ley Foral 33/2013 de Navarra que exige al Estado español la nulidad de todos los juicios realizados por tribunales militares y/o civiles por causa de motivos políticos, incluyendo la anulación de las sentencias tribunales especiales. El Anteproyecto de Ley de Memoria Democrática de Andalucía establece disposiciones similares.

99. El Relator Especial alienta al Estado a retomar cuanto antes este análisis y reitera su disposición para acompañar este proceso en el marco de su mandato. Recalca que estudios comparados de otras experiencias de países que han enfrentado retos similares, incluyendo en el contexto europeo, como Alemania, pueden esultar sumamente provechosos.[37]

37. Cal aquí fer esment a una important sentència posterior a l'emissió d'aquest Informe que s'ha convertit en un referent en matèria de protecció de drets humans de la matèria: ens referim a la recent sentència de 2 de setembre de 2015 de la Cort Interamericana de Drets Humans (Omar Humberto Maldonado Vargas y otros *vs*. Chile), en aplicació de la Convenció Americana de Drets Humans, http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_300_esp.pdf, darrera visita 15 de gener de 2016. La Cort Interamericana condemna l'Estat Xilè a anul·lar els judicis militars de la dictadura xilena i a reparar a les seves víctimes. En el paràgraf novè de la Sentència es pot llegir, com a mecanisme reparatori *per se*, entre altres decisions de caire reparatori: «[…] 9. El Estado debe poner a disposición de las víctimas del presente caso, dentro del plazo de un año contado desde la notificación de la presente Sentencia, un mecanismo que sea efectivo y rápido para revisar y anular las sentencias de condena que fueron dictadas en la referida causa en su perjuicio, de conformidad con lo señalado en el párrafo 167 de la presente Sentencia. Ese mecanismo deber ser puesto a disposición de las demás personas que fueron condenadas por los Consejos de Guerra durante la dictadura militar chilena de conformidad con lo señalado en el párrafo 170 de la presente Sentencia». Això és justament el que es

Serveixin aquestes línies com un nou homenatge a la persona del president Companys i dels milers de ciutadans que van partir processos anàlegs i execucions i altres decisions judicials essencialment il·legals, il·legítimes i injustes, i per reclamar de nou l'aplicació de la normativa internacional en matèria de drets humans i dels postulats de justícia transicional internacionalment reconeguts. Fer-ho és urgent i necessari, no sols per memòria democràtica sinó també per justícia (i reparació), com un dels pilars que el nou sistema democràtic superador de la dictadura diu defensar per sobre de tot. Ho tornem a reclamar amb claredat i contundència, per la vostra memòria i dignitat, president Companys i ciutadans de Catalunya i de la resta de l'Estat! Que així sigui finalment.

demana per part del Parlament de Catalunya, del Memorial Democràtic i de les entitats de víctimes i memorialistes de la societat civil, entre d'altres, a més del relator especial de l'ONU mateix, com s'ha detallat anteriorment.

Espino López, Antonio (2013). *La Guerra de Successió a Catalunya, 1704-1714*. Catarroja-Barcelona: Afers, 220 p.

Antoni Espino planteja a la conclusió del seu treball l'interrogant de si no hi hauria hagut possibilitat –un anys abans del traspàs del rei austríac Josep I– d'estabilitzar el domini territorial – «repartiment de territoris» (p. 201)– entre les tropes de l'Imperi (austriacista) i el de les Dues Corones (filipista). Com se sap, arran de la mort del monarca austríac, l'arxiduc Carles III hagué d'abandonar el Principat per garantir el manteniment de l'equilibri polític europeu: domini de la casa d'Anjou *versus* domini de la casa austríaca o d'Habsburg. L'any 1711 marca l'abans i el després de la contesa entre ambdós imperis i, fonamentalment, entre dos models polítics.

L'interrogant d'Espino no és menor. Més enllà del fet que la història anà com anà, voldria dir que l'arxiduc Carles, és clar, pensava exclusivament en termes geopolítics i que tal vegada allò fonamental, més que salvaguardar els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, era controlar Castella i la seva nova capital política, Madrid. Com també ho era per a Felip V. L'evolució militar, però, era una metàfora de l'estratègia política.

La lluita militar entre 1704 i 1714, objecte de l'acurada recerca d'aquest historiador, explica tàctiques de neutralització en termes de cercles concèntrics, de terra cremada i de repressió, característiques pròpies d'una llarga guerra de desgast. Però la confrontació entre ambdós exèrcits explica els vessants polític i social de la contesa. De fet, més que no pas guerra civil, la lluita contra la invasió de l'exèrcit francoespanyol al País Valencià i al Principat fou guerra social en clau de defensa ideològica d'uns paràmetres que els coetanis concebien com a resistència emparada en el binomi *Pàtria* i *Llibertat*. Cal especificar quin tipus de guerra civil existí car, en principi, en un desencadenant bèl·lic sempre existeix un alineament social entre fronts. En aquest sentit, el títol de l'estudi és molt adient, ja que, per sintètic, reflecteix la lògica dels interessos polítics i institucionals que els austriacistes, o maulets, defensaven contra els absolutistes o filipistes. L'atenció en aquesta base social és determinant més que no pas centrar el debat en les elits polítiques (que és el que limita del tot insuficientment el relat limitat a una guerra de successió dinàstica).

Aquest aspecte explica que, un cop ocupada Barcelona, el règim de substitució de l'aparat estatal català es realitzés amb l'ocupació dels càrrecs de nova planta per part de l'alta noblesa (p. 197). Aquesta dada, els botiflers

–aportada per Espino–, és molt rellevant perquè delimita ben clarament quin espectre social fou el beneficiari del règim d'imposició borbònic, en detriment –factor també explicitat per l'autor– del teixit menestral i econòmicament dinàmic del Principat i, en concret, de Barcelona: «Fins llavors un patriciat urbà conformat pels ciutadans honrats, membres dels diversos oficis mercantils i la gent més ben situada dels gremis barcelonins, amb poques excepcions, havien governat Barcelona des de l'Edat Mitjana. També això s'acabava» (p. 197). Aquest aspecte final explica, doncs, que la guerra tingués un pregon sentit de classe. La ruptura social, però, no fou obstacle perquè després dels decrets de Nova Planta (1707-1715-1716) hi hagués una reconstrucció –via sociabilitat econòmica i cultural– de la societat civil. L'eixida al daltabaix polític provingué de la base social, no pas del regalisme borbònic (nota predominant en la historiografia que considera que Espanya és la *nació* (política) i que el Principat és una *pàtria*, és a dir, un fet estrictament cultural).

L'estudi *Pàtria i Llibertat* exposa que la guerra militar era un conflicte polític internacional. Un conflicte que delatava –i delata– que Europa era –i és– un trencaclosques que no obeeix cap racionalitat, sinó els interessos dels estats. No es tractava únicament de la successió dinàstica, es tractava de la lluita entre el model del constitucionalisme civil català contra l'absorcionisme repressiu castellano-espanyol. Aquell context explica la situació present…

Xavier Ferré

Santacana, Carles (2014). *Josep Tarradellas. L'exili 1 (1939-1954)*, Barcelona: Dau, 530 p.

L'exhaustiu estudi introductori de l'historiador Carles Santacana aporta elements biogràfics contextualitzadors que remeten a una conjuntura política prou significativa pel que fa al sentit de la continuïtat del regim estatutari –o no– respecte de l'ensulsiada de 1939. En aquest sentit, les vies legalista (Josep Tarradellas) i autodeterminista (Carles Pi i Sunyer), remeten a dos projectes que depassaran, amb el temps, l'anàlisi d'un conflicte polític, primer sota la República espanyola i, després, sota el postfranquisme.

Amb tot, de l'exposició de l'estudi introductori –i del substanciós annex documental– es desprèn la biografia política del dirigent republicà quant a la seva funció –després d'haver superat una ordre d'extradició (1941)– com a secretari general d'Esquerra Republicana de Catalunya en

la Generalitat a l'exili després de les presidències de Lluís Companys i de Josep Irla. En aquest context, el període (1939-1945) ajuda a comprendre –com a dada del tot rellevant– l'absència de lleialtat política del Govern republicà espanyol vers els dirigents de la Generalitat pel que feia a la necessitat de finançament del Govern català, fet que expressa el rerefons ideològic –unionista– del nacionalisme republicà espanyol.

I serà tot just la reproducció sistemàtica de la contraposició d'interessos –i de la seva irresolubilitat– entre el Govern de la República espanyola i la Generalitat allò que motivarà –com a estratègia política superadora de l'atzucac a què duia el republicanisme espanyol– la iniciativa del Consell Nacional de Londres sota el lideratge de Carles Pi i Sunyer.

La correspondència (reproduïda en el volum) entre Josep Tarradellas i Pi i Sunyer sobre el moment polític immediatament anterior a la constitució del Govern Irla és rellevant per situar el projecte del Consell, que considerava esgotada la via estatutària de 1932, i, en conseqüència, optava per la lliure determinació del Principat (amb la conseqüència que aquesta premissa tenia en la definició del Govern català a l'exili). Aquest posicionament es contraposava a la continuïtat de la política republicana a la diàspora –i a l'interior, on s'evidenciava, d'altra banda, la irradiació progressiva de forces com el Front Nacional de Catalunya, constituït a París el 1940– recolzada en l'acord estatutari esmentat. La Solidaritat Catalana tarradellista (1945) s'identificava –sota la reivindicació de la unitat política d'acció– amb aquesta darrera opció. Llegiu, en aquest sentit, la conferència de Tarradellas (reproduïda en l'obra) «Catalunya en la política espanyola» (1946).

Aquesta doble via se «superà» aparentment en el Congrés de síntesi política celebrat a Tolosa de Llenguadoc el juny de 1945, la qual cosa perdurà formalment amb la substitució de Josep Irla per Josep Tarradellas al capdavant del Govern català a partir de 1954 –per cert, en el marc d'un convuls procés en el relleu institucional, definit per l'elecció del conseller primer i després del president de la Generalitat.

Ara bé, el període –de transició– entre la fi del Govern de Josep Irla i l'elecció de Tarradellas com a nou president (1948-1954) veié l'emergència del Consell Nacional de Mèxic (1953), que venia a recuperar el posicionament autodeterminista de Carles Pi i Sunyer i del Consell de Londres. Aquest nou Consell, que fonamentalment tindrà continuïtat en l'exili i –encapçalat per Josep Maria Batista i Roca– durant el període de la Gene-

ralitat provisional tarradellista a l'interior, esdevingué, com a institució a «l'ombra», una alternativa a la via oficialista del president Tarradellas.

Aquest volum –acompanyat a més de documents institucionals i epistolars, d'un dietari que és important per resseguir la vida política de Tarradellas entre 1939-1943/1950/1952/1954– no explica únicament l'evolució del polític republicà pel que fa al control progressiu de la vida institucional d'Esquerra Republicana a l'exili, sinó que estableix l'entorn definidor de concepcions d'organitzacions republicanes, de posicionaments –clarificadors– d'altres governs, com el basc representat pel lehendakari Joseba Agirre (1947), que donava pas a l'organització de bases polítiques a l'interior arran de la vaga general de Biscaia.

Aquest conjunt de contextos explica la importància d'aquest estudi perquè, de retruc, permet de plantejar una hipòtesi: quan el Govern espanyol autoritzà el retorn de Tarradellas a l'interior (octubre de 1977) sabia perfectament el que es feia, en veure-hi, sobretot, un garant –que havia d'exercir un calculat lideratge simbòlic– d'aquella via estatutària de 1932. És a dir, lideratge autonòmic espanyol, no pas autodeterminista.

Xavier Ferré

Figueres, Josep M. (2014). *La Veu de Catalunya (1899-1937)*. Barcelona: Editorial Base, 660 p.

La trajectòria de Josep Maria Figueres (Vilanova i la Geltrú, 1950) en la recerca centrada en la història del periodisme i el catalanisme polític és molt àmplia i exigiria un merescut lloc apart. Llibres com *Madrid en guerra* (2004); *Premsa i nacionalisme* (2002); *El Primer Congrés Catalanista* (1990) o *Periodisme en la Guerra Civil (1936-1939* són alguns exemples escollits entre molts d'altres.

A més d'autor, és també professor d'Història del Periodisme a la Universitat Autònoma de Barcelona i, l'any 2009, va coordinar la representació catalana a la XXI Feria del Libro a Mèxic, en què Catalunya va ser la nació convidada. Coordina les Jornades d'Història de la Premsa i dirigeix la col·lecció «Memòria del segle xx».

La Veu de Catalunya (1899-1937) és un extens treball de gairebé set-centes pàgines en què l'autor reconstrueix de manera minuciosa la història d'aquest diari, el més important que existia a Catalunya des d'un punt de vista de la lluita catalanista en un període molt llarg que comprèn des de la Restauració Borbònica fins a la Guerra Civil.

Xavier Trias presenta i Albert Manent prologa aquesta obra que

ressegueix el camí d'un diari que va estar íntimament lligat a la Mancomunitat de Catalunya. De fet, i en paraules del mateix Figueres, no es pot entendre la història contemporània de Catalunya sense fer referència a *La Veu*. Però, també i per extensió, a la història de la premsa en si mateixa perquè reflecteix la formació d'una societat moderna.

Amb aquest objectiu comença una obra estructurada en quatre apartats. El primer d'ells serveix per situar *La Veu* en el seu context històric de finals del segle xix. Portaveu de la Lliga Regionalista, va ser un diari representant de la tradició conservadora, amant de l'ordre i amb un marcat caràcter religiós. Diari compromès, vertebrador del pensament catalanista i defensor de l'autonomia dintre d'una unitat estatal sense renunciar a la identitat. Diari molt crític amb el caciquisme i la corrupció política de llavors. Diari respectuós amb els poders constituïts, però crític amb el centralisme. No s'ha d'oblidar que va ser un diari que es llegia a Madrid perquè es volia saber què pensaven les classes dirigents catalanes.

Des d'un punt de vista periodístic, *La Veu* va ser un diari modern per diferents raons: el seu disseny era diferent a d'altres, posseïa una xarxa de corresponsals a Catalunya i diversos països europeus i americans, a més d'altres ciutats espanyoles. Hi havia també redactors per cobrir la tasca informativa al Parlament, Generalitat, municipis i altres institucions.

A les seves pàgines es van impulsar les tribunes polítiques i d'opinió, seccions de caire cultural on van escriure Josep Carner i Eugeni d'Ors entre molts, articles compromesos que van provocar la censura, la suspensió, sancions i processos judicials. Diari adreçat a un lector molt variat i interclassista, tant al món rural com urbà, en una societat que es catalanitzava amb força. El seu paper com a constructor d'una opinió i catalitzador indirecte en la creació d'un mercat periodístic va ser molt important: l'aparició de diaris com *El Poble Català*, *Treball*, *La Nau* i *L'Opinió* així ho confirma.

Una vegada definit el context comença la segona part, la més extensa, on es descriu la història des de la seva constitució, primer com a setmanari l'any 1891 i, després, com a diari, des de l'any 1899 fins a la Guerra Civil, fent algunes referències finals a l'exili.

Els diaris els fan les persones i, abans d'entrar en una descripció dels fets més rellevants de *La Veu,* l'autor dedica cent deu pàgines a mostrar una relació completa d'aquests mitjans humans: accionistes, redactors, directors, col·laboradors, corresponsals, periodistes acreditats als diferents organismes i institucions.

També hi ha lloc per a les informacions que confirmen el potencial d'aquest modern diari: punts de venda, nombre d'exemplars editats, dades de consum i beneficis i pèrdues econòmiques. Aquestes dades vénen acompanyades per les corresponents a altres diaris, fet que permet establir les comparacions adients.

La història de *La Veu* s'ha de contemplar des de la situació de la premsa barcelonina a les darreries del segle XIX, situació definida per un notable domini de la premsa en castellà i els nombrosos atacs al catalanisme. I, així, l'autor selecciona un conjunt de fets marcats per aquest conflicte on els adversaris ben definits són el centralisme dels partits dinàstics, el lerrouxisme i l'obrerisme.

L'ingrés a la presó de Prat de la Riba l'any 1902 i la campanya demanant la seva llibertat; la presa de posició davant l'assalt als tallers del *Cu-Cut* i de la redacció de *La Veu* són exemples molt coneguts, exemples als quals s'afegeixen els esdeveniments de la Setmana Tràgica (1909). En aquest cas el diari es va mostrar partidari de restablir l'ordre i a favor de l'ideari catòlic.

La Mancomunitat de Catalunya (1914-1925) significarà el triomf de *La Veu* que, des d'un primer moment, ha donat suport a la campanya per l'autonomia política. Aquesta història d'èxit tindrà l'inici de la seva fi l'any 1917, quan l'Estat espanyol viu una terrible crisi que desembocarà l'any 1923 en l'establiment de la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Al llibre s'exposa la discussió historiogràfica entorn el suport de *La Veu* a dit cop d'Estat, discussió que no evita una conseqüència important: el començament del declivi del diari com a garant de la catalanitat. Tot i tenir en compte això, *La Veu* va mantenir la defensa de la cultura catalana i va criticar els abusos dels militars.

L'arribada de la Segona República va donar pas a una efervescència política que es va traduir en la publicació, a Barcelona capital l'any 1931, de trenta-tres diaris (d'ells, vuit en català) i de vint-i-sis a comarques. *La Veu* va acceptar la República i, és clar, va fer campanya a favor de l'Estatut.

Seguia sent un diari de dretes enmig d'un Govern estatal d'esquerres. L'any 1934 va criticar l'aventurisme polític però, també, que el Govern de la Generalitat fos empresonat. Aquesta imatge de diari conservador, gairebé estereotipada, serà ben present el juliol de 1936, quan el diari és confiscat. El seu enfrontament amb altres diaris de tendències clarament republicanes i obreristes (*La Humanitat, El Diluvio, Solidaridad Obrera*) serà ben palès i, finalment, l'any 1937, *La Veu* desapareixerà.

La tercera part d'aquesta obra es destina a glossar la vida i els fets de divuit homes fonamentals per a la història d'aquest diari: Enric Prat de la Riba, Raimon d'Abadal i Francesc Cambó són alguns d'ells.

Finalment, la quarta part recull diversos documents lligats a la vida del diari, destacant els que contenen el primer i el segon consell de guerra a Prat de la Riba.

Una molt extensa relació de biblioteques i arxius consultats, la bibliografia general i específica sobre *La Veu* i l'índex onomàstic tanquen aquesta excel·lent obra de recerca.

Voldria destacar, en consonància amb Josep Maria Figueres, que aquest llibre mostra de manera ben clara que la premsa és, en si mateixa, un element fonamental d'anàlisi i no sols una font per a altres recerques. Per això la seva lectura proporciona la imatge d'una època molt apassionant i crítica. El món d'ahir, en paraules de Stefan Zweig, els seus canvis vertiginosos, les seves lluites aferrissades eren a les planes dels diaris i *La Veu* era un de tants exemples. I aquest llibre ho mostra amb força.

Es tracta d'un llibre molt ben escrit i això, avui dia, és difícil de trobar. Vull dir que el seu llenguatge uneix rigor històric, ordre i claredat expositiva. Les imatges i les taules, així com l'apèndix documental i biogràfic són una font inestimable com a complement del discurs però, també, des del vessant de la didàctica de la Història. Això em serveix per marcar probables recerques en aquest camp.

Josep Maria Figueres, com a bon historiador i professor que és, utilitza un to allunyat de l'apologètica que avui trobem en altres llibres, destacant les llums i les ombres de la història d'aquest diari i deixant obert l'espai per a la discussió i el diàleg.

Com ell mateix diu a les pàgines inicials, fer recerca sobre la història d'un diari és apassionant. I, acabo, llegir aquest llibre també ho és.

José Miguel Hernández López

Soldevila, Ferran (2015). *Per un poble normal*. Barcelona: Enric Pujol [ed.], RBA, 191 p.

Enric Pujol, biògraf i estudiós del tot destacat de l'historiador Ferran Soldevila i Zubiburu, ens ofereix una nova selecció de textos de l'autor d'*Hores angleses.* Després d'una introducció en què es detalla la trajectòria vital i intel·lectual de Soldevila, Pujol Casademont aporta estudis publicats a la *Revista de Catalunya*, *La Publicitat* i el portaveu de l'exili de Buenos Aires, *Catalunya*. En conjunt, l'anto-

logia que en resulta és un retaule de reflexions que remarca el vessant entre historiogràfic i civicopolític d'un dels professionals de la història més significats de la Catalunya dels anys vint i trenta.

L'orientació de la recerca en història (global) és ben reflectida en els dos pròlegs que l'editor ha cregut oportú de reproduir: els textos respectius de la *Història de Catalunya* i de la *Història de Espanya.* Llegir a hores d'ara ambdós programes d'estudi duu a comprendre que Soldevila volia, en el primer cas, sintetitzar i divulgar la història dels connacionals en un context que, com bé situa el curador de l'obra, es caracteritzava per un procés de nacionalització cultural que, endegat amb l'obra de la Mancomunitat, fou continuat sota el republicanisme cultural. També permet de comprendre el vessant polièdric de Francesc Cambó, mecenes de l'obra –encara que fos a l'ombra dels beneficis de la *Chade*. En qualsevol cas, la introducció de Soldevila vincula projecte historiogràfic i construcció nacional; però no pas d'una forma passatista, sinó oferint un relat –per comprendre'ns– que s'adeia al projecte polític comú a l'esquerra catalana.

El proemi a la història d'Espanya planteja –com a principal característica– una anàlisi plurinacional peninsular, aspecte que avui roman a l'Estat espanyol com a utopia minoritzada, més que no pas com a realitat acadèmica i científica.

Els textos de Ferran Soldevila reportats en aquesta edició serveixen, a més, per mostrar un historiador que esdevé cronista i pensador polític, fet que al volum es concreta en la narració del Pacte de Sant Sebastià (1930) –i la funció dels partits catalans que el signaren–, i en l'article que encara avui manté bona part del sentit pel que fa a la indissoluble unitat d'anàlisi entre «Qüestió obrera i la qüestió catalana» (novembre de 1930). Aquesta reflexió al·ludia –en un context pròxim a les eleccions d'abril de 1931– a la funció política dels treballadors –tot criticant l'abstencionisme anarcosindicalista– i, fonamentalment, a la concepció de l'obrer-intel·lectual (Gramsci!) que, segons Soldevila, esdevenia intrínsecament catalanització. L'associació de l'historiador entre cultura i classes populars al·ludeix implícitament a la funció pedagògica transformadora dels ateneus obrers i enciclopèdics.

La lectura d'altres articles és útil a fi d'aproximar el lector envers una mentalitat liberal –la llibertat de jutjar fonamentadament com a procediment– quant a l'assumpció del criteri fonamentat en la raó històrica, fet que es pot resseguir en la polèmica mantinguda amb Carles Cardó sobre la laïcitat.

La resta de les reflexions pivoten sobre tres principis: identificació amb el país en conjuntures crítiques, com fou la guerra (1936-1939) –la «Fe en Catalunya», article publicat a la *Revista de Catalunya* (1938)–, unió política de les forces catalanistes en temps de conflicte i de lluita contra la desesperança com fou la diàspora republicana –llegiu l'article, que avui esdevé antídot a l'espanyolisme interior, «El miratge del renunciament» (1939), i –en el cas del bastiment de la memòria fabriana– l'evocació nacional del gramàtic traspassat a Prada el 1948 pel que feia a la projecció del significat de la seva obra entre els compatriotes exiliats.

Què en podem extreure, doncs, d'aquesta antologia? Primerament, que Soldevila integrava un model d'articulisme a partir de la relació entre present i passat. Segonament, que encara cal aprofundir en biografies d'intel·lectuals i d'intel·lectuals polítics del primer terç del nou-cents a fi de concretar l'adopció de postulats culturals internacionals i llur aplicació a la vida nacional. En tercer lloc, que cal analitzar aquesta conjuntura –entre la crisi del modernisme, l'emergència i hegemonia política noucentista (Lliga Regionalista) i l'adopció del noucentisme, en clau popular, pel republicanisme catalanista als anys trenta (fins a 1936)– per interpretar una lògica cultural i cívica des del que era coetani aleshores. I, finalment, que acomplir la premissa de comprendre –des de / en–el–context, hauria de comportar la data de caducitat de nominalismes extemporanis –historiografia romàntica, nacionalista, reduccionista–, que encara avui campen amb tota impunitat intel·lectual (volent fer-se passar per «crit de modernitat»! [*sic*]) a fi de bastir una desqualificació política del binomi *nacionalització cultural - consciència nacional* / *consciència de pertinença a un àmbit nacional*, a mans del retorn a un model d'història provinciana; principi que, tot just, fou cavall de batalla de l'historiador Ferran Soldevila i de bona part de la «generació nacional dels anys trenta». O és que encara volem fer el (darrer) esforç per esdevenir província? Com a contraposició al provincianisme polític no deixeu de llegir l'article «Catalunya» –escrit per Soldevila el 1943: *abans de Joan Fuster*.

Per un poble normal constitueix una útil edició de textos que ens apropa a la producció intel·lectual d'un autor, la qual, en època de la institucionalització cultural republicana, adquiria la seva significació social en el marc ideològic del *combat* polític per la cultura, premissa essencial per construir una comunitat nacional intel·lectualment no dependent. I pel

que es veu, alguns funcionaris de la cultura –organitzats i amb recursos– malden perquè «1939» sigui ben a prop…

Xavier Ferré

Figueres, Josep M. (2015). *Lluís Companys. De la revolució social al nacionalisme*. Barcelona: Editorial Base, 182 p.; (2015). *Lluís Companys: vida, reivindicació i memòria d'un president. En commemoració del 75è aniversari del seu afusellament*. Barcelona: Memorial Democràtic, 281 p.

La fi tràgica del president Companys ha comportat múltiples esdeveniments de record i la realització d'estudis acadèmics que han analitzat aspectes de la seva vida política i periodística. Amb tot, el relat periodístic, de vegades amarat de referents poc precisos, sembla que guanya el terreny intel·lectual a la recerca de pedra picada. El tractament habitual de la trajectòria de Lluís Companys és un exemple d'aquest biaix entre la crònica i l'aprofundiment reflexiu. Caldrà, doncs –com plantegen els dos llibres esmentats– que el reguitzell d'anècdotes doni pas a l'estructura de recerca consistent, de la qual es fan ressò les dues obres que tot seguit comentem i que remeten a dos temes de debat comuns: la biografia del «president màrtir» i la seva derivació simbòlica.

Pel que fa al primer aspecte, la manca d'una biografia política de l'activista del Tarròs és una requesta apuntada per contemporaneïstes. Ara bé, també pot ser necessari, en models vitals complexos –marcats per la lluita i la repressió com el que ens ocupa–, d'elaborar recerques que, partint d'un enfocament global en un primer apartat de l'estudi biogràfic, aprofundeixin conjuntures que expliquin les causes i motivacions dels orígens ideològics de l'objecte d'estudi a tractar.

Una característica comuna dels textos de Figueres i del Memorial Democràtic –amb abast biogràfic més integrat i elaborat en l'escaiença del 75è aniversari de l'afusellament del president– és el fet d'aportar contextos vitals que incidiren en la presa de decisió política de Companys, un compromís que conjuminava l'advocacia laboralista, el periodisme polític de denúncia i l'organització de les primeres forces polítiques republicanes.

Hi ha, doncs, un nexe entre ambdós treballs: el plantejament d'una recerca sistemàtica pel que fa al període viscut per Companys entre 1891-1923, és a dir, d'ençà que es trasllada a Barcelona fins al pronunciament de Primo de Rivera. Aquest marc temporal, definit en clau de temps cultural i polític, seria d'interès a fi de poder

detallar els orígens republicans del futur president de la Generalitat. I, fonamentalment, ens oferiria un «retrat de grup» que explicaria les relacions entre els seus primers interlocutors: Francesc Layret, Salvador Seguí, Marcel·lí Domingo, Gabriel Alomar. A més, però, esclariria la vinculació, que esmenta Josep M. Figueres, entre catalanisme i obrerisme. Aquest aspecte, no gens secundari, no sols incidiria en la crisi d'un model de proposta nacionalitzadora conservadora, ans hauria d'explicar fonamentalment com la pràctica política de sindicalistes, intellectuals i polítics incidia en un determinat grau de catalanització del proletariat industrial i agrari, disputant així una certa hegemonia al lerrouxisme en espais associatius de treballadors. Fou així que la constitució de la Unió de Rabassaires i la fundació del seu portaveu, *La Terra*, ocupà l'espai associatiu i de lluita dels pagesos. L'anàlisi, doncs, de l'aproximació i vinculació entre una doble consciència política, nacional i de classe és un fet que, en el cas de Companys, caldria aprofundir, car ha estat un motiu de debat reincident, la delimitació del qual no es pot especificar sense l'increment d'estudis que tinguin com a objecte d'anàlisi la conjuntura de la qual hem fet esment.

Lluís Companys. De la revolució social al nacionalisme hi incideix amb dos treballs –dels deu que integren l'obra–: «El Companys revolucionari dels anys vint. Processos desconeguts» i «Guerra del Marroc i periodisme crític». Els dos capítols, però, es complementen amb l'Annex (gens secundari) «Informes de seguiment policial (1920-1924)». L'anàlisi detallada del període 1917-1923 hauria, doncs, de plantejar si el que es donà en els republicans que fundaren el Partit Republicà Català –i l'embrió, a aprofundir– del Partit Socialista Català, fou l'evolució d'un model socialista (fabià?) fins a l'assumpció del fet nacional, o bé el que s'anà produint fou la reciprocitat entre nacionalització i socialisme, una eixida integrada del qual es començà a concretar amb la incipient, però significativa, Federació Democràtica Nacionalista. Figueres mateix sembla que aposta per aquesta darrera opció en l'epígraf «L'empelt entre el catalanisme i l'obrerisme» (p. 24-28).

Per la seva banda, *Lluís Companys: vida, reivindicació* […] aporta dades sistemàtiques en sengles treballs de Paola Locascio («Advocacia i periodisme polític [1905-1917]»), Daniel Roig («Lluís Companys. Del Partit Republicà Català a la Unió de Rabassaires [1917-1923]») i la projecció republicana trentista de Gemma Caballer i Queralt Solé («Oposició a la Dictadura de Primo de Rivera [1923-1931]»).

Com anà vinculant 'nació' i alliberament social Lluís Companys? Pot ser que en la proclamació de l'Estat Català dins la Republicà Federal Espanyola maldés per vincular els interessos independentistes del CADCI amb els de la regeneració democràtica ibèrica? El crit final «Per Catalunya!» és una metàfora de l'assumpció –condicionada entre 1917-1923– de la llibertat social i nacional? El simbolisme transgeneracional de Companys no conté moralment aquest doble alliberament, més enllà del significat de l'assassinat del president d'un país?

Ambdós volums, doncs, són útils per plantejar, entre altres aspectes, aquests interrogants. Figueres, amb voluntat de relacionar metodologia periodística i recerca arxivística, aporta un conjunt de treballs, alguns dels quals de difícil localització, que primfilen trets biogràfics: maçoneria, parlaments, participació fonamental de Companys en les jornades del 19 i 20 de juliol de 1936, l'exili, el segrest del president i la projecció del «mite» Companys. Són set treballs que detallen conjuntures que, políticament, en part, derivaren de la formulació republicana establerta en els anys vint.

Aquesta part de l'obra de Figueres es complementa amb els cinc capítols del volum del Memorial Democràtic –redactats per Juli Cuéllar (etapa 1931-1934), Elena Llorente i Manuel Simó (conjuntura 1934-1936), Rubèn Doll (cicle 1936-1939), Oriol Dueñas (bienni 1939-1940) i Raül Digón (expedients incoats a Companys pel Tribunal de Responsabilidades Polítiques)–, l'aportació comuna dels quals és difondre ordenadament els contextos projectats dels anys trenta fins a l'afusellament de Companys el 15 d'octubre de 1940. La vida parlamentària, la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya –amb el parlament de Companys, excel·lent indicador dels referents ideològics reconeguts pel polític, i que acaben per confluir en la formació política de nou encuny–, l'obra legislativa, la crisi política de l'Estat espanyol que explicà la vaga general i el 6 d'octubre, la repressió subsegüent (1935-1936), les limitacions del somni reformista republicà (p. 120-122) i l'asfíxia política envers la Generalitat per part del Govern republicà espanyol d'ençà del fets de maig de 1937 –un altre aspecte que permet de capir un Companys que denuncia aquest fet–, l'ensulsiada i la detenció. Per tant, són capítols que defineixen l'evolució completa del polític, que haurà de fer front –com també s'esdevingué a partir de febrer de 1939– al nacionalisme republicà espanyol, concretat en el menysteniment d'Azaña i de Negrín vers Companys i el lehendakari Agirre Lekube.

El segon tret a destacar d'ambdues monografies és el factor simbòlic 'Companys'. Simbòlic pel que fa a la perduració de la seva memòria en el si de la població i quant a la denúncia que se'n desprèn vers la peculiar «democràcia» espanyola en no anul·lar-ne el procés. En aquest sentit, ambdues obres són adients a l'hora de palesar –Figueres– la importància de «configura[r] un espai mental propi» (p. 17). Un fet que resta implícit en els treballs del volum del Memorial confegits per Carolina Rúa («La reivindicació de Companys […]», p. 199-219) i Josep Cruanyes («La reparació de la figura de Companys […]», p. 219-243). Aquestes aportacions no sols delaten la interferència ideològica i política del model d'història que s'ensenya majoritàriament a l'ensenyament secundari (i a l'universitari), sinó que, fonamentalment, expliciten les mancances morals de la reforma postfranquista, la qual, sota el designi d'oblidar els fronts de guerra, l'única cosa que aconsegueix és minoritzar els fets repressius soferts pels republicans («Silenci entorn del procés i l'execució», p. 224-226) i «El camí de la revisió anul·lació del procés» (p. 226-228). Tot plegat evidencia la total manca de voluntat política de reconeixement del magnicidi, i el que representa pel que fa a la repressió franquista. Existeix, doncs, una lluita per l'hegemonia de legitimitats polítiques, la qual cosa situa el fet de la constitució –15 d'octubre de 1984– del Grup per l'Anul·lació del Procés a Lluís Companys com a «metàfora» de la memòria històrica vers la història contemporània d'avantguerra.[1] L'afusellament de Companys és motiu de reflexió sobre la substitució d'una intrahistòria nacional per un relat que malda per hegemonitzar la història inventada constitucional espanyola.

Aquest segon repte investigador –matèria de recerca doctoral– que fa esment de la funció política de la història, a les polítiques de la memòria, ens retrotrau a les elaboracions de Paul Ricoeur i d'Enzo Traverso sobre aquests dos fets per pensar, i per projectar civicopolíticament.

Companys, i tot el context polític que representa, i el que projecta com a alçaprem politicosimbòlic, continua essent un repte. Aquesta requesta exposa, si més no entre ratlles, sengles ressenyes de Josep M. Figueres i l'obra miscel·lània commemorativa del Memorial Democràtic.

Xavier Ferré

1. Un balanç de l'activitat del Grup per l'Anul·lació a *Entre el mite i l'oblit. 50è aniversari de l'afusellament del president de Catalunya*, Barcelona, El Llamp, 1991.

Puigventós, Eduard (2015). *Ramon Mercader, l'home del piolet. Biografia de l'assassí de Trotski*. Pròleg de Josep Maria Solé i Sabaté. Barcelona: Ara Llibres, 608 p.

L'estiu de 2015 es va publicar una obra que d'ençà la seva aparició ha esdevingut un punt de referència ineludible per a tots aquells estudiosos interessats en la figura del català Ramon Mercader, que ha passat a la història en qualitat d'assassí de Trotski. Estem, convé dir-ho d'entrada, davant d'una tasca ingent i d'un treball definitiu per tot el que aporta, que és molt.

Devem el llibre a la ploma del jove historiador Eduard Puigventós. Jove però ja acreditat en els medis historiogràfics, particularment arran de la publicació de l'obra que ara ens ocupa, *Ramon Mercader, l'home del piolet. Biografia de l'assassí de Trotski*, que és, un xic ampliada, la tesi doctoral de l'autor, presentada el setembre de 2013 a la Universitat Autònoma de Barcelona.

El llibre és fruit d'una rigorosa i minuciosa investigació, feta per un analista lúcid, que ha sabut separar el gra de la palla del molt que hi havia escrit sobre Mercader. I a diferència de bona part dels treballs anteriors dedicats a Mercader, Puigventós ha reconstruït la seva vida anterior a l'atemptat i també la posterior per analitzar les conseqüències d'aquest luctuós i mitificat episodi. I, sens dubte, la biografia de Mercader amagava un parany, que podia posar algunes dificultats en l'elaboració de la recerca que, tanmateix, Puigventós ha sabut superar amb solvència: discernir què és veritat de què és fantasia, què respon al mite creat a l'entorn de la figura de Mercader i què és verídic.

L'obra s'estructura de manera clara i senzilla, fent servir criteris cronològics: comença amb el naixement de Mercader i acaba amb la seva mort, passant per totes les etapes de la seva vida: els anys de formació, l'experiència de la Guerra Civil, la infiltració en els cercles trotskistes, l'atemptat, l'estada a la presó i el pas per la Unió Soviètica i per Cuba. En total són catorze capítols, entre els quals voldríem destacar-ne dos. El primer, el dedicat a l'activitat de Mercader durant la Guerra Civil («Guerra Civil i desaparició de Mercader») i el segon un llarg capítol dedicat a Trotski («Un món sense visat: el llarg periple de Lleó Trotski»). Una de les hipòtesis sostingudes per Puigventós és que la Guerra Civil és fonamental per entendre el Mercader posterior, fins al punt que els seus contactes amb els soviètics no s'acaben d'entendre del tot si no és considerant l'esclat de la Guerra Civil i la decidida participació de Mercader en la lluita contra els insurrectes.

Un altre dels aspectes innovadors del llibre, en comparació amb estudis anteriors, és que Puigventós ressalta el paper decisiu de Caritat Mercader, mare del biografiat. Sense la intervenció decisiva de la seva progenitora, Mercader mai no hauria tingut un contacte tan estret amb els soviètics, als quals arribà gràcies a la mediació de Caritat Mercader, que per la rellevància de les seves actuacions i la influència sobre el fill, rep un tractament especial en el llibre, perquè no pot entendre's part del que succeí si no es comprèn la personalitat d'una dona avançada al seu temps, però també autoritària i fanàtica.

També hem de remarcar un altre aspecte que ens sembla significatiu i que confereix una especial rellevància al treball que ens ocupa: gràcies a l'exhaustiva recerca documental, el llibre rectifica les dades errònies sobre Mercader repetides en les moltes biografies escrites en diversos idiomes. No podem oblidar que en el decurs dels últims anys han aparegut monografies o novel·les que prenen una història de fons real sobre la seva figura i que volen ser una ampliació o un complement de treballs clàssics, tot i que encara mancava submergir-se en les fonts primàries per tal d'obtenir dades i testimonis fefaents que ens permetessin reconstruir fidedignament molts dels avatars biogràfics de Mercader. I Eduard Puigventós no pot estar-se de recordar-nos que, fins al moment, aquestes fonts primàries no havien estat gens treballades o bé només ho havien estat aïlladament i de manera poc sistemàtica.

Aquesta és, precisament, una de les grans aportacions del llibre: la recerca minuciosa en molts arxius (catalans, espanyols, holandesos, russos, mexicans, nord-americans i cubans), en els quals podem trobar documentació que fa referència a Ramon Mercader. I, segons ens confessa l'autor, la rellevància documental del llibre té a veure, sobretot, amb els arxius consultats a Mèxic. La recerca arxivística es complementa amb testimonis orals (persones pròximes a Mercader), igualment remarcables, i amb la consulta de la inevitable bibliografia –disponible a l'Estat espanyol i a fora– i de les publicacions periodístiques. Menció a banda mereix l'apartat gràfic que conté el llibre, que posa a disposició del lector algunes fotografies poc conegudes o fins i tot inèdites.

Ens trobem, doncs, davant d'una biografia completa de Mercader. Completa, sí, però també poc convencional: si fins ara la majoria de treballs apareguts sobre el personatge han partit sobretot de criteris ideològics, ja sigui des del periodisme o des de l'anàlisi política i social, hi havia hagut fins ara poca investigació des

d'un punt de vista historiogràfic i una supeditació massa marcada a les monografies clàssiques –que Puigventós utilitza a bastament al llarg del seu treball–, que ara s'han contrastat amb aportacions preses directament de les fonts primàries, per tal d'aportar testimonis i dades al més objectives possibles que ajudin el lector a copsar molt més fidedignament la transcendència de Mercader i del context històric en el qual es desenvolupà la seva vida.

Puigventós ha volgut aprofundir en l'estudi d'un personatge fill de les lluites i tensions de la seva època, com a fil conductor d'un món complex i canviant, sovint a velocitat de vertigen. De la lectura del llibre es desprèn una sensació clara, que compartim plenament amb l'autor: la figura de Mercader no s'entén si no és tenint en compte el paper que va tenir enmig d'una època on les idees polítiques es portaren a l'extrem i on la lluita per l'hegemonia mundial es debatia en conflictes armats i també en una enorme batalla ideològica a escala planetària que es cobrà milers de vides. En aquest sentit, la investigació de Puigventós excel·leix a l'hora de repassar amb profunditat la biografia d'un personatge polièdric, esdevingut mític, en el context d'una època caracteritzada per grans convulsions polítiques, socials i militars, on estava en joc, sobretot, la idea de com havia de ser la societat, el món. Tot i la profusió de títols dedicats a Mercader, encara mancava un treball que abordés el seu itinerari vital, ressaltant la gran influència de la ideologia comunista sobre la seva trajectòria i les accions que se'n deriven. I Puigventós ha contribuït a omplir aquest buit.

En definitiva, ens trobem davant d'un estudi que basteix un Ramon Mercader més de carn i ossos i que deixa de banda prejudicis i tòpics, per posar sobre la taula tots els factors que contribuïren a gestar la complexa personalitat de Mercader: un entorn familiar determinat, una consciència política adquirida, una situació internacional complicada o la dramàtica batalla ideològica en el si del comunisme. Puigventós posa l'accent sobre el personatge ressaltant-ne tots els vessants, intentant entendre el seu context personal i històric i mostrant, de forma documentada i rigorosa, el procés evolutiu dels 65 anys de la seva existència.

Santiago Izquierdo Ballester

Berni Millet, Piero (2015). «Novedades sobre la tipología de las ánforas Dressel 2-4 tarraconenses». *Archivo Español de Arqueología*, núm. 88, p. 187-201.

Dins de l'arqueologia del món romà, existeix un tema d'estudi que en els darrers cinquanta anys ha fet avançar d'una forma espectacular la disciplina. Es tracta de l'estudi de les àmfores, com a testimoni de la producció i del comerç d'ultramar. A l'àrea catalana, han estat fonamentals els estudis de les àmfores de producció local que han desvetllat una potent indústria de vi per a l'exportació, entorn dels segles I aC i I dC, bàsic per a l'entesa de l'economia de la Mediterrània romana. Però la producció i el comerç que es desprèn de l'estudi de les àmfores catalanes s'ha d'emmarcar dins dels estudis de les àmfores romanes en general, iniciats per Heinich Dressel a partir de 1878.

Piero Berni, en aquest article que esdevindrà de referència, corregeix alguns errors de classificació tipològica de les àmfores Dressel 2-4, estableix una nova denominació i afina les cronologies. Inicia, però, la seva disquisició amb una síntesi històrica sobre els estudis de les àmfores Dressel 2-4. Resulta doncs, extremament didàctic i força aclaridor en alguns aspectes. A la llum de la història dels estudis entenem com s'han generat alguns malentesos. Queda clar que les àmfores Dressel 4 no duien mai vi ni de l'àrea catalana ni del sud de França, mentre que les Dressel 3 i 2, per aquest ordre cronològic, primer les Dressel 3 i més tard les Dressel 2, van ser els envasos característics dels vins d'aquest origen entre l'època d'August i l'inici de l'època flàvia.

La darrera publicació de referència sobre el tema va ser l'important article d'Albert López Mullor i Albert Martín Menéndez (2008) «Tipologia i datació de les àmfores tarraconenses produïdes a Catalunya», publicat a *Homenatge a Ricard Pascual i Guasch* (Barcelona, p. 33-94), que va posar ordre a la tipologia i la cronologia de les àmfores romanes produïdes a la zona catalana. Convé afegir-hi el llibre de Victòria Martínez Ferreras (2014) *Ánforas vinarias de Hispania Citerior-Tarraconensis (s. I aC – I dC)*, Roman and Late Antique Mediterranean Pottery 4 (Oxford), que presenta el mapa arqueomètric més complet de l'àrea catalana. Amb l'article de Piero Berni es completa el panorama i les precisions cronològiques necessàries per poder classificar adequadament aquests fòssils directors que apareixen en tants jaciments de l'àrea catalana i de la Mediterrània.

L'autor repassa els carregaments d'aquestes àmfores trobats als vaixells

enfonsats publicats, detalla les conclusions de Dressel sobre les àmfores 2-4 dels dipòsits trobats a la fossa de Castro Pretorio, a Roma, i també el material del segon mur d'àmfores trobat a Cartago. Tot plegat li permet dibuixar una explicació econòmica del funcionament dels mercats del vi de la Mediterrània occidental del segle I dC.

Dins d'aquesta explicació, cobra una importància cabdal la Laietània romana, com a àrea originària i més important del boom econòmic del vi de l'àrea catalana. En aquest sentit, divideix els centres productors de la Laietània en dos grans sectors, amb dinàmiques diferents: l'oriental, centrat aproximadament en els territoris de les ciutats de *Barcino* i *Baetulo*, i l'occidental, centrat en els territoris d'*Iluro* i *Aqua Calidae*. Potser caldria precisar millor el límit que estableix, ja que en el petit mapa que reprodueix sembla que tot el Maresme sud quedi dins de l'àrea oriental, és a dir, dels centres que superen la crisi del primer quart del segle tot optant per oferir una bona qualitat per sobre de la quantitat i el baix preu. Creiem que terrisseries com la de Torre Llauder (Mataró), Can Portell (Argentona) o Ca l'Arnau (Cabrera de Mar) entren en crisi i desapareixen en el segon quart del segle I dC, mentre que la de la Gran Via - Can Ferrerons (Premià de Mar) segueix produint en el segon quart del segle. En tot cas, aquestes són petites precisions que s'hauran d'anar fent, per bé que no desmenteixen cap de les interessantíssimes conclusions del treball.

La nova proposta de model cronotipològic haurà de ser acceptada pels investigadors. A més es decanta per recuperar la denominació de vi laietà i àmfores laietanes exclusivament per a la producció originada entre la vall de la Tordera i la del Llobregat, mentre que defensa reservar la denominació de vi tarraconense i àmfores tarraconenses per al vi de Tàrraco, com també ha suggerit Ramon Járrega. A partir d'ara, doncs, els investigadors podran afinar millor les cronologies, a més d'emmarcar millor les produccions de vi que atesten, dins del marc de la producció i dels mercats de consum de l'època.

Marta Prevosti

Alfaro, Carmen; Tellenbach, Michael i Ortiz, Jónatan (2014): «Production and trade of textiles and dyes in the Roman Empire and neighbouring regions». *Purpureae Vestes*, IV. Universitat de València.

És un goig veure com la Universitat de València, amb la sèrie *Purpu-*

reae Vestes, lidera una de les fites de referència dels estudis del tèxtil de l'antiguitat. Carmen Alfaro Giner va iniciar els simposis que han donat lloc a aquestes publicacions, el 2002, i des d'aleshores s'han anat celebrant en diferents llocs de la Mediterrània. L'edició que ens ocupa havia tingut lloc a València, el 2010, en el marc del Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries González Martí i es va publicar el 2014. Tot i que no és pas el volum més important dels quatre editats, és de seguiment obligat per als interessats en la matèria.

Dins de l'arqueologia de l'antiguitat, el tèxtil és un camp d'alt nivell d'especialització, que més enllà de l'arqueologia mateixa, requereix uns coneixements tècnics elevats d'enginyeria tèxtil, d'etnografia, de química o de biologia. Els teixits són un capítol fonamental dins de l'economia de qualsevol societat ja que, després dels aliments, ocupen el segon lloc en el volum de producció, comerç i consum. Amb tot, probablement degut a la precarietat de les restes que se n'han conservat, no són pas molts els arqueòlegs que s'hi han dedicat. La dificultat dels estudis i l'alta especialització que requereix també deuen haver jugat en desfavor. Ara bé, cal dir que tot i el menyspreu que van sofrir els tèxtils antics en el segle XIX, amb honorables excepcions, en el segle XX, especialment a partir de la meitat del segle, han centrat l'atenció des de la història de la tecnologia i han donat lloc a una especialització dins de l'arqueologia. Carmen Alfaro Giner ha estat la pionera a l'Estat Espanyol d'aquesta professionalització d'alt nivell tècnic dins de la investigació arqueològica del tèxtil.

Els simposis *Purpureae Vestes* han esdevingut un dels fòrums de referència d'aquests estudis, ja que reuneixen estudiosos del més alt prestigi i es preocupen de presentar temes punters, d'actualitat i d'interès de la matèria. S'han centrat d'una banda en l'estudi de les restes de teixits, dels seus materials, les tècniques amb què estan fets, i d'altra banda en l'estudi dels tints, entre els quals excel·leix la mítica porpra, que ha donat nom a la sèrie.

Aquestes publicacions van ser una base important per a l'equip de la professora Alfaro per formar part del projecte europeu *DressID*: *Clothing and Identities: new perspectives on textiles in the Roman Empire* (2007-2012), amb col·laboradors de Copenhaguen, Sheffield, Brussel·les, Viena i Creta, sota la coordinació de Michael Tellenbach dels Reiss-Engelhorn-Museen, de Mannheim. En aquest projecte, més enllà de la tècnica, els estudis es van enfocar en les identitats socials antigues que pro-

jecten els tèxtils, en l'expressió de religió, professió, ètnia, estatus social o de gènere que transmeten els vestits. Ara bé, tot i que els volums III i IV de la sèrie s'han produït amb el projecte en vigor, essencialment hi seguim trobant temes molt tècnics. Cal reconèixer que costa molt de fer deduccions socials a partir de les restes que ens aporta l'arqueologia amb tanta gasiveria. Les fonts escrites segueixen proporcionant la informació més àmplia i fidedigna, motiu pel qual en aquests volums sol haver-hi articles que n'analitzen aspectes. En el volum actual, F. J. Casinos Mora examina la restricció de vestits de luxe que fan els passatges 10.3 i 10.4 de la llei de les dotze taules, a Roma, una prohibició que posava un fre prudent a l'expressió ritual del dolor en els funerals, que havia cristal·litzat en la crema de vestits sumptuosos a la pira funerària del difunt. Manuel Albaladejo Vivero i Manel García Sánchez tracten del comerç de matèries primeres tèxtils i tints de luxe que arriben a l'Imperi romà procedents de la Xina i l'Índia, a partir de l'època d'August, i que, segons els corrents moralitzants que van alçar-se en contra d'aquests dispendis, contribuïen a provocar la *mollitia*. És interessant comprovar una vegada i una altra com els valors del món romà sempre intentaven exercir un control per mantenir el sistema en uns nivells que garantissin l'autoreproducció i l'estabilitat. Prou sabem, però, que no es va pas aconseguir i que el sistema va anar canviant, es va anar degradant, segons uns, evolucionant, segons uns altres, fins a la destrucció.

Aquest volum també aporta un tema no gaire tractat en els anteriors, com és el de l'experimentació actual amb telers que reprodueixen els antics. Ida Demant explica com es va elaborar la rèplica dels vestits de la Dama de Baza, dins d'un projecte amb Carmen Alfaro. Les dues túniques es van fer en lli i la capa en llana, amb la forma semicircular donada directament en un teler vertical. Les vores amb la franja decorada es van teixir amb targetes perforades sobre la base dels fils de l'ordit que sobresortien.

Una sèrie de contribucions gira entorn d'Eivissa i el projecte Timeo, presentat per Carmen Alfaro, Benjamí Costa i Jónatan Ortiz, que estudia la producció i comercialització de la porpra a l'illa. Presenten la hipòtesi que s'exportés no en forma de tint sinó de llana tenyida, per la qual cosa han estat investigant en la ramaderia i la producció de la llana a Eivissa. Els resultats no són pas concloents i necessitaran encara força més feina. El tema s'amplia amb l'estudi etnogràfic de María Antón Peset sobre el

pastoralisme i el treball de la llana a l'Eivissa contemporània, i el d'Antoni Ferrer Abárzuza sobre la producció de teixits i tints a Eivissa des de l'edat mitjana fins a la contemporània. A l'apartat de tints també es recull una contribució derivada d'aquest projecte de M.ª Julia Martínez García, que estudia la gran riquesa de plantes tintòries que es troben actualment a l'entorn ramader del Pou des Lleó, a Sant Carles de Peralta. Aquest és un aspecte interessant, perquè si hi havia una producció de llana important a Eivissa, es necessitaven altres tints alternatius a la porpra, tan exclusiva i costosa.

Laura Rodríguez Peinado i Ana Cabrera Lafuente donen un estat de la investigació sobre els teixits coptes en les col·leccions espanyoles, amb detalls sobre la metodologia unificada que hom segueix, que caracteritza les matèries primeres, les tècniques de fabricació, la decoració, la funció, els sistemes de producció i el context històric. L'article representa una interessant visió de conjunt i estat de la qüestió.

S'analitzen també algunes troballes singulars de teixits, d'interès per als especialistes, com una pell d'ovella d'una tomba cristiana de la necròpolis de l'oasi de Kharga, al desert oriental d'Egipte, els teixits d'època visigoda trobats a la cova de Riocueva, Hoznayo, Cantàbria, la tela que embalava un dipòsit votiu romà a Reims-Tramway. S'inclou un article sobre una nova tècnica científica que s'aplica per conèixer l'origen de la llana (per la mesura d'isòtops de l'estronci).

La part dedicada als tints se centra força en la porpra. Obre bones expectatives la descripció del nou disseny d'una base de dades per traçar les rutes comercials de la porpra a Grècia, per part de Dora Constantinidis i Lilian Karali. Carmen Alfaro i Dimitra Mylona estudien els mètodes de pesca dels mol·luscs de la porpra a Grècia, a l'època grega i romana. Tot fent una síntesi de la informació que proporciona l'arqueozoologia, les fonts i l'etnografia, arriben a descriure com es pescaven amb nanses, salabrets i busseig. Altres contribucions se centren en jaciments arqueològics d'indústries de porpra (Metrouna, Marroc) o bé en l'anàlisi de tèxtils tenyits amb ella (Strozzacapponi, Perugia/Corciano).

Però també es recullen articles sobre altres colorants usats a l'antiguitat. Isabella Benda-Weber fa una síntesi sobre el safrà, on dóna una visió retrospectiva de la informació de les fonts escrites romanes, que la fan remuntar a les gregues i a estirar el fil fins a l'Egeu de l'edat del bronze. Aquest color d'herois, déus i reis guarda connotacions sagrades, de

prosperitat, de luxe i reminiscències de l'Orient. D'altra banda, Philippe Bogard i altres aporten els resultats d'arqueologia experimental realitzada amb el blau pompeià, en un dipòsit de tint blau del taller romà V,1,4 de Pompeia, amb l'ús de la *Persicaria tinctoria*. Es demostra que aquest taller estava dotat per preparar pigments en tina de fermentació, com els tan coneguts d'indi, amb una tècnica que no es va tornar a desenvolupar fins a la fi del segle xviii. Una vegada més, es comprova l'alt nivell de coneixement tècnic dels romans.

El darrer simposi, el *Purpureae Vestes* V, es va celebrar a Montserrat el 2014, i va estar adornat amb la presentació de l'extraordinària col·lecció de teixits coptes que conserva el monestir, en una magnífica exposició temporal. Esperem que aviat aparegui el volum corresponent, ara que també ja està anunciat que el *Purpureae Vestes* VI es reunirà a Pàdua l'octubre de 2016.

Marta Prevosti

1. Descripció. El *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* és una revista científica, que es publica des de 1952, dirigida als historiadors interessats en els estudis des de la Prehistòria fins a l'actualitat. Publica treballs d'història referents a Catalunya o de temàtica universal que puguin tenir un especial interès metodològic i servir de referent per a treballs específics dels Països Catalans. En conseqüència, s'acceptaran solament treballs que facin aportacions científiques i que es presentin en el format adequat, amb aparell crític i bibliografia. Els treballs seran revisats pel sistema de revisió externa cega. S'accepten articles, articles de resum de tesis doctorals i recensions. Es valora l'interès i l'originalitat de l'obra, així com el rigor científic i lingüístic.

Els articles enviats a la revista no han d'haver estat publicats anteriorment i no s'han de trobar en procés de revisió en cap altra publicació. Es recomana una extensió màxima d'entre 15 i 20 pàgines, excloses les taules i referències.

2. Sistemes d'indexació. Inclòs a Cahus +; ISOC. DIALNET, OAIster. Accessible també des de: http://publicacions.iec.cat

http://www.raco.cat/index.php/ButlletiSCEH

3. Difusió. Amb l'objectiu d'afavorir la difusió i l'intercanvi global de coneixement, la revista *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, sense haver d'esperar l'edició en paper, proporciona accés lliure immediat als seus continguts digitals per mitjà de la URL http://revistes.iec.cat/index.php/BSCEH/index

4. Procés editorial. a) Recepció dels articles. El Consell Editorial acusarà als autors la recepció dels articles que li arribin i posteriorment informarà de l'acceptació o el rebuig de publicació. La recepció de l'article no comporta necessàriament la seva acceptació. b) Revisió interna. El Consell Editorial considerarà el treball per a la publicació després d'una primera valoració editorial consistent a comprovar: 1) l'adequació a l'àmbit temàtic i l'interès de l'article en funció dels criteris editorials de la revista; 2) el compliment dels requisits de presentació formal, exigits per la revista. c) Revisió externa. Un cop l'article s'hagi considerat apte per a la publicació, serà enviat a avaluar per part de dos revisors experts, externs o del Consell Científic, de manera confidencial i anònima (cec), que indicaran si té la categoria científica requerida, si fa aportacions d'interès i originals, i si es presenta amb el rigor científic i en el format adequat. En el cas de judicis dispars entre els dos avaluadors, el treball es remetrà a un tercer avaluador. d) Criteris de selecció de revisors. La selecció dels revisors és competència dels editors de la revista, que tenen en compte els seus mèrits acadèmics, científics i l'experiència professional, incloent-hi especialistes tant d'origen nacional com internacional. Entre els revisors poden figurar ocasionalment membres del Consell Científic. e) Criteris de política editorial. El Consell Editorial de la revista es reserva el dret d'acceptar o rebutjar els articles a partir dels informes externs, així com d'introduir modificacions d'estil o retallar els textos que sobrepassin l'extensió permesa, amb el compromís de respectar-ne el contingut original. Els factors en què es fonamenta la decisió sobre l'acceptació o el rebuig dels treballs per part dels editors de la revista són els següents: 1) originalitat: text totalment original, informació valuosa, repetició de resultats coneguts; 2) actualitat i novetat; 3) rellevància:

aplicabilitat dels resultats per a la resolució de problemes concrets; 4) significació per a l'avenç del coneixement científic; 5) fiabilitat i validesa científica: qualitat metodològica contrastada; 6) presentació: bona redacció, organització (coherència lògica i presentació material). f) Procés de publicació. Una vegada finalitzat el procés d'avaluació, s'enviarà a l'autor principal la notificació d'acceptació o rebuig de la publicació del treball.

5. Responsabilitats ètiques. Els editors de la revista implicats en la publicació de la revista no es fan responsables ni garants de la informació continguda en els articles publicats, fins al màxim permès per la llei. Qualsevol punt de vista expressat en aquesta publicació correspon únicament al punt de vista dels autors, i no és atribuïble, en cap cas, als editors ni a les institucions i les universitats implicades

6. Tramesa de manuscrits. Els treballs s'han de trametre per via electrònica a la Societat Catalana d'Estudis Històrics (sceh@iec.cat) en arxiu word, amb lletra Times New Roman cos 12, l'espai interlineat del text a 1,5 i justificat. Les pàgines han d'estar numerades al peu. Cal adjuntar una carta de l'autor de sol·licitud d'avaluació del seu treball amb vista a una possible publicació, que ha de contenir: nom complet de l'autor, la seva adreça electrònica i postal, telèfon; títol de l'article; declaració sobre l'adequació del treball presentat a la revista i descripció de les novetats que el treball aporta; eventualment l'agraïment a algun projecte o a alguna institució que hagin donat suport a l'article. Si l'autor ho desitja, pot suggerir fins a quatre revisors que consideri adequats per a la revisió del seu treball, així com fins a quatre revisors que preferiria que no intervinguessin en la revisió del seu article. Per això, cal indicar el nom, la institució, el telèfon i el correu electrònic dels revisors proposats per avaluar la seva feina (els àrbitres suggerits no poden pertànyer a la mateixa institució que els autors dels manuscrits).

7. Declaracions. L'enviament d'un manuscrit per ser publicat a la revista exigeix i implica el compromís per part dels autors de: a) Originalitat: que el treball enviat no s'ha presentat a cap altra revista per a la seva publicació, que ha estat únicament enviat a la revista *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* per a la seva avaluació i publicació (excepció feta de la eventual publicació d'un resum o com a part d'una conferència publicada o tesis acadèmica o en format *preprint* acadèmic). b) Autoria (declaració que tots els autors han llegit i aprovat el manuscrit i que els requisits per a l'autoria s'han complert). Cadascuna de les persones que figuri com a autor haurà d'haver participat de manera rellevant en el disseny i el desenvolupament de l'article i haurà d'assumir la responsabilitat dels continguts, per la qual cosa cal que estigui d'acord amb la versió definitiva del treball. Així, en general, per figurar com a autor s'han de complir els requisits següents: haver contribuït substancialment a la concepció i disseny de l'article, a l'adquisició de dades o a l'anàlisi i la interpretació posterior; haver escrit l'esborrany de l'article o haver-ne revisat de manera crítica el contingut intel·lectual, i haver aprovat la versió que finalment es remet). c) Drets d'autor. La propietat intel·lectual dels articles és dels respectius autors. Amb les declaracions que els autors fan en el lliurament dels articles en cedeixen els drets d'edició a la Societat Catalana d'Estudis Històrics. Així mateix, per a la versió de la revista en línia, donen el seu consentiment a la difusió a través

de la llicència Creative Commons, amb la qual s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. «L'obra és subjecta —llevat que s'indiqui el contrari en el text, en les fotografies o en altres il·lustracions— a una llicència "Reconeixement - No comercial - Sense obres derivades 3.0 Espanya" de Creative Commons, el text complet de la qual es pot consultar a http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca. Per tant, quan l'autor envia la seva col·laboració accepta explícitament aquesta cessió de drets d'edició i publicació. Els drets derivats d'usos legítims o altres limitacions reconegudes per llei no queden afectats per l'autorització damunt dita». d) Si l'article és acceptat per ser publicat a la revista, no es tornarà a publicar en cap altre lloc de la mateixa forma, ni en català ni en cap altra llengua, sense el consentiment per escrit de l'editor i de qui en tingui els drets d'autor. f) Introducció de canvis. S'accepta la introducció de canvis en el contingut, si s'escau, després de la revisió, i de canvis en l'estil del manuscrit, per part del consell editorial de la revista.

8. Encapçalament. L'article ha d'anar encapçalat pel títol del treball, al davall, el nom de l'autor o autora i al davall, la institució a la qual pertany; al davall, com a segon bloc, hi ha d'anar un resum i unes paraules clau en l'idioma de l'article, el títol en anglès i el resum i les paraules clau en anglès, segons l'esquema que segueix:

TÍTOL DE L'ARTICLE (El títol ha de fer referència al contingut del text i ha d'aportar el màxim d'informació del tema de què tracta)

Nom i cognoms autor (si és més d'un, es posen un sota l'altre, cadascun amb la seva institució al davall)

Institució acadèmica o de recerca

Lliurat el xx de xx de xxxx. Acceptat el xx de xx de xxxx (a omplir pels editors)

Resum (El resum, en l'idioma de l'article, ha d'incloure l'objectiu del treball, la metodologia emprada i una síntesi dels resultats i les conclusions del treball)

Text del resum.

Paraules clau

Quatre a deu paraules clau separades per comes.

Títol en anglès

Abstract

Traducció del text del resum, en anglès.

Keywords

Traducció de les paraules clau, separades per comes, en anglès.

9. Estructura de l'article. El treball ha d'anar subdividit en seccions, que continguin els elements essencials, com introducció, metodologia i materials, resultats i discussió, conclusions, agraïments i bibliografia. Cal dividir l'article en seccions clarament definides i numerades. Les subseccions s'han de numerar: 1.1 (1.1.1, 1.1.2...), 1.2, etc. Es recomana un màxim de tres nivells de titulació. Convé usar aquesta numeració per fer-hi referències. Es poden introduir breus encapçalaments en algunes seccions. Si hi ha apèndixs, s'han d'anomenar A, B, etc.

10. Text. Dins del text general del treball, el subratllat no s'ha d'utilitzar per a res; la cursiva s'ha de fer servir per a paraules d'altres llengües (incloent-hi el llatí) i per a paraules o frases que es vulguin remarcar. Tampoc no s'hi han d'utilitzar la partició de mots ni les instruccions sobre ratlles «vídues» o «òrfenes».

11. Citacions. Les citacions textuals s'han de reduir al mínim i se n'especificarà la procedència amb la cita corresponent. Si van després de dos punts i el fragment acaba en punt, és preferible d'escriure-les en un paràgraf a part i entrades (sagnades) respecte al text general. Les citacions textuals dins el text general han d'anar entre cometes baixes i en lletra rodona (sigui quina sigui la llengua de la citació); les citacions compostes a part han d'anar en lletra rodona petita i no s'han d'emmarcar entre cometes.

12. Bibliografia. La bibliografia s'ha de consignar al final del treball, ordenada alfabèticament pel cognom del primer autor (és indispensable que hi hagi sempre un autor, un curador, un director, etc., a fi de poder referir-s'hi dins el text com s'indica més avall).

Les referències bibliogràfiques dels llibres s'han de fer de la manera següent: cognom o cognoms de l'autor en versaletes, separat amb una coma del nom en minúscula (amb la inicial en majúscula) o només de la inicial—si hi ha més d'un autor, cal separar-los amb un punt i coma—, l'any d'edició entre parèntesis (si més d'una obra coincideix en l'autor i l'any, cal ordenar-les alfabèticament pel títol i afegir a l'any una lletra minúscula en cursiva («1990*a*», «1990*b*», etc.), i tot això seguit de punt. Títol en cursiva, seguit de punt. Lloc d'edició, separat per dos punts del nom de l'editor, i tota la referència ha d'acabar en punt. Exemple: Sales, Núria (1991). *Mules, ramblers i fires*. Reus: Edicions del Centre de Cultura.

Les referències bibliogràfiques d'articles de revista han de portar els cognoms i el nom com els llibres i l'any d'edició també entre parèntesis i seguit de punt; el títol de l'article s'ha d'escriure en lletra rodona i ha d'anar entre cometes baixes, seguit de punt. El títol de la revista, en cursiva; les xifres corresponents al volum i al número, si escau, el dia i el mes de publicació, entre parèntesis. Si escau, després d'una coma, es poden indicar les pàgines corresponents a l'article, precedides de l'abreviatura p. (tant en singular com en plural). Exemple: Ashtor, Elihayu (1978). «Aspetti della espansione italiana nel Basso Medioevo». *Rivista Storica Italiana*, vol. XC, núm. 1.

Les participacions en obres col·lectives (congressos, homenatges, llibres amb capítols de diferents autors) han de portar l'autor i el títol de la part com les revistes, seguits de punt. A continuació, la preposició A, seguida de dos punts. La resta s'ha de tractar com un llibre. Exemple: Pujades Rúbies, Isabel. «L'expansió demogràfica de 1857 a 1980: de la ciutat industrial a la ciutat metropolitana». A: Adroher, Anna Maria (cur.) (1989-1990). *Història urbana del Pla de Barcelona: Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*. Vol. I. Barcelona: Ajuntament, p. 193-204. Si es tracta d'obres col·lectives, però formades per volums independents que tenen autors diversos, s'han de tractar totes dues informacions com si fossin llibres i s'ha de posar *A* entre l'una i l'altra. Exemple: Fontana, Josep (1988). *La fi de l'An-*

tic Règim i la industrialització: 1787-1868. A: Vilar, Pierre (dir.). *Història de Catalunya*. Vol. V. Barcelona: Edicions 62.

Les notes han d'anar a peu de pàgina, numerades correlativament i separades amb un punt i una distància d'un quadratí del text que segueix («1.», «2.», etc.); les crides s'han de compondre volades («1» «2», etc.) i han d'anar immediatament darrere dels signes de puntuació, si n'hi ha. El text de les notes s'ha de compondre en lletra petita, ha de ser curt i ha d'evitar digressions sobre el tema o ampliacions d'aquest.

Es recomana de no fer les referències a les obres de la bibliografia en nota, sinó dins el text general posant entre parèntesis el cognom de l'autor en lletra minúscula (llevat de la inicial), una coma, l'any de l'edició, una altra coma i la pàgina o les pàgines corresponents precedides de l'abreviatura p. Exemple: (Bensch, 1989, p. 324-325).

En el cas que la bibliografia s'esmenti a les notes —i, doncs, no hi hagi una llista bibliogràfica a la fi de l'article—, la primera vegada s'ha d'escriure la referència bibliogràfica completa com hem explicat més amunt, però amb dues diferències: sense invertir els cognoms i el nom, i amb tota la informació separada per comes. Exemple: Stephen BENSCH (1989), «La primera crisis bancaria de Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19, p. 324-325.

En cas que es faci més d'una menció de la mateixa obra, es pot posar només el cognom en versaleta (amb la inicial en majúscula), l'any entre parèntesis, una coma i les pàgines. Exemple de primera menció: Núria Sales (1991), *Mules, ramblers i fires*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, p. 25-32. Exemple de les altres mencions: Sales(1991), p. 25-32.

13. Il·lustració. Les imatges s'han de lliurar en format JPEG, TIFF o PDF. Resolució: mínim 300 ppi. Les imatges es reproduiran en blanc i negre i s'han de lliurar en blanc i negre. Aniran numerades i citades correlativament al text (Fig. 1. Fig. 2....). Els peus de figura han d'anar en un arxiu Word a part. També s'hi ha de fer constar els autors. Els gràfics o taules elaborats amb Excel s'han de lliurar en el format original.

Preguem que els treballs tramesos s'ajustin a aquestes normes, ja que així podrem estalviar molta feina de composició.

Junta de la Societat Catalana d'Estudis Històrics

President: Jaume Sobrequés i Callicó
Vicepresident i tresorer: Alfred Pérez-Bastardas
Secretari: Santiago Izquierdo i Ballester
Responsable del Butlletí: Marta Prevosti i Monclús
Vocals: Antoni Dalmau i Ribalta
Josep Maria Figueres i Artigues
Antoni Iglesias Fonseca
Tünde Mikes Jani
Mercè Morales i Montoya
Joaquim Nadal i Farreras
Josep Maria Roig i Rosich

Socis de la Societat Catalana d'Estudis Històrics

Josep Abela Montoya
Anna Maria Adroer i Tasis
Antoni Albacete i Gascón
Francesc Albardaner Llorens
Joaquim Albareda
Florenci Albarracín i Pérez
Jordi Albertí i Oriol
Agustí Alcoberro Pericay
Anca Alexandru-Stefan
Xavier Alfaras i Panareda
David Aliaga Muñoz
Jesús Alturo i Perucho
Francesc Amorós i Capdevila
Miquel Armengual Biblioni
Ramon Arnabat i Mata
Fernando Arnó García de la Barrera
Joan Bada i Elias
Ignasi Joaquim Baiges i Jardí
Albert Balcells i González
Vicent-Raimon Baldaquí Escandell
Santi Barjau Rico
Núria Bartual Carandell
Jaume Bassegoda Gelabert
Carme Batlle i Gallart
Manuel Becerra Hormigo
Josep M. Benaul i Berenguer
Pere Benito i Monclús
Manuel Bergara Salvador
Jordi Bolòs i Masclans
Angelina Borràs i Planas
Miquel Borrell Sabater
Jordi Bou Ros
Dolors Bramon i Planas
Jesús Brufal Sucarrat
Joan Josep Busqueta i Riu
Carles Busquets i Calopa
Jordi Buyreu Juan
Emili Cabarrocas i Illa
Montserrat Cabré i Pairet
Juan José Cáceres Nevot
Mireia Campabadal i Bertran
Carme Camps i Vives
Elena Cantarell Barella
Gerard Capdevila i Vilallonga
Josep Capdevila Soldevila
Fermin Carreño i Ruiz
Angel Cassals Martínez
Jordi Casassas Ymbert
Lluís Castañeda i Peiron
Josep Català i Tur
Brian Catlos
Giovanni-Conrad Cattini
Mateu Chalmeta i Torredemer
Alexandre Checci Lang
Gaspar Coll i Rosell
Rosa Congost
Xavier Costa Badia
Lluís Costa i Fernández
M. Mercè Costa i Paretas
Joan Creixell i Ferrer
Coral Cuadrada i Majó
Gabriella Dalla-Corte Caballero

Antoni Dalmau i Ribalta
Jaume Dantí i Riu
Vicenç Del Hoyo i Julià
Carles Díaz Martí
Montserrat Duran i Pujol
Lluís Duran i Solà
Jaume Espinagosa i Marsà
Francesc Espinet i Burunat
Pere A. Fàbregas i Vidal
Marcel A. Farinelli
Joan Farrés i Serra
Gaspar Feliu i Montfort
Magda Fernández i Cervantes
Jordi Fernández-Cuadrench
Llorenç Ferrer i Alòs
Maria Teresa Ferrer i Mallol
Josep M. Figueres i Artigues
Núria Florensa i Soler
Armand de Fluvià i Escorsa
Josep M. Font i Rius
Santiago Francesch Borràs
Montserrat Fullà Bombardó
Joan Fuster i Sobrepere
Encarnació Gálvez Medina
Blanca Garí de Aguilera
Lluís Gassiot i Matas
Isaac Gimeno i Rodríguez
Antònia Gomà i Puig
Pere Pau Gómez Rovira
Gener Gonzalvo i Bou
Josep Grabuleda i Sitjà
Ramon Graells Cisteré
Carme Grandas Sagarra
Jordi Guixé i Coromines
Jacinto Heredia Robles
José Miguel Hernández López
Josep Hernando Delgado
J. Antoni Iglesias Fonseca
Jordi Indiana Navarrete
Santiago Izquierdo Ballester
Eberhard Jentgen
Luciano José Vianna
Gabriel Jover Avellà
Joan Latorre i Solé
Jaume Lladó i Font
Jordi Llimargas i Marsal
Miquel Llobet Llambrich
Eladí Llop i Anelo
Rosa Lluch Bramon
Joaquim Enric López Camps
M. Dolores López i Pérez
Joan Luque i Aigües
Vicente Maestre Abad
Jordi Maluquer de Motes
Manuel Manonelles i Tarrgó
Josep Lluís Martín Berbois
M. Rosa Martín i Fàbrega
Gabriel Martínez i Ferrà
Miquel Àngel Martínez Rodríguez
Pilar Martínez-Carner Ascaso
Enric Mauri i Brancolini
Marc Mayer i Olivé
Jordi Mayol Calvet
Tünde Mikes Jani
Júlia Miquel i López
Marina Miquel i Vives
Antoni Moliner i Prada
Carme Molinero i Ruiz
Josep Maria Molist Codina
Tomàs de Montagut i Estragués
Jordi Montlló Bolart
Mercè Morales Montoya
Florentí Moyano Jiménez
Maria del Puerto Muñoz Ferreiro
José M.ª Murià Rouret
Joaquim Nadal i Farreras
Gustau Navarro i Barba
Francesc Nicolàs i Montia
Teresa Núñez i Luque
Benet Oliva i Ricós
Jordi Olivares Periu
Fèlix Olivé i Guilera

Immaculada Ollich Castanyer
Edgar Oto Hormigo
Jaume Padrós i Enamorado
Laureà Pagarolas i Sabaté
Manuel Pastor i Madalena
Àngels Pérez i Samper
Alfred Perez-Bastardas
Jesús Pich Griñó
Daniel Piñol Alabart
Xavier Pons i Guillamon
Marta Prevosti i Monclús
Immaculada Puig Aleu
Josep Puig i Pla
Carles Puigferrat i Oliva
Joaquim M. Puigvert i Solà
Enric Pujol i Casademont
Maria Pujol i Herrera
Maria Teresa Renom i Ferrer
Mercè Renom i Pulit
Josep A. Resina i Navas
Santiago Riera i Tuèbols
Sebastià Riera i Viader
Francisco José Rodríguez Bernal
Josep M. Roig Rosich
Núria Romaní Sala
Lluís Roura i Aulinas
Maria M. Roura i Fajardo
Manuel Rovira i Solà
Daniel Rubio i Manuel
Flocel Sabaté i Curull
Margarida Sala i Albareda
Roser Salicrú i Lluch
Josep M. Salrach i Marés
Josep Maria Sanmartí Roset
Montserrat Sanmartí Roset
Joan Sardanyons Castells
Venanci Sebares Arronte
Antoni Segura i Mas
Sebastià Serra Busquets
Eva Serra i Puig
Joan Serrallonga i Urquidi
Núria Silleras Fernández
Pere Simon i Abellàn
Antoni Simon i Tarrés
Jaume Sobrequés i Callicó
Sebastià Solé i Cot
Josep Maria Solé i Sabaté
Ricard Soto i Company
Carles Sudrià i Triay
Jaume Terol Garcia
Joan Maria Thomàs i Andreu
Lluís Ferran Toledano Gómez
Ricard Torra i Prat
Miquel Torras i Cortina
Jaume Torras i Elias
Josep M. Torras i Ribé
Mercè Torres Morcillo
Pau Tutusaus i Canals
Antoni Udina i Abelló
Daniel Vallès Muñío
Josep M. Vallès Vallès
Francesc Valls i Junyent
Elisa Varela i Rodríguez
Antoni Ventura i Ribal
Enric Vicedo i Rius
Jordi Vidal Palomino
Mariona Vigués i Julià
Dolors Vila i Llivina
Borja Vilallonga
Roser Vilardell i Tarruella
Joan Vilaseca Corbera
Pau Vinyes i Roig
Pere Ysàs i Solanes

Tardor de 2014 - Hivern de 2015
Cicle de conferències
Els invisibles. Intel·lectuals i polítics catalans recuperats de l'oblit

Auditori del Museu d'Història de Catalunya. Palau de Mar

Organitzen:
Centre d'Història Contemporània de Catalunya (Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya)
Societat Catalana d'Estudis Històrics

❖

3/03/2015
Conferències
Homenatge a Marc Taxonera i Pere Carbonell

Auditori del Museu d'Història de Catalunya. Palau de Mar

Organitzen:
Centre d'Història Contemporània de Catalunya (Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya)
Societat Catalana d'Estudis Històrics

❖

9/04/2015
Jornada
Els visigots a Catalunya

Sala de Formació de la Federació Obrera de Molins de Rei

Organitzen:
Ajuntament de Molins de Rei / Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat / Museu Municipal de Molins de Rei / Societat Catalana de Llengua i Lieratura / Societat Catalana d'Estudis Històrics

❖

17 i 18/04/2015
III Jornades d'Història: els manuals d'història de primària i secundària

17 d'abril a l'Institut d'Estudis Catalans, 18 d'abril al Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya

Organitzen: Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya
Societat Catalana d'Estudis Històrics

❖

29/04/2015
Presentació de llibre
Vàrem mirar ben al lluny del desert
Actes del Simposi «Espanya contra Catalunya (1714-2014)»

Sala Pere i Joan Coromines, Institut d'Estudis Catalans

Organitzen:
Centre d'Història Contemporània de Catalunya (Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya)
Societat Catalana d'Estudis Històrics

❖

18/06/2015
Jornada
Catalunya i França: mirades creuades

Auditori del Museu d'Història de Catalunya. Palau de Mar

Organitzen:
Centre d'Història Contemporània de Catalunya (Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya) i Societat Catalana d'Estudis Històrics

❖

8, 9 i 10/07/2015
Simposi
A 40 anys de la mort de franco (1975-2015)

Sala Pere Coromines, Institut d'Estudis Catalans

Organitzen:
Centre d'Història Contemporània de Catalunya (Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya) i Societat Catalana d'Estudis Històrics

❖

07/10/2015
Jornada
75 Anys del seu afusellament. Un polític com a símbol d'una col·lectivitat

Sala Prat de la Riba, Institut d'Estudis Catalans

Organitzen:
Centre d'Història Contemporània de Catalunya (Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya) i Societat Catalana d'Estudis Històrics

❖

28/10/2015
Sessió inaugural
La *Crònica* de Ramon Muntaner: visions, profecies i meravelles

Sala Pi i Sunyer, Institut d'Estudis Catalans

Conferenciant: Xavier Renedo Puig, UDG

Organitza:
Societat Catalana d'Estudis Històrics

Antoni Rovira i Virgili

Pompeu Fabra

J.V. Foix

Joan Oliver

Mercè Rodoreda

Ferran Soldevila

Max Cahner

Josep Termes

Hi érem, hi som, hi serem!

Lola Badia

Josep Vicent Boira

Josep M. Cadena

Lluís Foix

Joaquim Molas

Aina Moll

Pere Verdaguer

Vicenç Villatoro

© de las fotografías: Pau Barceló (arxiu Serra d'Or), Pepe Encinas, Antonio Calvete (arxiu Serra d'Or), Prats i Camps, Àlex Rademaker (arxiu Serra d'Or) i Revista de Catalunya.

1924 2014 90 anys d'història

Revista de Catalunya

La revista on han col·laborat i col·laboren els millors escriptors i intel·lectuals de cada època

Revista de Catalunya és la revista d'alta divulgació fundada per Antoni Rovira i Virgili i reimpulsada per Max Cahner i que enguany fa 90 anys. Una revista de reflexió que analitza el passat i el present de manera pluridisciplinar: història, art, economia, literatura, llengua... i que parla de tot el que passa al nostre domini lingüístic.

Subscriu-t'hi!

Contacta amb nosaltres:
truca al 93 317 92 38
o envia'ns un correu electrònic a
info@revistadecatalunya.cat

www.revistadecatalunya.cat

Número XXVII / 2016

Número XXVII / 2016

